מ. צימבין

עץ חיים

משה צינוביץ

„עץ חיים"

תולדות ישיבת וולוז'ין

מוריה, חייה, תלמידיה ותורתה

ספר ראשון

מן הסידרה: ישיבות ליטא

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצאת „מור" תל אביב
תשל"ב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

©

כל הזכויות שמורות

תשל"ב — 1972

דפוס „יד החמשה", כפר חב"ד

לזכרון נצח

הורי היקרים: **אאמו״ר** ר׳ יוסף ב״ר יעקב צינוביץ מידוובנה (מגזע מיוחסי טיקטין) נקי כפים ובר לבב, מרביץ תורה ברבים שלא ע״מ לקבל פרס, ומסר נפשו על חנוך ילדיו בישיבות בעתים קשים במצור ובמצוק של שנות המלחמה.

אמי מורתי מרת שירקה רייזל בת הרב ר׳ שמואל קרסנובורסקי מידוובנה, לומז׳ה (תלמיד הגאונים רבי יהושע לייב דיסקין ורבי גרשון תנחום פוזניאק בעמח״ס „אילנא דחיי״ ובשנותיו האחרונות גר בוויסבאדן ע״י פרנקפורט).

ואחותי היקרה מרת עטקה

שנשרפו חיים יחדיו עם כל קהילת יהודי ידוובנה ביום ט״ו בתמוז תש״א.

*

ולזכר אחי הרב ר׳ מאיר צינוביץ חניך ישיבות לומז׳ה וראדין, שו״ב דמתא ביאליסטוק מרביץ תורה ומגיד שעור בחברה „אנשי משמר״ דביאליסטוק, שחלק גורלו עם יהודי ביאליסטוק שנספו בשואה.

ואחי ר׳ ישראל חיים צינוביץ שנספה בשואה עם יהודי וויסבאדן שע״י פרנקפורט.

ה י ״ ד

תוכן העניינים

פרק א: דורות ראשונים 11

פרק ב: הורים ומורים 18

פרק ג: הגר"ח והגר"א 27

פרק ד: ראשיתה של וולוז'ין 32

פרק ה: בית היוצר 43

פרק ו: לאמיתה של תורה 50

פרק ז: אביר הרועים 57

פרק ח: מדברנא דאומתא 66

פרק ט: אשכבתיה דרבי 84

פרק י: עוזרי הגר"ח 89

פרק יא: תלמידי הגר"ח 98

פרק יב: רבי יצחק מוולוז'ין 178

פרק יג: רועה נאמן 184

פרק יד: שומר ישראל 196

פרק טו: רבי אליעזר יצחק 209

חלק שני

פרק טז: הנהגת הישיבה בתקופת הביניים 221

פרק יז: רבי נפתלי צבי יהודה ברלין — הנצי"ב . . . 233

פרק יח: רבי יוסף דב הלוי — הגרי"ד 245

פרק יט: רבי חיים הלוי סולובייציק ומשנתו 256

פרק כ: ארחות חיים 266

פרק כא: מהוי הישיבה 278

פרק כב: רמי"ם אישים ומינויים 287

פרק כג: מעשים ומאורעות 305

פרק כד: המערכה על צביון הישיבה 316

פרק כה: לקוי המאורות 333

פרק כו: הנצי"ב — א"י — וחיבת ציון 342

פרק כז: תקופת רבי רפאל שפירא 353

פרק כח: רבי יעקב שפירא 361

פרק כט: תלמידים בוולוז'ין 367

פרק ל: בנותיה של וולוז'ין:

א. הישיבה בסלונים 432

ב. הישיבה בבוברויסק 437

ג. הישיבה במינסק 441

ד. ישיבת מאלטש 449

פרק לא: תורתה של וולוז'ין 449

א. תשובה מהגר"ח 456

ב. דרשת מהר"ח 463

ג. הקדמת הגר"ח (לפי' הגר"א על ספרא דצניעותא) 475

ה ק ד מ ה

כרבים
אשר היו לפני, השם „וולוז'ין" היה לי מאז היותי למשאת נפש — לכבוש את ההר ולהנציח את שמה ופעלה לדורות יבואו. דומה שלא היתה עוד יצירה שכה הרבה סופרים ומושכי עט נמשכו אליה ובקשו לעטרה בכתר הפז ההולם את מקומה ומעמדה ביהדות.

למרבה
הפלא — לא היתה גם עוד יצירה כה נפלאה וכה גדולה בחיי עם ישראל שלמרות כל מה שנכתב עליה טרם מיצוה ולא יכלו לה.

לא נטלה
וולוז'ין כתר כהונה גם לא כתר מלכות. בגאון רוחו נטל מייסדה הגר"ח את כתר התורה ויענדהו בראש יהדות ליטא, ומכתר זה נשתלשלה ונוצרה גם כהונה וגם מלכות. וולוז'ין של הגר"ח ושל הבאים אחריו הולידה דורות של גדולי תורה, של יודעי תורה ושל עם תורה. וולוז'ין היתה אם לישיבות, אשר בהם ומהם נולד והיה שבט חדש — ממלכת כהנים וגוי קדוש.

כאלו
אשר קדמוני במשימה זו, איני מתיימר לראות בחבור זה את העטרה ההולמת לראשה של ישיבת וולוז'ין, לדמותם של מוריה ולרוחם של תלמידיה וגדוליה. אולם אם תשתלב יצירתי והיתה לאחת הפנינים בכתר זה — והיה זה שכרי.

*

ספר
זה אשר הנני זוכה עתה לראות בהופעתו הנו כנוס חלק מעבודתי הספרותית במשך ארבעים שנה. מאות מאמרים ורשימות אשר פרסמתי בעתונות, במאספים, בקבצים ובעשרות ספרי זכרון ורבים אשר עדיין עמי בכתובים — היו לאבניים אשר עליהם נולדה והיתה יצירתי זו.

חלק

מן המאמרים נכתבו על־ידי לפני עשרות בשנים בעתונות היהודית בגולה ולצורך כתיבתם נעזרתי בספרים ובכתבים אשר אינם עוד עמנו היום לבדוק ולאשר כל דבר מחדש בעת הכנוס.

תפילה

בפי ותקוה שאזכה להשלים את מלאכת הכנוס הגדולה, בהמשך סידרה זו על ישיבות ליטא, ובהוצאת הסדרות הנוספות אשר עמי בכתובים, ואשר להם הקדשתי כל חיי ומאוויי.

חובה

נעימה לי להביע רגשי תודתי והוקרתי לאלו אשר סייעו לי להוציא לאור את הספר: לרעיתי היקרה הד״ר רבקה צינוביץ (רוקנשטיין), יועצת משפטית במשרד הסעד בתל אביב, על עדודה הרב ומסירותה שהיו לי לעזר בהוצאת הספר.

לאחי היקר העו״ד צבי צינוביץ, יו״ר הקהילות היהודיות בהודו על עזרתו הרבה.

ולכל אותם רבים — הזכורים בלבי, שהיו על דרכי לסייעני בעצה ובהדרכה בעדוד ובתושיה לרגל המלאכה לה נרתמתי בכל נפשי ומאודי מנעורי — יבואו כולם הברכה.

ה מ ח ב ר

תל אביב, ניסן תשל״ב

מ ב ו א

כדי לעמוד על משמעות היצירה הנפלאה הגנוזה בשם שהיה למושג „ישיבת וולוז'ין", כמעט בלתי ניתן לדלג על הרקע שבו וממנו צמחה הישיבה — היצירה שהיתה לאבן פינה לחיי הרוח של עם ישראל במשך מאות השנים האחרונות, על כל גילוייהם ועצמתם ההיסטורית בתולדות האומה כולה.

המושג „ישיבה" לא נולד בוולוז'ין ואף לא בדורות שקדמו לה. מושג זה הנו כמעט בן גילו של עמנו. אם כי כל דור ידע להעניק לו את הלבוש התואם לצרכיו. החל מבית מדרשם של שם ועבר, דרך ישיבות בבל המפורסמות (סורא פומבדיתא נהרדעא) עד למבצרי התורה ישיבות ימינו.

כל שנות גלותו של עמנו ולהיכן שגלו גלתה „ישיבה" עמהם. כל זאת מתוך הכרה חד משמעית ש„אין אומתנו אומה אלא בתורתה" ושאחד מיסודותיה של תורתנו היא קבלתה מפי רב, כלומר, „תורה שבעל פה".

התהפוכות המדיניות, הגלות, החיים בצל משטרים שונים, החורבנות, הרדיפות, העליות והירידות במצב הפיסי והכלכלי של האומה היוו תמיד מאורעות אשר הסבו את דאגת מנהיגי העם ופרנסיו — לשמירת ונצירת תוכן חייו, לבל יפגע עם התמורה הפיסית.

כשם שלא ניתן להפריד כל מאורע היסטורי מן הרקע שממנו צמח, מן האוירה והמצב שקדם לו, מן ההווה שלו ומהשלכותיו על העתיד — כך לא ניתן להשיג את מלוא עומק המשמעות, החידוש והגדולה שבהקמת ישיבת וולוז'ין, ללא בחינת הרקע שבו קמה לתחיה, שממנו נודעו צרכיה ושיצירתה השפיעה עליו והביאה למפנה חד באורח החיים היהודי בתקופה הנמשכת מאז.

באותו רקע והווי חיים, ועל אותה קרקע נזרעו ככוכבי שמים: מנהיגיו — גדולי הדורות, ענקי קומת הרוח של עמנו, אשר כילידי התקופה נחצבו נשמותיהם ואורחותיהם, השקפתם ומפעלי חייהם מלב לבו של העם, מצרכיו וממחסורו, מהישגיו ומדמותו הרוחנית.

הם אשר היטיבו לנצור את הגחלת ולהפיח בהבל פיהם נשמה בגוילים הבלים ובאותיות הפורחות באויר. הם אשר ידעו לכבוש מסילות ולתקן אורחות חיים עליהם ואחריהם צעד עם אחד במשך אלפי שנה בקומה זקופה אשר לא שחה ולא נסתלפה עם תקומה כעם שואה.

כשם שיצירת ישיבת וולוז'ין נבחנת על רקע תקופתה, כך תובן דמותו המופלאה של יוצרה ומחוללה הגאון רבי חיים מוולוז'ין ובית מדרשו, על רקע המצב הרוחני, התמורות ואישי הרוח של אותו דור — ובשל ההשלכות לעתיד — גם של הדורות הבאים.

הבה נראה כיצד היתה הקמת ישיבת וולוז'ין למאורע שהשפיע כה רבות וכה עמוק על הנימים החבויים של נשמת האומה. הבה נבחן מה קדם לאותו מאורע ומה היתה דמותה של היהדות בדור שקדם ובדור שילד את ישיבת „עץ חיים" בוולוז'ין.

נהגה יחדיו באותה מסכת גדולה שטוותה ישיבת וולוז'ין. נלמד מי הם, ומה היא דמותם של מחוללים, רמי"ה וראשיה, תלמידיה ואלפי ילדי טפוחיה, שמדמותה עצבו את צלמם והניחוה בסיס ומסד לחייהם, להוויותיהם ולעולמם שלהם — ושל דורות יבואו.

אב לבן יספר ודור לדור יגיד: היה היתה וולוז'ין וראה זה פלא — עודה קיימת. קיימת — כל עוד ישמע קולה של תורה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, כנצחיותו של הכתוב: ואני זאת בריתי אותם רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם.

פרק א

דורות ראשונים

בשלהי ימי הבינים, עם העברת המרכז התורני של אוכלוסי היהודים לפולין, כבר מוצאים אנו את ה„ישיבות", כאחד ממוסדות הקבע של הקהילה היהודית, בצד שאר המוסדות המקובלים בקהילה. רבי נתן נטע האנובר מספר לנו בספרו „יון מצולה", כי עד שנת ת"ח היתה כמעט כל קהילה מחזיקה ישיבה, וראש הישיבה היה מקבל שכרו מקופת הקהל. בדרך כלל כל קהילה שמנתה כחמישים משפחות היתה מחזיקה על חשבונה ישיבה. המספר הממוצע של לומדי הישיבה היה כשלושים בחור. בימי הפגרה היו ראשי הישיבות והתלמידים מתאספים בערי ה„ירידים" הגדולים, מקום שם התקיימו אסיפות „ועד ארבע ארצות", שהיה מורכב מראשי ורבני הקהילות הראשיות, והרבנים שקלו וטרו עם בני הישיבות בדברי תורה. כאן היה כל תלמיד בוחר לו את הישיבה הרצויה לו ל„זמן" הבא. הודות לרבוי הישיבות רווח מאוד הטיפוס של „הלמדן" גם בקרב השכבות הרחבות של העם.

עם התרחבות הישוב היהודי במזרחה של פולין, צמחו והתפתחו בווהלין הקהילות הידועות אוסטרה, לודמיר, קרמניץ, לובמילא, רובנא ועמהם יחד ישיבותיהם הגדולות. בליטא ההיסטורית התפתחו הקהילות בריסק, פינסק, הורודנא, וילנא וסלוצק, שבהן הגיע למוד התורה לרמה גבוהה מאוד. עד מהרה בלטה מכולן ישיבת בריסק דליטא, ישיבה זו נזכרת לראשונה בתשובות המבי"ט (חלק ב' סי' ע"ח). שגשוגה והמוניטין שיצאו לה באו לה בזכותו של המהרש"ל, אשר הקפיד על דרך הלמוד המסורתית והנאמנה למקור, בנגוד לדרך הפלפול „החילוקים" שהיתה רווחת בפולין ואשר יש מיחסים אותה לבית מדרשם של רבי יעקב פוליאק, רבי שלום שכנא ורבי ישראל בנו בלובלין. שיטת לימודו של המהרש"ל השפיעה השפעה מכרעת על כל ישיבות ליטא. בין גדולי ישראל ששלחו את בניהם ללמוד תורה בבריסק, נמנה רבי יום טוב ליפמן הליר, בעל

„תוספות יום טוב", ששלל גם הוא את שיטת הפלפול. רבים מתלמידי בריסק הגיעו אליה מארצות שונות לרבות איטליה הרחוקה.

לימים קם לה לבריסק דליטא מתחרה של ממש בוילנא הצעירה. סמוך לתקופת ת"ח—תט"ו, נמנו רבים מגדולי ישראל בין מרביצי התורה בוילנא, ביניהם: רבי משה לימא, בעל „חלקת מחוקק", רבי אהרן שמואל קיידנובר, בעל „ברכת הזבח", רבי אפרים הכהן בעל „שער אפרים", רבי שבתי הכהן — הש"ך, תלמידו של רבי יהושע בר' יוסף, רבה של בריסק.

פריחת הישיבות ורבוי התלמידים היוו קרקע פוריה לצמיחתם של גדולי תורה אשר הותירו מורשת ענפה של חיבורים וספרי יסוד בפרשנות התורה שבכתב ושבע"פ, בהבנת ובהבהרת תורתן של ראשונים — שמרחק דורות הפריד מאת יצירתם, במוסר, באורחות חיים ובמכלול חכמת ישראל.

יהדות פולין הגיעה לשיא פריחתה, אישים כרבי משה איסרליש (הרמ"א) כרבי ישעיה הורביץ (השל"ה) רבי יהודה ליוואי (המהר"ל) רבי מרדכי יפה (הלבוש) רבי שלמה לוריא (המהרש"ל) רבי שמואל אידליש (המהרש"א) רבי יואל סירקיש (הב"ח) חתנו רבי דוד הלוי (הט"ז) רבי שבתי הכהן (הש"ך) ועוד ועוד הפכו למושגים בחיי הרוח והתורה של עם ישראל, ותורתם היתה לנכסי צאן ברזל שבלעדם כמעט לא ניתן היום לפרש או לתרגם לתורת חיים את מורשת היהדות.

גזירות ת"ח ות"ט אשר הביאו לעקירת מאות אלפים מיהודי פולין רבתי, אחרי מסע של מהומות ורדיפות נגישות ושחיטות שגרמו לחורבן קהילות שלמות על נשיהן וטפן רבניהם וגדוליהם, חוללו שינוי חמור בדמותה ובמצבה הרוחני של יהדות פולין ומזרח אירופה. בד בבד עם המכה האיומה שנחתה על יהדות פולין נפגעו הישיבות והלמוד בהן הלך ונתמעט. נותרו רק ישיבות מועטות שבהם עסקו בעיקר בלמוד השולחן ערוך ונושאי כליו, אשר רובם הופיעו סמוך לאותה תקופה. באותו פרק זמן פרחה הדרשנות, מגידים נודדים היו עוברים ממקום למקום ונושאים דרשות בבתי המדרש. דרשותיהם תובלו בבאורי פסוקים לפי עניני היום, בדברי תוכחה ומוסר ובדברי תקוה וציפיות לימים טובים יותר.

גם כאשר החלה אט אט התאוששות זמנית ברוב קהילות פולין שוב לא חזרה עטרת התורה ליושנה ולאותו מעמד זוהר שהיה לה עד לפרוץ הגזירות. גם אם קמו אישים דגולים בעלי שעור קומה, הנה העם המפוזר המוכה והשכול בהמוניו נעקר מן הישיבות וממרכזי התורה, ולא מצא את הדרך הנאותה לקומם הריסות חייו הרוחניים. מלחמות המלכים בפולין והחיים בצל שלטון הפריצים

ובעלי האחוזות, עלילות דם ותלאות היו מנת חלקו של העם בשנים שלאחר מכן.

אל המכות אשר נחתו מחוץ על ראש האומה נוספו סערות חמורות מבית אשר הרעישו את אמות הסיפים ופלגו את שארית הפליטה למחנות ניצים. הופעת נביא השקר „שבתי צבי" ותהפוכותיו חוללו סערה רבתי בכל תפוצות ישראל והגיעו גם לפולין הרחוקה. (שני שליחים נשלחו מפולין לתהות על קנקנו של ש"צ, רבי ישעיה בן הגאון רבי דוד הלוי בעל הט"ז ואחיו רבי אריה לייב בעל „שאגת אריה וקול שחל", שניהם נכדי הגאון הישיש רבן של כל בני הגולה, רבי יואל סירקיש — הב"ח).

יעקב פראנק, יליד גאליציה, אחד מנביאי התעתועים של אותה תקופה סוערת, הביא את המהומה ללב לבה של פולין שנסערה מהופעתו, ואם כי נחלצה חושים להדפו ולהוקיעו, הותיר המאבק משקע חריף של רפיון במעמד התורה כבודה וגדוליה בין המון העם.

מאידך אנו עדים גם באותה תקופה כבכל הזמנים לצמיחת דור חדש של גדולי תורה — תופעה המהווה עדות חותכת לעומק יחסה של היהדות לתורה וללומדיה במשך כל הדורות וגם בתקופות של „צוק עתים". יצויין גם שחלק ניכר מגדולי תורה אלו נאלצו לברוח או להגר מפולין כאשר אחדים מהם מוצאים מקלט במדינת אשכנז.

בועדי מדינת ליטא אנו מוצאים בראש כל אחת מרשימות התקנות: קריאות חוזרות ונשנות ליסד ישיבות בכל קהילה שיש בה אב"ד. אולם ישיבות אלו גם אם הוקמו, הכילו מספר מצומצם של תלמידים. עצם הישנותה של הקריאה מועד לועד מעידה גם שלא כל הקהילות נענו לקריאה זו בשל הלחץ, העוני והמחסור ששררו באותה תקופה. אלפי עניים ופליטים אלמנות ויתומים הציפו את מדינת ליטא וזעקו ללחם. עול מסים כבד היה מוטל ע"י הפריצים והשלטונות וגזירות שונות ומשונות שכדי להנצל מהן היה על הקהילות לכסות במתת יד.

התאוששות מה אנו מוצאים בשלהי המאה בישיבות ובמרכזי תורה אחדים כמו בוילנא אשר כונתה באותו פרק זמן ע"י הגאון ה„חכם צבי" בהקדמה לספרו (אמסטרדם תע"ב) „היא העיר הגדולה של חכמים ושל סופרים".

לעומת וילנא, בעלת המסורת והוותק בישיבות ואהלי התורה שבה, נתפרסמה מינסק כחדשה בתחום זה, הודות לבעל „שאגת אריה", רבי אריה ליב ברבי אשר גינצבורג (תנ"ה—תקמ"ה) שהחזיר עטרה ליושנה במדינת ליטא. באותה עת פעל במינסק רבי יחיאל הילפרין, בעל „סדר הדורות", שתפס אף הוא ישיבה

והרביץ תורה ברבים. ישיבת מינסק היוותה גורם חשוב בהפצת למוד התורה, ותרמה תרומה חשובה ליסודה של ישיבת וולוז׳ין, שכן בה למד תורה רבי חיים, מייסד ישיבת וולוז׳ין.

במשך זמן מסויים התקיימה ישיבה גדולה בזאבלודובה (ליד ביאליסטוק), הסמוכה לגבול ליטא. בראשה עמד רבי אליעזר קוליר, שעליו כותב בעל ה„שאגת אריה״: והנה זה ימים ושנים רבות אשר אני מכיר את הרב מוהרר״א נר״ו, והנה ידו בכל, בפלפול וסברא כאחד מהרבנים המפורסמים שבמדינתנו, וזה כמה שנים יושב על כסא ההוראה בק״ק זבלודאווי ומרביץ תורה ברבים ומעמיד תלמידים הרבה.

ישיבות אלו רכזו סביבם מספר די גדול של תלמידים אולם רשומם עדיין לא היה מכריע, והמוני העם שנשארו פזורים בכפרים ובישובים נדחים היו מנותקים מלמוד התורה ומן הישיבות.

בשנות חלוקתה של פולין (תקל״ב—תקנ״ד) שוב באו ימי רעה ומצוקה ליהודי פולין וליטא. הגבולות נפרצו ונפתחו לכל מיני גייסות, שזרעו הרס ומוות בכל רחבי המדינה. עם פירוקו של „ועד מדינת ליטא״ ירד פלאים גם המצב הרוחני. המצוקה היתה קשה מאד, כפי שמעיד רבי שלמה מירקיש בהקדמתו לספרו „שולחן שלמה״ (פפד״א, תקל״א): „אך בדורנו בעוה״ר שרבו הצרות וצרה נגשת בדאגת הפרנסה הכבדה מאד, ממש בנפשותינו נביא לחמנו״. כן מספר לנו רבי אברהם דובער ב״ר שלמה זלמן אב״ד אורשה דרייסין בהקדמתו לספרו „באר אברהם״ (שקלוב, תקמ״ג): „ויחדו לי ולשמי חדר מיוחד בבית המדרש הגדול בק״ק מיר להתאבק בעפרותיו. בדד ישבתי שמה באין נכנס ויוצא״. רבי משה בן יהודה ממינסק, שהשתקע בלונדון, כותב אף הוא בספרו „אבן השוהם״ (תקל״ב): „בשבר בת עמי מדינות פולין אשר עליהם נגזרה גזירה, ועמם אנכי בצרה... איכה בני ציון היקרים נשפך דמם כמים הניגרים, נהרגים ונשחטים ונשרפים ונדקרים, זקנים ונערים, כדם כבשים ודם פרים, וטוב חללי חרב מחללי רעב אומרים העטופים ברעב. עוללים וצעירים, אשר תארם לא ניכרים, מי ישמע ולא ידמע מבכי ויללה, נשבר עם סגולה...״

רבי פנחס מפאלאצק מתאר לנו את פני הדור ההוא בזו הלשון: „כי בית מדרשנו שומם מאין יושב, כי אם הבטלנים והעניים הנאנחים והנאנקים אשר כל עובר עליהם ישום וישרוק, אוי לעינים שכך עלתה בימינו„ איה תפארת הדרת תורתנו? על מה יתקנאו בנו? האם על העניים הללו היושבים במצור ובמצוק, האם על כבודם אשר היה ממש לחרפה ולקלסה בבתי משתאות ובבתי.... אשר

עליהם קונן המקונן, וכי מה כבוד או מעלת רואה הנער מילדי ישראל בבית המדרש שיתאווה או יתקנא עליו..." („כתר תורה", שקלוב תקמ"ח).

תיאור מפורט יותר על המצב הירוד בלימוד התורה ששרר לפני יסוד ישיבת וולוז'ין, מוסר לנו אחד מתלמידיה הראשונים של ישיבה זו, רבי משה יוסף, אב"ד קרינאק, במכתבו לטובת הישיבה משנת תרכ"ה: „בן ע"ח שנה אנכי היום, ובעת שיסד רבנו הקדוש את הישיבה, הייתי כבן חמיסר ושתסר שנין, והייתי ב"ה נער משכיל בטיב העולם והתבוננתי שמקודם, טרם הווסד בית ה' על ידי רבנו הקדוש, היה העולם שומם, תוהו ובוהו ממש, כי לא נודע בעולם אפילו שם ישיבה, ומהו הענין של ישיבה ומה עושין בה, וגם לא נודע שם ת"ת ברבים, כי היה העולם שמם מתורה, וגם ספרי קודש, ספרי ש"ס, לא היו נמצאים בעולם כלל, כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בית המדרש בעיירות גדולות לא נמצא ש"ס שלם כי לא היה נצרך בעולם, מחמת שלא היו עוסקים בהם..."

אחת התופעות המזיקות בענין הדרכת התלמידים בהבנת התלמוד ומפרשיו, היתה הפזיזות להניח לנער ללמוד גפ"ת בפני עצמו. כנגד תופעה שלילית זו כתב הרב המבקר רבי מנשה מאיליה: „מורגלא בפומייהו וכמה אינשי ועמי הארץ שמכזבין לבניהם ואומרים: למה לך רב? הן בלימוד גפ"ת והן בלימוד מוסר לשמור אורחות חיים — הלא ספרי מתים לפניך פתוחים, ללמוד מהם!... אלא מי שרוצה לזכות לכתרה של תורה צריך לכתת רגליו תחילה אצל כמה מפורסמים ומוחזקים לתלמידי חכמים" (הקדמתו ל„בינת המקרא").

על חוסר מורים עומד רבי חיים מוולוז'ין במכתבו הידוע על נחיצות הישיבה: „הגיעו ימים שהתורה חביבה על לומדיה, ועם בני ישראל רעבים וגם צמאים. נפשם חשקה בתורת ה' לילך מחיל אל חיל לשמוע דבר ה' — זו הלכה... אבל אין להם רב ללמוד דרכי ההגיון האמיתי". רבי חיים תולה את הקולר של רפיון לימוד התורה בריבוי הדביקות המופרזת במוסר: „הן עתה בדורות הללו, בעוה"ר נפלה התורה מאד מאד, נתונה בסתר המדרגה ר"ל, כאשר עינינו הרואות עתה ברבת בני עמנו מגודל סבל משא עול הפרנסה, ה' ירחם; וגם כמה מאותם אשר קרבת אלוקים יחפצון, במה בחרו לעצמם לקבוע כל עיקר לימודם בספרי יראה ומוסר כל הימים... מהתלמידים שמו כל קביעותם ועסקם רק בפלפולה של תורה בלבד ושגינו במשנתנו: אם אין יראה אין חכמה. לזאת התעוררו כמה מגדוליהם... לישר ההדורים, לגדור פרצותם, ומלאו את ידיהם לבוא בתוכחות ומוסר ומידות וחברו ספרי יראה להישיר לב העם... בעוה"ר נהפוך הוא: הגבוה —

השפל, שכמה וכמה שמו כל עיקר קביעה לימודים רוב הימים רק בספרי יראה ומוסר, באמרם כי זה כל האדם בעולמו לעסוק בהם תמיד, כי המה מלהיבים הלבבות, ואשר אז יכנע לבבו לשבור היצר מתאוותיו ולהתיישר במידות טובות — וכתר תורה מונח בקרן זווית"...

בתאור הכללי של מצב היהדות בתקופה זו קשה לפסוח על המחלוקת והסערה שפרצה עקב החשדתו של הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בשבתאות, ע"י אחד האישים הנודעים בתקופתו רבי יעקב עמדין בנו של הגאון ה„חכם צבי". מאוחר יותר פורצת שוב „סערה" גדולה בפרשה ה„גט מקליווה" שבו נחלקו חכמי ישראל לשני מחנות. סערות אלו שמשו בקעה נוחה להתפשטות המבוכה בצבור היהודי ולרפיון במעמד ובכבוד התורה.

על רקע זו בלטה בהופעתה אישיותו המזהירה של הגר"א מוילנא (ת"פ—תקנ"ח) אשר יצרה מפנה חד וגרמה לשנוי כביר באוירה ובאורח ההשקפה והחיים התורניים של היהדות בדורו ובעיקר של הדורות הבאים.

סבבי אישיותו נתקבצו כוחות רוחניים מעולים וגדולי תלמידיו הוו גרעין שממנו נזרעה בליטא המהפכה הרוחנית שהחזירה לארץ זו את מעמד הבכורה בעולם היהדות בכל הנוגע ללמוד התורה, ידיעתה, הפצתה, כבודה וכבוד לומדיה.

אם כי ניצני מהפכה זו כבר נראו בחיי הגאון, הנה ההשפעה הכבירה שהיתה להופעתו ולתורתו על שמי היהדות החלה ניכרת ומתגלה במלוא זהרה רק בדורות שלאחריו.

נוכח המצב הרוחני הירוד והעזובה שבקהילות ישראל ובתי מדרשיהן חשו אחדים ממנהיגי האומה בחלל העמוק שנוצר והחלו לגלות דאגה וחרדה לעתיד. תחושה זו היתה בין הגורמים המכריעים שהביאו ליצירתה ולהתגבשותה של תנועת החסידות שבקשה להביא את אור התורה ועבודת ה' אל ההמון הרחב בדרך משלה.

החסידות שאפה בין היתר לרומם את האדם הקטן, את „עם הארץ" הרחוק מלמוד התורה לבל ינתק ממורשתו בדרכים שונות כהתקשרות לצדיק, כהתלהבות ודביקות בתפילה ובעשיית המצוות וכו'. הדי התנועה החדשה מצאו מסילות ללב רבים ואף הגיעו לשערי וילנא.

הגר"א ראה סכנה בצמיחת התנועה החדשה וחשש לתוצאות חמורות מהתפתחות השיטה והתרחבותה. נאמן לדרכו ראה הגאון את יעוד האומה לא בהקמת מסגרות חדשות אלא בהחזרת עטרת התורה ליושנה, ע"י למוד התורה העמקתו בעיון ובשקידה כבימים עברו.

מאידך החלו להגיע ידיעות מדאיגות על התפשטות ה„השכלה" אשר החלה מגיחה מברלין. „כתב הסובלנות" אשר פרסם הקיסר האוסטרי יוזף השני ובו תקנות שונות שנועדו להקנות השכלה ליהודי גליציה, עורר תשומת לב גדולה בכל תפוצות ישראל, פרץ הפולמוס סביב „באור" התורה לגרמנית של מנדלסון והחלו להתפתח מגמות ה„השכלה" — כתנועה.

גדולי התורה מכל השכבות והחוגים ראו ב„השכלה" סכנה חמורה ומהותית ללמוד התורה והכריזו עליה מלחמת חרמה.

כל התופעות הללו עוררו תסיסה בקרב אוכלוסי ישראל ובמיוחד בליטא עקב קרבתה לגרמניה. גדולי התורה שהתרכזו סביב בית מדרשו של הגר"א נחרדו והחלו מטכסים עצה לגדור את הפירצה.

בשנת תקנ"ח נסתלק הגר"א לבית עולמו, וגדול תלמידיו מייסד לאחר מכן את הישיבה הגדולה בוולוז'ין, אשר ממנה יתד ואבן פינה לנשמת העם בדורות האחרונים.

פרק ב

הורים ומורים

רבי חיים נולד בז' סיון תק"ט בעיירה וולוז'ין שבגבול גליל מינסק, לאביו רבי יצחק „פרנס העיר" ישר דרך ונקי כפיים, תלמיד חכם ובר אוריין, — ולאמו רבקה למשפחת „ראפופורט", אשר ממנה שושלות רבנים מפורסמות, שהעטירו קהילות רבות בישראל במשך דורות רבים, והמתייחסות למהר"ם מלובלין ולהגאון בעל „תוספות יום טוב".

האב, רבי יצחק, זכה לתורה ולגדולה שהתאחדו על שולחנו וממנו שתי מאורות גדולים שפרסומם יצא לתהילה בישראל: בנו, רבי זלמלע מוולוז'ין, נפטר אמנם בצעירותו אך שמו יצא לפניו כאחד מגדולי הדור ותהילתו נתפרסמה בכל תפוצות ישראל, דברי ימיו כונסו בספר „תולדות אדם" ובספרים אחרים בתקופתו. בנו השני, רבי חיים, תלמידו נאמן ביתו של הגר"א מוילנא ומייסד ישיבת וולוז'ין.

רבי יצחק, נפטר בוילנא בשנת תק"ם ועל מצבתו אמורים הדברים דלהלן:

„פה נגנז ונטמן. איש נסמן. בשם טוב משמן. פה התורני והרבני המופלא, מהור"ר יצחק במהור"ר חיים מואלאזין זצ"ל, והלך לעולמו בש"ט י"ב מנחם אב תקם תנצב"ה („קריה נאמנה").

בניו האחרים, הבכור: הגאון רבי שמחה, הגאון רבי יוסף אב"ד פאריטש והגאון רבי נחמן אב"ד פוהוסט, כולם גדולי תורה ונכבדים גם אם לא זכו לתהילת אחיהם המפורסמים.

רבי חיים, למד בשחרית ימיו אצל הגאון רבי רפאל מהמבורג בהיותו ראש ישיבה ואב"ד במינסק והגליל, ואח"כ זכה ללמוד תורה מפי הגאון בעל „שאגת אריה". בפרקים הבאים נעמוד על אישיותם של הגאונים הללו אשר השפיעו רבות על עצוב דמותו של הגר"ח בצעירותו.

הגאון רבי רפאל הכהן

רבי רפאל הכהן, היה אישיות רב־צדדית מעניינת בחבורת אריות־התורה שחיו ופעלו בתקופת חייו (תפ״ג—תקס״ד). הוא היה עד למאורעות שזיעזעו את יהדות פולין, ליטא ואשכנז: בימיו בוטלה האבטונומיה של יהדות פולין (ערב חלוקת פולין) במסגרת „ועד ארבע ארצות״, וכן „ועד המדינה״ המיוחד בליטא, אשר ר׳ רפאל הכהן היה אחד ממנהיגיו. הוא נכח בראשית ימיה של החסידות וכיבושן של קהילות רבות על־ידי תנועה זו. ובזמנו צמחה התנועה לתיקונים בדת, הקשורה בשמו של משה מנדלסון, בעיקר ביהדות גרמניה, בה פעל ר׳ רפאל הכהן כרועה רוחני, החל משנת תקל״ו, בקהילת אה״ו (אלטונה, המבורג, וונדסבק) המאוחדת הוותיקה.

עם היותו בן י״ט (בשנת תק״ב), החל לשמש כר״ם בישיבת הגאון בעל „שאגת אריה״ במינסק, על פי הסכמתו המיוחדת של מורו ורבו הגאון הנ״ל, ואחר כך מילא תפקידים שונים כר״ם, מרביץ תורה, דיין (בגליל מינסק), תוך כדי חבור ספרים תורניים חשובים, וכן כאב״ד ורב ראשי בווילקומיר, פינסק, וביחוד בקהילת אה״ו שבגרמניה. את כל המשימות האלה מילא למופת ולתפארת, ונהג נשיאותו ברמה.

בשל תפקידיו הרוחניים היה מעורה גם באירועי תקופות־חייו השונות. פעילותו הציבורית בלטה בעת היותו רב המחוז המינסקאי (שאליו השתייכו עשרות רבות של קהילות וישובים ברוסיה הלבנה, עד לתחומי העיירה וולוז׳ין) וכן פרנס מדינת ליטא, שאליה היה המחוז הנ״ל מסופח מבחינה ארגונית פדרטיבית. הוא פעל אז רבות בכל תחומי הדיון והשיפוט והעסקנות הציבורית, שהיתה כרוכה בשתדלנות וקשירת יחסים עם רוזנים ובעלי־שררה, וזכה לחצלחה מרובה בשטח זה.

הצלחה זו היתה לו כעין מסורת של בית אבא. אביו ר׳ יקותיאל זיסקינד, רב המדינה בליפלאנד (חלק של לאטביה), שהיה גדול בתורה, קיים גם הוא קשרים הדוקים עם אצילים ובעלי־שררה גרמניים שבחבל־ארץ זה.

מסורת היוחסין של ר׳ רפאל סייעה לחיזוק מעמדו. מצד אחד היה מיוצאי־חלציו של בעל הסמ״ע, שהיה גם ממנהיגי „ועד ארבע ארצות״, ומצד שני היה מגזע ר׳ מרדכי יפה, בעל ה„לבושים״, אשר בלט בין רבני דורו לא רק בלמדנותו ותבונתו המופלגת, אלא גם בכך שהטביע חותמו על „ועד ארבע ארצות״ וגיבש את מתכונתו לדורות.

אחת מתכונותיו האופייניות של ר׳ רפאל הכהן היתה תקיפות־הדעת, ותכונה

זו נשתקפה בכל פעילותו בקשר לאירועים הרוחניים שהתרחשו אז בקהילות ישראל. הוא פעל במרץ ללא שום נטיה ומשוא־פנים וללא מורך־לב, במיוחד בעת רבנותו באשכנז, בה ישב במשך כ״ח שנים ובעת בה התחילו להופיע חכמי ברלין ה„מתוקנים״, וביניהם המו״ל של „ראשי בשמים״.

על מעלתו כגדול בתורה וכמשיב הוראה, מעידים שני חיבוריו המצוייניים, „תורת יקותיאל״ (ברלין תקל״ב) ו„ושב הכהן״ (אלטונה תקמ״ב). הראשון הוא חיבור רב היקף על שולחן־ערוך יורה דעה, בצירוף כמה שו״ת. הספר השני הוא קובץ של מאה ואחת שו״ת שהשיב לשואליו בהלכה, ואשר נודעה להם חשיבות רבה בעולם ההוראה.

ערך גדול ומיוחד נודע לספרו הנספח לחיבורו הנ״ל בשם „שאלת הכהנים תורה״ בעניני „קדשים״. כאן מתגלה לפנינו ר׳ רפאל הכהן כאחד המעטים מבין תופסי־התורה בימים ההם, שהקדישו תשומת־לב מיוחדת לענין עבודת הכהנים והקרבנות, תחום שהוזנח עקב מיעוט הלימוד בו. (מבחינה זו שימש לו מופת ודוגמה רבו הגאון ר׳ אריה ליב בעל ה„שאגת אריה״). חיבורו זה מכיל חידושי תורה מקוריים על זבחים, מנחות, ערכין, כריתות, תמורה, וכן יומא שבסדר מועד.

ר׳ רפאל הכהן בתור דיין ומומחה בעניני שיפוט — הוא ענין מיוחד לעצמו. בעת כהונתו כרב דיין במחוז מינסק, ערב ביטולו של ועד מדינת ליטא בשנת תק״כ, היה תחום שיפוטו משתרע על ארבעים קהילות, ותיקות כחדשות, (במחוזות איהומן, בוריסוב, שבפלך מינסק, וכן חלק מסויים מפלך וילנא). באותה תקופה היה עושה רוב ימות השנה בנסיעה מכפר לכפר, מעיירה לעיירה, לצורך מילוי תפקידו בעניני דת ודין הוא העמיד לרשות עצמו רוכב עם סוס, כדי לאסוף לו מנין לתפילה־בציבור בכל ישוב קטן. אחרי התפילה היה מקבל קהל ומורה בעניני דת ודין, איסור והיתר, והיה בודק וחוקר את עניני הכשרות, שמירת השבת, מצב טהרת המשפחה, משא־ומתן באמונה וכדומה.

מומחיותו הגדולה ונסיונו המעשי, תרמו רבות להצלחתו הרבה בעת היותו אב״ד קהילת אה״ו המאוחדת שבגרמניה. שמו הלך לפניו כאיש דגול וחכם ושמעו הגיע עד לחצר מלך דניה (שלוש הערים אה״ו השתייכו מבחינה מדינית לדניה). כבודו היה גדול בעיני המלך עד כדי כך, שהוא פירסם צו מלכותי, כי כל פסקי־הדין היוצאים מבית־דינו של ר׳ רפאל הכהן הם בעלי תוקף חוקי רשמי.

במסגרת תפקידיו היה נוהג גם לדרוש לפני הקהל ולהשמיע לפניהם דברי מוסר והתעוררות. הוא ניחן בכוח דיבור צלול ובנעימה המושכת את הלב. יש שבקולו העז והנרגש היה מביא רבים לידי בכיה.

תמצית מדרשותיו, חלק העיוני שבהם, ריכז רבי רפאל הכהן בספר הדרוש שלו „מרפא לשון". יתכן שמספרו זה נמשכו קווי השפעה על סגנון ה„מוסר" הידוע, מיסודם של ר' זונדל (תלמיד רבי חיים מוולוז'ין) ור' ישראל מסלנט. כמה פסקאות מספרו זה, בדבריו על גודל מעלת לימודה של תורה, משתמעות, כנראה, כלפי חוג מסוים מבין אלה שהתחילו לנהות אחרי החסידות הבעשטי"ת בפינסק עיר רבנותו (בשנים תקכ"א—תק"ל). כפי המסופר אין שמו של ר' רפאל הכהן מופיע בין רודפי החסידות בליטא. יש אפילו שמועה („בית־רבי"), שר' רפאל נפגש עם הגה"צ רבי דובער „המגיד ממזריץ'".

ר' רפאל מדגיש במיוחד בספרו הנ"ל את חובת לימוד התורה ברציפות ובקביעות, ומתריע הוא על כל מיני ביטול תורה. במיוחד מרחיב הוא את הדיבור כלפי תלמידי חכמים, שתורתם אומנותם, שמתפקידם להיות מהרהרים בדברי תורה בתמידות.

ר' חיים יצק מים על ידו במינסק בהיותו בגיל צעיר, והיה מסתופף בצלו גם אחר כך בהיותו רב ודיין בגליל מינסק בראקוב עיירת ממלכתו (הסמוכה לוולוז'ין). בעת בקורו האחרון בעיירת גבול גליל מינסק: „וולוז'ין", טרם עזבו את ליטא, המליץ ובקש מאנשי העיר שיקבלו את ר' חיים כרב העיר, ואמנם נתמנה ר' חיים לאב"ד בעיר מולדתו זו (בהפסקת ביניים של זמן מה כרב אב"ד בווילקומיר, שבתחום גליל וילנה).

מעניין לציין שאחת מתשובותיו של הגר"ח בספר „חוט המשולש", דנה סביב אחת מהוראותיו של הגאון רבי רפאל, שאסר „דגים יבשים הנקנים מן הנכרים" (סי' כ"א).

הגר"ח, שדעתו נוטה להיתר, חולק על דעת הגרר"פ ומוכיח דעתו בהרחבה ובתוך דבריו מוסיף ...הארכתי בזה הענין קצת חוץ מגדרי לאפוקי מדעת הגאון הנ"ל, שראיתי בספרו תי"ק (תורת יקותיאל), שחולק על מה שכ' רמ"א, שאין להחמיר לפשפש ולבדוק אם יש בה דגים טמאים ודבריו לא נהירין כלל... ע"כ.

להלן הוא מוסיף... הארכתי בזה כי אולי ימצא בפנקס הגליל טעם הגאון, שגזר שלא לאוכלם, ואם ימצא שכתוב שמחמת שנתברר ביד האנשים המוכרים גם דגים טמאים וכו'... וכיון שבדעתנו אין דבריו מחוורים בזה היינו יכולים לסמוך על דעתנו להתיר, אבל אולי לאו משום האי טעמא הוא דגזר אלא משום שרצה לעשות גדר וסייג ...אין מקום לסתור מנהגו ...ונהירנא כד הוניא טליא כבר תמניא נתחדש איסור באסיפת הגליל לפני הגאון הנ"ל... וטרם נתברר טעמו אין להקל במקום שפשטה גזירת הגאון... ע"כ.

ר' חיים זכר תמיד את ר' רפאל מורו ורבו הראשון, שהכניסו ללימודה והבנתה של תורה. ואם כי לאחר מכן שימש את הגאון ר' אריה לייב בעל השאגת אריה והגר"א מווילנה, דרש תמיד והתעניין במצבו האישי ובפעליו הרוחניים בקהילות בהן כהן אחר כך כאב"ד.

בשנת תקס"א כותב הגר"ח להג"ר נח חיים צבי אב"ד אה"ו (חוט המשולש סי' ט') : ...וחזיתי לדעתיה דמר שלא לבו הולך נגד הארי החי הכהן הגדול שעבר מנשיאותו כי היכי דלא לחלוש לדעתיה. מאד שמח לבי על שלום מו"ר הכה"ג נ"י אשר ירא ה' שהצליח ה' דרכו גם בזקנותו והמציא לו ריע ככת"ר אליו קראתי נועם. אמנם בתורה דכתיב בה אמת הלא בלתי אל האמת עינינו. וקרא נמי אקדמיה כדכתיב האמת והשלום אהבו. ואם כת"ר מפני השלום איננו בא לידי מידה זו לסתור דברי מו"ר הכה"ג נ"י. הלא אני הקטן שמשתי את הכה"ג נ"י בהיותו במדינתנו. ומחויבני בכבודו ומוראתו כמורא שמים על אחת כמה וכמה. אבל אני שומר פי התלמוד הקדוש, שהורנו הדרך הזה... יאמר נא ירא ה' היתכן לי לסמוך על פסקא דדינא דמו"ר דחזינא ביה פירכא טובא...

ר' רפאל הכהן כהן ברבנות אה"ו עד ליום א' בתמוז תקנ"ט, שאז התפטר מכהונתו בשל חולשתו ורצונו לעלות לא"י (שלא התממש). הוא נפטר בהמבורג בכ"ו במרחשוון תקס"ד.

הגאון בעל "שאגת אריה"

הגאון ר' אריה ליב ב"ר אשר, הידוע בעולם התורה על־שם ספרו המיוחד „שאגת אריה" — נחשב כאב־טיפוס של הלמדנות הליטאית, אשר נתחדשה עם תקופתו.

בהיותו ראש־ישיבה במינסק אשר בירכתי ליטא, פתח ר' אריה ליב דף חדש בליטא, ובו מתחילה מחדש תקופת הישיבות בארץ התורה, שנתגבשה ברבות הימים. אחרי תקופת הגר"א מווילנא, בעיקר על־ידי תלמידו רבי חיים מוולוז'ין.

בעל ה„שאגת אריה" היה ידוע בשם „ר' אריה לייב ראש־ישיבה", דבר המבטא את יחודו. הוא התבלט ב„ראשוניותו", בהיותו מן היחידים (עוד לפני הגר"א) אשר התייצבו במלוא שיעור־קומתם התורני אל מול פני ה„ראשונים". גישתו להבנת דברי הראשונים היתה ישירה, בלתי אמצעית וללא כל מחיצות שהן. אמנם הוא לא ויתר על ה„אחרונים" תוך כדי משאו־ומתנו בסוגיה שלפניו, אולם לא היה נזקק להם אלא כבדרך־אגב, בשולי המשא־ומתן הפלפולי שלו, כדי לדייק ולהווכח עד כמה דברי האחרונים הם בבחינת תנא־דמסייעא לשיקול דעתו ולגישתו האישית בריקמת חידושיו ופילפוליו בהלכה.

זאת ועוד. בעל ה„שאגת אריה" היה מראשוני הגאונים באותו דור דעה — דורם של „התומים", ה„נודע ביהודה" וה„הפלאה" — אשר בחן את דרכי הפלפול לסוגיהם השונים, כדי לקבוע מה לקרב ומה לרחק. הוא התייצב בריש גלי נגד הפלפול השיגרתי, שלפי דעתו אינו אלא כלי־שעשועים לחדד בו את התלמידים. כאן דרושה, לפי דעתו, זהירות קפדנית, הואיל ורק כפסע בין הפלפול האמיתי, הנובע מן התכונה החיובית של ה„עוקר הרים", לבין הפלפול המסולף והמשובש, המעלה לפנינו רק „חילוק" של מגדל הפורח באוויר.

יתירה מזו, גם את חידושיו הישיבתיים, שהשמיע במסגרת „שיעוריו" במינסק, ניפה היטב כאשר בא להכלילם בספרו הראשון „שאגת אריה" (שהופיע בשנת ת"ק בפפד"א), והדפיס רק חידושי־תורה שעברו תחת שבט ביקורתו, שיצאו מהחשש כי „את הכל ישא הרוח ואין זה אלא הבל". במשפט זה, המופיע בהקדמתו המעניינת לספרו „שאגת אריה", הוא מבטא את דעתו התקיפה ביחס לטיב הפלפול.

ב„שאגת אריה" מתגלה ר' אריה ליב לפנינו כבעל כוח יצירה גדול ועצום, כמי שהחידושים שופעים הימנו ללא כל חבלי לידה. החריפות העמקנית וההברקות הגאוניות המפתיעות שבספר זה, מצטיינות בקסם מיוחד. ניכר בהן שמוחו היה פועל במהירות הבזק, בתוך־כדי־דיבור. חידושיו שפעו כמעין המתגבר, ולאור זה לא יפלא כלל, שהספר „שאגת אריה" זכה לתפוצה מהירה ומסחררת בחוגי רבנן ותלמידיהון, בישיבות ואהלי התורה שבכל אתר ואתר.

כהשלמה לכוחו הלמדני של בעל ה„שאגת אריה" יש לציין, כי חידושיו בתורה תאמו גם ליכולתו המדהימה כ„בקי בכל חדרי תורה". מעיד אחד מתלמידיו (בתקופתו האחרונה במיץ) בעל ה„פרדס דוד": „נהירין ליה שבילי דנהר דעה לבקי ברוח חדרי התורה בנגלה ובנסתר וכל הש"ס שגורין בפיהו משפה ולחוץ בעל פה". בקיאותו הגיעה עד כדי כך, שכאשר קראו לפניו משפט אחד בש"ס היה ממשיך ואומר את כל הסוגיא בעל פה. במיוחד היה בקי בסדר קדשים, שהיה ממש כמונח אצלו בקופסה. גם לעת זקנותו, כאשר כהו עיניו ונעשה סגי־נהור, היה חוזר מדי חודש על הש"ס כולו עם האלפסי, הרא"ש, הטור, השלחן־ערוך, וכן ספרי ראשונים כגון שאלתות דרב אחאי גאון והלכות גדולות. בהיותו זקן מופלג, בגיל שמונים ותשע שנה (בשנת תקמ"ד), כשנה אחת לפני פטירתו, הראה את כוחו המופלא בתשובה שהשיב לתלמידו הצעיר ר' אפרים זלמן מרגליות מברוד, בדין „קידושי קטן".

אמנם בספריו מתגלה לפנינו בעל „שאגת אריה" כמי שמכיר בערך עצמו,

כתקיף ונמרץ שאינו נושא פנים אפילו לגדולי ה„ראשונים" ומכל־שכן ל„אחרונים", אולם כל זה אינו אלא בבחינת „אוריתא מירתחא ביה", ולא התנשאות כלפי אחרים. הוא עצמו מתחשב לא פעם בדעת רבנים מפורסמים אחרים, מהם אפילו בני דורו, בקשר לפסקי הלכה, ו„גט קליווא" יוכיח. הוא היה מהראשונים להיחלץ לעזרתו של רבי ישראל ליפשיץ מקליווא, שנתקף קשות מטעם הבית־דין־צדק של פרנקפורט־דמיין בקשר לגט מסויים שניתן על־ידו; ובעקבותיו באו לעזרת הרב הנתקף גדולי־תורה אחרים מאותו הדור, ביניהם בעל ה„נודע ביהודה", בהסתמכם על פסקו שהגט הזה הוא כשר, ואשר כוחא דהיתרא בכך „כבר נשמע למרחקים".

אף כי בדרך־כלל היה בעל ה„שאגת אריה" מתנגד מובהק להדפסת סתם חיבורים, והיה נמנע מלתת הסכמה למחברים, שרובם היו בעיניו סתם „מקלקלים נייר ודיו" — בכל־זאת למעולים שבמחברים היה נותן את הסכמתו בחפץ־לב. מעניינת היא הסכמתו למהדורה החדשה של „תשובות מהר"ם מלובלין", שנדפסה בשנת ת"ק בעיר רבנותו מיץ. הוא מתאר את המהר"ם מלובלין „כאחד המיוחד, מופת הדור, מאור הגולה, אוצר החכמה ובינה יתירה, נודע בשערים מסוף העולם עד סופו, דבריו בהלכה ממזרח שמש עד מבואו על פיו יצאו ועל פיו יבואו, ממנו יורו המורים".

ראוי לציין בהקשר זה את יחסו החיובי של בעל ה„שאגת אריה" להגאון רבי יהונתן איבשיץ, דבר שלא עמדו עליו כותבי הרשומות בענין המחלוקת שבין שני הגאונים רבי יהונתן ורבי יעקב עמדן.

כידוע נתמנה בעל ה„שאגת אריה" לרב ואב"ד (בשנת השבעים לחייו) בעיר מיץ, באותה קהילה מיוחסת ועתיקה, בה שימש לפני־כן כאב"ד הגאון רבי יהונתן איבשיץ. ואז רשם ה„שאגת אריה" הסכמה נלבבה לספר „יערות דבש" של הגאון רבי יהונתן איבשיץ, בה הוא כותב: „הצדיק הרב הגאון האמיתי המפורסם הגדול בישראל, שרבים השיב מעוון, פי צדיק ינוב חכמה ולשון מרפא את הנפש". הסכמה זו היא עדות נאמנה ביותר לעמדתו לטובת גאון נרדף זה, נגד עלילות־השוא שטפלו עליו מתנגדיו.

מתולדות חייו

מעטים הם הפרטים הידועים לנו מתולדותיו של הגאון ר' אריה ליב. ידוע לנו רק זה, שאביו ר' אשר מתואר אף הוא כ„גאון", וכי היה בן למשפחת גינצבורג המפוארת, אשר עברה מאשכנז דרך פולין להשתקע בליטא. במשך

תקופה מסויימת כיהן ר' אשר כרב ואב"ד בגלילות מינסק ופינסק, וכן בוויז'ון שבזאמוט, שם נולד לו בנו הגאון ר' אריה ליב, בשנת תנ"ה (1690) לערך.

ר' אריה ליב עצמו מופיע בשנת תצ"ג כראש־ישיבה במינסק. אולם, הוא לא היה שם הר"מ היחידי. התנוססו עוד שתי ישיבות מקבילות, האחת של הרב דמתא, הגאון ר' יחיאל היילפרין (בעל סדר הדורות), והשניה של הגאון ר' אריה ליב הלוי הורביץ מזיטל, בעל ה„מרגניתא טבא" על ספר המצוות להרמב"ם. בשל אופיו התקיף, הבלתי מתפשר, של הגאון ר' אריה עזב את מינסק בשנת תק"ד והשאיר אחריו כממלא־מקומו את שאר־בשרו הגאון ר' רפאל הכהן (מי שעתיד היה להיות אב"ד פינסק פוזנא ושלוש הקהלות המאוחדות אה"ו שבגרמניה הצפונית). במינסק היהודית נשתמרה מסורת של סיפורים על היחס המתוח ששרר בין רבי אריה לבין בעל „סדר הדורות", ועל סיבת עזיבתו את מינסק, וכבר עמדו על כך כותבי הרשומות של אותה תקופה.

לימים קבע לו ר' אריה־ליב מקום־רבנות בעירה וולוז'ין — עיירת הגבול שבין שני המחוזות מינסק ווילנא, ואשר כפי הנראה השתייכה רשמית לגליל העליון של מחוז מינסק. הוא כיהן בה כרב לסירוגין, בשנות תק"ט—תק"י ובשנות תקכ"א—תקכ"ד. בתקופת הביניים היה שוהה מחוץ למדינה באשכנז, בין היתר בפרנקפורט־דאודר, מקום שם הדפיס את ספרו הראשון „שאגת אריה". ספר זה הוציא לו מוניטין עולמיים, והודות לפירסום זה זכה אחר־כך ונתקבל כאב"ד בקהילת מיץ החשובה, הקהילה הוותיקה שנתפרסמה ברבניה הגדולים, אשר ביניהם נמנו הגאונים בעל „עבודת הגרשוני", ר' אברהם ברוידא, בעל ה„פני יהושע" ור' יהונתן איבשיץ.

אופיינית היא הערכתו של בעל „אור חדש", שהכיר את בעל „שאגת אריה" עוד מתקופת ליטא, ואשר הוא כותב עליו: „שקדנותו היתה לו לטבע שני. עוד מימי ילדותו לא פסק פומיא מגירסא, עד אשר לא חש עוד לפרנסת אנשי ביתו כלל, וגם אחר כך כשישב על כסא רבנות מיץ ולא חסר כל, בכל־זאת לא סר ממנהגו ימין ושמאל וחי בפרישות ובקדושה, לא אכל שום דבר מן החי בימות החול ולא היה ישן במיטה, כי אם גרס ותנא וכל דבר הקשה בש"ס ופוסקים ושו"ת אליבא דדינא, כל חומרא וחומרא נעשין לו קולא".

בין יתר ספריו חיבר גם את הספר „טורי אבן", חידושים על ראש־השנה, חגיגה ומגילה, וכן „גבורת ארי" על מסכת יומא, אשר רובו ככולו מוקדש להלכות עבודה ביום־הכיפורים. ספר זה, שיצא לאור בפעם הראשונה על־ידי בעל ה„חפץ חיים", תרם רבות להפצת לימוד סדר קדשים בחוגי הישיבות ובתי המדרשות.

בנו של ה„שאגת אריה", ר' אשר, אשר יצק מים על ידי אביו בתקופת רבנותו במינ, היה אף הוא גדול בתורה ושימש כרב ומרביץ תורה בקארלסר' שבדרום גרמניה, ובזכותו נמשכה עוד הלמדנות באותם מקומות במשך תקופה מסויימת.

רבי חיים ספג הרבה מתורתו של רבו הגדול, ובדמותו נטבעה עמוקות רושם אותה תקופה ויחס הערצה בלי סייג לתורתו ולאורח לימודו לעומקה של הלכה. כותב על כך בנו של הגר"ח, רבי יצחק מוולוז'ין בהקדמה לספר „נפש החיים": ...כי מנעוריו נשא עולה של תורה בשקידה נפלאה. ובהיותו למעלה מבר ארביסר. קבע למודו עם אחיו הגדול הגאון מ' שמחה ז"ל. והיו גרסי יממא ולילי'. וזקנינו ספרו לנו. שכאשר לא היה להון אור הנר מצוי. אור הלבנה היה יפה להון לגירסא דלילא. וקבלו אז דרכה של תורה מרב רבנן גאון הגאונים ארי' דבי עלאה רבנא ארי' ליב נ"ע. בעל שאגת ארי, והגאון בעל שאגת אריה ז"ל, היה כמה שנים אב"ד פה ק"ק, והיה מודע למשפחת אבא מארי ז"ל (חותנו של רבי יצחק אבי הגר"ח, היה חותנו של הגאון רבי ישראל הכהן רפופורט אב"ד פיעסק. ומשפחת גינצבורג אליה השתייך השאג"א היתה בקרבת משפחה עם משפחת היוחסין „רפופורט"). ...ובהיותו פה חבר חבורו היקר שו"ת ש"א, ובנסעו מפה להדפיסו, הי' מר אבא נ"ע עדן קטן בשנים, ומדי עברו דרך פה אחרי הדפיס ספרו הנ"ל, נתאכסן בבית א"ז ז"ל כמה שבועות. ויחן את פני העיר וקבע הוראות פה. והי' אז אבא מארי ז"ל כבר חמיסר, ומאהבה שאהבו, ואת אחיו הגדול נ"ע, קבע להם משנתם שתהא סדורה...

בניגוד לדעת רמ"א, עליו נתבססה ההלכה ביהדות אשכז בכל הגהותיו, במפה שפרס על השולחן־ערוך של ה„בית יוסף" פוסק השאג"א כה„בית יוסף" בדבר השאלה של „סרכא עם מכה בדופן" — להתיר וכן הורה להלכה בשבתו בקהילת וולוז'ין, כאשר מעט כל ערי ישראל נהגו לאסור כהרמ"א.

הגר"ח ששימש ברבנות וולוז'ין המשיך בהנהגה זו מפני כבודו של רבו, ובעיר וולוז'ין נמשכה מסורת זו עד לפטירתו של הגר"ח, כאשר בנו הגאון רבי יצחק מוולוז'ין לא אבה לפסוק עוד בענין זה, ופרנסי וולוז'ין פנו לרבני וילנה, כדי לדעת כיצד לנהוג.

פרק ג

הגר"ח והגר"א

...אחד היה האדם הגדול אשר כמוהו לא נהיה מכמה וכמה דורות שלפניו. לו ניתן היה לב לדעת ועינים לראות, ונהירין הוו ליה שבילי וארחי דחכמתא בנגלות ובנסתרות. בינה יתירה נודעת לו, הוא ניהו האי גאון עולם חסידא קדישא. רבנו הגדול והקדוש נ"ע ואשר זה היה דרכו בקודש מעודו להשכיל ולהתבונן ולהתיגע יגיעות גדולות ונוראות אין להעריך. וכל פה ילאה לספר. ובדבקות עצום נפלא מאד ובקדושה יתירה ובטהרה נפלאה, עד אשר זכה לבוא עד קצה תבונתם להיות עולים כולם ברורים לאמיתתם... (הקדמת הגר"ח לספרא דצניעותא). במילים אלו מתאר רבי חיים מוולוז'ין את רבו הגדול הגר"א אשר אליו נקשר בעבותות והלך שבי אחר קסם גדולתו.

תקופה חשובה, בעלת השפעה מכרעת בחייו של רבי חיים, היתה זו בה החל, בהיותו בן י"ט שנה, לשמש את הגאון מווילנא. אין במסגרת שורות אלו למצות אישיותו של הגר"א, אשר עשרות ספרי ביאוגרפיה נכתבו עליו. אולם במסגרת זו יסופר על קשריו של גדול תלמידי הגר"א — רבי חיים מוולוז'ין עם הגר"א.

בהיותו בן י"ט שנה התחיל לבקרו לעיתים תכופות בוילנא, בהכירו ובהתפעמו מאישיותו הכבירה ומשיעור קומתו כגדול הדור וכאחד מקמאי...

בספר עליות אליהו הערה כ' בשם הרד"ל, בשם הגר"ח... אבל רבנו הגר"א ז"ל אף שהיה הנהגתו כבני אדם בכ"ז זיכך כוחותיו עד ששבו ככוחות מלאכי ה' ולזה היה כוונת הבריאה בעוה"ז.

על פגישתו הראשונה של הגר"ח והתקרבותו לרבו מסופרת מסורת בשם הגאון רבי יוסף דובער סולובייציק רבה של בריסק. לפי מסורת זו, שמע רבי חיים שהגר"א עומד להשתתף בחתונה של אחד ממקורביו, שהתקיימה בסביבת מגוריו. רבי חיים, שרצה לפגוש את הגר"א נסע למקום וחיכה להזדמנות. החתונה היתה בערב שבת, והגר"ח שחשש שבגלל טירדת המחותנים לא ישימו ליבם לצרכי

הגר"א, הכין מים חמים לרחיצה ועמד מאחורי דלת החדר בו ישב הגר"א ולמד כל היום. בשעה שהגר"א פתח את דלת חדרו, הציע לו הגר"ח לשמשו בחמין שהכין, וכך התקרב אליו והיה לגדול תלמידיו.

בעת ביקורו הראשון בבית רבו הגר"א הוא מתאונן בפני רבו, שחזר על סדר מועד ארבע עשרה פעם ועדיין אין הסדר שגור על פיו. והגר"א משיב לו שאין שיעור למספר הפעמים שיש לחזור ולשנן את התורה עד שתהא שגורה על פיו „כל ימיך בעמוד והחזר קאי" („ארחות חיים" המכונה „כתר ראש", ירושלים, לש"ד).

בהקדמה לספר „נפש החיים" מספר בנו של רבי חיים, הגאון רבי איצל על היחסים בין אביו לרבו הדגול: ...ויותר מלימודו היה גדול שימושו ששימש את רבו החסיד נ"ע, ובימים הרבים שעמד לפניו, אנהיר ליה שבילי דאורייתא בנגלה ונתיבות פליאות בנסתר הוא הוא דחזא רביה מקמיה וגליה ליה מסכתא ונהירו דחכמתא, ובימים אשר עמד לפניו באימה וביראה ברתת ובזיע, מן נהר דינור דהוה נגיד ונפיק מן קדמוהי, כן כאשר לימד והודיע לבניו ולתלמידיו הימים אשר עמד לפניו. אימתיה דרבי' הוה עליה כמורא נפלאה כאילו עומד לפניו במרום, וכאשר פתח בשמעתתא ודכיר שמיה דרביה, הוה מרתע כלא גופיה וזיוהי שנין עלוהי מאש המתלקחת בלבבו בהגיגו דרכי צדקתו וחסידותו וטהרת קדושתו ואור תורתו נקנית לו. כאשר היה כוחו יפה בהמעלות שהתורה נקנית בהם. ומאדרת אליהו התלבש ענוה ויראה...

על אורח לימודו ויחסו של הגר"א לתלמידו ניתן ללמוד מדברי הגאון ר' יהודה יודיל הלוי עפשטין זצ"ל מח"ס „מנחת יהודה" באיגרתו שנדפסה כמילואים לספר „סערת אליהו": ...והיה דרכו של הגר"ח ז"ל בהיות מילי דמתא עליו רמיא לנסוע לווילנא ג' או ד' פעמים בשנה ולהתעכב שמה בערך חודש ימים להציע ספיקותיו ושאלותיו לפני הגר"א ז"ל ולשוב לעירו. כן היה דרכו תמיד. ונמשך זמן רב יותר מעשרים שנה שהיה נוהג נסיעתו לווילנא כנזכר למעלה (וד"ז שמעה אזני מפי הרב ר' משה ז"ל הנ"ל ששמע מפיו הק' של הגר"ח ז"ל). ומסבות שונות נתהווה פ"א שלא היה יכול לנסוע לווילנא כמעט שנה תמימה. וישם הגר"ח ז"ל. אל לבו לנסוע לרבינו הגר"א ז"ל לווילנא. ובטרם נסיעתו סידר בכתב על הנייר כל שאלותיו וספיקותיו עד שעלו שאלותיו בנגלה ובנסתר לבוגין שלם. ויסע לווילנא. ויבוא שמה ביום ד'. והנה הוגד לו כי חדר רבינו הגר"א ז"ל סגור (כי כן היה דרכו בהיותו מעמיק בענין עמוק אשר לא ידע לפתרו היה נסגר בחדרו כמה שבועות. והוא דבר ידוע בווילנא משכן כבוד קדשו)

והוסכם אצלו לאמר יעבור עלי מה ולא אסע מווילנא בלתי ראות פני רביגו הגר"א ז"ל. והנה ביום וא"ו אחר חצה"י לקח הכתונת וילך לבה"מ. ובדרך הלוכו הוגד להגר"ח ז"ל שחדר הגר"א ז"ל פתוח. וחזר לאכסניא שלו. הניח את הכתונת ויקח בידו את רשימת הגליון מן שאלותיו וספיקותיו וילך לבית הגר"א ז"ל. ובבואו שמה קבלו אותו בספ"י (כי הגר"ח ז"ל היה אהוב מאד בבית הגר"א ז"ל) ונתן לו שלום והחזיר לו שלום. ויתפלא הגר"א על הגר"ח ז"ל מדוע מגע זה כמה מלהתראות עמדו כדרכו בתמידיות. ויענהו כי לא היה בידו בשום אופן עד אשר השליך מעליו כל עניניו ובא לכאן. ויאמר הגר"א ז"ל אליו. בטח יש למעכ"ת רשימה משאלות וספיקות. ויוציא הגר"ח ז"ל את הגליון מחיקו והנה הוא כתוב פנים ואחור על בוגין שלם. ובלשון הזה אמר הגר"ח ז"ל. „אני קורא לפניו והוא משיב אני שואל והוא משיב. עד אשר בערך שעה אחת קלה השיב על כל דברי שאלותי אשר הבאתי עמדי". וישתומם הגר"ח ז"ל מאד מאד. ובענין אחד אמר הגר"א ז"ל להביא גמרא לפניו. ויתמה הגר"ח ז"ל. ויאמר לו כי הענין חד ודק השכל מאד. ואולי אין באפשרי להבין בע"פ. ומורי הגר"ט ז"ל הנ"ל סיפר לי כדברים האלה ממש...

בנסיעותיו אל רבו נהג כאמור לשטוח את כל ספקותיו שנצטברו במשך הזמן שבין נסיעה לנסיעה. הגר"ח עצמו מציין: („חוט המשולש" תשו' י"ז) ...והדבר שקול בדעתי עד אשר אם יזכני להאיר עיני ע"י שאלה פה קדוש מו"ר הגאון החסיד בוילנא כדרכי לשאול ממנו כל ספקותי... ואם תעלה ביד כת"ר לעשות סמוכים לזה יודיעני ואציעם לפני מו"ר קדוש ישראל נ"י אם יזכני ה' להתאבק בעפר רגליו...

רבי חיים ספג אל קרבו את שיטתו הידועה של הגר"א, אשר סלל מסילה חדשה בלימוד התלמוד והפיץ אור חדש על הנוסחאות המשובשות בבבלי, ירושלמי ותוספתא, בתקנו את כל השיבושים שנפלו בשני התלמודים על-ידי סופרים ומעתיקים.

רבי חיים הושפע עמוקות מרבו הגדול, אשר ברוחב דעתו לא נרתע מפני דבר, ובכמה מקומות גם דחה את דברי הראשונים, כפי שכותבים בני הגר"א בהקדמתם לביאור אביהם על שולחן ערוך אורח חיים: „ולא פנה אל גדולת גדולתם ולחכמת חכמתם ולקדושת קדושתם, להצילם מכל מכשול ושגיאה, לתרץ דבריהם, רק בכל כוחו עבד ושמר להבין ולהשכיל דברי חכמי הגמרא הקדומים, אשר כל דבריהם כגחלי אש מלחשים, אשר באות אחת מדברי חז"ל דחה הרבה מדברי המחברים. ואף כי בכל מקום דבריו הם קצרים מאד, בכל זאת המה

ככוכבים הנראים קטנים וכל העולם עומד תחתיהם". וכפי שהורה הגר"א עצמו: „שלא לילך בפירושים שונים בדרך עקלתון, הנוטים על צדי הדרכים בהקדמות והמצאות שכליות שיהיה הפירוש רחוק מפשוטם של דברים".

בדרך זו הלך גם תלמידו רבי חיים, הכותב באחת מתשובותיו: „ולדעתי באמת קשה לעמוד בזה על אמיתת הסוגיות, לאשר אין אתנו יודע אמיתת הנוסחאות, והמסורת אשר בידינו בכתב לאמר בריה דרב אשי חתום עליה" (חוט המשולש, סימן י"ז). ובמקום אחר: „וכבר הוזהרתי מפי מורי קדוש ישראל רבנו הגאון הגדול החסיד מהר"א נ"ע מווילנא שלא לישא פנים בהוראה לשום איש" (שם סימן ט'). כן כתב לאחד מחבריו הגאון בעל „מנחת אהרן" מבריסק, שביקש לתרץ דברי ה„נודע ביהודה" בסברות דחוקות: „ידעתי כי שערי תירוצים לא ננעלו, אמנם ראה אבי כמה דחוקים נקבל עלינו לסבול לפי זה, ובלי ספק דאישתמטיה להרב בעל ה„נודע ביהודה' ומה הרעש הלא גם בש"ס אמרו אישתמטיה" (שם סימן י"ח). ואם היו משיגים על דבריו, לא היה משתדל ליישב בדוחק, אלא הודה: „יפה תפסת להשיבני, ומצאתי אוהבי ידידי השגיאה אשר לא שמתי עיני ולבי בסוגיה הנ"ל" (שם, י"ז).

עובדה נוספת בנדון זה אנו מוצאים בספר „מנחת עני" (פיעטרקוב תרנ"א) להגאון ר' אריה ליב מקמניץ: ...ונסענו יחד אני והרה"ג מ' יוסף זצ"ל אב"ד אחו"נ (הורדנא) הנ"ל לדרוזגעניק ושם התעכבנו אצלו יום ולילה (אצל בעל משכנות יעקב) ואמר לנו דבר חדש... והרב ר' יוסף זצ"ל אמר לי אז ששמע מפי רבנים אשר הגאון הצדיק וכו' מ' חיים זצוק"ל מוולוז'ין אמר ג"כ זאת ויכול להיות שהגאון מו' יעקב... שהיה תלמידו של מוהר"ח שמע זאת ממנו, והוא: שבטעות נדפס המאמר „תטיל למים אם נימוחו טמאה" בשני המעשים הנ"ל כי במשנה ריש פרק המפלת (נדה כ"ב ע"א) נאמר שם המפלת וכו'... וזה ה„תטיל למים אם נימוחו טמאה" אינו שייך להמעשה השניה הנאמרה בהגמ' שם, רק הוא מסומן על המשנה... והמדפיס הראשון שהדפיס הש"ס טעה וסבר ששיך להמעשה...

ולא רק בלימודו ושיטתו הלך רבי חיים בדרכי הגר"א, אלא גם בהנהגותיו ומידותיו, כפי שהעיד עליו אחד מגדולי הדור, רבי שאול קצנלנבויגן מווילנא: (בהסכמה לס' „נפש החיים"): „והלוכו בקודש עקבות רבו, רבנו הגדול מרבן שמו בכל תפוצות הגולה, הגאון החסיד מהר"א נ"ע מווילנא, למסור נפשו לקיים כל מילי דרבנן".

כך מספרים שרבי חיים נסע באופן מיוחד בחול המועד פסח אל הגר"א

לראות אם אוכל הוא כופתאות בפסח, אחר שרווחו מנהגים שונים לאסור אכילת מצה שרויה, בהסתמך על דברי הגמ' בפסחים ל"ט, אמר מר זוטרא וכו'. ואז ראה הגר"ח שרבו עצמו אוכל מאכל זה ואמר לו שאין בזה כל חשש, ומני אז נהג הגר"ח להתירם (לפי ספר „מנחת יהודה", ורשא תרל"ח). עם דבקותו הרבה ברבו ובהליכותיו, קיים שוני בין הרב לתלמידו. בעיקר בא הדבר לידי ביטוי בדרך הסברתו של רבי חיים, שהיתה שונה מזו של הגר"א. הגאון מצטיין בעמקנות וצמצום הסגנון, ואילו רבי חיים היה רגיל להאריך בסברתו. ודוקא תכונה זו היא שעמדה לו להרביץ תורה בקרב תלמידיו ולפתח בהם על־ידי שיעוריו הבנה ישרה בלימוד הגפ"ת והמפרשים. אם בית־מדרשו של הגר"א שימש כעין „מכללה" מצומצמת ליחידי סגולה, הרי וולוז'ין היתה מוסד עליון לבחירי וטובי התלמידים, ולפיכך ראה רבי חיים צורך לכלול בשיעוריו מידה מסויימת מן הפלפול הישר, כפי שקיבל מרבו בעל ה„שאגת אריה".

פרק ד

ראשיתה של וולוז׳ין

מן המקובלות הוא, ששנת תקס״ג היא התאריך המדויק ליסוד ישיבת וולוז׳ין ע״י רבי חיים ב״ר יצחק, ילידה ורבה של עיר זו, השוכנת בין שתי הערים הגדולות ווילנא ומינסק שבליטא „ההיסטורית״. על תאריך זה אנו למדים ממאמרו הידוע של הסופר מ. י. ברדיצבסקי — בעצמו תלמיד ישיבה זו — „לתולדות ישיבת עץ חיים בוואלוז׳ין״, שהופיע בשנתון „האסיף״ תרמ״ו. לתאריך זה הסכים כפי הנראה, גם הנצי״ב עצמו שכן כמה פרטים המופיעים במאמר נמסרו מפיו לאותו סופר. גם רבי חיים ברלין, בנו של הנצי״ב, סמך ידיו על תאריך זה, שכן הוא שלח לאותו סופר הערות והשגות על מאמרו, מבלי לערער כלל על קביעת שנת הווסדה של הישיבה. בלי ספק היו למקור זה סמוכין ממסורת משפחתית של „בית הרב״ בוולוז׳ין.

על סמך המקור פירסם הסופר זלמן אפשטיין מאמר ב„הצפירה״ בשנת תרס״ג בשם „ישיבת וואלוז׳ין״. במאמר זה הוא מציין את יובל מאה שנה (תקס״ג־תרס״ג) מעת הווסדה של ישיבת וולוז׳ין, שהיתה לעם ישראל „אכסניה של תורה ממדרגה ראשונה, בית אולפנא רבתי, כמעט יחיד במינו בדורות האחרונים, שהעמיד תלמידים למאות ולאלפים ושיצק מרוחו על בחורי ישראל דור אחר דור משך מאה שנה״. לפיכך כדאי הוא, לפי דעת הנ״ל, כי שמה של ישיבה זו „ישאר מזכרת בתולדות דברי הימים לעם ישראל, על־ידי הדפסת מאסף מיוחד להעבר של הישיבה ולהתפתחותה״, וכי מאסף זה „יתן תמונה שלמה ובהירה מחיי מאה שנה של הישיבה בחומר וברוח ונשאיר אותה לזכרון לדור אחרון, לדעת טובו ואופיו המיוחדים של מקור הרוח, ממנו שתו לרוויה צעירי ישראל במשך מאה שנה״.

הרב משה שמואל שמוקלר (שפירא), שבמידה מסויימת משתייך אף הוא ל„בית הרב״ של וולוז׳ין, אינו חולק אף הוא על עצם התאריך הנ״ל, אלא שהוא

מוסיף כמה פרטים בנידון זה בספרו „תולדות רבנו חיים מוואלוז'ין". מסתבר, כי כבר בשנת תקס"ב החזיק רבי חיים ישיבה של עשרה אנשים, שהחזקתם היתה מוטלת עליו, ורק בין כסה לעשור בשנת תקס"ג פנה רבי חיים אל הציבור הרחב שבקהילות ליטא רוסיה הלבנה וכיוצא באלה, וביקש תמיכה כספית לישיבתו.

בעשרת ימי תשובה תקס"ג מפרסם הגר"ח מכתבו המפורסם ע"ד הקמת הישיבה ובו הוא מתנה בצניעותו, ובענווה האופינית לו את דבר הקמתה של הישיבה ונחיצותה. מכתב זה יכול לשמש פרק חשוב בהבנת אישיותו והשקפת עולמו של הגר"ח. המכתב פורסם תחת הכותרת „לחוקרי קדמוניות" בהפלס תרס"ב עמ' 140. המערכת מציינת כי קבלה את המכתב מאת הרה"ג מוהר"ר זאב וולף ראדונסקי שליט"א הגאב"ק פיסאצנא הכותב אלינו כי העתיק לשון המכתב אות באות. וזה לשון המכתב המהווה מסמך רב רושם לתולדות ישיבת וולוז'ין:

שלום רב לאוהבי התורה, מהם מפישי התורה דרכי' ועמקי' ומחזיקי בדקי' ומהם תומכי' ומחזיקים לומדי' כל חד לפום חורפי' על פום רבנן דמאשרי אורחי איש איש כברכתו יברכהו ד' וישמרהו.

הי' מקום (מקמא) דאפתח ידי נטפו מר מרתען שפוותי ומרתיע כולא גופא, ומזדעזע אנכי אנה אני בא ומה אני ומי אנכי כי אשים ראשי לבוא בתוכחות לאחב"י עם ד' אלה, ותמה אני על עצמי אם אני כדאי שישמע תוכחתי, כי ידעתי חסרוני מול קטני בית ישראל שאיני כדאי להיות דברי נשמעין ולא להנות ממני עצה. ואמנם לא מפי עצמי אני אומר אלא שליחא דציבורא אני מרבים וכן שלמים אשר לבם דואג בקרבם ונאנחים ונאנקים על התורה שמשתכחת מישראל ואזלא ומדלדלא, וחלילה לנו לדבר על עם ד' כי באמת לא במרד ולא במעל ח"ו מתרחקים מן התורה, אבל יש שרוצים ללמוד ואין להם מלוא כף קמח ויש שיש להם ורוצים ללמוד, אבל אין להם רב ללמוד דרכי העיון האמיתי, כי זה ימים רבים לישראל שהאנשים הגדולים בתורה במדינתנו זאת כל אחד בונה לו חדרו לעצמו ואומר לעצמו אני מציל וכונס בדור שאין התורה חביבה על לומדיה. ועתה שמעתי אחרי קול רעש גדול האומרים שהגיעו ימים שהתורה חביבה על התלמידים ועם ב"י רעבים גם צמאים נפשם חשקה בתורת ה' וילך מחיל אל חיל לשמוע דברי ד' זו הלכה, אבל מעת שפסקו מלהחזיק ישיבות במדינה זו ומאו כל מבקשי ה' ותורתו יתי"ש נפוצים המה כצאן אשר אין להם רועה לרעות

את עם ד׳ המתאווים ללין בעומקא של הלכה ואמיתה של תורה וזה ימים רבים שהאנשים הגדולים ביראת השם אשר בפלך הלז שמו פניהם עלי להיות מהמעוררים לדבר מצוה זו. אמנם אנא נפשי יודעת מיעוט ערכי כי לא הגעתי למדה זו לחוות דעתי ברבת בני עמנו, עפר אני תחת כפות רגלי עם ה׳ הקודש איך אנענע ראשי לקבל עטרה שאינה הולמת אותי להוכיח ברבים את עם ה׳ ב״ה, אבל בשוב שרעפי בקרבי יקד כיקוד אש בלבי בראותי שעכ״פ תפוג תורה ח״ו, ואם החרש נחרש כעת בנדון הזה אשר רפו ידים מן התורה, יכול להיות שברבות הימים יהיו אחב״י בלי מורה, כ״א אין גדיים אין תיישים ודלתות בהמ״ד ינעלו ח״ו, לא יכולתי להתאפק עוד לקול הנצבים עלי לאמר קום גא ועורר לבב טהורי לב ולא רציתי לעבור עוד על דברי חברי המפצירים בי בזה, וסבותי את לבי שלא לדחות עוד את דבריהם הנאמרים באמת מקירות לבבם, ואף גם זאת רק כדאמרי אנשי כמשרת קטן הקורא לבהכ״נ, כן עתה באתי לקרוא ולעורר לבב אחב״י הנאהבים והנעימים וישמעו אל האמת לכל אשר יקראוהו באמת. ואתם הדבקים בה׳ ובתורתו ית״ש, מאמינים בני מאמינים, כי תוה״ק חיות נפשותינו והעולם משותת על הבל פינו והגיונינו בה, ובפרט מעת שגלינו מארצינו זאבדנו כל טוב אין לנו שיור רק למוד התורה ואין להקב״ה בעולמו אלא ד׳ אמות וכו׳ ואיך לא נבוש בראותינו כי תורת ה׳ נתונה בעפר ויושלך אמת ארצה, הבן: הקב״ה בוכה בכל יום ויום על עזבונו את תורתו ית״ש אוי לו לבן המוריד עליו דמעות אביו בכל יום, ואף כי אבינו שבשמים ית״ש לעד, אשר הראה לנו אהבתו הנפלאה והנחיל לנו חמדתו הגנוזה אשר הוא ית״ש משתעשע בה בכל יום, ואיך נקשה ערפנו ונחליף שעשועים בבכי ח״ו כי הקב״ה בוכה בכל יום על כל מי שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק.

והנה כל העדה כולם קדושים ומאמינים כי לא נברא האדם אלא עבור תכליתו למען להיות לו חלק לעוה״ב, וימס לבבנו בזכרנו אשר חז״ל גמרו אומר פרק חלק ד׳ צ״ט שכל מי שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק עליו נאמר כי דבר ד׳ בזה וכן הוא בשו״ע יו״ד ס״ס רמ״ו והנה סיפא דהאי קרא הכרת תכרת וכו׳ והיינו הכרת בעוה״ז תכרת בעה״ב כדדרשינן התם בהאי קרא וילפינן מינה על כל האפקורסין ומגלים פנים שאין להם חלק לעוה״ב, וכן אלה מנה הר״ר חיים ויטאל בספר שערי הקדושה שער ח׳ חלק ב׳ בין התחתוניות שאע״פ שיש בידם כל המע״ט אין להם חלק לעוה״ב אם אפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק.

אוי לנו מיום הדין על בטולה של תורה! אי לזאת נברא עוה״ב ביוד מפני שצדיקים מועטים אבל קרא כתיב ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ היינו

שנזכה כלנו לתשובה שלמה, ובתחלת ברכות התשובה תקנו לנו אכה"ג השיבנו אבינו לתורתך קרבנו מלכנו וכו' דמאן דקריב לאורייתא קריב לקוב"ה ומאן דרחיק וכו'.

אחינו ב"י אולי הגיעה השעה לגדור הפרצה הזאת ונשוב להחזיק בתורת ד' בכל כחינו, ומי ומי המתנדבים ללמד את התלמידים ומי ומי המתנדבים להיות תומכי דאורייתא במאודם כל הקרוב לתורת ה' יחיו חיי עולם, כי בצל הכסף בצל החכמה תחי' את בעלי' ואני ראשון בין המתנדבים בלו"נ להיות בין המלמדים ובחסד ה' הרועה אותי מעודי בהרווחה בו בטחתי ובו חסיתי שימציא לי ברווח אל הספקת התלמידים כפי המצטרך להם. והנה ידעתי שלא זכיתי למדת ענוה אמנם דינא דגמרא בירושלמי סוף שביעית ומובא גם בהרא"ש שם שמי שאיני בקי רק במס' אחת וראה שנוהגין בו כבוד יותר מזה מחויב הוא להודיע האמת ואנכי שמעתי שנקרא עלי שם רבינו הגדול מרבן שמו בכל תפוצות ישראל מרנא ורבנא קדוש ישראל ואורו הגאון מוהר"ר אלי' נ"ע חסיד מווילנא. וזכיתי להקרא בשמו הטוב עלי לאמר שאני תלמידו, וראיתי החובה לעצמי להודיע בישראל נאמנה שחלילה לי לפגום בכבודו הרב רבינו הגדול והקדוש נ"ע להקרא שמי עליו וידעתי נאמנה שכל האומר כן אינו אלא טועה גמור כי הג' נ"ע משנתו סדורה לו להלכה ברורה לו בכל התורה כולה בלא שום ספיקא, גמיר במקרא במשנה בש"ס בבלי וירושלמי ומכילתא ספרא וספרי ותוספתא מדרשים וזוהרים וכל דברי תנאים ואמוראים הנמצאים בכולם זכה להיות חלקו בהם והכריע בין הספיקות המתילדים בדבריהם ולחדש בהם דברים להיות שומע ומוסיף בהם תילי תילים של הלכות ואגדות ומדרשים ורזי דרזין, ואיך אשים פני כחלמיש ולא אבוש להקרא בשם תלמידו אחר שלא זכיתי לקבל מהודו אפי' מקצת ואם גם במס' אחת לא זכיתי להיות בידי הלכה ברורה. כי הספיקות מרובין והכרעות מועטין. ובקצת הימים אשר זכיתי לשמש אותו לא זכיתי ממנו אלא לידע צורתא דשמעתא אחר היגיעה, וע"ז ברית כרותה בכל אתר כהבטחת רז"ל יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, וגם ליגיעת רבינו הגדול נ"ע לא זכיתי כי לא יושג ולא ישוער ולא יאומן יגיעת הרב הג' נ"ע, ומי שלא ראה גודל יגיעתו על דקדוק ודקדוק מן התורה עד שעמד להשיגה על בורי'. ואחר הוציע הדברים והאמת כל רואה יראה כי אינני קורא לחכמים הגדולים בישראל אלא בי לחפות פי אליהם כי אם לצעירי צאן קדשים אשר אולי לא טעמו כלל טעם מתיקות עמקות התורה לאמיתה, אליהם פי קראתי לפנות אף אלי אולי כדאי במימי מי מערה להרוות צמאים ולפקוח עיניהם להורות להם הדרך אשר ילכו בה, כי

אבין לפי שכלי ויגיעתי לקלוט את הסולת מלא קומצי או לחם מלא חפני׳ ובמיעוט הזמן אשר החלותי נאספו אלי מעט צאן קדשים שבח לית״ש שנכנס טעם התורה ברובם ככלם וקבלו עליהם עול תורה באמת ב״ה ואחרי אשר מלאני לבי לקפוץ בראש להתנדב להיות בין המלמדים וכמוני יעשו נא שאר אנשים אשר כגילי, ואף כי הגדולים ממני ישאו קו״ח בעצמם ואשרי הגדולים שנשמעים לקטנים.

ואתם ב״י זרע קדושים ברוכי ה׳ קבלו נא האמת ממי שאמרו וסופו אף האמת היקר מכל שלא להניח חיי עולם הנטועים בתומכי כף החיים הנטועים בלב ימים אשר אם יחזיק בו האדם יעל מן המים הגדולים ואם יניח ידו מלהחזיק בו ח״ו ישטפוהו המים הגדולים ויאבדוהו לנצח ח״ו הנמצא בעולם מי שיניח ידו מלהחזיק בו, כולנו אנחנו ב״י אין אנו נקראים חיים אלא בהחזיקנו בעץ החיים אם הלומדים המקבלים עליהם עול התורה באמת כשור לעול וכחמור למשא אם המחזיקים ותומכים מזה ומזה עמוד התורה שנתרופף אשר עליהם נאמר ברוך אשר יקים את ד״ת הזאת וחכמים ותומכיה מאושרים יחיו בשלום בחיים הנצחיים וברוכים הם להש״י בבואם ובצאתם בברכת זבולון המוקדם לברכת ישכר ואלו ואלו ידבקו בהאל חיים ואליהם תבוא ברכת טוב כפי מעלליהם יאכלו בעה״ב ויחדיו יצדקו לחזות בנועם ה׳, אלו בצדקה יחזו פני ית״ש ואלו בהקיץ ישבעו בשובע פני ית״ש כי אנו אין לנו חיים אלא ע״י המשתמשים באור התורה, וע״י המחזיקין ונדבקים בה׳ אך חזקו ונחזקה איש את רעהו ויקוים בנו מקרא שכתוב גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם במהרה בימינו אמן וכי״ר. הנה דברי הקורא ברוב הבושה מדבר בגודל הכנעה לפני עם ה׳ ואין אני מאמין בעצמי שיגולגל זכות בזה ע״י אמנם אינני מתיאש מזכות הרבים אשעון בהבטחת ית״ש כי לא תשכח תורת [ה׳] מפי זרע אמת יום א׳ עשרת ימי תשובה תקס״ג לפ״ק פה וואלאזין.

נאם **חיים בלא״א** מוהר״ר יצחק זצלה״ה

אל מכתב זה הצטרף ב„כתב יושר״ השר הגאון רבי יהושע צייטלין, ידיד נעוריו (כפי הנראה מתקופת למודם אצל הגאון בעל „שאגת אריה״, לראשונה במינסק ואח״כ בוולוז׳ין) בכתב זה נאמר: „כתב יושר מהגאון שר וגדול בישראל מוהר״ר יהושע צייטליש נ״י, ו„דברי שלום ואמת״ מנגידי ותומכי ווילנא. והוא תוספת למכתבו של מרן ר״ח וואלאזינער זללה״ה.

דברים הללו שיצאו מפי הקדוש של רב חביבי במורשי לבבי הגאון המפורסם בדורו מוהר״ח נ״י אב״ד דק״ק וולוז׳ין ראויים למי שאמרם, ואלמלא לא נכתבו

ראויים המה להשמר ולהזהר מהם. וכל מי שנגעה יראת השי"ת בלבבו, יבין וישכיל מעצמו בכמות ואיכות הדבר הגדול הזה והלואי שירוחם מן השמים וסייעתא דשמיא יהי' שיוגמר הדבר וירבה ויפרוץ, ויהי זכות גדול לדור ועץ חיים למחזיקים ולאפושי גברא קאתינא במטותא רבא, לעורר לב נדיבי עמנו ב"י, שאיש את רעהו יחזק ולא יתרשלו בדבר ח"ו, להוציא האור אל הפועל, שיהא פיתם מצויה לעוסקי בתורת ה', ושיוכל להתקיים התורה בלימוד הרבים. ומחמת שבטוח אני למאוד שהדבר מובן מעצמו ובאתי עה"ח הכ"ד המעתיר.

יהושע באו"א מו"ה צבי הירש זלל"ה צייטליש"

מאוחר יותר בשנת תקס"ד נתפרסמה איגרת משותפת בחתימת גדולי וילנא, ובה מביעים הם תמיכתם והערכתם למפעלו של הגר"ח. בין החותמים הגאון רבי אבלי פאסבוליר והגאון רבי אברהם, בנו של הגר"א. במכתב שפורסם לראשונה בהפלס תרס"ב חוב' ה' ע"י הרה"ג ר' יוסף יחיאל שרשבסקי מסלונים נאמר: ראינו רבים וכן שלמים נקבצים אל מלאכת הקודש, ללמוד תורה יומם ולילה ולחסות בצל אילנא רבא ה"ה הרב הגאון הג' המפורסם נ"י ע"ה, פ"ה כקש"ת מרנא ורבנא מוהר"ר חיים ני"ו אבד"ק וואלאז'ין יצ"ו וכבר תמכנו בידיו להיות תמכין לאורייתא לחזק ידיו במדינתנו, ועתה בראותנו כי חפץ ה' בידו הצליח ושכיחי נכנסין יום יום אליו ידרשון לזאת מודיעים אנחנו לרחוקים כי כן דרכה של תורה. ממרחק תביא לחמה, ועלינו להודות, שנעשה בימינו הדבר הגדול הזה בדור יתמי דיתמי כמונו. ואנן מהכא ואתון מהתם נבואה ונחזק ידם ולא נתרשל ח"ו. וזכות התורה יעמוד לנו ולזרענו עד עולם, כי נעשה הטוב והישר בעיני ה' ולהחזיק עמוד התורה שנתרופף ויזכנו ה' להגדיל תורה ולהאדירה. באנו עה"ח יום ו' עש"ק ט"ו לחדש אייר תקס"ד פה ווילנא.

נאום אריה ליב בלא"א מוה"ר דובער זצלה"ה.
ונאום ישראל בלא"א הק' מוהר"ר יהודה לייב זצללה"ה.
ונאום שמואל במוהר"ר חיים זצללה"ה.
ונאום משולם זלמן בא"א מוהר"ר יעקב אורי' זלל"ה.
ונאום שמואל בלא"א מוהר"ר ישראל חיים יצ"ו.
ונאום חנוך זונדיל בהרב המאה"ג מוהר"ר יצחק זללה"ה.
ונאום חיים בהרב מוהר"ר פרץ זצלל"ה מטשעכנאווצע.
ונאום אברהם אבלי בלא"א הרב המאה"ג מוהר"ר שלמה ני"ו.
ונאום אברהם בהגאון החסיד המפורסם מוה"א זצלה"ה מווילנא.
ונאום שמואל בלא"א מוהר"ר דוד.

דאגתם של רבני ווילנא לבסוס וקיום הישיבה נמשכת גם בשנים שלאחר מכן. ואמנם ביום ג' כ"ו באדר תקס"ט מפרסמים רבני ווילנא כרוז שני ועליו חתום בראש הג"ר אברהם אבלי האב"ד („עיר ווילנא" עמ' 20, הערה).

על המניעים וההתלבטויות בהקמת הישיבה כמעט ואין לנו עדויות בראשית. מאוחר יותר בשנת תר"ס מתפרסם מכתבו של הרב הגאון רבי זבולון ליב בריט רבה של פלונגיאן אל הר"ר צבי הירש קאלישר ובו נאמר: „ומי לנו גדול מרבנו המרביץ תורה ברבים, הוא הגאון האמתי מו"ה חיים מוואלאז'ין זי"ע, בהתעוררו לפעולה היקרה והגדולה לכונן ישיבתו הגדולה, אשר זה כשמונים שנה עוד לא נמר טעמה וריחה לא פג, עודנה חביבה על בעליה כל שעה ושעה כשעה ראשונה, עוד היום מוואלאז'ין תצא תורה ורבנים ומורים מישיבה הלזו, עוד היום יימשכו אליה עדרים עדרים לשתות בצמא דבר ה' מבאר מים חיים הזה — ובכל זאת אל ידמה כבודו, כי אך בשלום והשקט גמר את הפעולה הנכבדה הזאת, כי רבים היו גם מקדושי ישראל אשר עמדו על אם הדרך להניא את לבב העם ללכת בדרך ההוא. ולולא קיים הגאון ז"ל בנפשו משנת ר' יהודא בן תימא להיות קל כנשר ועז כנמר לעשות רצון אביו שבשמים, לולא התאזר עוז בנפשו לבלי תת שנת לעיניו ותנומה לעפעפיו עדי ימצא מקום לה' — כי עתה גם הוא לא השלים חפצו. ורק עתה יודו כולם ויענו בפה אחד, ברם זכור אותו הגאון לטוב, שאלמלא הוא נשתכחה תורה ממדינה" (עד כאן הרב בריט).

ב„הדואר" מיום ג' אד"ב תשכ"ב, כותב ר' יוסף ליטוין, המביא את המכתב האמור במאמרו: ...הרב קאלישר השיב לכותב במכתב ארוך, ובתוך שאר דבריו נאמר: „גם בזאת היטבת מר חביבי לראות, בהראותך שגם בימי הגאון מוואלאז'ין בהחילו התנגדו לו — ועתה כמה תודות עלינו להודות לו שהניח ברכה אחריו לדור דור".

שני המכתבים האלה הם לדאבוננו בלי תאריך. אולם ממכתבו של הרב בריט נראה, שנכתב בערך בשנת תרמ"ג, שכן הוא כותב: „אשר זה כשמונים שנה" מייסוד ישיבת ואלוז'ין, והישיבה נתייסדה, כידוע, בתקס"ג. אבל כנראה נכתב המכתב כמה שנים קודם לתרמ"ג, לפי שהרב קאלישר נפטר בשנת תרל"ה בה' מרחשוון. ואם־כן קרוב לוודאי, שמכתבו של הרב בריט נכתב בשנת תרל"ד או קודם לזה. מדבריו נראה, שהיתה התנגדות גדולה לייסוד הישיבה גם מצד „קדושי ישראל", ושההתנגדות הזאת היתה ידועה בעולם בימי בריט. בוודאי אין הרב בריט מכוון נגד החסידים, שהרי ר' חיים לא היה משגיח בהתנגדותם,

וגדולי החסידים גם בשנת תרל״ד—ל״ה עוד לא השלימו לגמרי עם שיטת ואלוז׳ין. אין כל ספק שדבריו של הרב בריט מכוונים נגד גדולי תורה שבליטא. ור׳ צבי הירש קאלישר, תלמידו של הגאון ר׳ עקיבא איגר, שאצלו למדו אחדים מתלמידי ר׳ חיים לאחר פטירת רבם, כגון הגאון ר׳ זונדל מסאלאנט (רבו של ר׳ ישראל מסאלאנט וחותנו של ר׳ שמואל סאלאנט, שהיה רבה של ירושלים), אף הוא מסכים עם דבריו של הרב בריט ואומר עליו שיפה דרש. הנצי״ב מוואלוז׳ין התיחס ברטט של קדושה ובהערצה רבה, שכמעט אין כמותה, לר׳ חיים מוואלוז׳ין, כידוע לכל הבקיאים בתולדותיו של שר התורה הנפלא הזה. הוא שהיה ראש מתיבתא בוואלוז׳ין במשך ארבעים שנה, ועשה בה יותר משישים שנה, ידע את תולדותיה של הישיבה לכל פרטיהן; ובוודאי לא היה משתתף ולא היה מסכים על ספר שיש בו זיוף בדברי ימי הישיבה ומייסדה הגדול. מכאן ברור, שהיתה התנגדות גדולה לייסוד הישיבה.

גלוי נוסף המטיל אורו על אותם ימים עלומים מובא בספר „חיי המוסר״ (מהדורת צלום — בני ברק תשכ״ג, כרך א׳ ע׳ כ״ז).

הגר״ח מוולוז׳ין בא אל הגר״א וצ״ל ושאלו לייסד ישיבה בוולוז׳ין, ודבר לפניו בהתפעלות כשתי שעות נחיצות הענין הלזה. ולא ענה לו הגר״א כלום. כעבור שנתיים שוב שאלו בענין הנ״ל והסכים לזה. ושאל הגר״ח מ״מ לא הסכים בפעם הראשון? וענה לו: מפני שדבר בהתפעלות יתירה והיה מקום לחשוד שיש פניה בדבר וא״כ אין לדבר שום בסיס להתקיים... עובדה זו משמשת הוכחה שלבטים קשים עברו על הגר״ח עד אשר הגיע להחלטתו ולביצוע רעיונו הגדול ליסוד הישיבה.

ראוי לציין, כי כמה שנים לפני כן התקיימה בוולוז׳ין אכסניה של תורה ליחידי סגולה, שנמשכו לקבל תורה של רבי חיים. תרומה חשובה לקביעתה של וולוז׳ין כמקום תורה תרמה גם פעולתו של הגאון בעל „שאגת אריה״, רבי אריה לייב ברבי אשר, ששימש בעיר זו פעמיים כמורה הוראה, בשנים תק״י־תקט״ו ותקכ״ד־תקכ״ה. בוולוז׳ין גופא קבלו תורה מפיו שני האחים הצעירים רבי חיים ורבי שמחה בני רבי יצחק, חתנו של רבי ישראל הכהן רפפורט, אב״ד פינסק ומינסק. קהילת וולוז׳ין, שיהודים החלו להאחז בה מאמצע המאה הי״ז ועד אז לא נמנתה בין הקהילות החשובות שבגבול ליטא ורוסיה הלבנה, הואיל ובאותו זמן היו בסביבתה קהילות יותר חשובות כמו סמארגוני, אוויץ, ראקוב, ועוד — החלה עתה להתפתח ולהתבלט מכל שאר הקהילות הודות לאישיותו של בעל „שאגת אריה״, ועד מהרה כבשה לה עמדה ניכרת בכל הסביבה.

רושמי רשומות באותה תקופה מציינים מאידך, כי היה זה הגר"א אשר בחר בוולוז'ין כמקום תורה מרכזי והנחה את הגר"ח לדרך זו, בשל רושם השפעתו של הגאון בעל „שאגת אריה" על העיר ויושביה ובשל אישיותו של הגר"ח. דברים אלו נטולי יסוד ואין ספק שהגר"ח לא היה מתעלם מעובדה זו במכתבו המפורסם. זאת ועוד שגם מנוסח המכתב משתמע שהיה זה רעיונו של הגר"ח.

כפי הנראה החלו בני־תורה יחידים לבוא לרבי חיים החל משנת תקנ"א ואילך, לאחר שחזר בו מרבנותו בווילקומיר ונתקבל שנית לרב בעיירת מולדתו, אחרי שכבר שימש בה ברבנות בשנים תקל"ג־תקל"ד. בין תלמידיו של רבי חיים בתקופה זו שלפני יסוד הישיבה הגדולה, נמנו רבים מגדולי התורה שבאותו הדור, כמו אביו וזקנו של רבי שמואל מוהליבר, רבי יוסף, איש הורודק, שנפטר בשנת תר"ז; רבי יחזקאל לנדא, מו"צ ראשי בוילנא; רבי אהרן ברבי יצחק בונימוביץ, איש וולוז'ין, מראשי הדיינים וספרא דדיינא בבית דינו של רבי חיים ואחר כך בווילנא. ראיה לכך, שוולוז'ין כבר היתה ידועה כמקום תורה עוד לפני הווסד הישיבה הגדולה, אנו מוצאים בשבועון היהודי־גרמני „איזרעאליטישע אנאלעז" משנת 1849, בה נכתב באחת הרשימות, במסגרת רשמי מסע בליטא: „בשכנות, בין מינסק ווילנא, נמצאת העיירה וולוז'ין וקיימת בה ישיבה חשובה שנוסדה מלפני חמישים שנה ומעלה". לפי מקור זה מתקבלת לכאורה המסקנה, כי ישיבת וולוז'ין נוסדה בשנת 1799 (תק"נ), אך לאמיתו של דבר לא היתה ישיבה זו אלא מקום תורה ליחידים בלבד, ואילו התאריך הנכון להווסד הישיבה הוא בשנת תקס"ג, שאז „צלח בידו (של רבי חיים) לירות אבן פינת הישיבה הרוממה אשר התרחבה והתפשטה מכל שאר הישיבות ולגודל כמותה ואיכותה היתה למרכז התורה בכל תפוצות ישראל".

רבי יצחק, בנו של רבי חיים, אשר קיבל תורה מפי אביו לפני יסוד הישיבה, כותב על אביו בהקדמתו ל„נפש החיים": „הוא הגבר הקים עולה של תורה במדינותינו בתורת חסד, פיהו פתח בחכמה למאות תלמידים להגדיל תורה ולהאדירה, לאגמורי ולמיסבר ואיזן וחיקר ותיקן ובנה בית תלמוד גדול עומד על שלושה עמודים".

על מידת הצלחתו של רבי חיים בישיבתו מספרים, שכאשר נוסדה ישיבת וולוז'ין נתקנא במפעל זה רבי ליבלי קצנלנבויגן, אב"ד בריסק דליטא, והוא פנה אל רבי חיים במכתב, בו הציע לו לשתפו בהנהלת הישיבה, בעוד הוא מצדו יבסס את הישיבה מבחינה חומרית. על כך ענה לו רבי חיים, שאיננו יכול להסכים להצעה זו, הואיל ואין הוא רואה בשותפות כזאת שום הטבה לישיבה

והבטחת קיומה לימים יבואו, ואם הרב מבריסק רוצה להיות מנהל הישיבה, הרי הוא, רבי חיים, מוכן להסתלק ולמסור את ההנהלה לידי רבי ליבלי.

בשמו של הגאון רבי משה יוסף אב״ד איישישוק וקריניק תלמיד הגר״ח מספרים, שהוא עצמו היה נוכח בשעת הנחת אבן הפינה לבנין הישיבה בוולוז׳ין וראה את רבי חיים עומד על רגליו וסומך ראשו על האבן, וכך היה מתפלל שעה ארוכה בבכיות גדולות, עד שהיו יכולים ללוש את החימר של היסוד בדמעותיו...

רבי משה יוסף הותיר בידינו מסמך ראשוני על תולדות הישיבה בראשיתה. מכתב זה נתפרסם לראשונה מכת״י ע״י הרב משה שמואל שמוקלר בספרו „תולדות רבנו חיים מוולוז׳ין״ (וילנא תרס״ט), המציין בשוליו כי מכתב זה נמצא בידי אחד מנכדי הגר״ח. וכך כותב רבי משה יוסף:

„**הודעה רבא לאורייתא!** יען אשר ראיתי בעיני אשר הישיבה הקדושה דוואלוזין, אשר יסדה מלאך האלהים רבנו הקדוש רשכבה״ג הגאון מוהר״ח זלה״ה נ״ע זי״ע, ויסדה על ידי תפלות ובקשות בכיות הרבה בדמעות שליש ממש עד שזכה לזה. ועתה הורד והושפל כבודה, כי שמעתי דבת רבים, זה אומר בכה מהו החשיבות שלה, הלא כמה וכמה ישיבות יש בעולם. וזה אומר בכה אשר הישיבות דשארי קהלות המה מעולים בפעולות ובשארי דברים והעולם חושבים אשר מעולם היו ישיבות בעירות גדולות, ונפשי יודעת אשר לא כן הוא — כי באמת היא **אם ומקור לכל הישיבות והת״ת דרבים שבעולם, כי הם המה כמו צינורות הנובעים מהמקור, ובהתברך המקור יתברכו גם הם ובחיותה המה חיים, ובקיומה המה קיימים**, ואם ח״ו כו׳ כו׳, על כן ראיתי לנפשי חובה להודיע לעולם קושט דברי אמת למען דבעי למידע — כמה שכתוב: שאל אביך ויגדך זקנך ויאמרו לך: כי ב״ה שמונה ושבעים שנה אנכי היום, ובעת שיסד רבה״ק את הישיבה, הייתי כבן חמיסר ושתסר שנין, והייתי ב״ה נער משכיל בטיב העולם, והתבוננתי שמקודם שהוסד בית ה׳ ע״י מלאך ד׳ רבנו הקדוש, היה העולם שומם תוהו ובהו ממש, כי לא נודע בעולם אפילו שם ישיבה, **ומהו הענין של ישיבה ומה עושים בה**. וגם לא נודע שם ת״ת דרבים, כי היה העולם שמם מתורה, וגם ספרי קודש, ספרי ש״ס לא היו נמצאים בעולם כלל כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בבהמ״ד מעיירות גדולות לא נמצא ש״ס שלם, כי לא היה נצרך בעולם מחמת שלא היו עוסקים בם, וכשיסד רבה״ק את הישיבה, נתבקשו גמרות הרבה, והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ גמרות לצורך בני הישיבה. וכראות הרב ה״ג דסלאוויטא נ״ע שהשסי״ן נצרכים בעולם, הדפיס כמה מאות שסי״ן גדולים וקטנים, ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפזרו בכל

העולם. ובשנה הראשונה שהוסד בית ד׳ בוואלוזין, וראיתי שהרבה סוחרים הקיפו את דרכם להיות בוואלוזין, לראות מהו הענין ישיבה, ומה עושים שמה, ובראותם שכמה מניינים מופלגי־תורה יושבים ולומדים כל היום וכל הלילה בשקידה נפלאה, נשתוממו והתפלאו מאד על זה, שלא ראו ולא שערו כזה, והרבה סוחרים שהו כמה ימים ולא רצו ליסע משם.

ואחרי איזה שנים, נסע תלמיד אחד מתלמידי רבנו הקדוש למינסק, ושמו החסיד רבי מרדכי מינסקער זי״ע, ולמד שם בפרישות עצומה, ונלוו אליו בני הגבירה מרת בלומה נ״ע, והעיר את בניה, והם העירו אותה ויסדו קלויז נאה והחזיקה כל הלומדים על שלחנה עם כל הוצאות הקלויז, הכל מכיסה. וזה הקלויז היה ראשון לציון בעולם, כי לא היתה ישיבה אחרת בעולם, ואחר איזה שנים, יסד גביר אחד, כמדומה רבי חיים מיכוועניצער, ואחריו רבי שמואל רופא, ועוד גבירים אחדים, ועוד בווילנא לא היתה שום ישיבה. פעם אחת שאלתי מאת רבנו הקדוש רשות, ללמוד עם תלמידים שיעור בכל יום כמו בהישיבה, ואמר בזה הלשון: מהישיבות דמינסק יש לי נחת וקורת רוח יותר מהישיבה שלי, כי מהישיבה שלי יש לי טרדא גדולה מפרטי הדברים הנצרכים להישיבה, ומהישיבה דמינסק אין לי שום טרדא כלל והכל שלי!

ואחר איזה שנים, קבע רבי מרדכי מינסקער דירתו בווילנא ויסד שם ישיבה בקלויז ישן, על ידי כח הגביר רבי שמואל יודעס קליאאטצקי נ״ע, ואחר זה קבעו ישיבה בקלוי חדש, ואחריהם נתרבו ישיבות ות״ת דרבים בכמה עירות. ואלמלא לא קבע רבנו הקדוש את הישיבה שלו, היה נשתכחה ח״ו תורה מישראל ועל זה מרגלא בפומי תמיד על מורנו ורבנו הקדוש: כמה גדולים מעשה חייא! וכל הדברים שכתבתי עיני ראו ולא מפי השמועה. לכן עורו נא והתעוררו אנשי חיל י״א, אנשי אמת, רועי צאן קדשים שבכל עיר ועיר, חזקו ואמצו לעורר לב ולחזק ידים רפות, ולאמץ ברכים כושלות, להניף תנופה לד׳ מנדיבי עמו, הן על קדשי בדק הבית לגמור בנין החומה — בית התלמוד, הן על קדשי מזבח, הספרי־קודש הנצרכים להישיבה. והמקום יהיה בעזרכם שתעשינה ידיכם תושיה, וזכות רבה״ק רשכבה״ג יעמוד לנו ולזרעינו שלא תמוש התורה מפינו ומפי זרעינו עד עולם, אמן. כ״ד הכותב באמת לכבוד התורה ולכבוד רבנו הקדוש נ״ע זי״ע נאום הנענה והנדכא ביסורי רחמי שמים. דוד משה יוסף. (הנקרא רבי יוסף ליפנישקער או רבי יוסף איישעשקער. מכתב הלז נכתב ביום ד׳ כ״ה תמוז שנת תרכ״ה פה קריניק).

פרק ה

בית היוצר

בימי מפנה, ימי פרשת־דרכים ליהדות ליטא ורייסן, פתח רבי חיים את „בית־האולפנא" שלו בעיר מגוריו וולוז׳ין, לפי בקשת ידידיו ומוקיריו מחוגי בית מדרש הגר״א. לנוכח הירידה הרוחנית שבדורם הבינו תלמידי הגר״א, כי בית תלמוד גדול לצעירי ישראל המחוננים בכשרונות, ישמש כתריס נגד הרוחות הנושבות ויגדור את הפרצות.

רבי חיים לא בא לייסד סתם ישיבה, לפי המתכונת המקובלת ובהתאם למנהג המקובל שכל אב״ד תופס ישיבה בקהילתו. מגמתו של רבי חיים היתה לייסד ישיבה מרכזית עליונה, שממנה תצא תורה לכל הקהילות ואשר שיטות לימודה ימצאו מהלכים בכל אהלי התורה הקרובים והרחוקים.

במה זכתה וולוז׳ין להיות אבן השתייה של לימוד התורה בליטא ?

היתה זו אישיותו הכבירה של רבי חיים שהעלתה את הישיבה למדרגה זו. דמותו הרוחנית חופפת על המהות הרוחנית של ישיבת וולוז׳ין.

שלוש תכונות עיקריות עיצבו את דמותו הרוחנית של רבי חיים ובהן התבלט מבני דורו: א) גאונותו המקורית בתלמוד ובספרות התורנית לפי דרך הלמוד שקיבל מהגר״א. ב) השקפת עולמו המיוחדת, כפי שבאה לידי בטוי בספרו „נפש החיים", ושעוצבה וקבלה צביונה וגבושה ללא ספק בבית מדרשו של הגאון. ג) כשרונותיו כמחנך שנבעו בעיקר מתכונותיו: צניעותו ועדינות נפשו, עינו המרחיקה ראות וגישתו הלבבית והמקרבת.

רבי חיים לא הניח אחריו חיבורים מקיפים, שמהם נוכל לעמוד על דרכו בשיעוריו. אבל מן המעט שנשאר אחריו, ביחוד מדמותם הרוחנית של התלמידיו, נוכל לשפוט במידת מה על מהותה וטיבה של ישיבת וולוז׳ין. שומה היה על כל תלמיד להעמיק חקור אחרי שיטת כל תנא ואמורא בענין המדובר, לבאר את כל המימרות הנראות כסתירות ולהתחקות אחרי כל הנתונים שמהם קיבל הענין

המדובר את צורתו המוגדרת. בוולוז׳ין לא גרסו הצטצמצות יתירה בהיקף ה„שקלא וטריא״, כפי שהיה נהוג בחוגי הישיבות, וכן לא היו מדקדקים כל־כך בלימוד המהרש״א, המהר״ם ואפילו המהר״ם־שיף. את כל אלה היו התלמידים לומדים עוד לפני הכנסם לישיבת וולוז׳ין העליונה. החובה העיקרית שהוטלה על לומדי ישיבת וולוז׳ין היתה: לרכוש בקיאות מספקת בעיקרי הסוגיות ובמקורות הדינים בגמרא, למען ידע התלמיד לדון בעצמו בנוגע לדינים שאינם כתובים בשולחן־ערוך, מבלי שיצטרך לחפש בספרי שאלות־ותשובות, כדרך המתפלפלים במקומות־תורה אחרים. בוולוז׳ין לא היו לומדים „פוסקים״ באורח רשמי, כדרך שהיה נהוג בשאר הישיבות, אפילו בליטא. רבי חיים עצמו, שהיה ידיד נאמן לרבי אברהם דאנציג מווילנא, לא התפעל ביותר מספרו הידוע „חיי אדם״. ומפורסמת היא מימרתו של רבי חיים: „פוסקים בלי ש״ס כמוהם כפלפל בלי דגים״. בוולוז׳ין נתקבלו רק תלמידים שכבר היתה להם הכשרה קודמת בהבנת לימוד גפ״ת, ושיעוריו של רבי חיים התרכזו בעיקר על בירורה וליבונה של הסוגיא.

על דרך הלמוד בישיבה נותרה בידינו עדות מענינת במכתבו של רבי יהודא יודיל הלוי עפשטיין במלואים לספר „סערת אליהו״: ...וסיפר לי מורי הגר״ט ז״ל הנ״ל כי כן היה דרכו בהיותו מתגורר בבית אולפנא רבתא בוולאזין למד אז בחברת העילוי הגדול ר׳ שמעון ז״ל מקידאן. אשר כבוד רבינו שבגולה הגר״ח ז״ל הנ״ל אמר עליו כי שכלו חד וישר אשר לא יחטיא השערה ומהיר שכל מאד מאד. והיה דרכם של מורי הגרד״ט ז״ל וחבירו הנ״ל בטרם יתחיל במתיבתא רבתא של הגר״ח ז״ל הנ״ל להגיד השיעור במסכתא הבאה אחרי המסכתא שעסוקין היו בה כערך ששה שבועות כבר היו מורי ז״ל וחבירו ז״ל הנ״ל לומדים מס׳ הנ״ל מהחל ועד כלה. והיו מתייגעים בה בכדי שבהתחלת המס׳ הבאה הי׳ דרכו של רבם רבינו שבגולה הגר״ח ז״ל להתחיל השיעור הראשון. ומסתמא לא מנעו עצמם מיגיעה רבה ובחשק נפלא לחקור היטב בתחילת המס׳ ובסוגיא דשם בכדי שיוכלו לשמוע ולהבין דברי הגר״ח ז״ל רבם. וכה אמר מורי הגר״ט ז״ל הנ״ל (אשר אינני מכזב חלילה) שבהתחילו לדבר ולפרש פי׳ המשנה כבר נגע בקושיות כל המפרשים ז״ל. ובמשך חצי שעה אשר הגיד לפני התלמידים הדף גמרא מהתחלת המס׳ כבר נתן כח ועוז בכל המסכתא. וכל הקושיות מהמפרשים הראשים ז״ל ובפרט המהר״ם שיף ז״ל היה אומר בפתח דבריו את הפן האחרון מקושיית המהר״ם שיף ז״ל והיה מתקנו. ולכ״ז היה צריך התבוננות הרבה. ומורי ז״ל הנ״ל התפאר שבכל המון אנשי הישיבה לא היו כ״א בערך ששה או שמונה תלמידים שהבינו רמיזותיו.

רבי חיים הצטיין לא רק בשיטת לימודו המיוחדת, אלא גם כמחנך פידגוג. הוא היה כה טרוד בעבודתו הפידגוגית המעשית, עד כי לא נותרה לו שעה פנויה לכתוב על ענין זה. מן המעט הידוע מתוך תולדות חייו ומתוך רעיונותיו על החינוך בספריו „נפש החיים ו„רוח חיים", נוכל להעמיד את שיטתו החינוכית על ארבעה יסודות: א) השפעה בלתי אמצעית של הרב על כל אחד ואחד מתלמידיו; ב) לימוד בציבור; ג) העלאת ערכם ורמתם של הלומדים; ד) לימוד מתוך שמחה.

רבי חיים לא מסתפק באמירת השעור: הוא ניצב על תלמידיו מדריך ומדרבן, מסייע ומטיף וכך הוא משפיע ישירות שפע רב מאוצרותיו הרוחניים ומעיקרי תורתו. הוא אינו רק מרביץ תורה, אלא ובעיקר מלמד כיצד ללמוד, אופייני לדרך מחשבתו מכתבו המעניין אותו הוא משגר לבנו רבי יוסף משרשוב:

מחמת כי תלמוד תורה הוא מהדברים הצריכים חיזוק לא מנעתי מלחזק אותך ולזרז למזורז ללמוד בזריזות וחשק גדול. כי מה שלומדים בעצלות כל היום יכולים בזריזות בכמה שעות ללמוד כן. והגיון לבך יהי' תמיד בד"ת אף בעת האוכל ועל משכבך רעיונך יהי' בד"ת ותלמודך יהי' בד"ת עד שיהי' ד"ת שגונים בפיך. ורק לדקדק בישוב הדעת בפעם אחת ועי"ז תזכור אי"ה, וגם אשר יקשה בפעם ראשון יתורץ בפעם שני בעת חזרתך בדיוק. גם העיקר לאחוז בסברא ישרה, ואשר אינה ישרה לאמיתתה של תורה אף אם מחודדת, אותה תרחיק. וכד דייקית שפיר תשכח שכל גדולי הראשונים והאחרונים לא נשתבחו אלא בסברא ישרה, כל הישר בסברא גדול מחבריו, וחלילה חלילה שלא להשיב בקינטור לשום אדם בפלפול אם הסברא לא יכשר בעיניך, כי אין דעות ב"א דומין זה לזה, וזאת היתה מדת בית הלל שהי' שונים גם דברי חבריהם, אך להקדים שלום ולהשיב בנחת עם כל ושלא להתייהר נגד שום אדם בשום דבר. כי זולת אשר בעת גבהות הלב נקרא אדם תועבה ובמה, כי לא נתקבל מאן דיהיר, יזהרנו וישמרנו ד' מינה ומקצתה. ע"כ שלח אדמו"ר הגאון האמיתי וצדיק יסוד עולם מרנא חיים שליט"א (?) לבנו הרב הגדול הצדיק מוהר"ר יוסף משערעשאב זללה"ה.

(מכתב זה הועתק מכי"ק של הגאון ר' דובער מקרליץ זצ"ל אבי הגאון רבי מרדכי גימפל יפה זצ"ל, ונדפס בספרו של הרב פרופ' שמחה אסף „מקורות לתולדות החינוך בישראל" כרך ד' ירושלים תש"ג, עמ' קס"ט).

רבי חיים התנגד לשיטת הלימוד העצמי. הוא גרס, שחייב אדם ללמוד תורה מפי רב, שכן הרב מכניס רוח חיים בתוך דברי הספר. „חוש השמיעה, מה שהוא

שומע מאדם אחר, תפעל יותר ממה שהוא רואה בספרים". ובכדי שישיג המורה את התכלית הרצויה, עליו להקפיד מאד שלא לדכא את אישיות תלמידו, כי „לא הקפדן מלמד — כי אם ישאל פעם אחת וימאס עליו, אז לא יוסיף לשאול ממנו, כי יתבייש, וגם באותה פעם לא יקבל השואל את דבריו". הרב צריך לגלות קורת־רוח בשמעו את שאלות התלמידים ולראות בהן גם תועלת לעצמו, שכן „לפעמים יהיה האמת עם התלמיד... וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול". את היחס הרצוי בין הרב לתלמיד מברר רבי חיים בדרך מקורית: „אסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם, וזהו שאמרו: והווה מתאבק, מלשון, ויאבק איש עמו' שהוא ענין התאבקות, מלחמה, כי מלחמת מצוה היא, ואין לישא פני איש, רק לאהוב אמת. אבל עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב, באשר מצא מקום לחלוק, וזהו שאמרו: הווה מתאבק — אך בתנאי: בעפר רגליהם, זאת אומרת בענוה והכנעה ולדון לפניהם בקרקע".

בעינו החדה היה רבי חיים חודר לתוך נפשו פנימה של כל אחד מהתלמידים בהשמיעו לפניהם מפתגמי מוסריו הנעלים, ובכך השתדל להחדיר בכל אחד מהם את הכרת דרכו בחיים, למען ידע איך להתנהג להבא, ולמען יגדל ויהיה תלמיד־חכם אמיתי.

חיבתו של רבי חיים לתלמידיו היתה מיוחדת במינה. את המעולים שבהם היה מזמין לסעוד על שולחנו מדי שבת בשבתו, ובשעת הסעודה היה משמיע לפניהם מפתגמי מוסריו הנעלים. בעיקר שקד עליהם שיהיו תלמידי־חכמים מובהקים, אך יחד עם זה הקנה להם שלימות בנימוסים ובדרך־ארץ.

בהזדמנויות אלו היתה זו אישיותו הקורנת והמלבבת של הגר"ח, שנסכה אור יקרות בלב המשתתפים. שיחותיו הנעימות וחודרות הלב הטעימו לנערים שהיו אח"כ לגדולי ישראל מעולם המחשבה וההשקפה של רבם הגדול, אך ביותר המחישו להם את אורח החיים ואת הדמות של מי שחי בעולמה של תורה. וכך סיפר רבי יוסף ביעליצר הנ"ל תלמיד ישיבת וולוז'ין: פעם ישב ר' חיים לפני תלמידיו וספר להם כי נמצא תחת ידו מכתב הגאון ר' יואל סירקיש אב"ד קראקא (בעל הב"ח), שכתב לחתנו הגאון ר' דוד הלוי (בעל הט"ז) אב"ד אוסטראה: „זכני השי"ת לעשות בגד חדש של קייטי על יום טוב ונחסר לי לגמר מלאכתו איזה סך. וידוע לך שיש לי אצלך ארבעה זהובים והמה נצרכים לי כעת, ולכן אבקשך שתשלחם לי ומהארבעה זהובים תתן ששה „גדולים" לזוגתך היא בתי תחי' לקנות אגוזים על יום טוב לשמח לבבה"... ואמר ר' יוסף הנ"ל, שהגאון ר' חיים ז"ל בעת שהיה קורא המכתב הנ"ל לפרקים בחג האסיף היו עיניו

זולגות דמעות, והיה אומר: מזה יש להתבונן איך למדו תורה מתוך עוני ודוחק והיו מספיקים עצמם ושמחים בחלקם („המודיע", כ"א בחשון תרע"ד, 1913).

כשם שהיה הרב רך ונוח לתלמידיו בכל הנוגע לדברים שבלב, כגון מוסר ומידות, כך היה תקיף וקשה בנוגע ללימודים. ואף כאן גילה מידה גדולה של חכמה והבנה מבחינה פידגוגית. ה„בחינות" בוולוז'ין לא היו „רשמיות", כי אם בדרך של שיחה חפשית אינדיבידואלית. ראש הישיבה היה קושר שיחה עם התלמיד בדברי תורה, ומתוך שיחה זו עמד על מידת ידיעתו בתורה.

בישיבה לא היו מחלקות וכיתות, וכלפי חוץ היו כל בני הישיבה שווים, אך עם זאת ידע ראש־הישיבה וידעו בחורי הישיבה את ערכו של כל תלמיד בלימודו ערכו של כל אחד היה נמדד לפי כשרונותיו, בקיאותו ושקדנותו. רבי חיים בעצמו היה משגיח על מהלך הלימודים של תלמידיו, כפי שמעיד אחד מתלמידי וולוז'ין: „וכמה פעמים הכלימני מורי על החידושים שחדשתי על פי דרך העיון... שהיו חשובים בעיני מתוקים כדבש, וכמעט משך שתי שנים טרח מורי עלי, עד שנקבע בלבי דרך הלימוד הזה ותועלתו, ללמוד דרכי ההגיון האמיתי" (הקדמה לספר „זכר לישראל" מאת תלמידו רבי יחיאל מיכל נישביזר, ווילנא־הורודנה תקצ"ג). לפי עדות בן דורו („גליא מסכת") תיקן רבי חיים, ש„יהיו משמורות בכל לילה ולילה, שיהיה משמר יוצא ומשמר נכנס, ואף בלילי שבתות וחגים לא פסקו אלו המשמרות, והוא בעצמו ובכבודו היה משתדל לפרקים להיות יוצא ונכנס אף בלילי שבתות, בכדי להתוודע ולהתגלות היכן תינוקות של בית רבן קורין, בכדי שלא יפסיקו"... המשמרות האלו היו אחרי כן לתקנה קבועה, ליסוד מוסד בחיי הישיבה שאין לזוז הימנו. המסורת תספר, כי גם הגר"ח בעצמו היה לומד בכל שנה אחרי מוצאי יום־כפור עד השעה שתים־עשרה, כי היה חושש פן בעת ההוא, בשעה שכל אחד עיף ויגע מהיום הגדול והנורא, לא ימצא מי שילמד. על כן לקחת על עצמו טורח זה.

רבי חיים ראה צורך גדול להעלות את ערך לומדי התורה בעיני עצמם ובעיני העם. הוא שקד על כך שהלומדים לא יהיו מעורבים על המון־העם ולא ילמדו בבית המדרש או ב„קלויז" של בעלי־הבתים, אלא בבנין המיוחד של הישיבה. לכן ייחס רבי חיים חשיבות יתירה לבנין הישיבה, ומספרים שבשעת הנחת אבן הפינה ליסוד הישיבה געה בבכיה גדולה. אחד הגורמים החשובים בהרמת ערך תלמידי הישיבה היתה תקנתו החשובה, שלא יהיו הבחורים „אוכלי ימים" על שולחן זרים. לפי אחת המסורות נתקנה הוראה זו ע"פ דעת הגר"א. בראשונה היה רבי חיים מכלכל את תלמידי הישיבה על חשבונו הפרטי כפי

שהוא עצמו כותב במכתבו אל כלל ישראל: „ובחסד ה' הרועה אותי מעודי בהרווחה, בו בטחתי ובו חסיתי שימציא לי בריוח על הספקת התלמידים, כפי שהמצטרך להם". משנתרבה מספר התלמידים ולא השיגה ידו של איש אחד לכלכלם, דאג רבי חיים להמציא להם את מחסורם, לבל יצטרכו לאכול לחם חסד על שולחן זרים. כמו כן השתדל רבי חיים להנעים את חיי התלמידים, מתוך ההכרה שאין התורה נקנית אלא מתוך שמחה וחדוות־חיים. וכדי לשמח את לב תלמידיו היה מזמינם אליו בלילי פסחים אלו ה„סדרים", ומדי חג ומועד היו נערכים בהיכל הישיבה כל מיני שמחות, להרנין את לב התלמידים.

אחד המאורעות החגיגיים והמרשימים בישיבה היו המסיבות, שנערכו בפורים. במסיבות אלו היה משתתף רבי חיים ויושב ליד שולחנו של „רב הפורים" ומאזין לדרשותיו המתובלות בדברי בדיחותא.

הד לאותם דברים מוצאים אנו בדברים אותם ספר תלמיד וולוז'ין הנ"ל רבי יוסף ביעליצר (שם), מכתב זה מלמד גם על אופי החנוך שנקנה בבית היוצר של וולוז'ין:

„הצדיק האמיתי ר' זונדל מסאלאנט, אשר עלה אחר כך לירושלים, היה תלמידו של הגאון ר' חיים בוולוז'ין, והיה שם בצוותא עם מנהל הישיבה הרב ר' אליקים. לימים, כעבור עשרים שנה, אחרי שנסע ר' זונדל לארץ־ישראל, שלח ר' זונדל מכתב לר' אליקים הנ"ל וביקש ממנו מחילה על כל מה שחטא כנגדו במשך תקופת שהותו בוולוז'ין, מבלי לפרט במה חטא נגדו. המכתב הגיע לוולוז'ין כמה ימים אחרי פטירתו של ר' אליקים. משנודע הדבר לר' זונדל שלח מכתב לישיבה בוולוז'ין וביקש, שילכו עשרה אנשים על קברו של ר' אליקים לבקש מחילה עבורו. הפעם כבר פירט ר' זונדל את החטא שחטא כנגד ר' אליקים.

ומעשה שהיה כך היה. בעוד שהגאון ר' חיים היה בחיים, היה נהוג בישיבה שבשמחת פורים היו בוחרים באחד מבחורי הישיבה שיהיה „רב של פורים" למשך היום הזה במקום הרב והר"מ ר' חיים. אותו „רב" נבחר היה דורש דרוש פורימי מיוחד, לבדח את דעת בני הישיבה והכל היו שמחים עד למחרת.

וקרה שבפורים אחד היה ר' אליקים מבוסם קצת ונראה היה בעיני ר' זונדל שיראת רבינו הגאון ר' חיים לא היתה חופפת על ר' אליקים כמו תמיד, ודבר זה לא היה לרצון בעיני ר' זונדל. ביקש למשוך את ר' אליקים מן הישיבה החוצה, אך לפני כן שאל לדעתו של ר' חיים אם מותר לו לעשות זאת. הגאון ר' חיים השיב לו על כך בדרך בדיחותא. חזר ר' זונדל ושאל, אם ר' אליקים יסרב לצאת האם יש לו רשות לקשרו בעבותות אהבה ולמשכו החוצה. ורבינו ר' חיים הרכין

ראשו לאות הסכמה. ואמנם כך עשה ר׳ זונדל. הוא קשר את ר׳ אליקים והוציאו מבית־המדרש החוצה, שם הטיף לו דברי מוסר נעימים על כי מורא רבו לא היה עליו כמורא שמים. תיכף פג יינו מעליו והתחרט. הלך לבית־המדרש ולמד כל הלילה בחשק נמרץ. הדבר נשתכח מלב ר׳ זונדל ולא נתן דעתו לחשוב, שמא יש בו שמץ של עוון בזה.

עברו הרבה שנים. ר׳ זונדל כבר היה אז בירושלים, כאשר נזכר בדבר הזה ונקפו לבו על כך, אחרי אשר נוכח לראות בצדקותו המופלגת של ר׳ אליקים. הוא התחרט על שלא הוכיחו בבית־המדרש מבלי לביישו על ידי הוצאתו מבית המדרש. הוא התרגש מאד מכך ושלח מכתב מירושלים לוולוז׳ין בו ביקש ממנו מחילה, כאמור, על הדבר הזה״.

בתקופה בה החלו רוחות זרות נושבות בקרב היהדות וההשכלה חתרה תחת קיום התורה והמצוות, נתגלגלה על־ידי רבי חיים הזכות הגדולה, לעשות את התורה לאמצעי חינוכי כביר, לסם־חיים לבני הישיבה ועל־ידם — לכל בית ישראל.

פרק ו

לאמיתה של תורה

סוד הצלחתו הגדולה של רבי חיים בישיבתו היה בזה, שידע להקנות לתלמידיו השקפת־עולם מוגדרת, ברוח רבו הגר״א ובתוספת נופך משלו. לנוכח התגברות תנועות שונות ביהדות בירר רבי חיים לפני תלמידיו את השקפתו ויחסו כלפי כל מיני תופעות בחיי עם ישראל. ואם כי אין לפנינו ספר שלם מאת רבי חיים בנידון זה, כשם שבכלל לא נשאר לנו מיצירתו הרוחנית בתור ראש־ישיבה אלא קטעים בודדים, בכל־זאת נוכל לקבוע את אופיה וצורתה של הישיבה, כפי שעוצבה על ידו, לפי המעט הנדפס בשני ספריו ,,נפש חיים״ ו,,רוח חיים״ ולפי מעשיהם וספריהם של תלמידיו.

הבסיס העיקרי בהשקפתו של רבי חיים הוא ערך לימוד התורה. ואומרים בשמו שכך התבטא: ,,כל תפילתי מעודי הייתי נותן עבור דין מחודש. כל השער הרביעי ב,,נפש החיים״ מוקדש למעלת התורה וערכה. בבקיאותו הגדולה ובשיטה מקיפה ותמציתית כאחת הוא מביא את אגדות חז״ל המדברות בשבח התורה ורוב שכרה ועושה מהן ,,אזנים״ ליהדות המסורתית. בתורה רואה רבי חיים חזות הכל. היא חשובה בעיניו מכל החכמות, ש,,המה כמר מדלי״ לעומת עמקות התורה. היא למעלה מכל המצוות, מגדלת את האדם ומרוממת אותו על כל. בלימוד התורה הוא רואה את כל סוד קיומה של האומה הישראלית ושל הבריאה כולה: ,,אם היה העולם פנוי לגמרי אפילו רגע אחד ממש מעסק והתבוננות עם סגולה בתורה הקדושה, תיכף כרגע היו כל העולמות נחרבים ובטלים ממציאות לגמרי. ואף איש מישראל לבד, רב כוחו שבידו להעמיד את כל העולמות והבריאה בכללה על ידי עסקו והתבוננותו השלימה״.

במכתבו הידוע על יסוד ישיבת וולוז׳ין הוא כותב בין השאר: ,,כולנו אנחנו בני ישראל אין אנו נקראים חיים אלא בהחזיקנו בעץ החיים, אם הלומדים מקבלים עליהם עול תורה באמת, כשור לעול וכחמור למשא, ולא עוד אלא שבלימוד

התורה צפונים כוחות נסתרים, המשפיעות על הפרט הלומד ועל כל העולם". את מכתביו היה חותם בזו הלשון: „חיים במהרי"ץ המלמד בעזהי"ת בוואלוז'ין".

בספרו מדבר רבי חיים נגד אלה המדגישים בצורה קיצונית את ה„הכנה" למצוות על חשבון המצוות כשלעצמן: „אל ישיאך יצרך לומר שעיקר הכל יהיה אך לעסוק כל היום לטהר מחשבותיך כראוי, שתהא דביקות מחשבתך, שכל עיקר התורה ומצוות הם דוקא כשהם בכוונה עצומה ובדביקות אמיתית, וכל זמן שאין לב האדם מלא לעשותם בכוונה קדושה ובדביקות וטהרת המחשבה אינה נחשבת למצוה כלל".

ברור שרבי חיים אינו שולל ענין ה„דביקות" וה„כוונה" כשהן לעצמן, וכן את חכמת הנסתר שהחסידות מרבה לשקוד עליה. ידוע, שרבי חיים עצמו היה מקובל גדול, ובנידון זה הלך בעקבות רבו הגדול הגר"א. בספרו „נפש החיים" הוא צולל לעומקם של דברי ה„זוהר", כתבי האר"י ושאר ספרי קבלה, ודולה פנינים יקרות. אולם, את יסוד היסודות הוא רואה בתורה הנגלה, בלימוד התורה כפשוטה.

דברים ברורים משמיע לנו רבי חיים בענין תורה לשמה. „ענין ה'לשמה' עיקרו לשם אהבת תורה, ליגע ולעמוד על שרשה אבל לא לדביקות" („רוח חיים"). „לשמה" אין פירושו „דביקות", כפי שסוברים העולם, אלא פשוטו כמשמעו: לשם התורה, שיהיו כל דיבורך ומשאך בדברי תורה לשם התורה, לדעת ולהבין ולהוסיף לקח, ולא על־מנת לקנטר ולהתגאות. ומכיון שעצם הלימוד הוא האמצעי להגיע למדרגת לשמה, נודעת חשיבות רבה גם ללימוד שלא לשמה ואין לזלזל בו.

בהיותו נאמן לשיטת רבו הגר"א היה רבי חיים מחבב ומעריך את הספרים „חובת הלבבות", „כוזרי", „מסילת ישרים" וכיוצא בהם. הוא כותב: „ראוי לכל אדם להכין עצמו כל עת קודם שיתחיל ללמוד ולהטהר מעוונותיו בהרהורי תשובה.... וכן באמצע הלימוד הרשות נתונה להאדם להפסיק זמן מועט טרם יכבה מלבו יראתו ית"ש, שקבל עליו קודם התחלת הלימוד להתבונן מחדש עוד מעט ביראת ה'.... מה טוב ויפה למאד לבעלי־בתים העוסקים במשא ומתן ללמוד ספרי מוסר, לעורר לבבם האטומות לקבוע עתים לתורה הלכה ואגדה, כי אגדות חז"ל ומוסר נצרכים לכולם ככסף הנצרך בין לעניים ובין לעשירים".

בדרשותיו היה רבי חיים מייחד את הדיבור גם על עניני משא־ומתן ומסחר, שהרבה אינם זהירים בהם. בדרשה שנשא בשבת שובה שנת תקע"ב הזהיר על העוונות שבין אדם לחבירו ועל חובותיו של כל אדם מישראל כלפי זולתו, באמרו:

ושאר העם צריכים להתבונן אולי חו"ש נכשל בעוון הקונקורנציה, כי בעוה"ר הוא מצוי מאד בזמננו בצאתו לשוק לשבור בר מיד האינו־יהודי ובא חברו ורוצה גם כן ליקח אותה התבואה.... מקנאתו מרעהו על שהוא קונה במקח מועט, ואף שיודע שישאר התבואה לראשון, הוא מוסיף בכיוון על המקח יותר גם ממה שבקש האינו־יהודי בעצמו ומחמת זה מוכרח הראשון ליתן להאינו־יהודי המקח הזה, וכן בענין התוספות על הארענדעס.... הדבר נעשה כהיתר בעיני המון העם ועל זה ידוו כל הדוויים, כי יאמר זכיתי לבי" („נעימה קדושה", וילנא, תרל"ג).

על השתלשלות לימוד התורה ולימוד המוסר לצורותיהם השונות, כותב רבי חיים מנקודת השקפתו: „והן עתה בדורות הללו, בעוה"ר נהפוך הוא, הגבוה — השפל, שכמה וכמה שמו כל עיקר קביעת לימודם ורוב הימים רק בספרי יראה ומוסר, באמרם כי זה כל האדם בעולמו לעסוק בהם תמיד, כי המה מלהיבים הלבבות, אשר אז יכנע לבבו לשבור היצר מתאוותיו ולהתישר במדות טובות, וכתר תורה מונחת בקרן זוית". כמו כן מספר הוא, שראה במקום אחד „ברוב בתי מדרשים אין בהם רק ספרי מוסר לרוב ואפילו ש"ס אחד שלם אין בו, וטח עיניהם מראות ומהשכל לבותם אשר לא זו הדרך בחר בו ה' כי לא ירצה".

רבי חיים לא הכליל את לימוד המוסר בתוך מסגרת סדר־הלימודים בישיבתו. לימוד זה, לפי דעתו, צריך להיות „בלתי רשמי", שכל אחד יעסוק בו לפי טבעו ועניינו שלו, ולא לפי סדר קבוע. כשלעצמו היה רבי חיים מלמד את תלמידיו באופן קבוע פרקי אבות, ובכך ניתנה לו שעת־הכושר לדבר עם תלמידיו פנים אל פנים בענייני הנהגה, דרך־ארץ, מוסר ומידות. לימוד זה היה מתקיים בימי שבת, שעה שהתלמידים היו פנויים במקצת מלימוד גפ"ת.

שיטתו של רבי חיים נחלה הצלחה עצומה. וולוז'ין היתה מרכז לא רק לתורה אלא גם ליראה. היא היתה המבצר הרוחני של רוח ה„מתנגדים" וה„פרושים" הליטאיים. וזכה רבי חיים, שתלמידיו, ממשיכי תורתו, נשארו נאמנים לשיטתו ולסגולותיו הרוחניות של רבם.

מורה הדרך

...בשעה שעמד הגאון רבי חיים מוולוז'ין ז"ל ליסד את ישיבתו הגדולה, כדי להרביץ תורה בישראל, הלך אצל הגאון מווילנה ז"ל לקבל מאתו ברכה.

שמח הגר"א ז"ל לקראתו ואמר לו: — דע לך, תלמידי, כי הולך אתה לעשות דבר גדול שאין לו שיעור. רואה אני, כי רוחות רעות באות לעקור את

ישראל, חס ושלום... מעבר מזה רוח הכפירה ר״ל, הבאה להחריב את ירושלים של מעלה, ומעבר השני רוח שטות, הבאה לטמטם את הלבבות... הצד השוה שבהן, שכולן באות לעקור את האילן... אך כל זמן שלא תשתכח התורה מישראל, מובטחני שכל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותו ממקומו... מיום שעמדתי על דעתי מצאתי, כי רק התורה מבדילה בין ישראל לאומות העולם... ולפיכך, חיים תלמידי, תשגיח ב„ישיבה״ שלך, שיתעסקו כל ישראל יומם ולילה בתורה... הלא כך אמרו: ותלמוד תורה כנגד כולם.

ואת הדברים האלה שמר רבי חיים ז״ל בלבו כל ימי חייו. כידוע, גדלה בישיבת וולוז׳ין מעלת למוד־התורה על שאר המעלות הטובות, שמנו חכמים בתלמידים.

בין התלמידים המצויינים, שהיו בישיבת וולוז׳ין בימי רבי חיים ז״ל, נודעו לשם שלושה בחירים, שהכל נבאו עליהם, כי עתידים הם להיות מאורות גדולים בישראל.

האחד היה נצר מגזע מיוחסים, אביו ואבי אביו עד שבעה דורות שמשו בכתר הרבנות בישראל והיו מפורסמים בכל תפוצות הגולה. שם המשפחה בלבד היה נזר לנושאו.

השני היה בעל לב טוב, שלא נראה כמותו גם בדור ההוא. מעולם לא ראה אותו אדם כועס; ונכון היה בכל עת ובכל שעה לתת את כל אשר לו לעניים.

והשלישי היה שקדן נפלא, שאין דוגמתו. יומם ולילה ישב על התורה ולא הפסיק ממשנתו אפילו שעה קלה. ניכר היה, כי בחור זה אוהב ממש את התורה ונהנה מלמודה.

חבה גדולה היתה בלב רבי חיים ז״ל אל כל תלמידיו, אשר כבנים נחשבו לו, אך יותר מכולם הגה לבו אהבה רבה אל שלושת הבחורים האלה, וגם הוא האמין בכל נפשו, כי שלושה אלה לגדולות נוצרו, והיה מתפלל עליהם: יהי רצון, שלא תשלט בהם עין הרע...

אך תוחלתו של רבי חיים ז״ל נכזבה. לימים עזבו שלושת הבחורים האלה את הישיבה ויצאו לתרבות רעה. כידוע, עברה אז במחנה ישראל השכלת ברלין, אשר עשתה שמות ברחוב היהודים, וביחוד צדה בחרמה את המעולים שבבחורי ישראל.

כשהגיעה השמועה לאזן הגאון רבי חיים, נשבר לבו בקרבו ועיניו זלגו דמעות. „אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו אזובי הקיר?״ כל היום הלך קודר, כי נפשו מרה עליו על המאורות שנלקו.

בלילה נראה אליו בחלום הגר״א ז״ל ואמר לו: „כזה וכזה תאכל עוד חרב ההשכלה... זכות־אבות לא תעמוד לו למי שנפל בפח. שהרי כל בני ישראל

מיוחסים הם, בני אברהם יצחק ויעקב... אף המדות הטובות אינן תריס בפני פורענות זו, שהרי מדות טובות אינן מיוחדות לבני ישראל בלבד... רק זכות התורה תעמוד לכל יהודי, שלא תכרת נפשו מישראל... כל מי שלמד תורה לשמה, כל מי שטעם את מתיקות התורה, כל מי שספג לתוכו את רוח התורה — מובטחני בו, כי יהיה יהודי עד יום מותו... אין התורה מניחה את היהודי להדבק בעם אחר..."

לאחר שנים רבות חקר ודרש רבי חיים ז"ל לדעת את גורל שלושת התלמידים שנטו מן הדרך. הראשון, בנם של הגדולים, הגיע לכרך גדול בחוץ לארץ, למקום שלא שמע אדם את שם גאוני ישראל, נשתקע בעולם הנכרים, אכל את לחמם ושתה את מימיהם, למד את תורתם וקנה את חכמתם, עד שנהפך לבו והיה לאחר. בימים הראשונים, כשעלה עוד על לבו זכר אביו הרב, נראה בעיניו כגמד לעומת ה„ענקים" שמצא בעולם הנכרים. אך יותר ויותר הסיח את דעתו מאבותיו, אשר שפלו בעיניו, עד אשר שכח אותם, ואז סר מעליו צל היחוס, אשר הלך אחריו במחנה ישראל, וכאשר בא לידי הנסיון הראשון לא עמד בו...

השני הלך ולמד חכמת הפילוסופיה. קודם שלמד חכמה זו ידע להבחין בין טוב לרע, אחר כך נתבלבל מוחו, עד שאבד דרך. אמרו עליו, שהיה עומד ודורש ברבים דרשות של דופי על היהודים, שדרכם לא ישרה בעיניו, וסופו היה, כי עמד והמיר את דתו ונעשה לקטיגור על ישראל.

השלישי נכנס לבית־מדרש של הגויים ולמד שם את כל שבע החכמות, עד שכל החכמים היו משכימים לפתחו לשאול ממנו שאלות. לא היו ימים מועטים ונתמנה לפרופיסור, וכשהיה דורש מעל הקתידרא, היה בית־המדרש מלא מפה לפה, ושמו הגיע עד חצר המלכות. ויהי היום ושני שרים באו אל ביתו ואמרו לו: אין כמוך חכם ונבון בכל המדינה, ובך נתנו עין למסור בידך את הליכות המלוכה, אך מחוייב אתה להמיר את דתך... אז בקש זמן של שלושה ימים כדי להמלך בדבר. בלילה ההוא נדדה שנתו... וממחרת בבוקר קם וברח מן העיר על מנת לעלות לארץ ישראל. בדרכו סר לוואלוז'ין ונכנס לביתו של רבי חיים ז"ל וסח לו את כל המאורע. וכששאל אותו רבי חיים: מי הצילך מן החטא? ענה לו אותו תלמיד ואמר: „עברתי על פני בית יהודי ועלה באזני משם קולה של תורה, ונדמה לי, כי התורה בוכה. מיד נתעורר בלבי הרהור של תשובה..."

אגדה זו שפורסמה על דפי העיתון „הצפירה" בגליונו מערב שבועות תרע"ד (גל' 113) מיטיבה לתאר את אשר שקד לנטוע הגר"ח בלב תלמידיו. זו היתה המורשת אותה נטל עמו כל אחד מבאי שעריה של הישיבה השוקקה.

כמורה דרך הפכה תורתו של ר׳ חיים למסילה בה צעדו תלמידיו הדגולים שקלטו תורת רבם והביאו להתפשטותה ולהתרחבותה בחוגים רחבים. החינוך שנקנה בבית היוצר של וולוז׳ין קנה לו מהלכים בעולם היהודי ומרחוק נהרו תלמידים אל מקום התורה הגדול והמצליח. עם התרחבות הישיבה שוקד הגר״ח על משנתו החינוכית באוצרותיו הבלתי נדלים שמעיינותיו מפכים. זוכה להדים הטיפול האבהי והמסור של הרב לתלמידיו.

אשר לכך מספרים עובדה מענינת שהיתה בעיר סיניי שבליטא, כאשר אחד מאנשי העיר השיא לבתו עלם צעיר אשר התנהגותו נתגלתה כפראית, ביחסיו עם אנשי ביתו ומחותניו והחותן היה אובד עצות. הציע הרב דסייני לשלחו לוולוז׳ין... ,,שם כאשר ישים הרב דוולוז׳ין עיניו עליו יהי׳ לאיש, וישלחוהו לוולוז׳ין ויהי שם שנה ומחצה ואח״כ שלחו הרב דוולוז׳ין עם עגלון עם שני סוסים לביתו ויצו על העגלון להתאחר שמה עוד שני שבועות לאחר הפסח וכן הי׳... כבואו לביתו על חג הפסח והנה נהפך לאיש אחר, ויהי כבואו לבית המדרש ויקומו לפניו כל העם כי ראו כי נהפך לאיש אחר ויתנו לו כולם שלום והשיב להם שלום, אח״ז נסע עם בעהע״ג שנית לוולוז׳ין וילמוד שמה עוד שתי שנים ויבוא לביתו מעוטר בכל מדה טובה ויקרה ויהי לאיש חי ואח״ז היה גאון גדול רב בעיר גדולה בפולין, זהו דרך הנהגת הרב דוולוז׳ין לשים עין בחכמה על כל תלמידיו להדריכם מישרים ולעשותם לאנשים גדולי תבל כיד חכמת ההנהגה אשר הי׳ אתו״ (מכתב מאליהו).

רבי חיים נחון גם בעין פקוחה ומרחיקת ראות שהיטיבה לחדור לנבכים הצפונים בלב תלמידיו לחוש מחסורם ולדעת תכונותיהם. בשיחות חופשיות עם תלמידיו למד על אפיים והיטיב לראות גם את אשר נעלם מעיני איש. מספר על כך הגאון הצדיק רבי הלל סלאנטר:

,,בא אברך אחד שהי׳ סמוך לוולוז׳ין לבקש את הגר״ח שיקבלהו בהישיבה, ושם הי׳ נהוג שכל תלמיד הבא ללמוד מוכרח מקודם לעמוד על המבחן לפניו איך ידיעתו בתורה, ויאמר הגר״ח להאברך שילך להישיבה ושם ימצא את בנו הגאון מהרי״ץ והוא יבחנהו עפ״י פקודת אביו הגר״ח. והגרי״ץ תהה על קנקנו של האברך ונתפעל מאד מחריפותו ומבקיאותו של האברך, ולא אחר הגרי״ץ להציע לפני אביו הגר״ח חין ערך גדולת האברך בתורה ויבקשהו לקבלו בהישיבה ללמוד. והגר״ח לא ענהו מאומה על בקשתו רק אמר לו כי יבחנהו שנית, וכאשר בחנהו הגרי״ץ שנית נתפעל עוד יותר מבראשונה מהאברך ההוא, ותיכף בא לפני אביו הגר״ח ואמר לו כי האברך הוא ,,חרב חדה״

ובקיאותו מפליאה עין הרואה, אבל הגר"ח עוד לא נענה גם הפעם וכה התמהמה האברך ימים אחדים בהישיבה ובקש שיקבלוהו שמה וגם השתדלות הגרי"ץ נשארה מעל כי ראה שאביו הגאון מוהר"ח לבו מהסס מלקבלו, והוא לא הרהיב עוז בנפשו לשאול ממנו הסבה העקרית מה היא? וסוף הדבר הי' כי האברך ההוא לא נתקבל בהישיבה ומוכרח הי' לשוב למקומו הביתה, והנה במשך זמן מועט נשמע כי האברך ההוא בא לעיר ווישניווא הסמוכה לוולוז'ין והמיר את דתו. ויהי הדבר הזה לנס כי ראו בהגר"ח כי חכמת אלקים בקרבו לסקור בסקירה אחת את האיש הבא לפניו ולדעת את מסתורי לבבו" (שם).

בכושר מצוי וביטוי כביר, כמו ידע לרדת לעומקה של סוגיא בש"ס ולפענח צפונותיה, כך ידע להעמיק חדור אל מצפוני נפש האדם, בנפש החיים אשר לה זכה. כך גם ידע לגלות את משמעות מחלות הנפש החוטאת ולמצוא לה מזור. בחדות הביטוי אשר לו, לא צפן לעצמו גלוייו, אלא דרש והוציא מסקנות חמורות כאשר יהיו, ומספרת על כך האגדה:

אחד מתלמידי רבנו חיים אב"ד ור"מ וולוז'ין אחרי שיצא מן הישיבה גדוש בתורה ויראת חטא, נשאו לבו ללכת גם לברלין ולהשתלם בלימודי החכמות והמדעים. במשך זמן נמשך אחרי דעות חפשיות ונהפך לאיש אחר. ויהי היום, הובילוהו רגליו דרך העירה וולוז'ין, ובהזדמנות זו מצא לנכון לקבל פני רבו הקודם, ואמנם ר' חיים רבו קבלו ברצון ומתוך ענין רב, ואחרי שהגאון הבין בחכמתו, כי תלמידו זה, ששגה פעם אצלו, מלא שאלות רבות בענייני דת, היה הוא המתחיל בשיחה ואמר לו: כל שאלות שיש לך לשאול — שאל.

התלמיד פתח פיו ושאל שאלות על הרבה מנהגי ישראל, אשר אין להם יסוד נאמן, והחל למנות שאלותיו הרבות אחת לאחת, והגאון עודדו לשאול עוד כל מה שקשה לו. כשגמר, אמר לו הגאון ועכשיו אני הוא שאשאלך שאלה קטנה אחת: הגידה נא לי דבר אמת האם שאלות אלו היו לך כבר לפני שיצאת לתרבות רעה או נהפוך הוא? אולם תגיד לי האמת על כך מבלי לכחד ממני דבר בזה. התלמיד ענהו: לא אכחד מאדוני, כי מתחילה יצאתי לתרבות של חיי חופש ופריקת עול, ואחרי כן עלו בליבי כל השאלות האלה. אולם איך שיהיה כבודו מתבקש בזה להשיב לי כל שאלותי אלה. הגאון רבנו חיים ענהו בחכמתו: הנה כל השאלות ששאלת לא תקראנה בשם „שאלות" כי אם „תשובות", כי למעשה הן תשובות נכונות על יציאתך לתרבות רעה ועל אשר הסירות מעל שכמך עול התורה והמצוות ולאחר מזה אין לי לדבר עמך... (הקול, ורשא תרס"ז, ד' בסיוון).

פרק ז

אביר הרועים

בכהונת הרבנות

בסקירת פעולותיו ומעמדו של הגר״ח מתגלה הוא כמנהיג מורם מעם. אם כי טבעי ששמו נשאר קשור במפעל חייו — ישיבת וולוז׳ין, מוצאים אנו אותו במרכז החיים הציבוריים של דורו, זוכה ליראת כבוד ביהדות ליטא וברחבי העולם היהודי. בתהילה זו זוכה רבי חיים עוד בחיי רבו הגדול הגר״א מוילנא, בהיותו נחשב לגדול תלמידיו — במיוחד לאחר פטירתו, כאשר סביבו המשפחה הגדולה והענפה של גדולי התורה והיראה — מרואי פני הגר״א ותלמידיהם.

הליכותיו וגישתו לכהונת רבנותו מהווים פרק חשוב במשנתו של הגר״ח. כבר בצעדיו הראשונים בכהונתו מוצאות ביטוי ויחוד אישיותו והשקפת עולמו. צעיר לימים, כבן עשרים וחמש, בשנים תקל״ג—תקל״ד מתמנה לרב בוולוז׳ין ע״פ בקשת רבו, רבי רפאל הכהן. לכהונה זו נבחר לפרקי זמן שהוארכו מעת לעת (בפרקים של שלוש שנים). אפשר להניח שראשי הקהילה שהיו רגילים לרבנים משיעור הקומה של ה„שאגת־אריה״ ורבי רפאל, לא בנקל השלימו עם הכתרת רב כה צעיר למשרה זו. עם הכתרתו חתמו מנהיגי הקהילות בעיר ובסביבתה על כתבי המנוי. לאחר תום המועד שוב כתבו כתב הארכה למנוי הרבנות. שני כתבי הארכה מצויים בידינו כפי שפורסמו ב„קובץ על יד״ ספר ה׳ (ט״ו) ירושלים תשי״א:

„בהתאסף ראשי עם קודש וכל העדה כולם קדושים עלה במוסכם כולנו כאיש אחד נחנו; אלופי ראשי קציני מנהיגי קהילתנו יצ״ו בצרוף כל אלופי יחידי סגולה השייכים לכל דבר שבקדושה ובצרוף אלופי ראשי ישובים דקהילתנו כולם בפה אחד לקבל את כבוד הרב המאור הגדול המפורסם מ׳ חיים נ״י שם תהילתו לרב ואב״ד בקהילתנו והסביבה עוד משך שלוש שנים מהיום דלמטה ככל משפטי הרבנות וככל חוקותיו יתנהג. ולראיה באנו עה״ח אנחנו אלופי ראשי מנהיגי

הקהילה בצרוף אלופי י״ס (יחידי סגולה) ובצרוף א׳ ראשי ישובים דקהילתנו היום יום ה׳ ד׳ אייר שנת מבש״ר הוא תקמבי״ת לפ״ק פה ק״ק ואלאזין יצ״ו.

נאום דב בר יהודה ידל זצ״ל, ונאום אריה לייב בהר״ר יצחק זצ״ל, ונאום יונה אברהם בהר״ר יהודא ידל זצ״ל, ונאום שמואל במהר״ר אברהם זצ״ל, ונאום אברהם בהר״ר אהרן זצ״ל, ונאום יהודה ליב במוהר״ר מרדכי, ונאום דוב בער בא״א כהר״ר יוסף יצ״ו, ונאום אריה לייב במוה״ר יצחק איזיק זצ״ל״.

*

„בהתאסף ראשי עם קודש וכל העדה כולם קדושים השייכים לאסיפה כמבואר מעל״ד עלה ונגמר במוסכם כולנו כאיש אחד נחנו לקבל את הרב המאוה״ג פה מוהר״ר חיים נר״ו עוד על משך שלש שנים רצופים, דהיינו מיום ד׳ אייר תקמ״ה לפ״ק עד הזמן ד׳ אייר תקמ״ח—ית לפ״ק בכל משפטי הרב נ״י ובכל חוקותיו יתנהג בכל תוקף בקהלתנו וישובים השייכים לקהילתנו ולראיה באנו עה״ח אנחנו אלופי ראשי מנהיגי קהילתנו בצרוף מי שהיו ראשים ובצרוף אחד א׳ ראשי ישובים דקהילתנו וכל העדה השייכים לאסיפה היום יום ב׳ ג׳ במרחשוון תקמ״ה לפ״ק פה ק״ק וולוז׳ין יצ״ו.

נאום

ונאום

ונאום אברהם בהר״ר אהרון זצ״ל.

ונאום דוב בער בא״א כהר״ר יוסף.

ונאום עוזר בהר״ר נפתלי זצ״ל.

ונאום יהודה ליב במ׳ מרדכי זצ״ל.

ונאום אריה ליב במוה״ר יצחק אייזיק זצ״ל.

ונאום אהרון זליג במוהר״ר מיכאל ז״ל.

ונאום שמואל בהר״ר אברהם זצ״ל.

בשנת תק״נ עזב הגר״ח את וולוז׳ין, ועובר לכהן פאר בקהילת וילקומיר, על הכס שנתפנה עם פטירת רבי שלמה הגדול תלמיד הגר״א. כתנאי ראשון למינויו הציב רבי חיים להרשות לו לפתוח בית חרושת בלעדי לעבודות צמר ולוותר על שכירות מקופת הקהל. בכך בקש להגיע לעצמאות ולאי תלות בשום גורם בפסיקותיו והנהגותיו כרב המקום. על תנאי זה יצאו עוררין וכעבור כשנה עזב הגר״ח את וילקומיר ושב לוולוז׳ין, שם הוא מתקבל ברצון ובאהבה. כפי

הנראה הוא זוכה בוולוז'ין למעמד כלכלי המאפשר לו עצמאות. במעמדו זה הוא יכול לא רק להתקיים אלא להחזיק את ישיבתו בשנים הראשונות, כפי שהוא עצמו מספר במכתבו המפורסם (לעיל עמ' 33).

רבי חיים אינו מסתגר בד"א של ישיבתו אלא דואג ומטפח את אנשי הקהילה. הוא מקיים שיעור לימוד חומש יום יום אחרי תפילת שחרית ולימוד זה הוא בראש דאגותיו. וכך מספר בנו הגרי"צ בהקדמתו לספר „נפש החיים": „...לא הניח ידו מלהגיד לבני עירו — אחר תפילת השחר פרשה מסדרא דשבוע יום ויום... וכל השומעים שמחו במתק שפתיו אשר ברור מללו כקורא הפרשה לפני תשב"ר, וכ"כ היתה מצוה זו חביבה בעיניו, שהניח כל דבריו בקודש והוה רהיט (רץ) לבית מדרשא בעוד שכל הציבור מתפללין... וחדוותא שלימתא הוה חדי מינה (ושמחה שלמה היה שמח מכך)..."

בענוונותו וצניעותו ידע לקרב אליו ולרומם לב נדכאים ואביונים להחיות רוחם במתנת יד או בפיוסי דברים, שפל רוח ונכנע בפני כל אדם. רבי חיים בורח מן הכבוד ודואג ומצטער עליו. לפני פטירתו הוא מביע צערו על כך ומתנחם: „...זה כל נחמתי שהכבוד שהגיע לי היה כדברי חז"ל דדחיל מרבנן וכו' ואני הייתי דחיל מרבי הגאון החסיד ז"ל..."

אותה צניעות ושפלות רוח בעניניו האישיים הופכת לגבורה ולתעצומות ללא חת כאשר מדובר במילי דשמיא שאז... „גבה לבו בדרכי ה' ללחום מלחמתה של תורה וכל מצוה שהחל ברוח חכמה וגבורה גמרה ברוח דעת ויראת ה', ודבר אחד מדבריו לא שב, והוציא לאור מחשבתו הטובה לפני רבבות עם, והכל בשובה ודברים מחוכמים, אשר בנחת היו נשמעים..." (שם).

כשם שהינו מיראי הוראה „והיה מתיגע לסתור דברי עצמו ולחזור ולשנות דבריו ולשקול בפלס שכלו איך להעמיד על האמת בסברא ישרה ובשקול דעת נכונה..." (שם). כך אוזר הוא חלציו לעמוד לימין אביון. הוא יוצא להתיר עגונה מכבליה ב„כחא דהיתרא" נדיר, ואינו נרתע מלחלוק על דעת הגאון בעל נודע ביהודה כאשר נראה לו ההיתר ברור. בהזדמנות זו הוא מבסס היתרו בניתוח מעמיק של סוגיות הש"ס והראשונים, מסכם ומוציא מסקנתו ואגב כך מלמד פרק חשוב בהלכות הוראה. ...וראיתי שברוב דברינו כוונתנו הולך אל מקום אחד, אלא שכבוד תורתו נוטה אל החומרא מחמת שאין הדבר מוטל עליו ואף אני כמוהו לא פניתי אל צדדי היתרים העולים מתוך העיון טרם הועלה עלי עול ההוראה והן עתה שבעוה"ר בסביבותנו נתייתם הדור מחכמים, והעלו על צוארי עול ההוראה מכל הסביבה, שאינם מתירים בשום אופן בלתי הסכמת דעתי הקלה.

וחשבתי עם קוני וראיתי חובה לעצמי להתחזק בכל כוחי לשקוד על תקנת עגונות והשי"ת יצילני משגיאות... ע"כ.

הגר"ח פוסק תוך ביסוס מסקנותיו על אדן המסורת, ניתוח דברי ראשונים, העובדות וההגיון ההלכתי, ושוב אינו חושש לתוצאות ואינו מותיר כל ספק בצדקתו. כאשר העובדות המתגלות לאחר פסק דין (ואף לאחר שנים) מנסות לסתור מסקנותיו, הוא מבקש לחקור ולבדוק את העובדות ולא את המסקנות ההלכתיות, וכך יסופר בשם הגאון רבי הלל אב"ד אמציסלאב:

...אשר שמע מהגאון ר' דוד טעביל ממינסק ז"ל: פעם אחת בא אצלו ר' וואלף „דער שמש" ממינסק בעש"ק לפנות ערב, ויתן לו הגאון מו"ה חיים שלום, והחזיק בידו ויאמר: באתכם עש"ק היא לפלא, הלא אין עסקים הנוגעים לכלל כעת, ואם באתם אל הגראף טישקעוויץ, אין זאת, וידמו כמעט רגע. ויאמר הגאון ר' חיים האם לא נשמע כי בא „החלוץ"? ויאמר ר' זאב: הן אדוני גל אבן מעל לבי, כן הדבר כי נשמע אצלנו כי הי' החלוץ בהראדאק, ביום ד' העבר, וישלחו אותי לפה להודיע למרן. ויאמר הרב לא בא החלוץ, ועתה אורחי הנכבד הלא בביתי תשבתו ופה תאכלו והענין הי' כך: כי מלפני חמש שנים התיר עגונה שהיתה זקוקה ליבם, והיה היבם מוואלין, והביאה ניירות הרבה משם כי מת היבם, וישם עיניו בתוך הכתבים, ויתיר אותה להנשא ותשא בעל במינסק, והגאון מו"ה חיים הי' על החתונה והולידה שלשה בנים. ועתה נשמע במינסק מביאת היבם, ויבוא ר' זאב „דער שמש" לוואלאזין לספר זאת להרב הגאון דוולאזין."

הגר"ח שמע את הדברים ושתק: ...ולאחר השבת הגיד לו, אשר באם יבוא „החלוץ" למינסק יעשה בו חקירה ודרישה, מאין הוא וכן הי' כי בא למינסק ביום ד' לעת תפלת המנחה, ויבלבל שמה בבהמ"ד את התפלה, ואח"ז הודה כי הוא ממקום אחר ויסעו לשם השמש עם החלוץ ונודע הדבר שבשקר יסודו („מכתב מאליהו" עמ' 18). ועיין גם „מקור ברוך" (וילנא תרפ"ח) ח"ג עמ' תקפ"ג.

עם גדולי ישראל

פרק נוסף בתולדות חייו של הגר"ח מהווה פרשת קשריו המסועפים עם גדולי דורו. המאפינת ביותר בפרשה זו היא חליפת השאלות והתשובות הענפה והמסועפת, שנשרפה ברובה בשריפה הגדולה, שהיתה בוולוז'ין בשנת תקע"ה והפכה למאכולת כחצי העיר (הקדמה ל„נפש החיים").

גם ביתרת הכתבים שנותרה לפליטה ושקובצה בספר „חוט המשולש" יש

חתך מענין של הפונים אליו, המגיע מווילנא ועד לאה"ו שבאשכנז. בהתכתבות עמו אנו מוצאים את הגאון ר' יו"ט ליפמאן בעל „קדושת יום טוב" מגאוני הדור ובעל יחוס רם, גם הוא מרואי פני הגר"א. הגאון ר' אהרון פדווה, בעל „מנחת אהרון" מחכמי בריסק הידועים, ואת הגאון ר' נח צבי אב"ד אה"ו מח"ס „עצי אלמוגים" „עצי ארזים" ו„מעין החכמה".

ענין רב בספור שיובא להלן לתאור דמותו של הגר"ח ויחסו אל רבנים ונכבדים:

„בנוואהרדאק הי' הרב הגאון מו"ה דוד מחבר ספר גליא מסכת, ובעיר מיר הי' הרב הגאון מו"ה דוד, והי' ענין ד"ת בין שתי העיירות ונסעו שני הרבנים דמיר ודנאוואהרדאק לאישתעי דינא בוולאזין. וזכה הרב דמיר, והרב דנאוואהרדק הביא ראיות גדולות מהש"ס ומהפוסקים ראשונים להצדיק את עצמו, והגאון מוהר"ח זי"ע דחה כל ראיותיו, ונתן פס"ד להרב הגאון דמיר הנ"ל, וזכהו בדינו. ומאז נשארה טינא בלב הרב דנאוואהרדק על הגאון מוהר"ח דוולאזין. בימים ההם הי' מנהג בישראל אשר הרה"ג נקבצו ובאו על יריד זעלווא ור' יוסף קאבאק הי' בכל יריד זעלווע ושאלו ממנו איזה אנשים מדוע לא יבוא גם הרב שלכם לזעלווע והנה איזה ימים לפני יריד זעלווא בא ר' יוסף קאבאק אל הרב ר' דוד מנאוואהרדאק ויאמר לו בכ"ש שואלים ממני מדוע לא תבאו על יריד זעלווע ואנכי נוסע בימים אלה לזעלווא ע"כ נסעה יחד לשם. ויאמר לו הרב דשם ומאין אקח לשלם באכסניא שמה, [כי הי' מקבל שכירות בזעלווע חמשה זהובים פויליש], ולא הי' לו באמת במה לשלם. ויאמר לו ר' יוסף קאבאק: אנכי אשלם גם באכסניא, ויאות הרב ר' דוד לנסוע עם ר' יוסף, כי הי' נגיד גדול ולו שני סוסים לנסוע שמה.

ויהי בבואם לזעלווע, וירא הגאון ר' דוד כי כל הרבנים הולכים אל הרב דוולאזין, ויאמר בלבו הן גם עלי לבוא אצלו. [ואף כי הי' טינא בלבו על הגאון הגדול מו"ה חיים זי"ע בכ"ז הלך אצלו], ויקבלהו הגאון מ"ה חיים ז"ל באהבה וכבוד. ויאמר אליו הגאון מו"ה חיים אולי רצונכם לקבל אצליכם ד"ת אשלח לכם, והבע"ד יתנו עשרה אדומים עבור זה, ויאמר הרב ר' דוד בכל לבי אקבל זאת. ויהי ממחרת ויבאו אליו שני אנשים ויטענו טענותיהם, זה אומר כה וזה אמר כן הי', והי' הדבר קשה לתוך ביניהם ובכ"ז במשך איזו ימים גמר ביניהם ונתנו לו עשרה אדומים, וצהבו פניו של הרב ר' דוד וילך אל הרב דוולאזין ויספר לו שהרויח עשרה אדומים ויתן לו תודה. וישאלהו הרב דוולאזין מה הי' הד"ת ואיך פסק? ויאמר לו כן טענו וכן פסקתי להם. ויאמר הגאון מו"ה חיים

טוב מאוד פסקתם והדין דין אמת. אחרי רגעים אחדים הלך הרב הגאון הנורא ר״ח בבית אחת הגה ואחת הגה ויאמר אל הרב דנאוואהרדאק הגידו נא לי ר׳ דוד ידידי, האם אין זה ממש כמו הד״ת שהי׳ לכם עם הרב דמיר ואתם פסקתם ממש כמותי ? ויבהל ר׳ דוד ויאמר לאחר ישוב הדעת כן הדבר. ויאמר לו הרב הגאון מוהר״ח הן היום פסקתם הדין כמותי, ואז הי׳ כבודו מתנגד לדברי, אין זאת כי אז בהיותכם נוגע בדבר ולא לכבוד הי׳ לכם שפסקתי ממש כטענות הרב דמיר, ע״כ התאמצתם להביא ראיות לנגדי, והיום כאשר בא לפניכם דין זה פסקתם כמותי. ויפרד הרב ר׳ דוד מאליו בשלום ויודה לו על הדבר, כי בעבור שהי׳ נוגע בדבר ע״כ הביא ראיות לסתור הדין, ויסע משם בשלום עם הגאון מוהר״ח מוולאזין.

והנה אחרי הסתלקותו של אותו צדיק הגאון מוהר״ח מוולאזין בא איש אחד מבעלי הדין שהי׳ בזעלווע להגאון מו״ה דוד מנאוואהרדאק ויכירו הרב ר׳ דוד וישאל ממנו איך הי׳ בפרטי העסק שפסק ביניהם וישחק איש ויאמר אנכי אינני מכיר את האיש השני שבא עמי לד״ת לפני כבודו ורק הרב הגאון מוהר״ח בחר בי ובהשני שהי׳ עמי אשר שנינו למדנו בוולאזין וישם דבריו בפינו ויורינו כל אשר נדבר לפני כבודו ונתן לנו עשרה אדומים לשלם לכם עבור הפסק. ויבהל הרב דנווארדאק ויאמר, עתה הנני מכיר מה גדול הי׳ רבינו חיים אין על עפר משלו וישלח ויקרא את ר׳ יוסף קאבאק ויספר לפניו כל המעשה ויאמר הנמצא כזה איש אשר רוח אלקים בו לעשות כדבר הגדול הזה ובכה רב בכי על הסתלקות רב גאון נורא וקדוש כמוהו״ (,,מכתב מאליהו״ עמ׳ 19).

מספר ר׳ משה שמוקלר בספרו ,,תולדות רבי חיים מוולוז׳ין״ כי ...,,פעם אחת עבר דרך וולוז׳ין הגאון בעל ,,מראות הצובאות״ עם אחיו הגביר המפורסם רבי זימא מפאריץ, וכאשר שמע הגר״ח מדבר בואם, הלך לבקרם טרם שהספיקו לבוא אליו, אף שבנמוס המקובל הוא שהאורח מבקר תחילה את הרב המקומי, אך הוא מרוב ענותנותו ויתר על מידותיו...״.

כך מספר בנו של הגאון רבי עקיבא איגר בשולי תשובה קכ״א בספרו של אביו ,,תשובות רבי עקיבא איגר״, כי אחד מתלמידי הגר״ח בספרו ,,תקלין חדתין״ מביא תשובה של הגר״ח כאילו היתה על שאלה של הגאון רע״א. והאמת היתה כי הגאון רבי מיכל מהאזנפוט, קבל תשובה מהגרע״א, בנדון ,,אחד שנשא גיורת ואחר מותה נשא בתה״. הגר״ח בקש לראות את התשובה וערך לפיה מכתבו אל הגרע״א.

משיצא הספר לאור נפעם הגר״ח מן הטעות שנפלה, וערך אגרת ארוכה

להגאון רבי עקיבא איגר לבקש מחילתו ואח"כ שלח אגרת אל בנו הגאון רבי שלמה איגר והפציר בו לכתוב לאביו הגאון „...לבקש עבורו מטא ולהשתדל לו שיכתוב אאמו"ר אליו איזה שורות של שלום לתשובה על אגרתו, להגיד לו כי עוזב התרעומת מלבו, וכה הי' דברו כאש בוערת, שבאם לא ישיג מכתב כזה לבו לא ינוח, רעיונותיו לא ישקוטו כל אשר יהי' עוד בחיים, ואאמו"ר נ"י כתב לו שלא פנה אל הדבר כלל ובלבו אין תלונה ואין הקפדה...".

למען ארץ ישראל

רבי ישראל משקלוב, בעל „פאת השולחן", מספר ...בשנת תקס"ח בא לעיה"ק צפת כבוד הרב החסיד וכו' מו"ה מנחם מנדל משקלוב ותחילת בואו היה בעיה"ק טבריא... ובבואו שם... לא איתדר ליה שמה, ותקע ישיבתו בעיה"ק צפת, וגם שם לא הי' יכול להיות, כי היה נוהג במנהגי רבו, רבנו גאון עולם רשכבה"ג הקדוש ר' אליהו החסיד נ"ע מוילנא. והרר"מ ז"ל שלח שלוחו ר' דוד טעבל ז"ל מאנשי וואלין ואח"כ שלח את הישר ר' אברהם הלוי ז"ל למדינתנו והביאו אגרותיו לחו"ל... בבוא משולחיו במכתביו... ונסעתי עם השד"ר לוולוז'ין אל הרב נוח נפש הצדיק הגאון הר"ח... ולהגבירים הרוזנים דק"ק וילנא... מה ארבה לספר אם לא יכילו כמה יריעות מה שהי' לנו **ביגיעת הגאון דוולאזין** ובחכמתו המרובה, וצדקתו הנפלאה ועזרת הרוזנים הצדיקים הנ"ל, עד שהעלינו לכונן ישוב חדש בפני עצמו להרב מוהר"מ ז"ל... או בשנת תקס"ט... כתבו אי"נ (איג') נפלאות מרוזני וגדולי ווילנא והגאון דוואלאזין... לרבני קונשטאנדינא... וגם אני נסעתי עם כל ב"ב... ובאנו לפה בחדש תשרי תק"ע...

ולהלן: ...הרהבתי בלבבי והשלכתי נפשי מנגד ויצאתי... לעכו ומשם לקושטא... עד הביאני אל תוך מדינתי אל בית אבינו אבי התעודה, הגאון אור החיים הרב דוולאזין, וקרא כל דברי ראשי כוללנו. ויחזקני ויעשרני בכ"ק (בכתב קדשי) ונסעתי למדינת רייסין... ונתקבלתי בשמחה ובסבר פנים יפות בכל המדינות... והבאתי את הגאון דוואלאזין לווילנא ועשינו סדר נכון באה"ק... ואני נשארתי עוד על שנה.

ולהלן... והיה לי יגיעות רבות כי הי' פה מי ומי שעכבו בדרך, והגאון מוהר"ח דוואלאזין היה בעוזרי, וקמה אלומתו וגם נצבה... (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג עמ' 138).

„הגאון הצדיק רבי יצחק מחסלביץ... מגדולי תלמיד הגר"א... ומראשוני העולים בשיירת העולים הראשונה של תלמידי הגר"א. ...לפני צאתו לדרך

הארוכה... נסע תחילה לוואלאזין, להפרד מאת הגאון ר' חיים מואלאזין, כשנודע לגאון הר"ח דבר בואו של ר' יצחק אליו, צוה על כל בני הישיבה לצאת להקביל פניו של האורח הדגול, ובישיבת הגר"ח... היתה הקפידה שלא לבטל אף רגע מעת לעת מלימוד בישיבה, וקול התורה לא פסק בכל עשרים וארבע השעות של היום והלילה... וכאן צוה הגר"ח על כל הלומדים ללא יוצא מן הכלל, לעזוב את לימודם ולצאת להקביל פניו של ר' יצחק, וכן בלכתו שם ציוה על כולם לצאת ללוותו..." (דברי ישעיהו, ירושלים תשט"ז, ח"ג ע' ג').

יחס הגר"ח אל החסידות

בשאלת יחסו של הגר"ח אל החסידות רווחות אגדות שונות, אשר קשה לברור מהן מסקנות. אמון על שיטת רבו הגדול הגר"א, אשר התנגד לחסידות, הוא הראשון אשר מפרסם בספר את עיקרי תורתו בהשקפת עולמה של התורה שבנגלה ובנסתר, מנקודת מבט בה הוא רואה תופעות והלכות מסוימות בכבשונה של יהדות, באורח שונה לגמרי מזה המקובלת על דעת החסידות ומייסדיה.

פרקים בתורת החסידות מופנים כלפי מסקנותיו של הגר"ח בספרו „נפש החיים" בענין „תורה לשמה" ובמונח הקבלי „צמצום", מאידך יוצא הגר"ח בחריפות להגן על כבוד רבו מפני המלעיזים עליו שלא העריך כראוי את תורת הקבלה של האר"י ז"ל (בהקדמתו לספרא דצניעותא).

אין במסגרת זו המקום להרחיב את הדבור על כך. שורשיה של המחלוקת נדונים כבר במסות שונות ובספרים רבים (עיין מסתו של ו. ש. וירצבורג בקובץ „נוטרי מורשת" ירושלים תשכ"ח). אולם אנו נתקלים באורח מפתיע בהפרדה שעושה הגר"ח בין התנגדותו האיתנה לתורת החסידות לבין, ההולכים בדרכה של החסידות.

לישיבתו שבוולוז'ין אינו נרתע מלקבל בניהם של „חסידים", אינו מקפיד על אסור החיתון ועוד הכלולים ב„חרם" על ה„כת" בשנת תקל"ב. על בסיס יחס זה מציינים גדולי החסידות אותו חרם כ„נדר שהותר מקצתו הותר כולו" („משנת יואל" סי' י"א).

יש אומרים שהשפיעה על הגר"ח גם העובדה, כי ידיד נאמן לו הג"ר ישראל אב"ד איוניץ, אשר השתתף בחרם הגדול במינסק, שינה דעתו והיה ל„חסידו" של הצדיק רבי מרדכי מלכוביץ. (חד"ת משל הגה"צ רבי ישראל זה, אשר שימש ארבעים שנה ברבנות איוענץ, הסמוכה לוולוז'ין בספר „מי נח" להג"ר נח רבינוביץ אב"ד טימקוביץ ושדובה).

ר׳ יעקב ליפשיץ ב„זכרון יעקב״ מספר מפי הרה״ג רבי יצחק זאב סולובייציק (נכד הגר״ח ואבי הגאון רבי יוסף דובער סולובייציק אב״ד בריסק), שסבו הגר״ח שלח אותו אל האדמו״ר מרוז׳ין, שבין קהל חסידיו נמנו גבירים אשר היה להם קשר עם בית המלכות הרוסי, כדי להשתדל להמיר את גזירת תרומת האנשים לצבא״ במס כספים (ח״א ע׳ 27).

(על יחסו של הגר״ח לגה״צ ר׳ שמחה בונים מפשיסחא, ראה: איסר פרנקל, „הנאמן״ חשוון תשי״ב).

פרק ח

מדברנא דאומתא

חלק חשוב נוטל ר׳ חיים בפעילות הציבורית ביהדות ליטא, ובתחומי הממלכה. לשם כך משמשים לו גם השדרי״ם המפורסמים של ישיבתו הגדולה, המשרכים רגליהם בערים שונות מקרוב ומרחוק ומביאים וולוז׳ינה את החדשות האחרונות על הנעשה בקהילות ישראל.

לפנינו שתי תעודות המצביעות גם על חלקו של הגר״ח וההתייחסות אליו מצד מנהיגי הקהילות, אולם וזה עיקר: יש בהם כדי ללמד הרבה על צביון החיים ובעיות התקופה. שתי התעודות נכתבו ביום אחד, לרגל כינוס מנהיגי וראשי הקהילות, שהתקיים במינסק, לדון בבעיות העומדות על הפרק.

בשנת 1814 ה־29 ליוני מתפרסמת פקודת הקיסר אלכסנדר קיסר רוסיה אשר לפיה יבואו נציגים נבחרים מהציבור היהודי לדון בבעיית היהודים בארצו. דיונים אלו נגעו לשורה של המלצות ותקנות, שבקש הקיסר להנהיג בארצו לאחר שנות לחץ ורדיפות נוראות של קודמיו בקיסרות. הבעיות היו כמקובל: שאלות תחום המושב, היהודים הכפריים תחת שלטון בעלי האחוזות, למודי השפה הרוסית ובעית יהודי חרסון (ראה להלן) ועוד. לשם כך מתרכזים מנהיגי וראשי הקהילות לבחירת הנציגים למשלחת זו וכן לממון הנסיעה, הכרוכה בהוצאות רבות. אסיפה ראשונה שנתכנסה לדיון בבעיה זו היתה בעיר זלווא שבליטא ושנה לאחריה התקימה האסיפה הגדולה בעיר מינסק. וכך קבלה אסיפה זו החלטותיה:

„הן כל יקר ראתה עינינו, גדולת תפארת מלכנו אדוננו הקיסר האדיר והרחמן אלכסנדר הגדול יר״ה, בחבה יתירה הנודעת לנו כאשר המה בכתובים פקודתו רוממות, מן כ״ט יוניא למספרם אלף ח׳ מאות וי״ד שנים בעיר (ברוכזאל), שעלה זכרון בית ישראל לפניו לטובה על עבר ועל להבא, פקודתו פרושה שיבואו דעפוטאצי מעמב״י לעיר הקיסריות פיטרבורג, ומאז באה הבשורה שמח לבנו

ותחי רוח נפשנו בראותנו חמלתו המרובה עלינו. — ואולם, כל עוד היות אדוננו הקיסר הגדול הרחמן יר״ה במדינות אחרות, לא יכולנו לקיים השלוח נבחרים לפ״ב עד עתה, כאשר זכינו מלך ביפיו תחזינה עינינו בשובו אל נוהו בשלום ומזל. עלינו לתת לב להתבונן בכדי למלאות תפקידת אדוננו הקיסר יר״ה בברירת דעפוטאטין הנ״ל, ונתאספנו אנחנו המבוררים מגובערניש ליטא שנית, אחר האספה דאשתקד שהיתה בזעלווא, וגם מבוררי גובערניש רוסיא לבן בועד אספת המדינה יחד פה ק״ק מינסק יצ״ו, לחוש נסיעות דעפוטאטין לעיר הקיסריות פיטרבורג, לשמוע דבר מלך שלטון אשר יצוה על עבדיו הנאמנים עם בני ישראל, וגם בכדי לחונן דלי עמנו הנאנחים והנאנקים הנמצאים לרוב בגובערניש שלנו, וגם בסטעפעס שבגובערניש הארסאן, מלבד הצדקה אשר נוסדה מהדלקת נרות, כנאמר בעלה במוסכם מיוחד מיום דלמטה, הראויה להתקבל בכל עיר ועיר, וגם יתנו לכסף הצדקה, כאשר כבר נגמר בריצוי, נדבה שתעלה הכנסה לצדקה זו מכל גובערניש לפי ערך מכסת נפשות שלה, מאלה הפקודים פקודי בני ישראל שבכל גובערניש חצי רובל כסף מכל נפש זכר פדיון נפשו. זה הוא הערך אשר על הכלל כלו יצא, ובפרטות יעשו לפי הסדר אשר יוכשר בעיניהם רק שתעלה לערך הקצוב הנ״ל. ומנכסים, כל מי שקנה או ממושכן אצלו או שקם לו ע״פ משפט, יתן „פראצענט אחד״ שלם מדמי שווי׳; מחזיקי נכסים באורענדיש יתנו „שני פ״צ״ מדמי אורענדי של שנה אחת.

ובהיות שאחרי רואינו, נחוצה למאוד נסיעת הדעפוטאטין לפ״ב להיות בהקדם זירוז היותר אפשרי, ולמיחש מבעי פן תכבד העבודה ויאריך הזמן בעשית הגביה כסדר הזה, לזאת עלה בהסכמתנו, ליתן ברירה לכל גובערני, ולה משפט הבחירה. אם תרצה לעשות סדר לגבית הכסף הצדקה הנ״ל, ע״פ פ״צ ממאודו ורכושו של כל מי אשר בשם ישראל יכונה; היינו ממעות מזומנים וסחורות וחובות טובים „שליש פ״צ״, מנחלאות העושים פירות על ידי שכירות שנה יותן „שלשה פ״צ״ מערך שכירות שנה אחת, מבית או חנות שמשתמשים בו בעליו לפרנסת עצמן אשר ע״פ אומדי דעת, כמה שוה השכירות לשנה בשופי, ואז יסלק מזה „שלשה פ״צ״, ומנכסים יותן כמבואר למעלה, והכל באלה ושבועה. — אמנם הנותן חמשים אדומים פטור מאו״ש לבד מנכסים יקום כנ״ל בלי שום נכיון, והמוסיף מעצמו יוסיפו לו מן השמים ברכה וחיים עד תבנה ציון וירושלים. אם כסדר הזה תעשה איזה גובערני, אזי אף אם מזה הערך לא יעלה כפי ערך פדיון נפשותם במספרם חצי רובל כסף מכל זכר אינה צריכה להשלים ויצאה בזה ידי חובתה, אשר עלה מסדר הגביה ע״פ פ״צ הנ״ל. ואם יעלה יותר מסך

ערך הקצוב לפי מספר הנפשות כנ״ל לקופת הצדקה הוא דהדר. ואם תעשה איזה גובערני הגביה של כסף הנ״ל ע״פ איזה סדר אחר אשר יוכשר לה, אף אם יופחת גביה זו מערך הקצוב לפי פדיון נפשות הנ״ל, מחויבת אותה הגובערני להשלים להיות מעשה הצדקה שלם לתשלום ערך הקצוב הנ״ל. מכל הכסף אשר יתוכן ע״פ איזה אופן מאופנים הנ״ל לא יוקח מזה לשום מצוה אחרת, כי אם איזה סך הראוי על הוצאות הנסיעה דעפוטאטין לפיטרבורג, והמותר קדש לה׳ על חונן דלים ואביוני עמינו כנ״ל. ולאדונים בדבר לחלק הכסף גביות הצדקה הנ״ל, וגם לנאמנים וממוני ארץ בכל גובערני על כסף הפדיון הנ״ל, נבחרו כהיום :

בגובערני ווילנא. ה״ה הרב המופלג הנגיד מוהר״ר מאיר בהרב מוהר״ר אליעזר לובלינר, והרב המופלג מוהר״ר עקיבא במוהר״ר מרדכי חתן המנוח המפורסם ר׳ זונדל ;

בגובערני מינסק, ה״ה הרבני המופלג מוהר״ר יצחק בהרב מו״ה יהושע העשיל והרבני המופלג הנגיד מו״ה חיים במו״ה צבי הירש ;

בגובערני הוראדני, ה״ה הרב הגאון המפורסם מו״ה ארי׳ ליב אב״ד דק״ק בריסק דליטא יצ״ו, והרב הגדול מוהר״ר חיים בהגאון מו״ה בנימין ברודא מק״ק הוראדני ;

ובגובערני דרוסיא לבן, הרבני המופלג הנגיד מפורסם מוהר״ר ישראל איסר לוריא במו״ה אהרן ממאהליב דרוסיה לבן, והרב המופלג הנגיד מו״ה פנחס בהרב מו״ה חנוך הענך, והרב המופלג הנגיד מו״ה אבלי במוהר״ר יהושע העשיל משקלאב.

על פיהם יבואו כל הנתינות והנדבות הנ״ל, ע״פ יצאו להנבחרים לפיטרבורג ולחונן דלים כנ״ל. בהגיע מכתבים לערי אויעזדין עם סדר הערך הלז, יזרזו תיכף לעשות סדר להגביה בהקדם היותר אפשרי, ולבחור נאמנים אנשי אמת שיהיו עוסקים בקבוץ כסף הצדקה הנ״ל, ויתנו ידיעות מתחלה ועד סוף לנאמנים הגובערני שלהם הנ״ל. נוסף לזה יחוו דעת מכל האויעזדין להנאמנים הכוללים שבכל גובערני שלהם כנ״ל, או אשר הוכשר בעיניהם להיות דעפוטאטין מגובערני שלהם לנסוע ב„אלה מסעי בני ישראל״ לפיטרבורג, ומה יש להם לדבר אל המלך או אל השרים בצרכי האויעזד שלו. והנאמנים שבכל גובערני במחילת כבודם ימסרו הכתובים אליהם אל האויעזדין לבעלי אסיפת העיר גובערני שלהם, כדי שהמה יכריעו להטות אחרי רבים לטובה, ויודיעו לכל אויעזד מי הוא הנבחר לנסוע לפיטרבורג מגובערני שלהם, כדי שידעו לכתוב על שמו כתב כח והרשאה

כחוק ונמוסי הקיסר יר״ה, וכפי הנוסח שיש ביד כל נבחר מכל גובערני החתום מטה.

זמן נסיעת הדעפוטאטין לפיטרבורג צריך זירוז ביותר, ועכ״פ לא יאוחר מזמן ר״ח אלול דה״ש הבעל״ט, ולכן צריך להקדים גבית כסף הצדקה הנ״ל בהקדם עוד יותר וזירוז האפשרי, בכדי שיוגמר הגביה במלואה וטובה, ותבוא ליד נאמני ארץ שבכל גובערני לא יאוחר מחמשה עשר באב דהאי שתא הבעל״ט.

אם כי בטוחים אנחנו באחינו בני ישראל רחמנים בני רחמנים גומלי חסדים בני גומלי חסדים שמאליהם יעוררו לבבם הטהור לקיים ולקבץ את כל כסף הפדיום כנ״ל מרצונם הטוב, ומכש״כ שלא נחשדו ישראל על כך לפרוש ח״ו מצרת הצבור; על כל זאת לא חדלנו אנחנו המבוררים מגובערני ליטא ורוסיה, את לבן לעורר בקול סופר. ואל אצילי בני ישראל כפים שטחנו עורו נדיבים והתעוררו, מי שיש בידו למחות בקשו צדק בקשו ענוה שלא יקלו דברנו אלה בעיני שום קהלה מקהלות תהלות ישראל, ומכש״כ שום יחיד מיחידי סגולה להיות נמנים ח״ו כפורשים מן הצבור, ולהשומעים יונעם. והיה מעשה הצדקה שלום, וברכה לאיש כברכתו יברכהו ה׳.

הכ״ד אנחנו השד״ר היושבים בוועד המדינה בצרוף כבוד הרב הגאון האמתי המפורסם מוהר״ר חיים אב״ד דק״ק וואלאזין, יום ג׳ ט״ו סיון תקע״ו פה ק״ק מינסק יצ״ו״.

נאום חיים בלא״א מוהרי״צ זללה״ה מוואלאזין.
נאום אלכסנדר זיסקינד במו׳ אריה ליב שחור מדובראנווא.
נאום פנחס בלא״א הרב הג׳ מו״ה הענך שיק זלה״ה משקלאב.
נאום שמואל בא״א כ״מ ישראל חיים מווילנא.
נאום חיים בהג״מ בנימין ברודא מהוראדנא.
נאום שאול בהרב מו׳ משה סג״ל זצ״ל מקארלין.
נאום זאב במו׳ צ״ה ממינסק.
נאום ישראל איסר בר״א ממינסק.
נאום יצחק במו׳ יהושע העשיל ז״ל ממינסק.
נאום אליעזר במו״ה דילען מנעשווען.
נאום יהודא זונדל...
נאום יצחק אייזיק בהר״ר יוסף אליהו מאיוועניץ.
(ראיתי את עצם חתימותיהם).

מכתב זה נתפרסם ראשונה ב„המליץ״ גל׳ 251, 17 לנובמבר, ע״פ מכתבו

של ה׳ אברהם יעקב ברוך מיעקאטערינסלאוו, שהגיע אליו מעזבון מחותנו ה׳ מרדכי שחור מווילנא בן ה׳ אלכסנדר זיסקינד שחור החתום על הכרוז כמו״כ נדפס המכתב בשנת תר״ס ב„עיר וילנא״ עמ׳ 146.

באותו יום דנה האסיפה גם בדרכים לעזור ליהודי חרסון שנסו להקים ישוב המתפרנס על החקלאות ועבודת האדמה. המנהיגים מסבירים שהתיישבות זו נכשלה בשל חוסר הנסיון של היהודים בעבודות כעין אלו, ועתה הגיעו למצוקה נוראה בעוני רב ובמצוקה רוחנית בשל מחסור במזוזות, בתפילין בספרי תורה ובבתי כנסת ועתידה תורה שתשתכח מהם ח״ו. האסיפה החליטה על מגבית בצורת מס על הדלקת נרות בסך 1 ז״פ (זהובים פולניים) על כל נר ונר. ומי שמדליק בפמוטי כסף 2 ז״פ על כל נר, זולת מי שמדליק 2 נרות מחמת עוניו הפטור מכל. החלטות אלו נזכרות גם בגוף התעודה הראשונה בדבר הנסיעה לפטרבורג וכפי הנראה נתקבלו לראשונה. וכך נאמר בהחלטה:

בהתאספנו אנחנו המבוררים מגוערניעש ליטא ורוסיא לבן באסיפת ועד המדינה פה ק״ק מינסק, לעיין ולפקח בעניני כלל ישראל. אחינו המסו את לבבנו בקול תרועה הצועקים מן האדמה אשר הם עליה בשטעפין בגובערני חערסאהן שנתישבו בהם זה כמה שנים על עבודת האדמה בכונה רצויה להחיות את נפשם מפרי כפם, על אשר מאז בואם שמה לא מצאו מרגוע לנפשם, כי כשל כח הסבל להתרגל בעבודה זו הצריכה לימוד מנעורים ולהעמל בה ברוב אמיץ כראוי מכל יגיעתם ועמלם הקשה עדיין לא עלתה בידם לאכול מפריה ולשבוע מטובה ונשארו ערומים מכל וכל אין לחם ואין שמלה ואין כל מאומה בבית רק חייהם תלוים מנגד במה שמשיגים להם אחב״י הסמוכים להם צר ומים לחץ, אולם גם בזה נלאו ידי מחזיקיהם וזולת עבודת אדמה לא נמצא אתם שום פרנסה אחרת. ועל זאת אבלה הארץ, שמגודל הצרות והתלאות שעברו עליהם בעו״ה מתו לאלפים נפשות, ואם ח״ו לא ינתן להם כעת די מחסורם, אשר יחסר להם בכדי להחיות את נפשם וזרעם ולכסות את בשרם עדי יתלמדו בעבודת האדמה כדבעי למיעבד אזי גם הנשארים יאספו חלילה בלא עת.

זאת ועוד אחרת רעה גדולה מזו, שנשארו בלא תורה ובלא מורה, ואין מקום לתפילתם להתפלל תפלות הקבועות בזמנן. ומרוב העבודה נשארו בלא תפילין ובלא מזוזות וספרי תורות וספרים ולא בית התפילה, ומעת חסרו כל אלה בניהם אחריהם לא ראו ספר ואת מוסר ה׳ לא ידעו ולא הכירו, אף קצות דרכי א־ל. ואם יומשך עוד איזה זמן ח״ו עתידה תורה שתשכח מהם חלילה ולמשמע אזן דאבה נפשנו אשר כך עלתה בימינו.

והנה מלבד כל אשר מי אשר בשם ישראל יכונה מוזהר ועומד ממעמד הר סיני ללמוד וללמד דת תורתנו הקדושה לשמור ולעשות מצוותיו, גם אדוננו הרחמן הקיסר יר״ה בכל חוקותיו ומשפטיו הישרים אשר שם לדיירי תחת צל כנפי חסדי ממשלתו הרוממות למאוד מזהיר שכל עם ועם מעבדיו הנאמנים ישמרו חוק דתם ואמונתם.

אי לזאת שקדנו בתקנת אחב״י אנשי השטעפין הנ״ל לעשות הכנסה מיוחדת למצוה רבה הזאת על הצטרכות ההכרחים הנ״ל, כדי להכין די מחסורם ותינוק ללמדו ספר ולהמציא להם ספרי קודש וכי הוא זה הנדבה הנעשה על זה:

כל איש מאחב״י שבכל הגובערניעש, בכל ערבי שבתות וימים טובים קודם הדלקת הנרות. צדק לפניו והלך ויתן נדבה למצוה רבה הזאת א׳ ג״פ מכל נר ונר, שתדליק אשתו ובנותיו וכלותיו הסמוכים על שולחנו לברך עליהם. ומהדלקת נרות במנורות כסף אשר ברכו ה׳ יותן מכל נר שני ג״פ. ומי שקצרה ידו חלילה ומסתפק במועט שאשתו אינה מדלקת רק שתי נרות מחמת חסרון כיס, מופקע האיש ההוא מהנדבה הנ״ל ובזה יתנו כל אחד ואחד באין נקי בלי שום הוראת היתר בזה כלל ושיהיה לכל אחד ואחד כלי מיוחדת בביתו לצדקה הנ״ל וקודם הדלקת נרות מחויב כל אחד לסלק כל דמי הצדקה הנ״ל ולהטיל לתוך הכלי הנ״ל.

בכל עיר ועיר יובחר נאמן מיוחד לכסף הצדקה הנ״ל עפ״י אסיפה והנאמן ההוא יקבץ את כל כסף הצדקה הנ״ל כל אחד בעירו בכל שבוע ושבוע. ויהיו המעות ההם שמורים בידו עד רבע שנה. ואחר זה ישלח הנאמן ההוא את כל המעות שיהיו בידו מכל רבע שנה ליד הנאמן הכולל אשר יובחר בגובערניא שלו, ומכל האויעזדין מחויבים להודיע להנאמן הכולל בגובערניע שלהם מי ומי הנאמנים שבכל עיר ועיר מכל האויעזד שלהם, בכדי לידע למי לכתוב בעסק הזה, כן יתנהגו תמיד בכסף הצדקה הנ״ל להספיק לכל בני ישראל הדרים בהשטעפין הנ״ל ספרי קודש ודי מחסורם אשר יחסר להם.

ונבחרו כהיום נאמנים הכוללים בכל הגובערניעש על כסף הצדקה הנ״ל, היינו בגובערניא ווילנא: הרבני המופלג הגביר מוהר״ר שלמה זלמן במוהר״ר אורי וה״ה הרבני המופלג הנגיד מוהר״ר שמואל במו׳ דוד, ובגובערניא מינסק: ה״ה הרבני המופלג הגביר המפורסם מוהר״ר שאול בהרב מוהר״ר משה מקארלין וה״ה הרבני המופלג הנגיד המפורסם מוהר״ר יצחק בהרב מוהר״ר יהושע השיל ממינסק. ובגובערניא הוראדנא: ה״ה הרבני המיפלג הנגיד מוהר״ר אריה בהחסיד המפורסם מהו׳ אלכסנדר זיסקינד מהוראדנא וה״ה הרב המופלג מו״ה אריה

במהר"ר מאיר מבריסק־דליטא, ובגובערניא מאהליב ה"ה הרבני המופלג הנדיב מוהר"ר נתנאל במוהר"ר דוד מדובראוונא וה"ה הרבני המופלא הנגיד מוהר"ר אברהם אבלי בהרב מוהר"ר יהושע העשיל משקלאב. ובכל גובערניא וגובערניא יושלח תמיד כל כסף הצדקה הנ"ל מכל העיירות שבכל הגובערניע שלהם ליד הנאמנים הכוללים שבגובערניע שלהם עפ"י הסדר הנאמר לעיל.

והנה על סדר החלוקה מעות הצדקה הנ"ל לאנשי השטעפין הנ"ל נבחרו כהיום שני מבוררים שעל פיהם יבוא ועל פיהם יצא כל כסף הצדקה הנ"ל, והן המה ה"ה הרב הגאון האמיתי המפורסם מוהר"ר חיים אב"ד דק"ק וואלאזין וה"ה הרב המופלג הנגיד מהר"ר פנחס בהרב מוה"ר חנוך העניך משקלאב שעל־ידם יתחלק המעות הנ"ל לפי ראות עיניהם, ובכל עת וזמן אשר יעלה על פי ראות עיניהם. וכל הנאמנים הכוללים מכל הגובערניעש הנ"ל אשר יבוא לידיהם מכסף הצדקה הנ"ל ישלחו לאחד משני המבוררים הנ"ל העוסקים בחלוקת המעות הנ"ל ועל־ידי שניהם יתחלק לפי ראות עיניהם כנ"ל. ונעשה ערך הצדקה הנ"ל על משך שלש שנים מזמן ר"ח תמוז דהאי שתא תקע"ו לפ"ק. ובאם שיהיה נצרך עוד לקיים את מעשה הצדקה הנ"ל יותר על שלש שנים הנ"ל, אזי יפוקח לפי הענין כאשר יודיעו השני מבוררים העוסקים בחלוקת המעות הנ"ל והיה מעשה הצדקה שלום והשם הטוב יתן לכל עם ישראל עד עולם. ואם־כי בטוחים אנחנו באחב"י רב"ר (רחמים בני רחמנים), ג"ח (גומלי חסדים), שמאליהם יעוררו לבבם הטהור למהר לקיים מעשה הצדקה הנ"ל ברצונם הטוב, עם כל זאת לא חדלנו לעורר בקול סופר, ואל אצילי בני ישראל כהיום שטחנו (כפינו), שלא יקילו דברינו בעיני שום קהילה מקהלות תהלות ישראל ומכ"ש שום יחיד להיות נדונים ח"ו כפורשים מן הציבור ולהשומעים יונעם והיה מעשה הצדקה שלום וברכה לאיש כברתו יברכו ה'.

כל הנ"ל נעשה ונגמר בהסכמת כולנו המבוררים מהגובערניעש הנ"ל באסיפת ועד המדינה פה ק"ק מינסק. באנו עה"ח יום ג' ט"ו סיון שנת תקע"ו לפ"ק. בצרוף כבוד הרב הגאון המפורסם נ"י ע"ה פ"ה כש"ת מו"ה חיים נ"י אב"ד דק"ק וואלאזין יצ"ו.

נאום חיים באאמ"ו מוהרי"ץ זללה"ה מוואלאזין.
ונאום אלכסנדר ז' במא"ל ז"ל שחור מדובראוונא.
ונאום פנחס בלאא"ו הרב הג' מוהר"ח העניך שיק ז"ל משקלאב.
ונאום יצחק אייזיק באאמו"ר יוסף זללה"ה מאיוועניץ.
ונאום שמואל בא"א כמ' ישראל חיים זללה"ה מווילנא.

ונאום חיים הגאון הו"ה בנימין ברודא נ"י מהוראדנא.
ונאום אליעזר במ' ברוך בענדעט זללה"ה דילאן.
ונאום שאול בהרב מו"ה משה סג"ל ז"ל מקארלין.
ונאום זאב במהו' צ"ה ז"ל ממינסק.
ונאום ישראל איסר במ"א מינסק.
ונאום יצחק בן א"א מוהר"ר יהושע העשיל ז"ל ממינסק.
ונאום יהודה זונדיל מהוראדנא.

(הפלס שנה ראשונה תרס"א חוב' י', „בא לידינו מאת הגאון מוהר"ח ברלין הי"ו האבד"ק יעליסאוועט גליון החלטת האסיפה שנתאספה לטובת הקאלאניסטים הראשונים בפלך חערסאהן בשנת תקע"ו והגאון ר"ח מוואלאזין בראשם...").

שליחות הנציגים לפטרבורג אמנם נתממשה, והנציגים הר"ר אליעזר דילען מנשביז והר"ר יהודא זונדל זוננברג מהורדנא נסעו לעיר המלוכה פטרבורג, להוועד עם הקיסר. ואכן מספרים הנציגים על נסיעתם זו ועל פגישתם עם הקיסר במכתבם לראשי קהילת מינסק מיום ז' בשבט תקע"ז (עיר וילנא ע' 50):

שלום וברכה ישועה ונחמה לכבוד אהוביי ידידינו הרבנים מופלגים ראשים רוזנים קצינים נגידים מפורסמים מנהיגי עדת ישרון דק' מינסק.

יום בשורה היום כי נהינו לעם ב"ה, כי בתחלת הלילה שעברה מינוט 25 על שעה 7 זכינו לבוא לפני ולפנים משכן תפארת אדוננו הקיר"ה האדיר הרחמן האמתי, שמה במקום הנורא הזה התפללנו על נפשנו ועמנו בבקשתנו עד מינוט 40 על שעה 8, בפרוטרוט ובאורך כל צרכי עמנו, ועל אודות מחיה ועל כלכלה והן על אודות עלילות שקרים אשר עמדו עלינו להבאישנו מכל וכל לשום דבר, לבאר כל תקצר היריעה מהכיל, ואלו פינו מלא שירה כים אין אנו מספיקים לפרוט תכלית החסד ורחמי אדוננו הקיר"ה, מחזיק במדת הקב"ה כי חפץ חסד הוא, ישוב ירחם על צאן נדחה להחיות לב נדכאים כמו אחב"י אשר המה בעו"ה בתכלית השפלות ומלבד עצמיות הקיר"ה אין מבני אדם שיחוס וירחם על כלל בני ישראל ומי יחוס חוץ מאדוננו הקיר"ה, ועיקר תכלית הפעולה נודיע לכם בקצור נמרץ שהבטיחנו רוממו לשלוח תיכף תפקידו רוממו למדינת וואַרשא על דבר עלילות אשר נעשה שם על אנשי מאזאריטש ולובלין ועוד איזה קהלות, וגם הבטחנו רוממו לעכב שלא יקיימו את אשר היה מוכן באפני סעבריינא דסאנאט לקרע לכם ח"ו, ובחסדיו ורחמיו המרובים שם דבר מלך שלטון שכל עסקי כלל

אחב״י לא יקובלו ע״י שום ממשלה אחר שום מקום משפט רק יפקוד עלינו אדם חשוב אשר יחוס עלינו בצל כנפיו על פיו יצאו ועל פיו יבואו כל עסקי כלל אחב״י, והאדון הנ״ל יהיה תמיד בכל עסקים ושואל מאתנו בכתב ובע״פ, ויבא דברינו לפני הדרת תפארתו של אדוננו הקיר״ה, וגם אותנו יביא לפני הקיר״ה בכל עת שנצרך, וזכינו לשמוע מפיו הקדוש של אדוננו הקיר״ה, שהאדון הנ״ל ירא שמים ואדם כשר, וגם הבטיחנו רוממו שיזהיר להאדון הנ״ל שיקרב אותנו תמיד בחסד וברחמים, וכל זה יגיד לו היום קודם חצות, ואחר חצות הזהירנו רוממו לבוא להאדון הנ״ל ולהגיד לו כל אלה הדברים שאנחנו אנשים עברים אשר דיבר עמך עבורנו הקיר״ה וגם הבטחנו רוממו שנזכה לבא לפניו בכל עת שנצרך ושישוב וירחם על אחב״י מכל לוחציהם, אבל הנה לשלום מר לנו מר היה לשמוע מפיו הקדוש של אדוננו הקיר״ה אשר אין לנו נחת רוח אשר אחב״י פרקו עול מלכות שמים מעליהם והרבה יהודים שלחו ידם למעול מעל ואינם מקיימים חוקי השם ומצותיו כפי שהזהירה אותנו תורתנו הקדושה ועושים עוד מעשים רעים אשר לא נעשה כמו מספר נפשות וכיוצא בזה, והזהרנו רוממו לשלוח תיכף תפקידו רוממות לכל מדינה וגובערנעס שלו ולהזהירם בשם הרוממו שהם יגזרו על כל ערי הגובערנעס שלו שכל איש ואשה **ישמרו דתם ואמונתם** כפי שמצווה בתורתם וישימו באלהים כסלם לבל לבטוח בנדיבים ויתפללו בחזקה להבורא ב״ה כי רצונו שכל עם ועם ישמרו דתם כמצווה עליהם וממילא יחדלו הפושעים והשולחים יד לעשות נגד הזאקאנעש. —

אחינו ידידינו אהה היאומן כי יסופר לבן עם נאמן לעבודת הקיר״ה כמו אחב״י יוכל להמצא איזה שורש פורה שירים ידו למעול מעל כזה לסחור בק״ב הלא זה נגד תורתנו הקדושה המזהירה אותנו „פי מלך שמור״ ודינא דמלכותא דינא, גם המעביר על המכס פסול לעדות ווי ויי הצרי אין בגלעד למע״ה תחלצו חושים עברו ושובו לכל מחנות העברים בקול שופר ובחרם הגדול והחמור שמעתה ועד עולם לא יסחור שום בר ישראל ע״פ שום הוראת היתר בעולם בק״ב, ואם מורא על ראשו אשר עד הנה עברו ע״ז. ובאם איזה מעט סחורה אזי תכתבו אלינו ונראה לבקש מחסדי הקיר״ה לחתום אותם וליקח מהם פאסלינע, אבל בתנאי קודם למעשה שמעתה ועד עולם לא יסחור שום בר ישראל בסחורה כזו, הוכפלה אזהרתינו בשם רוממו הקיר״ה שתהיו זריזים לקיים מכתבינו, אחינו ידידינו אנן מהכא מסתמא נעמוד על המשמר כפי שמוטל על דאפוטאטין של הקיר״ה לכל צרכי אחב״י, אבל אתם מהתם קראו אל ה׳ בחזקה בנעוריכם ובזקניכם שפכו לבבכם לפני ה׳ שירחם על כלל אחב״י לתת אותנו לחן ולחסד

ולרחמים בעיני השרים ובעיני הקיר״ה להוציא כאור צדקנו ומשפטינו כצהרים, וזכרו נא שישיבת כרכים קשים ובפרט בהיות לנו טרדה כזו וצריכים אנחנו להוצאת בתינו ופה ביותר ולפי הענין מהראוי היה להתפרנס אנשים חשובים כראוי, וגם שימו נא על לב מוראות אשר השלכנו אחר גונו נשינו וטפינו ובתינו, דעו אחינו ידידינו שרצונו של אדוננו הקיר״ה שיהיו בעמ״פ תמיד שני גבחרים מאתנו שיהיו סמוכים לפקודת הקיר״ה ועל פיהם יבואו לפני הדרת תפארתו תמיד כל מבוקשי וצרכי אחב״י, אבל היאומן כי יסופר שאנחנו לבדנו נישא את העול, ע״כ למעה למע״ה להכין שני אנשים הונים וראויים לכך, על דרכו יושר וטוב, ואז נבקש מחסדי הקיר״ה שירשה לנו ליסע לבתינו למזל טוב, ויקבל ברחמים וברצון את האנשים שיבואו למלאות מקומינו בע״ה, כ״ד הכותבים בדמע של שמחה ומצפים לתשובת ישראל וישועת השי״ת ב״ה וכל שעה ושעה יותר ויותר או״נ המוכנים לשרת לטובת הכלל. היום ו׳ ז׳ שבט תקע״ז לפ״ק פה פיטרבורג.

אליעזר במו״ב דילען ז״ל מנישוויעז יהודא זונדיל

היום קבלנו אלף רו״כ אסיג, ותשואת חן על זה ועל להבא בקשתנו להכין כל צרכינו היום יום הנ״ל.

אליעזר הנ״ל יהודא זונדיל זאנינבערג מהוראדנא

שנתיים לאחר מכן מתכנסת אסיפה שני׳ בעיר וילנא לשלוח שוב נציגות לעיר המלוכה. נציגות זו היתה אמורה להתגורר משך זמן בפטרבורג כדי לייעץ למלך בעניני היהודים.

„כמעט ונודע דבר הפקודה ליהודים התאספו יחד גדולי ישראל בעיר ווילנא ובראשם הגאון החכם מו״ה תנחום ז״ל ראב״ד בהוראדנא ויבחרו שלשה אנשים נכבדים ה״ה: ר׳ זונדל זאנענבערג מהוראדנא הנודע בשם זונדל הגדול, ר׳ בנימין ביינוש מוויטעבסק ור׳ מיכאל אייזענשטאדט ממאהילוב, ועוד שלשה אנשים להיות לממלאי־מקומם, ורשות ניתנה לר׳ זונדל זאנענבערג לקחת עמו עוד איש אחד אשר יוכשר להיות לעזור לו.

למוצא ההוצאות גזרה אז האסיפה „להסיר את העטרות אשר נהגו אז לעטר את הקיטל ולתתם בכסף. התקנה הזאת נעשתה באסיפה רבתא בעיר ווילנא, יום ב׳ ער״ח אלול תקע״ח״. ר׳ זונדל ז. לקח לעזור לו את יצחק ששון מהוראדנא. ובשנת תקע״ט החל המסע.

„ותהי ראשית דרכנו לעיר וואלאזין, כי אמרנו לא נסע לפטרבורג טרם נקח ברכה מהגאון ר' חיים זצ"ל; ויהי בבואנו לוואלאזין חרדו אנשי העיר לקראתנו, כי כבר ידעו בכל הקהלה ענין הנסיעה והגאון ר' חיים קבל אותנו בסבר פנים יפות ודבר אתנו טובות; אפס כי אחדים מתלמידיו התלחשו עלינו ולא הביטו עלינו בעין יפה, לאשר שמנו פעמנו לעיר רבתי בגויים פטרבורג ובכלל אמרו אז „כל באיה לא ישובון". כשמוע זאת הגאון ר' חיים גער בהם, ויאמר: הלואי לא ישובו, כי אז אולי תצא טובה לכלל ישראל, אך מתירא אני פן ישובו מפטרבורג ומאומה לא יעשו — ויברך אותנו ר' חיים ויאמר לנו בזה הלשון: אל תתעצבו אנשים כמוכם נחוצים לנו, סעו לשלום ויברך אותנו שם.

והנה דברי הגאון ר' חיים הוא כדברי האורים. כי בטרם עברה עוד חצי שנה שבנו מפעטערבורג בידים רקות — סיבת הדבר כי הנבחרים עצמם לא באו לכלל דעה אחת ולא יכלו לשבת יחדיו. ואנוכי לא אוכל לכסות על פשע מבלי לגלות כי רק ה' זאנענבערג היה אשם בדבר, באשר ביטל את יתר הנבחרים, ומה גם כי החל ללכת בגדולות, לבוא במקומות גבוהים ולהכות שרים בלשון והדברים ארוכים..." (ספור זה נשתמר מזכרונות שמעון פרידנשטיין (המליץ 1881 מס' 6) המיוסדים על אמתחת כתבי יצחק ששון עוזרו של ר' זונדל זוננברג).

בשבתם בפטרבורג מתעוררת בחריפות שאלת ה„השכלה", הקיסר אלכסנדר ה־1 ממנה ועדה לדון בתכנית לייסד בתי ספר עבריים בעלי למודים כלליים, וכצעד ראשון לחייב את הרבנים בכל קהילות ישראל ללמוד את השפה הרוסית. זוננברג הוזמן לחוות דעתו כנציג היהודים, והגם שהוא אישית חייב את תכנית ההשכלה, חשש מן המזימות הכלולות בצעדים אלו שתכליתן להביא לידי שמד המוני. הוא סרב להחליט לבדו בענין והזעיק אליו לפטרבורג את גדולי ישראל. יצאו למסע מפרך זה הגר"ח, בהיותו זקן וחולה, בלווית הגביר הצדיק ר' זאב וואלף פרילויקער (לפי גירסת ר' י. ליפשיץ במאמרו ב„הכרם" תרמ"ח, ר' צבי הירש פרילויקער), הם שהו בפטרבורג מספר שבועות ושבו רק לאחר שנתברר להם שזוננברג יעשה הכל ע"מ למנוע את המזימה החדשה. אודות נסיעה זו רווחו הרבה אגדות שנמסרו כתורה שבע"פ במשך דורות. (עיין בספרו של ש. ל. ציטרון „שתדלנים"). המפליא הוא שר' יעקב ליפשיץ, בספרו „זכרון יעקב" המספר בהרחבה על תולדות אותם ימים כולל פעולותיו של הגר"ח אינו חוזר על פרט זה בתולדות הגר"ח.

אשר ליצחק ששון עלינו לציין שנכדו הר' ש. פרידנשטיין כותב עליו בספרו „עיר גבורים" דברי הערכה אלה: „הרב החכם היקר המפורסם מוהר"ר יצחק בן

אריה לייב בעהמח"ס „שמן ששון" היה אחד מאלה אנשי סגולה אשר במותם לא יניחו תמורתם. נפטר ב' אייר תר"ל" ועל מצבתו: ...אב היה לבנים וגם לכל עירו התורה והמדע היו שומרי ראשו. עליו גם יאמר כי היה בחיים פה לאלמים ולעלגי שפתיים, איש חמודות עצתו אמונה".

על אודות ר' זונדל הנקרא ר' זונדל הגדול, לעומת דברי ר' יצחק בן ששון הנ"ל התולה בו את חוסר ההצלחה במבצע הנסיעה לפטרבורג, מוסר לנו רש"י פין ב„קריה נאמנה" דברי הערכה חיוביים על שתדלן יהודי דגול זה, וכאלה דבריו: „ר' זונדל הגדול" שוע ונדיב ומפורסם, אחד מהיחידים בזמנו אשר היו דרושים לחפצי העת החדשה. כבר בשנת תקע"ט נסע לפטרבורג והיה שם בתור יושב ראשונה בוועד היהודים הנבחרים שם. ומאז והלאה הקדיש את עצמו לטובת הכלל. נפטר כ"ד טבת תרי"ד (1854). על מצבתו: „עשר ידות בתורה ויראת שמים איש לפני מלכים התיצב".

הנה כי כן אנו רואים את הגר"ח במרכז החיים הציבוריים נושא ונותן משיב ומייעץ כשהכל נהנים מאוצר תורתו וחכמתו. פקחותו ועינו החדה מוציאים לו מוניטין ברחבי עולם היהדות ורווח הספור על פגישתו עם אחד מנכבדי שרי צבאו של נפוליאון בזמן המלחמה בין רוסיה לצרפת בשנת 1812. אם כי רושמי רשומות מעמידים כך את הדברים, יצוין בזה שלפי מסורות אחדות היתה הפגישה בין הגר"ח לבין נפוליאון בעצמו. וכך מסופרת האגדה, מעל דפי ה„איזרעליט" (1932, № 42—43):

נפוליאון בוולוז'ין

הדבר קרה בשנת 1812. נפוליאון הגדול, כובש המדינות וארצות, הכניע לפניו את כל אירופה והוא נמצא כעת ברוסיה, ששם חיכתה לו הכרעת גורלו. בערים ובעיירות התחילו לספר ספורי נפלאות ולקבוע סיכויים על אחרית העולם. על אישיותו ועל תעודתו של נפוליאון התפלגו דעותיהם של היהודים, בעוד שהמשכילים שביניהם חשבו אותו כ„משיח", אשר יביא לעולם וליהודים את הגאולה, האמינו אחרים שהוא גוג, המביא מהפכה לעולם וגורם ליסורים וצרות, חבלי משיח לפני ביאת הגואל. כולם האמינו, באמונה שלמה שהוא מביא אתו את הגאולה שהגיעה השעה שתבוא לעולם.

ביום סגריר אחד, אחרי הצהרים, עברו גיסות אין־סוף דרך העיירה וולוז'ין. בערב הגיע גם המטה הכללי ובראשו הקיסר בכבודו ועצמו. החיילים היו עיפים מאד עד להתמוטטות ולכן החליט הקיסר לסדר את המטה הכללי לכמה ימים

בעיירה. השליש התחיל לחפש ברחובות החשוכים בתים מרווחים שיתאימו לצרכיהם. אולם הבתים הגדולים עמדו מכבר עזובים מיושביהן, כשדלתותיהם וחלונותיהם סגורים ומסוגרים. ולא נשארו אלא הבתים הדלים הקטנים של דלת העם, של האוכלוסיה היהודית שלא רצו לעזוב את מקומם ובתוכם גם רבי חיים אשר לא רצה להיפרד מקהילתו.

רק קרן אור קלושה נצנצה בעיני השליש, שבאה מבית־המדרש הגדול. לעבר המקום הזה שם המפקד את פעמיו. בפנים היה הכל ריק וקודר. בפינה אחת בלבד ישב איש אחד, קטן־קומה, רכון על ספר גדול, גמרא, כשנר סטיארין דולק ומטפטף בידו. זה היה רבי חיים הוולוז׳יני...

בראשונה לא הבחין הרבי בנכנס והנה עכשיו עמד זה לפניו וברך אותו בכבוד ובחביבות בשפה הצרפתית. בהבחינו את המדים הססגונים קפץ רבי חיים ממקומו ונבהל לשמע השפה הבלתי מובנת לו. המבין אתה גרמנית ? שאל אותו הגנרל. — אינני בקיא ביותר גם בשפה הגרמנית, אולם אשתדל לענות בשפה הזאת השיב ר׳ חיים. — אז נא להגיד לי איפה מקום מגוריו של הרבי שלכם, ששמו חיים. כשנכנסנו לעיירה זו סיפרו לנו הרבה דברים נפלאים על אותו רב.

הקיסר עצמו דורש להכיר אותו אישית.

„חיים עומד לפניכם״ היתה תשובתו של הרבי, אבל אין לצדו עושה נפלאות. אין אני אלא יהודי פשוט היושב בלילה ולומד את התלמוד.

השליש עוד שהה מספר רגעים ושוחח עם הרבי ואחרי־כן נפרד ממנו ברגשי ידידות רבה. הוא ביקש ממנו לחכות לקריאתו של הקיסר ולהיענות לה מיד, כדי שלא ימיט אסון על כל העיירה.

כעבור שעה נמצא רבי חיים באהלו הנהדר שהוקם בינתים לפני העיירה בשביל הקיסר.

הקיסר שוחח במצב־רוח טוב עם הרבי וברוח אדיבות ובסוף דבריו פנה ישירות אליו ויאמר לו: רואה אני, רבי, כי אינך מכשף ועושה נפלאות, אולם אתה איש פיקח, בעל ראיה מקיפה. אמור לי בקיצור ובגילוי־לב איך אתה רואה את תוצאת מסע־המלחמה שלי ברוסיה. אתה יכול לדבר ללא חשש ופחד. „פחד״ אומר הרבי בגאוה וגם בעניוות. יראת־כבוד יש לנו לפני מלך המלכים המכוון גם את לבבו ופעמיו של מלך בשר ודם, כפי שהוא מדריך ומכוון את גלי הים. אולם כשהוד מלכותו שואל אותי, עלי לענות באורח רבותינו בספרי לו סיפור. — ספר־נא, אמר הקיסר. ורבי חיים נענה לו:

פעם נסע לדרכו נסיך גדול במרכבה מזהירה ונהדרת שהיתה רתומה לארבעה סוסים אבירים. פתאום מעדו רגליו של אחד הסוסים ונפל ובנפילתו משך אחריו גם את יתר הסוסים. כולם נפלו והמרכבה יחד עם נוסעיה התהפכה ונפלו לתוך ביצה. כל מאמציו של הרכב והמשרתים שליוו את הנסיך, ואפילו מאמציו של הנסיך עצמו, להוציא את הסוסים והמרכבה מן הביצה, לא הועילו. הם נשארו תקועים בביצה.

ברגע זה עברה עגלת אכר שאליה היו רתומים שלושה סוסים כחושים, כשהגיעו לאותו מקום, נבהלו ונכשלו ונפלו גם לביצה. אולם האכר הוציא מיד את השוט והצליף על הסוסים ואלה התחילו לזוז ולאזור את שארית כוחם והוציאו את העגלה מן הביצה.

בהיותו מרוגז אמר הנסיך: „איך יתכן הדבר, מה שעשו הסוסים הכחושים האלה, אינם מסוגלים לעשות סוסי האבירים? הוא קרא אליו את האכר ושאל אותו מה הוא הסוד שעל ידו הוא שולט על סוסיו הכחושים? סוסי האבירים אינם זזים ממקומם".

האכר מתגרד בפדחתו ושואל בהכנעה: מאין לקח הוד מעלתו את הסוסים היפים האלה? הנסיך מונה את שמות הסוסים לפי הגזע ומקום מוצאם. האחד מוצאו מפרס, השאח בעצמו רכב עליו, השני הוא מגזע ערבי, בעל דם נקי, והשלישי בא מן האורווה הקיסרית מפטרבורג והרביעי מגזע אצילי הונגרי. כל אחד עלה בכסף תועפות".

„זהו, זהו האסון, כל סוס הוא בפני עצמו, אינם שייכים אחד לשני, כשהאחד מושך לפטרסבורג, מושך השני לפרס, השלישי חושב להונגריה. לגבי הסוסים שלי, כולם משפחה אחת, אם אחת ושני בניה. הסוס האחד חרד לשני. כשאני רק מושיט את השוט והם כבר מושכים בכוחות משותפים, בעוד שאצל הסוסים של הנסיך, אולי ישמח האחד כשהשני מוכה...".

כעבור רגע קט אמר הרבי, אעפ"י שהקיסר כבר הבין את הכל: הצבא שלך, הוד מלכותך, הוא יותר מדי גדול והוא מורכב מכוחות שונים ומגוונים. יותר מדי גבורים, נסיכים ומלכים בצבא הזה. אולם רוסיה היא מדינה כחושה ועניה, אולם עם אחד תחת מושל אחד, ומכאן, הוד מלכותך, הפקפוק שלי". אחרי החציה האומללה על הברזינה של נפוליאון, בלי ספק חשב הקיסר על דברי הרבי חיים הוולוז'יני (ראה גם „דער פריינד" 1912, 134).

מבטו הנוקב החודר לתהומות נפש ועינו הפקוחה ומטענו הרוחני ונסיונו הצבורי מקנים לו חוש דק לעמוד על אופיים של אנשים ותופעת, טרם נתגלה

טיבם. נשתמרו עמנו שני מקרים בהם בלטו תכונותיו אלו, ומספר עליהם הסופר החרדי ר' יעקב ליפשיץ לראשונה מעל דפי „הכרם", וכן בחבורו „זכרון יעקב" (ח"א עמ' 23 והלאה):

ר' בירך מגליציה

...מארץ גאליציה בא (בשנת תק"ע בערך) איש אחד הנקרא ר' בירך, אשר העמיד פניו ויתראה כאיש קדוש וכעין בעל מופת, כלמדן מצוין, ועוד יותר היה דרשן נפלא, פה מפיק מרגליות. דרשותיו חצבו להבות אש לאהבה וליראה את ה'. המתעה הזה המציא שטה חדשה, איך להחזיר את ישראל בדרשותיו בתשובה שלמה, ובתוך דרשותיו הנלהבות, היה פותח את ארון הקודש, והגיש את שומעיו אל מול ארון הק' לקבלת התורה בהתלהבות עצומה.

טבע האנשים לשאוף אחרי חדשות, ולכל דבר חדש ישנו כח המושך אחריו, כי ע"כ לא יפלא אם איש בעל כשרונות נעלים, וביתרונו בכח הדרוש המתקבל על העם, ובהתלהבות העצומה שהצטין בה. ומכש"כ בעת רעה, — בשעה שהצרות על עם ישראל החלו להתגבר ר"ל, — שבכל מקום בואו משך אחריו לבות שומעיו. כי ע"כ הנקל היה לו ליסד כתה חדשה, „מקבלי התורה מחדש" ועוד. וביותר הרעיש בדרשותיו הנלהבות, את העיר מינסק, שכמעט רוב גדולי הלומדים והחרדים שמה — ומי מדבר מההמון הרב — שכולם נמשכו אחריו.

כבוד רבן של ישראל מרן רבנו חיים מוואלזין זצ"ל, אשר בצדק יתואר בשם „חכם עדיף מנביא", הריח והרגיש מרחוק, את תוכו של האיש המפליא לעשות הזה, ע"פ הלך רוחו ודרכיו, כי הנהו באמת תועה ומתעה, וכי יש לדאוג ולפחוד לבל יתעה וידיח את ישראל כש"צ בשעתו. לכן הודיע לכל מקורביו בכל קהלות ישראל, להזהר מהתועה ומתעה הזה, ולהרחיקו בתכלית ההרחקה.

ויהי בבוא ר' בירך זה להוראדנא, והמון רב התאסף לשמוע דרשותיו ולקבלת התורה מחדש אשר בדה מלבו. והנה כמעט עלה על הבמה לפתוח פיו, קם כבוד הרב הגאון ציס"ע ר' הלל פריד זצ"ל, ויעל על הבמה ויקרא בקול: אני אינני מכיר את ר' בירך זה כלל וכלל, אבל עלי החובה לקיים מצות רבנו מאוה"ג הגר"ח, המצוה להרחיק את האיש הזה „כי תועה ומתעה הוא". ומדי דברו הדף בחזקה את ר' בירך מעל הבמה בתוך קהל ועדה.

ר' בירך זה נסע אח"כ לוואלאזין להתראות עם כ' הגר"ח, וחבל איזה

תחבולות ערמה, במעשים שיתראו כעין מופתים, אבל הגר״ח הכיר מיד את ערמתו במופתיו המזויפים, והוכיח את תרמיתו לתלמידיו, לכן לא קבל אותו לראות את פניו בשום אופן.

תחבולות מופתי ערמתו בוואלאזין, יספרו בסגנונים שונים, לכן אדלג עליהם. רק זאת אגיד, כי כלם כאחד מספרים, כי נגלה תרמיתו ומופתיו המזויפים שעשה להונות את העם, למען תפוש את לב בני ישראל במרמה.

לבות רבים מגדולי עדת מינסק, התחמצו בתרעומות רבה על כבוד הגר״ח, ויהיו כמתאוננים עליו על רדפו איש נקי וצדיק כר׳ בירך על לא עול בו. אבל הגר״ח זצ״ל, עמד על דעתו ולא התפעל מתלונותיהם. ואולם מארץ תצמח האמת, כי לא ארכו הימים, והגיעו מכתבים נמרצים מעיר בראדי מכבוד הרב הגאון המפורסם בדורו מוהר״ר אפרים זלמן מרגליות זצ״ל בעמח״ס ,,בית אפרים״ ועוד, המזהיר מאד להרחיק את התועה ומתעה הזה, וקורא עליו ,,ובוצע ברך נאץ ד׳׳׳ — אז רפתה, רוח המתאוננים. וכפי המסורה, היתה אחרית המתעה הזה נכרתה: יש אומרים שהמיר את דעתו, וי״א שנטרפה עליו דעתו ומת בענין רע. בכל אופן בחושך שמו יכוסה (מתוך ספר ,,זכרון יעקב״ לרבי יעקב ליפשיץ).

הנוכל מקרים

עוד מאורע אחד קרה באותה התקופה:

באותן הימים, השתדלה הממשלה בכל עוז ותחבולה, לבער את המסחר בסחורות חוץ־למדינה, בגבה מתשלומי מכס הגבול, שנקרא בשם מסחר ה,,קאנטרעבאנד״ ולשרש אחריו.

בימים האלה היו היהודים נרדפים בכל מקצועות החיים, משוללי זכיות האדם ומרוחקים מכל ענפי הפרנסה. יושבים צפופים בתחומם הצר, נבזים ונלחצים מכל צריהם, לוחציהם ועושקיהם רק בגלל היותם יהודים. ולכן לא יפלא, שלמרות מה, שגנבת המכס אסור גם ע״פ דין תורה, עכ״ז נמצאו גם בין היהודים אנשים אחדים, בכדי להשביר את רעבון בתיהם, שהי׳ אצלם עד כדי פקוח נפש ממש, נכשלו והתעסקו במסחר האסור הזה.

והנה באחד הימים, בשנות העשרים למספרם, בא לעיר ,,ווילנא״ אורח נעלה, יהודי מארצות הקדם. והאיש הזה הי׳ בעל תואר נפלא ופניו מאירות, כמו חכמתו תאיר פניו, מלובש בגדי כבוד והדר בטעם אזיאטי, בכפתורי כסף גדולים, במדים ארוכים מקדקדו עד רגליו, וגם לולאות מנעליו היו מרוכסים בכפתורי כסף. בקצרה, צביון איש בעל תואר נעלה, ובמלבושים כאלה משכו אחריהם עיני כל.

האורח הזה מיד בבואו העירה סר תיכף אל בית הגנראל־גובערנאטאר, ויתמהמה אצלו כשתי שעות. בצאתו מבית הג"ג, דרש אחרי אכסניא עבריה מהודרה, ושתהי' בתכלית הכשרות!

למחר בבקר השכם, נסע במרכבה אל „המקוה" ומשם אל בית הכנסת הגדולה להתפלל.

בתפלתו הרקיע שחקים בהתלהבות עצומה, ובמתק קולו הנעים לקח נפשות, וכה ארכה תפלתו בנגינות ורננות בהתלהבות ובכיות שעות אחדות. ותהם הקריה, ויהיו העם נדונים: אלה אמרו שהאיש הנפלא הזה הוא ציר שלוח מעשרת השבטים, ואלה ספרו שהוא ציר ממלכי אזיא אל ממלכת רוסיא בדבר עמנו — ועוד ספורים בכדומה.

הרבה מגדולי עדת ווילנא ונכבדיה, התכבדו לבוא אליו ולשחרו בדרך כבוד, בתחלה סרב מאד מלקבל שום „דיפוטציא" ודחה חפצם עד שיתעכב ימים מספר בעיר ויתהה על קנקנם, ובנתיים ישיג ידיעות נכבדות מאת הקיסר על דבר משלחתו, ואז יהי' לאל ידו לעשות הכרות עם איזה חשובים מהעיר.

המונים המונים נהרו בכל יום לבית הכנסת לשמוע תפלתו שארכה שעות אחדות, וספרו נפלאות, שהמקום שעמד שמה בתפלתו, היו רטוב מרוב דמעות וזיעה.

לאט לאט החל להתקרב אל חשובי העיר ונכבדיה. — ומהם, שהיו מאושרים ומוצלחים שהשיב להם „ווייזיטיס" בבתיהם. בשיחותיו התנהג לדבר ברמיזות ובסגנון דיפלומטי, מבלי יכולת לשומעי דבריו להציל ממנו דבר ברור ממלאכתו ומשלחתו, כי הכל היו רק בסודות ורזא דרזין, מחללה של רשות שאין לגלותם והכל לטובת כלל ישראל והצלחתם, ועוד חזון למועד שיגלה הכל.

השמועה על דבר הציר הזה, נפוצה בכל הגלילות הסמוכות לווילנא, ועשתה לה כנפים גם למרחוק, ותהי שיחתם ומנגינתן, מהתקות הטובות הנשקפות לישראל עתה.

לא כן רבן של ישראל מרן הגר"ח מוואלזין זצ"ל.

מיד כששמע תהלוכות הציר הזה, שיחותיו והנהגותיו, שלח ציר אל כבוד הרב הגאון החסיד הנדיב „ר' ליבעלע ר' בערש" להודיעו, „שאין כל ספק אצלו, שהאיש הוא מרמה את הבריות, ובאמת הוא מרגל־חרש, ותעודתו היא לחפש תואנות ולהתגולל על ישראל בעלילות שוא וכדומה, בכדי להרע ולהציק להם. ובאשר, פן ואולי נמצאו בין יהודי ווילנא פה ושם, שבגלל מצבם המר נכשלו במסחר הקאנטרעבאנד, הזהיר הגר"ח שלא ימצא אף אחד עוסק במסחר זה שאסור

גם ע"פ ד"ת, ולמנוע ג"כ בעד סכנה שתוכל לצמח מזה ר"ל, על בני ישראל בכל המדינה כלה".

ונקל להבין שקול הגר"ח זצ"ל נשמע אצלם.

והנה לא ארכו הימים ולא עבר זמן רב, וציר־האמונים הזה, אחרי שהשלה בערמתו את נפש היהודים תושבי העיר וקצות עסקיה נודעו לו, חשב בלבו שיעלה בידו לגלות סחורה אסורה אצל יהודים אחדים, ועי"ז יתגולל על כל היהודים, כידוע שביחס להיהודים כולם ערבים זב"ז... ויסיר את המסוה מעל פניו ואת אדרתו השליך מעליו, ובלוית הפוליציי בא אל בתי המסחר לעשות חפושים ובדיקות אחרי סחורה אסורה בפומבי! אבל העלה חרס בידיו כי לא מצא אף אחד מהיהודים שעסק בסחורה האסורה, והציר הזה נתגלה שהוא „יליד קרים" וברח משם בחרפה ובוז, ושמו נשאר לדראון עולם בשם „הקרימער"... (מתוך הספר הנ"ל).

פרק ט

אשכבתיה דרבי

...גם לעת זקנותו של ש"ב הגאון ז"ל, שנתייסר ביסורים ר"ל, ועד יום העלותו מאתנו, היתה שעשועיו בעיון תורת ה', בלבון הלכה לאמיתה, ונתקיים בו כל מאמרם... הגיע לפרשת דרכים ניצול מכלם... מאי פרשת דרכים אר"ח זה תלמיד חכם ויום המיתה... והוא תלמיד חכם ביום מותו... (הגאון רבי שמואל קצנלבוגן בהסכמתו לספר „נפש החיים"). „פעמים אחדות היה חולה מסוכן עד שחלה את חוליו האחרון". ועל חוליו זה מספר הגר"ח בקטע מתשובתו הנדפסת ב„עיר ווילנא" עמ' 31 תשובה זו נועדה להגאון ר' אבלי פאסבולר מווילנא:

...מהגאון ר' יצחק בהגאון ר' חיים נ"י מוואלוזין: החותם בפקודת מר אבא הגאון נ"י וכותב: אינני אומר קבלו דעתי כ"ש לעת כזאת דאנטילת יד ורגל מאתי, ודאי דלא פלט גם כל הגוף והמוח, מחלישות ותשות כח ר"ל. החונן העליון ית"ש יחזירני לאיתן בריאותי, יודיעני נא דעתו בזה יקבל שלום ורב ברכות כנפש ידיד ה' ונפש הקשור בעבותות אהבתו החותם יצחק וכו'.

האגדה מספרת שלערך יותר מחצי שנה לפני פטירתו, בראש השנה תקפ"א, בעת שכבדוהו בכבוד „הגבה" (הגבהת ספר תורה) נפל ספר התורה מידו, ואז גלה למקורביו, שבשנה זו ימות ובי"ד בסיון שנה זו גוע ויאסוף אל עמיו, זקן בן ע"ב שנה... (רמ"ש, תולדות רבנו חיים מוולוז'ין).

...וטרם לקח אותו אלקים. אותיום אזעיר גרמיה וקמיט פניו בנמיכת קול ורוח ממללא מנשמת חיים. וכה היו דבריו ז"ל. אף ברי יטריח להדפיס הקונטרסים חיש מהר. ואתה בני ידעת. שאף שללמוד לא זכיתי. זכוני מן השמים ללמד לאחריני. ולעשות קיום לת"ת. כן אם שלא זכיתי ליראה את ה'. אולי אזכה מן השמים. שיקבלו דברי בקונטרסים הללו. להשריש יראת ה' ותורה ועבודה זכה בלב ישרי לב המבקשים דרכי ה'. אלה הדברים אשר דבר לי...

...רק על דא נצטוויתי מפורש יוצא מפיו יום העלותו השמימה בנוראות דברים. להתחזק בכל כחי לחזק בית אולפנא דידי' שלא תמוש תורה ח"ו. וגם על הקונטרסים הללו נתן קולו עלי מקירות לבבו. שלא אשנה מדבריו כאשר המה כתובים...

...ומי שלא ראה העוז והענוה דילי' ביום הלקחו מאתנו. לא ראה עוז וענוה. שמעת תפלת השחר עד עת צאת נשמתו למרום. כל שעה ושעה החליף כח. רגע היה משפיל גופו בדבריו כאשר הרגיש שישוב העפר אל הארץ כשהי'. ופניו שחורות כעורב. וכרגע הי' מתאזר עוז בדביקות נפלא ופניו היו מאירים כאור פני מלך חיים. לקשר נפשו ברוחו שתשוב אל האלקים אשר נתנה בטהרה עד רוחו ונשמתו אליו ית"ש נאספו בנשיקה. והיו צרורים בצרור החיים את ה'... (הקדמה ל„נפש החיים").

על קברו של הגר"ח הוקם אהל אליו נהרו רבים לשפוך שיחם. ועל מצבתו בבית העלמין שבוולוז'ין נחקקו לזכרון עולם התיבות דלהלן:

חכמת תלמוד בבלי, ובינת תלמוד ירושלמי, מקור חיים.
יופי זוהר הקבלה, ותפארת זיו האגדות, בחרו בחיים.
יראת ה' טהורה, עצה ותושיה וגבורה, חלקם בחיים.
מסתרי מדרש רבים, ומטמוני דעת אלוהים, מצא חיים.
בבית תלמודו ומדרשו, ובין תלמידיו, יודעי אורחות חיים.
נהי ובכי ומספד, כי עלה מהם, נפש חיים.
יללה והגה והי, בכל אשר בו, רוח חיים.
צעקת אראלים, נשבה רוח ה', נשא רוח חיים.
חסד ואמת וצדקה, מרום לפניו הלכו, בארצות החיים.
קדושה וענוה צדק, קצוי ארץ מלאה, דרך חיים.
זורח הוא שם, אל מקומו שואף, עץ החיים;
לקח אותו ה' לראות **בטוב** ה', בארץ חיים.

אשר הונף ואשר הורם עטרת ראשינו, רוח אפינו, אבי אבי רכב ישראל ופרשיו. הגאון הגדול, הי חסיד. הי עניו. כקש"ת מרנא חיים נ"ע האב"ד ור"ם דק"ק וואלאזין, אשר יצק מים חיים ע"י עיר וקדיש בשמיא. גאון האמיתי. אור העולם רבן שכבה"ג כקש"ת מרנא ורבנא החסיד המפורסם מ' אליהו מווילנא, ואחי ראש אלפי ישראל, הגאון וצדיק, דמי לבר אלהין קדוש יאמר לו, מרנא שלמה

זלמן נ״ע, שבק לן חיים, יום ה׳ לסדר ויהי בנסוע הארון, י״ד סיון, שנת **„כל הכתוב לחיים״** לפ״ק.

נוסח מצבת הגר״ח ציוה להעתיק מרן הנצי״ב וזה נשלח למ. י. ברדיצ׳בסקי ופורסם על ידו במאמרו „תולדות ישיבת עץ חיים״, „האסיף״ תרמ״ו ספר שלישי.

עם פטירתו נקבצו להספידו בכל רחבי העולם היהודי. רבים מן ההספדים נשארו בכתובים בספרי התקופה. ...עוד הספידוהו הגאון רבי יעקב כהנא מווילנא, הרב ר׳ משה ב״ר אורי מקיידאן והרב ר׳ מיכל אב״ד האזינפוט והרה״ג ר׳ יעקב מ״מ ומ״צ בנובהרדוק בס׳ „שמע יעקב״ (ליק תר״ק)... (עיר וילנא ע׳ 302).

בין המספידים מופיע הגאון ר׳ משה זאב (מרגולין) אב״ד טיקטין, שנשא מספד בקהל רב בבית המדרש הגדול דשם, ביום ה׳ כ״ח סיון תקפ״א... ...על שמועה כי באה לפה שנתבקש לישיבה של מעלה ביום ה׳ י״ד סיון כבוד הרב הגאון האמיתי המפורסם בקצוי ארץ מו״ה חיים זצוק״ל ריש מתיבתא רבתא ואב״ד דק״ק וואלאזין יצ״ו... ובהמשך דברי הספדו: ...הוא הגבר הקים עול התורה בישיבה שיש בה סמיכה בק״ק הנ״ל ועל־ידו החזיקו גם בשארי הקהלות הקרובות והרחוקות, אשר זה שנים רבות שפסקו הישיבות במדינת ליטא ואין דורש ואין מבקש עד אשר הערה ה׳ את רוח חיים להחזיר עטרה ליושנה, ותורה ריבץ ותלמידים קיבץ וכן הלאה... וקורא עליו: „מו״ר גאון עוזינו. מופת דורנו החריף ובקי בחדרי התורה ולו נגלו שערי אורה בסתרי התורה החסיד המפורסם מו״ה חיים זצ״ל ריש מתיבתא דק״ק וואלאזין יצ״ו״.

בספריהם ספדו לו גם הגאון רבי דוד מנובהרדוק בספרו „גליא מסכת״ ח״ב, הגאון רבי דוד טבלי ממינסק בספרו „בית דוד״ דרוש ט״ו, הרה״ג ר׳ יהודה לייב עדיל בספרו „אפיקי יהודה״, ח״ב (אמסטרדם תקפ״ז).

משפחת הגר״ח

הגאון רבנו חיים הניח אחריו שני בנים ושלש בנות. בין בניו נתפרסם ביחוד הגאון ר׳ יצחק (מהרי״ץ), שמילא את מקומו בתור אב״ד ור״ם ומנהל ישיבת עץ חיים דוואלאזין. ועליו מוקדש מאמר מיוחד במסגרת ספרנו זה.

בנו השני של הגר״ח היה הרב הגדול רבי יוסף, הנקרא „רבי יוסף שערעשאוער״ מדברי ימיו אין אנו יודעים מאומה. רק זאת כי נשא בת איש עשיר אחד בשערשאוו (מחוז פרוזינאי פלך גרודנה) וקבל סכום גדול נדוניא. הוא נפטר בעודו צעיר לימים. חבורים לא השאיר אחריו, זולת הקדמה קטנה לספר „נפש החיים״ ודבר חדוש שם.

בין חתניו, המפורסם שבהם, היה הגאון רבי הלל מו"ץ בהורודנא, בנו של הגאון רבי שמחה מהורודנא (שם אשתו של ר' הלל — אסתר). הוא אמר שיעור בהישיבה עשר שנים בימי הגר"ח (הקדמה ל„חוט המשולש") ואחר־כך נתקבל למו"ץ בהורודנא. חידושיו נדפסו בשו"ת „חוט המשולש", ואם כי מעטים המה בכל זאת מעידים על בעליהם, כי כוחו היה גדול במלחמתה של תורה.

חתנו השני של הגר"ח היה הרב הגביר המפורסם רבי מרדכי קאמענעצקי מלידא. שם בתו זו — חסא.

חתנו השלישי היה הרה"ג המפורסם רבי משה הכהן מנישוועז, שהוא נקרא „רבי מאשקע רבי ארציקס".

מהזווג הראשון של בתו רעלקא נולד הרב החכם רבי זאב סאלאווייציג אבי הגאון הנפלא רבי יוסף דובער זצ"ל הגאב"ד בריסק. מבעלה השני נולדה לה הרה"ג רבי יענקעלי מוואלאזין אבי הגאון המפורסם רבי זלמן סנדר שפירא הגאב"ד ור"מ בקריניק (מחוז ופלך הורודנא).

בני הגאון רבי הלל היו: הגאון המפורסם בדורו רבי אליעזר יצחק ז"ל אב"ד ור"ם בוואלאזין, והרב הגביר המפורסם ר' שמחה זצ"ל ממארימפאל. חתניו היו: הרב הגאון ר' אליעזר מו"ץ בהורודנה והרה"ג ר' ישראל בערמאן הגאב"ד בראסטאב.

אחיו של הגר"ח היו: הגאון ר' שמחה, הגאון ר' שלמה זלמן, הגאון ר' נחמן אב"ד דפאהוסט (אבי הגאון המפורסם בדורו ר' אברהם שמחה האב"ד במאסטיס־לאו) והגאון רבי יוסף אב"ד בפאריטש. כולם האירו את עולם היהדות באור תורתם. אך כותבי הזכרונות לא השאירו לנו על אודותם מאומה, ותולדותיהם כמו כוסו בערפל. אך זאת אנו יודעים שאחיו הבכור ר' שמחה, חבר בילדותו ספר „קצור פסקי דינים", אשר לפי עדותו של בעל „תולדות אדם": היה עשוי כתבנית הספר „שמלה חדשה" להגאון בעל „תבואת שור".

המפורסם בין אחיו היה הגאון הנפלא רבי זלמן הנקרא בפי כל: „ר' זלמעלע ווילנער" אשר הפליא את עין כל רואיו בכשרונותיו הבלתי מצויים. תולדות ימי חייו כתובים בספר „תולדות אדם" להרב רבי יחזקאל פייביל, שהיה אז המ"מ בווילנא. הוא נפטר במיטב ימי עלומיו, עד שרבים חשבו כי לו הגיע לימי זקנה, כי אז היה מגיע למדרגת הגר"א (מילואים ל„סערת אליהו"). עד כמה היה גדול פרסומו של רבי שלמה זלמן, אנו יכולים לראות מהעובדה שעל מצבת הגר"ח מיחסים אותו כי היה אחיו של זה הראשון.

חותנו של הגר"ח היה הרב ר' אריה לייב גינצבורג או „רבי לייב כתבן".

הוא היה אחד מנגידי ווילנא ופרנסיה בזמנו. בתו שרה אשת הגר"ח היתה אשה עסקנית וחרוצה מאד וכל ימיה פרנסה את בעלה ובניה בכבוד גדול. לבד בתו זאת היתה לו עוד בת שניה, אשת הרב הגדול ר' חנוך זונדיל טריווש, אשר בא על החתום בקול הקורא, שנדפס בווילנא בשנת תקס"ד על דבר התחזקות הישיבה הקדושה.

רבי אריה לייב גינצבורג היו לו עוד שלושה בנים, אשר שם האחד היה רבי שמואל ראש ופרנס בהורדנא, הרה"ג רבי יצחק מהורודנא חכם וסופר נכבד, והרב החכם רבי נטע (תולדות משפחת גינצבורג, עמוד 62—61).

פרק י

עוזרי הגר"ח

רבי הלל חתן הגר"ח

רבי הלל נולד בנסביז' בשנת תקכ"ג לאביו הגאון רבי שמחה מ"ץ הורדנא, אביו רבי מרדכי מהוראדנא היה חתן הג"ר אריה לייב מנובהרדוק בן הגאון רבי שמחה הכהן רפופורט אב"ד דובנא והוראדנא.

רבי שמחה — אבי ר' הלל התגורר כאמור בנסביז' והיה איש אמיד. מספרים שפעם אירע והוא הלווה סכום גדול לדוכס ראדזיוויל, כשר' שמחה בא לגבות חובו בקש הדוכס לאסרו. הוא נמלט מנסביז' והגיע לעיר מגורי אביו ר' שמחה הנ"ל — הוראדנא השתקע בה ונתקבל לרב ומו"ץ בעיר. נפטר ביום ועש"ק ה' באלול תקע"ג, מצבתו נדפסה בספר „עיר גבורים" (עמ' 68).

בנו ר' הלל התפרסם עוד בנערותו כבעל כשרונות מצוינים וכ„עלוי", ושמעו הגיע להגר"ח מוולוז'ין שהיה קרובו ובקש לקחתו לחתן לבתו אסתר על פרשת השדוך מספר ר' שמואל שמוקלר בספר „תולדות ר"ח מוולוז'ין":

אדות נשואי חתנו זה תספר האגדה ככה: הגר"ח בשמעו את שמע הטוב של רבי הלל, השתוקק מאד לקחתו לחתן לבתו. אך אם רבי הלל התנגדה לזה, באמרה, שהכלה לא מצאה חן בעיניה. אולם הגר"ח לא הסיח את דעתו מרבי הלל והמשא ומתן בינו ובין הורי רבי הלל עוד לא נפסק לגמרי. אחרי כן נועדו עוד הפעם אשת הגר"ח עם אם רבי הלל על היריד בזעלווא לגמר ע"ד השדוך. באותה העת ישב הגר"ח בחברת ידידו רבי חיים באקשטער, ופתאום נתאדמו פני הגר"ח מהתפעלות פנימית, ויפנה אל רבי חיים באקשטער, ויאמר לו מז"ט! מז"ט! רבי הלל נעשה לחתני. וישאלהו זה האחרון האם יודע הוא זאת מרוח הקדש? ויענהו הגר"ח: מעולם לא הגדתי דברי נביאות, והנני מוחה בכל עז

לאלה שמיחסים לי דברים כאלה, אך בנדון זה הדבר ברור בעיני כי כן הוא. הנה חכמינו אמרו באבות: „בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך". והנה עד היום לא יכולתי בשום אופן להסיח את דעתי מרבי הלל, כי סוף כל סוף הוא עילוי מצוין והתשוקה בלבי אליו גדולה מאד, אולם ברגע זה נחלט בדעתי מלהתיאש לגמרי מרבי הלל עד שלא נשאר בלבי אף צל תשוקה אליו, והנני בטוח — הוסיף הגר"ח — כי מאחרי שבטלתי את רצוני אני, בטח יבטל ד' את רצון אחרים מפני רצוני הקודם.

רבי הלל התפרסם כאחד מגדולי וגאוני דורו. הן בשעוריו החשובים, אותם השמיע כעשר שנים רצופות בישיבה, ומספר שנים אף בחיי בגר"ח, והן בשנות רבנותו בעיר ואם בישראל הורודנא, שהיתה מלאה חכמים וסופרים. הוא היה חסיד ועניו, מצניע לכת ומסתיר גדולתו וקומתו התורנית. הרבה להשיב ב„תשובות" לתפוצות ישראל, בספר „חוט המשולש" נדפסים מעט מתשובותיו ביניהם מה שכתב להגאון הגדול בעל „המראות הצובאות". וכך כותב נכדו בהקדמת הספר „חוט המשולש":

אמנם מגודל חסידותו וענותנותו לא רצה לכתוב חידו"ת שלו. כאשר כה מצאתי בין כתבי אבי הגאון וצדיק ז"ל (ר' אליעזר יצחק) שהגיד כן בהספדו אשר ספד עליו. ובהפליגו במדותיו הנשגבות בדרכי ד' ובגודל ענותנותו ויחלקם למדות. וביאר על כל מדה ומדה בפרט. וז"ל שם על מדת ענוה: „כל דרכיו היו בהצנע לכת". והוכיח אותי כמה פעמים „להיות מעשי לש"ש". ואמר שאדם יש לרדוף יותר אחר הדברים אשר הם בצנעה. כי מחמת זה יורגל שיהא מעשיו לש"ש. „ואמר לי שאף שאמר השיעור עשר שנים רצופות. ובכל יום לא הלך לשיעור בלי חידוש. אמר שמעולם הי' מהדר שלא לכתוב שום חידוש. גם שלא לאמר החידוש בפני רבים את מה שאמר בתוך השיעור. כי אולי זכהו ה' באיזה חידוש יותר מכפי שכלו למען זכות ת"ת דרבים. ואיך יתפאר בו. והחיד"ת שאמר לכותבם. הם שחידש בהיותו בהוראדנא" עכ"ל. ואחרי אשר זה כחמשים שנה מן יום לוקח ארון אלקים א"ז ז"ל [יום ה' ב' אדר שנת תקצ"ג] ובאורך זמן כזה נאבדו הרבה. וגם אלה אשר נמצאו נתיישן הכתב ונטשטש הדיו. ויש מהם אשר נחסרו באמצע ובסוף. ובכמה מקומות נחסר ההבנה מקוצר לשונו. יען כי ידוע ומפורסם לכל כי מגודל עיונו תמיד בתורת ה' ומעומק מחשבתו בה. צלל בנבכי תהום המחשבות. עד כי לא הי' לאל ידו להביא על גליון בלשון צח ומסודר את אשר העלה במצודת שכלו הזך.

ר' הלל נפטר ביום ה' ב' באדר תקצ"ג ועל מצבתו כתוב:

פ"נ

אבינו

המורה לצדקה	—	**מ**שפטי ה' ותורתו
לכס אבותיו	—	**צ**דיק ישר למלאותו
לצאן קדשים	—	**ד**לה מבאר מים
בחסותו בצל	—	**ק**ורת נפש החיים
נתיבות אביו	—	**ה**לך ברוח נמוכה
שמחה התאזר	—	**ל**עבודת ה' והלכה
משנתו ערוכה	—	**ת**מיד על לשונו
חיים עדנה	—	**נ**תנה אתו במשכנו
הורם מאתנו	—	**ו**חי נצח במעונו

ה"ה הרב המאוה"ג חריף ובקי הי
חסיד הי עניו מפורסם לגאון ולתפארת
מו"ה הלל בהרב המאוה"ג מו"ה שמחה
זללה"ה אשר ישבו על כס ההוראה
והמשפט בקהלתנו, חתן הרב הגאון
מו"ה חיים מוואלאזין זללה"ה, הורם
מאתנו יום ה' ב' אדר תקצ"ג לפ"ק תנצב"ה.

המילים המודגשות בראשי השורות הם מצד אחד: „הלל בן שמחה" והטור השני „מ"ץ דקהלתנו" („עיר גבורים", עמ' 77).

אחרי פטירתו מספיד אותו הגאון ר' דוד בנובהרדוק בספרו „גליא מסכת" (ח"ב דף מ"ב ע"א, ע"פ ציטטה מ„חוט המשולש"): ...ונקדים לענין ההספד אשר אנחנו עסוקין בו קרא (ישעי' כ"ח) את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים. ופשט המקרא וכן הדרש שדרשו רז"ל בפ"ק דע"ז. הוא למי אורה דעה ולמי אבין שמועה. ומתמה קרא אטו לגמולי כו' ע"ש. אולם לפ"ז הי' לו לכתוב למי אורה כו'. ע"כ נראה דקרא מתאונן על מיתת תלמידי חכמים הצדיקים. ואמר שמעת שנעדרו הצדיקים התלמידי חכמים. עם מי אורה דעה כשאצטרך לשאלה ולהוראה. עם מי אוכל להשיג שיורה לי הוראה ביורה דעה. זה ראוי לומר על המורה המפורסם המו"ץ הרב הג' רבי הלל המכונה עדיו

לגאון. שכל עיירות הקרובות והרחוקות אשר יפלא מהם כל דבר בין דם לדם בין דין לדין. כל פסקי לקמי' הוי שדרי. להורות אותם המעשה אשר יעשון. כאשר ישאל איש בדבר אלקים ובתורותיו וחוקיו. דברי תורה והוראה היו שנונין בפיו וכמו שדרשו בפ"ק דקדושין על קרא ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך שאם ישאלך איש דבר הלכה אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד. כך הי' הרב המו"ץ הנ"ל הי' אומר הלכה ברורה בלי גמגום. ולכן מתאונן קרא על זה ואמר עם מי יורה דעה" עכ"ל: עוד אמר שם (דף מ"ג ע"א) וז"ל „עוד אמרתי לעורר ההספד על העדר הצדיקים הללו ובפרט על צדיק החסיד המפורסם המורה צדק ר' הלל. על פי מה דאיתא בפרק החליל. שאמרו עליו על הלל הזקן כשהי' שמח בשמחת בית השואבה אמר כן. אם אני כאן הכל כאן. ואם אין אני כאן מי כאן. למקום שאני אוהב רגלי מוליכות אותי. רש"י מפרש בפרשה ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה. למה אמר ממקום שיצא. אלא ללמדך שיציאת צדיק מהעיר עושה רושם. כשהוא בעיר. הוא הודה. הוא זיוה. הוא הדרה. וכשיוצא פנה זיוה. פנה הודה. פנה הדרה. וכן ותצא נעמי ע"ש. כן היה ראוי לומר על הרב הג' המו"ץ ר' הלל כשהיה חונה בק"ק הוראדנא. אם אני כאן הכל כאן. שהוא היה זיוה הודה והדרה. עד שהיו מפארים ומהדרים את כלל העיר. לאמר עליה צהלי ורוני יושבת ק"ק הוראדנא. כי גדול בקרבך קדוש ישראל. אבל כעת שאין הרב המו"ץ ר' הלל כאן מי כאן. שפנה זיוה. הודה. והדרה. ולא נמצא ממלא מקומו. וראוי לומר מי כאן הלל מי כאן הלל שימלא מקומו בתורה. ובחכמה. ובחסידות. וצדקות. כמותו" עכ"ל.

בני הגאון ר' הלל היו: הגאון ר' אליעזר יצחק ז"ל האב"ד ור"מ בוואלאזין והרב הגביר המפורסם ר' שמחה זלמן זצ"ל ממארימפאל. — חתניו היו, הרב הגאון ר' אליעזר מ"ץ בהורדנא והרה"ג ר' ישראל בערמאן, הוא אבי הרב הגאון המפורסם ר' הלל בערמאן הגאב"ד כעת בראסטאוו.

*

בין עוזריו של רבי חיים ביסוד הישיבה היה רבי יחיאל מיכל מניסביז, אשר למד אצל רבי חיים ולימד את בני הישיבה. על פעילותו של רבי יחיאל-מיכל בוואלוז'ין אנו למדים מספרו „זכר לישראל" (פירוש על פרקי אבות): „כאשר נתייסדה ישיבתו הרמה ולמדתי לפניו עם תלמידים הבאים לחסות תחת כנפיו ערך שבע שנים". רבי הלל, חתנו של רבי חיים, בהסכמתו על הספר הזה, כותב בין השאר: „ועל ידו נתייסדה ישיבה דק"ק וואלוז'ין ולמד ולימד עם

תלמידים רבים בפני אדמו"ר חותני מהר"ח". תולדות ר' יחיאל מיכל יובאו להלן בפרק „בנותיה של ישיבת וולוז'ין" — הישיבה במינסק.

אחרי רבי יחיאל־מיכל אנו רואים את רבי הלל, חתנו של רבי חיים, פעיל בישיבה. מאז נשתרש המנהג לדורות, שאין ממנים ראש ישיבה אלא מן הנמנים על שושלת וולוז'ין, היינו מ„בית הרב". בנוגע למשגיחים ומפקחים לא הקפידו על מסורת זו. המשגיח בישיבת וולוז'ין מימי רבי חיים המשיך בכהונה זו למעלה מיובל שנים. בתקופת רבי נפתלי־צבי־יהודה ברלין ורבי יוסף־דב הלוי סולוביציק, כיהן כמשגיח רבי אליקים, הצדיק ובעל הנפש הטהורה, שהיה בקי בש"ס ופוסקים, הכיר היטב בתכונות בני הישיבה וידע להעריך את כשרונותיהם ושקדנותם.

כמו"כ אנו מוצאים בין האומרים שעור בישיבה אישיות תורנית, הקשורה למשפחת הרב בקרבה רחוקה יותר, וכונתו להגאון ר' משה יהושע רבינוביץ בן הג"ר בנימין ביניש נאיישטדטער.

ר' משה יהושע היה חתן הגאון ר' זלמלע אחיו של הגר"ח, לאחר פטירתו של ר' זלמלע נותרה בת קטנה בת שבע שנים וגדלה בבית דודה הגר"ח. והוא שבחר בעבורה את הג"ר משה יהושע לחתן. הוא אמר שיעור בישיבת וולוז'ין (לפי „תולדות אליהו" עמ' 5) והגר"ח חבבו ביותר. לפי המצוין בספר „עיר ווילנא" אמר שעורים בעיר וולוז'ין בשו"ע יורה דעה, ומחדש על פי פשט האמת, וגם כשהיה דר בווילנא הגיד שעור באלפסי לפני לומדים מופלגים, ונמנה לגבאי ומשגיח בישיבת ר' מיילא.

בימי עלומיו גר בעיר חדש (עיר מולדתו) ולכן נתכנה בכינוי ר' יהושע'לע ניישטאדטער" ויעסוק שם במסחר והצליח בעניניו ונתמנה שם לאחד מפרנסי העיר. הוא קיים מצוות הכנסת אורחים והיה חכם במילי דעלמא ויועץ פלא בשכל ישר. וימת בשיבה טובה פה וילנא ביום י"א אייר תרי"א, והניח אחריו שלשה בנים שנים מהם היו רבנים מצוינים. הרב הג' ר' שלום אב"ד יאנישוק (עיין בפרק תלמידי הגר"ח) הר"ר בייניש דיין בק"ק ראסיין והר"ר זלמן שנפטר בשנת תרכ"ח (שם עמ' 175).

...אאמ"ו לא רצה לקבל עליו עול הרבנות אם כי כמה מקומות, שרצו למנותו לרב אב"ד בקהילות גדולות, והוא מענוה יתירה שהיתה לו לא פנה לזה כלל. והיה מסתפק א"ע מהעסק מעט שהיה לפניו ועשה תורתו קבע. וזכורני שתיכף כשהיה בא מדרכו והיה פנוי מעסקיו תיכף הלך לביהמ"ד.

והיה משים לילות כימים בהתמדה ובעיון נפלא שכלו היה זך וישר למאוד ובעל סברא נפלאה. ודרכו היה להעמיד בכל דבר שלמד הכל ע"פ עין שכלו...

והגיד שעורים בוולוז'ין בישיבה דשם בחלק יו"ד, והכל כדרכו לחדש חדושים ישרים ע"פ סברא... גם בביתו הגיד לפני מופלגים גדולים בגפ"ת שעורים נפלאים בחדושים....

ואם לא היה עסק לפניו היה דרכו לנסוע לוולוז'ין לחסות תחת צלו של אחי חותנו היינו דודו הרב וכו'... והיה יקר מאד בעיני הרב הגאון דודי הנ"ל.

גם היה מפורסם מאד לנכבד בקהילה רבה עיר ואם בישראל בווילנא...

...זכור אני שהיה אאמו"ר אחד מפרנסי העיר בע"ח (בעיר חדש) וכשהיה בא חדשו (כפרנס חדש) היה דרכו שכל המגידים וכן החזנים שהיו באים אז בע"ח היו כולם מאוכלי שולחנו ופעם אחד בא על שב"ק חזן מפורסם עם כמה משוררים עוד מגידים אורחים והיו על שולחנו ערך שני מגינים בש"ק הנ"ל ואיזה ימים מימות החול, וא"מ הצדקנית (בת הגאון ר' זלמלע) האכילם והשקם בשמחה עצומה („דברי שלום ואמת", וילנא תרל"ג „פתח השער" דף ה').

עד שנת תקס"ב, כאמור, נשא רבי חיים על שכמו את כל סרחה ומשאה של ישיבתו גם מבחינה חומרית־כלכלית. משגדלה הישיבה ורבו הוצאותיה פנה רבי חיים בקול־קורא אל קהילות ישראל, בו כתב בין השאר: „הגיעה השעה להחזיק בתורת ה' בכל כחנו. ומי מהמתנדבים ללמד את התלמידים ומי ומי מהמתנדבים להיות תומכי דאורייתא.... ואני ראשון בין המתנדבים להיות בין המלמדים, ובחסד ה' הרועה אותי מעודי בהרוחה בו בטחתי ובו חסיתי שימציא לי בריוח על הספקת התלמידים כפי המצטרך להם".

מכתבו של רבי חיים, וכן מכתביהם של השר רבי יהושע צייטליש משקלוב ושבעת טובי וילנא, שהצטרפו אל פנייתו של רבי חיים — עשו רושם כביר בחוגי רבני הקהילות בליטא ורבים החלו להושיט עזרתם לישיבת וולוז'ין בכל אשר השיגה ידם. אחד מתלמידי הישיבה, רבי יוסף מאישישוק, מתאר את שחר ימיה של הישיבה: "וכשיסד רבנו את הישיבה, נתבקשו גמרות הרבה, והוצרכו לשלוח לעירות גדולות ולקבץ הגמרות לצורך בני הישיבה.... ובשנה הראשונה שנוסד בית ה' בוואלוז'ין, וראיתי שהרבה סוחרים הקיפו את דרכיהם להיות בוואלוז'ין, לראות מהו ענין הישיבה ומה עושים שמה, ובראותם שכמה מגינים מופלגי תורה יושבים ולומדים כל היום וכל הלילה בשקידה נפלאה, נשתוממו ונתפלאו מאד על זה שלא ראו ולא שערו כזה, והרבה סוחרים שהו כמה ימים ולא רצו ליסע משם".

תפוצות ישראל נענו ברצון לקריאתו של רבי חיים לתמוך בישיבתו. השד"רים הראשונים של ישיבת וולוז'ין היו אנשי שם מופלגים בתורה ובצדקות.

שכן ניחן רבי חיים בחוש אירגוני מפותח והכיר בטיבם של אנשים, כך שידע למנות את האנשים המתאימים. מבין ראשוני השד"רים של ישיבת וולוז'ין ידועים לנו השנים הראשונים: שני הגיסים רבי יצחק הלוי הורביץ ורבי מאיר הכהן. רבי יצחק היה גם מן העשרה הראשונים שלמדו תורה אצל רבי חיים, וגם התייחס על משפחתו. הוא היה יליד קארליץ, מקום שם שימש אביו רבי אליהו כאב"ד. השד"ר השני, רבי מאיר, אף הוא היה תלמיד־חכם מובהק והיה גם פיקח ובקי בהוויות העולם. פעילותו של רבי מאיר כ„משולח" נחלה הצלחה גדולה ובכל מקום בואו הצליח לקבוע מעמדות לטובת ישיבת וולוז'ין.

ב„הכרמל" שנה ראשונה מיו"ד בחשוון תרכ"א (1860) אנו קוראים בנדון הנ"ל דברים דלהלן: ביום א' פרשת נח הובל לקברות הרב הישיש המופלג בתורה וביראה מה"ו מאיר יאקובשטאדטער ז"ל, בן ע"ח שנה היה במותו. ימים רבים היה נאמן על קופת הצדקה לעניי ארץ ישראל, **הישיבה דאלוזין** ובסוף ימיו התבודד בחדרו ועסק בתורה ובסדור חבוריו כל היום וכל הלילה, כל השכר אשר ראה בעמלו מעודו הקדיש לקנות ספרים ועלה בידו לקבץ בית עקד ספרים גדול מאד מכל חמדת ספרים ישנים וגם חדשים.

מה טוב כי ישימו על לב נגידי נדיבי וילנא והתנדבו לקנות את כל הספרים אשר הניח אחריו הרב המנוח ז"ל, ולפתוח בית עקד ספריו בפני כל חכם תורני ומשכיל אשר יבואו שעריו וישבעו מטוב כל ספרי חכמי התורה מדור דור ולא יפוצו הספרים היקרים האלה על פני כל הארץ.

גם ראוי שיתנו יורשיו לב על החבורים אשר חבר, כי רבים המה ורובם ליקוטים יקרים ונפלאים מספרים שונים בעניני חכמה ומוסר וכתובים על טהרת הכתב, כי סופר נפלא היה עד יום מותו ועל טוב יזכר שמו כי היה שואל ספריו לכל דורש חכמה ותורה...

כפי הנראה שר' מאיר הנזכר לעיל זהו השד"ר הראשון של ישיבת וואלאזין שנתמנה אישית על ידי הגאון ר' חיים מוואלאזין לתפקיד זה.

על ספריתו הגדולה של ר' מאיר יאקובשטאדטער הנ"ל כתב מר ח. לונסקי הי"ד (ספרן ספרית שטראשון בוילנא) רשימה מיוחדת באחד מקובצי „פון נאנטן עבר". בספר „גן צבי" דרושים על ספר ויקרא (ווילנא תרכ"ז) מפרסם מחברו ר' צבי הירש חפץ מ"מ סלוצק דברי שבח לנכד דודתו ה"ה הג' חו"ב המפורסם בביאורו ר' יואל דובער הכהן נ"י כה"ר הג' מאיר כהן ז"ל מוולוז'ין, אשר היה לי לעזר ולסעד בהדפסת החלק. אותו הדבר מביע המחבר הדרשן המפורסם הנ"ל דברי תודה לקרובו הנ"ל שעזר לו בהגהת ובהדפסת המשך חבורו „גן צבי" חלק

שני (ווילנא תרל"ה על ספר בראשית) דרך אגב מציין המחבר הישיש הזה שקרובו הג"ל עוסק עכשיו בהדפסת ספרו „בתי כהונה" על כל המדרש רבה, מגלה עמוקות בדברי רבותינו מבבלי לירושלמי ומדרשים אחרים ויש לו עוד חבורים ביניהם על הילקוט (שמעוני).

הד לפעילותו של שד"ר זה, מאוחר יותר, בימי הגרי"ץ אנו מוצאים במובאה דלקמן:

„והגרי"ץ אשר רוחו הכביר והנאור **וסיפורי המשולחים מתכונת כל אנשי השם אשר בארצנו נפלו לפניו**, והמשולח אשר נסע לסלאנט וקרעטינגא הי' הרב הח' ר' **מאיר כהן מוואלוז'ין**, והוא סיפר לפניו כמה עניינים מהעילוי הנפלא ר' אלינקה [לעווינזאהן מקראטינגן], ויכר כרגע מי הוא בעל הדברים האלה" (דוד בונימאוויטש: **מכתב מאליהו**, ווילנא תרס"ב—1901, 48).

כאחד מעוזריו הנאמנים של רבי חיים בהנהלתה החומרית של הישיבה, ראוי להזכיר, כמובן, את רבי ישראל מורקיש, האב"ד האחרון במינסק, שנתפרסם בשעתו כעסקן ציבורי רב פעלים, ואשר הקים כמה מוסדות צדקה וחינוך בהשקיעו בהם הרבה מרכושו הפרטי. הוא שקד הרבה על טובתה של ישיבת וולוז'ין והשתדל לפתחה ולשכללה. רבי חיים ורבי ישראל חברו יחד גם כמסכימים על הדפסת התלמוד ירושלמי בשנת תקס"ח בקפוסט שברייסן, ליד הסכמותיהם של רבי לוי יצחק מברדיטשוב ובעל מחלוקתו רבי אברהם קצנלנבויגן, אב"ד בריסק דליטא. כמו כן הסכימו שניהם כאחד על הספר „עמוד הימיני" (מינסק, תקע"א) לרבי אברהם בר' אשר אנשיל, מ"מ דמינסק.

כעוזר להגר"ח בעת התיסדות הישיבה מזכירים גם את ...הגביר הצדיק ר' ליפא איוועניצער, הוא אשר היה ראשון בתומכי הגר"ח להתייסדות הישיבה ולכל צרכי הכלל... („הכרם" תרמ"ח).

בין העשירים הנדיבים, שתרמו בעין יפה לטובת הישיבה, נמנה גם רבי יצחק אייזיק מאיווניץ, למשפחת אלישברג המפורסמת.

משפחה זו היתה קשורה בקשר אמיץ עם הישיבה וסייעה רבות לראשי הישיבה להגר"ח להגרי"ץ וליורשיהם. עדות לקשר הדוק זה או מוצאים בהספד משותף אשר מספיד המ"מ דנובהרדוק בספרו הדרושי „שמע יעקב" (ליק תר"ך) וכך נאמר שם:

...הספר שעשיתי על פטירת הגביר המפורסם מו"ה יצחק אייזיק מאיוועניץ. באותה עת נפטר גם הגאון חסיד וקדוש מו"ה חיים מאלאזין ועשיתי הספד על כולם (שניהם) ביחד... ומוסר לנו המספיד שהגביר והגאון היו ידידים וסר

למשמעתו ובלתי עצתו לא עשה דבר ופיזר הרבה על הישיבה וכל משפחת הגביר פזרו הרבה צדקה בעד הישיבה. ור"ח וואלאזינער הוקירו כערכו ומשום זה מקונן הוא על שניהם יחד.

נלוה להספד משותף זה גם הרב הגאון מו' שלמה אב"ד סלונים כי „שלמה היתה משנתו" הספד זה נאמר בשנת תקפ"א, מאוחר יותר בשנת תר"ט מופיעים שוב שני הספדים מהמ"מ הזה, אחד על הרב הגדול הזקן מו' עקיבא מסלוצק „זקן ותופס ישיבה" והשני, „הספד שעשיתי על הרב הגאון מו"ה יצחק אב"ד וואלאזין בקיץ תר"ט.

ידידות זו שבין משפחת אליאשברג לבין ראשי ישיבת וואלוזין נמשכה לאחר מכן וכך מוצאים אנו את הגרי"ץ כאשר הוא מבקר מפעם לפעם באיוועניץ ומתאכסן בבית משפחת עליאשברג, באחד מבקוריו אלה נפטר רבי יצחק והובא לקבורות באיוועניץ.

פרק יא

תלמידי הגר"ח

תלמידים רבים העמיד הגר"ח ומהם ועל־ידיהם פשטה תורתו ותורת רכותיו על פני תבל כולה. רבים מהם היו לעמודי הוראה והלכה לבית ישראל ותורתם היתה לאבן יסוד בהכנת התורה שבע"פ.

חלק מתלמידים אלו היו לגדולי גאוני הדור השני שמהם ניזונו לומדי התורה ובני הישיבות. חלק אחר עבר לכהן ברבנות וברועים רוחניים נתנו ליהדות ליטא כולה את הצביון של למדנות התמדה וחריפות.

לא כולם זכו שישמר זכרם עמנו וגם מאלו שזכורים עמנו לא כולם ידועים לנו בהתייחסם אל מקור מחצבתם — ישיבת וולוז'ין והגר"ח.

בפרק זה ניסה כותב הטורים להעלות שמותיהם ואם נשמט חלק מידיעתו — לא עליך המלאכה לגמור.

רבי אברהם ר"מ במינסק

מח"ס „בית אברהם" על „אבות" (ורשא תרמ"ז) בנו של הג"ר זכריה מענדיל בהג"ר רפאל הכהן ובן הג"ר שמואל אב"ד אמדור.

...היה בעל מדות טובות היה מהאנשים המצויינים בדור שלפנינו ותורתו אומנותו, וכל דברי מוסריו היו יוצאים מלב טהור ונכנסים בלב, והיו דבריו כלפיד אש בוער ביראת ה' טהורה עד כי כל האנשים אשר עמדו ושמעו דבריו מהם חסידים ואנשי מעשה, כולם הללו ושבחו הדברים אשר יצאו מפי קדשו. ומה גם במילי דאבות אשר ידוע מאמר רז"ל מאן דבעי למהווי חסידא יקיים מילי דאבות. והי' תלמיד הגאון מוהר"ח מוואלאזין (הקדמת בן המחבר הר"ר רפאל לספר הנ"ל).

כהסכמת הג"ר משה יהודא לייב מ"ץ מינסק: חבורי מר אביו... אשר דריש לפני יושבי שבת תחכמוני בקלויז בלוימקעס דפה מדי שבת בשבתו, ואברהם הי'

מהאנשים המצוינים מהדור הקודם ויותר מעשרים שנה הגיד גם שעור גמפ"ת ופוסקים בקלויז הנ"ל... נפטר בתר"ך.

רבי אברהם כהנא אב"ד אשמינה

מתלמידיו הראשונים של הגר"ח בוולוז'ין. בנו ר' מאיר מיכל כהנא הי' חתן הגאון ר' צבי הירש בעל „פתחי תשובה". ר' אברהם נפטר בתר"א ומלא את מקומו ברבנות אשמינה בנו ר' מיכל הנ"ל (נפטר בתרנ"א), בת בנו של ר' מאיר מיכל נשאה לשפ"ר (שאול פנחס רבינוביץ). ר' אברהם כהנא החזיק ישיבה בעיר רבנותו אשמינה ובין תלמידיו נמנה צעיר מבייסגולה שהתפרסם אח"כ בשמו „ר' נחומקה הוראדנער".

רבי אברהם אליהו

...הרב החכם הנעלה וטהר רוח מוה"ר אברהם אליהו תלמיד ותיק להרב הג' הגדול ר' חיים מוואלאזין. ביום ו' עש"ק כ' בטבת בשבעים ואחד לימי חייו (בתרכ"ז) הוא היה עמוד אשר הנהגות ביהמד"ר של הטבחים היה עליו ...עמל בתורה דגול מרבבה היה בכל מדותיו הנהדרות עניו היה בעיניו כל ימי חייו פה בשפל ...שם לילות כימים להגות בתורת ה' ...ואת צדקותיו הסתיר מעין רואים. ביום מותו ...רבים נקבצו לספוד לו לבכותו וללותו לב"ע והרב המה"ג ר' אליהו מלידא חתן המנוח קרא עליו בכי ולמספד... („המגיד", תרכ"ז, מס' 5).

רבי אברהם שלמה זלמן ב"ר מנחם מענדיל שפירא

...הרב הגדול החכם הכולל, עמוד התיכון לישוב האשכנזים, ר' **אברהם שלמה זלמן שפירא**, ב"ר מנחם מענדל, נכד הגאון המקובל בעל מגלה עמוקות והרב התויו"ט ז"ל, ונכד הגאון ר' אריה ליב בעל מחבר ספר נחלת אריאל ומעון אריות על מסכת סופרים, בהגאון המפורסם ר' יצחק שפירא מק"ק ווילנא. הראש"ז ז"ל היה תלמיד מובהק להגאון החסיד ר' חיים מוואלאזין, והיה חכם גדול מדיני, ופעל הרבה לטובת הישוב, כמובא למעלה, ולמטרה זו עבר כמה פעמים לחוץ לארץ, וה' הצליח דרכו לפניו בכל אשר עשה, ונפטר בעיה"ק כמובא לשון מצבתו בבית הקברות הישן אשר להספרדים. הוא היה חותנו של הישיש הנעלה הרב ר' אריה ב"ר ירחמיאל [נאמן]. זמן פטירתו לא נודע, ולא נרשם על ציון מצבתו, רק המלים: „קבר הרב שלמה זלמן שפירא", אך לפמ"ש בת' חתם סופר הי' בשנת תקפ"ז בחיים עדיין, ועיין בפרק הקודם ובפרק זה סי' א'.

[עיין ב„ירושלים" לונץ שנה י"ג צד 236, וב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת א' צד 31 על ראש"ז שפירא שהלך יחד עם ר' זלמן כהן מצפת לערי ליטא בש' תקפ"ז וע"ד המכתב תהלה שהביאו מליטא לשר אנטוניוס קטפגו קונסול בעכו, שנתפרסם ב„שירי שפת קדש". ובחלקת מחוקק ח"ב מ"ב שורה י"א סימן ל': „מצבת האשה הצנועה א"ח מ' אסתר קאדין די זכותו (?) זללה"ה א'[למנת] הרב רש"ז שפירא זלה"ה". וחתום עם הרמ"מ משקלאוו על „שטר השליחות" לקושטא של הרב שלמה פ"ח, בדבר הפירמאן להחורבה. (ב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת י"א צד 14). א. ר—ן]. (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ע' 177).

יצא גם לקושטא להשתדל אצל השלטונות לבטל החובות הישנים של האשכנזים בירושלים ועיין גם „שלוחי א"י לדורותיהם" לא' יערי (771—770).

על פעולותיו למען ישוב א"י גם בתוח"י הנ"ל ח"ג עמ' 162, ובזכרונותיו של רבי ישראל משקלוב שם עמ' 144 והלאה.

רבי אברהם שמחה מאמציסלב

רבי אברהם שמחה היה בנו של הר"ר נחמן אב"ד בפהוסט (מחוז פינסק) אחי שני הגאונים המפורסמים בשעתם: רבי חיים מוולוז'ין והגאון ר' שלמה זלמן תושב ווילנה. ר' אברהם שמחה היה דבק בדודו הגר"ח, הסתופף בצלו והיה מקורב אליו ואחרי פטירת הגר"ח עזר להגאון מוהרי"ץ בניהול הישיבה ובהגדת שעורים לפני תלמידיה. בהסכמת הגאון ר' אברהם אבלי מוילנא לספר „נפש החיים" בדברו על הגרי"ץ ועל עול הנהגת הישיבה לאחר פטירת הגר"ח הוא אומר: „ומשמים זכו שמצאו את ב"ד (בן דודו) מלא דבר להיות לעזר במילי דישיבה. ה"ה הרב המופלג השנון ירא ה' מרבים מו' אברהם שמחה נ"י בהרב המובהק המפורסם מו"ה נחמן זללה"ה אחי הגאון המנוח ז"ל. והרב הגאון ז"ל עדן בחיים חיותו הראה חביבות ופנים מאירות לב"א (לבן אחיו) מוהרר"א שמחה הנ"ל...

ר' אברהם שמחה מציין את זמן היותו בישיבה ואמירת שיעוריו בהזדמנויות שונות. (ראה בהקדמת בנו לספר „בנין של שמחה"). במכתב מעניין שנתפרסם בשנים האחרונות מגלה טפח מאותה תקופה בחיי הישיבה וכך כותב רא"ש לאחד מרעיו:

...מחזיקא טיבותא לדרופתקי דאורייתא, בחורפא ובקיאותא, על שלמא דשדר לי בסגיאות רחימותא. ידידי ידע נאמנה כי עוז האהבה יקד ביקוד בליבי מאז נסתרנו איש מרעהו, הנראה כי לא תכבה אי"ה ועתה על של תורה באתי, אשר

בקשה נפשו לגלות אזנו מאשר נתחדש אתי בתלמוד, ידע ידידי דטרידנא טובא מאד הן בכל עניני הישיבה ובפרט להלוך נגד רוחו של כל או"א. וכמה ענינים המטרידים מאד. ועכ"ז ארמית ידי בצלו' לקוני ובוראי ית"ש שישים חלקי כל ימי חלדי להיות אך עסוק בעניני הישיבה הנפלאה. ומי יתנני עפר תחת כפות רגלי עם ה'. אלה עומלי תוה"ק מתוך הדחק משימים לילות כימים כחשכה כאורה, וכמעשיהם בחול כן מעשיהם בשבת, ואיני יכול לפנות ולהעמיק זמן רוב בהשיעור קודם אמירתו, אמנם עכ"ז רובא דרובא חנני הוא ית"ש בחידושים לפענ"ד. ולפי החפזי בעת ראית השיעור קודם אמירתו, בלי עיון גמור נקראים אצלי חדושים וב"ה עולים הרבה. ולע"ע אכתוב מאשר עולה על רעיוני כעת אשר הסכימו עליהם המופלגים מיוחדים אהובים וברורים ובלתי אל האמת עיניהם...

...ואבקשך שאהבה נפשי להשים עין עיוני על כל דברי האמורים למעלה למשכיל, ולהודיעני אם מתקבלים אצלו וראויים לאמרם. ואודות העתק תשובת דודי הגאון הצדיק ז"ל (רבנו חיים זצ"ל). מן השמים הוא שהמעתיק האברך נפל למשכב ר"ל ואני טרוד עד מאד וא"א להעתיקו. ועתה האברך הנ"ל קם ממיטתו ומתחזק והעמדתי אותו שאחר ש"ק הבע"ל יתחיל להעתיק אי"ה. ואשלח לידו אי"ה על ידי מי ומי. ונא ונא להודיעני משלומו ובריאותו, ושלום תורתו, ואשר נדברנו שנינו אודות לימוד הידוע (הכוונה ללימוד תורת הנסתר).

ב"ד הרב נ"ע"י (הלא הוא הרב הגאון ר' יצחק אב"ד ור"מ וולוז'ין) נסע תמול לבאקסט, לזאת לא בא הנה בד"ש, מיוחדי בני חבורתא דילן המופלגים אמיתיים ד"ש הטוב באהבה.

וה' שלום ישית שלום וברכות ארוכות וערוכות יאריך ימים על התורה לשמה כנפש ידיד האהוב ונפש ידידו הקשור באהבתו ברוב עוז ותעצומות.

צעיר ונבזה אברהם שמחה בהרב מוהר"ר נחמן זללה"ה מוולוז'ין.

יום ה' לסדר למען ירבו ימיכם. אך טוב מ' אב ר"ב ישע (תקפ"ב).

לאחר השריפה בישיבה בשנת תקפ"ז נהיה ר' אברהם שמחה לרב אב"ד בראקוב (מחוז מינסק) ובביחוב ישן (עיירה מחוזית בפלך מוהילוב שברייסן). כעבור שמונה שנים עבר ר' אברהם שמחה לשמש רב אב"ד בעיירה המחוזית אמציסלב שבפלך מוהילוב ופעל שם לברכה קרוב לשלושים שנה עד יום פטירתו ביום ה' ו' בתשרי תרכ"ה בגיל שבעים.

על פטירתו הופיעה ידיעה מיוחדת בשעתו בעתון העברי „הכרמל" בווילנה בו מתואר הנפטר כ„גחלת הנשארת" מתלמידי ר' חיים מוולוז'ין „אשר מפיו שמעו

תורת ה׳ תמימה על דרך אשר הורה הוראות רבן של כל בני הגולה הגאון ר׳ אליהו מוילנא״ מובא שם גם שאת הרב הנפטר הספיד הרב היושב בישיבה ר׳ בן ציון דובנוב (אבי אביו של ההיסטוריון היהודי הידוע שמעון דובנוב).

בהקדמה לספר „נפש החיים״ של הגר״ח מוולוז׳ין מציין בן המחבר הגרי״ץ את הג״ר אברהם שמחה כמי שסייע לו בהוצאת הספר וכך הוא כותב: „ומשמיא יאמצו כח ב״ד (בן דודי) הרב המופלג מבקש מטמוני יראת ה׳ כש״ת מו״ה אברהם שמחה שי׳ שטרח ויגע בפעולת צדיק לחיים בעסק הדפסת קונטרסים האלו.

שמו של ר׳ אברהם שמחה מופיע ב„הסכמות״ על כמה ספרי מחברים תורניים חשובים בזמנו ביחד עם רבנים מפורסמים אחרים.

הוא גם מופיע הראשון להסכמת רבנים מפורסמים להדפסת ש״ס ווילנה בשנת תרכ״ה דבר זה מוכיח על גודל פירסומו בין רבני דורו. כל ימיו היה נושא ונותן עם גדולי דורו בדברי הלכה, שאלות ותשובות ותקנת עגונות.

ר׳ אברהם שמחה מספר שכתביו הראשונים מימי ישיבת וולוז׳ין, שהכילו חידושי תורה שלו בהלכה, נשרפו בשריפה בוולוז׳ין בשנת תקפ״ז. חלק אחד מכתבי היד נקרע ונתפזר בשריפה שהיתה באמציסלב בשנת תרי״ח, ורק שריד מכתבי היד שלו הופיע בדפוס אחרי פטירתו ע״י בנו הרה״ג ר׳ חיים יוסף שמילא מקומו כמו״צ בעיר רבנותו זו בשם שו״ת „בנין של שמחה״ (ווילנא תרכ״ט) בראש הספר באה הסכמה מאת ממלא מקומו של הג״ר אברהם שמחה הלא הוא הרב הגאון ר׳ ראובן הלוי לוין בה הוא מציין את גודל חשיבותו של הרב המנוח קידמו ברבנות אמציסלב.

הג״ר אברהם שמחה גדול היה בחכמת הקבלה כפי שזה מוכח מהתשובות שלו „בנין של שמחה״ הנ״ל. מענינת היא הקדמתו ל„ספרא דצניעתא״ של הגר״א מווילנה שהוציא לאור ביחד עם הרה״ג ר׳ יעקב משה מסלונים (נכד הגר״א) בווילנא — הוראדנא תק״פ. וממנה ניכר יחסו לתורת הגר״א ולאישיותו. יחס אותו רכש מדודו הגר״ח ומבית מדרשו של הגר״א. תורת הגר״א היתה למשנת יסוד בתורתו ובהשקפת עולמו.

הקדים „הקדמה״ לבאורי הגר״א על הספר „מדרש רות הנעלם״ שם הוא מפליג בשבח הגר״א ומרחיב דברים על הנמסר מהגר״א שאין כל מחלוקת בין הנסתר והנגלה.

ר׳ אברהם שמחה נותן הסכמתו לתרגום הספר יוסף בן מתתיהו (ליוספוס פלויוס) לעברית ומביא מסורת בשם דודו הגר״ח שהגר״א אמר לבנו הר״ר אברהם

שהוא משתוקק להעתקת היוסיפון לרומיים, שעל ידו נוכל לבוא אל מטרת כוונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים וכו'. הסכמה זו נתן רא"ש לקלמאן שולמאן שהוציא לאור את הספר הנ"ל והביא את ההסכמה בראש ספרו (הסופר קלמאן שולמאן היה אף הוא מתלמידי ישיבת וולוז'ין).

על הספר „יצחק ירנן" ביאור על מסכת אבות (ווילנא תרכ"ד) מר' יצחק ב"ר נחמן הכהן מאמציסלב — הסכמה מהאב"ד דמתא הג"ר אברהם שמחה וכן מסכימים: הג"ר מאיר ברלין מו"צ דמאהילאוו ור' בצלאל הכהן מוילנא.

שעורים וחד"ת של ר' אברהם שמחה נתגלו בתקופה מאוחרת ופורסמו בכתב העת „תבונה" (ירושלים ניסן תש"א).

בשו"ת „בנין של שמחה" מובאת גם כן „תשובה" מהגר"ח להרב אורי שרגא פייבוש אב"ד דוברובנה (פלך מוהילוב) תשובה זו הועברה אח"כ ב„חוט המשולש".

רבי אהרן ב"ר אלחנן

הי' רב בגולדינגן. עזב רבנותו זאת בהעדר רשיון ישיבה בקורלנד. אח"כ רב בבויסק (מ"מ הג"ר מרדכי שנפטר בתק"צ) ואח"כ רב בריגה (תקצ"ב—תרי"א) ושם מנ"כ. קבל תורה מהגר"ח בוואלאזין. מח"ס „מנחת אהרן" על הלכות שחיטה וטריפות (קניגסברג תרי"ט). על הספר מסכימים הג"ר אברהם אבלי פאסוליער ראב"ד ווילנא, הג"ר יעקב צבי מקלנבורג בעל „הכתב והקבלה" אב"ד קניגסברג. הג"ר יעקב אב"ד בויסק בעל שו"ת „זכרון יעקב". והג"ר משה יצחק (סג"ל) אב"ד טבריג.

האחרון מציין בהסכמתו וכן המוציא לאור ר' יעקב אליהו ריבלין אב"ד ריגה בהקדמתו, שהסכים על הספר רבן של כל בני הגולה הגר"ח מוואלאזין.

רבי אהרן בונימאוויץ

...היה תלמיד מובהק להגאון ר' חיים מוואלאזין ונמנה להיות מראשי הדיינים וספרא בבית דינו של הגר"ח. גם היה מפרנסי עיר זו (ווילנא) שנים רבות. ובמות הגר"ח זצ"ל באה שאלה בענין בדיקת הריאה „סירכא עם מכה בדופן" לפני בנו הגאון ר' יצחק. הגר"ח אחז בדין זה להיתרא כדעת רבו הגאון בעל „שאגת אריה" והתיר אך בעיר מגורו ולא בערים אחרות, וכאשר באה שאלה כזו לפני הגרי"ץ לא רצה להתיר ולא לאסור אף בעירו. על כן באו דייני

וואלאזין במכתב שאלה זו לפני הרבנים גאוני ווילנא יצ״ו, ור׳ אהרן הנ״ל היה הכותב וגם החותם בראש הדיינים והפרנסים.

במות אשתו הראשונה בעיר וואלאזין בא הנה אל ווילנא ויקח לו אשה אחרת וימנוהו דיין בקהלתנו. בא בהסכמה על ,,ש״ס״ דפוס ווילנא והוראדנא תקצ״ה, וגם על ש״ס דפוס סלאוויטא, על ס׳ ,,פועל צדק״ (ווילנא תקצ״ז) מיום ג׳ ה׳ בטבת תקפ״ז ועוד על ספרים אחרים. וחיה פה כעשר שנים וימת ביום ט״ז אדר תקצ״ח... והניח אחריו בן יחיד הר״ר הירש וואלאזינער סופר סת״ם (עיר וילנא עמ׳ 108).

רבי אליהו מקאליש

ר׳ אלינקי ראגאלער נולד בנישטוט־סוגינד (מחוז טבריג) בש׳ תקנ״ד ונפטר בקאליש בש׳ תר״י, בש׳ הנ״ה לימי חייו.

ראשית למודו וחנוכו קבל מאביו הגאון, הצדיק האמתי ר׳ יענקלי ,,ניישטאטער״. כבן י״ג השיאהו אביו אשה, אשר אתה ראה חיים עד יומו האחרון. הגאון ר׳ אלינקי הצטיין בשכל זך, עמוק וחריף, בהשגה מהירה, בשקידה עצומה ובתכונות נפשיות מאד נעלות. הודות למעלותיו אלה זכה לעלות למדרגת אחד הגאונים המובהקים שבדורו.

מצד אביו היה מגזע ,,בעל הלבושים״ וה,,חכם צבי״, ומצד אמו התיחס אל בעל ,,מגלה עמוקות״ ואל הג״מ ר׳ דובער אב״ד פלונגיאן, ראש משפחתו, אשר גם הגאון ר׳ ישראל סלאנטער היה מיוצאי חלציו מצד אביו. ובקולקציה של מר נ. לידסקי ראיתי זוג תיקי כסף ל,,עצי חיים״ (,,רמונים״ בשו״ת) ועליהם חקוקה כתבת זו: ,,זאת נדב הרב הג׳ דק״ק פלונגיאן זי״ע מהר״ר דוב בער בן מהר״ר שעפטל״.

רבו היחידי היה אביו, וכתום ילדותו לא ידע יותר מרב ומורה אחר, כהגר״א בשעתו. זה גרם למקוריות שטתו בלמודים. היות שכל ימיו למד מעצמו, ותורתו נקנתה לו רק מתוך עמל ויגיעה רבה, לוטש שכלו ויתברר ויתלבן. בעודנו צעיר היו כבר הש״ס ורוב הפוסקים שגורים על לשונו. תלמידו הג״מ ר׳ יעקב אליהו (עיין להלן) העיד עליו, כי חזר בחייו על הש״ס יותר מד׳ מאות פעמים וכי בקיאותו היתה כעין בקיאותו של ,,השאגת אריה״ ובפלפול וסברא היה דומה להגאון ר׳ עקיבא איגר ז״ל.

הוא היה בעל הגיון ישר ויאהב ביחוד את הפשט הפשוט ואת הקצור הנמרץ, ,,התמצית״. הודות לזאת מצטינים גם כתביו בצמצום המחשבה, ברכוז הרעיון

וברמיזא לחכימא. הוא לא משך את ידו גם מלמוד הדקדוק ויחבב את „התלמוד לשון עבר", אעפ"י שבני דורו רעמו אז פנים על מחברו, בן זאב. כבעל הגיון היה גם דבורו הגיוני וקצר וישם לב גם להידור החיצוני של כתב ידו. אביו שהיתה לו יד גם באשכנזית ופילוסופיה, הביא לו בילדותו קונקרדנציה לטינית עם ספרים אשכנזים, וילמד מהם את השפות הללו.

ר' אלינקי הדגיש את הנחיצות ללמד את התנ"ך; הוא היה אומר, כי כל מי שלא למד כתבי הקדש בבחרותו, הרי זה נשאר קרח מכאן ומכאן. ועל תלמידיו צוה ללמד תנ"ך עם פירוש רש"י בלבד, ובזה הלך בדרך הגר"א. בנידון זה היה בשעתו יוצא מן הכלל, יען כי רוב הלומדים אז בזאמוט שגו בסבך הפלפול ובדקדוקי לשונות של רש"י, מבלי שים לב אם תצא מזה הלכה למעשה. דרכו היתה מעין דרך הרמב"ם. וזאת היתה שטתו של ר' אלינקי: א) לבכר את הפשט; ב) לצרף למוד תורה שבכתב ללמוד תורה שבע"פ (כשטת הגר"א, ובה הלך גם בעל „רביד הזהב", רבה של זאגר); ג) להקדים למוד התנ"ך ללמוד התלמוד.

בבחרותו התעמק גם בחכמת הנסתר, וראשית כלליה קבל מהגאון ר' אברהם, בעל „מעלות התורה" אשר חי ג"כ בניישטוט.

אחרי אשר מצא נתיבות חכמת האמת ורכש לו רובי תורתה גמר בדעתו לעשות לו חיל בחכמת הקבלה ויעש דרכו לווואלאזין לקבל תורה מפי הגאון החסיד ר' חיים ז"ל והגרח"ו שמח לקראתו ויכבדהו מאד וגם צוה למשגיח בית ישיבתו לשלוח לרבנו במקום אשר יתאכסן ש"ס שלם, לבל יצטרך ללכת לבית הישיבה ויתבטל עי"ז מתלמודו, ושעות ידועות ביום קבע לו הגאון רח"ו ז"ל, להתיחד עמו בחדרו לדבר עמו שמה בחכמת האמת, אולם רבנו אשר כבר היה מלא דבר גם בחכמה הזאת, כי כבר למד כל ספרי המקובלים הראשונים והאחרונים, ובשכלו העמוק העמיק הרחיב עוד, ויכוון לאמתה של תורה בסוד ה' ליראיו, לא ראה כל חדוש בהידיעות שהודיעו הגרח"ו, ומרוב שקידתו בתורה חשב שעל ידי שיחות הרח"ו עמו מתבטל הוא מתורתו, וגמר בדעתו לשוב הביתה. אולם הדבר הזה היה קשה על הרח"ו מאד, וכנראה היה בלבו ללמד אותו הרבה בחכמת האמת, והפציר מאד ברבנו ז"ל שישאר עוד אצלו, אך רבנו ז"ל עמד על דעתו ולקח ממנו ברכת הפרידה ופטרהו לשלום, ובסוף ימיו חזר בו רבנו ותלה שיענש ע"י מה שלא שמע לדברי הגרח"ו, והגאון ר' יונתן עליאשבערג בשם אביו תלמידו ז"ל, יספר, שהגאון ר' חיים היה מדבר עמו שיחות ומשלים מה שנדמו לרבנו ז"ל לדברים טפלים, וחס על בטול זמנו ולבסוף ימיו ראה שכל דבריו ז"ל היו מפתחות גדולות לחכמת האמת. והאב"ד דליפנא בשם אביו הגאון תלמיד

רבנו ז"ל כותב בשמו שהתעכב רבנו שם בוואלאזין ח"י שבועות, ופ"א שאל רבנו את הרח"ו שיגיד לו הכרעה בפלוגתת הגאונים והרי"ף והרמב"ם בחשבון השמיטות והיובלות, והשיבו שהדברים נוגעים בחקירת מה למעלה מה למטה, ורבנו חשב התשובה הזאת לדחוי, ושאין חפצו לכנס עמו בחקירות נסתרות, אולם בהיותו לרב בעיר קאליש בא לידו ספר אחד בחכמת האמת מהרדב"ז ז"ל, ובפתחו הספר ההוא מצא שם מפורש כדברים ההם, ואמר רבנו אי זכאי הוה גמירנא לשמעתא מפומיה דמר ז"ל.

ידיעתו בקבלה היתה גדולה ובעזרתה יסד שטה חדשה ברזי המעשרות וגם שאף למצא תלמידים מקשיבים אליו בחכמה זו.

הערותיו באו בשם „היכלות הזהר" בסוף הס' „תקוני הזהר" (וילנא 1882) וב„ספרא דצניעותא" עם באור הגר"א (וילנא תקפ"ח); גם בין כתבי הג"מ ר' שמעון זרחי חברו בישיבת הגר"ח, נמצאה תשובתו בקבלה; וגם בין הכתבים, שנשארו ביד בנו הג"מ ר' יהושע, היו מעניני הקבלה.

ראשית רבנותו היתה בשאט ואח"כ בראגאלי [תקפ"א—תקפ"ד] (ועל שמה נקרא אח"כ „ר' אלינקי ראגאלער"), ומשם נתקבל בש' תקפ"ד (1824) בווילימפול, שהיתה אז עיר של חכמים, וסופרים, קהלה חשובה בת שש מאות משפחות ויותר, ורוב גבירי קובנה גרו בה עד שנ' תר"ב בערך.

ר' אלינקי, אשר ראה מטרת חייו בהפצת התורה וכבר בעודנו צעיר בימי רבנותו הראשונה בשאט הספיק לקבץ סביבו הרבה בחורים מצוינים ויגיד שעור לפניהם — מצא לו כאן בווילימפול — סלבודקה, כר נרחב להגדיל תורה ולהאדירה. הוא מייסד את הישיבה הדולה שהיתה למרכז תורני חשוב ונוהרים אליו תלמידים מצוינים שנתפרסמו אח"כ כגדולי ישראל.

בין תלמידיו מזכירים את: א) הג"מ ר' שלום טוביה, מבחירי תלמידיו, שהיה לאב"ד בשווינצאן; ב) אחיו הגאון נדיב הלב ר' אליה מאיר מראסיין; ג) הגאון החריף והשנון ר' משה יצחק אב"ד פוניבז ועוד קהלות בעל „הגהות הש"ס" ועוד; ד) הגאון ר' אברהם שמואל אב"ד ראסיין בעהמ"ח „עמודי אש"; ה) הגאון ר' גרשון תנחום אב"ד מינסק בעל „אילנא דחייא"; ו) הגאון הצדיק ר' נחומקי יפה מהורדנא; ז) הגאון ר' מרדכי אלישברג; ח) הג"מ דוב מרדכי וישוביאנסקי, חתן אחיו של ר' אלינקי, הצדיק ר' שמואל קעלמער; ט) הג"מ ר' יעקב אליהו סג"ל, ממלא מקום רבו אחר כך; י) הג"מ ר' יהושע העשיל לעווין, בעל „עליות אליהו"; יא) בן אחותו של ר' אלינקי, הגאון ר' דוד רגנשבורג. הוא הוכנס לישיבת דודו כבן תשע, ויצטין כאחד העלויים,

ובגדלותו נהל בעצמו ישיבה בסלבודקה. אח"כ נתקבל לרבן של וינדוי, שאד ופאפעליאן; יב ויג) בניו של ר' אלינקי, הג"מ ר' יהושע אב"ד קלעצק ונישווזו והג"מ החריף ר' דוד מהלוסק; יד) הג"מ ר' מיכאל דוב בעהמ"ח „אגודת אזוב" אב"ד פטריקוב. ויש שמחשבים בין תלמידיו גם את הג"מ ר' צבי בריט הלברשטט, מי שהיה אח"כ למו"צ בקובנה.

גם שמש אותו כתלמיד הג"מ ר' אליהו בר' זרחי, רבן של ציטוביאן ואקמיאן, שהיה לבעל מופת נפלא ומפורסם בכל הסביבה בתור רופא חולים בעזרת סגולות ותחבולות שונות.

בוילימפול ראה ר' אלינקי חיים של אושר וכבוד: תלמידיו החביבים עטרוהו סביב לשלחנו, וזה היה כל תענוגו. הוא היה מתמיד גדול, ולמרות טרדותיו המרובות לרגל הישיבה ועסקי הצבור, שם לילות כימים ממש ויהגה בתורה בלי הפוגות בביהכ"נ הגדול; ולפעמים גם בלילות חרף הקרים לא פסק פומיה מגירסא כט"ו שעות רצופות. התעמקותו בתלמודו היתה כ"כ גדולה, עד כי כאשר פעם נכבה נרו בשעת למודו, לא חש בזה ויוסף לשנן ע"פ בחשכה.

רבי אליהו ישב בסלבודקה כט"ז שנה, ושמעו יצא למרחוק. וכאשר נזדמנו בלייפציג בש' ת"ר בשעה שנתרוקנה משרת אב"ד בקאליש העיר, סוחרי קובנה עם סוחרי קאליש, ויודע להם אודות הגאון המצוין הזה, נתנו עיניו בו ויציעו את הדבר לפני ראשי הקהל שמה, ור' אלינקי נתקבל בכבוד לרבם ומנהיגם.

כאן ישב ר' אלינקי על כסא הרבנות כעשר שנה ויוסף גם פה לקבץ סביבו תלמידים מצוינים ולחדש לפניהם את חידושיו, אולם במקומו החדש נתון היה בתוך תנאים אחרים לגמרי, כי עול הצבור וטרדות הקהל המיטו את אכפם עליו הרבה יותר מכפי שהיה בוילימפול. משום זה לא מצא ר' אילנקי סיפוק רוחני מחייו כאן וירבה להתגעגע אל וילימפול ואל ישיבתו החביבה לו. ומזמן לזמן, כאשר גברו עליו הגעגועים, היה עוזב את שאון העיר קאליש והמונה ונוסע לקובנה — וילימפול לנוח שמה מטרדות הצבור ולהחליף כח ע"י התעמקות בתורה בלי מפריע ולהתראות עם תלמידיו וידידיו הרבים.

ר' אלינקי הצטיין בחריפות שכלו ובעינו החודרת ובוחנת כליות ולב.

בשבתו בקאליש תקן תקנות רבות וגם בטל איזה מנהגים המקודשים בעיני ההמון וביניהם: א) את ההליכה לתשליך ביחוד באספות עם בכרכים; ב) ואת קידוש הלבנה בחוץ. גם תקן תפלה קצרה להנצל מתבערה.

בשנות ימיו האחרונים שאף ר' אלינקי להסתלק לגמרי מן הרבנות, למען יוכל להתמכר כולו לתורה ולעבודה. אולם המות הפיר את מחשבתו. ביום ב'

למחרשון תר״י עלה אליהו בסערה השמימה. וקבורתו בקאליש על יד קבר רבה בעל ,,מגן אברהם״ (נוסח מצבתו נעתק בס׳ ,,תולדות אליהו״).

ואע״פ שצוה לפני מותו שלא להספידו, בכ״ז היתה זאת כגזירה שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה. וכהגיע השמועה הרעה ע״ד הסתלקותו עד לקובנה וסלאבודקה, קראו תכף ראשי העדה לאספת עם גדולה, והגאון ר׳ ישראל סלאנטר ש״ב ויתר תלמידיו ומכבדיו הרבו תאניה ואניה ויבכוהו ויספדוהו כהלכה וכראוי לגדול הדור זה.

ר׳ אלינקי השאיר אחריו ארבעה בנים מצוינים וארבע בנות [בנו הבכור הג״מ ר׳ יהושע (תקע״ח—תקמ״ז) אב״ד קלעצק ונישעווען] והרב ר׳ חיים, רבה של רעוויל, היה נכדו, גם הגאון ר׳ יוסף ליב בלוך ר״מ דטעלז התיחס לר׳ אלינקי מצד אמו, גם משפחת פיבלזון מזאמוט מתיחסת אליו.

מלבד ספרו המצוין רב הכמות והאיכות ,,יד אליהו״ (כולל ק״כ תשובות הלכה למעשה שנלקטו ונסדרו ע״י בנו הג״מ מ׳ דוד מהלוסק הנ״ל) באו חידושיו באלה הספרים: א) ב,,עיטור סופרים״ להרב קוק (ח״א תרמ״ב) הובאה שאלה ממנו; ב) בס׳ תלמידו הג׳ ר׳ גרשון תנחום ,,אילנא דחייא״ הרבה מחדושי רבו; ג) בס׳ ,,מעין חיים״ להג״מ ר׳ בעריל סרעדניקער תשובתו בענין חליצה; ד) ובספרו של הקודם ,,באר חיים״ באורו של ר׳ אלינקי על ,,הללויה הללי נפשי״; ה) ,,בכנסת הגדולה״ (תרנ״ד) בענין תפלה בצבור; ו) ובס׳ ,,זכרון שמואל״ להרב דיאסווען הובאו ג״כ בסופו חידושי תורה ממנו. (ע״פ ד. מ. ליפמאן, לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה, ו,,תולדות אליהו״ לפרומקין).

לאחרונה הופיעו בארץ ישראל חלק נוסף מחדושיו שנתגלה בכת״י. כמו״כ נתפרסמו כמה מאגרותיו המעניינות ב,,קובץ על יד״ היו״ל בירושלים.

רבי אליהו גולדברג

ר׳ אליהו גולדברג היה בן למשפחת גאונים וצדיקים. אביו ר׳ אריה מקלצק, היה ידוע כאחד מגאוני התורה, צדיק וחסיד בכל דרכיו, רודף צדקה וחסד ומתנהג בפרישות, מסתגף בצומות ושקוד לעזור לאביונים ונצרכים (נפטר לערך בשנת תק״ץ). אבי אביו ר׳ נחמן היה ממקורבי הגר״א, ולפי השמועה הגר״א היה מייעץ לשוחרי־פניו, ולבאים אליו מקרוב ומרחוק לבקש ברכה וישועה בעת צרה, שיפנו אל ר׳ נחמן איש קלצק, הידוע בשם ,,ר׳ נחמן אומר התהילים״. ,,לכו אליו ובקשוהו שיתפלל בעדכם ומובטח לכם שתפילתו תישמע״.

ר׳ אליהו גולדברג נמנה על תלמידי ישיבת וולוז׳ין בתקופתה הראשונה,

וקיבל תורה מפי מייסד הישיבה הגאון רבי חיים. שימש ברבנות, תחילה בפאריטש (במחוז בוברויסק), ואחרי כן בבוברויסק, כרבה של עדת ה„מתנגדים" במשך עשרים ושלוש שנה. נפטר בשנת תרל"ה, בהיותו בן ע"ח שנה.

בעל ה„תורה תמימה" ר' ברוך אפשטיין, מקדיש בספרו הידוע „מקור ברוך", רשימה מיוחדת על ר' אליהו גולדברג אב"ד בוברויסק. הדברים נכללים במסגרת תיאור דיוקנו של אביו הגאון ר' יחיאל מיכל אפשטיין, בעל „ערוך השולחן", שהיה כידוע יליד העיר בוברויסק. ר' ברוך אפשטיין כותב על ר' אליהו גולדברג: „מוכתר בשלמות מדות הנפש ובכל קניני האדם המעלה ונותן לבו והרגשותיו לחשוב ולהשכיל, לחקור ולבקר את כל אשר הוא רואה ושומע על תכונתם".

היה זה ר' אליהו שהשפיע וכוון את דרך למודו של הגאון רבי יחיאל מיכל בצעירותו ובהשפעה זו נכנס ר' יחיאל מיכל הצעיר ללמוד בישיבת וולוז'ין (וזה כבר בתקופת הגאון ר' יצחק). ר' אליהו גם הדריכו אחר־כך בהוראה וסלל לפניו את הדרך בה הלך כפוסק מומחה, כפי שר' יחיאל מיכל עצמו מעיד בספרו „ערוך השולחן".

בהשפעת רבותיו הגדולים גילה ר' אליהו נטיה נמרצת לחתור ככל האפשר כדי למצוא היתר בכל הלכה. דעתו לא סבלה חומרות שאין להן יסוד נאמן בתלמוד ובפוסקים ראשונים. והיה מצטט את דברי הרא"ש בתשובותיו (כלל ב' סימן י"ז), כי המחמיר לאיסור חייב להביא ראיה ברורה ואיתנה להסתמך עליה, שכן התורה חסה על ממונם של ישראל.

הרב יצחק ניסנבוים מספר על רבי אליהו בספר זכרונותיו „עלי חלדי".

רבי אליעזר חיים מו"צ סקידל

נפטר שם בשנת תר"ג. כפי הנראה היה מתלמידי וואלאזין הראשונים ובשנת תקפ"ז נולד לו שם בנו הרב הגאון ר' מאיר יוסף קאטין (רב ראסיע ברסטוביץ ויאנובה — מחוז סוקולקה, פלך גרודנה) נתפרסם בעולם התורה בחבורו „פנים מאירות" ספר יקר ערך בבאור על הירושלמי (וורשה תרנ"ה). אביו של ר' אליעזר חיים היה הגאון המקובל ר' יהודה, שהיה בקי בכל התלמוד והפוסקים בעל־פה ובהיותו בן כ"ד שנה קבל על עצמו לא לדבר שיחת חולין רק לשון הקודש ובשבת לשתוק, וכן היה חי בסגופים ובצומות ויוצא לגלות (נפטר בתקפ"ז בן שבעים ושבע והניח הרבה כתבי יד ביחוד בחכמת הקבלה). אביו של ר' יהודה היה ר' שלמה חריף משקוד המפורסם בתורתו ובצדקתו.

רבי אריה לייב שפירא מקובנה

הגאון ר' ליבלי שפירא היה הראשון שהוכתר בתור רב ואב"ד דקובנה, ועל רבנותו זו היה נקרא „ר' ליבלי קאוונער".

הוא היה מצוין בגאונותו כבעל הגיון ובעל זכרון נפלא ובתור עמקן ופשטן גדול, עפ"י דרך הראשונים. עם זה היה ידען גדול בחכמות ומדעים: בקבלה תכונה, הנדסה וחקירה.

כשהיה מגיד שיעור הגמרא היה „הפלא ופלא" בבאורו. אחד מזקני קובנה העיד כי פעם שמע את שיעורו במס' נדרים עם הר"ן — והיה מצוין בתכלית ההצטיינות, כי היה בפיו ממש „כדבש למתוק". הוא לא היה משאיר שום מקום לקושיות. ובזה הלך בדרך רבו הג"מ ר' מנשה האומר בהקדמת ספרו „העמק שאלה": „הנה בענין התורה שמתי לב לעיקר כונות כללותיה ומצוותיה וכו'. וכן בסוגית הש"ס כל ענין לעמוד על עיקר כללותיה ולא להשגיח העיקר על איזה שינוי לשון לתרצה ע"ד הפלפול לעיל פילא בקופא דמחטא. אלא מרוב שינויי לשונות שבסוגיא לעמוד על עיקר הסוגיא שממילא יבאו על נכון לא בדרך הדוחק רק שיהי' קושיה מעיקרא ליכא".

היה תלמידו המובהק של ר' מנשה מאיליא, וממנו קבל יסודי תורתו.

האגדה מספרת, כי בנעוריו היה ר' ליבלי חלבן כפרי. פעם נזדמן אצל הגאון ר' מנשה מאיליא. ויהי כראותו, כי ברכה בו, עצהו לעזוב את עסקו ולקבוע עתים לתורה על שאלת ר' ליבלי: „ואם תאמר מה נאכל?" — ענהו הגאון שוב בעצה: „היה למלמד ותשתכר די מחיתך והיית גם פנוי לעסוק בתורה". ר' ליבלי שמע לעצתו ויחל לקחת תורה מפי הג"מ ר' מנשה, ויהי לגאון בישראל.

שטתו בהלכה היתה לאו דוקא לחדש, כי אם לחלק ולהשיג. יסוד הבקרת החריפה לקח מקום בראש למודיו. ככה היתה דרכו גם בדרוש.

כשהיה דורש בשבת תשובה או בשבת הגדול היה נוהג ג"כ לפי דרכו. היה תופש איזה תשובה מתשובות הגאונים והיה הולך הלוך והשיג עליה, עד בטלו אותה לגמרי.

ר' ליבלי שמש ברבנות וואשילישוק, איליא, סמארגון, קלוריה וקובנה.

הוא היה לרב בסמרגון עפ"י המלצת רבו הנ"ל, אשר עזב את רבנותו שמה, אחרי ישבו בה כשנה ומחצה, על כי לא מצאה חן בעיניו הנהגת בני עדתו בין אדם לחברו, וימסרנה בתקפ"ט לתלמידו האהוב לו, הב' ר' אריה ליב שפירא, בהסכם כל בני העדה, בידעם, כי את אשר הג"מ יבחר, הוא נבחר.

ר' ליבלי ישב על כסא הרבנות בסמארגאן כשתים עשרה שנה בערך ונתחבב מאד על בני עדתו. ובשביל רבנותו זו היה לכתחלה ידוע בשם ר' „ליבלי סמארגאנער". בש' תר"ס נתקבל מקלוריה לאב"ד בקובנה, וכאן הורה דת ודין כחמש שנה עד יום מותו.

ר' ליבלי היה אמנם שבע רצון מרבנותו הקודמת. אולם, כשם שהיה מטופל בבנים, לא הספיקה לו משכרתו הדלה — רובל וחצי לשבוע — די מחית בני ביתו. אז קרא אסיפה ויציע לפניה להוסיף לו עוד 15 קופ' לשבוע. בני העיר נקהלו לאסיפה שניה, בלי נוכחותו של הרב, ויחליטו, כי לדאבונם אין ידם משגת להוסיף לרבם הוספה כזו.

באותה העת נפנתה משרת רב בקובנה. וכשם שזו האחרונה החלה אז להתפתח ולעלות מעלה מעלה, באו הרבה מגדולי ישראל וגאוניו לתפוש את כסא רבנותה. בין הבאים היה גם ר' ליבלי. ראשי העיר שביניהם, היו גם מגדולי התורה, החליטו להזמין את הרבנים המועמדים לישיבת חכמים ולבקש מהם, כי יגידו לפניהם את חידושי תורתם. והיה הרב, אשר יצטיין בחידושיו, הוא יבחר לרבה של קובנה. כך הוה. נתועדו הרבנים וישבו בראש השלחן. אולם ר' ליבלי, בתור רב מעירה קטנה לבוש מלבושים פשוטים, לא ההין וישב בקצה השלחן באחרונה. הרבנים היושבים בראשונה הגידו וחדשו מה שחדשו ויצאו מי בחילוקו ומי בפלפולו, כ"א כיד חכמתו הרבה. ויהי כהגיע תור ר' ליבלי ויציעו לפניו כי ידרוש גם הוא, ענה בלחש: אינני יודע. כולם השתוממו ע"ז וישאלוהו: מהי כונתו. ויען: אמנם כן: אינני מומחה על פה. הבו לי גמרא ואגמר! על שאלתם: איזה? ענה: זהו לאו דוקא. וישימו לפניו גמרא מאשר מצאו. ויפתח ר' ליבלי בבאור מקום אחד קשה ברש"י, ותארנה עיני המסובים. אותו הפשט הפשוט שגלה ר' ליבלי לפניהם, כ"כ מצא חן בעיניהם, עד כי קמו ויחליטו פה אחד לבחור בו לרבם.

ר' ליבלי היה בעל „המצאות" וחדודים, ולאחדים מהם עדין יש מהלכים בין העם.

הוא היה אומר: האפיקורסים מפקפקים, אם יש אלקים בארץ. אולם אנכי אוכל להביא להם ראיה מן הרמב"ם, כי יש. הלא כידוע היה לו להרמב"ם משיג מומחה, הוא הראב"ד בעל ההשגות, אשר המימוני בעצמו מעיד עליו: „מימי לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת", וכונתו עליו, יען כי לא השמיט אף שגיאה קלה שבקלות שב„יד החזקה", מבלי שישיג עליה. והנה הרמב"ם בראש ס' „המדע" כותב: „יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש מצוי ראשון" וכו'.

והנה לו היתה כאן איזה טעות או אי דיקנות האם היה הראב"ד משאיר אותה בלי השגה ?...

אחד המחברים פנה להג' ר' ליבלי בדבר הסכמה. ר' ליבלי הסכים, אולם חתם בריחוק מקום מעט מן עצם ההסכמה שנתן. על תמיהת המחבר: על מה ולמה ראה לעשות ככה ? ענהו ר' ליבלי, כי הוא מוכרח לזאת, יען כי מדבר שקר תרחק...

ישובי אחד התאוה דוקא להיות חתנו של הג' ר' ליבלי. כאשר הביע את רצונו לפני ר' ליבלי, ענהו האחרון ואמר: כי עפ"י דין אסור לו לקחתו לחתן, יען כי כידוע אסור לקחת חתן הנושא שם כשם החותן המוצע, והגמרא אומרת: „המשיא בתו לע"ה כאלו כופתה ונותנה לארי"... — בכן לשנינו שם אחד שוה — „אריה־ליב"...

פעם בשבתו בקובנה באו אליו עגלונים אחדים בטענה על הגביר דמתא, סוחר בתבואות, זה שהזמינהו לאב"ד קובנה, כי הוא רוצה לקפח את שכרם בעד ההובלה. ואותו היום ערב חג היה. ר' ליבלי לא הרהר הרבה וישלח תיכף את השמש בי"ד להגביר להזמינו לדין. אולם הלז לא בא. ר' ליבלי שנה ושלש והגביר עדין לא נענה. מה עשה ר' ליבלי ? — הוא קם ויקח את כתב רבנותו וילך בעצמו אל הגביר. כראות האחרון בהופיע הרב בביתו, נבהל וישאל כמשתומם את פיו לאמר: למה לו כל החרדה הזאת ? — „באתי אליך" — ענהו ר' ליבלי — „להשיב לך את כתב הרבנות שנתת לי: אם הנך ממרה את פי, אינני רוצה להיות רב בעירך... פני הגביר חפו... ותיכף מלא את בקשת הרב להזקק לדין עם בעלי העגלות.

בימי ר' ליבלי החל כידוע רוח „המוסר" לפעם בקובנה, הודות להתאמצותו של מיסד שטה זו, הגאון ר' ישראל סלאנטר. אולם ר' ליבלי היה כידוע ממתנגדי „הכתה החדשה" בישראל.

התנגדותו „לבית המוסר", שנוסד אז בקובנה, הדגיש ר' ליבלי בחדוד זה שהיה רגיל על לשונו: ב„הלל" נאמר „בית ישראל ברכו את ה', בית אהרן" וכו', „יראי ה' ברכו" וכו', ולא נאמר כקודם „בית יראי ה'"... כלומר: יש מקום ליראים בודדים. אבל לא לכתה מיוחדת עם קלייזל מיוחד.

ר' ליבלי לא השאיר אחריו בכתובים חדושי תורה בס' „אפריון דוד" הובאו אחדות מתשובותיו.

„במשנה ברורה" הלכות ס"ת מובא אודותיו, כי הוא בטל את המנהג לעמוד בשעת קריאת „עשרת הדברות" בביהכ"נ בפ' „בשלח" ובפ' „ואתחנן". והטעם,

כי אז נראה, כאלו זהו העיקר והשאר טפל. ומצא סמך לזה בברכות י"ב ע"א: „א"ר יהודה אמר שמואל אף בגבולין בקשו לקרות כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומות המינין". כלומר: בקשו לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע, אלא בטלו רצונם, מפני שלא יאמרו המינין לעם הארץ: „אין שאר התורה אמת, והראיה שאין קורין אלא מה שיצא מפי הגבורה ושמעוהו בסיני".

הגאון ר' ליבלי היה בעל יחש רם ונשא ויתיחס עד לרבנו הקדוש, וקבלה בידי בני משפחתו, כי יחוסם עולה עד חזקיה מלך יהודה. (יחוסה של משפחתו נדפסה בס' „אנשי שם" לח. ברברמן, גם „במראות הצובאות", „בעין אליהו" לר' אלינקי שיק וב„אשד הנחלים").

הוא היה בן להרב מו' ר' זונדל אב"ד איעניץ (ובמקום אחר נאמר: בן הג"מ ר' מנחם מנדל מלובץ וכנראה הינו הך) שמת עול ימים והשאיר את בנו ליבל, ילד כבן שש. ויתגדל ר' ליבלי אצל אבי אמו גיטל (אשר מצד משפחתה קבל את הכנוי שפירא), והוא ר' אליעזר אב"ד לובץ וחמותו של ר' ליבלי היתה בת הג"מ ר' ארי' ליב שיק בר' יום טוב ליפמאן שיק אב"ד וואשילישאק, בר' חנוך הענאך שיק אב"ד שקלוב, בר' שמעון שיק.

ר' ליבלי היה ראש למשפחת רבנים ענפה בליטא. לו היו ששה בנים מצוינים וחתן אחד, ואלה הם:

א) ר' מנחם זונדל שפירא, רבה של איליא. במותו נשאר אחריו יתום קטן והוא בנו ר' חיים יעקב שפירא, שנתגדל בבית זקנו הג"מ ר' ליבלי והיה אח"כ לד"ץ בקובנה על „ההר הירוק" [„בארגער רב"].

ב) הג"מ ר' שלמה אב"ד פערם. נפטר ב' סיון תרמ"ו, ובנו ר' זונדל, הוא ששנה שם משפחתו לרבינוץ (רבינוביץ).

ג) הגאון החכם הכולל ר' נח חיים אברהם שפירא, שכהן ברבנות סמרגון אחרי אביו ל"ג שנה. נולד בערך תקפ"א ונפטר ד' אייר תרמ"ד, בן ס"ג שנה.

ד) הג"מ ר' לוי בעהמ"ח „בית לוי" [הלכה]. הוא גר מקודם בניישטוט־סוגינד (מכאן נמנה תרכ"א, בין הפרנומרנטין על „תאומי צביה"). היה לאב"ד טרישיק ואח"כ לאב"ד בנובואלכסנדובסק. מת בדמי ימיו בש' תר"ם.

ה) הגאון ר' רפאל שפירא. נולד בסמרגון תקצ"ח. עד שנת הט"ו לחייו למד אצל אביו בקובנה ויצטין בכשרונותיו והתמדתו. הוא היה חתן הנצי"ב מואלאזין, תולדותיו עיין לקמן.

ו) הג"מ ר' משה שמואל שפירא. הוא נולד תר"ג. בן ט"ז היה כבר בקי

נפלא. תרכ״ט נתקבל לרב ברמיגולה, ואח״כ לרבם של טרישיק, קורשאן, בברויסק (לאשכנזים), על מקום אחיו הקודם.

ז) חתנו של ר׳ ליבלי היה הג״מ ר׳ משה שלמה (בהר׳ ניסן אב״ד איליא), אבי הג״מ ר׳ מנשה דומ״ץ בסמרגון, כנ״ל.

רעו ועמיתו של ר׳ ליבלי היה הג״מ ר׳ שמואל באקשטער מלובטש, תלמיד הגר״ח מואלוזין. נפטר תרל״ו.

ואלה אחדים מתלמידיו של הג׳ ר׳ ליבלי: א) הרב ר׳ ארי׳ ליב בר׳ יעקב רבינוביץ מאיהומן בעל ,,באר היטב״ (על התורה) וספר גדול עם חדושים ותשובות (בכ״י). היה גאון, חכם, תוכן ומהנדס. נתמנה למ״ץ ראשי במינסק; בן הנגיד ר׳ יעקב חלפן מווילקומיר, שהיה קרובו של ר׳ ליבלי; ב) הרב אלכסנדר וואלק, שנשאר יתום מאביו כבן ח״י; ג) ר׳ מרדכי סלומונוב מאיויניץ, אשר ר׳ ליבלי אספו לתוך ביתו, אחרי מות אביו והוא נשאר יתום קטן. ר׳ ליבלי, שהיה דודו, חנכהו והורהו עד כי היה לגדול בישראל. אז תמך הרבה בידי דורשי תורה ומדע וישתדל לשלחם לבתי מדרש המדעים. וביתו במינסק היה בית ועד לחכמים סופרים ומשכילים.

ר׳ ליבלי סמך גם את ידו על הרב ר׳ זלמן יעקל טיגר.

גם שמעון ישראל גרינברג מסמרגון היה יוצא ובא בביתו של הג׳ ר׳ ליבלי, וכאשר נדד אח״כ לאנגליה, לבירמינגהם, ונתעשר עשר רב, היה לבעל צדקות ומעשים טובים, וגם זכר עיר מולדתו עלה לפניו ואת ברכת רבו ומורו ר׳ ליבלי בלקחו ממנו ברכת הפרידה, ויפקדנה בש׳ תרכ״ט ברחמים וחסד ובצדקות לרוב, כנדבת ידו הרחבה.

הגאון ר׳ ליבלי נאסף אל עמיו ביום ה׳ י״ז שבט תרי״ד (1854) [,,בעיר וילנא״ נאמר תרי״ג]. מותו עשה בשעתו רושם כביר והרבנים בני דורו הספידוהו כהלכה וכראוי.

ר׳ ליבלי ,,קובנר״ נשאר חי בזכרון העם עד היום בתור ענק תלמודי, גאון, חכם, בעל מדות ונוח לבריות.

גם נספדו הספדים עליו בס׳ ,,ציון לנפש״ (יאהניסבורג, תרט״ז) לר׳ יוסף בהג׳ ר׳ יצחק איזיק חבר מטיקטין (ביחד עם הספדים על אבי המחבר ועל הג׳ ר׳ ליזר פרוז׳ינר הנ״ל). גם בס׳ ,,שמע יעקב״ (ליק תר״נ) לר׳ יעקב בר׳ צבי מ״מ ומ״ץ בנובאהרדוק בח״ג, המכיל הספדים ונקרא ,,אם יעקב״. (ע״פ ד. מ. ליפמאן ,,לתולדות היהודים בקובנה״).

רבי אשר הכהן

ממשפחת כהנא, בן הר"ר צבי הירש בה"ר אריה לייב הכהן אב"ד טיקטין. הגיע לישיבת וואלאזין בגיל י"ח. מיד משך אליו עיני הלומדים, והגאון ר' חיים ראש הישיבה כבדו (בעוד זמן מה) להגיד שעורים לפני בני הישיבה (הצעירים).

נולד בטיקטין תקנ"ז, בשנת תקע"ח לאחר שלש שנים בוואלאזין חזר לטיקטין עיר מולדתו לאחר מכן התיישב בקאמניץ — דליטא, מקום מגורי אשתו. וישב באהלה של תורה. בשנת תר"ח בגלל „מצוקת הזמן" נעשה רב ואב"ד בשרשוב (מחוז פרוזין, פלך גרודנה) בתקופה זו הוציא לאור את חבורו „ברכת ראש" על מסכת נזיר. ותוספות ופסקי הרמב"ם וגם בשיטת טעם כעיקר. חבורו זה מהחבורים המועטים למסכת נזיר. עורר תשומת לב מרובה בעולם הלומדים והפך אחד הספרים המעטים על מסכת זו. בין המסכימים לספרו זה הגאונים: ר' אייזיל חריף, ר' מרדכי זקהיים מרוזינוי (אב"ד פינסק) ור' רפאל יום טוב ליפמאן (אב"ד מעזריטש) בעל ה„עונג יום טוב".

הפתיחתא הארוכה מתובלת יסודות דרושיים בהם מגלה המחבר את כוחו גם בדרוש ובחקירה דתית. מהדורה שניה של „ברכת ראש" הודפסה על ידי בנו ר' דוד.

בשנת תרט"ז הדפיס ר' אשר חלק שני מספרו „ברכת ראש" על מסכת ברכות, שזכה להערכה ולהוקרה בקרב תופסי התורה.

בשנת תרכ"ז נאלץ ר' אשר לעזוב את טיקטין (כפי ששמעתי מאבי — אבי ר' יעקב צינוביץ מראשי קהלת יידוובנה הסמוכה לטיקטין שהכיר את ר' אשר מקרוב. הואשם ע"י השלטונות הרוסיים כאלו נטה לצד הפולנים אשר מרדו אותה שנה (נסיון שלא הצליח) בשלטון ממלכת רוסיה).

ר' אשר התיישב שוב בשרשוב, מקום רבנותו הקודם וכיהן שם מספר שנים כאב"ד הקהלה מחמת חוליו נסע לפרוזין (עירת המחוז) לדרוש שם ברופאים ונפטר שם ביום ד' שבט תרכ"ו ונטמן ליד קבר ידידו רבה של פרוזין הרב הצדיק ר' שלום „ובאהל אחד ישכונו יחד" לאחר מותו הדפיס ר' דוד הכהן (אשכנזי) ספר נוסף שלו „שארית הברכה" המכיל באורים על כמה מסכתות הש"ס ובסופו דרושים לימים הנוראים ולשלש רגלים. מובאים בספר זה שמועות ששמע ר' אשר מרבו ר' חיים מוואלאזין ושני הספדים על הרב ר' שלום מפרוזין שהיה מפורסם כצדיק גדול ועל הרב הגאון עטרת תפארת ישראל צדיק ועניו... ר' יעקב מאיר פאדווה ז"ל אב"ד בריסק דליטא.

בהוצאת התלמוד בבלי המושלם של האלמנה והאחים ראַ״ם בוילנא (תר״ם—תרמ״ו) נכללו הגהותיו של ר׳ אשר בעל ה„ברכת ראש״ לפי כתב יד מיוחד. מאוחר יותר יצא לאור חבור נוסף של ר׳ אשר „ארחות חיים״ או „כתר הראש״.

רבי דוב בער יפה

היה ידוע בשם ר׳ „בערל טורעצער״, על שם העיירה טורץ, בה שמש קודם בתפקיד רב אב״ד. כן כתבו עליו שהיה אב״ד קארליץ (שתי עיירות הסמוכות ללובץ׳ מ.צ.).

כפי הנראה, נולד ר׳ דב־בער יפה בקארליץ, שם שמש אביו „הגאון הצדיק המפורסם״ ר׳ יעקב, רב אב״ד. (לפי „ספר כלילת מנורה״ ברדיטשוב תרנ״ב, לר׳ נתן הלוי רובינשטיין, אב״ד דובנה — עיר מחוזית בפלך וולין). לפי דברי המקור הנ״ל, היה ר׳ יעקב גיסו של „הקדוש הטהור המפורסם״ ר׳ נחום מטשרנוביל, דור אחר דור גדולי ישראל, עד מהר״ם יפה בעל הלבושים. (מתוך מכתבו של הרב ר׳ מרדכי גימפל, בנו של הרב דב־בער יפה, להאדמו״ר מטריסקי מגזע בית טשרנובילי, בספר הנ״ל).

ידוע לנו שר׳ דב־בער יפה, היה מבחירי תלמידיו הראשונים של הגאון ר׳ חיים, בישיבתו הגדולה בוולוז׳ין. חבריו של ר׳ דב־בער בישיבה, היו שני הרבנים המפורסמים אחר־כך, הגאון ר׳ יצחק, ממלא מקום אביו הג״ר חיים, בתפקיד אב״ד ור״מ וולוז׳שין, והגאון ר׳ דוב־טבלי, מרא־דאתרא במינסק, בירת רוסיה הלבנה. ר׳ חיים החשיב מאוד את תלמידו בערל, בגין למדנותו וצדקתו כאחד, והיה מתבטא עליו בפני תלמידיו (כולם גדולי תורה מפורסמים ברבות הימים) שבפלפולו במישרים הוא כאחד הראשונים — הרשב״א והר״ן ז״ל, וכן שלמד מדב־בער איך להתפלל מתוך דבקות וכנה.

להג״ר דב־בער מוכן היה חיבור משלו, אשר הכיל חידושים על סדר מועד וגם חיבר כמה ספרים בבאור מקראי קודש, על דרך הפשט והרעיון. אחד מתלמידיו, ר׳ ישראל־מיכל ישורון (יליד קארליץ׳), הכשיר לדפוס חלק מכתביו, ברם כל זה לא נדפס, אם כי בידי בנו, הרב הגאון ר׳ מרדכי־גימפל יפה, נמצאו הרבה כתבים מוכשרים לדפוס. הג״ר דב־בער יפה, היה בסוף ימיו רב אב״ד קהלת אוטיאן החשובה. נפטר בוילנה, בשנת תקפ״ט, בהלכו לדרוש שם ברופאים, והוא עדין בדמי ימיו.

בהספדו עליו, אמר הגאון ר' דוד, אב"ד נובהרדוק: „צרה על צרה שמענו שנעדר תלמיד־חכם ונבון, הרב החריף, דב־בער, שהיה מגיד־מישרים ומו"צ בכמה קהלות הסמוכין לקהלתנו, ובסוף ימיו נתקבל למ"מ ומו"צ באוטיאן" (ראה „גליא מסכת").

הרב הגאון ר' אליהו, ב„הרב ר' אברהם, בהקדמתו לספר „אבות דר' נתן" (תקצ"ג), מזכיר את „הרב המופלג החריף ר' דב שהיה מ"מ ומו"צ בלובץ".

בניו של הרב ר' דב־בער יפה הם: הרב יוסף־יהושע יפה, אב"ד טויראגן (נזכר בספר „שו"ת ציוני", סימן כ"ח), והרב הגאון ר' מרדכי־גימפל, אב"ד דרצ'ין וריזינוי, מנוחתו כבוד, בפתח־תקוה בא"י. חתנו של ר' דב־בער בשם ר' יעקב, שמש מו"צ באוטיאן — עיר רבנותו האחרונה.

החכם החוקר רש"י פין, הכליל את שמו של ר' דב־בער יפה, ברשימת נוסחאות מצבות, בבית העלמין הישן בוילנה שהדפיס בספרו הידוע „קריה נאמנה".

בנוספות לספר „צמח דוד" כתוב עליו: „דב־בער קארעליצ'ר רב בק"ק אוטיאן, היה מפורסם לגאון מובהק וצדיק והעמיד תלמידים רבים ויחס משפחתו דור אחר דור להגאון ר' מרדכי יפה בעל הלבושין".

בנו, הגאון ר' מרדכי גימפל יפה, היה כבן תשע כשנתיתם מאביו. יתכן שנולד בלובץ, בתקופת כהונתו של אביו ברבנות בעיירה זו.

ר' מרדכי גימפל, היה כל ימיו שרוי בצער, על אשר „רובי תורתו מונחים אצלי, ושו"ת וחבורים — הרוב נשרפו בשרפה הגדולה שהיתה בריז'ינוי וגם הנשארים בחבורים שהם יקרים מפז ולא עלתה בידי להביאם לדפוס" (מתוך „הרב מיהוד" לבנימין יפה, ירושלים, תשי"ח).

נכד אחותו של הרב דב־בער, היה הגאון ר' אברהם־יצחק הכהן, אב"ד יפו, רב ראשי בירושלים וראש רבני ארץ־ישראל, שהיה מתיחס תמיד בכבודו של האי סבא קדישא, ר' דב־בערל יפה, איש לובץ.

רבי דוב בער נשביזער

...הרב הג' ר' דוב בער (נישוויעזער) בן מו"ה קיים קדש שטיינאייזין.

היה מבחירי התלמידים של הגאון ר' חיים מוואלאזין בישיבתו והתגורר שנים רבות בק"ק נאוואהרדאק והגאון בעל „גליא מסכת" האב"ד דשם פלפל עמו בהלכה, ומשם בא אל ווילנא וימנוהו לשבת בסוד הדיינים. בהיותו פה הוציא לאור את

ספרו יהגה חכמה ובו חדושים מענינים שונים לתרוצי סוגיא ברש"י ותוספות, ולתרץ איזה קושיות על הרמב"ם, ושאר פלפולים להורות לתלמידים לחדש דבר ע"פ הפלפול והסברה ישרה. מביא שם חדושים רבים מהגאון ר' אבלי, ור' שאול, ור' יצחק מוואלאזין, ור' בער בוגעס, ור' שמואל שטראשון, ור' מרדכי אליעזר, והוא ספר יקר למפולפלים. נדפס בווילנא בשנת „ולישרים" (תקצ"ו) בהסכמת כמה רבנים. וימת עריריי ביום יו"ד בחדש חשון בשנת תרי"ח. והשאיר אחריו ספר גדול בכתובים בשם: כוכבי אור „פלפולים נחמדים אשר יבריקו אורם ככוכבים המאירים ברקיע השמים ונוצצים כעין נחשת קלל בים התלמוד, להאיר בם עיני חכמים בכמה הלכות וסוגיות להפיץ ענן אור הספקות הנופלות בהם מצד קושיות וסתירות אשר נראין כסותרין זא"ז, ולבאר חומרות בדברי הרמב"ם ושאר קדמונים, ועוד פלפולא טבא דמיגרר גריר ליבא מתוך האור וטוב לעיני המשכילים המעמיקים להעלות מרגניתא טבא ממצולות ים התלמוד יראו ישרים וישמחו", (כן דבריו על שער הספר). בס"ה 467 דפים בו, ונכתב בכתב יפה, ומסודר לדפוס ברשיון הצענזור 27 סענטיאבר 1850 תר"י, עם החותם. וכפי השמועה היה החבור ביד... ושאב משם חדושים רבים והדפיסם על שמו בספ־ו..., ועוד חבור אחד שלם נשאר ממנו ביד אחד מקרוביו בעיר וואלאזין, ונשרף הספר בשרפת עיר זו ר' תמוז תרמ"ו.

בס' „עמק הבכא" הספד על הג"מ אבלי בצד 44 האחרון כותב: „שמעתי מפי נאמן בית הגאון ר' אבלי הנ"ל הוא הרב החריף ר' דובער שטיינאייזין ד"צ דפה"ק, מליצה צחה אשר טמן הספדן במאמרו, אוי נא לה אמרה רקת וכו' עיי"ש („עיר וילנא" עמ' 113).

על שער ספרו נאמר:

„יהגה חכמה", חדושים מענינים שונים... דוב בער בא"א מוהר"ר קיים קדש, וילנא והוראדנא, ולישרים לפ"ק, 1836, הסכמות: ר' אברהם אבלי שנזכר בפנים הספר כרבו. ר' ארי' ליב קצנלבוגן מבריסק. ר' שלמה זלמן מפוזנא ראב"ד ורשא פ"ק פראגע. ר' דוד מנובהרדוק שהכיר את המחבר בעת התגוררו בנובהרדוק והיה לו עסק עמו בהלכות, ר' אליהו ב"ר יעקב מסלאבאטקע, ר' דובעריש אשכנזי מסלונים.

בין המנויים על הספר ר' אלי' זלמן בן מהרי"ץ מוולוז'ין, הגרי"ץ, הנצי"ב ועוד. ר' דוב בער, נזכר כאחד מארבעה התלמידים שזרק בהם רבה מרה, ונתקיימו עליהם דברי הגר"ח הקשים לאיש לאיש כחטאו.

רבי דוד טעבלי

נולד בטורעץ על־יד מיר (מחוז נובהרדוק) בשנת תקנ"ד, לאביו ר' משה. בהיותו כבן ט"ו נמצא כבר בישיבת וואלוזין ויצק מים על־ידי הגאון ר' חיים, מייסדה של ישיבה זו. ר' דוד טעבלי כותב לנו בעצמו על־כך: „ויהי בימי עלומי בהיותי כבר המיסר, אנכי בדרך נחני ה' בית אדמו"ר הגאון החסיד רבנו חיים. שמה קבעתי תלמודי בישיבתו אשר משם יצאה תורה והוראה לכל סביבותינו, שמה ינקתי משדה תבונתו ומזיו חכמתו אורו עיני ומאתו קבלתי דרכי הפלפול והעיון הישר להבין ולהעמיק בש"ס ופוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא עד אשר סמך ידו עלי" (בהקדמתו לספרו „בית דוד").

בגיל כ"ד רואים אנו את ר' דוד טעבלי בתור מלמד גפ"ת (גמרא, פוסקים, תוספות), בבית העשיר „הקבלן" המפורסם שמעון זימל הלוי עפשטיין בבוברויסק, בלמדו את בנו של הנ"ל יהודה אידל (אביה של פאולינה וונגרוך מחברת ספר זכרונות מעניינים על תקופת ילדותה בבריסק דליטא עיר מגורי אביה). ר' יהודה אידל היה בעל־בית למדן, הוא מספר בספרו התורני — „מנחת יהודה" (שחיבר כבר בעברו לגור בווארשה): ...והאחרון הגדיל הלא הוא הרב החריף מו"ה טעביל זצלה"ה, אשר היה רק כבן כ"ד שנה, ונתפרסם אח"כ לגאון ולתפארת בישראל, והוא היה חד מתלמידי קמאי הגדולים אשר בישיבת מרן הגאון רה"ג ר"ח זלה"ה בוואלאזין, ולקחו מר אבא למורה לפני בשנת תקע"ז, ואם כי היה הרב הנ"ל לא הרבה גדול בשנים ממני בכל זאת הכרתי מעלתו הגדולה וסרתי למשמעתו, ולמודו היה ברור בהעמקה גדולה, ולמדנו יחד כמה מסכתות לפי דרכו, אחר כך הסכמנו ללמוד יחד את הש"ס כסדר, למגריס והדר ליסבר, בכדי להגדיל את בקיאותנו, רק בנסיעתו בינתים לביתו נסע גם כן לוואלאזין לשאול בזה את עצת מרן הרח"ן, כי היה אז עוד בחיים חיותו, ויענהו הגאון רח"ו זלה"ה בזה הלשון: אם גם איש כמוך לא יתקע יתדותיו ללמוד על מנת להורות, מי יורה ומי ידין... והיה הרב הגאון ר' טעביל בביתנו שנה וחצי ולמדנו יחד עד אשר נתפרסם שמו ונתקבל לרב בעיר שטופץ ואחר כמה שנים נתקבל למרא דאתרא בק"ק מינסק. ובסוף ימיו חשבוהו ג"כ לאיש מופת, ונפטר שם בשם טוב...

סמוך לאותו זמן היה ר' דוד טעבלי לאב"ד סטויבץ, מקום שם פעל לברכה עד שנת תר"ט. בסטויבץ נתפרסם כגאון הדור, פנו אליו מקרוב ומרחוק בעניני הלכה חמורים ומסובכים, ביחוד בעניני אישות, גיטין והיתרי עגונה. בין הפונים אליו בהלכה או נמלכים בו בזה היו גם שני הרבנים־גאונים המפורסמים רבי יחיאל העליר אב"ד וואלקאוויסק, בעל „עמודי אור" ורבי אליעזר יצחק פריד אב"ד

ור״ם וואלוזין (משנת תקצ״ט). ר׳ דוד טעבלי הרביץ תורה לבחורי חמד בתקופת רבנותו בסטויבץ. בין תלמידיו אלה יש לציין את שני הרבנים המפורסמים רבי יהושע העליר מקאיידאנוב, שהיה אחר־כך אב״ד פאלאנגען וטעלז בליטא, ושאר בשרו רבי אברהם שמואל, שהיה אחר־כך לרב בסקידל (פלך גרודנה), באייישישק ורוסייני.

בשנת תר״ט נתקבל ר׳ דוד טעבלי כ„מד״א״ (מרא דאתרא״) בקהלת מינסק, שנחשבה אחרי ווילנא כעיר היהודית הגדולה ביותר בכמותה ואיכותה, בכל רחבי ליטא ורייסן (רוסיה־הלבנה), ואשר פעלו שם לברכה מו״צים ורמ״ים גדולי תורה ועשרות מבעלי־בתיה הצטיינו אף הם בלמדנותם.

בשנת תרי״ד הופיע חבורו הראשון של ר׳ דוד טעבלי „בית דוד״, המכיל חלק „מתשובותיו״ בהלכה, שזכה להפצה גדולה בקרב רבנן ותלמידיהם. מענינת ענותנותו הגדולה של ר׳ דוד טעבלי, שעם כל גדלותו כבר אז כגאון הדור וכמו״צ ראשי במינסק, מצא לו לנכון לקבל הסכמתו לחבורו זה, מאת שני המוצ״ים הרשמיים המקומיים שבמינסק ר׳ משה צבי בן המד״א הקודם, ר׳ ישראל היילפרין ור׳ משה שמואל בן יצחק פינעס.

כן, מופיעים בהסכמותיהם לחבורו זה שלשת הרבנים־הגאונים ר׳ יוסף אב״ד סלוצק (אף הוא תלמיד ישיבת וואלוזין), ר׳ יום־טוב ליפמאן אב״ד במעזריטש (אחר־כך אב״ד בביאליסטוק, מחבר הספר „ענג יום־טוב״) ור׳ יעקב מאיר פדובה אב״ד בבריסק דליטא.

ר׳ יום־טוב ליפמאן, שבעצמו היה יליד מינסק, קורא את ר׳ דוד טעבלי „הרב הגאון הגדול אשר שמעו הולך וגדל במדינתנו בתורתו ויראתו״. ר׳ יעקב מאיר פדובה כותב עליו „ואנכי ידעתי היטב כבוד הרב־הגאון, שיהיה מכמה שנים, ר׳ דוד הגדיל לעשות לו שם בארץ וגדול הוא בתורה וידיו רב בעומקה של הלכה ונהר פלגיו ממקום קדוש יהלכון וממקור מעין החיים נובעים מתלמידים מובהקים אשר שתו בצמא מים טהורים מהגאון המפורסם כ״ש מו״ה חיים מוואלאזין נ״ע״.

יש עוד לציין הסכמתו השלישית של הגאון ר׳ שמואל אביגדור תוספאה הקורא על המחבר: „הגאון הגדול בחידושיו הנעימים והיקרים הפליא עצה, הגדיל תושיה ברוב עומק ובפלפול עצום תבונתו ורב שכלו בשי״ת נכוחים וישרים למוצאי דעת״.

ר׳ דוד טעבלי הצטיין גם כדרשן מובהק וכידען גדול בשדה החקירה הדתית ובספרי הוגי דעות משל חכמי ספרד. דבר זה יודעים אנו מחלק הדרשות המצורף

לספרו „בית־דוד" הנ"ל. מתגלה הוא לפנינו בזה כבעל מחשבה נפלא היורד ומעמיק בדברי חז"ל ומסבירם לפי רוח היהדות המקורית. כמה פעמים מביא הוא שם מדברי רבו ר' חיים, שלפי דבריו קיבל ממנו את דרך הדרוש לאורח הנכון.

לחשיבות גדולה זכה גם חבורו השני „נחלת דוד", שיצא לאור שלש שנים אחר פטירת (תרכ"ד). חבורו זה אף הוא מחולק לשתיים: חלק השו"ת וחלק המכיל מקצת מביאוריו וחידושיו על שתי המסכתות בבא־קמא ובבא מציעא. אף לחבורו השני הזה צירף המו"ל (חתנו הרב חיים שאול הורוויץ, זה שייסד אחר־כך ישיבת „מאה־שערים" בירושלים) הסכמות מגדולי ליטא, ביניהם: רבי יוסף הסלוצקאי, ר' יעקב צבי מקלנבורג, בעל „הכתב — והקבלה" אב"ד דקניגסברג, ר' יצחק אלחנן ספקטור אב"ד נובהרדוק וקובנה. נימוקו בזה, (מסביר לנו חתנו הנ"ל), שהמחבר בעצמו בחייו, למרות גדלותו לקח הסכמות לספרו הראשון הנ"ל, כדוגמת הגאון ר' משה סופר (בעל ה„חתם סופר"), שכותב על הגינותו של נוהג זה בהקדמתו לספר „שערי תשובה", שעל השלחן־ערוך אורח־חיים. בחלק השו"ת הזה נראה לנו הגאון ר' דוד טעבלי, שאם־כי „מתנגד" היה לפי גידולו וחינוכו, החשיב בהרבה את האדמו"ר הגאון ר' מנחם מענדיל מליובאביטש בעל ה„צמח צדק". בסימן ל"א שבתשובותיו הנ"ל, בענין גט, כותב הוא עליו: „הרב המאור הגדול הגאון המפורסם עין העדה, רבא דעמא מדברנא דאומתית קדוש יאמר לו ולכל הנלווים בצלו צל החכמה והיראה".

ויש לציין, כי בשני חבוריו הנ"ל אנו רואים את ר' דוד טעבלי כנוטה קצת ממסלולו הלימודי של מו"ר רבנו חיים. מנסה הוא בכמה מקומות (ביחוד ב„נחלת דוד" על ב"ק וב"מ, להראות את כוחו בפלפולים מחודדים, לארוג ולטוות קושיות ותירוצים מסוגיות שונות — אבל בדרך כלל לא הרחיק לכת מדרך רבו, המשמשת לו קו מנחה לחידושי הגפ"ת שלו על שתי המסכתות הנ"ל. חדה"ת המובאים לפעמים בשם מורו ורבו הנ"ל, מעמידים אותנו בעקיפין על דרך לימודו של ר' חיים ב„שיעוריו", שהשמיע לפני תלמידי ישיבתו בוואלוזין. חתנו הרב משה יהודה לייב, ששימש בפניו בהוראה בסטויפצי עמל אחר־כך בהדפסת ספרו „בית דוד" הנ"ל, ונהיה אחר־כך מו"צ בקהלת מינסק.

על ר' משה יהודה לייב ב"ר שמואל, שאף הוא היה יליד טורעץ, כותב חותנו ר' דוד טעבלי, כי הוא „רב גדול גמיר וסביר, שעמו המתקתי סוד ללון בעומקה של הלכה ברוב מהתשובות הנדפסות, כי רב גדול ומובהק הוא, בקי בש"ס ולו יד ושם בעיון וסברא ישרת כאשר הוריתי ועליו סמכתי, שיצאו

הדברים (הנדפסים) בלי שום סייג וטעות. וגם הוא קיבל עליו רוב הטורח והעמל להיות נודד במקומות ולעסוק במלאכת הדפוס. זכרה לו אלו — לטובה".

ר' דוד טעבלי נפטר בשנת תרכ"א בגיל ס"ז. הספידוהו בקהלות ליטא הקרובות והרחוקות ואף בעתון „המגיד" באה ידיעה מיוחדת על כך.

תלמידו הרב המפורסם ר' יהושע העליר הספידו בהספד חם ונרגש, שבו מתואר גודל ערכו של הנפטר והדברים מובאים באחד מספריו ובין השאר, דברי הערכה אלה: „זה לא כבר נעדר מאתנו רבי ורבי מורי מורי, הרב הגאון המפורסם מוה"ר דוד טעביל מד"א דק"ק מינסק, ששימש לפני ולפנים אצל מאור הגולה, הגאון החסיד מוה"ר חיים זיע"א בוואלאזין וידע דרך הפלפול עמדו לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא בסברות נכונות ופשטא דתלמודא באופן נעלה לברר וללבן שיטת ה„ראשונים" ז"ל באורך ורוחב ועומק בכל אשר הראה טעמו לשבח בספרו היקר „בית דוד". כן בדרושים נפלאים מתוקים מדבש מנופת צופים ונחמדים למאד ככל פרשת הדברים אשר בספרו שם".

כשנפטר ר' דוד טעבלי השאיר בן זקונים בגיל שנתיים ומחצה. ר' יצחק שנולד מאשתו השניה בת ר' יהושע אב"ד טשאוס (פלך מוהילוב) בהגאון ר' עקיבא ר"ם סלוצק ובוברויסק, שאף הוא נמנה בין תלמידי רבנו חיים בוואלוזין. ר' יצחק זה נתגדל בבית גיסו בעל אחותו ר' משה יהודה לייב הנ"ל. נשא לאשה את בת הרב שאול פדובה רב־אב"ד וורנובה, ברריינסקי, פולוצק ווילקומיר ונהיה למו"צ ראשון במינסק (השני אחרי הגאון המד"א ר' אליעזר רבינוביץ, הצטרף לתנועת „המזרחי" ונפטר במינסק בשנת תר"ף).

ר' דוד טעבל היה גם פקח במילי דעלמא. ידע לנהוג נשיאותו ברמה והגן על דברים „עקרוניים" לפי דעתו מבלי לזוז מהם כחוט השערה, ביחוד בכל מה שהיה חשש ל„השכלה", עם כל זה היה עדין הנפש, בעל מזג טוב איש המידות והחסד ומוסר את נפשו להטיב עם הזולת.

הוא שקד על ביסוס הלמדנות במינסק. דאג לכך שבתור רמי"ם בישיבות מינסק המרובות יתמנו המתאימים בכשרם הלמדני הפדאגוגי והנפשי האישי לכך, וכן שבתור מוצי"ם בבית דינו יתקבלו גדולי הוראה מובהקים מבלי לחשוש שיועם כבודו ויפחת מעמדו על כך, ואמנם רואים אנו שבתקופת רבנותו במינסק שימשו הרמי"ם ומוצי"ם גדולי תורה והוראה מופלגים כגון ר' שאול זעליג הכהן (אח"כ אב"ד דווינסק) וכן ר' גרשון תנחום פוזניאק (יליד מיר עיר התורה) ששימש בתור ר"מ (בקלויז בליומקעס) ומו"צ גם יחד.

רבי דוד משה יוסף מאיישישוק

הג"ר דוד משה יוסף במו' אהרן אב"ד איישישוק, ביעליצע וקריניק. היה מתלמידי הגר"ח הבולטים. פרסם את המכתב הנודע בשנת תרכ"ה בו הוא קורא לתמוך בישיבה, ומספר על ראשית ימיה ועל רבו הגר"ח (עיין לעיל בפרק „ראשיתה של וולוז'ין"). הוא מספר שהיה כבן חמש עשרה ושש עשרה כשיסד הגר"ח את הישיבה, ומפיו הובאו גם ידיעות מספר על אודות ראשיתה של הישיבה.

בספר „גליא מסכת" להג"ר דוד מנובהרדוק ח"א (וילנא תר"ה) בתשו' י"ג ...תכלה שנה וקללותיה ותחל שנה וברכותיה ותהיין לראש יוסף ה"ה... כמוהור"ר יוסף משה אב"ד דק"ק בעליצע...

בהקדמה לספר „בית אהרן" על שה"ש מאת ר' יצחק אהרן ב"ר יהודה לייב במק"ק סלאנים מ"מ דק"ק איישישוק (וילנא תר"ג) ...והנה זה שלש שנים שזכיתי להתמנות למ"מ בק"ק איישישוק ע"פ עזר וסעד הרב... מו"ה משה יוסף שהיה אב"ד דשם. כמו"כ חתם בפערנומראנט ע"ס „עמק הלכה" מהר"ר זאב וואלף בר' יהודה הלוי אב"ד זיטל (וילנא תר"ו).

בספר „יסוד העיקרים" על חמישה חומשי תורה (וורשה תרמ"ח), להרב הדרשן ר' יצחק דאנציג מ"מ ומו"צ בפטרבורג, שהיה תלמיד ישיבת וולוז'ין בתקופת הג"ר אליעזר יצחק והנצי"ב, אנו מוצאים דברי הספד על הרב המאור הגדול מעוז ומגדל, הצדיק המפורסם איש מופת לרבים כקש"ת מו"ה יוסף ז"ל אבד"ק איישישוק ובוליצע (ביעליצה מחוז לידה: מ.צ.) וקריניק ושמ"כ, כי גוע ויאסף אל עמיו בן שמונים שנה ח"י אדר שנת „**רחם תזכור**" (זוהי שנת תרכ"ז: מ.צ.) ונקראתי לבוא לעיר סאקאלקא ומספד תמרורים ביום ב' י"א לחדש הנ"ל. הרב ר' יוסף מתואר על ידי הרב דאנציג בדברי הערכה אלה: ...הצדיק הזה מו"ר **יוסף נ"ע** (היה) אחד מתלמידי הגאון האמיתי מו"ה חיים מוואלאזין... היה מצטער בצרות הכלל ונפטר והלך בדרך רבו **הוא רבנו הגר"ח זצ"ל** מוואלאזין ובחייו כל אחד בא לפניו לקבל ברכתו כל נגע וכל מחלה בפרט וכלל בא לפניו והוא והוא ברך כל איש איש כברכתו...

רבי יהודה מדמשק

...הרב ר' יהודה דמשקר. מתלמידי הגאון ר' חיים מוואלוזין נראה שעלה לירושלים, ומשם עבר ונתישב בדמשק, ונקרא ע"ש כך „ר' יודא דמשקר", והסיבה שהתישב בדמשק, גם מה שעשה שמה לא ידוע לי. בתשובת „זית רענן"

להגאון מקוטנא יש תשובת המחבר לר' יודל דמשקר (תשובה א'). ובח"מ חוברת ט' דף ג' ע"א כ' קבר אלמנותו: הצדקנית דינה רחל בת מ' יהושע נאטקין נ"א, א' ה"ר יהודה מדמשק, נפטרה א' דר"ח אדר שני תר"ל. ובחוברת ז' שורה ז' ל': „קבר הישיש הר"ר יהושע העשיל בהרב ר' יהודה נאטקין ז"ל, שנלב"ע כ' אדר ב' תרמ"ג. ונרשם שם מפנקס החברה על ר' יהודה נטקין שהוא מדמשק. בניו וניניו התיישבו בירושלים, ובניו למדו על בוריו את השפה הערבית, ויהיו למליצים וסופרים בעניני המדינה. ועיין תולדות בנו „השופט ר' יוסף בלאנק" ב„זכרון לחובבים הראשונים" חוברת ז' צד 25... („תולדות חכמי ירושלים", ח"ג, עמ' 257).

רבי יהונתן משה דובער הלוי מווהלין

היה ידוע בעולם התורה שבליטא, בשם ר' יהונתן איש וולין, על שם פלך וולין שם נמצאת העיירה סטנוב בה נולד.

מימי נעוריו דבק בלמוד עיוני, בתלמוד ומפרשיו. הצטיין בכשרונותיו המופלאים, שקידתו המופתית, חסידותו וצדקתו. אביו, איש חסיד כיתר אנשי סטנוב, רצה שבנו ימשיך בדרך החסידות, יסע לאדמו"ר וימצא במחיצתו. אולם ר' יהונתן שאף להיות מסור רק ללמודי התורה, וכל מאוויו היו לנסוע למקום תורה ליטאי. לא ארכו הימים ואשתו הצעירה מתה, אז הלך ללמוד לישיבת וולוז'ין. ראש הישיבה הגר"ח, תהה על קנקנו והקצה לו חדר מיוחד בבנין הישיבה. ארוחתו נתנה לו מקופת הישיבה ור' חיים, היה נכנס אליו מדי פעם בפעם לשיחה בעניני תורה והוראה. נוסף לשקדנותו בלמודיו, היה ר' יהונתן מתנהג בצדקות ובפרישות, כאחד הקדושים, כל ימי שבתו בוולוז'ין, היו קודש לתורה ולעבודתה.

באותו זמן, היה הנוהג בישיבת וולוז'ין שבני הישיבה היו נשלחים לחגים למשפחות אמידות בעיירות הסביבה ועל ידי זה החליפו כח אחרי יגיעה ממושכת. ר' יהונתן נשלח ללובץ', לר' שמואל באקשטר. נפשו האצילה של ר' יהונתן נקשרה מאז במשפחה הזאת, אליה בא בכל חג, והיה לאורחו הקבוע של ר' שמואל, וכאחד מבני משפחתו.

בשנת תקפ"א נפטר ר' חיים, ובנו, ר' יצחק, נתמנה אב"ד ור"מ במקומו. ר' שמואל באקשטר נמלך ברבי יצחק, אם כדאי לו לקחת את ר' יהונתן לחתן לבתו. על כך ענה לו ר' יצחק, כדברים האלה: „גם לי ישנה בת שכבר הגיעה לפרקה, אבל אני רוצה לקיים הנאמר: ,את בתי נתתי לאיש במלא מובן המלה ולא למלאך'..." ולמרות זאת נתן לו ר' שמואל את בתו לאשה, היות וגם בתו

הסכימה לכך. ברבות הימים נוכח ר' שמואל, כי חתנו פרוש יותר מדי מעסקי העולם הזה, ונפשו חשקה רק בתורה...

ואמנם התמסר ר' יהונתן, בימי שבתו בלובץ', לתורה ולעבודת השם, והיה לנס ולמופת בדרכו בקודש, לא רק בלובץ', כי אם גם בכל עיירות ליטא וז'אמוט. ברם, לא ארכו שנות שבתו שם, והוא נפטר בדמי־ימיו בלובץ', על פני חותנו הרב ר' שמואל באקשטר. ילדי לובץ' הזכרים, שנולדו בשנת פטירתו, נקראו בשם יהונתן, על שם הרב הצדיק שנפטר ערירי ולא השאיר זרע אחריו. בשם זה קרא גם האברך התלמודי מלובץ', ר' יעקב־משה דירקטור, אב"ד מוש, לבנו שנולד לו, והתפרסם אחר־כך לרב ידוע בישראל.

ר' יהונתן איש וולין, נזכר שלוש פעמים בספר „החוט המשולש".

הג"ר אליעזר־יצחק פריד (ממלא־מקום חותנו הג"ר יצחק, בתפקיד אב"ד ור"מ וולוז'ין), כותב על ר' יהונתן „למפורסם בתורה וחסידות וידיד נפשי (סימן כ"ג), אשר היה מתגורר פה בישיבה הקדושה דוואלאזין".

הגאון הגדול והצדיק המפורסם, ר' ישראל־מאיר בעל „החפץ־חיים" זצ"ל, מראדין, אשר הכיר עוד בצעירותו, את ר' יהונתן, מביא בספרו הידוע „אהבת חסד": „מרגניתא טבא — הכולל הנהגות טובות' מהרב הגאון האמיתי, הצדיק המפורסם, בדור שלפנינו, בין חכמי ישראל, לגאון תפארת ישראל וקדוש ה' בהתמדת לבו ובמעשיו הנוראים, מעיר ליובטש, הנקרא בפי כל ר' יהונתן וואליגער".

לפי מקור אחד, שמש ר' יהונתן זמן קצר לפני פטירתו, רב אב"ד בלובץ', אולם כעבור זמן מה התפטר, בגלל חומרותיו שלא רצה לכפות על בני קהלתו. אותו מקור („המליץ" שנת תר"ס: בן אפרים) מספר לנו, כי אחד מתלמידיו של ר' יהונתן בלובץ', היה בצעירותו ר' אליהו־חיים מייזל (שהיה אחר כך אב"ד בקהלות גדולות בפולין). גם ר' אליעזר באקשטאנסקי מפינסק, יליד לובץ' ושאר־בשרו של ר' שמואל באקשטר, למד אצל ר' יהונתן ושמע מפיו דברי תורה.

מר צבי שמשי, דוד רעיתי המנוחה בתיה, שהכיר את הרב אברהם־דב מרגליות, חתנו השני של ר' שמואל באקשטער, וגיסו של ר' יהונתן שמע מפיו כמה פרטים על גיסו הרב יהונתן:

ר' יהונתן היה ישן רק 4 שעות ביממה ואכילתו היתה בחפזון. ביחוד הרבו לספר על מתיקות ניגוניו, בעת למודו ותפילתו. לפני פטירתו הודיע לקרובים אליו את זמן הגאולה. הוא אמר להם, כי הוא כמו הגר"א לא ראה קרי מימיו ועל כן אפשר לו לדעת ולגלות את הקץ. מקום מיוחד קבעו לקבורתו ולא נתנו לאיש

לחצוב קבר בקרבתו. הרבה ספורים מתהלכים בעיירות ליטא, על מופתיו וצדקותיו של האיש הזה. ר' יהונתן נפטר בדמי ימיו, חשוך בנים והוא רק בן שלושים ושלוש. אי אפשר היה לי לקבוע שנת פטירתו.
(ספר לובץ, משה צינוביץ, רבני לובץ).

רבי יהושע העשיל עפרון

...הר"ר יהושע העשיל עפראן, בהר"ר אליהו, בהר"ר אברהם פה טהור, בהרב הצדיק ר' חיים זאלודקער.

היה נקרא בשם ר' העשיל איוועניצער ע"ש עיר מולדתו, למד בישיבת הגאון ר' חיים בוואלאזין, וסמכו לדון ולהורות בדיני או"ה, ואחרי חתונתו שם מינוהו למו"צ, ויהי במשרה זו זמן מועט יען כי יראת ה' טהורה בלבו ויירא פן יטריף דבר כשר, ופן יאסור דבר המותר, ויעזבנה לגמרי. ובהיותו שם אף כי היה אז צעיר לימים התבונן על איש אחד, שמו ר' נח לעכעוויצער, אשר הצניע לכת עד מאד, והתנהג בחסידות, ויאחז גם הוא במעלותיו ומדותיו. אחרי מות אשתו הראשונה בא לווילנא, ונשא את הבתולה מ' פריידא בת חנה בת הרה"ג ר' חיים מגיד מווילנא, אכן גם היא לא ארכה שנותיה (ותמת בלדתה כ' תמוז תקפ"ט, ומ"כ על ב"ע הישן דפה"ק). אחריה נשא את הכבודה מ' פאייע בת הר"ר מרדכי, בהגאון ר' תנחום ראב"ד הוראדנא ויאחז במסחור, וההצלחה האירה לו את פניה ורבים ראו כי אמונה בשפתיו וכן לבבו. וה' השגא את עסקיו ויעש לו עושר ונכסים, ויקן בתי חומה בחצר שמשון דיקקער, ועוד חצר, ויצא שמו לתהלה ולתפארת בכל העיר לרב חסד ולעושה צדקות במלוא חפנים ובהשכל ודעת שלא יבוש המקבל. בראותו בשנת תרכ"ב עניים עזובים, זקנים בעלי מומים עומדים ברחובות ערומים ויחפים בקור וגשם ומבקשים נדבות, נכמרו רחמיו עליהם, ובהשתדלותו מצא אנשי לבב כמוהו, ה"ה הר"ר משה קעלעמער ור' שמואל הירש ווילקאוויסק, ור' סענדר וואלק, ור' זונדל אלאפין, וכלם בעצה אחת שכרו בתים לעניים במגרש זארעציע בחצר קוליק (עיין המגיד תרכ"ו נו' 26, והאסיף שנה ראשונה שנת תרמ"ד). ויאספו כשנים עשר איש מן העזובים ביותר ויקנו מטות בעדם ויתר הצרכים, ובנדבת רבים כלכלום, ויראו יתר העניים כי טוב הבית הזה, וידפקו גם הם על דלתות המתעסקים לקבלם גם אותם, וישתדלו המתעסקים בעזרת רבים לקנות חצר ברחוב לוקישאק. עוד כמה טובות עשה ר' העשיל עפראן בעניני הכלל כמעט במסירת נפש, כי היה נודע לשרי העיר לאיש תמים דעים, ודבריו היו נשמעים להם לא התגאה בתורתו

ובעשרו מעודו. בהיותו בן ע"ג שנה מת פתאם בליל ט"ו שבט תרכ"ז. (עיר וילנא, 225).

רבי יוסף אשכנזי

אביו „המופלג ר' ישראל בר' ירחמיאל" ממשפחת הגאונים אשכנזי. ר' יוסף למד בישיבת וואלאזין אחרי חתונתו כשנתיים והתמסר שם ללמידו בשקידה רבה. המשיך ללמוד בהתמדה גדולה גם אח"כ גם בהיותו בביתו והיה לגדול בתורה. נתקבל לר"ם ביאקובשטאט (לאטביה) וזכה להערכה רבה מהגאון החכם ר' שמעון זרחי האב"ד שם. היה מקובל גם על הגאון האדמו"ר ר' מנחם מענדל מליובאוויץ (הצמח צדק) ועל ידי כך באו ללמוד לישיבה גם מחוגי החסידים החב"דיים שהיו כח כמותי ואיכותי ניכר ביאקובשטאדט. מישיבה זו יצאו הרבה תלמידי חכמים ועל ידי כך חל שיפור במצב התורני שבלאטביה. ר' יוסף אשכנזי נתקבל אח"כ לאב"ד נובואלכסנדרובסקי ושם כהן יותר משלושים שנה (תקצ"ז—תרכ"ו). בנו הרב בן ציון אשכנזי היה רב מו"צ ברובע פלאן — ישן בדווינסק.

ר' יוסף אשכנזי התפרסם בחבורו „אהל יוסף" על „שערי תשובה" לרבנו יונה שהדפיס בשנת תרכ"ה. הניח אחריו ספרים רבים מסודרים לדפוס ובהם שו"ת על ארבע חלקי שולחן ערוך (בערך חמש מאות שו"ת). הגאון ר' בצלאל מו"צ ווילנא מזכירן בהסכמתו החמה לספר „אהל יוסף" הנ"ל. בשותי"ו אלו הוא נושא ונותן עם הגאונים: האדמו"ר בעל „צמח צדק", ר' יהודה לייב זאלקינד אב"ד דווינסק (ידוע בשם „בטלן"), ר' שמעון זרחי נודע בשם ר' שמעון הטאווריגאי, ר' יוסף מקרולסלבקה ועם הג"ר יצחק שירווינטר. להרב האחרון הנ"ל כותב ר' יוסף אשכנזי „לרעי אמיתי איש בריתי" וכו'. הואיל והם למדו ביחד אצל הגאון ר' חיים מייסד ישיבת וואלאזין. כן הוא בא בכתובים עם הרב ר' ברוך משוונציאן. את שמות השו"ת קרא מחברו בשמות דלהלן: „נחלת ישראל" על או"ח, „נחלת יוסף" על שו"ע, יו"ד וחו"מ ו„נחלת שפרה" על ש"ע אבן העזר. השאיר אחריו גם חבור על מסכת חולין בגפ"ת, חבור על חושן משפט, סדרי דרשותיו שדרש ארבעה פעמים בשנה. וכן באור רחב על „שערי תשובה" לרבנו יונה וקרא את הבאור הזה „פתח השער" ו„מבוא השער". הבאור הנ"ל בשם „אהל יוסף" נדפס ע"י בנו ר' לוי יצחק בשנת תרמ"ד. תשובה אחת משל ר' יוסף אשכנזי נדפס בספר שו"ת „חוט המשולש", ותשובה אחרת בספר „ראשית בכורים" להגאון ר' בצלאל הכהן מו"צ ווילנא.

כמה תשובות שנשא ונתן עם הגאון ר' יהודה לייב זלקינד (בטלן) הדפיסו נכדיו בשם „זכר יהודה". לבד שהיה גדול בבקיאות ובחריפות הצטיין ר' יוסף אשכנזי כספרא רבא וחכם מובהק וכל ספריו נכתבו בלשון צחה.

בניו הם: המאור הגדול ר' משה ר"ם יאקובשטט נפטר על פני אביו בשנת תרכ"ו כ"ז בטבת, המופלג והחסיד ר' לוי יצחק שו"ב (נפטר תרמ"ד) והרב המובהק ר' בן ציון אשכנזי ר"ם ומו"צ בפלאן ישן בדווינסק. (לפי „נחלת אבות להרב לוי אובצינסקי (ווילנה תרנ"ד) שהרה"ג ר' יוסף אשכנזי היה אחי אמו). רבי יוסף נולד בשנת תקנ"ז ונפטר בשנת תרכ"ה.

רבי יוסף פיימער אב"ד סלוצק

ר' יוסף נתקבל בסלוצק כרב בחורף שנת תקפ"ט. אותו הערב שבו דרכו כפות רגליו בראשונה על אדמת סלוצק, היה הערב הראשון שמתחילים לומר „טל ומטר" וחשובי סלוצק וכל תלמידי החכמים ערכו לו קבלת פנים נהדרה בקלויז. מרוב התרשמותם שכחו הרבה מהם לומר „טל ומטר" בתפלת ערבית, והדעות נחלקו אם צריכים לחזור ולהתפלל. אמר להם שה„פרי חדש" (בעת ההיא לא היה עוד נפוץ בליטה) פוסק שביום הראשון לתקופה אינם צריכים לחזור. אחד מהלומדים אמר אז אל האב"ד החדש כי ראה זאת גם בספר „כנסת יחזקאל". הרב ענה לו שדבר זה לא מובא בספר הנ"ל, הלמדן רץ הביתה והביא משם את הספר כנסת יחזקאל לקלויז להראות לרב שהצדק אתו. ר' יוסף פיימער לקח את הספר בידו עלעל בו מראשו לסופו, על כל דף ודף היה אומר זהו מהספר כני"ח, זהו מהספר כני"ח, אך בהגיעו לאותו הקונטרס שבו כתוב דין זה אמר: הקונטרס הזה לא מהספר כני"ח הוא, אך מה„פרי חדש" שבטעות נכרך בהכנסי"ח, עד מהרה השיגו עוד ספר אחד כני"ח, ונמצא הדבר כדברי הגאון ר' יוסף.

לבו היה כלב הארי לא חת מפני כל ובכבוד תלמיד חכם היה זהיר מאד. במקום שראה חלול כבוד ת"ח לא נשא פנים גם לגדול בישראל. ומספרים כי כבוא השמועה לסלוצק מפטירת הגאון מו"ה דוד טעבלי ממינסק זצק"ל (לערך שנת תר"ך) ובעלי הבתים בעיר בקשוהו שיספידו, השיב ר' יוסף בשפה רפה: „עוד יש שהות". בסוף ימי „השלושים" בא לפניו הרב ר' צבי חפץ ז"ל בעמח"ס „מגן צבי" עה"ת ויגד לו כי העם מתמרמר על התעצלותו בהספדו של תלמיד חכם גדול. ענהו ר' יוסף בדברים אלה: הגאון ר' טעבלא הפסיד אצלי את ההספד ויהיה לו הדבר הזה לכפרה...

ר' צ"ה חפץ תמה מאד על דברים אלה אך לא העיז לשאול אותו פשר הדברים. בשנה ההיא ביום שמיני עצרת בשבת היו הרבה בעלי בתים אצלו, ובהפצירם בו לבאר להם את דבריו על הגאון ר' דוד טעבלי, אמר להם: כשבאה השמועה להגאון ר' דוד טעבלי על פטירת הגאון ר' יצחק מוואלאזין ביום ו' עש"ק כ"ו אייר תר"ט אמר עליו כי בחייו נהג כרבי של חסידים, בהיותו נוסע לפעמים קרובות בדרך ולכן גם מת כרבי של חסידים הרחק מביתו... את הדברים האלה לא היה לו לרבי טעביל להגיד, כי אם צריך לעשות כמו שעשיתי אני לקרוע בגדיו ולשים עפר על ראשו, כי שר וגדול נפל אז בישראל. לכן לא הספדתיו, למען יהיה לו הדבר הזה לכפרה על דבריו אלה.

אם כי פרנסתו היתה בצמצום וחי בדוחק בכל זאת לא התרעם מעודו. אחרי פטירת הג"ר ר' דוד טעביל קבל כתב רבנות ממינסק ולאחר הפצרות ובקשות שלח לשם מכתב הסכמה. לאחר בקשות חוזרות מאת אנשי סלוצק נאות להשאר אצלם, אך בתנאי שיקבלו בחזרה את המכתב אשר שלח לסלוצק וגם לא יוסיפו לו עוד על משכורתו, לבל יאמרו כי משום זה נשאר אצלם. וזאת עשו, אולם את גג ביתו תקנו כי הגשם היה יורד לתוך הבית וספריו היו מתקלקלים.

הגאון ר' יוסף זכה לצקת מים על ידי הגאון הגדול מוה"ר חיים בוואלאזין, היה תלמידו המובהק, ושמו יצא לברכה בכל הארץ. כבן ל"ב נהיה לאב"ד בסלוצק. כשנתקבל לרב בסלוצק בשנת תקפ"ט בא בשבת הראשונה להתפלל בבית המדרש הגדול. היה שם מלמד אחד זקן ומופלג בתורה. ויגש המלמד הזקן אל הרב החדש ויאמר לו: „רבי! הנה נתמנית פה לרב הבה נא ואשאלך שאלה בתוספות אחד במסכת ערובין ובפני כל עם ועדה הציע לפניו את שאלתו. הרב הצעיר אחר עיינו מעט ענה לו על שאלתו, ויבאר לו את דברי התוספות באופן רצוי עד שלא נשאר שום מקום לקושיתו העצומה, התפלא עליו המלמד הזקן ויאמר: עכשיו רואה אני כי גדול אתה בישראל וראוי אתה לאותה איצטלא ויהי רצון שתצליח ברבנותך...

והיה הגאון ר' יוסף מזכיר תמיד מזכיר המאורע הזה כי מן השמים סייעוהו שיידע מה לענות, וכמה שהוא מייגע את מוחו לזכור אותה „תשובה" אינו יכול.

בשעה שהגיע שעתו להסתלק ציווה לשמשו שילך ויכריז בבתי כנסת ובבתי מדרשות את הדברים האלה: „הרב קודם מותו מוחל במחילה גמורה לכל מי שפגע בכבודו בדבר או בחצי דבר, יחד עם זה מבקש גם הוא (הרב) מחילה מכל הקהל אולי לא יצא ידי חובת רב, או אולי אמר למישהו דבר שלא כהוגן ועוד..." כמובן שכולם ענו כי אין להם חו"ש שום תרעומת על הרב מפני שכל ימיו הלך

אתם בשלום ובמשור להורות להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, ונהפוך הוא הם (הקהל) מבקשים ממנו סליחה ומחילה על אשר מרו את רוחו והיו עליו לטורח ומנוחה הדריכוהו. אך בין הקהל היה אחד שיצא מן הכלל ואמר להשמש: „לך ואמור אל הרב כי אני אינני מוחל לו ולא אמחל לו לעולם". השמש מסר את הדברים כמו שהם להרב, ובתור תשובה קבל הלז ע"י השמש, כי הרב מוחל רק לאלה שהם מוחלים לו, אבל מאחר שאיש זה מעז לומר שאיננו מוחל להרב, לכן ידע נא כי גם הרב איננו מוחל לו, והנהו הולך לבית עולמו ובלבו יש עליו טינא. הדברים של הרב עשו את שלהם, האיש תיכף וימהר לבית הרב לבקש סליחה ומחילה על אשר התריס כנגדו...

חכם וגדול היה במילי דעלמא ואהב לתבל את דבריו במילתא דבדיחותא. עד היום מתהלכים בקרבנו הרבה מחידודיו ופתגמיו. ובכלל אהב להבליט בחדודיו שיודע ומבין את האיש המדבר אם לבבו שלם עמו. עד כמה היה לבו ער ומסור לטובת הכלל מצוואתו שצווה יום אחד לפני מותו ובו כתב בזו הלשון: „מבקש אני מכת"ר רוזני ווילנא ומכת"ר רוזני מינסק שיחיו שיגמרו השלום שהחלו לעשות וה' יתן להם חיים ברכה ושלום.

הוא השאיר אחריו הרבה כתבי יד, שו"ת שהשיב לכמה גאוני זמננו, וביחוד בדבר המחלוקת לשם שמים שנהג עם הגאון מו"ה ר' דוד ז"ל בעל „גליא מסכת" (אב"ד נובהרדוק), השאיר גם ביאור על ארבעת חלקי השולחן ערוך וגם פרוש על חמישה חומשי תורה (ע"פ מאמר יעקב מהרשק „זכר לצדיק", שנדפס ב„המודיע" ט' בתמוז תרע"ד, מס' 36).

צבי הירש מסאליאנסקי („הדאר" תרצ"ד גליון כ"ה, י"ח בסיון) מספר על ר' יוסף: „הטבע חנן אותו ביופי בלב טוב ובכשרונות נעלים. גבה קומה, ראשו ראש אריה, מצחו גבוה ורחב, עיניו כלפידים תחת צל שמורותיו העבות, בשרו עדין ולבן כשיש ורוח חן רחפה על כל גויתו. בלכתו ברחוב משך אחריו את מבטי כל העוברים. יופיו נתפרסם כל־כך עד אשר צייר אותו צייר אחד אשר נשלח מהממשלה ובשמה צייר את תמונתו, הלוא היא נמצאת היום באוצר התמונות של הממשלה. התלמודיים הגידו כי התברך בשופרא דר' יוחנן הירושלמי המהולל ביופיו בתלמוד. מספרים בסלוצק: ר' יוסף חלה וישכב בערש דוי שבועות מספר. אחרי קומו מחוליו ישב אצל חלון חדרו לשאוף רוח צח והנה בנימין משוגע העיר, בשחרותו גדול היה בתורה ובהשתגעו נע ונד ברחובות ודבר דבריו מתובלים בדברי חז"ל, והנה בנימין זה רץ ליד החלון של הרב וקורא בקול: „ר' יוסף חלה ושכח תלמודו"! ר' יוסף התחלחל לדברי המשוגע, ביראו אולי

באמת שכח תלמודו, ולא נחה דעתו עד אשר קרא אליו את ראש דייניו וזה בחנהו בכל הסעיפים אשר בארבעת חלקי השולחן ערוך והנה תורתו שלמה ודעתו צלולה כמקודם".

ר' יוסף נפטר ביום כ"ה באייר תרכ"ד. בו ביום נפל שלג גדול ויכס אח רחובות העיר ובכבדות התנהלה ההלוויה. שלג כזה לא ראתה סלוצק מימיה גם בימי החורף ויהי להם למופת כי גם הטבע התאבל על מות הגאון הזה".

על מצבתו של ר' יוסף נכתב:

„פה נקבר ר' יוסף בן ר' מאיר מעיר שקוד ממדינת זאמוט, והיה רב בקהילתנו שלושים וחמש שנים ונפטר ביום ל' עש"ק א' דר"ח אייר שנת בברכת אבלים שנת תרכ"ד לפ"ק פה ק"ק סלוצק תנצב"ה.

בשנת תרנ"ט כשהוקם על קברו מצבה חדשה רשם עליה בנו הגאון ר' מאיר זצ"ל אב"ד דפה סלוצק בזה"ל: זה הנוסח צווה המנוח ז"ל ואין לנו להוסיף בשבחים, כי לפי פרסומו בעולם לו דומיה תהילה.

נכדו הרב הגאון ר' יוסף בהרב הגאון ר' מאיר הנ"ל רשם לפניו תולדות חייו של אבי אביו הגאון ר' יוסף המחזיק ספר שלם, ברם לא הסתייע מילתא ותולדה זו לא ראתה אור הדפוס.

לאחר פטירתו של ר' יוסף אב"ד סלוצק הופיע בדפוס ספר „שארית יוסף" (ווילנא תרכ"ד) שמחברו היה הר"ר יוסף גיביאנסקי איש ליפסק (עיירה קטנה ליד אבגוסטוב, פלך סובאלק) המכיל „מספד מר על הלקח ארון אלוקים כבוד הרב הגאון האמיתי זקן בית התורה וההוראה החכם הנעלה כקש"ת ר' יוסף פיאמר נ"ע אבד"ק סלוצק".

מחבר ספר זה שבעצמו תלמיד ישיבת וואלאזין, זמן מה לפני כן, ושולט היטב בשפת עבר בהבעה ובביטוי ללא סגנון מליצי מסובך כי אם באופן בהיר וצח מתאר לפנינו את גדולתו וצדקותיו של הארז בלבנון אשר נפל זה לא כבר... הוא יודע למסור גם לבעלי הבתים הבינוניים מבין החוגים היותר רחבים שבסביבה הרחוקה שבנפות פולין שלאור תורתו (של הרב המנוח הזה) הלכו רבים מאפסי ארץ ועד קצוי ארץ הביאו אליו כל דבר הקשה ויקחו לקח מפיהו... ותארכנה פארותיו להשיב בתשובות למרחוק, כי מי כיוסף שר וגדול לפני ה' שמו יצא בכל הארץ ותהילתו עשתה כנפים בכל המדינה.

המחבר המספיד הנ"ל מציין את רוחב לבו של ר' יאסילע הסלוצקאי בתלמוד ובפוסקים ועומק עיונו (בכך) על פי הדרך אשר קבל מרבו נר ישראל זצ"ל (ר' חיים) הנודע לרבים; ויחד עם זה מדגיש „שהנה גם לבו (של התלמיד)

היה כלב האריה ולא חת מפני כל, לא נשא פנים במקום חלול האמת, לא נשא פני כל איש במשפט ואין דבר בארץ אשר הטהו מדרך האמת, אשר פלס לו, יום ולילה הגה בתורת ה'. צדקת ה' עשה ויחונן דלים פזר נתן לאביונים... דרכו בקודש ללמוד מיד את בני האדם דעת אלוקים לבעבור תהיה יראתו יתב"ש עליהם לבלתי יחטאו, להסיר פושעים ולגדור פרצות החטאים, לקרוע סגור לבם ולחבוש עצבותם ולזקוף כפופים ולהושיע להצולעים.

ידיעה מיוחדת בשבועון העברי „הכרמל" (שנת תרכ"ד) על פטירתו של הגאון הסלוצקאי הזה בא' דר"ח אייר תרכ"ד שם מסופר מגדולתו כרב איש התורה ומעלותיו האישיות ושהשאיר אחריו כתובים בשו"ת וחדושים על ד' חלקי השלחן ערוך. מכל קצוי ארץ שלחו אליו שאלות גם מארץ ישראל ובבל ושגם בחכמת הנסתר כוחו היה גדול.

ב„דבר בעתו" (ווילנא תרל"ג) להרב אברהם צדוק ר"ם ומ"מ בק"ק דרויא מופיע במדור הדרוש (סימן כ"ה) „הספד ובכי תמרורים על כי נפלה עטרת ראשנו הוא הרב הגאון הצדיק הגדול, עמוד הימיני, פטיש החזק, נזר ישראל ותפארתו וכו' מוה"ר יוסף נ"ע אבד"ק סלוצק".

נספד גם בספר „מעין חיים" להג"ר דוב זאב בהג"ר חיים ליבשיץ האב"ד דסרדניק (חלק ב') שם הוא מתואר כ„הגאון המפורסם ואף שבא השמש וזרח השמש", אולם „ידוע דגדולה שימושה יותר מלימודה, כי גאון צדיק זה שימש את הגאון ר' חיים מוואלאזין זצוק"ל והיה פה שלישי לרבנו הגר"א זצ"ל.

ב„נחלת דוד" סימן כ"ה הוא מצדד להיתר אישה מסוימת רק אם יסכימו שני רבנים מובהקים מפורסמים בהוראה „ונתתי עיני בהגאון מוהר"ר יוסף אב"ד סלוצק ואם יסכים להיתר אז אראה לצרף עוד אחד מגדולי חכמי מדינתנו".

רבי יוסף זונדל מסלאנט

הגריז"ס נולד לאביו הרב הגדול בתורה ויראה רבי בנימין ביניש ז"ל ולאמו פעסע בראש השנה של שנת התקמ"ו במדינת רוסיא.

בית אביו התיחס למעלה ראש אל הגאון ר' פייוויש אשכנזי אב"ד ווילנא שהיה גם הוא מגבורי העולים שעלה לארץ הקודש בראשית המאה החמשית של האלף הנוכחי ויהי לנשיא עדת היהודית בירושלים בימים ההם.

מילדותו נכרו בו בהגריז"ס אותות כשרונות מצוינים בלמודים ובמדות ומן החדר הוליכוהו הוריו בבחרותו אל ישיבת וואלזין הידועה, היא הישיבה המפוארה

והגדולה שנוסדה והנהלה ע"י הגאון רבי חיים מוואלוזין ראש תלמידי הגר"א ואשר ממנה יצאה תורה ואורה לכל ישראל במשך יובלים שנה ויתר.

כשרונותיו המצוינים ומדותיו התרומיות של הצעיר רבי יוסף זונדל משכו את תשומת לב ראש הישיבה הגאון רבי חיים אשר היה, כידוע, הגדול בדורו אחרי הגר"א גם בתורה וחכמה וגם בתורת המוסר והמידות, ויקרבהו וישם את מקומו בין התלמידים הסמוכים לשולחנו אשר מסר להם את כל דרכי רבו הגדול הגר"א, בנגלה ובנסתר וישפיע עליהם מהודו ומרוחו.

בישיבת וואלוזין זכה הגריז"ס להיות — כמליצת תלמידיו — „פה שלישי לאליהו" וילמד את שטת הגר"א היא השטה הישרה והמקורית תלמוד על מנת לעשות וישתלם בכל גופי תורה: הלכה ואגדה מחקר וקבלה, יחד עם חכמות התכונה, עברונות וחשבונות, דקדוק ומסורה, ותורת המוסר והמדות.

השפעת רבו הגר"ח, ורבו דרבו הגר"א היתה עליו, כעל חבריו „התלמידים הגדולים", חזקה ומרובה כל כך עד כי לא רק נמשך בלמודיו ובהוראותיו על פי שטתם ודרכם, כי אם גם כל דבריהם וחדושיהם היו לו ליסוד מוסד בכל דבר קטן או גדול ותמיד היו על שפתיו דברי הגר"ח והגר"א, מנהגיהם ותהלוכותיהם, ובין כתביו נמצאו „גירות רבות בכתב ידו כוללות: שאלות ששאל מרבו רבי חיים ותשובותיהם בצדם וספורי מעשיות נפלאים מרבו רבי חיים" וכל פסקיו וחדושיו הנמצאים כעת בידינו סובבים והולכים על יסודי הענינים שחפש ומצא להם מקור ועיקר בדברי הגר"א והגר"ח.

הגר"ח היה רבו־המובהק של הגריז"ס ונקרא בפי תלמידו בתאר „אדמו"ר" והגר"א היה להגריז"ס כלכל תלמידי ישיבת ואלוזין „הרב הגדול", ומבלעדם לא נמצא רשומם של רבנים וגדולים אחרים בחייו ובכתביו של הגריז"ס.

אחרי הסתלקות הגר"ח נדד הגריז"ס ללמוד תורה ודרכי החסידות אצל גאון אותו הדור וצדיקו רבי עקיבא איגר, בפוזנא אשר במדינת פרוסיא, ויתבונן אל דרכי צדקתו וחסידותו וישב שם זמן מה.

יחד עם השתלמותו בתורה ויגיעתו במוסר ומדות נודע הגריז"ס עוד מבחרותו בהיותו בין כותלי הישיבה וביותר במשאו ומתנו במסחרו ובמסעותיו, בתור פקח ומשכיל לדעת את כל שבילי החיים החילוניים ודרכי המסחר וגם שפות ומדעים וכל הויות העולם, מה שלא נמצא ברבים מחבריו הגדולים של אותו הדור.

אבל עם זה, עלה הגריז"ס על כל בני דורו ביראתו וצדקתו, וגדול תלמידיו אבי המוסר הגאון ר' ישראל ליפקין מסלאנט מכריז ואומר במכתבו הגלוי שלפי

השערתו לא מצא עובד ה' כמו מורו ורבו הגאון ר' יוסף זונדל סלאנט, ושהוא — ר' ישראל — לא הגיע לקרסוליו...

הוא היה אור עולם, קדוש אלקים מצנע, חסיד וענו, גאון גדול, וחוקר עמוק בנשמת היהדות ותכלית כל תכליתיה היא האמונה הטהורה והצרופה. והוא הוא שיצר שטה חדשה וכבש דרך סלולה לתמימי דרך, וכפי הנראה, גם המניח את אבן־הראשה והמחדש ביותר עוז את למודיות המוסר ותקוני המדות אשר הונהגו ע"י תלמידיו בתור למודים קבועים ומסודרים בארצות ליטא במאה האחרונה.

*

את הרבנות לא חפץ לקבל אף כי מוריו וחבריו הגדולים הציעו לפניו משרות נכבדות לרבנות והוראה, אך אוה להתפרנס מיגיע כפיו, ובדרכו זו הלך כל הימים, ולא נהנה מן הצבור, כעדות חבריו בארץ ובחו"ל, לא מקופת הצדקה והחלוקה, לא בתור פרס ולא בתור תמיכה, כל ימי חייו „אף כאצבע קטנה". כי הסתפק במועט ותמיד חפש ומצא איזו מסחר ומשלח־יד. ופעם החזיק תלמיד להרויח ממנו את פרנסת ביתו הדלה, „ולמד תורה מתוך הדחק בהוצאה ב' זהובים לכל שבוע".

מסחרו ברוסיה היה עפ"י רוב בהעברת תבואות ממדינה למדינה בין גבולות רוסיא ופרוסיה, הוא היה היוצא ובא בשוקי התבואות ואשתו ישבה ונהלה חנות על יד ביתם בעיר מושבם סלאנט.

אולם עסקו במסחר היה אך מעט ובארעי, ועסקו העקרי היה בתורה ועבודה — רק כשעה או שתים ביום, עד כדי להחיות את נפשו ונפש ביתו, היה עובד במסחרו, ואת שאר עתותיו, לילות וימים עמל בתורה ובמעשים טובים, למד לעצמו ולימד לאחרים, ומזכה את הרבים להצילם מכשלון ולהדריכם בדרך ישרה וטובה לאלקים ולבריות.

ואת כל אלה עשה בסתר, מעולם לא התראה בתורתו ובמעשיו הטובים ויהי מעודו נחבא אל הכלים, ענותן כהלל ומתנהג בין חבריו כפשוט שבפשוטים ועם הארץ, גם תלבשתו ומהלכו בין הבריות היו כמלבושי ומהלכי בני העניים העובדים והפועלים בימים ההם, פשוטים ודלים. על פי רוב היו למודיו והשתפכותו לאלקים ערוכים בהתבודדות בחוץ לעיר על פני השדה, והיה משתדל שגם תלמידיו היותר קרובים לא ירגישו בו.

בהיותו „סוחר" בא בין אנשים תגרנים, ומעורב בין הבריות מכל המעמדים למד לדעת את הטוב והרע שבחיים החילוניים וישתדל לתקן את העקמומיות שבלב הסוחרים וערמתם, ואת קלקולי המדות אשר בין התגרנים ועמי הארץ,

לעשות שלום בין אדם לחבירו, ולקרבן לתורה, ואת הכל היה עושה „דרך אגב". בחכמה יתרה, ובענוה נפלאה, בפיוסין והמצאות שונות, עם מלתא דבדיחותא וכדומה, „...הוא היה **סולם מוצב ארצה** טרוד ברעיוני המסחר לבקש טרפו כדרך בעלי בתים אשר מחיתם כבד לפניהם **וראשו מגיע השמימה** בטרדה גדולה מדי לחיי נפשו... ועל כל אלה היגיעה ליישר המידות ולחובת הלבבות... **אור עולם**!...".

*

כאמור היה רבי זונדל בעל־בית, תגר נוסע מעיר לעיר וסובב בשוקי־התבואה, לא היה רב ולא נשיא בעדתו, וגם „ישיבה" לא היתה לו ולא תלמידים רבים אבל רוחו הטהור ונשמתו הקדושה עם טוב לבו ומדותיו הנפלאות משכו אליו נפשות יחידים בני סגולה מבחירי התלמידים ברוסיא אשר נקשרה נפשם בנפשו ולא הרפו ממנו, וילמדו ממנו את דרכי קדושתו ומדותיו, למוד על מנת לעשות, ומהם יצאו גדולי ישראל גאונים וקדושים: ובראשם האחד והמיוחד בישראל הצדיק והחסיד רבי ישראל ליפקין מסלאנט.

בשנת תקצ"ז רכש הגריז"ס לחתן לבתו טויבה את הצעיר היקר שנודע אז בשם „העלוי—מקידאן", הוא הגאון המפורסם בעולם, רבי שמואל סלאנט זצ"ל, ואשר היה אח"כ רב ומנהיג ראשי בירושלים במשך שבעים שנה, הגאון הרש"ס העריץ מאד את חותנו הגריז"ס ובחרדת קודש היה מזכיר תמיד את שם „חותנו הקדוש" ואת דרכו בקודש.

*

בראשית שנת תקצ"ח עזב הגריז"ס את עיר וארץ מולדתו ויעש את דרכו ארץ־ישראלה, וגמר אמר להתישב בה עם ביתו ישיבת קבע למרות שהיה בכל דוחק ובלי כסף במזומן. וגם החליט מראש, לחיות בירושלים בעני ודחק כאשר חיו בסלאנט, על חשבון עשר אצבעותיו, לא לקבל מן החלוקה ולא לשאת עליו שום מינוי ושררה בשכר. דרישת הגאון רבי אליהו מווילנא מתלמידיו לעלות לארץ ישראל ולישב את הארץ, ודרישות תלמידיו אלה שעלו מכבר ארץ־ישראלה והכריזו לחבריהם ותלמידיהם בגולה על „עליה־לארץ" גדולה והכרחית, היו כנראה המכריעים לנסיעתו של רבי זונדל בימים ההם ולמרות המהומות והמלחמות בארץ בין מצרים וקושטא, עזב את פרנסתו, את תלמידיו הנאמנים ואת כל הגולה ויעל ארץ־ישראלה ויגיע ירושלימה ביום ה' כסליו תקצ"ח. בעלותו הביא אתו את אשתו, ואת שתי בנותיו: העלמות צביה (שהשיאה אח"כ להרב נתן נטע נטקין ז"ל), וחענע (שהשיאה להרב שבתי ד"ץ ז"ל), ואת בנו היחידי, שהיה אז ילד קטן, ארי' ליב. הגרי"ס הפציר גם בחתנו הגרש"ס שיעלה גם הוא עם ביתו

אתו לארץ ישראל, והעילוי מקידאן לא נאות לו, אבל מספרים, שבשעת הפרידה אמר לו הגריז"ס: מובטחני שתבואו אלינו בקרוב, ודבריו אלו נתקיימו אחרי זמן קרוב, כשנתים אחרי נסיעתו של הגריז"ס נטפל להגרש"ס מחלת לב חזקה ופקודת הרופאים היתה עליו להעתיק את מושבו לאזור־חם וייעצוהו להתישב באיטליה ואז בחר הגרש"ס את ארץ־ישראל תחת ארץ איטליה, ויעל גם הוא עם ביתו ויתישב בירושלים בשנת ת"ר. ובה עלתה ארוכה למחלתו ויאריך ימים רבים.

בירושלים יסד לו הגריז"ס עסק של מכירת חומץ־בן־יין אשר אשתו היתה מטפלת במסחרו וכמובן שלא נתעשרו ממסחרם זה אבל חיו בדחק ועוני ותחת סבל של „דחקות מן הלואות והקפות ונגישות לפורעים".

את דירתו קבע בבית ה„ועד־הישן" חדר ידוע יחידי ואפל בחורבת ר"י החסיד אשר היה אח"כ לבית הועד של כולל ווילנא, ורוב ימיו ולילותיו היה בבית המדרש העתיק „מנחם ציון" אשר בחורבה. בו למד ולימד לאחרים ומאציל מרוחו הטהור את דרכי המוסר ותקוני המדות על כל הישוב הקטן בימים ההם, עושה „שלום" בין הגדולים ומתקרב לתלמידים והמוני העם.

גם כאן, בירושלים, לא חפץ לקבל עליו שום משרה של רבנות או דינות בשכר או שלא בשכר, ולא נאות גם כן לשאת עליו בקביעות שום מינוי של שררה גבאות וממונות בכולל ובשאר המוסדים שנוצרו בימיו בירושלם ושהיה ממיסדיהם ויוצריהם, ורק לפעמים, דרך ארעי היה ממלא מקומו של איזו התמנות וגבאות עד שהיה מוצא את האיש הראוי לעטרה זו ומיד היה מתפטר ומוסר המשרה לזה.

*

למעשה היה בירושלים למורה־הוראה ומשיב שאלות ב„איסור והתר" שבאו אליו מכל העיר ומכל העדות, והקהלות המזרחיות בכלל, כי רבני העיר וגדוליה הכירו אותו ל„מרא־דעובדא", לגאון גדול בתורה ובקי בהוראה, „אשר כל סעיפי דיניהם וחלוקי הדעות של כל הראשונים והאחרונים היו שגורים בפיו בעל פה".

בזאת בהוראה עסק הגריז"ס גם אחרי עלות חותנו הגרש"ס והמנותו לאב"ד וגם אחרי עלות הגאונים הגדולים מקוטנא וקאליש לירושלים, תמיד היו מביאים את כל השאלות הקלות והקשות אך ורק להגריז"ס.

ובענף תורני זה, בהוראה, עלה כנראה על כל חבריו הגאונים הגדולים שנמצאו בירושלים בימיו.

בתור מורה הוראה ללכה למעשה, התענין ביותר בבואו לארץ במצות התלויות בארץ, ובין כתביו נמצא הלכה פסוקה **לתרום ולעשר** ותשובות לשואלים ממנו בהלכות אלו.

לפי עדות רבי יעקב ספיר ז"ל איש ירושלים היתה לו לרבי זונדל הוראות איסור והתר „עבודה רבה, כי מרבים היו העם, יושבי ירושלים, להביא שאלות בין דם לדם, בין אסור למותר וכו'" והוא „בסבר פנים יפות קבל כל אדם גם פחות שבפחותים וקטן שבקטנים, והשיב אף לשואל שלא כענין, ומרוב ענותנותו לא ענה תיכף כשר או טרפה וכו', אף כי ידע ההלכה רק היה פותח הש"ע או הפוסק והיה מתלמד ודן עם השואל אם גם לא היה למדן והיה עם הארץ, ומסביר לו הדין כאלו השואל מורה לעצמו, ומאד היה חס על ממון ישראל ונזהר מחומרות יתרות".

בהוראותיו הלך תמיד אחרי הכרעת הגר"א ובאוריו, ותלמידו המובהק ר' ישראל יתאר לנו דרך למודו הלכה למעשה בדברים האלה:

„משפט למודו העקרי היה בעיון הנצרך למעשה, למד הגמרא כלה, הבית יוסף וכל האחרונים בעיון, וביותר העיון הגדול בביאורי הגר"א — וכשלמד הסעיף שלחן ערוך או הענין עם כל אביזרייהו היה הציור לפניו כמו שבא הדין לפניו למעשה, ועיין וחקר היטב משפטו עד שהעמידו לפסק נצב, ואז חזר פעמים רבות, עד שהי' בידו כמונח בקופסא, וכן, כל למודו בתנ"ך גמרא ומדרשים, זוהר, היסוד לחפש ידיעת המעשה".

*

כנראה הצטיין הגריז"ס גם בתור פדגוג וקובע סדרים ושיטות בכל למודיו, ובמכתבו לתלמידו ר' אורי סגל מסלאנט הנהו מורה לו את דרך הלמוד והחזרה באופן שיטתי ומסודר, וכמו כן נמצא בכל כתביו סדר, ודברים ברורים ונקיים מכל ערבוב.

*

כאמור היה הגריז"ס יוצר שיטה חדשה וכובש דרך לפני בעלי המוסר שקמו אחריו ברוסיא, ודרכו משולבת ומובלת מן ואל דרכיהם של רבותיו הגר"א והגרח"ו ותלמידיו הגרי"ס, רבי אלי' קראטינגער ואחרים, אבל אין כאן המקום ולא באתי לבאר את שלשלת המוסר הזאת. ובכלל קשה מאד לעמוד על העקרים שחדש בשדה העבודה המוסר והמדות הגאון ר' חיים מוואלוזין בספרו ודרשותיו הוא, ומה שמורגש ביותר מכותלי כתביו של הגריז"ס, וקל מזה הוא אולי לדעת

את שיטתו של הגאון ר' ישראל ליפקין אחרי שהיא התפתחה בין החיים ויצאה לפועל בין רבים, וגם תלמידיו הרחיבו דבורם ושמושם בדרך זו.

מה שבולט ביותר מתוך כתביו של הגריז"ס, ומה שמוכח גם כן מן כל המסופר עליו בנידון זה בפיות תלמידיו ותלמידיהם הם, הוא: ההפלגה בלמוד התורה, ובלמוד תורת המוסר, יגיעה רבה עם הנפש להשלימה במדת הבטחון, שחסרונה הוא המפריע היותר גדול לקנין התורה והאמונה, ולאלה נדרש למוד ספרי מוסר בקביעות, החזרה התמידית על פסוקי ומאמרי ראה ובטחון. התבודדות וחשבון הנפש וכו'. ומקורי המוסר העקריים הם: התנא דבי אליהו. ספר מסילת ישרים וחובת הלבבות.

ומאז צדקו דברי הגאון ר' יצחק בלזר ז"ל באמרו: „בלי ספק כי הוא רבי זונדל קבל דרך למוד המוסר מרבו הגאון רבי חיים ז"ל" והלאה יאמר: „דרכו בקדש — של רבי זונדל — היה ללמוד ספרי מוסר בכל יום בהתבוננות רב וכן לחזור אחרי פסוקי יראה ואהבה ועל מאמרי חז"ל המלהיבים ביראה ומוסר, ופעמים רבות היה הולך מחוץ לעיר על פני השדה ללמוד ולחזור דברי יראה ומוסר, וכן בשבת קדש בלילות של ימות החורף שהיה החסיד הנ"ל מחמיר לעצמו שלא ללמוד לאור הנר והיה לומד בעל פה ואז היה חוזר ג"כ דברי יראה ומוסר לעשות הכנה על כל ימי השבוע במדות וענינים שיהיו נחוצים לו עפ"י מצבו להתחזק ולהתאמץ בהם...

והרה"ג נפתלי מאמשטרדם תלמיד הגר"י מסלאנט מספר: „שראה בין כתבי הגריז"ס שאלה ששאל הגריז"ס את הגר"ח מוואלוזין בהפרדו ממנו: איזה ספרי מוסר טוב לעסוק? והשיב לו בזה"ל: כל ספרי מוסר טוב ללמוד אך ספר מסלת ישרים יהיה מנהלך". — ואמנם הגריז"ס קבל עליו את דברי רבו אלה, ובכמה מקומות בכתביו אנו מוצאים שהוא מזרז לתלמידיו ומצוה עליהם ללמוד בקביעות ב„מסלת ישרים".

*

הגריז"ס היה סופר מהיר, רגיל ונוח לכתיבה, ובעל סגנון קל ויפה. כותב חידושיו על הספר ורושם הערותיו על גליונות הספרים, ועורך מכתבים ותשובות רבות פעם בקצרה ופעם בארוכה, ומהם שנראה בהם שטף לשון עשירה יחד עם רעיונות נשגבים ומפלאים. היה גם מאסף ומעתיק על הספר כתבי רבותיו, ומשאיר אצלו העתקו ממכתביו ששלח לתלמידיו ולחבריו. באמנות נפלאה ידע להוציא בקצרה ובדרך כללים תכנם של הלכות רבות וספרים שלמים לתועלת

החזרה על הענינים ולהשגת תמציתם, כאשר יעידו לנו המעט מכתביו שנשארו לנו לפלטה.

עד היום נדפסו מכתבי הגריז"ס רק „שני מכתביו לבנו ר' ארי' ליב" באור ישראל להגר"י בלזר ז"ל, ומאמרו „הנהגה ישרה וחזוק התורה" בלקוטים שבסוף ספר „חשבון הנפש" לר' מנדל איש סאטנאב ז"ל, (ושנית בספר תקון־חצות להגה"צ הירושלמי רבי יהושע צבי מיכל ז"ל).

*

בימי חייו של רבי זונדל בירושלים הלך ישוב היהודים בעיה"ק הלך וגדל משנה לשנה, רבי זונדל מצא בבואו אל הארץ מספר של מאות יהודים וזכה לראות בתוכה באחרית ימיו ישוב של יותר מעשרים אלף נפש יהודים. ב„חורבה" אשר היתה כמעט חרבה לגמרי בבוא בה רבי זונדל, זכה לראות את בית הכנסת הגדול והמפואר בית יעקב, ובית האולפנא עץ חיים. ובימיו ובעזרתו נוסדו חברות ומסדים, בקור חולים גמילות חסדים ואחרים. וישוב היהודים, נתפשט ברבעים האחרים עד מחוץ לחומתה — של העיר העתיקה.

זקני ירושלים מעידים, שהגריז"ס היה מן המעוררים את צעירי ירושלים לבנין העיר והארץ, וחבתו לישוב היתה כל כך גדולה עד שהיה מטייל בהרי ירושלים ובוכה על שממותם, והיה אומר שהוא שמח לראות גם בבניניהם של הגוים ובלבד שתבנה הארץ. הוא היה מראשי העסקנים ליסוד מוסדות התורה והחסד אם כי לא עמד בראשם בתור גבאי, והוא היה המיסד של החברה הנהדרה אור תורה למשמורים בלילות בבית המדרש מנחם ציון שנוסדה בשנת תר"ז ושהתנהגה בסדר ומשטר נפלא ע"י עדה קדושה של עשרה נבחרים ביניהם גבאים משגיחים שומרי תקנות, נאמן ורואה חשבון, והוא הגריז"ס נבחר לראש כל הראשים של העדה הקדושה הזא.

נדבותיו של הגריז"ס מצויות בפנקס הת"ת עץ חיים, ושמו חתום ג"כ בין הרבנים שיצאו במלחמת תנופה נגד סיעת הרה"ג מראדישקעויץ במחלוקת החצר של הת"ת עץ חיים היועה, וגם נפגע במלחמה זו מן הצד שכנגד. חתימתו נמצאת גם בין הראשונים על האיסור שעל בתי הספר. אלו היו ענינים יוצאים מן הכלל בחיי הגריז"ס, והוראות לשעה בחייו הארוכים בהיותו זהיר מאד לפגוע בכבוד מי שהוא. והשקפתו על המחלוקת הנזכרת מבוארת יפה במכתבו הנפלא להגאון ר' אלי' קראטינגער ז"ל.

„באור ליום ב' ג' חשון שנת הכורת [תרכ"ו] במלאות לו שמונים שנה ושלשה ושלשים יום גוע רבי זונדל זקן ושבע ימים".

אז פשטה בארץ הקודש מגפת החלי־רע ר״ל בכל נוראותיה, ותקטוף מאות של נערים וזקנים מיקירי ציון וירושלים ומבחיריה, וירב המספד בירושלים.

בבקר יומו האחרון אחר התפלה, אמר לפני מבקריו מה ששמע מרבו הגאון ר״ח מוואלוזין זצ״ל: למה כתיב ויהיו המתים במגפה ולא וימותו במגפה? לאמר לך שגם בגזירה שימותו במגפה ארבעה ועשרים האלף היה חסד מעם השי״ת, בזה שגם אלה שהיו צריכים למות לסבת כלות ימיהם במשך זמן המגפה נכללו גם הם במספר הזה וזהו ויהיו המתים, ר״ל גם אלו שהיו צריכים למות בסבת זקנותם נכללו גם הם במגפה.

באותו יום בצהרים התפלל מנחה גדולה, כמנהגו בכל זמן המגפה באמרו שלא ידע האדם את עתו. וזריזין מקדימין. ובערב תקפתהו המחלה ויאסף אל עמו.

ימים מועטים לפני פטירתו, נודע להר״ר בנימין ביניש בן הגאון ר׳ שמואל סלאנט זצ״ל שזקנו הגריז״ס כתב צואה, ובה צוה: שלא יספידוהו ושינהגו בו „ארבע מיתות ב״ד״, שלא ישאוהו במטה אלא יקשרו חבלים לרגליו ולסחוב על הארץ, ושלא יכתבו שום תואר על מצבתו, ויבך לפניו נכדו רב״ב לשנות את צואתו זו ולא שמע לו, וימסור הדברים לאביו הגרש״ס, והוא פעל על לב הגריז״ס לשנות מעט את הצואה ויצו שישאוהו מפתח ביתו עד השער הקטן (שער האשפה) במטה הרגילה, אבל משער הקטן ולחוץ עד הקבר בהר הזתים ימשכוהו על הארץ, וגם מפתח ביתו עד השער הקטן צוה שישאוהו על הכתפים, ולא למטה בידים — כנהוג לשאת את תלמידי החכמים. והזקן ר׳ איצעלע שהיה אז ראש־הדגל וזקן החברה קדישא ספר לר״צ סלאנט נכד הגרש״ס, שבבית נהגו אתו „ארבע מיתות ב״ד״ ואח״כ נשאוהו במטה על הכתפים. ובהגיעם אל השער הקטן באו במבוכה גדולה, כי אף אחד מה„חברה״ ומהמלוים לא חפץ להשפיל כבוד המנוח הגדול גם על פי צואתו, עד שכולם פה אחד אמרו וגזרו על ר׳ איצעלע זקן־החברה, שעליו החובה מוטלת לקיים דברי המת הגדול ובדמעות ובכיות נוראות שהרטיבו את תכריכי המנוח עשו לו כאשר צוה, אחרי שבקשו ממנו סליחה ומחילה.

הלויתו עברה כמעט בלי הספד, ורק הגאון רבי מאיר אויערבאך אב״ד ירושלים בימים ההם דבר עליו דברים אחדים על יד פתח בית הכנסת הגדול שבחורבה ויפן בדבריו ליסר את העם ולעוררם לתשובה ובקול מר צורח בקולו קול הארי׳ צוח „הוי אחי! גשו נא עמי אל ארון הקודש, סמכו ידיכם על ראש יוסף העולה התמימה יחד נתודה על עונותינו, הוי אחי מי יודע ישוב, ונחם אלקים ולא נאבד...״.

הצדיק רבי יוסף זונדל נטמן בשדה האשכנזים העתיק בהר הזיתים על יד

קברו של הגאון רבי משה יהודא ליב מקוטנא בעל זית רענן, ועל ידו נשמר קבר ריק בעד חתנו הגרש"ס אשר נטמן בו כחמשים שנה אחריו (בשנת תרס"ט).

על מצבתו חרתו כפי צואתו רק „פ"נ ר' יוסף זונדול ב"ר בנימין בייניש מסלאנט, נלב"ע יום ב' ג' מרחשון ש' תרכ"ו תנצב"ה".

צאצאי הגריז"ס

במשך חייו הארוכים סבל הגריז"ס מרירות מצער גדול בנים. מהם שמתו בקטנותם ומהם בבחרותם אחרי נשואיהם. והנודעים לנו הם: בנו היחידי ר' יהודא ארי' ליב, ושלש בנותיו: טויבא אשת הגאון רבי שמואל סלאנט, צבי' אשת הרב נתן נטע נטקין, והענע אשת הרב אורי שבתי ב"ר חיים ד"ץ, שלשת האחיות מתו בבחרותן, ואשת הרב נתן נטע נטקין נפטרה בלי זרע.

בנו ר' יהודה ארי' ליב ובנותיו השתים ילדו בנים ובנות, וצאצאיהם ממשפחות סלאנט, ברדקי, ואחרות רבו ופרו בארץ וחוץ לארץ.

ר' יהודא ארי' ליב בן הגריז"ס היה גם הוא גדול בתורה ומצוין במדות וביחוד במדת הענוה. ויהי אחד מן הצעירים הרעננים הבונים את הישוב הישן בירושלים וחוצה לה, ממיסדי השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומת ירושלים העתיקה נחלת־שבעה. מן החברים הפעילים ביסוד חברה לישוב האדמה ויסוד מושב יהודי בעמק יריחו. ואחד מראשוני הסוחרים של אתרוגי א"י ומפיציהם בחו"ל, שנים רבות עבד יד ביד עם בן אחותו ובן גילו אחד מן הבונים ר' בייניש סלאנט בן הגרש"ס. ר' יהודא ליב האריך גם הוא כאביו ימים רבים ונפטר בשנות הגבורות בזמן המלחמה האחרונה.

שם חתנו הראשון של הריז"ס, הגאון רבי שמואל סלאנט רב ואב"ד ומנהיג ירושלים. ידוע ומפורסם בעולם, וכל צאצאיו של הגרש"ס שנשארו בחיים המה גם צאצאי הגריז"ס. חתנו השני הרב אורי שבתי ד"ץ היה מבית דינו הראשון של הגרש"ס שנוסד בחורבת ר"י החסיד בשנת התר"א.

חתנו השלישי הרב נתן נטע נטקין, היה גם הוא גדול בתורה ויראה ורב פעלים בעבודת הישוב, והיה שלוחם של ישוב היהודים בירושלים לארצות הברית ובעברו או דרך ארצות אירופה רכש כבוד גדול מאד.

רשימה זו ערוכה ע"פ ציטטות מספר „הצדיק רבי יוסף זונדל מסלאנט", ירושלים תרפ"ז.

רבי יחזקאל הלוי לנדא

הג"ר יחזקאל הלוי לנדא ראב"ד וילנא, ...בן הרב הגדול ר' יצחק אייזיק הלוי

בן הרב המאוה"ג ר' אברהם הלוי אבד"ק עמדן בן הגאון ר' יעקב הלוי שור אבד"ק קראז, בן הרב המאוה"ג ר' אליהו אבד"ק ווילקאמיר, בהרב הגאון ר' מאיר אבד"ק קראטשין. הגאון ר' יחזקאל נולד פה ווילנא בשנת תקל"ט. בשנת תקנ"ג לקח לו לאשה את החשובה מ' חיה שרה בת דודו (בעל אחות אמו), הוא הרב הצדיק ר' ליבעלע ר' בער"ש (ק"נ צד 257), אשר מתה י"ב אדר תר"א, ואחר מותה לא נשא אשה אחרת.

בשבת ראשונה אחרי חתונתו, בהיותו בן י"ד שנה נתברך מפי צדיק וקדוש גאון הגאונים רבינו אליהו זצ"ל. בבית חותנו ראה טובה הרבה ולמד תורה מתוך הרחבת הלב, והיה תלמיד מובהק להרב הגאון ר' חיים אבד"ק וואלאזין. שכלו היה זך וישר, חריף ושנון בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, וקולע אל השערה בכל השאלות הגדולות והחמורות באיסור והיתר להורות ממקור התלמוד, וברוב גדלו לא נשא פנים לפעמים לאיזה גדולי ישראל אשר באו לשאול ממנו איזה קושיות בתלמוד, אשר הבין כי הולכים בדרך עקלקלות והפלפול לא בדרך הפשט הישר. רבים מפליגים תורתו גם חכמתו, ולא זכינו לראותם לא בכתב ולא בדפוס, ומעט מזער נדפסו ממנו הסכמותיו על ספרי מחברים, ארבע או חמש במספר. וכנראה בא בהסכמה ראשונה על ס' „עטרת שאול", חדושים על מס' חולין (ווילנא תר"ב), מיום ה' כ"ז סיון תקצ"ז, ביחד עם הרה"ג ר' בערעלע בונעס, מיום הנ"ל, ובשו"ת „אפריון דוד" (אידקוהגען תרל"ב) בשאלה נ"ב הסכים הוא בראש, ואחריו הג"מ יצחק שירווינטער, ואחריו הג"מ מרדכי מעלצער. — הוא כלכל את כל עניניו במועצות ודעת, בחכמה ובינה רבה; גם בעסקי הקהלה והליכות עולם היתה דעתו צלולה, ומעודו לא הצטער על כל צרה שלא תבוא: בחייו מתה עליו בתו הבכירה, הגבירה מ' עלקא בעיר ווארשא (אשת הר"ר דוד הלוי עפשטיין) ואחריה פה בנו יחידו הרב ר' חיים (חתן הר"ר הירשעלע זאלקינד'ס) ט"ז שבט תר"ו. על מות בנו לא הוריד דמעות בלכתו אחרי מטתו בלב תמים, וכל העם ראו ויתמהו, ובגלל זאת האריך ימים יותר מתשעים שנה, ומקום מנוחת כבודו לימין הרב המגיד ר' זלמן זאב זצ"ל. ואת פרשת גדולתו, ספדה עדתו על מצבתו... (עיר ווילנא, עמ' 32).

רבי יחיאל משה מרובזביץ

מתלמידי הגר"ח בוולוז'ין וחברו ללימודים של הגאון ר' דוד טבלי. נתקבל אח"כ לרב ברובזביץ שם פעל לברכה במשך מספר שנים. נפטר בשנת תר"ז, והותיר אחריו את בנו הג"ר חיים סגלוביץ מו"צ ווילנא שהיה אז בן שלש שנים.

ובת שהיתה נשואה לתלמידו הרב הגאון ר׳ חיים שיינזהאן הנקרא „ר׳ חיים יורבורגער״ נכד בעל „קדושת יו״ט״.

בנו הג״ר חיים מספר בהקדמתו לספר „מקור חיים״ (וילנא תרנ״ח) על אביו הגדול:

אבי הגאון זצ״ל היה אחד מגדולי ישראל בזמנו. גיסי הנ״ל ספר לי כי פעם ישבו בדין תורה הגאון ר׳ יצחק מוואלאזין והגאון ר׳ דוד מעיר מיר ואבי הגאון זצ״ל, ופלפלו יחד הגאון מהר״י הנ״ל עם הגאון ר׳ דוד הנ״ל, ואבי זצ״ל עוד לא בא, ושניהם הסכימו לדין ואמר הגאון ר׳ יצחק הנ״ל — כל זמן שהרב ר׳ יחיאל מרובעזוויץ לא בא לא נוכל להסכים שהדין כן הוא, כי הוא בחריפותו יהפוך פשט של גמרא, וכן היה.

גם הגאון ר׳ אייזל חריף זצ״ל אב״ד דסלאנים ספר לי שבחו של אבי זצ״ל בעברו דרך סאלעצניק, בהיותי שם לרב, כי בהיותו במינסק פלפל עם אבי זצ״ל כמה פעמים בתורה, ויפליאוהו לגאון נפלא. גם העמיד אבי זצ״ל תלמידים הרבה, ערך ארבעים גאוני ארץ, גדולי הדור, ובתוכם גם הגאון ר׳ יעקב אשר היה אב״ד בעיר לובלין.

אבי זצ״ל היה תלמיד ותיק של הגאון האמתי ר׳ חיים מוואלאזין וחבר נאמן עם הגאון ר׳ דוד טעביל זצ״ל אב״ד דעיר מינסק, ויחד למדו בוואלאזין אצל הגאון מוהר״ח הנ״ל. גיסי הרב הג׳ הנ״ל ספר לי כי בעת אשר למד אבי הגאון ז״ל אצל הגאון האמתי ר׳ חיים מוואלאזין זצ״ל, לחש באזני אחד מחבריו כי רפה כוח הגאון ר׳ חיים בפלפול, וחברו הנ״ל גלה זאת להגאון ר״ח, והוא למען כבוד התורה דרש פירקיה בעוד איזה ימים, ויראה כוח חריפותו להפליא, ואבי נתפעל עד מאד ולא קם עוד רוח בו, ובלבו חרה לו על אשר מקודם דבר זאת, ויתבונן הגאון ר״ח על פניו כי נבהל מרוב ההתפעלות, ויחליק לו על לחייו ויאמר — עתה לא תאמר „רובעזוויצער״ כי כחי רפה בפלפול.

עוד אזכור בילדותי בהיותי כבן עשר שנה, נסעתי דרך מינסק לרובעזוויץ והבאוני לבית הגאון ר׳ טעביל הנ״ל זי״ע, ובשמעו כי אנכי בן לאבי ר׳ יחיאל מרובעזוויץ חבקני ונשקני ואמר בזה״ל — בן חברי הנאמן הוא — והרבה להפליא בשבחו של א״א זצ״ל.

אבי זצ״ל היה נכד הגאון ר׳ בנימין יעקב זצ״ל אב״ד דעיר הארדישץ את הגאון הגדול בעל המחבר גבעת שאול זי״ע. הרב הגאון ר׳ זאב שהיה אב״ד דעיר מוש, היה אחיו של אם אבי זצ״ל בן הגאון ר׳ בנימין יעקב הנ״ל.

וגיסי הנ״ל ר׳ חיים ז״ל הגיד לי שלשלת יחוס משפחתנו עד הגאון בעל סדר הדורות, אך לא אזכרם.

וחבל על דאבדין, כי נשאר מאבי זצ״ל חיבור נחמד כתב יד בעצם ידו של מס׳ פסחים וכמה שנים היה ספון וטמון אצל גיסי מהר״ח הנ״ל, ובנסיעתי ללמוד בבחרותי לפלך סובאלק, לקחתי אותו עמי ונגנב ממני בדרך. ועוד יש תחת בן אחותי הרב הגביר המהולל המופלג בתורה ירא ד׳ באמת נדיב לב מו״ה בצלאל שיינזאהן נ״י בעיר טעלז, היו״ד של אבי ז״ל אשר למד בהם, עם מעט הגהות של אבי כתיבת ידו אשר אדפיסם אי״ה בתוך חיבורי.

ושמעתי כמה ספורי נפלאות מאבי זצ״ל, אך יקצר הגליון מלהכיל את הכל, וזה חמשים שנה אשר גוע ויאסף אל עמיו, אך שמו וזכרו נשאר חרות עמוק בלב הזקנים ברובעזוויץ ומינסק אשר הכירו אותו ועודם מספרים וממללים חריפותו וצדקותו של אבי זצ״ל. וגם קנה לו קנין עולם בשם הגאון ,,ר׳ יחיאל רובעזוויצער״ במקומות הסמוכים לרובעזוויץ...

רבי יעקב הלוי מייזח

ר׳ יעקב הלוי מייזח — אחד מחכמי זאגר, מתלמידי ישיבת וואלוז׳ין בתקופת הגר״ח. חכם וסופר בקי בש״ס ופוסקים ושו״ת מראשונים ואחרונים. אחד מגדולי חכמי זאגר חדש. העמיד תלמידים רבים מדקדק גדול נפלא ובקי בכל הליטרטורה העברית. היה נחבא אל הכלים ולא חפץ להדפיס חדושי תורתו. צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, נכבד בעיני כל, מעורב בין הבריות, כל גדולי חכמי זאגר אהבוהו, רבים שאלו ממנו עצה. נפטר בן שמונים בשנת תרל״ז (,,המגיד״ 1877, מס׳ 13, היאור).

רבי יעקב ברוכין מקארלין
בעל ,,משכנות יעקב״

הארי שבחבורת תלמידי ר׳ חיים מוולוז׳ין, וכפי הנראה מראשוני תלמידיו לא רק במעלה אלא גם בזמן — היה הגאון הידוע ר׳ יעקב ב״ר אהרן, שנתפרסם בספר השו״ת שלו ,,משכנות יעקב״, וספרו ,,קהילת יעקב״.

ספר זה תופס מקום נכבד ביותר בספרות התלמודית שבדורו, הוא דור הבינים בליטא, מאחרי תקופת ר׳ חיים הוולוז׳ינאי עד לתקופת ר׳ יצחק אלחנן, ר׳ יוסף דוב סולובייציק, ר׳ יום־טוב ליפמן הילפרין, בחיבוריהם ,,באר יצחק״,

„בית הלוי" ו„עונג יום טוב", וכיוצא בהם. חשיבות יתירה נודעת לספר זה לא רק בעולם ההוראה והרבנות, אלא סברותיו וחידושיו המבריקים והמעמיקים משמשים גם כעין מדריך יעיל לבני הישיבות בהבנתה של תורה.

ר' יעקב מתגלה לפנינו בספרו כמחדש מובהק, המצטיין בדעת רחבה וצלולה, ובבקיאות סדורה בכל הענינים שהוא דן בהם. בכל תשובותיו וחידושיו אין הוא נוטה כהוא־זה מדרך רבו הגדול ר' חיים, שכן הם נאמרים בשכל ישר, בהבנה עמוקה ומתוך שימוש במקורות קודמים, שיש להם שייכות לענינים הנידונים לפניו. לפעמים היה מכריע בדעתו כנגד הש"ך, הט"ז ואחרים.

פעמים אחדות מזכיר ר' יעקב את רבו ר' חיים, אותו הכיר היכרות אישית ומקרבו, כאשר למד אצלו בשחר ימיו. נראה הדבר שהוא היה אצלו בוולוז'ין בבחינת תלמיד־חבר, שכן בהיותו מסתופף בישיבה, בבחינת למדן בפני עצמו, שבא להתחקות על דרך לימודו של ר' חיים.

על מידת החשיבות שייחס ר' חיים לר' יעקב, אנו למדים מזה שהוא כיבדו פעמים רבות (לפי מסורת זקני וולוז'ין) להגיד שיעורים בגפ"ת לפני תלמידי הישיבה הצעירים ממנו. והרי פרט מעניין: אחרי שיצא ר' יעקב לרשות עצמו, בכהגו כרב בדוויד־הורודוק (מחוז פינסק) ואחרי כן כאב"ד קארלין (בקירבת פינסק) — הגיעה לר' חיים תשובתו של ר' יעקב בנדון רשות הרבים שמערבין אותו בצורת הפתח, ואז התבטא ואמר: „דבריו של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות, רבה של ברודי, בעל ‚בית אפרים', בנוגע לענין זה, לעומת דברי הרב הגאון ר' יעקב, הם כדברי אברך מפולפל לעומת דברי גאון קשיש מיושב בדעתו...".

ר' יעקב היה תקיף בהכרעתו בהוראה. יש שהוא נושא־ונותן בדברי הגר"א מווילנא, ורוצה להצדיק חוות־דעת אחרת המנוגדת לזו בעניני פסק הלכתי; ואף־על־פי כן ביחס לענק זה, אשר „כל רז לא אניס ליה" הוא מרכין את ראשו ונותן טעם בדבריו.

אנו מוצאים אצל ר' יעקב גם דברי פלפול שנונים ומחודדים, אולם חידוד זה אינו אלא כעין תוספת לואי מתוך ליבונה של ההלכה, בבחינת ציצים ופרחים. למעשה נזהר ר' יעקב זהירות יתירה, שלא לסטות לשבילים צדדיים מקו אופק מחשבתו העיוני־לימודי, ומתורה קפדה עיונית מעולה חתר להגיע אל דרך המלך, כדי להכיר את הענינים הנדונים לאור מקורותיהם, שורשם וטיבם המיוחד.

ר' יעקב הלך בעקבות רבו הגדול ר' חיים הוולוז'ינאי לא רק בדרך לימודו, אלא גם בהליכותיו בקודש ובמידותיו, הן בינו לבין עצמו והן לגבי תפקידו רב־האחריות כרב ומשפיע רוחני ראשון בקהילות ישראל שבליטא ומחוצה לה. ר' חיים עצמו עמד על תכונתו זו של ר' יעקב, ושקד להדריכו ולחזק ידיו בפגישות אישיות, בעת ביקוריו הקבועים אצלו בוולוז'ין.

המלומד ד"ר שמואל ביאלובלוצקי ז"ל מספר במסתו המאלפת „מרכזי התורה בליטא" (בספר „יהדות ליטא" א), כי נוהג היה ר' חיים להתייחד עם ר' יעקב כל אימת שנפרד ממנו לפני צאתו את וולוז'ין. „והיו בין בני הישיבה בחורים סקרנים וזריזים, ונקבו חור בתקרה, שיוכלו לראות ולשמוע במה הם עוסקים בשעת הפרידה... והנה ראו שר' חיים הוציא גמרא מן הארון, פותח אותה, מניחה לפני ר' יעקב, מראה לו מקום מסויים בתוספות ואומר לו: אמור לי פירוש הדברים. ר' יעקב הביט, הביט בתוספות ולא ידע לפרש. אמר לו ר' חיים: דברי התוספות פשוטים הם ולא יתכן שאתה לא תדע לפרשם, אלא רוח גאווה נכנסה בך, שאתה מרגיש שבני הישיבה מתקנאים בך בזה שראש־הישיבה מתייחד עמך, ועל כגון זה אמרו חז"ל: כל המתייהר אם תלמיד חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו. ר' יעקב פרץ בבכי וכדי הבטה פירש את הדברים די צרכם".

יחסו האבהי המיוחד של ר' חיים כלפי תלמידו זה, נבע במידה מסויימת גם מכך שר' יעקב התייחס מצד אביו למשפחת הגאון ר' אריה ליב, בעל ה„שאגת אריה", שכפי הידוע היה מורו ורבו של ר' חיים בעת היותו רב ואב"ד בוולוז'ין. נוסף לכל אלה היה ר' חיים חושש פן ייתפס עילוי מופלא זה ל„השכלה" דבר העלול לקפח את מידת ידיעתו בתורה, ולכן קירבו אליו קירבה יתירה, כדי שיגשים את הגדולות והנצרות אשר להם נוצר.

אביו ר' אהרון היה בנו של ר' ברוך „דאקטאר" משקלוב, שהיה רופאו הפרטי של הנסיך ראדזיוויל, ואשר לפי מצוות הגר"א תרגם מיוונית את החיבור „אוקלידוס" (בחכמת המדידה), והוציא גם לאור תרגומים נוספים: „עמודי שמים" (בחכמת התכונה, ברלין תקל"ז), „תפארת אדם" (באנטומיה) ו„קני המידה" (טריגונומטריה).

ר' ברוך משקלוב היה תלמיד חכם גדול והוסמך להוראה טרם הגיע לעשרים שנה מרב הגליל דבריסק הג"ר אברהם קצנלבויגן.

אחי הג"ר יעקב היה הג"ר יצחק מקארלין, שמלא מקום אחיו ברבנות קארלין ושנודע בעולם התורה בספריו „קרן אורה" על מסכתות שונות.

רבי יעקב מקראז

לפי ספר „אהלי שם" (פינסק תרע"ב) לרש"נ גוטליב ע' 35 היה תלמיד הגר"ח מוואלאזין. על תולדותיו מסופר:

...יען חזיתי זכות אבותי הקדושים עמדה לי בזה ביחוד ה' עזרני בזכות אאמו"ר הרב הגאון המפורסם בתורתו ויראתו חכמתו וענותנותו מוהר"י זצללה"ה (הנודע בשם ר' יענקלע מקראז), כי אך בשנת תרל"ז היא שנת אבל אאמו"ר ז"ל (עלה לשמי מעל במעלת הר הזיתים בעה"ק תוב"ב ביום ה' לס' וישב כ"א בכסלו תרל"ז) אשר אך למען כבודו ולזכות נשמתו הטהורה שמתי עין עיוני ללמוד בשנה ההיא משניות בעיון רב וזכותו סייעתני לחדש חדושים האלה... מתוך ספר „גליון מהרי"ל", ר' יקותיאל לייב בהגה"צ מוה"ר יעקב זצ"ל עליאן החונה בק"ק זעזמיר (ורשא תרנ"ג).

רבי יעקב יעקיל מפומפיאן

...שמעתי משב"ז המקובל מ' יעקב משווינצאן ז"ל, שהיה אב"ד בוילקומיר ובפומפיאן, שפעם אחת בנסעו יחד עם הגאון מ' שלמה ז"ל הנ"ל (ר' שלמה מוילקומיר, תלמיד הגר"א) ...אמר לו הגאון מוהר"ש ששמע מרבו הגר"א ז"ל (עליות אליהו הערה ס"ג).

...הגאון מוהר"ר שלמה אב"ד וילקומיר... ותלמידיו היו הגאונים המפורסמים מוהר"ר אברהם אבלי, מוהר"ר לייב מקיידאן, מוהר"ר מנחם אליעזר ומהור"ר יעקב יעקיל מפומפיאן. (הוספות בסוף ספר „קריה נאמנה", מהדו' וילנא תרע"ה עמ' 271).

...וללמודי הזהר וכתבי האר"י עשה לו רב את הגאון הנודע ר' יעקב יעקיל פומפיאנער זצ"ל המו"ץ בוילקומיר אשר למד ראשית דעה בהזהר מפי הגאון הגר"א והיה אח"כ תלמיד מובהק להגאון מאוה"ג ר' חיים זצ"ל מוואלאזין בגפ"ת וביחוד בזהר וכתבי האר"י. („זכרון יעקב", ח"א עמ' 87, בתולדות אביו ר' אליעזר ליפמן הלוי).

רבי יעקב מאיר מיאלובקה

אחד מתלמידיו הגדולים של הגר"ח היה רבי יעקב־מאיר מיאלובקה, שהלך בעקבות רבו ויסד ישיבה ביאלובקה, בה הרביץ תורה ברבים. ישיבה זו היתה יחידה במינה. הוא היה אוסף לישיבתו כל יתום, שכר לו מלמד עד שידע להתפלל, אחר לימדו מקרא, משנה וגמרא. בעין פקוחה היה משגיח על כל ילד בבואו מן

ה„חדר", היה מסדר לפניו אף תלמודו ולא זז ממנו עד שהיתה גירסת התלמוד ברורה ומחוורת לפניו. עם זאת היה גם יושב עם תלמידיו הגדולים ומלמדם גפ"ת, ראשונים ואחרונים. גם בשאר ענינים היה דואג לתלמידיו כאב רחמן. אם חלה אחד מהם ונפל למשכב, היה רבו מטפל בו בכבודו ובעצמו, אף אם היתה זו מחלה הכרוכה באי־נעימות רבה, ובמו ידיו היה מוליכו אל מיטתו ושוקד על הבראתו והחלמתו. שמו הטוב של רבי יעקב־מאיר יצא למרחוק, ובשנת תקפ"ה שלחה לו קהילת סלוצק המפורסמת כתב רבנות. במכתב תשובתו ענה להם רבי יעקב־מאיר, כי יצטרכו לחכות חצי שנה, עד שיחזור על משנתו. אולם, קהילת סלוצק לא זכתה, כי בינתיים נפטר רבי יעקב־מאיר והוא בן שלושים ושתים שנה. בין תלמידיו הרבים של רבי יעקב־מאיר נמנים: רבי מרדכי זקהיים מרוזינוי, רבי פישל מסטאוויסק, רבי אהרן שלמה זליג מיאלובקה, רבי שלמה מבוטן, רבי זאב מסלונים, רבי צבי חן טוב מביאליסטוק, ועוד.

וכך מתאר בעל „נחלת אבות" בעמ' כ"ט את רבי יעקב מאיר:

...הרב הגאון רבי יעקב מאיר מיעלאווקע, גאון וצדיק נשגב, תלמידו המובהק הרב ר' ארי' מביא בספרו „פני ארי" הרבה דברים מאתו, ואזכיר קצת, וז"ל „הייתי בבית הצדיק הזה שנה תמימה, מעיד אני עלי מורא שמים, שלא ראיתיו כל הזמן ישן במטה, לא ראיתי שפשט בגדיו אף בגדו העליון, רק כאשר חטפו שנתו היה שוכב בבגדיו אצל התנור בבית על הספסל וכר מראשותיו, ושנתו הי' ערך שתים שלש שעות, לא אחז שום מטבע מימיו, היה אומר שיעור אלפס בכל יום ערך חמשה שעות בחריפות ובבקיאות, ותלמידו מביא כי כל מה שקרא בספרים מן החסידים הראשונים הכל ראה בו ואחד מהם לא נעדר, לא רצה לקבל עליו את הרבנות, רק בחורף שנת תקפ"ה באו שלוחים מסלוצק, ובגזירת אמו קבל הכתב רבנות, רק התנה עמהם שימתינו לו שנה תמימה עד שיחזור על לימודו, ונסעו התלמידים מאתו שהיו כמו שבעה, ובתוכם הגאון הג' ר' מרדכי אבד"ק פינסק, והרב המאוה"ג ר' שלמה אבד"ק בוטען וכו', בשנה הזה בפורים בתוך הסעודה התחיל לבכות בקול, נגשה אליו אמו ואמרה אליו „למה תבכה ולמה ירע לבבך", עמד ואמר לה (עדה המצבה הזאת), אמי אם לא אהיה רב אחיה שבעים שנה ואולי גם שמונים, ואת תעוררו ותהותתו עלי לקבל הרבנות בשנה זו אני מת, בשנת תקפ"ה נסע עם הרב ר' מרדכי חן טוב זצ"ל משוויסלאץ לוואלאזין שמה קיבל אותו הגאון הר"מ דשם ז"ל בכבוד גדול והגיד שמה לפני בני הישיבה כמה שיעורין, וחלק כבוד להם מלא חפנים ובנסיעתו ליוהו עם כל הישיבה, אח"ז נסע לווילנא להתראות עם כבוד הגאון החסיד ר' שאול

קאצענעלינבויגין זצ"ל, וזולתו לא התראה עם שום גדול בווילנא (ותלמידו כותב כי כמוס הדבר עמדו), ומאד נכספה וגם כלתה נפשו להתראות עם פני הגאון הצדיק רבי עקיבא איגר, בט"ו בשבט תקפ"ו נפטר הצדיק המצוין הזה בין שתים ושלשים שנה, כפי אשר אמר בפורים העבר! בספר „מנחת זכרון" לתלמידו הרב ר' גרשון חן טוב נמצא הספד מה שאמר עליו.

כך מתואר רבי יעקב מאיר ע"י אחד מחכמי דורו:

...הדור אתם ראו איך ומה גדול האיש הלז אשר אנו עומדים עליו לעסוק בו... מחמד עינים, עיני העדה דמדינת ליטא היה. עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול ובנה אותה ונטע בה כל עץ פרי ומילט העיר ההיא והמדינה הזאת בהכמתו. עיר קטנה שמא יילאווקע, בא אליה מלך גדול, מאן מלכי רבנן, מוכתר בנימוסין אב בחכמה ורך בשנים ה"ה תלמיד של הגאון החסיד אביר הרועים מדברנא דאומתא, ריש מתיבתא דכל מדינת ליטא, אדמו"ר חיים מוואלאזין, והיה האיש ההוא תם וישר... והאיר עיני דורו באור תורתו, ושמו גרם כי שמו יעקב ויעקב איש תם יושב אוהלים הקים תלמידים לעשרות ולמאות, הוציא יקר מזולל, אור תורה מחייהו, נר ישראל, שמו יעקב מאיר, בראותו כי גלה כבוד מישראל ונלקח ארון אלקים בפטירת הגאון אמו"ר החסיד מהר"ח מוואלאזין הנ"ל פחד וחרד פן יתפזרו בני ישיבות הגאון ויתמעט כבוד התורה, ולמען לא תהיה תורה מוזנחת בקרן זווית אימץ לבו בגבורים ואסף אליו כל יתום וכל בן אלמנה, אשר אין ידי אמו משגת לשכור לו מלמד, והשיבו בין ברכיו ושכר לו מלמד עד יכול הנער להתפלל, תפלה לעני כי יעטוף, אחר כך למדו מקרא, אח"כ שיח ללמדו מדרש, כתב והגיון, משנה וגמרא, חנוך לנער על פי דרכו, ובעינא פקיחא השגיח על כל נער בבואו מבית הספר בליל שבת עד חצות... ויומו ומוצאי שבת לא היה ישן, למען ישמע כל נער יסדר לפניו למודו מכל השבוע... ולא היה זז משם עד שמצא גרסת תלמידיו הקטנים מורגל בפיהם. והוא בעצמו כל ימי השבוע יושב ומלמד לתלמידים ש"ס ותוספות, ראשונים ואחרונים, עד כי כל אחד מהם תלמודם בידם ממש בעל פה. ובאזנינו שמענו כמה נערים כבני י"ג או י"ד שנים חזרו בעל פה מסכת גיטין וכתובות... תלמיד אחד מתלמידיו כי חלה באמצע הלמוד והוציא קיאו קצה נפש כולם בו ופרשו ממנו, עמד רבנו ממקומו אחזו בראשו למען יקל לו והוליכו בכתיפיו, בכתף ישאו לחדר משכבו על מטתו הניחהו, צוה ואמר: קריבו תכא קמיה באוכלים מעדנים תפנוקים עד יתפקח נפשו, נטלו בידו ואמר: לך בני ונלמדה"...

תאור זה מתוך ספר „קול יהודה" לר׳ יהודה ליב ב״ר אליעזר אבד״ק זלאבין. הספר הוא פירוש על מגילת אסתר, רות ואיכה ונדפס ביוזעפאף תקפ״ז. המחבר נתעור בהיותו בן שנה וחצי והיה ת״ח חשוב ואחד המוכיחים והדרשנים החשובים. בדפים נ״ו—נ״ז (לפי ציטטה מספרו של ש. אסף „מקורות לתולדות החנוך בישראל" חלק רביעי, עמ׳ קע״ז).

רבי יצחק גרודנסקי (שירווינטער)

...בהר״ר אריה, בהר״ר יהודה מרעמאגאלע, בן יחיד להרה״ג ר׳ אריה הגדול מגיד בהוראדנא.

הרי״צ נולד בחדש טבת בשנת תקס״א בעיר פאדזעלווע, הסמוכה לעיר ווילנא. בהיותו עלם טוב לקחהו לחתן איש נגיד נכבד מקצה עיר אנטאקאליע, מווירשופע (מגרש ווילנא לעבר מזרחית צפונית), שמו ר׳ אליעזר אפרים׳ס מחזיק שמה בית משרפות יין (בראהויז), ויתן לו את בתו הכבודה הענא פריידא לאשה. בבית הזה מצא מנוחה ועונג לרוחו ונפשו ללמוד בקהל חברים מקשיבים. למד גם בישיבת עץ חיים בוואלאזין. הוא היה מגיד שיעורים ביום גם בלילה בפלפול וסברא ובעיון רב בחשן המשפט עם כל נושאי כליו, אורים ותומים, וקצות החשן, ושער משפט, ונתיבות. ויותר שהיה הרי״צ גדול בתלמוד ופוסקים, היה גם דרשן נפלא, אך מענותנותו הגדולה לא חפץ להראות לרבים את כבוד עשרו בדרושים, כי אם לעתים רחוקות ולתועלת רבה. במות עליו חותנו המחזיקו הוכרח לקבל עליו עול הרבנות ראשונה בעיר מצער שירווינט (שבע פרסאות מווילנא), ועל שם עיר זו נשתקע שמו בשם ר׳ „יצחק שירווינטער" עד עולם. ויהי שם למו״צ כשבע שנים, ומשם קראוהו גדולי ווילנא להיות ר״מ באנטאקאליע בביהמ״ד דווירשופע.

וזה כתב התמנותו: הנה העיר ה׳ רוח מופלגי תורה המקבלים עליהם להיות משוקדי דלתות בהמ״ד, נפשם אותה ללון בעומקה של הלכה ולאוקמי גירסייהו באסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ממקור התלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים ובראשם כבוד הרב החריף מופלג אמיתי בתורה ויראת ה׳ מוהר״ר יצחק נ״י מ״ץ דק״ק שירווינט, שכבר אתמחי גברא להיות יושב בישיבה שיש בה סמיכה סמיכת חכמים רבים שתו מי בארו וראו סימן יפה בתלמודם להיות משנתם סדורה להם בהוראת אסור והיתר, ודיני ממונות, אבל אלו שתורתם אומנתם צריכים לעזור ממחזיקי עץ החיים לתמכם ולסעדם בצל הכסף כי עמודי בית מדרשם ירופפו באפס משען ומשענה, על כן אמרנו וענינו כל מן דין סמוכו

לנא, משמיא יהא רעוא דתתקבל לעלמא, והנדיבים יפתחו פתח ידיהם למפלג למצוה גדולה זאת לחזק עמודי תוה"ק ובפרט כי דבר ה' זו הלכה ללמוד ע"מ לעשות, והלכה ומורין למוד פוסקים אחרונים שיעור מדי יום ביומו יקר מאד בעתים הקשים הללו, הנגו ועלינו לאחוז בסנסני עה"ח, להיות מהמנוין למצוה זאת ליתן כל איש נדבתו חלק קצוב לשבוע, נועם ה' יהי' עליהם ועלינו ומעשה ידיהם וידנו יכון להגדיל תורה ולהאדיר המתנדבים בעם ה'; הבא עה"ח בצרוף רוזני קהלתנו יע"א פה ק"ק ווילנא, ויקוים בנו גם כי יתנו וכו' עתה אקבצם בב"י. נאום חיים נחמן ברמ"פ ז"ל. — יעקב ב"ר ליב עליאש. — יצחק בהרב מו' אברהם דאנציג ז"ל. — צבי הירש במו"ה שמחה ז"ל קאצינעלינבויגין.

ומהישיבה הזאת יצאו כמה מחבריו ותלמידיו והיו לרבנים. (ואיזה מהם נודעים בשמם: ר' „דוד מערעצער" מו"צ בק"ק ווידז, ר' „שניאור זלמן" אבד"ק גאלדינגען (פלך קורלאנד), גאון וחכם מחבר ס' „אבן בוחן" ו„גליון האלפס" בש"ס ווילנא, ר' „יעקב ווידזער" בעהמ"ח ס' „דברי חפץ", מקודם מו"צ בק"ק נעמענצין ופאדברעזע, דרשן מפאר; ר' „נחום שמעון" מו"צ בק"ק נעמענצין בעהמ"ח ס' „פרי עץ הדר", היה חתן שני להג"מ יעקב קאוונער, ועוד).

אחרי איזה שנים מנוהו גדולי עירנו להיות שד"ר בעניני הצדקות ויעמד על משמרתו זאת גם כן איזה שנים, ואחרי מות מו"צ בעירנו הרה"ג ר' ליביל אייזיק'ס (הנזכר צד 43), הושיבו חכמי העיר את הר"ר יצחק על כסאו. לשמע תורתו וצדקתו, נהרו אליו כל בעלי דינים בעסקי ממונות, ויתווך ביניהם בהשכל ודעת, כי לא נשא פני כל איש, ולפניו חנף לא בא, ויוכח בשפתי חן את בעלי הדינים, וברוח שפתיו המיש רשע כסל לבבם ובגלל זאת אהבוהו וירוממוהו כל בית ישראל.

בס' „אפריון דוד" שו"ת (אייזדקוהנען תרל"ב), שם סי' נ"ב הסכימו על פסק הגאון ר' יחזקאל לנדא ראב"ד מווילנא, והרה"ג ר' יצחק שירווינטער, והג"מ מרדכי מעלצער עיי"ש. גם בש"ס הנדפס פה בשנת תרמ"ה נמצאו ממנו איזה חדושים.

כבוד התורה היה גדול ויקר בעיניו מכל הון דעלמא. הוא לא עשה את תורתו קרדום לחפור בה להתחתן בבניו ובנותיו את עשירי עם, כשאר רבנים שמוכרים את בניהם לעגלי הזהב. לא כן ר' יצחק: לא היה איש עשיר וחי במדת ההסתפקות, והתחתן בגדולי הדור רבנים וגאונים ומיוחסים מצוינים. לעת זקנתו כאשר חלה והרגיש כי קרב קצו, בקש את אחד מנכבדי עירנו כי יעשה טובה עמו אחרי מותו, ויבקש את גבאי צ"ג כי יניחוהו בין קברי לומדי תורה ולא

לעשות סחורה בעצמותיו למכרם לעשירי עם הקונים בכסף כבוד אחרי מותם, וכן נעשה רצונו, ומקום מנוחתו בין הרב הג' הצדיק ר' מאיר יעקב גינצבורג (המסדר והמביא לביה"ד „באורי הגר"א" על חו"מ), ובין הצדיק תמים ר' בער העלימער. הנמצא רב גדול כזה וצדיק תמים כמוהו בדורנו?! אמנם ראוי הוא הרה"ג ר' יצחק זצ"ל להיות למופת לדורות לכמה גדולי המאורות.

והרשי"ף העלה את זכרון המצוין הזה על ראש הכרמל (שנה ששית כ"ו תמוז תרכ"ז) בדברים האלה: „בש"ק כ"ד תמוז, מת הרב המאוה"ג „ר' יצחק ב"ר אריה שירווינטער מו"צ דפה"ק. הרה"ג מלבד חכמתו המופלאה בש"ס ופוסקים היה מצוין בדיני ממונות וחכם ובקי בהלכות ד"א והויות העולם, ונבחר תמיד לשליש ופשרן בדברי ריבות בעסקי ממונות הגדולים, ובתבונתו הפריד בין עצומים וקרב את המרוחקים, ומתרומות מדותיו אהבת האמת ושנאת הבצע והכבוד, עניו ושפל רוח ועומד על דעתו, שמח בחלקו ומקבל יסורים באהבה, שנות חייו „ששים ושש".

את בתו הבכירה מ' „ברוינא רויזא" השיא להר"ר אבא, בן הרה"ג ר' חיים אבד"ק זעלווי (מת שמה ביום יו"ד סיון תרמ"א) בן הר"ר זאב וואלף, (מ"כ בווילנא א' דר"ח אלול תק"פ), ואשתו מ' בתיה בת הר"ר בצלאל יעקעס (מתה כ"ה טבת תקע"ה) ורז"ו היה רבו של הגאון ר' יצחק וואלאזינער, והגאון ר' תנחום הוראדנער היה דודו של הרז"ו. — בנו העילוי המפורסם אשר היה מיועד לגאון ולתפארת ישראל הר"ר עזריאל, לקח את המשכלת המהוללת מ' גרונא בת הגאון ר' יעקב אבד"ק בויסק בעהמ"ח ס' „זכרון יעקב" (ווילנא תרל"ד), אכן לדאבון לב אבותיו ומכיריו מת בנעוריו, בחדש שבת בשנת.... עיי"ש בהקדמת ס' חותנו. — בנו הרה"ג ר' אליהו אליעזר לקח את המצוינת מ' מלכה הינדא בת הגאון האדיר ר' ישראל סאלאנטער (עיין שמו). בנו החתן הגדול בתוי"ר משה יוסף, נארש עם בת הגאון החכם ר' שמעון זרחי אבד"ק טאווראג ויאקובשטאדט, (מ"כ בירושלים), אך מת פה ווילנא ב' דר"ח אייר תרי"א, בעודנו היה ארוס עמה. — ואת בתו הצעירה המצוינת מ' רחל, נתן להרה"ג ר' שמריהו הכהן גוריון, בן הגאון ר' משה יואל אבד"ק אניקשט, בעהמ"ח ספר „ראשי בשמים", (ווילנא, תרמ"ד) („עיר וילנא" עמ' 52).

לפי המובא בספר „נחלת אבות" (בשמו), התכתב ר' יצחק שירווינטער עם הגאון בעל „אהל יוסף" (ר' יוסף אשכנזי, מתלמידי הגר"ח, עיין בערכו) ...ראיתי הרבה שו"ת וחליפות מכתבים בח"ת שהיו ביניהם, ...יען שלמדו שניהם יחד כמה שנים בישיבת רבינו חיים מוואלאזין.

רבי יצחק לאזדינער

לא נודעו לנו פרטים על אודותיו, זולת שנזכר בספר „רבני מינסק וגדוליה" לאייזנשטט, עמ' 35:

תפארת עדתנו ופאר עדיה, ר' מרדכי סאלאמאנאוו מילידי העיר איווניץ, בן הרב הגאון הצדיק המפורסם ר' שמואל חיים (חתנו של הרב הגאון המפורסם ר' יצחק לאדזינער מאיווניץ תלמידו של מוהר"ח מוואלאזין). אביו מת בילדותו ויקחהו אליו הג' האמיתי ר' ליבלי שפירא מקובנא.

רבי יקותיאל

הר"ר יקותיאל בהר"ר משה, היה תושב סלבודקה (ויליאמפול) הסמוכה לקובנה, והיה מלמד תורה לנערים. אחר פטירתו ספד לו הגאון רבי אליהו רוגולר (גם הוא מתלמידי הגר"ח ועיין לעיל). בנו היה הסופר אברהם מאפו.

רבי יקותיאל זלמן ב"ר מרדכי אב"ד זאגער

היה ידוע בשם „ר' זלמן זאגערער", היה מפורסם כרב גדול ואף מתואר כ„גאון". היה אח"כ אב"ד בוועקשנה ושם נפטר בגיל שבעים בשנת תרי"ח.

הספד על ר' זלמן זאגערער נמצא בספר „קינת יהודה וישראל" הרב המספיד כותב עליו ששמע מפי אנשי אמת, שהמנוח היה אחד מהשלשה שבתלמידי הג"ר חיים, שרבם העיד עליהם „שלמדו איך להתפלל בכוונה בטהרת הלבבות ובזכות הרעיון". והיו לו לר' זלמן, תכריך כתבים של דרשות ששמע מפי רבנו חיים מוואלאזין, ומזה צורף לספר „נעימה קדושה" להג"ר יוסף יאסקי אב"ד גליל מינסק (ואח"כ אב"ד דובנה) שהוציא לאור נכד המחבר ר' יעקב בר' ברוך ברוידה תושב ראסיין.

ר' זלמן זאגערער עמד בחליפת שו"ת עם הג"ר יצחק אייזיק אב"ד שאבלי וזה מובא בספר שו"ת „עטרת יצחק" של הגאון הנ"ל (ירושלים תרפ"ה). ובא בהסכמה על ספר „יד קטנה" (הוצאה שניה, קניגסברג תרט"ז, ח"ב תרי"ז, ח"ג תרי"ט).

בספר „קינת יהודה וישראל" חורז המחבר גם דברי שיר תוגה לזכרון ר' זלמן „זאגערגער: „איך ומה נתעלו אנשי זאגר בעת דרך כוכב מיעקב ויופיע עליהם אור צדקת מעוזם, הדרו לשם תפארה על פני תבל לשם פארו היו לנס, בהרים דגל שם ה' על ידי מורם מלאו ספקם פללו לא־ל". „גם דברי שלמה זלמן

מזאגער נכרזים מרחוק כי גדלו מאד וכבר נשמעו בין החיים מרוב צדקתו וזכות עבודתו לחיי מקודש בתורתו, טהור בעבודתו כל מעשיו היו לה״.

בנו של הרב ר׳ יקותיאל זלמן זאגערער ר׳ צבי הירש לויטס היה אב״ד בלינקובה היה ידוע כרב גדול ודרשן. בנו ר׳ יקותיאל זלמן לויטס הי״ד, רבה האחרון של לינקובה היה חניך טלז וחדושי תורה שלו פורסמו בירחון התורני־רבני „שערי ציון״ בירושלים. נספה בשואה בקיץ תש״א בגיל נ״ח. חותנו היה הרב הגאון ר׳ אריה לייב ליפקין אב״ד קרטינגא.

האגדה מספרת כי ביום בהיר אחד עמדה לפני ר׳ זלמל׳ע מרכבה רתומה לסוסים עם נהג שבא מפטרבורג ממניסטר הפנים ולוקח אחר כבוד להתראות עמו על עניני דת חשובים, וכאשר הלך פתאם כן שב פתאם כעבור כמה שבועות לביתו, טיב השיחה או הויכוח עם המיניסטר לא גילה הרב לאיש. סיפור זה היה ידוע גם בלינקובה ואושר על ידי בנו הרב צבי הירש רב לינקובה (מזכרונות הרב יעקב לוינזון יליד לינקובה ב„בצרון״).

באחת מדרשות התעוררות בעת תפילת כל נדרי הזכיר את הגאון רבנו היים מוואלאזין, שזכה לשמוע ממנו אף הוא דברי התעוררות בשעתו בתפילת כל נדרי, ומדי הזכירו שמו התחיל לבכות ולצעוק מרה, כי נזכר שדברי ההתעוררות של מו״ר ר׳ חיים נשברו לבבות ונשפכו דמעות — לקראת תשובה שלימה ועלי תרופה וסממני מרפא הזקוקים למכתשת יעילים ומרפאים הם אם הם כותשו במכתשת טובה נקיה. כזה היה רחו״ו שהמכתשת שלו זה הלשון, שמפיו יצאו דברי התוכחה היה קדוש וטהור על הצד הטור ביותר ועל כן היתה רפואתו שלימה ונכונה. אבל מי יודע מה אתי, כי באם גופי לא טהור זוהי המכתשת ולשוני זה המכתש לא טהורים על כן אני חייב לבכות ולצעוק על עצמי עזרני ה׳ אלוקי שיתקבלו בלבי בכייתי ותחינתי וצעקתי ותהיה תשובה שלימה לפני כסא הכבוד.

רבי ישראל העליר

בן הרב ר׳ אהרן, יליד קאיידאנוב (מחוז מינסק) והתייחס מצד אמו להגאון בעל „תוספות יו״ט״. למד בוואלאזין בתקופת הגר״ח, והיה אחד מארבעת האחים המפורסמים: הגאון ר׳ יחיאל העליר, בעל „עמודי אור״, רב בהלוסק, וואלקוביסק, סובלק ופלונגיאן, הרב ר׳ מאיר הליר דיין־צדק בווילנא בשנות תק״ץ והלאה, אח״כ רב בטרוק ובקוסטיקוביטש (פ׳ מוהליב) והרב הגאון ר׳ יהושע העליר,

נבחר למגיד ומו"ץ בווילנא לאחר שהיה מגיד מישרים בהורדנא ואב"ד בפלונגן ובטלז, אולם לא יכול היה לקבל על שכמו את המשרה ונשאר בטלז.

ר' ישראל התפרסם בחריפותו ובכח ה„חידוש" שבו נתברך, היה ר"מ בישיבת מיר בימי האב"ד והר"ם הגאון ר' יוסף דוד, וכן ר"ם במינסק במשך מספר שנים. אחריו הניח מספר חבורים בכתובים שו"ת וחדושים בפלפול על כל הש"ס, על מסכת חולין חבור מסודר לדפוס בן שני כרכים. הוא נפטר בתרכ"ד בקאיידנוב עיר מולדתו בה שמש כאב"ד ארבע שנים.

בנו ר' אברהם מאיר מילא מקומו ברבנות וישב על כס זה כשלושים שנה, היה תלמיד הג"ר ישראל סלאנטר. בן בנו ר' יחיאל אף הוא רב בקאיידנוב הוציא לאור בשנת תרס"ט שני ספרים משל סבו בשם „נחלת ישראל" המכיל חד"ת על המסכתות בבא קמא ובבא מציעא.

רבי ליפא

...ולפני כן בנערותו יצק מים ממש על ידי הגאון ר' אליהו מווילנא בהיותו בן י"ג שנים היה נער משרת את פני הגאון ויוצק מים על ידיו בשעת נטילה. בבחרותו נכנס לישיבת ר' חיים והיה מבחירי תלמידיו. היה סוחר ונוסע בעניני מסחרו. לעת זקנתו ירד מנכסיו וישלח ידו במלאכת שמים ויעש תורתו אומנותו, בא לווילנא ויהי למלמד... (מזכרונות תלמידו יל"ג).

רבי מאיר שלום הכהן גוריון

הרב הגדול החסיד המפורסם ר' מאיר שלום בהרב ר' שמריהו הכהן זללה"ה, מילידי עיר קארעליץ, מתלמידיו של הגאון ר' חיים מוולוז'ין ז"ל. שמש אותו בקדושה וטהרה קרוב לארבעה עשר שנה, אחרי זאת שלחהו רבו הנזכר לעיר ווילנא, ויפקידהו שמה על בית הישיבה של גדולים ותלמידי חכמים, והוא היה הראשון והראש על כלם אשר העמיד שם תלמידים רבים שהיו למאורות בישראל ועל הכבוד הזה קנאו בו רבים מתלמידי הגאון הנז' וקפחוהו לפעמים בהלכה, כי לא ידעו את ערכו הרם, ובהודע זאת לרבו הגאון שהוא שרוי בצער על זה, נסע הגאון הר"ח ז"ל בעצמו לק"ק ווילנא, והתמהמה שמה כשני ירחים, ובאותן הימים היה דרכו של מורו הגאון ז"ל להיות מעוטף בטלית ותפלין כמנהגו בכל הימים כפוף ועומד בישיבת תלמידו הגדול הנז', והיה נושא ונותן לפניו בהלכה, שואל ומקשה כאחד התלמידים, וההר"מ ז"ל היה מפלפל עמו ושונה, ומתרץ לו כל דבר הקשה.

אחרי אשר עזב את ישיבתו הגדולה נתקבל לרב ומו"ץ בק"ק איוויא ומאלט, ומשם זכה לעלות אל הקדש ולהסתופף בחצרות ה' והיתה זאת בערך שנת תקצ"ז, גם שמה לא עזב דרכו דרך הקודש, והיה מרביץ תורה ברבים לפני הלומדים גדולי התורה בגפ"ת ובפוסקים, והיה מתאוה לקבוע לו בית תלמוד אך לא עלתה בידו. גדולת מעשיו וחסידותו בפרטות אי אפשר להעלות על הכתב, רק בדרך כלל, לא היה דבר מתלמודו אשר לא זכה לקיים ולעשות, וכל מה שלמד היה על מנת לעשות, לפי הכרעת הפוסקים הראשונים והאחרונים, והיה מקיים כל המדות שמנו חכמים בם ובתלמידיהם, וביחוד זהירותו הגדולה בנקיון מלבושיו וטהרת ידיו וגופו, עד שנזהר כמעט בכל ימי חייו מלגעת במקום שער שיצטרך לבוא לידי נטילת ידים, ועכ"ז בכל פעם שהזכיר איזה דבר שבקדושה היה נוטל ידיו בכל פעם, והיה בקי ושלם בתלמודו ומעורב בין הבריות ורצוי בעיניהם, והיה מחבב את עיקרי הלשון ודקדוקיו אשר לזאת היה בקי מאד בחכמת הדקדוק. כה היתה עבודתו עבודה תמה בלעדי פניה זרה חצונית, ופה בעיה"ק יצתה נשמתו בטהרה, ביום י"ז סיון שנת תקצ"ט לפ"ק.

(בפנקס הח"ק הכללית [בהעתקת הרב פרומקין בכת"י בסופו], נזכר „הרב המובהק הדיין המצויין נחית לעומקא דדינא קדושת תורתו, מו"ה מאיר שלום בהרב ר' שמריה הכהן, נלב"ע ד' ט"ז סיון תקצ"ט לפ"ק". ונראה שהוא הוא ר' מאיר כ"ץ שנפטר בירושלים תקצ"ט — כן צריך להיות, ולא ת"ר — ונספד בספר „תורת משה" — סופר הוצאה שניה ח"ג פ' נצבים דף נ"ד ע"א. הובא במפתח ההספדים ב' צד 29. ונראה שהוא הוא רבי מאיר או ר"מ הכהן שמוזכר בספרי „הצדיק רבי יוסף זונדל ורבותיו", בצד קי"ד וצד קי"ח—קכ"ח, והצדיק רי"ז מביא שם משמו מהנהגות ר"ח מוולוז'ין, וגם חדושים על בבא בתרא ששמע ר"מ כ"ץ מרבו רבי חיים). (תולדות חכמי ירושלים, ח"ג עמ' 76).

שלשת בניו הם הגאונים ר' יהודה לייב אבד"ק מיכאלישוק, ר' שאול זעליג אבד"ק דווינסק ופרוזאני ור' משה יואל אבד"ק אניקשט בעמח"ס „ראשי בשמים" ושם מובאים גם חד"ת מאביו. חתנו הוא הרב שאול בנימין הכהן מרדישקוביץ (עיין תוח"י, ח"ג עמ' 272).

רבי מיכל מהאזינפוט

...אעתיק מה שהשבתי לתלמידי הרב דהאזינפוט אשתקד... (הגר"ח, „חוט המשולש", סי' ה', במכתב להגאון רבי עקיבא איגר).

באותו נושא נזכר גם ב„תשובות רבי עקיבא איגר" סימן קכ"א ע"ש, ועיין לעיל פרק „אביר הרועים".

רבי מנחם מנדיל ממינסק

מגדולי התלמידים, גאון ומרביץ תורה, היה ראש ישיבה במינסק. בספרו „זכרון מנחם" שבו כונסו מעט מתורתו ע"י בניו, נכתב בהקדמה:

...ואנכי לא זכיתי ליהנות מאור תורתו כי כשהייתי כבר תשע שנין נתבקש אורו בישיבה של מעלה, אבל העיד עליו תלמידו הגאון וכו' משה פינעס שהיה ראב"ד ומ"ץ בעיר מינסק המעוטרה אשר זכה ללמוד אצלו ...לידתו היה בעיר פאליצק בן הרב וכו' ברוך ממשפחת סטאלפער ובמות אביו היה כבר שלש שנים ונתגדל בעיר שקלאוו... עד כד הוה כבר תריסר היו ידיו רב לו גם בחכמת הקבלה.... ולמד שם עם הרב הצדיק המפורסם המקובל אלקי ר' ברוך זצ"ל מ"מ דק"ק הנ"ל...

מה ששמעתי מפי עדים נאמנים והמה מדודי הרב הגאון המפורסם מהור"ר אשר זצ"ל שהיה רב כמה שנים בעיר ווידז בע"מ „מעדני אשר" „וסדר תפילת אורך חיים" אשר נסע בילדותו אחר מר אבא הגאון והביא אותו לבית אבי זקני הרב הקדוש מו"ה אברהם בעמח"ס „עמוד הימיני" וסיפר לי אשר בנערותו היה שעור קבוע שלו שמונים דפים גמ' ותוס' בכל יום ויום... גם שמעתי מפי ש"ב הרב הצדיק המפורסם מו' מאיר נ"י מלוצין אשר אור צדקתו זרח בירושלים עיה"ק וזכה לשמש אותו כמה שנים... (ספר „זכרון מנחם" חדושים עמ"ס שבת וערובין. חלק ב' „מדרש מנחם" פרוש נפלא ע"ד הקבלה והפילוסופיה על שה"ש, קהלת, אסתר ועוד. (ורשא תרל"ה). י"ל ע"י מוהר"ר ישראל חיים קליין רב חרקוב).

וכך מתאר אותו רב"צ אייזנשטט בספרו „רבני מינסק": והגאון ר' מנדיל גם הוא תמיד לא פסק מללמד תורתו ברבים, ויעמיד תלמידים רבים וגדולים וישתדל לטעת בהם כל מדה נכונה והתרחקות המותרות, וכדרכו בקדש אשר בחר לו לסגף את גופו בסגופים ותעניתים ויסתפק ממש בקב חרובין, בפת קבר יבשה, ובצלוחית של מים, ויתרחק מכל המדת התבל, ממאכלי בשר ודגים ומטעמים בלתי אם משבת לשבת, (וספר לי אחד מתלמידיו ה"ה ידידי הרב הישיש והזקן המופלג ר' ברוך מרדכי מקלעצק כי בראות את הגאון ר' מנדיל בפעם הראשונה הרב הצדיק ר' נח מלעבעוויץ בהיותו במינסק וכבר שמע את שמעו שגדול כחו

בחכמת הקבלה, ומצאהו כחוש ודל, ובעל גו רזה, אמר בדרך הלצה על ר' מנדיל „אין דר (בלע"ז) אלא במקום תורה").

במכתב מענין שנתפרסם בספרו של ש. אסף „מקורות לתולדות החנוך בישראל", חלק רביעי, עמ' קע"ו מגלה רבי מאנדיל טפח מהשקפותיו:

...גידון המלמדות יהי אלקים עמך ואיעצך, שיהיה בדעתך הן ולאו שוה ובפרט שברוך השם אינך צריך לזה, רק מהכרח המצוה רבה וכפולה מנשואי אחותנו, ע"כ חלילה לך מלעשות טצדקי גדולה או קטנה, רק לבך לשמים שיזמין לך אופן היותר מועיל ללימוד ולהשלים המצוה הרבה הנ"ל... והנה זה דרכי מעודי, וכל מבקש ה' הצריך למלמד יבא יקראני ואענהו, רק צריך להודיע לרבים שרצונך ללמד, ודי בזה. וידעתי תשוקתך להיות אתי במחיצתי, וגם נפשי יודעת זאת וחושקת מאד, אך אין דנין אפשר משאי אפשר כי במינסק אין כעת בנמצא תלמידים גדולים, וד"ל.

והא לך סדר למודי. שני דפים גמרא ותוס' באר היטב בבבא מציעא עד עת האוכל בצהרים ואחר חצות חוזרים היטב כל הנ"ל. ומעיינים שני דפים גמרא ורש"י ורבים מעיינים עם תוס' ומפרשים במס' חולין. והתפללנו ותיקין קצת, והגדנו להם השיעור הזה מאחרי הותיקין עד זייגר ט', ולא יותר. וזה השיעור הוא בעיון יותר בדרך הישר אך במהירות גמרא ותוספות בפנים ב' דפים הנ"ל, וגם כל הקשה לכל אחד ברש"י ידובר בו דבור דבור על אופניו. והנה ב"ה כבר סיימנו מס' בבא מציעא ואם ירצה השם בשבוע זה נסיים מס' חולין. והתלמידים חוזרים לאחר חצות שני השעורים הנ"ל, בבא מציעא וחולין, הכל עם תוס' היטב ומעיינים כנ"ל. ובערב שבת קודש חוזרים כל למודם של בבא מציעא של השבוע ובשבת קודש חוזרים כל השעורים מחולין, והכל עם תוספות באר היטב. וכעת חזרו לראש בבא מציעא ואי"ה יחזרו גם חולין.

והנה האמת אגיד לך, שבחורף העבר היה להם זה למשא כי לא הורגלו לתפיסה כזו, והיו נושאים בעול היטב כדי להשלים החוק של השעורים הנ"ל במס' בבא מציעא, ויורה דעה מראשיתו עד סוף תערובות. אך כאשר יד ה' היתה לטובה עלינו להרגילם בתפיסה, והורגלנו לחזור כל העשרה דפים בתוספות לערך בשלש שעות ולא יותר, וכעת הם הולכים בטל. ואני צועק עליהם: וכי בשביל שאני זכר הפסדתי, אדרבה עוד תוסיפו לשמור חוק החזרה והעיון מקודם פעמיים, כדי שלא יתבטל הזמן, כי הקב"ה מודד לפי הזמן והחשק...

בשולי המכתב מעיר המלביה"ד: המכתב נכתב ה' אלול ר"ב שלו"ם (ה"א תקע"ח), ונדפס עם עוד מכתבים אחדים ממנו ע"י תלמידו ר' בן ציון מלוצין

בירושלים, דפוס יואל משה סלומון (שנת הדפוס חסרה) בשם „אגרות שלום". ממכתב זה נראה את גודל שקידתם של בני הנעורים על התורה ורוב למודם.

ר' מאנדלי היה זמן ידוע מלמד בניו של הגביר והעסקן הצבורי המפורסם ר' ליזר דיללון (עי' עליו באינציקלופדיה הרוסית־עברית כרך ז' עמ' 191, ועיר ווילנא למגיד עמ' 146—150) ור' יחיאל מיכל מספר עליו בספרו „לזכר לישראל" עמ' 23: „ודכירנא שהרב הגדול המפורסם בתורה ויראה מו"ה מנחם מאנדיל נ"ע שהיה דר בחצרי כמה שנים והיה נותן שבח להשם שאין לו חצר בית חומה כשהיה רואה אפילו טירדא קטנה שנעשה לי מנכסים".

ר' מנחם מאנדיל נפטר במינסק בשנת תקצ"ד ועל מצבתו נאמר:

ציון מנחם

מחמד נפשנו חסן משגב אשרך, עוד בחיים חלקך, חמודות
תבל לא חבקת, לא התענגת על מעדנים, שד חלצה לך
לא ינקת, על כן את מות ברית כרת, ואימתו לא תבעתך,
אך את נפשך ממאסר חלצת, מאוד ישגא אחריתך, יקדמוך
בחלק עדנים לגמול מעשיך מאז נצפנו לפניך במרום, בצרת
חזק מני היכלי שן בארזים, מחמד נפשנו ברוך אשרך,
פאר עירנו, ה"ה הרב המאוה"ג, איש אלוקים, חסיד ועניו,
סוע"ה, כבוד שם מנוחתו מנחם מנדיל ב"מ ברוך זצ"ל,
ונגנז ארון הקודש בשנת צדקותיו לפניו תלכנה, וכבוד
ה' יאספו לפ"ק

רבי מרדכי מינסקער

...ואחרי איזה שנים, נסע תלמיד אחד מתלמידי רבנו הקדוש למינסק, ושמו החסיד ר' מרדכי מינסקער זי"ע, ולמד שם בפרישות עצומה, ונלוו אליו בני הגבירה מרת בלומה נ"ע, והעיר את בניה, והם העירו אותה ויסדו קלויז נאה והחזיקה כל הלומדים על שולחנה עם כל הוצאות הקלויז, הכל מכיסה. וזה הקלויז היה ראשון לציון בעולם.

...ואחרי איזה שנים, קבע רבי מרדכי מינסקער דירתו בוילנא ויסד שם ישיבה בקלויז ישן, על ידי כח הגביר רבי שמואל יודעס קליאצקי נ"ע ואח"ז קבעו ישיבה בקלויז חדש...

(ר' דוד יוסף משה מאיישישוק, במכתבו המפורסם, לעיל פרק „ראשיתה של וולוז'ין", ועיין גם להלן בפרק בנותיה של ישיבת וולוז'ין — הישיבה במינסק).

רבי מרדכי קלאצקי

...בהר"ר אשר קלאצקי, בהרה"ג יצחק אייזיק, בהגאון ר' אברהם אשר.

נולד בווילנא בשנת תקנ"ז, בשנה האחרונה לחיי הגר"א, ונוכל להמליץ עליו מאמר המלך (קהלת א', ה') „וזרח השמש ובא השמש" כדעת חז"ל. בימי ילדותו נכרו בו אותות וכשרונות יקרים להפליא, שכל חריף ועמוק, התמדה וזכרון. מוריו ומלמדיו אין אתנו יודע מי היו, אכן מקובל בבני משפחתו, כי מימי נעוריו היה מתמיד בלמודו, ובהיותו עלם טוב ויפה לקחתו לחתן הנגיד הנכבד ר' יהודה ליב גארדאן, הנקרא ר' ליב מעלצער לבתו הכבודה שרה דבורה (מתה ח"י טבת תק"צ), ובגלל חותנו נקרא בשם „ר' מרדכי מעלצער" עד עולם. ובהיותו בבית חותנו החל הר"מ להחזיק ישיבה עם תלמידים מובהקים בבהמ"ד של הרב הגביר ר' דוד שטראשון (הוא חותן הגאון ר' שמואל שטראשון), ועל ידי תלמידיו נשמע כבוד תורתו בין גדולי דורו לחריף ומפולפל גדול. ובהמנותו לראש בישיבת ר' מיילא יצא שמו לכבוד ולתפארת לראש החריפים בדורו, בבקיאותו הגדולה בכל מפרשי הש"ס הראשונים והאחרונים, וכל גדולי הלומדים כרעו ברך לפני הדרת תורתו. ואז דמוהו בסדר למודו אל הגאון האדיר ר' יעקב פולאק בעל ה„חלוקים" המחודד והמפולפל, אשר העמיד תלמידים הרבה וחי כשלש מאות שנה לפניו. (עיין אודותיו בקונטרס „רחובות קריה" להרמש"ש בסוף ס' ק"נ דברים נכבדים, יקרים וחמודים).

בהחל שנת ת"ד, בעת עזב משנהו בישיבה ר' אליעזר טייץ את משמרתו, עברה רוח קנאה על איזה גדולי תורה בעירנו להקטין את ערך הרמ"מ, אשר עלה עליהם בחריפות ובקיאות, ויעצו לגבאי הישיבה למנות למורה על מקום ראש"ט את הרב הג' ר' ישראל סלאנטער, אשר זה לא כבר תקע אהלו בעירנו, באשר כי גם הוא היה חריף ובקי — וגם יהיה להרמ"מ לראש — וכן עשו. ולזאת לקח ר' מרדכי את תלמידיו ויט אהלו של תורה בבמד"ר „מנקי ארבות עשן" (קאמינארעס) בחדשי החורף, ובקיץ העתיק אהלו בבמד"ר „חבורה תורה"; ובכל השנה הזאת עברו דברי ריבת בין הגדולים האלה ע"י מפיחי כזב ודוברי שקר, ואי אפשר היה לשני הרבנים האלו שישתמשו בכתר אחד, כי היו שניהם גאונים אדירים בתלמוד, וכל אחד נכוה מחופתו של חברו. על כן בכלות השנה ההיא, על פי סבה קטנה, מחל ר' ישראל על כבודו ועזב את משמרתו זאת, וישב ללמוד בפרישות במגרש זארעציע בווילנא, ובזמן לא כביר יסד גם שמה ישיבה חדשה. והרמ"מ שב לישיבת ר' מיילא כקדם, וגם נבחר למו"צ ולמ"מ בבהמד"ר „חברה תורה" הנ"ל ובבמד"ר הרב דזאגר. וכן מצאתיו בא בהסכמה

על ס' „הדרת יצחק" להרה"ג ר' יצחק חריף הנשאר בכ"י, בקהל הרבנים יותר מארבעים איש, ויתנוסס הרמ"מ בצחות לשה"ק, וברוחב דעתו וכותב „ובחנתיו בכור הבחנה, אשר דבריו מזוקקים כראי מוצקים, ושמץ דבר בם לא נמצא מדובקים". זאת תעיד למדי כי גדל מרדכי בש"ס ופוסקים אשר רב חריף זקן ממנו כפף ראש לעמוד למבחן לרבי מרדכי הצעיר ממנו. וחותם „ביום ט"ו סיון תקצ"ח פה"ק ווילנא, מרדכי במו' אשר קלאצקי ר"מ דפה מ"מ ומ"צ בק"ק ווילנא". גם נמצאה הסכמתו על ס' „עטרת שאול" על מס' חולין להרה"ג מו' שאול אבד"ק שאוולאן (ווילנא, תר"ב) ומה נמלצו שם דבריו, וחותם: „ה' תשרי בן שנה שאול לפרט".

בשנת תר"ו, בעת הופיע כבוד השר הצדיק סיר משה מונטיפיורי פה בווילנא, ובבקרו את בתי הכנסיות לתפלה, בקר גם את בתי הלמוד, וגם את ישיבת ר' מיילא, — והתכבד שמה בדרשה קצרה אשר דרש לכבודו ראש החריפים מ' מרדכי מעלצער ראש הישיבה, וייטב בעיניו מאד, וגם מליצו לוי — אשר גם לו עשר ידות בתלמוד — דרוש דרש לפני הישיבה, למדם דעת והוכיחם בחן שפתיו ללכת נכוחה ולסור אל משמעת הרב, ועל הגבאים צוה ללמדם שפת רוסיא, וידר ע"ו מאה אדומים ויותר, מלבד אשר חלק לכל תלמיד ותלמיד א' רו"כ, 170 רו"כ לסך הנערים הנמצאים שמה, ולארבעת ראשי הישיבה נתן סך 70 רו"כ" (עיי"ש בס' „האורח" צד 31). — על משמרת הקדש בישיבה עמד כעשרים שנה עד כי בימי עשי"ת בשנת תרי"ב נסע מווילנא לשבת על כסא הרבנות בק"ק קאלווארי"ע, בעיר זאת בא בהסכמות: — על ס' „תאמי צביה" כולל עשרה מאמרות דרושים למקראי קדש ולמאמרי חז"ל ממהר"ר צ"ה בהר"ר שמעון הכהן בלאך (קעניגסבערג, ראית"י לפ"ק) וחותם עם שם אביו: „חוב"ק קאלווארי"א, א' כ' תמוז הברכה והשלום" (תרי"ט). — על ש"ס דפוס ווארשא. — וכן גם על ש"ס דפוס ווילנא, וכתבו אז המדפיסים על מצח הסכמתו „מכבוד הרב הגאון הגדול המפורסם חריף ובקי מופת הדור וקדושו שר התורה עה"י פ"ה זקן ויושב בישיבה כבוד מו"ר מ' מרדכי קלאצקי נ"י אב"ד ור"מ דק"ק קלאווארי"א יע"א הנקרא ב"כ „ר' מרדכי מלצר" וחותם: „יום ג' כ"ה אדר ראשון שנת ברכת טוב לפ"ק".

ובשנת תרכ"ד יצא מקאלווארי"ע ויהי לאב"ד בק"ק לידא, ובהיותו בעיר זו בימי זקנתו השתמש מעט בעניני קבלה, ונהרו אליו רבים נגועי מחלה ונשברי לב ומברכות צדיק זה נושעו, וכן בא בהסכם על ס' קבלה הבנוי על יסודות האר"י והבעש"ט הנקרא בשם „דברי שלום" להר"ר שלום באדמו"ר מקאיידנאוו

„החונה כעת בק"ק לידא" (ווילנא, תרמ"ב), וחותם „יום ה' לסדר כולם אנשים ראשי בני ישראל, לפרט השנה **„אמרת" ה' צרופה** וכו', **אב"ד וחונה פה לידא"**. וכותב: „ואחרי הפצרת בן המחבר לתמכו ולסעדו וכו' וממנו יראו וכן יעשו, כי מחשבתי רק לזכות נפש היקר נ"ע יצאתי חוץ לגדרי, כי אין דרכי להיות בחברת המסכימים על ספרים חדשים המתחדשים לבקרים גם ישנים". ובס' „אפריון דוד", להרה"ג ר' אורי דוד אפריון אבד"ק זאגר ישן על תשובה נ"ב, כותב המחבר: „על זאת הסכימו הגאון ר' יחזקאל לנדא מווילנא, והגאון ר' יצחק שירווינט, והגאון ר' מרדכי מלצר" עיי"ש. ועל ס' „מלאכת חרש" להה"ג יחזקאל חפץ אבד"ק ווראנאווי „מיום ו' מנ"א את ה' אלקיך **תירא וטוב** לפ"ק". ועל ס' „כרם בנימין" להר"ר בנימין מאיר במו' אלחנן מלידא, וכעת מ"מ בקרעמענטשוג (ווילנא, תרמ"ד) והסכמתו מיום אחש"פ תרל"ח. על ס' „ערי יהודה" **להה"ג** ר' יהודה מאלקעניק, וחותם: „מיום ב' דברים **בברכת** לפ"ק חופ"ק לידא", ועל ס' „חפץ חיים" להרה"ג ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, חותם „מ"א לספירה בשנת, **תהיה אורה**, אב"ד דק"ק לידא". על ס' „משנה ברורה" להמחבר הזה בא הר"מ במליצה חרוזית ובצחות השפה מאד יפה, בלא שום זמן ופרט. **ואף** בהיותו חריף וגאון בתלמוד אהב גם את ספרי הדרוש והמחקר, ובא בהסכמה על ס' „מורה חיים ורוממות צדק" להדרשן החקרן ר' חיים רומשיסקער; ומה יקרו שם דבריו הנחמדים מפז, וחותם „מאמר מרדכי דורש טוב לעמו ולכל זרעי בנ"י, המדבר נכבדות להמחברת המלאה אמרת ה' צרופה, חבר לירא ה', הבא על החתום יום טוב לחדש אלול, ג' לסדר יצו ה' אתך את **הברכה וישועה** לפ"ק נאום וכו' אבד"ק לידא". רבים מתלמידיו שהיו לרבנים בערים גדולות וקטנות, מזכירים את כבוד תורתו בחרדת קדש. גם כמה מחדושיו על ש"ס ושו"ת נשארו ממנו בכתיבת ידי אחרים, והיו ביד בנו הר"ר אשר יצחק קלאצקי אשר הביאם לבית הדפוס וקראם בשם: „תכלת מרדכי" עם הגהות ממסדר הספר שהוא אחד מתלמידי ר' מרדכי וקבל מרבו זה סוגיות תלמודו. ויהי' ר' מרדכי גדול ליהודים **והאריך** ימים בכבוד „תורה וגדולה במקום אחד" וימת בן שמונים ושש שנים בעיר לידא, ובין הרבנים שמה תחד כבודו. אנשי קהלתו ידעו להוקיר את ערכו ואת גדלו, ויבנו על קברו בית גדול. ויכוננו שמה תבת ברזל בקיר החומה, וכל הבא להתפלל על קברו, יתן שמה את נדבתו. ככה יתקבץ סך כסף לעשרות לשנה, **והמה** מובאים לתועלת צרכי „תלמוד תורה" לילדים, **לעשות בזאת גם נחת רוח** לנשמתו, באשר אהב להרביץ תורה בחיים חיתו. אחיו הרב ר' דוד היה גם כן ראש ישיבה בקלויז ר' מיילא ומת ביום א' ז' אב תרי"ח, ואחיו השני הרב ר'

שלמה היה רב בעיר שווינצאן; גם השאיר אחריו ר' מרדכי בנים שנים וארבע בנות. ועל מצבתו תארתי במלים מעטות את תהלתו ופרשת גדולתו:

מצבת הרב הגאון ר' **מרדכי** האב"ד פה לפ"ק.
מדורות ראשונים, דרך כוכב יקר זה בארצנו
רב וגאון אדיר כמוהו, מעט למצוא בדורותינו
דברי קדושים, בש"ס ומדרשים, וכל המפרשים שם
כלמו חרותים על לוח לבו ולשונו, כמסיני קבלתם
ירד לעומק ים התלמוד, והעלה פנינים באוצרותיו
בכתובים **רבי** חדושיו נשארו, שמה תראו גבורותיו
את כל נעלם, מי הקשה אליו וישלם, להשיבו בכושרות
שם גדול ורב לו גם בקבלה, לו נתגלו גנזי נסתרות
ריש מתיבתא **בווילנא**, אלפי תלמידיו יעידו
קאלווריע, לידא, **את צדקת קדושתו** יגידו

הרב הגאון החריף והבקי, המעמיק הגדול, השקדן המתמיד להות בתורת ה' ימים ולילות עד יומו האחרון מוהר"ר **מרדכי** בהרב ר' **אשר קלאצקי** הנקרא בשם ר' **מרדכי מעלצער** זצ"ל נצר מגזע הגאון **מהר"ם פאדווא**. נולד ב**ווילנא**, בשנת **זקנת**, ויהי בתוכה, ר"מ, מ"מ, ומ"צ, כשלשים שנה, ואב"ד ב**קאלווריע** שתים עשרה שנה, ופה ק"ק **לידא** אב"ד תשע עשרה שנה.

וישב מרדכי אל שער המלך לפ"ק
ביום ב' והוא זך בסיון לפ"ק
בשנת **גמרת** תנצב"ה.

רבי משה קאצינעלין־בויגין

בן הר"ר נחום, תלמיד ישיבת וולוז'ין בתקופת הגאון רבנו חיים מייסד הישיבה. תלמיד חכם זה היה בפראנקפורט דמיין ושם הדפיס בעזרת תומכים חלק מדבריו **בתורה ובהלכה** „שאלות ותשובות" (פפא"מ תרי"ז).

בהקדמתו לספרו זה מוסר לנו ר' משה על דרך לימודם של הגאון רבנו

אליהו מווילנה ותלמידו הגאון רבנו חיים שהכירו מקרוב בוואלוזין כתלמיד ישיבתו בדברים האלה:

...שגילה לנו (הגר"א) סדר לימודו בדרך הישר בלי פלפול על ידי חבוריו הקדושים ורובי תורתו מסר לתלמידו רבנו הקדוש הגאון האמיתי מוהר"ר חיים מוולאזין נ"ע ובמעט הימים אשר זכיתי ליהנות מעץ החיים קבלתי ממנו סדר הלימוד בדרך הישר ומסר לי כללים הרבה איך להיות בקי בש"ס ובפוסקים ולהוציא הסולת נקיה השיטה מחוורת לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא וכל העולה על כולנה בכ"מ שנראים דברי הש"ס סותרין זה לזה לעיין היטב באלו המקומות בתוספתא וירושלמי ואח"כ בלשון הש"ס שם.

המחבר הזה מתנה את מצבו בדבריו אלה: „כל ימי למדתי תורה מתוך הדחק והרבה יגיעות יגעתי וכמה דמעות שפכתי בשיטות העמוקות ובש"ס שלא יכולתי ליישבן וה' החונן לאדם דעת הוא ראה את עניי ואת היגיעה ונתן לי שכל ובינה לבאר שיטות הקשות בש"ס ומה שנתחדש לי רשמתי בספר דרך שאלה ותשובה". אשר למצבו האישי מוסר לנו המחבר הליטאי הזה ש„כעת אני גר בארץ (אשכנז) ואין מנוח לכף רגלי ובהשתדלות החסידים (הכוונה להחרדים — האדוקים) שבפפד"מ נתנו לי רשות (רשיון לדור במקום נדודיו בגרמניה) והוא נוסע בזקנותו מעיר לעיר לקבץ חתימות למען יוכל להדפיס יתר הכרכין על ספר „אלפא ביתא" וחותם על כך „משה ק. מתגורר פה פפד"מ עיר מלאה חכמים וסופרים". למעשה מכיל ספר „שאלות ותשובות" של המחבר הנ"ל שלש „שאלות" בלבד שנשאל עליהן כפי הנראה במקום שבתו הארעי בעיר זו והוא משיב תשובותיו כיד ה' הטובה עליו.

השאלה הראשונה היא על מה שסמכו בבתי הכנסת של יהודי אשכנז (החרדים) להתפלל ערבית עם קריאת שמע וברכותיה קודם צאת הכוכבים ולרוב פעמים גם קודם שקיעת החמה ולפעמים אחר פלג מנחה והוא תרי קולי דסתרי אהדדי והמחבר הנ"ל מצדיק נוהג זה על סמך מקורות קדמונים. הוא מבאר שנוהג זה נתייסד עוד בימי חכמי המשנה על פי ההלכה וזוהי שיטה מרווחת וברורה בתלמוד בבלי וירושלמי ותוספתא. וגדולי חכמי המשנה ורבי ציווה להכריז בצבור לעשות כן ואף שרבינא ורב אשי שסידרו הש"ס הכריעו להתפלל אחרי צאת הכוכבים ולסמוך גאולה של ערבית ותפלת ערבית כדברי החולקים עליהם לכן קבלו הדורות הבאים אחריהם לנהוג כן בבית המדרש. אמנם תקנת קדומים חכמי המשנה לא רצו לבטל מכל בתי כנסיות ונעשה דבר זה לחוק ומשפט בבתי כנסיות לא ישנו מנהגם אשר נהגו מקדם ובבית המדרש יתנהגו על פי הכרעת

בעלי חתימת התלמוד ועל זה וכדומה אמרו חז"ל אלו ואלו דברי אלוקים חיים.

ב. על שאלה שנייה שתוכנה בתשובה מתיר „המשיב" הנ"ל לאנשי אשכנז הנוהגים לתקן זקנם על ידי מספריים שני פעמים בשבוע שמותרים לתקן את הזקן בחולו של מועד, לפי דעת רבנו תם שמתיר כיוון שלא פשע וגילח קודם החג ולא נכנס לרגל כשהוא מגוול ובפרט בערב החג האחרון.

ג. שאלה שלישית „משיב" הנ"ל על מה סמכו הבכורים במדינות אלו להקל ולאכול בערב פסח על ידי סיום מסכת בו בזמן דבתענית אסתר דאינו מפורש בתלמוד רק בקצת פוסקים אין היתר כזה. ומניין לנו להקל בסיום בכל דהוא בקשר לתענית בכורים דערב פסח.

ספריו האחרים: „אלפא ביתא", מפתחות לאגדות התלמוד בסדר א"ב עם באור פפא"מ תרט"ו—ז. „מעיני הישועה", על נחמות הנביאים באחרית הימים פפא"מ תרי"ט. „התורה והמצוה", תרי"ג מצות ע"ס א"ב, הנובר תרכ"ג, ובהוספות שטטין תרכ"ה. „דברי משה", מאמרי מוסר, המבורג תרי"א. „והכנעני אז בארץ", באור הפסוק, פפא"מ תרי"ז. „אגרת תשובה" הר' יעקב דה לעהו והר' משה קאצינלבויגן, אסור גלוח בחול המועד, רוטרדם תרי"ז. „הספד" על פטירת ר' אנשיל רוטשילד פפא"מ תר"ו. „ממשלת מלכים רצון ה'" על החובה לאהוב את המלכות ולשנוא את הרפובליקה. פפא"מ תרי"ב.

רבי משה חריף מוואבולניק

בהלבנון שנה י"א תרל"ד—תרל"ה (לט) מודיע ר' אלימלך יצחק בן חיים קאמניצקי מבירז' על פטירתו של רב מפורסם זה במילים אלה: יללת קנים והגה על פטירת הרב הגאון הגדול ר' משה חריף מעיר וואבאלניק תלמיד הרב רבנו מורנו חיים ז"ל מוואלאזין, כי נאסף אל עמיו א' ויגש תרל"ה בן צ"ג. כל העדה קראו בעצרת ובאו כמה רבנים לספוד למשה ולבכותו ובתוכם הגאון הגדול ר' בצלאל הכהן מו"צ ווילנא כששים שנה עבד אותם עבודת הקודש באמונה ולא פגע בהם בכבודו ובממונו. גם הלילה היה לו משמר בבית המדרש ותלמודו בידו, ולפני מותו אסף כל בני עירו ואמר להם: ענו בי... וכולם בפה אחד ענו עד ה'...

רבי משה יהושע זליג מהאזינפוט

הג"ר משה יהושע זעליג ב"ר מנחם מענדיל הכהן מהאזענפאטה קבל תורה

מהגאון רבנו חיים מוואלאזין ואח"כ למד עם הרה"ג ר' יהושע זעליג אשכנזי (נהיה אח"כ גיסו, בעל אחותו בפילטען).

ר' משה יהושע זעליג לא עשה תורתו לכתחילה קרדום לחפור בה. התיישב על יד אביו בפילטען (קורלאנד—לאטביה). אביו היה איש אמיד בעל אחוזה ליד פילטען ואף הוא עסק במסחר והיתה לו אחוזה ליד העיר גולדינגן שם הציעו לו את משרת הרבנות אולם הוא לא קבלה. בשנת תקצ"ט נתקבל לרב בהזנפוט והיה שם עד שנת תרי"ב. עלה אח"כ עם אשתו לא"י השתקע בירושלים, מהבולטים באנשי העדה האשכנזית — פרושית בעיה"ק.

ונדפסה ממנו צוואה לבניו ולבנותיו („לפי תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד" להרב לוי אווצינסקי ע' 77 ועוד מקורות).

נוסח הצואה לא היה ידוע במשך שנים רבות. דובער וואכשטיין מזכירה ב„מפתח הצוואות" (קרית ספר, כרך י"א עמ' 373) על פי ספרו של הרב לוי אווצינסקי הנ"ל וכן ב„מילואים" ל„תולדות חכמי ירושלים". בשנת תש"ו נתפרסמה הצוואה לאחר שהגיע לידי החכם החוקר ר' יצחק ריבקינד שקבלה מהביבליוגראף ר' חיים ליברמן, והוא כתב על תכנה במאמרו „צואה מלפני מאה שנה על דבור עברי" שפורסמה ב„שבילי החנוך" (חוב' ד' תש"י).

„צוואה של הרב הגדול חו"ב הצדיק המפורסם מו"ה משה יהושע זעליג במו"ה מנחם מענדיל הכהן האב"ד דק"ק האזענפאטה" נפטר בירושלים עיה"ק. נכתב בכ"י קדשו יום ה' עשרה בטבת שנת תר"ט לפ"ק נדפס ע"י השותפים ר' טוביה הכהן אפרתי ור' יוסף בעקקער בקעניגסבערג, 16 עמוד.

הצוואה שכתבה בהיותו עוד רב בהזנפוט טרם עלותו לא"י, מחזיקה פ"ט סעיפים ובסוף תאריכים שונים משנת תק"ע עד תר"ט מקרים שארעו לו משך ארבעים שנה בהם „מקצת מניסים ונפלאות שידעתי שעשה עמי הבי"ת בחסדו הגדול ברחמיו הגדולים". כמכיר את ניסיו שהתרחשו לו בזמנים שונים מצא לו לנחוץ להעלותם עלי כתב וציוה אף ליוצאי חלציו „לכתוב כל הניסים והנפלאות שיודע בכל עת שנעשה עמו (סעיף כ') צואה זו מעמידה לפנינו דיוקנו הרוחני של התלמיד הוואלוזינאי הזה מכמה וכמה בחינות והרי לפנינו מספר דברים ממנה כפי שהם מובאים במאמר הנ"ל של ר' יצחק ריבקינד המנוח:

...מדת ההסתפקות ביחוד בעניני אכילה ושתיה: אם אפשר לאכול מעט פחות מכדי שביעה, מי שיפסוק מתוך אכילתו בעוד שתאב לאכול, זה נחשב יותר מתענית, שלא להכניס לגוף שום מותרי אכילה ושתיה, שהמותרות גורמים הרבה כאבים ר"ל, לא לבקש שום מותרות רק די הסיפוק כ"א לצורך אורחים או לדבר

מצוה. די הסיפוק לאיש בריא בכל יום ערך א' ליטרא לחם ומעט מים וללבוש בגדי פשתן או צמר של (ג)וואנט שלא להכניס לגוף אפילו ספק איסור שמטלטלין לבו של אדם, ולכל לראש — „לנקות הגוף היטב".

בעניני הנהגה בהוויות העולם. הוא מצוה להיות זהיר בדבר „לעסוק באמונה" ללמוד אומנות נקיה וקלה, שלא לעשות שום משא ומתן שנראה שקשה לגמור בכי טוב, שלא לשלם קודם קבלת התמורה והמכר ולא להלוות במקום שאינו בטוח. לבד לעניי בני ישראל, להלוות על משכון ובאם שלא ישלם לו כלל, גם כן שלא יגיש להם. שלא לעשות שותפות רק בעת הכרח. בתור מידה נכונה מתוך חכמה וצניעות הוא מיעץ „להסתיר עושר" אולם יחד עם זה הוא מצוה „ליתן מעשר מהקרן ואח"כ מהרוח ואם ירצו ליתן חומש תבוא עליהם ברכה.

...להתלמד איזה מסכת או שארי דברי תורה עד שיהי' שגור בעל פה, בכדי ללמוד ולהרהר בזה בדרך ובזמן אכילה ובחשיכה ובשעת מלאכה במקומות שאינו יכול לראות בספרים...

הרב המצווה מציע ליו"ח תכנית יומית מושלמת בעניני מילוי תפקידם לפי סדר עבודתם היום־יומי, לפי סדר־זמנים מתאים. לאחר שהוא מציין חשיבותו של דבר חלוקת הזמן של מעת לעת, היינו כ"ד שעות לפי ענינו וצרכו וכחו ובריאותו ודעתו של כל אחד ואחד והוא מפרט:

סדר קביעת זמן של מעת לעת: בלילה חצי שעה תיקון חצות, א' שעה משניות, א' שעה חומש, א' שעה פסוק, חצי שעה מדרש, חצי שעה דקדוק, חצי שעה עין יעקב, חצי שעה קבלה, א' שעה תפלת שחרית בצבור, א' שעה פוסק, ג' שעה גמרא, חצי שעה מוסר, חצי שעה דרוש, חצי שעה תכונה, חצי שעה כתיבה וחשבון, חצי שעה נקיות, חצי שעה תפלת מנחה, שלש שעות מלאכה או משא ומתן, א' שעה של כל אכילות היום של מעת לעת, חצי שעה תפלת ערבית, חצי שעה מנוחה, חמשה שעות שינה, וכל אחד יחלק הזמן של מעת לעת, היינו כ"ד שעות, לפי ענינו וצרכו וכחו ובריאותו ודעתו.

בדבר הלימודים החיצוניים מצא להקדיש סעיף מיחד וגם להזהיר כמה „הזהרות" (ריבקינד): ללמוד מעט כתיבה וחשבון ולשונות וחכמה חיצונית ולא לבלות היקר בזה ההבל, וגם זה המעט רק בביתו אצל מלמד הגון וירא שמים שלא ילמד שום שמץ דופי וסברת חיצונים נגד הד"ת ח"ו ולחזור הלמודות הזה במקום שאסור להרהר בדברי תורה.

הוא אומר גם „כל הדברים הבדוי' מלבינו, אפילו שנבראו יפים וטובים לע"ע

יכול להיות בהשתנות הזמן גם המה ישתנו לפי מקרה הזמנים" אבל התורה היא נצחית „במצב אחד ולעולם תמיד בלי שום שינוי".

חינוך הבנים. ליתן בניו למלמד הגון וי"ש, ללמדם תורה ומדות טובות עד שיגיעו לזמן שמונה עשר וכל המרבה הרי זה משובח, להשגיח על בניו שיעשו פעולה בלימודים ולחזור על מה שלמדו ויעשו הכל כדין וכד"ת וכדרך ארץ. „הוא גם ציוה להקציב מענק שנתי בשביל „תלמיד אחד ללמוד תורת ה' בהתמדה אצל רב הגון ויר"ש, שכר לימודו על שנה שמונה רו"כ והתלמיד הזה יכול גם להיות ממשפחתי וכל הקרוב הוא קודם.

ר' יצחק ריבקינד בעל המאמר כותב להלן: „המופלא בכל התכנית החינוכית שלו הוא הצווי שתהי' לשון הקודש בפי הילדים כשפת אם: „אם אפשר תיכף כשיתחילו בניכם לדבר". לחנכם בלה"ק, להרגילם בזה, כמו מוטער־שפראכע (שפת האם) ולצוות ג"כ ליו"ח (יוצאי חלציכם) שגם הם יתנהגו כן דור אחר דור עד עולם. זה יהיה פעולה גדולה בכל דברי הד"ת כמו שכתב רש"י ז"ל בפרשת עקב. הוא מצוה על חינוך מוסרי מתמיד, להנזר ולהתרחק מכעס, מגאוה אפילו בד"ת, מניבול פה וכד', להתחנך במידות של סבלנות, מתינות, צניעות וענוה. להרבות במעשים טובים וצדקה ומזהיר פעמים על התבוננות פנימית ונפשית „בכל יום להתבודד מעט ולחשוב התכלית בשביל מה נברא האדם בעולם הזה"... ולתקן הכל לפי הנצרך לו בעבודת הקדש לתכלית שנברא הזה העולם, ולא רק הסתכלות ומחשבה הוא דורש כי אם גם מעשים. לחשוב ולכתוב כל הדברים והענינים הנצרכים לתקן ולחנך הן במידות והן במעשים טובים כל אחד לפי צרכו בכדי לזכור תמיד ולתקן בזריזות האפשרי.

כמו"כ צוה לחלק מדי שנה בשנה ביום הזכרון צדקה חמשה רו"כ ללומדים משניות לזכרו, וארבעה רו"כ ושבעים ק"ז לאלמנות יתומים ועניים הגונים, ושלושים ק"ז לנר של שעוה ועוד נוסף לזה שלושים ק"ז לישיבת וואלאזין ושלושים ק"ז להמשולה של אה"ק ושלושים ק"ז לישיבת דמיר.

שתי מסקנות מסיר ר' יצחק ריבקינד מתוכן צוואה מאלפת זו:

א) הצוואה ערוכה בשיטת המוסר, שנתגבשה ונתפשטה כעבור זמן לא רב כתנועה בישיבות ליטא וזאמוט ובעל הצואה הרב משה יהושע זעליג הוא אחד מאבות תנועת המוסר והמוסראים.

ב) בדרישה זו (שלשון הקדש תהיה בפי הילדים כשפת אם כדלעיל) בודאי ובודאי שהקדים (הרב הנ"ל) לא רק את בני דורו אלא אפילו את הדור של הלשון העברית החיה, זוהי תמצית צואה של רב מתנגד מן הדור העבר, אחד

מבני החבורה הוולוזינית הראשונה אשר קיים בחיי מופת את האידיאל הדתי לאומי המשולש — תורה, ארץ ישראל ולשון הקדש וסלל מסילה במחשבה מוסרים לעם משולש בערכי גאולה נצחיים, בהכשרה לפדות הנפש. (אשר לצוואה זו עיין גם „מקורות לתולדות החנוך בישראל", ח"ד, עמ' קפ"ה).

בספר „תולדות חכמי ירושלים" ח"ג עמ' 232 מתואר רבי משה יהושע כך:

...הרב הגדול הצדיק המפורסם ר' **משה יהושע הכהן**, האב"ד דק"ק האזינפורט במדינת קורלאנד. נודע ומפורסם בחבת הקדש, בחבורו אשר כתב ממסעו לארץ ישראל, ואין הספר עתה בידי להודע תולדתו בפרטות מפעליו, [לא ידוע לי שמו ומהותו של הספר הזה. ובח"מ ח"ב שורה ז' נ"א „מ"ק הרבנית רחל אלמנת הרב משה יהושע־זעליג הכהן", שנפטרה כ"ח כסליו תרי"ד, ונראה שהיינו הך, א. ר—ן.] יצתה נשמתו בטהרה יום ה' י"ד סיון התרי"ג.

ונזכר בפנקס הישן של הח"ק של האשכנזים, בזה"ל: „הרב הגדול הצדיק המפורסם מו"ה משה יהושע הכהן, אב"ד בק"ק האזינפורט במדינת קורלאנד. י"ג בטהרה יום ה' י"ד סיון התרי"ג".

רבי צדוק בלאך

...בגנזי הספריה הלאומית (מס' 3177) מצוי ספרו של רבי צדוק בלאך, מתלמידי רבי חיים מוולוז'ין לספר „הבהיר" אשר סודר על ידי ר' משה שלמה והוא הוסיף עליו פירוש משלו „אם לבינה".

בהשלמת הספר הוא מציין:

„תם ונשלם בעזרת אל בורא עולם, פירוש הבהיר, וההוגה בו תזהיר נשמתו כזוהר הרקיע המאיר, ויזכה כאור הראשון להאיר, לע"ל בזמן המשיח, כי בא יבא ויזכה בכבוד ה' וטובו, ונכתב ע"י אבי פרץ וזרח, וחסד ה' עלי מהרה תזרח, להאיר כאור זורח, פן אלך דרך עירך ואהיה כאורח, ואולי ישעו ממרום עלי איש כמוני יהיה לפי תומו, וכתבתיהו לעצמי. ה' יזכני להגות בו, זרעי וזרע זרעי עד סוף כל הדורות".

נשלם המלאכה י"א אייר תקל"ד לפ"ק בק"ק ווילנא יצ"ו.

בהסכמתו של רבי חיים מוולוז'ין בכתב ידו, המיועדת בעצם לספרו של ר' צדוק בלאך מאיוועניץ, הוא מפליג בשבחו של רבי משה שלמה, והרי היא במילואה:

ספר הבהיר הקדוש תורה חתומה ניתן, דברים שכיסה עתיק יומין בתוה"ק, מי יאמר דמטמרן גליין לי' כאתר הנגלות שבתוה"ק, אך יאותו לאחר הבהיר

כמראה הבזק ברצוא ושוב, בשיעורא דליבא וניתן להדרש עפ״י הקדמות מזוה״ק ושארי מקובלים הנאמנים, והנה נמצא עליו ביאור, זה ספר אדם הגדול חד מרבנן קשישאי מתלמידי הרשב״א ז״ל ואור היה גנוז לצדיקים, והי׳ הי׳ בבית מדרשו של רבינו הגדול והקדוש, הגאון רבנא אלי׳ החסיד נ״ע, וחד מן קמיא אשר עמד לפניו חכם ירא חסיד ועניו, הרב המאוה״ג המקובל הנאמן מוהר״ר ר׳ משה שלמה ז״ל שהיה מ״ץ ומ״מ בק״ק וילנא, הוא שם עיניו על דברי הביאור הנ״ל להגיהו מאופל השבושים.

והן עתה הגיע לחד מדידן הרב המופלג מוהר״ר צדוק במוהר״ן מק״ק איוועניץ, הוא שם עיניו ביתר שאת, ושב והיה לבאר, להראות מקומות בזוה״ק, וס׳ המקובלים, השייכים לאותו ענין, למען יאירו דברי ספר החתום בפנים מסבירות, פנים מפנים שונות ונוסחאות מנוסחאות שונות, הנמצאים בדברי הראשונים ז״ל, אשר הביאו דברי ספר הקדוש הזה, ויהיב דעתן לקבעו בדפוס לזכות את הרבים.

איסורו של השגת גבול חל משך עשרה שנים מיום כלות הדפוס, והשומע לדברינו אלה יתברך באלקי אמן.

ד׳ ה׳ האזינו, ג׳ דעי״ת תקע״א פה״ק ולוז׳ין יצ״ו״.

נאם חיים בן אמ״ו מוהרי״ץ זללה״ה

(„הגאון החסיד מוילנא״, עמ׳ שס״ג—שס״ד)

רבי שלום מיאנישוק

הג״ר שלום אב״ד יאנישוק בן הגאון ר׳ משה יהושע רבינוביץ חתן הגאון רבי זלמל׳ע אחי הגר״ח. (על האב ר׳ משה יהושע עיין לעיל בפרק „עוזרי הגר״ח״).

...גם הוא היה פה וילנא באסיפת הרבנים מכמה ערים בשנת תרי״ז, בדבר בחירת רבנים מלומדים לנסוע לעיר המלוכה (פטרבורג) להשיב על איזה שאלות במנהגי היהדות, וגם שקיל וטרי עם הגאון ר׳ יעקב אבד״ק בויסק בספרו „זכרון יעקב״...

אחיו הר״ר בייניש מראסיין אסף את כתבי ר׳ שלום והם פירושים על ירושלמי, ושו״ת על חלקי שו״ע, מעט מהרבה הדפיס בשם „דברי שלום ואמת״ (וילנא, תרל״ג). בראש הספר ספורים ותולדות אודות סבו ר׳ זלמל׳ע מוולוז׳ין, וגם כל סדר היחוס ומעלות אבותיו באריכות, וקונטרס „בית המדות״, חדושים בדרך דרוש... (לפי „עיר וילנא״, עמ׳ 175).

עיין גם „נחלת אבות" עמ' 98, ו„תולדות אליהו", לפרומקין, עמ' 5 המציין שר' שלום שמש ארבעים שנה לרב ומורה צדק בעיר יאנישוק. רבי שלום נפטר בכ"ד מנחם אב תרכ"ב.

רבי שלמה זלמן שיק

רבי שלמה זלמן לבית שי"ק נולד בשקלוב, נין ונכד לר' חנוך העניך שיק מו"צ שקלוב, ונקרא על שם חותנתו ר' זלמן שרה'ס. בנו ר' פנחס אברהם שיק היה תושב ירושלים, הדפיס שם ספרו של אביו „אבן שלמה", המכיל חדושי גפ"ת באיזה מסכתות, בצרוף הלכות פסוקות מהרב ר' גרשון (ריבלין) מו"צ שקלוב, כל אלו מעט מהרבה מכתבי אביו המחבר שאבדו במשך הזמן. בסוף הספר קצת חדושים מבן המחבר, המו"ל, ומידידו ר' ברוך בעמח"ס „מקור ברוך" ו„בית יעקב" — מיו"ח של הג"ר יוסף יאסקי בעל ה„יסוד יוסף".

בהקדמת הספר „אבן שלמה" מספר המו"ל שר' שלמה זלמן למד פעמיים בישיבת וולוז'ין, בהשתדלות חמותו מרת שרה הנ"ל. בפעם הראשונה היה עוד הגר"ח בחיים, ובפעם השנית כבר שימש בנו הג"ר יצחק מוולוז'ין.

רבי שמואל מדלהינוב

...החסיד הרב הגדול בתורה ויראה, ר' שמואל ב"ר יהושע זעליג מדאלהינוב, שימש בכתר הרבנות בעיר דאלהינוב ואילייע. חיבר ספר „מנחת שמואל", על מסכת ברכות ונחלק בשני ביאורים „הלכה ברורה" ו„משנה ברורה". והגאונים: הרב המגיד מוילנא, ור' אלימלך מלידא מפליגים בשבחו מאוד. וחבר גם סדר תפלות ובקשות לאומרם בבואו לפני כותל מערבי, ועל קבורת רחל, ושארי קברות הצדיקים, ואצל מערת המכפלה ועל כל צרה שלא תבא. והרב המקובל ר' אהרן משה במו"ח מרדכי מסלאנים העתיקם, והוסיף עליהם עוד בקשות מתד"א ומאמרי זהר, ועשה הקדמה ארוכה לענין כונת התפלות, והדפיסם בשם „שערי דמעה", בירושלים עיה"ק. ונתקבלו ונתפשטו הרבה בעיה"ק אצל כל עובר ושב וכל הבא למקומות הקדושים האלו בעיר עז לנו סלה. ונפטר הרב הזה ביום ג' לחודש מנחם אב התרי"ח.

שני חתניו היו הרב ר' אליהו דייכעס והרב ר' אליהו בהצדיק ר' משה סטרעלצער, והיה קורא להם אליהו „רבא" ואליהו „זוטא". ועיין מאמר „הרב הצדיק ר' שמואל דאלהינובר" ב„זכרון לחובבים הראשונים" ח"ו צד 5—6. ובשנת תרפ"ו יצא לאור ע"י הרה"ג ר"מ חרל"פ שליט"א פה עיה"ק ספר

„אמרות טהורות", ובו מאמר יקר „מנחת שמואל" — מדאלהינוב, כולל מוסר ומדות אשר הכין בשנת תרט"ז. וב„תשובות" של ר' יוסף שווארץ דף נ"ד ע"ב יש תשובת הר"י שווארץ לר"ש מדלהינוב. ונתן הסכמתו על ספר בית נתן — קורניל בירושלים תרי"ד.

וז"ל מצבתו שהקימה בחייו: „מצבת אבן ומ"כ שכרתי בחיים לאו"י ושנים הקטן שמואל מדאלהינאוב הי"ו, בעמ"ח ס' **מנחת שמואל** וס' **שערי דמעה**, נלב"ע יום ד' ג' לחודש מנ"א ש' תרי"ח לפ"ק, תנצב"ה".

נטמן בשדה הקברות של הספרדים, ובפנקס הח"ק של האשכנזים (נעתק בח"מ ח"ט דף מ"ג ע"א), רשום: „נתבקש ליש"מ הרב המפורסם **שמואל הקטן**, בע"ס מנחת שמואל ושערי דמעה, מדאלהינוב, ונקבר בבה"ק של הספרדים". והמצבה נעתקה גם בירושלים לונץ שנה א, צד 144. („תולדות חכמי ירושלים" עמ' 2—231, ח"ג).

ספרו „מנחת שמואל" הוצא לאור מחדש בשנים האחרונות (ע"י אחד מצאצאיו) ובהקדמת המהדיר מסופר בשם בתו של ר' שמואל, שביום עזבו את ליטא בשנת תר"י בערך, נכנסה הבת אליו בטענה: אתה נוסע לירושלים, ומדוע אתה משאיר אותי כאן? ויען ר"ש ויאמר: בתי, הריני מבטיח לך כי עוד תלדי ילדים אי"ה ויחד עם בעלך וילדיך תזכו לעלות לירושלים. ונבואה נזרקה מפיו הקדוש וכך היה. בשנת תר"מ בא זקיני ר' אליהו סטרלצר יחד עם אשתו ובנו ובתו לירושלים.

ספר נוסף באותו שם „מנחת שמואל" יצא לאור בירושלים תרפ"ב ועליו כתוב: ספר „מנחת שמואל" לאחד קדוש מדבר ר' שמואל זצ"ל אב"ד דאלהינוב מגדולי התלמידים של הגר"ח מוואלאזין, „עצה ותושיה למי שבא להתקרב אל הקודש".

ובדברו שם על מצות התוכחה הוא אומר: ...אבל ראוי שתדע שכך קבלתי מרבותי ובפרט מאדמו"ר מהור"ח מוואלאזין נ"ע שבזה"ז (שבזמן הזה) „קשות" אינם נשמעים ורק בדברים רכים וטובים, ומי שאין טבעו לדבר רכות ותיכף יכעס על עושי עול, ובפרט כשלא ישמע לו אזי הוא פטור ממצות התוכחה...

רבי שמואל באקשטר

ר' שמואל באקשטר, נחשב לפארה ועטרת תפארתה של לובץ' היהודית. האיש הזה לא מלא תפקיד רבני ותורתו לא היתה אומנותו. היה בעל־בית שנהל עסקים גדולים, עם בעלי אחוזות שבסביבה, היה גם כעין בנקאי פרטי, לפי מושג

הימים ההם. שמו היה מפורסם בכל הסביבה הקרובה והרחוקה — בפלכי מינסק, וילנה וגרודנה. לפרסומו זה של ר' שמואל — אם כי הוא עצמו לא התבלט אף פעם ברבים ובהצנע לכת היו הליכותיו — תרמו רבות למדנותו הנעלה, היה מתלמידיו הראשונים של הגאון ר' חיים מוולוזשין, צדקותו, מעשיו הטובים, שתדלנותו לצבור וליחיד, לכלל ולפרט כאחד.

זכה ר' שמואל להגיע לשיבה טובה, קיפל שלושה דורות בתולדות לובץ' עיירתו; זכה לראות בחייו נכדים וניגים, ביניהם אישים מפורסמים שפרסמו בעקיפין שמו ברבים ופארו גם את שמה ושמעה של לובץ'.

ר' שמואל היה מיוחס גדול; מוצאו ממשפחת באקשט המפוארת (על שם העיירה באקשט שבסביבה ההיא) וכן משפחות באקשטר, באקשטנסקי ועוד. התקשרותו המשפחתית עם אישים ממשפחות נודעות ומפורסמות אחרות, מהווה המשך נאה לתולדותיו של האדם הדגול הזה. אשר לזיקתו המיוחדת של ר' שמואל ללובץ', הרי היה בקרבה משפחתית עם מספר אנשים נכבדים שבעיירה זו; מתיחסות לאילן גדול זה בני המשפחות: שפירא, מייזל, צונזר, קיבילביץ', נוחימיבסקי, דיין ושימשלביץ'.

כתלמידו הותיק של הרב הגאון ר' חיים מוולוז'ין, תמך ר' שמואל רבות לישיבה זו מבחינה כספית־כלכלית. היה תורם משלו ומתרים אחרים להחזקתה של הישיבה. לפעמים כשהשעה היתה דוחקת, היה נוסע אישית לעיירות הסביבה, ביחוד לשאריו לבית באקשט וממריצם לתמוך בישיבה.

הוא היה זה שהציע את השדוך של הגאון הצעיר ר' רפאל שפירא — בנו של ידיד נעוריו מלובץ', הגאון ר' אריה־לייב שפירא, אב"ד קובנה — עם בתו של הגאון ר' נפתלי־צבי־יהודה ברלין, אב"ד ור"מ וולוז'ין. הג"ר רפאל ירש שני תפקידיו של חותניו ושמש ברבות הימים אב"ד ור"מ בישיבה המפורסמת הזאת.

כשנפטר ר' שמואל באקשטר בשנת תרל"ו, הופיעה ב„המגיד" רשימה לזכרו מפרי עטו של תושב לובצ'אי נכבד, ר' אברהם־אבא בר' יוסף דיין. מפאת חשיבותה של הרשימה במישור תולדות קהלת לובץ', הננו מביאים אותה כמעט במלואה, כפי שפורסמה בשבועון העברי הנ"ל בשנת 1878, מס' 1. יום י"ג בכסלו תרל"ו, עש"ק לסדר „אלון בכות" (פרשת וישלח: מ.צ.):

„לא טובה השמועה אשר אשמיע כעת בשערי ה„מגיד". אהה! כי נגוע ונאסף אל עמיו פאר עירנו, ה"ה הרב החכם הכולל, מופלג בתורה וביראה, זקן ושבע ימים מוה"ר שמואל באקשטר זצללה"ה. בנעוריו יצק מים על ידי הרב הגאון האמיתי, גאון ישראל רשכבה"ג מוהר"ר חיים זצוקללה"ה בישיבתו הגדולה

בוואלאזין, למד אז (שם) עם חברים מובהקים גאוני ישראל, וביחוד עם הרב הגאון האמיתי מוהר"ר אריה־לייב זצוק"ל, אב"ד דק"ק קאוונא.

בן תשעים ושלוש שנים היה במותו, דור חמישי יצא מיוצאי חלציו. ותהום כל העיר בספרם צדקותיו ונדבותיו אשר גמלם. מטתו הובאה לבית־המדרש הישן בעירנו והרב הגאון המפורסם מוהר"ר צבי טקטין הי"ו אב"ד דקהלתנו עלה הבמתה וישא עליו קול נהי. אחריו החרה החזיק להספיד הרב חמאה"ג מו"ה בן־ציון דעיר דעליאטיץ ויעורר את העם לבכיה".

מר אברהם־אבא דיין מסיים רשימתו במלים: „כל עין הוריד דמעה מאין הפוגה. נתיבי דמעות הציבו ציונים על כל לחי ואותות בכיה על כל פנים — היה, ואחרי כן נשאהו לבית עולמו וילווהו כל העם. תנצב"ה. יגחם ה' אותנו בתוך אבלי ציון וירושלים".

על סמך המקור המהימן דלעיל, רשמנו לפני־כן שר' שמואל באקשטר נולד בשנת תקמ"ג והיה מתלמידיו של הגאון ר' חיים מוולוז'ין. אמנם הישיבה נוסדה באופן רשמי בשנת תקס"ג ורבי שמואל כבר היה אז בן עשרים, גיל די מבוגר לפי מושג הימים ההם, אולם נתן להאמר שזמן למודיו של ר' שמואל בוולוז'ין היה לפני כן, מיד לאחר פטירת הגאון רבנו אליהו (התקנ"ח), במסגרת קבוצת תלמידים מיוחדת, שהיתה גרעין נסיוני ראשון להתארגנות „קבוץ" תלמודי, במסגרת ישיבה גדולה, ראשונה וחדשה בסוגה ובמינה, כפי שישיבת וולוז'ין נראתה בעוד זמן־מה. לקבוצה זו השתייך גם הצעיר ר' אריה־לייב שפירא, אף הוא לובצ'אי, שהיה חברו של ר' שמואל, הקשיש ממנו במספר שנים.

ר' שמואל באקשטר, לא השאיר אחריו חיבורים, כי אם אנשים, מהם אנשי רוח מפוארים, אשר פארו את פני יהדות ליטא ורייסן ומחוצה להן. כאשר כותב הרשימה הנ"ל מודיע לנו, שהאיש זכה לראות „דור חמישי יצא מיוצאי חלציו", הרי על יוצאי־חלציו נמנו רבנים מפורסמים, למדני תורה ידועים וכן פרנסים, העוסקים בצרכי־צבור באמונה, אשר שמם הגיע לכל עיירות ישראל בגלילות ההן ונקודת־מוצא משותפת להם, — העיירה היהודית לובץ', שם עמדה עריסתם ובאוירתה התורנית ספגו השראה.

בספר הזכרונות ביידיש של מר פיסיוק, יליד לובץ', נזכר ר' שמואל באקשטר, כאחד האישים הבולטים ביותר בלובץ' היהודית ומובאים שם אפיזודות על פזרנותו בצדקה ומעשיו הטובים. אח היה לו לר' שמואל ושמו ר' בן־ציון שפירא־באקשטר, אף הוא מיקירי העיירה והשאיר אחריו דור מבורך. יש עוד לציין שבאקשטר היה בקרבת משפחה עם הנגיד ר' יוסף חישין (איש נובהרדוק)

במוסקבה, עם ר' פנחס רוזובסקי, אב"ד סונציאן, ר' אברהם הירשוביץ, אב"ד סקידל, וכהנה וכהנה'

גרגרים אחדים משל ר' שמואל בעניני תורה, נמסרו בעקיפין, על ידי מספר תלמידי־חכמים במקורות אחרים — מפי השמועה. אחד מדברי תורה אלה, מביא המשכיל־התורני ר' שלמה לוינזון, מעל עמודי ה„לבנון" משנת תרכ"ז—תרכ"ח וקורא הוא עליו... „אלופי ומיודעי".

על הספר „זכר לישראל" שעל פרקי אבות (ווילנה — הוראדנה תק...) מופיעים כחותמים למפרע, במסגרת הרשימה הכללית, גם מספר חותמים מלובץ', והם: ר' שמואל באקשטר, ר' נחום (לבית מייזל) וכן ר' בן־ציון בר' אליהו, בנו ר' שלמה־שמואל ור' צבי. שלושה אלה משתייכים לבית שימשלביץ' — דיין.
(מתוך „ספר לובץ' — דלטיץ")

רבי שמעון הזרחי

הגאון ר' שמעון הזרחי נולד בשנת תקמ"ח בז'ז'מר לאביו הג"ר אברהם שוועקסנר, שהתייחס אל הגאון ר' משה רבקהש בעל „באר הגולה". התגורר תחילה בעיר קיידאן, שם למד בצוותא עם הג"ר אריה ליב קצנלנבוגן (לעתיד אב"ד בריסק) ועם הג"ר משה בן הגר"א.

הג"ר שמעון התפרסם כגאון גדול וכחכם, והיה נקרא לפשר בדיני־תורה קשים. עמד בקשרי מכתבים של חדושים ושו"ת עם הגאונים המפורסמים כר' שלמה אייגר, ר' יצחק בה"ג ר"ח מוולוז'ין, ור' אברהם אבלי מפוסבול ראב"ד וילנא.

בשנת תקצ"ח התיישב ביעקב שטט (לטביה) שם היה לאב"ד עד שנת ת"ר, שאז לפי פקודת המלכות נאלץ לעזוב את עיר רבנותו (לטביה, היתה אז מחוץ לתחום המושב של יהודי רוסיה). הג"ר שמעון חזר לזאמוט ונתקבל כאב"ד בבירז' ואח"כ בטבריג, שם נתפרסם בעזרתו ובפעלו הרב למען נפגעי הרעב והמגפות שפקדו עיר זו. לאחר השתדלויות והפצרות מתושבי יעקבשטט קבל ר' שמעון רשיון ישיבה מיוחד וחזר לשבת שם עד לשנת תרי"ז (1857), מועד עלותו לארץ ישראל והשתקעותו בירושלים.

בבואו לירושלים התמסר הג"ר שמעון לחנוך התורני בירושלים, והיה ממיסדי וממבצרי הת"ת „עץ חיים".

בספר „זכרון תנחום" מובאים קורות חייו הנפלאות של הג"ר שמעון כפי שנכתבו ע"י בנו כמו"כ עיין בספר „תולדות חכמי ירושלים" ירושלים תרפ"ח,

מסופר שתרם סכום גדול מהונו (יותר מ־3000 רו"כ הון עצום בימים ההם) ליסוד והחזקת הת"ת עץ חיים.

הגאון ר' יוסף אשכנזי אב"ד נובי אלכסנדרובסק בעמח"ס „אהל יוסף" כותב בהסכמה לספר „מצב הישר" (וילנא תר"מ) (הר"ר שנאור זלמן דובער חתן בנו של ר' שמעון) על הג"ר שמעון הגאון הגדול הפילוסוף האלוקי המקובל הנורא כקש"ת מוהר"ר שמעון הזרחי.

ר' שמעון נפטר בתשעה לחודש אלול תר"כ, ומנו"כ בצד הגאון ר' ישעיה ברדקי על הר הזיתים. תשובותיו שהוכנו על ידו נדפסו בספרו „נחלת שמעון" (וילנא תרנ"ז) ע"י נכדו הג"ר אריה לייב ראשקעס. ובספר „זכרון יעקב" וילנא תרל"ד.

ב„זכרון לחובבים הראשונים" (י"ז, עמ' 9), ב„המאסף" שם מובאים תשובותיו משנת תרי"ג עם הגאון ר' אליהו יואלסון, ובהאסיף תרמ"ז (חוב' 1 עמ' 88, ובירחון „תורה מציון", (לפי תח"י).

בניו: הר"ר תנחום, שהו"ל ספר „זכרון תנחום" שם באו תולדותיו של אביו הגאון. נפטר גם הוא בירושלים. בת, אשת הגאון ר' שמואל סלאנט, רבה של ירושלים. בת, אשת הר"ר מרדכי אבי הר"ר אריה לייב ראשקעס, מו"צ שניפישוק (וילנא). בת, אשת הגאון ר' אשר ניסן לוינסון, מח"ס „גן נעול" ואב"ד בירז'. בת, אשר הנכבד ר' יצחק אייזיק רבינוביץ, מרת מרים.

(מתוך „ליטא", הוצ' ישיבת פוניבז', חוב' 1)

לפי ד. מ. ליפמאן „לתולדות היהודים בקובנה וסבודקה" (קיידאן תרצ"ד) הי' הגאון ר' אליהו מקאליש חברו של הג"מ ר' שמעון זרחי בישיבת הגר"ח (עמ' 181). בספר „תולדות רבנו חיים מוואלוזין" לרמ"ש שמוקלר, פרק י"א, הוא נמנה בין תלמידי הגר"ח, בכנוי רבי שמעון מקיידאן.

ליפמן, בספרו הנ"ל, מכנהו בתואר הג"מ שמעון מערקיל שפירא... הנודע בשם „ר' שימלע בירזער" והי' מבאי ביתו של החסיד ר' שמואל מקעלם. הוא נחשב לחכם מדיני והיו מזמינים אותו לפשרות ולד"ת חשובים. בשנת 1852 שולח במלאכות פלכי רוסיה הלבנה אל ועדת הרבנים הראשונה בפטרבורג...

רבי שמואל דוד

...נולדתי למו"ה מרדכי יוסף בן מו"ה שמואל דוד נצר מבעל „פנים מאירות" וה„אור חדש". ואא"ז (אדוני אבי זקני) היה גיסו של ר' ברוך מרדכי ליבשיץ אשר היה רב בנובהרדוק, ואלקוביסק ומנו"כ בשדליץ. (וא"ז הרב הנ"ל היה

תלמידו של הגר"ח ולהגה"צ ר' יעקב מאיר מיאלובקה, והוא היה מהשלשה אחים המפורסמים בתבל, הגה"צ מו"ה אברהם אליהו מוילנא (עיין לעיל ברשימתנו) והשני הרה"צ ר' מרדכי פינס אשר מת בירושלים והשלישי א"ז הרב הצדיק הנ"ל. והם היו בני הרב ר' ירחמיאל מוילנא הנזכר ב„קריה נאמנה")...

פרטים אלו לקוחים מספרו של בן הרב ר' מרדכי יוסף — הרב ר' אליעזר זלמן גראייעבסקי מוואלקוביסק, „גינת אגוז" (ברלין תרנ"א). ועיין גם „עיר וילנא", עמ' 270, שם נזכר אח אחר בשם ר' אריה הנאמן לצדקת ארץ ישראל.

פרק יב

רבי יצחק מוולוז׳ין

יורשו הרוחני של רבי חיים היה בנו רבי יצחק־צבי, הידוע בשם רבי איצ׳לי. לא כחדש בא למלוך בישיבת וולוז׳ין. אביו חינכו לעבודה רבות אחריות זו. בסוף ימי מלכות אלכסנדר הראשון, כשהתחילה הריאקציה להראות ביחס ליהודי רוסיה ורבי חיים עסק בצרכי הכלל, היה רבי איצ׳לי המוציא והמביא בכל דרכי הנהגת הישיבה. אף הגיד את השיעור כשנפקד מקומו של רבי חיים. רבי איצ׳לי היה גדול בתורה. זמן רב אחר פטירתו נדפסו חיבוריו „פה קדוש״ על התורה (ווארשה תר״ן) ו„מילי דאבות״ (ווילנא, תרמ״ח) על מסכת אבות, שהיה משמיע לתלמידיו בשבתות כמנהג אביו רבי חיים. ידיעותיו בחכמת הקבלה אנו רואים בהגהותיו והערותיו לספר „נפש החיים״ של אביו.

השנים, שעמד רבי איצ׳לי בראש ישיבת וולוז׳ין היו שנים קשות לתפוצות ישראל ברוסיה. עוד בימי רבי חיים התחילו להעיב שמי היהודים ברוסיה על־ידי כמה חוקים מעיקים. ביתר שאת הרגישו את שבט הנוגשים של הקיסר העריץ ניקולאי הראשון (1818—1826). התחילו לקבל יהודים לעבודת הצבא למשך של עשרים וחמש שנה. חוק זה הביא לידי תוצאות אכזריות של החטופים והחוטפים — פרק שנחרת בדם ואש בהיסטוריה הישראלית. הפקודה לגרש את היהודים מהכפרים בשנת תר״ד והגדשת הסאה בפקודה האכזרית בשנת תר״י לגרש את היהודים המתגוררים במקומות הסמוכים לתחום הגבול, שנגעה לשליש מיהודי רוסיה, הגזירה האיומה לחלק את יהודי רוסיה לארבעה סוגים ובעלי הסוג הרביעי, שהיוו רוב מנינו של קיבוץ יהודי רוסיה, יסופחו לעבודת פרך ממשלתית — אלה היו גזירותיו של ניקולאי הראשון, האכזר שבאכזרים. גדולי ישראל המשתתפים בצער ישראל ובצרתו השתדלו לעשות דבר־מה להקלת הגזירות. את אנקת יהודי רוסיה ושוועתם אנו מוצאים בכמה מספרי הדרשות של הדרשנים והרבנים באותו הדור.

בתקופה זו היה ר' יצחק נושא דברה של יהדות ליטא. ובתור שכזה נשאר זכרו בזכרונה של האומה. שמו לא נקשר בשמה של הישיבה כשמו של אביו, באשר פעילותו הכבירה, עסקנותו הציבורית, שנגזרה לפי צרכי התקופה וגדולתו התורנית הכבירה, בלטו עוד יותר מהצלחותיו ויחודו כראש הישיבה.

מלכתחילה הועיד הגר"ח את בנו לכתר התורה אותו ראה הגר"ח כנעלה מכל. וכך מספרים, שכאשר הניח את היסודות לישיבתו בוולוז'ין, באותו מעמד מרגש עת געה הגר"ח בבכיה עמד ואמר: „איך מויער דא איין מיין איצלען", כלומר: הנני מטביע ביסודות אלו את בני איצל. כך קשר האב את ר' יצחק עם הישיבה ועם תורתה, בהיותו בן כ"ד שנה.

הגאון ר' שאול קצנלבויגן בהסכמתו לספר „נפש החיים" (טו"ב סיון תקפ"ד, פה ק"ק ווילנא) כותב: „...וגם עתה אחרי אשר נתעלה מאתנו ש"ב הגאון ז"ל, קם בנו הבן יקיר לי הרב המאוה"ג המפורסם מו"ה יצחק נ"י אב"ד דק"ק וואלאזין ומתחזק בנפשו ומאודו להקים שם אביו ז"ל על בית תלמודו הגדול ויכוננהו כראוי יהי ה' אתו שתתקיים בידו כרצונו ית"ש וכרצון כל יראי ה'. הדבקים בתורת ה' להגדילה ולהאדירה... והגם שעתה כמעט גדרתי בעדי מליתן הסכמה, אמנם אדעתא דגברא רבא כוותיה דש"ב הגאון ז"ל, לא גדרנא, וגם משום יקרא דחיי כבוד בנו חביבי הנ"ל יצאתי מגדרי...".

הגאון ר' אברהם אבלי בהסכמתו לספר הנ"ל (עש"ק ט"ו סיון שנת „מצמיח הישועה" לפ"ק (תקפ"ד) פה ווילנא) כותב בנדון זה את הדברים דלהלן: ...וגם כהיום בנו הרב המאוה"ג (ר' יצחק) הנ"ל, מתאמץ בכל עוז ומקיים מלי דאבות להחזיק הישיבה הלז בעתים הקשים ועבודת הקודש אשר ישא עליו רבה מאד ...יהא רעוא שחפצו ית"ש תתקיים ביד בנו הרב המאוה"ג נ"י יתגדל תורה ויאדיר ושמר את דרך החיים, כאשר אביו הגאון הנ"ל זצוק"ל שם שקידתו על הישיבה עם טרדתו העצומה במלי דצבורא...

רבי יצחק לא חולל שינויים רבים בסדרי הישיבה ותהלוכותיה, אם כי אישיותו טבעה חותם מיוחד בדמות תלמידיה. כבן נאמן ותלמיד לאביו הגר"ח ירש את הנהגותיו, והליכותיו הצטיינו בנועם וענווה. דבורו היה מתון ואורח חייו צנועים. חלק כבוד לכל אחד, לא הרים קולו בגערה וכל דבריו בנחת נשמעים. עם זאת ניחן בחוש בקורת ובלשון שנונה וכך הוסיף נדבך חשוב לדמותה של הישיבה, אותה עיצב בדמותו וכצלמו.

סדר הלימוד בתקופת ר' איצל: השכם בבוקר תפילה בציבור — חובה לכל התלמידים, ואחרי התפילה שיעור ב„פרשת השבוע" על ידי האב"ד הר"ם, ובו

הוסיף גם נופך מפרושיו. אחרי ארוחת בוקר היו מתכוננים לשיעור שנמשך משעה 10 ועד לשעה 12 בצהרים, ע"י ראש הישיבה (בימי זקנותו של ר' איצל כשגברה מחלתו ועייפותו, וכן בעת שהותו של ר' איצל בפטרבורג מלאו את מקומו בהגדת השיעור שני חתניו: ר' אליעזר יצחק פריד ור' הירש לייב — הנצי"ב). אחרי ארוחת הצהרים למדו התלמידים באופן עצמאי („פאר זיך") במסכת הקבועה בהגדת שיעורים בלימוד עיוני עד לתפילת המנחה. אחרי ארוחת הערב למדו „פוסקים" (לפי בחירה חופשית).

חלק מהתלמידים למדו עד שעה מאוחרת בלילה במיוחד באור ליום ששי, אולם הג"ר איצל התנגד לכך, ודרש מתלמידיו שמירת סדרי הלימוד הקבוע — ותו לא (דוד דרוק, „מפרשים פון דער תורה").

הרב שמואל שפירא מוסר לנו במאמרו „ר' איצעלע מוולוז'ין" בספר „ר' משה שמואל ודורו", ששמע מאחד מתלמידי הגרי"ץ את הסיפור דלהלן בקשר לדרכו החינוכית של הג"ר איצל:

בימות הקיץ היה מנהג בישיבה, שאחר תפילת המנחה היו התלמידים עוזבים את הישיבה ומתפזרים לארבע רוחות העיר לשאוף רוח צחה ולהתענג על הדר הטבע, כדי להתאזר בכוחות חדשים ליום מחר. אולם אם היו נמצאים איזה מתמידים, שהיו נשארים בישיבה להמשיך את לימודיהם, היה הגרי"ץ בכבודו ובעצמו נגש אליהם, מכבה את נרותיהם ומשלחם החוצה לשאוף אויר. הסדר, אמר, הוא לכל ואין לשנותו, במיוחד כשהדבר נוגע לשמירת הבריאות, שהי' מקפיד על כך ביותר.

מלימודו של הג"ר איצל בפרשת השבוע נשתמר לנו הספר „פה קדוש", שנדפס כעבור שנים מרובות על ידי ר' יעקב קופלוביץ (הספר מוסב על חומש בראשית וחלק מספר שמות), הגאון ר' אליהו מייזל בהסכמתו לספר זה, אשר גם הוא שמע תורה מפיו כתלמידו ויושב ליד שולחנו אומר: הני מילי מעליותא דמתאמרי משמיה דהאי סבא קדישא, זקן ויושב בישיבה בדורות שלפנינו הוא הגאון האדיר החכם הכולל מפורסם בשמו הטהור הרב ר' יצחק מוואלאזין זיע"א בן הגאון מאור הגולה רבנו חיים מוואלאזין זיע"א ...בראתי את הכתוב בספר נזכרתי את הימים אשר עמדתי לפני הרב הגאון ז"ל בימי עלומי ולנגד עיני האירו זיקוקין דנורא דהוו נפקין מפומיה דמרן ז"ל...

בדרשותיו היה ר' איצעלע משתמש במשלים הלקוחים מהווי החיים מעין משלי המגיד מדובנא, ותמיד היו דבריו מכוונים אל המטרה הרצויה. בדרשותיו

לא היה מרעים בקולו, לא השתמש בדברים קשים אלא בשובה ונחת היה מורה את הדרך ילכו בה.

בצד פעילותו בישיבה עליו לדאוג גם לכלכלת הישיבה, אשר שדרי״ה נפוצו ברחבי תבל. הוא מצייד אותם באגרותיו וממריצם לפעול למען מורשת אביו הגדולה וכך הוא כותב באחד ממכתביו אלו. בשנת תקפ״ד, שלש שנים לאחר פטירת אביו: ...ולחתום ברוך הנני קובע ברכה בפני עצמה ובהודאה לכל אחב״י היקרים שי׳. בכל מקומות מושבותיכם מחזיקי עץ החיים ותומכים מאושרים, שתוכם רצוף לעשות אהבה נחת רוב לנשמתו של מר אבא הגאון זלה״ה ומאמצים כח להקים שמו על בית אולפנא הידי׳. ואני תפילה מי שהטיב ומי שמטיב ומי שיטיב לקבוע כן צדקה להזכרת נשמת חיים לבית תלמודו כולם יהיו נזכרים בזכירה אחת לכל משאלות לבבם לטובה וברכה. וזכות ת״ת דרבים יהוי בסעדא דידהון שכל הברכות שברך כבוד מר אבא הגאון ז״ל לפני ה׳ טרם נעלה מאיתנו. את כל טהורי לב וטהורי ידים המוסיפים אומץ. יחולו על ראשם להתברך בברכה משולשת רחבה וגדושה. איש איש בברכתו. יבורך מעשי ידיהם בנועם ה׳ כנפשות כלל אחב״י הישרים והיקרים שי׳ ונפש נענה.

יצחק בהגאון מוהרר״ח זל״

היום יום ג׳ ז״ך אייר ב״ם יברכו ב״י. ורב שלום לפ״ק.

בתקופה מאוחרת אנו מוצאים את אגרותיו של ר׳ יצחק לקהלת יידוובנא שבפלך לומז׳ה:

...יתברך ויתעלה אה׳ ידידי (אהוב) הרב המובהק הישיש מופלא ביראת ה׳ כש״ת מ׳ פנחס נ״י המורה לצדקה בק״ק יעדוואבנא יע״א ואשר לו ואתו שי׳.

אהו׳ ידידי, אל מי אשים דברתי אם לא אל תופשי התורה או אל מי ראוי להשתתף בצערא דדוחקא דרבנן אם לא ת״ח, השונ׳ הלכות. אחלי ובטחוני באהבתו אל תורת ה׳ שישים עינו ולבו ביראת ה׳ לשקוד על תקנת בית אולפנא של כבוד מר אבא הגאון וצדיק המפורסם נ״ע כדרך תלמידי חכמים השוקדים בתקנתן וישכיל להיטיב הן באתרי׳ הן אל כל המקום שנכבדי׳ דבריו יהיו נשמעים. ומימראה דה׳ יהוי בסעדא דידי׳ לכוננהו בתורה ועבודה על כל טוב אורך ימיו וינוב בשיבה טובה בכל מילי דמיטב כנפשו ונפש נענה.

יצחק הנ״ל (הנזכר למטה).

ולהלן מכתבו השני:

בעזה״י נדיבת נדיבי עם דק׳ יעדוובנא אשר נשא לבן להתנדב שנה שנה על בית אולפנא של כבוד מר אבא הגאון הצדיק זי״ע ואשר מסרו אשתקד יום

ב׳ דג׳ תמוז ליד האי שלוחא דודו המופלג יקר ודרשן נכבד מ׳ ידידיה הלוי נ״י לנכון הגיעני כרשום בפנקס בעיטם של כבוד הרבני המופ׳ ונגיד י״א יקר מו״ה יוסף במ׳ מרדכי גבאי ונאמן וכבוד האברך היקר מו״ה זאב במו״ה משה הלוי ואנו תפילה בעד אחי המרחמים המעשים והעושים שעושיהם ירחמם לכוננם בצדקה ולברכם ממעון הברכות ומשמייא יסתייע שמידת הרחמים יתגלגל על עושי הצדקה בכ״ע למרחם יתהון וית כל דלתון ולכונן כל מעשה ידיהם בברכת ה׳ בכ״מ (בכל מילי) דמיטב כמגמת ישרים בדשמייא וארעא ובריות גופא המה ובניהם שיחיו כל הימים ונפש נענה.

יצחק בהגאון מוהר״ח זלה״ה, עש״ק לסדר ,,ונזכרתם לפני ה׳ אלוקיכם״, ישע ורב טוב (תר״ה) לפ״ק.

החוקר הביבליוגרף א. ר. מלאכי הדפיס שני מכתבים אלה (מעזבון הר״ר פנחס טורברג יליד ידוובנה עירה קטנה במחוז לומזה), ברבעון ,,אור המזרח״ חוברת א׳ (מ) טבת תשכ״ג. קצרים הם שני מכתבים אלה המהווים, למעשה, חומר תעודתי על תולדות ישיבת וולוז׳ין באמצע שנות הארבעים במאה הי״ט. אחד ערוך לידי הרב מ״מ ומו״צ ביידוובנה, והשני על דבר תמיכת אנשי עירה זו לחיזוק הישיבה דוואלוזין. המכתב הראשון כתוב בעצם כי״ק של הג״ר יצחק מוואלוזין, ואלו המכתב השני, נראה שלא נכתב בידי ר׳ יצחק, אם כי הוא חתום עליו בשמו ובצרוף שם אביו הגר״ח. מר א. ר. מלאכי קובע בצדק מהחומר הנ״ל שמזה אנו יודעים שקהלת ידוובנה קבעה תמיכה שנתית לטובת הישיבה בוואלוזין. (המכתב השני נכתב ראשונה וכנראה שהשאירו מקום בראש הדף למכתבו האישי של ר׳ יצחק אל הר״ר פנחס).

בשנת 1824 הוצאה פקודת סגירה על הישיבה מטעם שלטונות המלוכה בפטרבורג. למרות שבשנת 1813 (תקע״ג) הוציאו השלטונות בווילנא בשמו של הקיסר אלכסנדר ,,כתב חסות״ בו צוה הקיסר למפקד צבאו ולחייליו שיעניקו חסות לרב הגדול של וואלוזין ,,חיים איצקוביץ״ (הגר״ח) ולישיבתו מעלבונות ומלחץ ושיעניקו להם תמיכה ועזרה. ואם צו זה לא יתמלא יענשו קשות.

יש לציין שהשלטונות המקומיים בוואלוזין עצמו עיניהם מצו הסגירה ואפשרו לישיבה להמשיך לימודיה. מספר שנים לאחר מכן בעת שר׳ איצל שהה בפטרבורג לצרכי הכלל כפי שיסופר להלן, הרשים את מיניסטר ההשכלה הגרף אובארוב באישיותו, והגרף התידד עמו ביותר. ר׳ איצל הציג בפני המיניסטר את כתב החסות של אביו ובקש שיציינו באופן רשמי מטעם המלכות על אותו המסמך, שהוא הוצג לפני המלכות, והממשלה מאשרת שוב את תכנו.

הגרף אובארוב, ברצותו להפגין ידידותו כלפי ר' איצל הסכים והטביע את חותם הממשלה על המסמך וזה שמש כאישור רשמי חדש על הסכמת השלטון עם קיום הישיבה, שלימודיה היו עד אז בלתי חוקיים.

כחמש שנים לאחר פטירת אביו ועול הישיבה כולו מוטל עליו, בצד עסקנותו בבעיות הצבור, פוקדת את וואלוזין שריפה גדולה. ר' איצל שופך שיח על מצבו באגרתו הלבבית להג"ר אברהם דוד אב"ד לובטש („פעולת אדם" וילנא תרמ"ג):

...אשריו שהוא בן חורין ועוסק בת"ת אוהב ושונה הלכות. ואנוכי מלבד כי כח אין לעבודתי המוטלת עלי. עוד בעו"ה חלאים שמצאוני הן בחרף העבר והן קיץ הלז ודאי לקחה אזנו... ...המחליף זמנים ית"ש יחדש שנה טובה ולא יוסיף לדאבה עוד... ...והן בגופא דעובדא אם כי גם עתה אנכי בעו"ה בערבוביא דרישא ואינני מוצא מכתביו מעת השריפה ר"ל...

בשנת תר"ז ור' יצחק כבן ששים ושבע שנה, הוא כותב להרה"ג ר' יהושע לעווין: ...אהובי ידידי עם שלפי כחותי המצומקים במגינת לב מדעלמא ודידי בהורעת השעה כזו ר"ל לעת זקנה קשיא עלי הכתיבה גם בשבתי בביתי ואף כי בלכתי בדרך... (המגיד, י"ד באלול תרי"ט, 1859).

רבי יצחק נפטר בעיר איוניץ, בעש"ק כ"ו אייר תר"ט, בעת שהתארח בבית מוקיריו משפחת עליאשברג המפורסמת. כפי שמספרים נקבר ר' יצחק באיוועניץ, בגלל שפטירתו ארעה ביום הששי אחה"צ ולא היה סיפק להביאו לוולוז'ין.

הגרי"ץ הותיר אחריו בן אחד וחמישה חתנים, אחר ששיכל שני בנים בצעירותם. בנו היה הרב המפורסם מו"ה רבי אליהו שלמה זלמן. חתניו היו: הגאון המפורסם רבי נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל, הגאון רבי אליעזר יצחק בנו של הגאון רבי הלל מהורודנא. הרה"ג רבי שמואל לנדא מווילנה. הוא היה גדול בתורה חריף מפורסם ובעת שהיה הגרי"ץ נוסע לדרכו היה ר' שמואל מגיד את השיעור בהישיבה. מוהר"ש לנדא הוא אבי הרה"ג הגבור המפורסם בתורתו ובצדקתו רבי חיים יעקב לנדא ממאהליב שברוסיה (העיר הפלכית: מ.צ.), חתנו הרביעי של הגרי"ץ היה הרב הגאון ר' זלמן משה יפה מרוגובה וחתנו החמישי היה הרב רבי נחום חיים מאיוועניץ (עיין גם לקמן עמ' 209 ועמ' 218).

פרק יג

רועה נאמן

בראשית המאה הששית למספרנו, שוב היו ימי משבר רוחני ליהודי רוסיה, באשר ניקולאי הראשון רצה „לזכות" את ישראל בהשכלה רשמית, ושאף להקנות ליהודים דעת ותרבות יותר מאשר לאחיו, נתיניו הרוסיים. מגמתו היתה לערער את יסודות האמונה הישראלית ותרבותה המקורית על־ידי פקודה צנועה, כביכול, שהענינים הרוחניים — כגון הרבנים, המלמדים, בתי התלמוד־תורה והישיבות — יהיו תחת פיקוחה ואפוטרופסותה של הממשלה.

מי שלא ניחן במבט מרחיק ראות, חשב שכוונת הממשלה רצויה. חוג זה כלל בעיקר את המשכילים שבדור, ואפילו המעולים והמתונים שבהם תמכו בממשלה וסייעו לד"ר ליליינטל, ששימש סרסור לממשלה לביצוע פקודת ההשכלה הרשמית. ואולם, גדולי וגאוני ישראל עמדו היטב על כוונותיהם האמיתיות של הצאר ניקולאי ומיניסטר ההשכלה שלו, אוברוב, ונזהרו שלא ללכת שולל אחריהם.

רבי איצל'ה מוולוז'ין היה חשוב מאד בעיני השלטונות המרכזיים והוחזק בעיניהם כעין הרב הכולל של יהודי ליטא. לכן שיגרו אליו את שליחם ד"ר ליליינטל, להשפיע עליו שיסכים „להקנות השכלה" ליהודים מטעם הממשלה. כמו כן הוזמן להשתתף בועידת הרבנים הרשמית הראשונה, לדון בבעיית ההשכלה הכללית ובענין יסוד בתי־ספר ממשלתיים ליהודי רוסיה. הוא היה ידוע ומוכר בחוגי השלטון לא רק בזכות מעמדו כראש ישיבת וולוז'ין המפורסמת, שיצאו לה מוניטין אף בין אנשי החצר בפטרבורג, אלא גם בזכות כשרונותיו המזהירים, פקחותו ותבונתו המדינית, כושרו להתהלך עם אנשים שונים ובקיאותו בשפה הפולנית, שהיתה אז השפה השלטת במחוזות רוסיה ורייסן, וכן בשפה הרומית העתיקה.

כדי לעמוד בפרוטרוט על השתלשלות המאורעות יובא להלן ספור זכרונותיו

של א.י. פאפירנא כפי שפורסם ב„רשומות" א' עמ' 148, המתאר את ראשית המהלכים שהובילו לאותה ועידה.

בראשית שנות הארבעים למאה שעברה יצא, כידוע, הד"ר מכס לילינטאל כמצות המיניסטר להשכלת העם אוברוב לערים הגדולות בתחום מושב היהודים ברוסיה להטות לב קהלות ישראל להתקונים היסודיים, שהחליטה אז הממשלה לעשות בחנוך היהודים על־ידי יסוד בתי־ספר למתחילים ובתי־מדרש לרבנים במקום ה„חדרים" והישיבות", — תקונים שעוררו אז זועה בין היהודים, שראו בהם חתירה עצומה תחת דת ישראל. ממשלת ניקולי בבואה לחוקק חוקים ולתקן תקונים לא היתה רגילה לחוש ביותר לדעת הקהל, וכל־שכן שלא היתה זקוקה להסכמת נתיניה היהודים בגזרה עליהם את גזרותיה, אבל בדבר התקונים בחנוך ילדי ישראל ורבניה הבינה גם הממשלה ההיא, שאי־אפשר לבוא בעקיפין הבינה שהמטרה שהיא מבקשת בהתקונים האלה לא תושג, אם בתי־הספר החדשים ימצאו התנגדות בעם, שלמענו ינסדו, ולוא גם רק התנגדות פסיבית, ועל הד"ר לילינטאל לכן היתה שומה לברר לרבני הקהלות ופרנסיהן תועלת בתי־הספר החדשים, ולהוכיח להם, כי רק טובת היהודים היא דורשת בתקנותיה, כי חלילה וחלילה לה לנגוע אף כחוט־השערה בדת ישראל ומנהגיו וכי כל מגמתה היא רק להפיץ בעם ידיעות מועילות ולתקנו במדות, במוסר ובדרך־ארץ, כדי להכשירו לקבל את הזכיות האזרחיות שהיא נכונה לתת לו.

הד"ר לילינטאל קבל על עצמו את המלאכות הזאת בחפץ־לב, מפני שחשב את התקונים בחנוך הישן למועילים ונחוצים בעת ההיא ליהודי רוסיה, וגם האמין שהממשלה דורשת בזה אך טובת היהודים ושאין לה בריפורמה זו כל פניות צדדיות.

ראשית דרכו היתה לוילנא, זו ה„עיר ואם בישראל", שלגודל רבניה ורובי למדניה וישיבותיה קראוה „ירושלים דליטא". וילנא היתה מימי „הגאון" הראש והלב של יהודי רוסיה, והסכמתה על הריפורמה אפשר היה לחשוב להסכמת רוב העם, ביחוד בפלכים הצפונים־מערביים. אבל בוילנא לא עלתה ביד לילינטאל לעשות לטובת הריפורמה. ראשי העדה ורבניה אמנם באו להאספה שקרא בתוקף הממשלה, גם פגשוהו בכבוד, ואת הצעתו, שקרא לפניהם ברגש ובהכרה פנימית, שמעו בכובד־ראש, אבל היא לא הניחה את רוחם. בויכוחים לא באו אתו, אך אחד מזקני העדה (ר' חיים נחמן פרנס) הביע תמיהתו, שהמיניסטריון דואג יותר להשכלת היהודים משידאג להשכלת הנוצרים, בעת שהראשונים עולים הרבה בהשכלתם על האחרונים, העם העברי כמעט כלו יודע קרוא בספר והרוב הגדול

של אזרחי רוסיה הנוצרים הוא אי־אלפא־ביתי — אין זאת כי אם דברים בגו. עוד אחד מזקני העדה (ר׳ אברהם עפרון) אמר, שהיהודים יודעים כי בתי־ספריהם דורשים תקונים, והתקונים האלה יעשו על־ידי היהודים בעצמם, בלא שררת הממשלה, לאחר שיוטב מצבם, וכי אם הממשלה דורשת באמת את טובת היהודים, היתה צריכה, קודם כל, להקל את עולם הקשה הנשוא. תשובת לילינטאל היתה, כי הוא אמנם הציע זאת לפני המיניסטר, אבל אוברוב השיב לו על זה, כי על היהודים לעשות את הצעד הראשון להתקרבות עם התושבים העיקרים על־ידי חנוך הגוי; בכל אופן, הזהיר לילינטאל את הנאספים כי מחויבים היהודים למלאות דרישות הממשלה, כי אם יקשו הפעם את ערפם, ירעו לעצמם מאד, כי הלא אם יסכימו או לא יסכימו הריפורמה תעשה, והתנגדותם לא תועיל להם מאומה, רק יעלו בזה על עצמם את חמת הממשלה ועולם עוד יכבד, אולם גם האזהרה הזאת לא פעלה על הנאספים ומאנו לחתום על הפרוטוקול, שהציע לפניהם.

מוילנא נסע לילינטאל למינסק. גם שם נאספו לקריאתו זקני העדה. אבל באספה ההיא שמע לילינטאל דברים קשים ומרים מאת הנאספים שלא נשאו פניו כלל, שם שמע גם הקריאה „בוגד״!. — במפח־נפש מהר לילינטאל לצאת מחדר האספה החוצה, אבל בחוץ כבר חכה לו המון גדול מדלת־העם, שהתנפל עליו בגדופים וקללות נמרצות ובהקריאה הידועה מני אז: „זנאט׳ ניע זנאיעס, שקאלעס ניע ז׳עלאיעם״. מקצת מאנשי ההמון גם הרימו אבנים לידות בו, ורק בעזרת שוטרי העיר עלתה בידו להמלט על נפשו ועוד בלילה ההוא ברח מן העיר.

בוילנא ובמינסק נוכח לילינטאל, כי באספות מרובות־הדעות לא יעלה בידו לפעול מאומה לטובת הריפורמה, מפני שהרוב הגדול של העם היה נגדה. ולכן החליט לנסות כחו לפעול על אחד מגדולי הדור, על אבטוריטט, שלמוצא פיו בעניני הדת, והכלל ייחלו כל יהודי רוסיה, ובאמצעותו — על כל קהל עדת ישראל. לאבטוריטט כזה חשב לילינטאל, ובצדק, את הרב ר׳ יצחק, ראש הישיבה הגדולה הולוז׳ינית. הרב ר׳ יצחק בן הרב ר׳ חיים, שהיה תלמידו המובהק של הגאון מוילנא ומיסד הישיבה ההיא, היה בדור ההוא, במדה ידועה, „רבן של בני הגולה״: רוב רבני קהלות רוסיה ולמדניהן היו חניכי הישיבה הולוז׳ינית, תלמידיו או תלמידי אביו, והוא היה גם חכם בהויות העולם ומעורב עם הבריות ובתור תלמיד־תלמידו של הגאון לא היה בעיקרו מתנגד ללמוד החכמות הכלליות, ולילינטאל חשב כי אם יעלה בידו להטות את לב הרב הזה להתקונים בחנוך ילדי ישראל, אז ידע כי מלא תפקידו. ובכן נסע ולוזינה.

לוולוז'ין בא לילינטאל ימים מועטים לפני יום הכפורים ונתקבל מאת הרב בכבוד ויתארח בביתו. שלשה־ימים ושלשה לילות נשאו־ונתנו שני האנשים הגדולים האלו בדבר הצעת הממשלה. הגיע יום הדין. בערב יום־הכפורים, אחרי הסעודה המפסקת, נאסף העם לבית־הכנסת המואר במאות נרות של שעוה. וכלם, עטופים בטליותיהם וקיטיליהם עמדו צפופים וחכו לבוא הרב ולדרשתו שהיה נוהג לדרוש מדי שנה בשנה לפני תפלת „כל נדרי". והרב לא אחר לבוא, ולא לבדו בא, כי אם בלוית אורחו מגולח־הזקן, עוד מעט והרב עלה על הבימה שלפני ארון־הקדש וישא משאו, וזה תרפו:

„בענין הכנת הכהן הגדול לעבודה בקדש־הקדשים ביום־הכפורים, שנינו במשנת יומא (פרק ה'): „מסרוהו (את הכהן הגדול) זקני בית־דין לזקני כהונה והעלוהו לבית אבטינס והשביעוהו (פירשו בגמרא: שלא יהיה צדוקי) ואמרו לו: אישי, כהן גדול, אנחנו שלוחי בית־דין ואתה שליחנו ושליח בית־דין, משביעין אנו עליך במי ששכן שמו בבית הזה, שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך. הוא פורש ובוכה והם פורשין ובוכין" (פירשו בגמרא: שהוא בוכה מפני שחשדוהו בצדוקי) האם לא מתמיה הדבר, רבותי? — שאל הדורש — הלא רבותינו, חכמי המשנה והתלמוד, הזהירו תמיד מלחשוב מחשבת רעה על איש בלא סבה מספקת, ואמרו: המלבין פני חברו ברבים כאלו שופך דמים ואין לו חלק לעולם־הבא, החושד בכשרים לוקה בגופו והרבה עוד כדומה לאלו מאמרים נמצאו בתלמוד ובמדרשים — והנה זה תספר לנו המשנה הזאת, להפך מכל האזהרות האמורות, שבזמן שבית־המקדש היה קיים הביעו זקני כהונה חשד — ובמי? בהכהן הגדול משיח ה', ובמה? במינות של הצדוקים, שהיא כפירה בתורה שבעל־פה ובשכר ועונש, ואיה? בבית־המקדש, ומתי? בערב יום הדין הגדול והנורא? הוא שואל והוא משיב: אבל באמת הדבר כן הוא. באיש פרטי, במעשיו הפרטיים אסור לנו לחשוד בלא יסוד נכון וכל עוד שלא יצא חייב בדין צריך להיות בעינינו כזכאי; דבר אחר לגמרי בשליח־צבור, באיש המקבל על עצמו עבודת הכלל, בו לא רק מותר לחשוד, אבל מחויבים אנו לבדוק היטב אם כונתו לשם שמים ואם מעשיו לא יביאו חלילה תקלה לכלל ישראל; איש כזה, אפילו אם כהן גדול הוא, צריך לבדוק בו בדיקה אחרי בדיקה ומשביעין אותו בפני קהל ועדה שלא יהיה צדוקי ושמעשיו לא יביאו לידי נגיעה בתורת קדשנו ובמסורת אבותינו".

הרב כלה וירד מן הבימה. הקהל השתומם: בערב יום־הכפורים היה רגיל לשמוע מפי הרב דברי מוסר ותוכחה, והנה זה עתה בא לפרש איזו משנה ביומא, כאלו הוא יושב בישיבתו ומגיד שיעור לפני תלמידיו! אבל הבין את הדרשה

הזאת הד״ר לילינטאל, ויעל על הבימה ויפן אל העם ויאמר: „רבותי, דרשת הרב הנכבד, ששמענו זה עתה, מוסבה לא אליכם, אך אלי, ותורת הרב אמת ודרישתו אמת וצדק: אני לקחתי על עצמי במצות הממשלה עבודת הכלל, והרשות לכל אדם מישראל להרהר אחרי ואחרי מחשבותי ומעשי; והנני נשבע — הוסיף בפנותו אל הארון והוציא משם ספר־תורה — במי ששכן שמו בבית הזה ובספר־התורה הזה, כי כונתי בעבודתי זו לשם שמים ולטובת עם ישראל, וכי חושב אני שכוונת הממשלה בהתקונים, שהיא מתכוננת לעשות בבית־הספר, גם היא רק לטובת עמנו ושאין לה בזה כל פניות צדדיות. ועוד אני נשבע, שאם אווכח כי שניתי, אם אראה במעשי המיניסטר איזו נגיעה בדת קדשנו, אסלק את ידי מן הענין הזה״.

הד״ר לילינטאל היה איש אמת וישר־לב ומלא את שבועתו: בשובו לפטרבורג לשרת בהמיניסטריון ולעבוד ביחד עם פקידיה בדבר יסוד בתי־הספר בהערכת סדריהם, משטריהם ותכניות למודיהם, נוכח כי היה יסוד לחשד האורטו־דוכסים — ואז ברח פתאם מפטרבורג, עזב גבולות רוסיה ויצא לאמריקה...

ד״ר לילייטהאל מספר אח״כ במכתבו לה׳ רוזנטל על פגישתו עם הגרי״ץ ועל הכבוד הגדול, שחלק לו.

Grodno d. 13 Sept. 1842

לכבוד אדוני ואהובי היושב בקירות לבבי מו״ה ניסן ראזענטהאל שלוכט״ס.

הגה זה שני שבועות אשר נשאתי את רגלי ושמתי לדרך פעמי לק״ק וואלאזין, ומן היום הזה לא נתכבדתי לראות אותיותיו היקרות המשמחות לבי ונפשי. ומאז ועד עתה לא מצאתי מנוחה ומרגוע לכתוב לו ולהודיעו את כל הקורות אותי, אם גם ידעתי כי חרה יחרה לו שהחשיתי, וידיעני לחוב, ויאמר כי אשכח אוהבי מרחמי ולא אשית לב אל האנשים אשר בלב תמים ובנפש חפצה דורשים שלומי, והנה אציע לפניו ראשי הפרקים מן כל המעשים אשר נעשו אתי בוואלאזין, מינסק וגראדנא.

בוואלאזין קדמתי פני הגאון המפורסם וכו׳ מוה׳ יצחק, ומצאתי בו איש חכם ונבון משכיל ודורש אלהים. עליו רוח חכמה ובינה, רוח עצה ודעת ויראת ה׳. ששתי כעל כל הון להיות מקובל ממנו כבן אהוב ונחמד כי אבי, אבי, קראתי רכש ישראל ופרשיו. וכאשר ראו משולחי ווילנא ומינסק, כי הוא, הגדול בישראל, שם פניו אלי ולא הסיר ממני אהבתו כאותם הצבועים אשר רוממות אל בגרונם ובידם חרב פיפיות — התקרבו גם המה אלי, כרתו עמי ברית אהבה, ושנינו

נשבענו בה׳ אלהי אבותינו להיות לנצח אוהבים נאמנים ולבלתי נבגוד איש באחיו לחלל ברית האחוה והרעות.

מהעיר הזאת הלכתי בעיו״ט לעיר מינסק ומצאתי בה אשר לא קויתי. השנאה חלפה הלכה, הנקימה והנטירה נהפכו לאהבה והתקרבות, וכלם פה אחד ענו ואמרו: מחל נא וסלח נא לעון העת ההיא, כי הנגו כלנו אוהביך. ואנכי מה אעשה לאחינו ביום שידובר בם? חבקתים ונשקתים, אהבתי כסתה את פשעם וכלימתם הסירותי מנגד פני; עברתי על מדותי, והנה נכנסתי בשלום ויצאתי בשלום. בכל יום ויום הייתי בביהמד״ר הגדול, או בבלומעס קלויז, או באחת החברות, אשר נתיסדו שם מאז **ושלישים** היו על כלם: ובשמחת תורה נקראתי לבוא לחדר החסידים מליבאוויץ ושם הייתי חתן תורה; ואחר סיום התורה, כאשר קראו כלם בקול גדול „חזק", נתחזקתי והייתי לאיש ושתיתי עמהם כטוב לבם, ובראותם כי תם הי״ש מהכלי הגדול אשר נתנו לפני שמחו שמחה גדולה. הארץ רעשה מקולם בקראם: אחינו ובשרנו אתה! ובהאסיפה אשר היתה ביום א׳ דחוה״מ בערב נתנו לי כלם שאלתי ובקשתי — שמות הרבנים שהם מסכימים עליהם, שמות האנשים אשר ישבו בנובערנסקי קאמיסיע, והנה כלם אנשים משכילים ויראי אלהים ומרוצים לעם, כמו ר׳ אהרן לוריא, ראפפארט (ר׳ זיסעלי), ומארגאלין, יעקב דאקשיסצער, ר׳ ישראל מיכל, ר׳ יצחק ווילענסקי, ר׳ ישעיה יאלעס וכדומה, כתבו מכתב להשר מונטיפיורי וגם יכתבו להקיר״ה וליועציו, אם יקבלו קאפיע מתושבי ווילנא. אז רציתי לשים לדרך פעמי, אך נחליתי חולי מעים וגם נצרכתי לרופא ולרפואות ועד היום אינני בקו הבריאה.

במוצאי יו״ט מהרתי לבוא לגראדנא; עברתי כמה מקומות: מיר, נאוואגרודאק וכו׳ וראיתי שם הרבנים אשר באו אלי אל הפאסט וביום ו׳ בערב באתי לכאן ונתקבלתי בשמחה גדולה ונאמנה. בשעה הראשונה אחר בואי נתאספו ראשי העיר וגדוליה אצלי, דברתי שתי שעות על לבם והסכימו בלב תמים לכל השאלות והבקשות אשר נתתי לפניהם, מצאתי פה את ר׳ בנימן וששתי כעל כל הון בראותי אותו, כי איש חכם ונבון הוא, יודע מכת העם ותחלואיהם ורוצה לגדור גדר ולעמוד בפרץ. והנה במו״ש הבא אלך לביאליסטאק. יתן ה׳ וישלח מלאכו לפני לתתני לחן ולחסד בעיני כל רואי כחפצו וכחפץ.

אוהבו ומוקירו הנאמן **מנחם** בלא״א מו״ה יהודא ליליענטהאל.

יש להניח שהסכמתו של הגרי״ץ לדון עם הד״ר ליליינטהאל, נבעה בעיקר מעמדת הממשלה הרוסית, כפי שהובהרה על ידו, ומנימת האיום שבדבריו שאין הוא מנסה להסתירה: שהתיקונים יעשו בלאו הכי, ועי״ז השתדלות ניתן להביא

את הרע במיעוטו, זו היתה מגמת ותוכן ההדברות שנמשכה ביניהם שלשה ימים. ודאי שאין לקבל את דעתם של כותבי דברי הימים, הבאים משורות ה„משכילים", שר' יצחק ראה בעין טובה את עצם מגמת החוק ל„השכלה" דבר שלא נתקבל על דעתם של רוב ההמון היהודי למקטון ועד גדול להוציא את ה„משכילים", שנהו מצד עצמם אחרי תקונים בדת.

ליליינטהאל עצמו מספר, וכן רוב העדויות מאותה תקופה, שלפני בקורו בוולוז'ין ספג בזיונות וחרפות בכל מקומות בואו. זאת ועוד כאשר מנתחים את תוכן דברי דרשתו של הגרי"ץ בערב יוה"כ בבית הכנסת המלא ובנוכחות האורח — השליח. קשה להניח שהגרי"ץ רחש אמון רב בשליח.

זאת ועוד, הגאון ר' חיים ברלין נכד הגרי"ץ ספר להר"ר יעקב ליפשיץ כפי שהאחרון מביא בספרו זכרון יעקב עמ' 83, מימרא נוספת, שאמר הגרי"ץ לד"ר ליליינטהאל באותה הזדמנות:

...באחת משיחותיו עם לילענטאהל, אמר לו: בתורה (פ' מקץ) בשעה שהרים פרעה את יוסף למעלת משנה למלך, נאמר: „ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלקים אותך כל זאת וגו' אתה תהי' על ביתי ועל פיך ישק כל עמי, רק הכסא אגדל ממך". והלא מפורש אמר לו שממנה אותו למשנה למלך, והנה מיד בהכתוב השני הכפיל, „ויאמר פרעה אל יוסף, ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים", ולאיזה כונה הכפיל הדברים?

לכן יש לנו להטעים הדברים כראוי: פרעה הבין ששריו ירגנו ויערערו, היתכן להרים עבד מבית האסורים פתאום למעלת שר ומשנה למלך? הלא למשרה כזו דרושים תנאים הרבה: א) שיהי' יליד המדינה הזאת, ולא יליד חוץ לארץ; ב) שאמונתו תהי' אמונת העם שהוא מושל עליה; ג) שיהיה מיוחס, מגזע האצילים אשר במדינה; ד) שיהי' איש בא בימים, שיש בידו הרבה מנסיונות החיים; ה) יהי' נשוא בעל אשה ובנים ולא אדם רוק. ובעיני המצרים, הלא חסרו ליוסף כל אלה, ועם כל זה הרימו פרעה למשרה כזו, הלא למצער עליו החובה שישכיל כל כך במשמרתו, שיכריעו מעשיו את כל החסרונות הללו. לכן אמר לו פרעה: ראה! שים עיניך על דרכיך! נתתי אותך (ויורה באצבעו על ליליענטאהל) אותך! שהנך בן ארץ אחרת; אותך שטרם ידעתי אמונתך; אותך שאין אנו יודעים יחוסך; אותך! עול ימים; אותך! איש רוק (כי היה ליליענטאהל רוק בלתי נשוא כלל) על כל ארץ מצרים, **על כללי ישראל בארצנו**, לכן ראה שים עיניך על דרכך. חכם הבא ממרחק, ואוחז בכנף הממשלה, לעשות חדשות כבירות בעמנו, אין לך להתפלא על הרעש והחרדה הגדולה, אשר יחרדו בני עמנו על

החדשות הנעשות על ידך, בכח תוקף הממשלה. ויבך בכי גדול, עד כי גם „ליליענטאהל״ זלג עיניו דמעות...

בטוי זה מביע בחריפות את התנגדותו של הגרי״ץ לעצם שליחותו ולטיב השליח, אולם כפי הנראה לא ראה מנוס משתוף פעולה עמו כאמצעי יחיד למען הצל את חנוך הנוער והמשך הישיבות והחדרים.

הסכמה זו ב„דלית ברירה״ עם השליחות של ד״ר ליליינטהאל, נוצלה הן ע״י והן ע״י חבריו ה„משכילים״, להוכיח קבל עם ועדה, שגם הגרי״ץ מסכים לתכניתם, וכך חל השינוי ביחס המוני העם אל שליחותו (אם אומנם חל שינוי זה מהעדויות החד צדדיות והבלתי ברורות, שנותרו לנו מאותם ימים).

משחזר ד״ר ליליינטהאל לפטרבורג וספר כנראה על נסיונו, ראתה הממשלה שתפארתה לא תהיה בהוצאת חוקים שיעוררו התנגדות ההמון, אלא ע״י משא ומתן עם גדולי ישראל ושרק בהסכמתם תוכל לבצע את תוכניותיה.

לשם כך נקראה אסיפת רבנים לפטרבורג, שבה מיוצגים מנהיגי האומה. וכפי הנראה היה זה הד״ר ליליינטהאל שהמליץ על הגרי״ץ מוואלוזין לתפקיד זה.

הגרי״ץ לא שש לקבל את התפקיד ודחה את הבקשות באמתלות שונות, הוא גם הציע להגאון ר׳ דוד מביכוב שיקבל ע״ע את העול הכבד אולם הוא לא הצליח להתחמק מכך.

מספרים גם שהגרי״ץ חשש מאד מן התוצאות של האסיפה, ובקש טרם צאתו שיכינו לו אדרת חמה שמא ישלח לסיביר (חששות אלו בודאי לא נבעו מהסכמתו של הגרי״ץ לתכניות הממשלה). גם נציג עדת החסידים באסיפה האדמו״ר רבי מנדל מלובאוויץ לא קבל תפקיד זה בחפץ לב והוכרח לכך בתוקף הנסיבות. אל המשלחת צורפו גם נציגים נוספים הר״ר יעקב יוסף היילפרין מברדיטשוב והדירקטור של בית הספר העברי באודסה בצלאל שטרן.

על המסע לפטרבורג נוצרה ספרות שלמה בכתב ובע״פ ובו תוארו אנקדוטות רבות וספורים מפליגים. ר׳ יצחק בשגינותו ובחריפות שכלו הרשים את מיניסטר ההשכלה הגרף אובארוב, וזכה לאותות של קרבה וידידות, אותם היטיב לנצל אח״כ הן במשא ובמתן והן לצורך הכרה בישיבתו כפי שסופר לעיל.

כך מסופר כי המיניסטר בהתפעלו מהגיונו וחכמתו של הרב, אמר לו כי לולא הי׳ רב הי׳ יכול להגיע לכהונת מיניסטר, ור׳ יצחק השיב לו באותה מטבע, כי לולא היה הוא הגרף מיניסטר, בלי ספק הי׳ יכול להגיע לכהונת רב.

תוצאות הועידה הרבנית בפטרבורג ידועות ורבות כבר נכתב עליהן. רבים מכותבי ההיסטוריה רואים ברבי יצחק כאילו הסכים לרצון הממשלה, שהרי חתם

על ההחלטה לייסד בתי־ספר ממשלתיים לילדי ישראל, ביחד עם הגה"צ רבי מנחם מנדיל, האדמו"ר מליובביץ, הידוע בשם בעל „הצמח צדק". שניהם הבינו, שאם לא יסכימו ליסוד בתי־הספר, הרי כמה וכמה גזירות צפויות לכנסת ישראל ברוסיה. ואכן אנו נוכחים לראות, כי עמדתו של רבי יצחק בנידון זה היתה נכונה. אמנם נוסדו בתי־הספר רוסיים לילדי ישראל, אבל ה„חדרים" אף הם החזיקו מעמד ונסבלו מטעם הרשות הרשמית. אמנם נוסדו שני בתי־מדרש לרבנים, בווילנא ובזיטומיר, אולם גם הישיבות המשיכו להתקיים. והוא הדין ברבנות. הרבנים הממשלתיים החדשים היו מוכתרים בשמם הנכון „רבנים מטעם המלכות", ואילו הרבנות המסורתית, בצביונה המקורי, המשיכה להתקיים גם להבא. על חכמתו המרובה של רבי יצחק באותה ועידת רבנים כותב זקן המשכילים שבאותם ימים, מרדכי אהרן גינזבורג, בזו הלשון: „כל אשר לו עינים לראות יראה בכבוד האסיפה היושבת כעת בעיר המלוכה לפקח על דברי הכלל ויקח מוסר לדעת כי לא אבדה חכמת רבנינו ובינת מלמדינו להמתיק סוד עם הראשונים ליד המלך. כבוד הרב מהר"י מוולוז'ין לא יהיה לכלימה, אף כי המה מגודלים בנעוריהם בחכמת סופרים" (ספר „מוריה" לרמ"ג).

הודות לועידה זו לא נפגעו הישיבות מן החוק החדש משנת 1844 בדבר יסוד בתי־ספר לילדי ישראל, באשר הישיבות הגבוהות נחשבו בעיני החוק כעין בתי תפילה שבהם מתאספים גם ללימודי תורה ודת. הישג זה העלה את ערכו של רבי יצחק בעולם הרבנים ואנשי התורה בליטא ומחוצה לה. הוא ישב אמנם בעיר הקטנה וולוז'ין, אבל עם זאת היה בדורו רבא דעמיה ומדברנא דאומתה, ואפילו בוילנא רבתי היה ידוע בשם „הרב" סתם.

מה היתה תחושתו של ר' יצחק בשובו מפטרבורג? בעוד יש טוענים מקרב שורות ה„משכילים" שהיה שבע רצון מתוצאות הועידה, נשתמרה בידינו עדותו של ר' יעקב ליפשיץ בספרו „זכרון יעקב", שהיה בעצמו נוכח בהיותו ילד עדיין בשעה שהגרי"ץ התעכב בווילקומיר בשובו מפטרבורג, וששמע מנכבדי העיר שהוא התבטא בזה"ל: אין משיבין על הקלקלה... והלואי שלא יתחדשו עוד גזרות רבות ורעות, רוח קטב חדש שורר ומנשב על עמנו. ודרושה לנו רק תפילה ורחמים...

אין ספק שרגשותיו היו מעורבים כאשר זכה מצד אחד להכרה ממשלתית בחינוך הישן ובמוסדותיו וכן לחדוש ההכרה בישיבתו, אולם ודאי עמד כבר על המתרחש והעתיד להתרחש בתוכניותיה של הממשלה לגבי כל שאלות הקיום היהודי.

יש הרוצים להסיק מסקנות על מצב רוחו של הגרי"ץ בשעה זו, מן השיר

שחובר על ידו, לפי המסורת, בשובו מפטרבורג. השיר פורסם ב„רשומות" ה' (תל אביב תרפ"ז) ע"י תלמיד וולוז'ין הד"ר יצחק ריבקינד.

א	ב
אל תירא ישראל	אל תירא ישראל
ואל תחת ישורון	ואל תחת ישרון
על היות לביזה בעמים	על היות לביזה בעמים
ולחרפה בלאומים —	ולחרפה בלאומים
אדיר יאדיר אדריך	גדול יגדיל גדליך
ברוך יברך מברכיך	דגול ידגיל דגליך
שישי ושמחי במתנת חלקך	שישי ושמחי במתנת חלקך
גילי ורוני בנועם גורלך	גילי ורוני בנועם גורלך
שוכן שחק רוכב שחקים	שוכן שחק רוכב שחקים
עוזר דלים שפלים מקים	עוזר דלים שפלים מקים
הוא יאדיר אדריך	והוא יגדיל גדליך
והוא יברך ברכיך	והוא ידגיל דגליך

(שני הטורים האחרונים בכל בית משתנים ע"פ סדר הא"ב עד סוף השיר).

ריבקינד רואה בשיר זה עדות לאופטימיות של ר' יצחק לתוצאות מסעו, גם אם קשה לבסס מסקנות מנימת השיר. לדעתנו יש בו יותר רמז לתקוות לעתיד מאשר להרגשות ההוה.

מענין לציין כאן, מה שמסופר בשמו של הגרי"ץ, שאמר בפטרבורג (יובא להלן), שבשעה שצרות ישראל יגיעו למימד החריף ביותר והגרוע ביותר, זה יהיה הסימן לביאתה הקרובה של הגאולה, בהתבססו על הכתוב „כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל א־ל — הן עם כלביא יקום.

לא הכל היו שלמים עם שליחותו זו של הגרי"ץ ואנו שומעים גם על התנגדות למסע ולתוצאותיו, ואכן בשוב ר' יצחק מפטרבורג, ובעברו דרך וילנא, גנס לבקר את רבי ישראל סלנטר, ועל מה שהתרחש בפגישה זו מספר הר"ר י. א. דעמאנט, שהי' עד ראיה לכך, בספרו של הרב יונה אווצינסקי „תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד" (פיעטרקוב תרס"ח):

...ויהי היום ור' יצחק וואלאזענער ז"ל שב מפעטערבורג ויבא אצל רי"ס (הגאון ר' ישראל סאלאנטער) באזערעצע (זאזערעצע פרוור וילנא מקום שם

החזיק ישיבה משלו לאחר שנפרד מהגאון ר' מרדכי מלצר — שניהם לפני כן רמי"ם ביישבת ראמיילעס שבווילנא) ששמה למדנו ורי"ס היה עוד שם כל מעינו בשיטה הנ"ל העמיק הרחיב שיטותיו הנפלאות, ור"י וולזנר עמד על רגליו ביראת הכבוד. משתאה ומחריש עד שכלה רי"ס השעור ונקם כולנו, ויתנו שלום איש לרעהו ויכנסו בחדר מיוחד ויסגרו הדלת בעדם. נפשי רעדה מאד ותכסוף לשמוע דברי החכמים, אך בנחת דברו ולא יכולתי להציל מפי רי"ס ז"ל, אך הדברים האלה יען כי בקול גדול ובקצף הוציאם מפיו וז"ל: „ר' יצחק כלך לך מדרך זו, עת השמד היא, ועלינו להרג ולא נעבור בקטן כגדול, רעיון הממלכה היא לערוב דורנו החדש ביניהם...".

באותה עם מתפרסמת גם הסכמתו של רבי יצחק ביחד עם הסכמת האדמו"ר מלובאביץ על ה„באור" של מנדלסון, יש להניח שה„הסכמה" היתה אחת התוצאות של אותה ועידה, ושהחותמים נאלצו לכך במסגרת עיסקה כל שהיא עם השלטונות, ולא כפי שנטו אחרים לייחס להם כוונות הזדהות עם ה„השכלה", זאת ועוד, על הספר הנדפס ושבו נזכר שהגרי"ץ והגרמ"מ מסכימים לו כתוב גם „נדפס לפי פקודת הממשלה" וד"ל.

הוא גם השתתף באורח פעיל בהתיעצויות עסקני הציבור היהודי ברוסיה עם השר משה מונטיפיורי, בעת שהותו בשנת תר"ו ברוסיה, במסגרת מאמציו להקלת מצוקת אחיו הנדכאים תחת עול משטרו של הקיסר העריץ ניקולאי הראשון. כאשר ביקר השר בילנא שהה שם גם רבי איצל ושיתף פעולה עם כל חוגי הציבור למען הופעה מאוחדת עם ההצעות והתזכירים מטעם יהודי רוסיה למשה מונטיפיורי.

ב„אלגמיינע צייטונג דעס יודענטומס" משנת 1848 מובא שהיתה במינסק אסיפה של יהודי עיר תחום המושב ברוסיה בהשתתפות הג"ר יצחק מוולוז'ין וס. לוריא איש מינסק. הכנה כאן ליקותיאל זוסיא לוריא פרנס הקהילה הגדולה הנ"ל, איש המעלה ועל כולם למדן מובהק וגבאי נכבד של ישיבת וולוז'ין.

לרגל פעילותו בענין שיפור מצב יהודי רוסיה, הן מבחינה חומרית והן מבחינה רוחנית, נאלץ רבי איצל להפגש כמה פעמים עם ראשי המשכילים ולהסביר להם פנים במידה מסויימת, כדי להציל את אשר ניתן להציל, דומה היה לפעמים כאילו רק חוט־השערה מבדיל בין „חכים דיהודאי" זה לבין כמה מראשי המשכילים, ואף־על־פי־כן גם גדולי הקנאים מבין הרבנים והמנהיגים החרדיים שבליטא, לא זו בלבד שלא הסתייגו ממנו, אלא גם הוקירו אותו ואת מעשיו, שהם אך ורק לשם שמים ולמען כבוד התורה וכבוד עם ישראל.

הסופר החרדי המפורסם רבי יעקב ליפשיץ מקובנא כותב על רבי איצל במאמרו „פעולת סופרים" (הלבנון, תרל"ו, גליון 13) כדלהלן: „אחי ועמי! הננו זוכרים ויודעים עוד את הגאון החכם הכולל נשיא ישראל רבי יצחק מוולוז'ין זצ"ל, עוד זכרונו חרות על לבב כל איש מישראל, אהבתו ומסירת נפשו בעד עמו ורגשותיו הטהורים ומחשבותיו הטובות. עוד יסופר לדור מאמריו המחוכמים הנמרצים אשר השיב למתנגדיו באספות אשר התייעצו כדת מה לעשות לתיקונה של האומה. מכתביו החדים והנשגבים אשר לדור אחרון ישארו חרותים על ספר תולדות ישורון. ילמדונו דעת עד כמה גברו החשדים בדורו אשר רק צדקתו וזכות אבותיו עמדו לו, לבלי יעלה החשד חלילה על שמו הטוב. אפס כי היה להחשד לשים לאל את כל מחשבותיו הטובות להצלחת עמנו ודתנו".

עקב טרדותיו המרובות בשנותיו האחרונות בפעילותו לטובת כלל ישראל, היתה ניכרת אולי כעין „ירידה" באיכותה וכמותה של ישיבת וולוז'ין בימים ההם, לפי שאין אדם מסוגל לפעול כראוי בשתי רשויות בעת ובעונה אחת. אף על פי כן יש מן ההפלגה בדבריהם של כותבי הימים ההם, הממעיטים את דמותה הרוחנית של וולוז'ין באותה תקופה לעומת העבר והעתיד. ירידה זו היתה נעוצה יותר במצוקה המדינית והחומרית, שגרמה להתמעטות מספר התלמידים במידת מה. ברם, גם בימי „ירידה" אלה היתה וולוז'ין לדוגמה ולמופת לכל הישיבות האחרות, ורבה היתה השפעתה על החיים הרוחניים של יהדות רוסיה. בין תלמידי הישיבה נמנו גם אז צעירים מצויינים, שכמה מהם גדלו והיו לאנשי שם בישראל בכל המובנים, כמו רבי יחיאל מיכל אפשטיין, שנתפרסם אחר־כך בעת כהונתו כרב ואב"ד בנובהרדוק בספרו „ערוך השולחן"; רבי יהודה ורניקובסקי החריף, ראש־ישיבה בסלונים; רבי נחומקה מהורודנה, שנתפרסם כצדיק, חסיד ועניו, ובעל מידות טובות, בכל תפוצות ישראל; וכיוצא באלה.

פרק יד

שומר ישראל

במסגרת ספורנו על הגאון ר' יצחק ותקופתו תובא להלן אגדת עם, המטיבה להמחיש את מעמדו ודמותו בעיני העם, שבחרנו להעלות מתהום הנשיה כפי שפורסמה ב„איזראעליט" משנת 1894.

הסיפור שאנו עומדים לספר בזה מחזירנו 50 שנה אחורנית, לחדר־עבודתו של אחד מגדולי התקיפים עלי־אדמות, אל **הצאר ניקולאי**. הצאר פסע הלוך ושוב בחדרו, ומצחו חרוש הקמטים עוטי־צל גילה׳ אגב כל תנועה, כי לבו נתון למחשבות ודאגות רציניות. זה עתה ערך אגרת למלך של פרוסיה, ובה פנה אליו בבקשה כי ישלח לו ארבעה סגני־קצינים איתנים ונאמנים, אשר יסייעו בידו במעשה המאסאג׳ הקר, שצוו עליו הרופאים. אמנם — כתב לבן־דודו המלך — נמצאים גם בפטרבורג צעירים שכוחם אתם במספר רב למדי, אולם אין איש שיוכל לסמוך עליו לחלוטין, ואין איש אשר לא יחשוש מפניו, פן יקום ויהרגנו מאחורי גבו בהיותו ערום ועריה ומבלי נשק עליו. האיש רב־העצמה, אשר **אירופה** רעדה מפניו, פחד מסביבתו הקרובה ובודאי היתה לו סיבה טובה לכך. ניגוד בולט זה בין כוח חיצוני בלתי מוגבל — מצד אחד, ובין חולשה וחששות, למעשה, — מצד שני, מן ההכרח היה, כי יתן השפעתו ההורסת על אפייו ורוחו של האיש, אשר נגזר עליו לחיות ולפעול יום־יום בהיותו נתון לניגוד זה.

נדרש היה מן הצאר מידה רבה של מרץ, זלזול בזולת, גסות־רוח ורצון עיקש כדי להטעות את סביבתו הקרובה על אודות מצב נפשו פנימה. אכזריותו של הקיסר, אי־מתן גישה אל עצמו ואי ההתחשבות מצדו היו לחגורת־בטחון סביבו, אשר שליטם היחיד של כל הרוסים הצליח לעטוף עצמו בה בערמתו כי רבה.

אפס, כל המעמסה והמאמצים — לעתים בלתי נסבלים — הכרוכים במצב עלוב־נוצץ זה קלים היו בעיני הקיסר בהתחשב **במטרה הגדולה**, אשר האמין כי

נקרא ע"י ההשגחה העליונה לשרתה, לאמור: לקיים הצוואה המוסקובית מימים ימימה ולהפכה — סוף סוף — למציאות, והיא: להציב את צלב דתו הפרבוסלבית על גדות הבוספורום, על „קרן הזהב". בכל האמצעים — הפוליטיים, הדיפלומטיים והאדימינסטרטיביים שבידו חתר לקראת מטרתו זו.

גם עמדתו כלפי היהודים שבקיסרותו תלויה היתה בהנחות־יסוד אלו. למעשה, עמדה זו — לגבי דידו — נקבעה מאליה. הן גבולותיה הנרחבים של קיסרותו הרוסית אף הם צרים היו מדי והן רחפה לנגד עיניו כל ימי חייו המטרה הנשגבה לכיבוש האיסלאם ע"י הנצרות (כלומר, הנצרות שלו) — הכיצד, איפוא, יוכל לסבול בתוככי ארצו שלו, בתוך הקיסרות הרוסית יהודים נוסף לכל?!

זה היה מקור שנאת היהודים היוצאת־מגדר־הרגיל, שהקיסר ניקולאי טיפח וריבה באכזריות ערמומית ומשוכללת. „לגרש בפשטות את מליוני הנתינים היהודים מבתיהם ומחצרותיהם" — או, זה לא ניתן לביצוע על־נקלה כל־כך, ולו בגלל העובדה, כי כל מדינה אחרת היתה מחזירה אותם מגבולותיה.

המחשבה כיצד להיפטר סוף־סוף מהיהודים, בצורה מהוגנת פחות או יותר, היא היא שהטרידה את הקיסר ניקולאי בפסיעותיו הלוך ושוב בחדר עבודתו ומצחו המקומט עוטה־הצל גילה, כי טרם גילה מוצא משביע רצון.

לפני חדשים מספר כינס מועצת שרים בנידון. התכנית שהוצעה אז ע"י שר־הפנים נראתה לו, לקיסר. ברם, כעת החל הקיסר מהסס. במדה ועד כה ניתן היה לממש תכנית זו, — הרי התגלתה כבלתי־מעשית.

התכנית היתה להסוות את הגזירות הקשות נגד הנתינים היהודים, שהיה בדעתו של הקיסר לגזור נגדם, באופן שתהיינה מוצדקות כל־שהוא בעיני העולם הגדול, לפחות פורמלית. נזק מוסרי היה נגרם לרוסיה, לו היו מייחסים את רדיפת־היהודים, שמקורה ב„שער העליון", לחוסר סובלנות דתית גרידא. אפילו לרוסיה נראה הדבר כגס מדי. לכן, היתה תכניתו של שר־הפנים כדלקמן:

הקיסר יכנס אסיפת מכובדים לסט. פטרסבורג, ואליה יזומנו לא רק נושאי־משרות רמות מטעם המדינה אלא גם יהודים רמי־מעלה. באסיפה זו תובאנה לידי בטוי הטענות — האמיתיות והמדומות — שנוהגים לטעון כנגד היהודים. תנתן רשמית ליהודים ההזדמנות ותוצע להם האפשרות להשיב על טענות אלו. מאחר ובכל־אופן אין הדבר בכוחם — הרי תשלל מהם הזכות לעבוד את עבודת האלהים עפ"י דתם בגלוי בכל רחבי הקיסרות...

והנה, כונסה אותה אסיפה בסט. פטרסבורג בשנת 1844. את דברי הפתיחה נשא שר־הפנים. הוא ניסה והשתדל לעשות את הפתיחה בצורה ובאופן שתכליתם

היתה לדכא את הנכבדים היהודים ולגרום להם ליאוש ובושת־פנים. המיניסטר פתח ואמר, כי על־פי צו הקיסר הם כונסו, על־מנת לייעץ בשאלת היהודים. היהודים הנם, לדבריו, אסון האנושות והם כרקב־עצמות בגוף כל ממלכה. מזה אלפים בשנים הם עומדים בעיקשותם — ומסרבים להכיר בישו הנוצרי — וזאת חרף פתויים או לחצים, — היהודים מהווים מדינה בתוך מדינה, הם מתרחקים ונבדלים מאזרחי המדינה האחרים, הם מוצצים את לשד־הארץ, בקיצור: לחידה הדבר, מה בעצם יצרה בזה ההשגחה האלוהית באפשרה קיום לעם מושחת כזה ביסודו...

מלים אלו לא נשארו ללא השפעה. אם אותו איש, שנקרא לפתור את שאלת היהודים ברוסיה, הוא בעל השקפות כאלו, — הרי ברור היה ליהודים כי הם אבודים. שלא מרצון זלגו דמעות מעיני זקני־היהודים בשמעם דברי־התרסה אלה מפי המיניסטר הראשון. אולם הלה התענג על פחדם הנפשי של קרבנותיו והתברך בלבבו כי אכן השיג היטב את מטרתו. היה בדעתו, איפוא, להמשיך בנאומו, כאשר צדה עינו לפתע אחד הרבנים הנוכחים, אשר בניגוד לעמיתיו הרבנים, לא רק שנראה כאחד שדעתו בדוחה עליו, אלא נראה גם כאחד העושה כל מאמץ להתגבר בכוח על תשוקתו לפרוץ בשמחה קולנית.

בדיחות־דעת זו הוציאה את המיניסטר ממהלך דבריו והתבלבל. היעלה בידי היהודי הלז לטרוף את קלפיו?

„מה שמך?" גער בו השר בנסיון להטיל עליו אימה.

„שמי רבי יצחק מוולוז'ין, הוד מעלתך".

„מדוע תחייך בעת שאני נושא פה דברי בשם הוד מעלתו הקיסר ומטעמו?".

„שמחתי למשמע דבריך הראויים לתשומת לב והמעניינים ורעיונותיך המופלאים, הוד מעלתך."

„הרי לא היו אלה דברים מחמיאים אשר דברתי על אודותכם היהודים ואשר שומה היה עלי לאומרם."

„סליחה, הוד מעלתך. מראשית ימי ומאז עמדי על דעתי ייחלתי למשמע דברים כאלה. ברם, לא העזתי לקוות, שאזכה לאושר זה במציאות. עתה — שבניגוד למצופה — זכיתי לכך, לא יפלא, איפוא, מאת מעלת כבודו להבין את שמחתי."

„אתה מדבר בחידות, הסבר עצמך, אבל עשה זאת בקצרה."

„בלעם בן פעור, נביאם של עכו"ם, כבר ביטא זאת לפני אלפים בשנים באמרו: „...**כעת יאמר ליעקב ולישראל — מה פעל אל? — הן עם**

כלביא יקום, וכארי — יתנשא; לא ישכב עד יאכל טרף, ודם חללים ישתה!" (דברים, כ"ג, 24—23). לאמור: יום יבוא כאשר יזלזלו במדה כזו בישראל וביעקב יתאמרו, עד כי יראו עצמם בני־אדם זכאים להתריס כנגד הקדוש־ברוך־הוא, הלמאי הביא אותם לעולם בכלל. כאשר זו ההתמרמרות הכללית לא תופנה רק כלפינו, אלא תתפשט ותופנה אף כלפי אבינו שבשמים — או אז לא נהיה עוד עשויים להיות נתונים להשפלה גדולה מזאת. או אז ישתנה מזלנו לטובה לפתע, ואז יקוימו הדברים הבאים מיד לאחר מכן: הן עם כלביא יקום, וכארי יתנשא, וגו'".

(תקרית זו היא מאורע היסטורי. ראה „ספר בית־אבות" בעמוד 244, בהוצאת ס. י. הרשמן, המבורג, גרמניה, 1880, בערך).

מול חכמה אלהית זו היו שורות השרים הקטנוניים נטולי־אונים. שוב חזרו החברים היהודים למנוחתם הנפשית ואתה לצלילות דעתם, ובצלילות־דעת זו עלה בידם להשיב על־נקלה מלחמה שערה ולהעמיד כל העולם על אפסותן וריקנותן של הטענות שהועלו נגד היהודים. ידו של השר היתה על התחתונה והיהודים נותרו כמנצחים.

זה היה הדבר שהעסיק את הקיסר **ניקולאי**. נטול־עצה עמד מול פני היהודים. כל שניסה עד כה נגדם — נכשל לחלוטין, או נתגלה כבלתי מספיק. מדי שנה בשנה נתן לבלשים־החוטפים שלו לחטוף את ילדיהם של היהודים בפולניה הרוסית, תוך כדי התפרצויות ליליות לבתיהם, והיו חוטפים וגוזלים את הבנים בגיל 10—12 מחיק הוריהם, טובלים אותם בכוח לנצרות והיו מעמידים אותם לפקודתם של קוזקים בקוקז או על האי קרים, ואף־על־פי־כן היו אלו משפחות בודדות שנדחפו לאסון או ליאוש בדרך זו.

ניקולאי כבר הוסיף וחוקק חוקים לאי־אלה חלקים בקיסרותו, לפיהם אסור היה ללמד תורה על קיום המצוות היהודיות הוטלו קנסות כבדים. אפס, כל זאת נתגלה כנטול השפעה לחלוטין. כל־אימת שגזר גזירה, שאמורה היתה לחול החל מתאריך מסוים, — מיד עשו קהילות ישראל כל אשר ביכולתן כדי להעביר רוע הגזירה. הם לא נרתעו מכל קרבן, הם רכשו לצדם את הגוברנטורים (= מושלי הפלכים), את המיניסטרים, בקיצור — את כל הגורמים הקובעים, — וסופם שהצליחו עד כדי כך שהחוקים בוטלו עוד בטרם נכנסו לתקפם. והיה אם אמנם נכנסו לתקפן — לא עבר זמן רב עד אשר היהודים רכשו לצדם את הפקידים, שעליהם הוטל בצוע החוקים הנ"ל. החוקים היו קיימים — אבל לעולם לא הוצאו מן הכוח אל הפועל. לכל היותר, העמידו פנים כלפי חוץ כאילו מקיימים אותם,

אולם היהודים ופקידי הקיסר עשו יד אחת במטרה להשאיר את החוקים הדרקוניים של הקיסר על הניר בלבד.

כל זאת ידוע היה לקיסר. הוא למד את שאלת היהודים כפי שעשה זאת מישהו אחר לעתים רחוקות. הוא לא היה נרתע מכל אמצעי — אף אמצעי כפייה — לו רק היה אמצעי כזה מביא אותו למטרתו. ברם, הוא היה נטול־עצה ותושייה. הקמטים במצח העמיקו, הפסיעות בחדר־עבודתו הלוך ושוב הפכו סוערים יותר. לפתע עצר. סבור היה, כי מצא פתרון; לאו־דוקא פתרון שסיפק אותו לחלוטין, אבל, בכל־זאת, כזה שמסיבות הקיימות נראה היה כפתרון האפשרי היחיד.

הקיסר זימן את כל שרי־המדינה להתיעצות, ובה רצה לשבת־ראש בעצמו. שתי שעות לאחר־מכן כבר היו כל המיניסטרים נוכחים. ישיבות־שרים פתאומיות כאלו היו שכיחות למדי בשלטונו של ניקולאי. שום דבר לא עיצבן כל־כך את הקיסר כרעיונות ותכניות שביצוען נשתהה משום מה. כפי שהתכניות יצאו רותחים ומהירים מסדנתו של הרוח־באנוש — כן עליהם לקבל מיד עיצוב מגובש ולהיות מתורגמים למעשים.

היום היה הקיסר נרגש באופן מיוחד, אש זרה נוצצה בעיניו הבוערות שעשויה היתה לחרוך כל איש אשר עינו של הקיסר תופנה אליו. הצאר גם לא עשה מאמצים כל־שהם להסתיר את התרגשותו העמוקה; אדרבא — הוא דוקא נתן לה בטוי כה דרסטי — ואף פוגע — עד אשר הדבר אף הרתיע את השרים.

„זימנתי אתכם למועצת מיניסטרים", החל הקיסר, „כדי — סוף סוף — להעביר את שאלת היהודים מן העולם. אין לנו דבר חשוב יותר — בכל חיינו ופעולתנו — מאשר לפתור ענין זה לרוחה של הכנסיה. וכי כיצד נוכל לנהל מלחמה עם חצי־הסהר **בחוץ**, כל־עוד אנו סובלים את הכופרים בנצרות בתוכנו אנו, **בפנים**? אנו חייבים להיפטר מן היהודים או שעליהם להיטבל לנצרות. אפס, כל אחד מכם מבין, כי אין לבטא זאת גלויות. כן יבין זאת כל אחד, ממילא. יש לשלול מן היהודים כל אותם הדברים, אשר הם תלויים בהם במיוחד, אשר מהם הם שואבים את כוחם הבלתי־רגיל לעמידתם האיתנה ולהתנגדותם, אשר הם מצליחים בהם מזה אלפים בשנים, חרף חולשתם החמרית.

אי־לכן יש לסגור:

1) את כל ה„**חדרים**", הם־הם בתי־הספר היהודיים;

2) את **בתי־המדרש** ואת **הישיבות**, שהם בתי־האולפנא למבוגרים ללימוד התנ"ך והתלמוד;
3) את כל בתי הכנסת.

יש להטיל איסור:

1) על שמירת השבת;
2) על המילה;
3) על השימוש במקווה.

יהיה זה תפקידו של המיניסטריון לנמק איסורים אלה וכן להביא הראיות לסכנה הציבורית שביהודים, במקרה ויוסיפו ויקיימו מצוות אלו, ולהלן יש לקבוע את הענשים — שיהיו כבדים — במקרה של עבירה על צווים אלה.

אין אנו יכולים ליתן תוקף מידי לצווים אלה, מאחר ויארכו הימים והחדשים עד אשר צווים אלה יהיו מודעים בכל רחבי הממלכה. גם אין אנו יכולים לקבוע תאריך מאוחר יותר, בו ייכנסו צווים אלה לתקפם, מאחר ובמקרה כזה יודע הדבר ליהודים ושוב — כרגיל — יהפכו שמים וארץ כדי לבטל את הוראותינו. לכן אני מציע, איפוא, כדלקמן:

החוק ייכנס לתקפו רק כעבור 5 חדשים, בערך, לאמור, ביום 1 באפריל של השנה הבאה. תאריך זה חל בדיוק ביום הראשון של חג־הפסח היהודי. את הפקודה (אוקאז) יש לשלוח ישר ממשרד־הפנים כשהיא סגורה וחתומה לכל שלטונות הערים והכפרים אשר בכל הקיסרות, ובה ייאמר כי הכתב הרשמי המצורף לה יש לפתוח רק ביום 31 במרץ ואזי יש לבצעה מידית. בדרך זו תשלל מהיהודים כל דרך לערער על **אוקאז** זה.

ברם, מאחר ואני מיטיב לדעת כי החוטים הטווים בערמתם כי רבה של היהודים מגיעים עד למועצת־מיניסטרים זו כאן ממש, לפיכך צוויתי לסגור ארמון זה ולנעלו ולשמור עליו ולהקיפו ע"י משמרות מתוגברים יותר מתמיד. מועצת המיניסטרים שוב לא תתפזר ולא תעזוב אולם זה עד אשר תכין טיוטא של תכנית מפורטת בהתאם לאמור. מאחר וסביר להניח, כי טרם סעדתם סעודת־צהריים, — צוויתי להכינה לכם. במידה ותהיו זקוקים לחומר לצורך הטיוטא — מספרי החק של הקיסרות או מן הספרים הדנים ביהדות — הרי ספרייתי הפרטית עומדת לרשותכם לפי הצורך. כמה זמן, לדעתכם, דרוש לכם לעבודה זו?

השרים שעו והשתעו. דבקה לשונם לחכם. להרבה קפריסות ושרירות־לב מצד הקיסר רגילים היו, והיו נאלצים להסתגל, — אולם זה היה ססגוני מדי.

אפס, מה היה בכחם של השרים המסכנים לעשות? אופוזיציה לא תתכן, ואין להעלותה כלל על הדעת; מלה זו אינה קיימת בשום לקסיקון של שרים ברוסיה. כל דעה צלולה שתובע כאן בנידון תעלה מיד את החשד, כי מלכתחילה אותו אדם המביע דעה זו משוחד ע"י היהודים לכל מקרה רגיל או בלתי־רגיל.

„כעת 2 בצהרים, הוד מלכותך", השיב הוזיר, היושב־בראש מועצת המיניס־טרים, לאחר הפסקה בלתי־נעימה, „סבורני, כי בהתחשב בדחיפות הענין, יוותרו עמיתי השרים על ארוחת הצהריים, ויסתפקו באשישות תוך כדי עבודתם. הילכך, חושבני, כי תוך 12 שעות, דהיינו, עד שעה 2 הלילה, תהיה הטיוטא מוכנה וערוכה".

„אם כך, לא הייתי רוצה לגזול מזמנכם ולעכבכם מעבודתכם. עוד הלילה אסקר את עבודתכם ובינתיים אני מכריז על ישיבה זו של השרים כנעולה".

במלים אלו קם הקיסר ובצעדים מהדהדים עזב את אולם־הישיבות כשהדלתות נפתחות ונסגרות אחריו בשקט.

משנותרו השרים לבדם, החליפו ביניהם מבטים מלאי־הבנה לרגע קט. אצל הנוכחים שבהם אפשר היה להכיר זעם על התנהגות משפילה אבל יחד עם זאת שמחה־לאיד, כי מראש ידעו כי אמצעים קטנוניים אלה לא ישיגו לא יותר ולא פחות מאשר הושג עד כה.

אולם זו היתה התלקחות — לא, נצנוץ פתע שמיהר לחלוף כלעומת שבא. שום מלה של אי־רצון לא עלתה על דל שפתותיהם של שרים אלה. כי באיזה שהוא מקום בארמונות אלה יש אזניים לכתל. מלבד זאת, אין שר נותן אמון בעמיתו. כל אחד מהם ידע כי לצאר יחסים מיוחדים עם כל אחד מהם לחוד, וכי כל אחד מסוגל היה לבגוד במשנהו.

ניגשו כלם לעבודה בדומיה. שר־הפנים, שבקיא היה במסתרי נסוח חוקים, נטל לידו את עריכת הטיוטא וקבע את פרטי־התכנית, כפי שהוד מלכותו פירטה זה עתה. כל פסוק של החוק נידון בצוותא, ועיבוד הפרטים הבודדים הוטל וחולק בין השרים השונים. לאחר השעה התשיעית, בערב, לא היה אחד שלא סיים את חלקו. העבודות הוקראו, אי־אלו נקודות היו שנויות במחלוקת וגם שונו בהתאם. סמוך לשעה 11 כבר היו עבודותיהם של עמיתיו כלם בפני שר־הפנים, על מנת לחברן לשלמות אחידה אחת.

סמוך לחצות שמעו השרים הנאספים כי המשמר נקרא לדגל את נשקו, סימן שהקיסר מתקרב.

מיד לאחר־מכן שמעו את הצעדים המהדהדים של הפטרול במסדרון ולא

חלפו אלא שניות מספר עד שהקצין התורן פתח את דלתות־האגף והקיסר נכנס אל בין השרים הנאספים. אלה קמו ממקומותיהם, והתכוננו לשאלת השליט על מצב עבודתם. אלא שהלה הבחין מיד במצב. הוא צעד לעברו של שר־הפנים, נטל את העבודה, שהעתקתה כמעט וסוימה, ושלח לעברה מבט קצר ובוחן. אזי נטל גם את הטיוטות של העבודות הבודדות של השרים האחרים, שמונחות היו בסמוך, השווה אותן בחטף עם הטיוטא הכוללת, אסף כל הכתבים יחדיו, ניגש לאש הלוהטת של האח וזרק את כל הנירות והכתבים לאש האוכלת, סבב על עקביו ועזב את האולם. הכל התרחש תוך דקות ספורות, מבלי שהצאר, או אחד השרים, יוציא הגה מפיו. שוב נסגרו הדלתות, שוב הדהדו הצעדים הנחושים של הפטרול, שוב דיגל המשמר את נשקו, ואז ירדה הדממה ולא נשמע אלא רשרוש הנירות העולים באש באח...

השרים שעו והסתכלו זה בזה. כדי להסביר לעצמם התנהגות זו של הקיסר לא הספיקה אף הדיפלומטיה המנוסה שלהם. שר־הפנים, שקיווה בסתר־לבו, לאות הצטיינות עבור השגו התחיקתי האחרון, היה בטוח, כי סר חינו מלפני השליט, אף כי לא ידע הסיבה לכך. מאחר ולא היה לו עוד מה לאבד, מצא ראשון עז בנפשו לשבור את המועקה ע"י אנחה ולומר בקול נכאים:

„היתכן נשמע כדבר הזה? הן לא כתלמידים דבית־רבן היינו, שנותנים לנו לעשות עבודות־ענשין במצב של הסגר, על מנת — מבלי לתת מלת הסבר אחת — לשרוף אותה באש!"

„מבלי מלה אחת, — זה אינו בדיוק המצב, במו אזני שמעתי את הוד מלכותו ממלמל: „טפשות", כאשר העיף מבט ראשון על עבודתנו" העיר — על דרך האירוניה — שר המלחמה.

חבריי־הממשלה ידעו, כי שר־הפנים ושר־המלחמה מזה שנים לא היו ביחסים טובים ביותר, ושניהם שמחו על כל הזדמנות לעקוץ אחד את משנהו. לכן לא התיחס איש ברצינות להערה זו של שר־המלחמה.

שר־האוצר הביע דעתו, כי תפקידה של מועצת־המיניסטרים נסתיימה בזה למעשה, ובעצם נכון היה הדבר להתפזר עתה, כל אחד לביתו.

ראש־הממשלה, לעומתו, הבהיר, כי למרות הכל, הוד מלכותו לא ציין ברורות את אי־שביעות רצונו על העבודה עד כה; ברם, יתכן ויתכן שהוד מלכותו מצפה לטיוטת־הצעה נוספת ואחרת מאת מועצת־שריו. על־כל־פנים עוד נותרו שעתיים עד למועד שקבענו בעצמנו לסיום משוער של העבודה, ועל־כן אין לנו לעזוב את מקומנו לפני־כן.

על־כך השיב שר־החקלאות, כי אמנם הוא מסכים לדברי קודמו, שעלינו למלא את תפקידנו עד שעה 2 אחר חצות, אבל אין עוד לדבר על טיוטת־הצעה חדשה. אם עבודתנו, שנעשתה בהתאם להנחיותיו ולפי כוונותיו של הוד מלכותו לא השביעה את רצונו, — הכיצד נצליח בעבודה חדשה לפי טעמנו אנו? — ואגב־כך, הוא מרשה לעצמו להזכיר להאדונים חברי הממשלה המכובדים, שהשמפניה ושאר מעדנים ודברי־סעודה מחכים להם באולם־האכל הסמוך, ואיש טרם נגע בהם. ובכלל, מן הראוי לשתות לחיי הוד־מלכותו, על מנת להפיג במקצת את המאמצים וההתרגשות שהיתה מנת חלקנו בשעות האחרונות...

הצעה זו נתקבלה בתשואות מכל צד. הכל קמו ממקומותיהם, עזבו את חדר־העבודה ופנו לשולחן המלא והגדוש שבאולם־האוכל. היינות האקזקלוזיביים והמעוררים ריפו את חרצובות־לשונותיהם של חברה נעלה זו ומרגל היה בודאי קולט פה ושם אי־אלה מלים בלתי לויאליות, אם לא בפה מלא, הרי בלחישות או ברמזים. — והנה, אחרי אשר החברים־לכוס נהנו מזה שעה ויותר מן המשקאות והיינות, והשעה התקרבה לשתים אחר חצות — נשמע שוב פעם המשמר בדגלו את נשקו. שוב הדהדו קולות צעדיו של הפטרול, שוב נפתחו דלתות־האגף הגבוהות, ונכנס הקיסר, מלווה בשני שלישיו, ועל שפתיו חיוך חביב, כפי שמזמן לא רגילים היו השרים לראות על־פני אדונם האציל.

„תארתי לעצמי, רבותי, כי זמן רב לפני המועד שקבעתם תהיה עבודתכם שלמה וגמורה ותמצאו לכם גם זמן וגם ענין לזכור אף את הגוף, אשר נקרא למאמץ לא פחות מהמוח אצלכם במשך 12 שעות האחרונות. יש לי, איפוא, בקשה אחת כלפיכם: אל תפריעו עצמכם בשתיתכם בגללי. ברשותכם, אצטרף אליכם לארוחתכם הצנועה והאדון הוזיר, ראש־הממשלה, ייטיב עמנו ויקריא לנו כאן את טיוטת־ההצעה המוכנה. הויכוח ליד כוס המשקה תהיה נעימה ונוחה יותר או שבסוף כלל לא יצלח".

ראש־המיניסטרים החויר. אכן צדק בהשערתו, כי הוד מלכותו ציפה להצעת־חק חדשה. גם השרים האחרים — ניטל מהם הדיבור מפחד. שוב פעם היה זה שר־הפנים אשר התאושש ראשון ודיבר בכעכוע שבמבוכה לאמור:

„הוד מלכותו בודאי יתחשב שבזמן כה קצר לא ניתן היה לעבד הצעת־חק חדשה, ובמיוחד מסובכת כפי שהוד מלכותו ביקש".

„חשבנו, איפוא, כי ננהג בהתאם לכוונת הוד מעלתו אם נדחה את עיבודה של הצעת־חק החדשה לישיבה הבאה של מועצת־השרים".

„האם זו השקפתך אתה או דברת בשם כולם?" שאל הצאר בטון אדיש,

כביכול. אבל מי שהקשיב היטב יכול היה להבחין ברעד שבקול את הסערה המתקרבת ובאה.

„אכן", נשמעו בבת־אחת כמה קולות של שרים, „בהתאם להנחיותיך לא יתכן שתהיה לנו דעה אחרת. בלתי אפשרי היה לעבד ולהשלים את הצעת־החק תוך זמן קצר כל־כך".

כאן התרומם הקיסר כולו בוער מזעם:

„אתם חושבים כי תשחקו אתי? האם לא הצהרתם בעצמכם כי תוך 12 שעות יש בדעתכם לסיים את העבודה? לו הייתם באים עכשיו ומבקשים ארכה — מובן מאליו שהייתי נענה. אבל בצורה זו, מסתבר כי בזבזתם את כל הזמן. לפחות תעשו עמדי את החסד להראות לי את העבודה שעשיתם עד כה!"

„אחרי שהוד מלכותך לפני כשעתיים — הואיל לזרוק לאש את הכתבים שלנו חשבנו לתומנו כי נפעל בהתאם לכוונת כבודו אם נתעלם, לפי שעה, מהמשך העבודה!"

„מה אתה מדבר פה?" התנפל הקיסר על השר בקול רעם עד שהלה נבהל ונסוג צעד אחת אחורנית. „האם שמעו אזני נכונה או שאנו נמצאים בנשף־מסכות?

אני שרפתי לכם את עבודתכם בסמוך לשעה 12? לא אמרת ככה? היודע אתה, כי אתה בשל לבית־משוגעים או לגלות־סביר?"

אין לתאר את הפאניקה שנתפסו לה השרים למשמע דברים אלה. הם היו נטולי־עצה לגמרי, ולא היה בכחם להבין את המתרחש. הקיסר הסביר לעצמו את פחדם של השרים כלם על־פי דרכו. הוא פנה לעבר שני שלישיו, שעמדו ליד הדלת קשובים להוראותיו של הקיסר, ובתנועת יד נמרצת צווה עליהם להתקרב.

„הריני פוקד ומצווה עליכם בזה, וזאת בפקודה קיסרית שקולה ומדודה, לאסור את כל חברי מועצת השרים של הממלכה. הם כולם שוחדו על־ידי היהודים. מזה 12 שעות הם יושבים פה על מנת לעבד חק נגד היהודים ולא טבלו עטם בדיו. תחת זאת שתו האדונים כאן שמפניה למיניה, וכעת, כאשר הפתעתי אותם בכך יש להם העוז לומר לי במצח־נחושה, כי הייתי פה לפני שעתים וכי שרפתי את כתביהם. אתם, רבותי השלישים של האגפים, יודעים טוב מכולם כי מאז שעה 10 הערב לא עזבתי את לשכת־עבודתי".

ויגש שר־המלחמה בפני אדוניו הקיסר ויאמר: בי אדוני, חידה היא בעיני ותהי לחידה. בי נשבעתי וראשי אתן לגרדום, אם לא אמת הדבר, שהוד מלכותו לפני שעתיים בדיוק, עשרים דקות לפני חצות, עמד כאן, לידי ובמלים „טפשות"

נטל את כל כתבי־היד וזרק אותם אל הלהבות של אח (= קמין) זה. אם משום מה נעלם הדבר מזכרון הוד מעלתו, יואיל נא ה.מ., ברב חסדו, להרשות לנו להעלות עובדה זו לזכרונו מחדש, על מנת שעבדיו הנאמנים ביותר של הכתר לא יישלחו לארץ־גזרה על לא עול בכפם.

פניו של הקיסר החליפו גוונים מרוב כעס ופלצות.

„ואתם, רבותי השרים, התאשרו דברים אלה של שר־המלחמה?" — שאל הצאר בנשמו בכבדות.

„כן, הוד מלכותך" — ניתנה התשובה פה אחד.

„הרי זה קשר ברור", קרא הקיסר בתערובת של זעם ואפתעה. „אסור מיד את האדונים האלה ותנו הוראות למשמר, כי יכלא את הקושרים בבית־הכלא".

כאשר הקוזקים מגודלי הזקן, ששה במספר, צעדו אל האולם פנימה, ניגש אחד השלישים אל הקיסר ולחש מלים ספורות באזנו.

הקיסר קיבל דברים אלה בשביעות רצון גלויה. הוא ניגש לשולחן, המוקף שרים, ודבר בקול רכון, כדי שהקוזקים בכניסה לא ישמעוהו:

„יש לכם החוצפה לומר לי, כי הייתי כאן לפני חצות; אני יודע, כי זה שקר וכזב, מאחר ולא יצאתי כלל מחדר־עבודתי. ידוע לכם, כי איש אינו יכול לעבור בכאן, מבלי שהמשמר ישאל אותו לסיסמא". אם הייתי כאן — הרי מן ההכרח שהמשמר ראה אותי — שאלו אותם, איפוא, אם יש לכם האומץ!"

ראש־המיניסטרים השיב: „עד כמה שבני־תמותה מסוגלים להבחין, לראות ולמסור עובדות, הרי אנו כלנו מוכנים להשבע בכל היקר לנו, כי הוד מלכותו היה נוכח כאן לפני שעתיים. אם ה.מ. מכחיש זאת, הרי אין זה לפי טעמנו להעמיד בסימן־שאלה את דברי ה.מ. על־ידי שאלות לחיילים פשוטים".

„אם־כן, אז **אני** אשאל אותם", השיב הקיסר ברוגזה.

הוא פנה לשליש־בתפקיד וצווה עליו:

„שאל את המשמר בקול רם וברור, כדי שאוכל להעניש את האדונים בלי שהיות על השקר שלהם על־סמך עדותם של ששה עדים נקיים מפניות ובלתי משוחדים".

„סגן איואן פטרוביץ — צא קדימה"! „מתי באתם למשמר הארמון?"

„היום, בשעה שש בערב".

„האם ביקש מישהו להכנס מאז לאגף השמאלי של הארמון, הוא האגף בו אנו נמצאים עתה?"

„מלבד הוד מלכותו — אף אחד".

„שטויות, העובדה שה.מ. נכנס ידועה לי; הן הייתי אתו. אבל, פרט לכך, הן לא יכול היה ה.מ. להיות כאן".

„אבל, הוד מלכותו היה כאן בפעם הראשונה בשעה שבין אחת־עשרה וחצי ובין חצות שלא בלויתך".

„מה אתה שח? ואתה הכרת את פני הקיסר?"

„כולנו הכרנו אותו, דגלנו את נשקנו, ועשינו את כל מעשי־הכבוד כמקובל, דבר שה.מ. בודאי יאשר."

הקיסר החויר. — הסגן איואן פטרוביץ סיפר הכל בצורה כל־כך פשוטה, בהירה ותמימה, אדם נבון לא יעלה על דעתו לחשוד בו שגם הוא בקושרים.

כמה שניות שררה שתיקה שלוה, אבל מתוחה, שאיש לא העז להפר אותה. לבסוף נזף שליש־האגף בסגן באמרו: „אתה מפטפט שטויות; הייתי בתפקיד משעה תשע בערב בכניסה לחדר הוד מלכותו, ואני יודע כי משעה 10 ואילך לא עזב הקיסר את חדר־עבודתו".

אם אינך מאמין לי" — השיב הסגן — תוכל לשאול את הקצין התורן, אשר פתח לקיסר את הדלתות".

„מי היה בתורנות?"

„מיור פון־יורקארביץ!"

„שיתיצב מיד!" — צווה הקיסר.

פסיעותיו של הקיסר היו בצעדים גדולים, הלוך ושוב, בהתרגשות, וכאלו היה לבדו באולם.

„משהו מיסתורי קרה כאן" — דבר אל עצמו, בקול־לא־קול. לאחר עשר דקות בערך הופיע המיור פון־יורקארביץ. — הקיסר הסתתר מאחורי וילון עשוי ממשי־דמשק, שפרוש היה מעל למגרעת־החלון שבקיר, כך שלגבי המאיור היה בלתי־נראה.

השליש תפס מיד, כי ברצון ה.מ., כי הוא יחקור את הקצין התורן.

„האם ראית את הוד מלכותו הקיסר הערב, כאשר היית בתפקיד?"

„בודאי; אני פתחתי לה.מ. את דלתות־האגף הללו, המובילות להאדונים השרים שנאספו כאן".

„באיזו שעה קרה הדבר?"

„בין אחת־עשרה וחצי לחצות".

„וכי לא יתכן כי קרה כאן דבר מסתורי, מאחר ואני חושב את ביקורו של ה.מ. בשעה כזאת כבלתי אפשרי בהחלט".

„על מה אתה חושב" — השיב המיור (= רב סרן) ברוגזה — המאמין אתה באמת, שאני פה קצין תורן ואינני מכיר את ה.מ.? אבל אם אתה מעלה על הדעת, שמישהו התחפש לקיסר — ולזאת צריך אומץ לב רב — הרי גם רעיון מוזר זה לא יבוא בחשבון, מאחר — ולפי ההוראות — הייתי נאלץ לשאול את ה.מ. לסיסמא".

„והקיסר ידע את הסיסמא?"

„מדוע שהקיסר לא ידע את הסיסמא?"

כאן לא התאפק עוד הצאר, יצא ממחבואו, גילה את ראשו, ניגש לנוכחים ויאמר:

„בשעה 10 נכנסתי הערב לחדר־עבודתי ועבדתי עד שעה 11. מ־11 ועד סמוך לאחת אחר חצות שכבתי בכורסא וישנתי. **אבל שומר ישראל לא ינום ולא יישן.** הוא שלח לכם רוח, אשר הטעתה את כלם, ושילחה באש את החוקים, שהיו מכוונים נגד עמו.

„מה' יצא הדבר ואנו נקבלו באהבה, ונראה בזה רמז, כי האלהים לא אישר את הדרך שרציתי לסלול להשמדת עמו".

בזאת חלפה הסכנה, שרחפה אז מעל כלל היהדות הרוסית וזאת על־ידי, התערבותו המופלאה של האלקים.

ספור־מאורע נפלא זה נפוץ בחוגים רחבים של אחינו לאמונה ברוסיה, פולין וגליציה, ורואים אותו כמעשה שהיה.

בימים אלה, באחד ממקומות־המרפא בשויצריה, הכרתי לדעת מתרפא אחד מהגבול הרוסי־גליצאי. הוא סיפר לי, כי אביו חכר וניהל אחוזות גדולות של הרוזן (= גרף) ג. לפני שנים רבות פנה ג. לאביו של מכרי בשאלה:

„האם ראית אי־פעם את האלקים שלך?"

„לא, וכי כיצד אפשרי הדבר?

„אבל אני ראיתיו, כאשר אותו לילה שלח באש את החוקים שהיה בדעתנו להציע נגד היהודים".

לאמור: הרוזן ג. היה אותו שר־מלחמה של הקיסר, ניקולאי, אשר עם פרישתו לאחר זמן מתפקידו התמסר לניהול אחוזותיו על הגבול הרוסי־אוסטרי.

פרק טו

רבי אליעזר יצחק

רבי יצחק נפטר כאמור בכ״ו אייר תר״ט והותיר אחריו את בנו יחידו ר׳ אליהו זלמן וחמשה חתנים לוקחי בנותיו. שני בנים שהיו לו נפטרו בקטנותם. האחד, הילד חיים שנולד ליום השנה הראשון של הגר״ח ביד סיון תקפ״ב ונפטר ביום שלישי למילתו.

בנו השני, שמחה נפתלי הערץ ,,יפה תואר נחמד ואהוב וכבר היה יודע לישא וליתן בגמרא״ נפטר בהיותו בן שמונה שנים, ביום שבת ה׳ כסלו תקפ״ד. הגרי״ץ ראה בפטירתם עונש על שלא הזדרז לקיים צוואת אביו להוציא לאור את ספרו ,,נפש החיים״, כמובא בהקדמה לספר זה.

בנו ר׳ אליהו זלמן לא נשא כל משרה בישיבה ורק חתנו ר׳ יהושע העשיל היה אחד הטוענים למשרה זו כפי שיסופר באחד הפרקים הבאים. בנותיו נשאו לגדולי תורה, אשר חלקם המשיך את שושלת הזהב של ,,בית הרב״ בוולוז׳ין.

רבי אליעזר יצחק

נולד בוולוז׳ין בשנת תקס״ט, לאביו הג״ר הלל מהורודנא חתנו של הגר״ח וגיסו של הגרי״ץ, בהיות אביו עוזר ע״י הגר״ח בישיבה, וזכה להכיר את סבו הגר״ח אשר נפטר בהיותו בן שתים עשרה שנה (תקפ״א).

רבי אליעזר יצחק חונן בכשרונות בולטים עוד בנערותו ונבחר להיות לחתן לבתו הבכירה של ר׳ איצל — רבקה. בגיל צעיר מאד החל להשמיע שעורים בפני תלמידי הישיבה בוולוז׳ין, בעוד חותנו רבי יצחק טרוד בעסקי הכלל והישיבה. אביו רבי הלל בהיותו מ״ץ בורודנא מזדמן, או בא לבקר, את בנו בוולוז׳ין, והוא מופתע מידיעותיו ומגדולת בנו הצעיר בן התשע עשרה. רבי הלל מוצא צדוק הלכתי לאב לסמוך את בנו ועל סמך צדוק זה הוא מכתירו ב,,כתב סמיכה״ (כפי

שפורסם מעזבונו של מיכל רבינוביץ „תעודות לתולדות הישיבה בוולוז'ין" „קבץ על יד" ירושלים תשי"א ספר ה' (ט"ו) עמ' רכ"ב):

במה אכף ואקדם לאל מרום אשר זכני לבוא עד הלום לראות עם בני חביבי מחמד עיני ולבי אב בחכמה ורך בשנים ה"ה המופלג החריף ובקי מ' אליעזר יצחק שיחי' ולהשתעשע עמו באהבה יעלת חן ולשמוע מפיו חדושים אמרי נועם בחריפותא בגמרא ופוסקים אשר עולה על שולחן מלכים מלכי רבנן בי מתיבתא קדישא דק' וואלאזין מידי יום ב"ה השעורים תמידים כסדרם וראיתי כי מחדדין שמעתתי' טפי חדודו קודם ללבונו ולברר שמעתתא אליבא דהלכתא ומידי דברי ראיתי בקיאותו הנובע בפוסקים והרגילו מחותניו הוא גיסי רב חביבי הרב המאה"ג החריף המפורסם מ' יצחק נ"י אב"ד דק' הנ"ל להורות לעם ה' בדיני אסור והתר אמרתי אודה לה' על הטוב הזה אשר גמלני ואסמוך גם אני את ידי עליו כי ראוי הוא לסמוך עליו להבדיל בין הטמא לטהור ובין אסור למותר ואברכהו שיה' רעוא מן שמיא שתתבדרין שמעתתי' בעלמא ויצליח ויעשה פרי למעלה למעלה. ואף שכלום אב מעיד על בנו ברם בכגון דא שפיר דמי דמילתא דעבידא לגלוי' הוא כמ"ש הגאון בעל שבות יעקב בתשובותיו לי"ד ס' מ"ד ראי' מתוס' סנהדרין דף ה' ד"ה נקיטנא רשותא דאב יכל לסמוך את בנו ומטעם הנ"ל השי"ת ברחמיו יצילני שלא אכשל ח"ו בדבר הלכה אני וזרעי וזרע זרעי עד עולם אמן.

דברי הצעיר הילל באאמ"ו הרב המאה"ג זצ"ל מ"ץ דק' הורדנא היום יום ג' לסדר וראיתם אותו, תקפחית לפ"ק פ' וואלזין.

ארבע שנים לאחר מכן הוא זוכה לעדוד רב ממכתבו של הגאון ר' אבלי מוילנא, המעניק לו מעין „סמיכות חכמים" לכהונת ראשות הישיבה ולכתר התורה אותו הוא נוטל על אף היותו צעיר לימים, וכך כותב לו:

אם כי בעו"ה בדורותינו בטל סמיכות חכמים אשר הי' מאומת אצלנו בעמנו הק' אשר סמכו את החכמים השלמים ואשר הגיעו להוראה ולמינוי ראשי מתיבתא ללמד בני יהודה קשות בישיבה, וידוע כי בעונותינו הרבים בעו"ה דל כבודנו ונתבטל סמיכה הנ"ל אפס הי' תקוני גדולי הדור לעשות תקנותם לפי הדור שלא יבא כ"א לקפוץ בהוראה וכן מבואר בתה"ד בעניני ישיבות שהיו עפ"י הורמנא וסהדותא דגברי סמיכי וסבי דדרא וכ"ש דכ"ש בדור העני הזה, אמנם להיות האמת נהדרת אמרתי לחרות בעט ועופרת היות כי איקלע לאתרן האי מרבנן רך בשנים ואב בחכמה הרב החריף האמיתי ובקי ג"כ בכמה סדרים בש"ס כמו"ה אליעזר יצחק בהרב המאוה"ג מו"ה הלל חתן הרב הגדול המפורסם מו"ה יצחק

האב"ד דק"ק וולאזין בהגאון המפורסם מו"ה חיים האב"ד בק"ק הנ"ל ומחדדין שמעתתי' דדייק ומלבן הלכתא לירד לעומקה של הלכה ומורין כן הנה בודאי הוא ראוי לאותו איצטלא להיות ראש ישיבה ללמוד גם עם מופלגים ושנונים אשר מאתם תצא הוראה ויורו חקים ליעקב כי כן נכון לו וזכות הצדיק המנוח הגאון מוהר"ר חיים זצללה"ה אשר תקן האי בית אולפנא לתקון הדור מסייע אשר מחלציו יתכונן האי בית תלמוד עד ביאת ינון יעמוד. הכ"ד הבאעה"ח היום יום ג' כ"ה מנחם תקצ"ב לפ"ק ווילנא.

נאום אברהם אבלי בלא"אמו הרב הג' מוהר"ר אברהם

(„קובץ על יד", רכ"ב)

בהיותו כבן שלושים חלה במחלה אנושה ועל אף חולשתו לא הפסיק לשקוד על תורתו ולהשמיע שעוריו בישיבה, משיב לשאלות ומתכתב עם גדולי ארץ, כהגאון ר' דוד טבלי תלמיד הגר"ח, והגאון ר' יוסף פיימער מסלוצק ועוד. וכך מספר בנו רבי חיים הלל בהקדמה לספר „חוט המשולש":

...הן מר אבא הגאון וצדיק ז"ל אשר עוצם שקידותו ידוע ומפורסם לכל. ובימי אבלו על אביו הגאון וצדיק ז"ל כל תלתין יומין הוה מהדר לי' לתלמודא דכולא ש"ס. וכל גאוני זמנו נשאו ונתנו עמו בשאלות שונות עוד בימי נעוריו לרגל גודל החריפות והבקיאות אשר הראה בעת העריך השיעור בהישיבה הק' דפה ק"ק וולאזין. ולאור תורתו הלכו רבים וכן שלמים. אבל הה! חשכה השמש בצהרים. עודנו באבו נקטף עלה השמימה בן מ"ד שנה [ביום ה' י"ט אלול שנת תרי"ג] כארבע עשרה שנה לפני מותו נחלה במחלה אנושה ר"ל. ואף כי מצב בריאותו הי' ברע מאוד ובחלישות נוראה. בכל זאת מגודל אהבתו וחשקו אל התורה לא מש מאהלה ולא מנע בר. ואזר חיל להטיף אמריו בהישיבה שני פעמים בשבוע. ובכל פעם לא הי' בהמ"ד בלא חידוש בחריפות ובקיאות. כן השיב תמיד לשואליו דבר הנוגע להלכה נחוצה. אך מגודל חלישותו לא הי' בכחו לרשום ולכתוב הכל. והרבה מחידושיו נשארו תחת ידי תלמידיו אשר יצקו מים על ידיו. וגם אלה אשר רשם. לא הספיק לסדרם בסדר נכון כנצרך להדפסה. ויש אשר לא הספיק לגומרם. ואשר נכתבו בכמה פנים...

כל אותה תקופה ממשיך ר' איצל בפעילותו למען הכלל ור' אליעזר יצחק נושא על שכמו חלק מעולו של חותנו. בשנת תר"ז בעוד חותנו רב העיר אנו מוצאים אותו דורש בקהל עם בביהמ"ד הגדול בוולוז'ין בחג השבועות (פתיחה ל„חוט המשולש"), בדרשתו זו מתגלים מעט ממדותיו ומשאר רוחו.

בכ״ו באייר נפטר ר׳ איצל ביום ששי עש״ק והוא נקבר באיוועניץ, למחרת השבת בכ״ח באייר הוא מוכתר על־ידי תושבי העיר וולוז׳ין ונכבדיה אלופי הקהל וז׳ טובי העיר כרב העיר וולוז׳ין, בכתב המינוי נאמר:

היות שנוטל מעל כלל קהלתנו עטרת ראשנו ונזר תפארתנו, הרב המנוח מורינו ורבינו הרב הגאון המפורסם מו״ה יצחק באדמו״ר הרב הגאון הגדול ומפורסם מוהר״ח זללה״ה שהיה בקהילתינו לאב ב״ד מורה, ומהראוי ומוטל עלינו למנות תחתיו מזרעו או ממשפחתו הקרוב אליו לזאת שקדנו ומצאנו לחתנו ה״ה הרב המאוה״ג ומפורסם מו״ה אליעזר יצחק בהרב הגאון מו״ה הילל זלל״ה שהוא בעזר השי״ת ימלא מקום חותנו המנוח בכל מילי השייכים לרבנות ע״כ מקבלים אלוה״ק וזט״ה ובע״ב שהם כלל קהילתנו ע״ע ועל זרעם ועל כל השייכים לקהילתנו את הרב מוהר״י אליעזר הנ״ל שיהי׳ לרב ולאב״ד דקהילתנו וגם להיות מורה הוראה בפ״ק ולכל השייכים לקהילתנו ואין אנחנו רשאים לסרב נגדו ולמרות פיו ח״ו בכל אשר יצא מאתו עפ״י פסק ורק אשר יצא מאתו עפ״י פסק דין מחויבים אנחנו כלל קהילתנו וכל השייכים לקהילתנו לקבל לשמור ולעשות.

גם מקבלים אנחנו ע״ע לקים כל הפרטי אפנים שמוטלים על הכלל לקים נגד הרב וכפי אשר מבואר בכתב הרבנות שניתן מקהילתנו לחותנו הגאון הנ״ל ולעומת זה מוטל על הרב הנ״ל לקיים גם כן כפי המוטל עליו כפי המבואר בכתב הרבנות הנ״ל ומשך הרבנות של הרב שמקבלים אותו כנ״ל הוא לכל חיי חיותו השי״ת יאריך ימיו ושנותיו ולהיות לראי׳ באנו אלוה״ק וזט״ה ובע״ב דקהילתנו עה״ח יום א׳ שנברא בו האור כ״ח לחדש אייר שנת תרטי״ת לפ״ק פ״ק וולאזין יצ״ו.

נאום אשר באמ״ו הרב מוהר״ר קלונימוס קלמן זללה״ה
ונאום מנחם נחום בלא״א מו״ה אברהם אבלי ד״ץ זללה״ה
ונאום עזריאל זעליג במ׳ זאב וואלף ז״ל
ונאום יעקב במו״ה יונה ז״ל
ונאום משה בר שלום קלעצקי
ונאום מרדכי במוה״ה חיים פאליאק
ונאום ישראל יהודא בלא״א מו״ה מרדכי פאלאק
ונאום יצחק בן זכרי׳ ז״ל
ונאום רפאל גבריאל בא״א מו״ח ז״ל

ונאום יצחק בא"א מו"ה משה כץ
ונאום ישראל בן שמואל ז"ל
ונאום ארי' ליב בן א"א מו"ה אלעזר זצ"ל
ונאום ניסן בא"א מו"ה משה זצל"ה

(„קובץ על יד", רכ"ג)

יום לאחר מכן בכ"ט באייר, משגרים אליו נכבדי העיר איוועניץ, ידידי המשפחה והישיבה — הגבירים לבית עליאשבורג, מכתב בו הם מבקשים אותו להמשיך ולטול על עצמו את עולה של הישיבה, והם מבטיחים לו את עזרתם. להעתק מכתב זה מצטרפים נכבדים מנובהרדוק וכך הם כותבים:

בעז"ה איוועניץ כ"ט אייר תר"ט

כבוד ידידנו הרב הגדול החריף ובקי המפורסם לפאר כש"ת מוהר"ר אליעזר יצחק נ"י.

אחר התחינה והתפילה אשר שפכנו לפני בעל הנחמות ית"ש כי ינחם את מעכ"ת מעצבונו באשר לקח ה' את העטרה מעל ראשינו בעת נאסף אל עמיו מרנא חותנו הרב הגאון זצללה"ה על של תורה באנו לחזק את לבב מעכ"ת כי יקח לנפשו היקרה את המצוה הזאת למנה, להקים את שם כבוד אבותיו היקרים נו"ע על בית אולפנא דידהו אשר יסדה ידם בהשתדלות צדקתם לעורר לב בתלמידים להתלמד מתורתו וכן לבב המתנדבים בעם ד' להיותם תמכין לאורייתא ואנחנו אשר עזרונו רחמי ד' להיות נמנים עד כה לדבר מצוה רבתא דנא נקוה לעזרתו ית"ש כי לא יכלא רחמיו מאתנו להמנות גם מעתה והלאה לדבר מצוה הזאת להיות בעזרת מעכ"ת לסעד ולתמוך ידיו להקים עמוד התורה בבית המדרש הגדול אשר כוננו ידי אבותיו הקדושים נ"ע וכן יתן ה' בלב כל ישרי לב לחזק את ידי מעכ"ת לעורר לבב המתנדבים בעם ד' ולנצח על מלאכת ד' בבית תלמודו ויהא רעוה להגדיל תורה ולהאדיר וכל אשר תשאל נפשו דמר היקרה ונפשות ידידיו הדוש"ת בלונ"ח ליפמאן ואחיו אלי' ישעי'.

ושלום לכבוד גיסו ידידנו הרב החריף ובקי כש"ת מוהר"ר צבי יהודה ליב נר"ו.

דברינו האמורים למעלה יתמכו גם את לבב כבודו להתעורר על הדבר הזה למען כבוד בית הגאון ז"ל ובעל הנחמות ינחמהו כנפשו ונפשות ידידיו דו"ש הנ"ל.

הועתק אות באות מגוף המכתב ששלחו הגבירים דק' איוועניץ להרב הגדול

בדורו מ' אליעזר יצחק ריש מתיבתא נ"י וגוף המכתב בח"י הגבירים הנ"ל קרינו ומה שבעינינו ראינו העתקנו ביום ג' ב"ך סיון תר"ט לפ"ק פ"ק **נאווהרדק**.

הק' א. א. זיסקינד חופ"ק **נאווהרדק**

נאום אריה ליב בן מרדכי מ"ץ

ונאום צבי הירש במ' מרדכי

ונאום יהודא יוסף במו"ה בנימין

ונאום צבי הירש מו"ה זאב וואלף זצ"ל

ונאום ישראל במ' אהרן זצל"ה

ונאום זעליג פנחס בלא"א מו"ה שמואל ז"ל

ונאום זעליג ליב בהרב מהו' משה הכהן ז"ל

ונאום אורי באאמ"ו מוהר"ר גרשון נ"י

ונאום משה בא"א מו"ה זאב וואלף נ"י

ונאום מרדכי במהו' צבי הירש ז"ל

ונאום יצחק במו' דוד כץ ז"ל

ונאום אברהם יעקב בא"א מו"ה משולם זללה"ה

ונאום מרדכי במה' יוסף

ונאום גדלי' אהרן במו"ה שמואל ז"ל

ונאום יהודא ליב במו"ה יעקב

ונאום שמואל במו"ה מרדכי סגל

ונאום מיכאל סמרגאנד

ונאום יונה במהר"ר מרדכי זצ"ל

ונאום יהושע בא"א מו"ה שרגא פייוש נ"י

ונאום זאב וואלף ב"ר יוסף יודל זלל"ה

ונאום דוב בער בן מו"ה יוחנן ז"ל

ונאום במס"ק נפתלי הערץ ב"ר אליעזר

ונאום אלי' ב"מ מרדכי סגל

ונאום ישראל ב"ר חיים

גם אנחנו הח"מ באנו על החתום על כל המבואר מעל"ד יום הנמעל"ד פ"ק הנ"ל.

ונאום משה בלא"א מו"ה מנחם נחום ז"ל

ונאום צבי העשל בלא"א מו"ה ברוך זללה"ה

ונאום אברהם אבלי בא"א מו"ה מנחם ז"ל

ונאום יצחק בן לא"א מוהר"ר יהודא הלוי הורוויץ
ונאום צבי הירש יעקב בא"א מוהר"ר משה ז"ל
ונאום יוסף במו"ה מנחם מענדעל ז"ל
נאום משה בר יהודא
ונאום בן ציון ב"ר זכרי'
ונאום מרדכי במה' יונה הלוי זללה"ה
ונאום ארי' ליב במו"ה זאב זצללה"ה
נאום דובער במו"ה מרדכי הלוי

(„קובץ על יד", רכ"ד)

ר' אליעזר יצחק מקבל את המינוי ונושא את עול הישיבה ורבנות העיר, מחלתו גוברת אולם אינה מרפה את ידו מלנהל עדתו על מי מנוחות. הוא משגר לקהלות הקודש שבסביבה את „תשובותיו" בנושאים הלכתיים שונים. הוא משכין שלום במחלוקות קהלתיות, ומשמיע דברי מוסרו לקרובים ולרחוקים. בהזדקקו להיתר עגונות הוא ממשיך בדרכי שושלת הזהב של הגר"ח והגרי"ק, ומתאמץ להתיר בנות ישראל משבי עגינותן. כך אנו מוצאים עדות נאמנה להשקפותיו אותם הוא מביע, ב„תשובה" אותה הוא כותב להגאון ר' דוד טבלי והמשתרעת על חמש עשרה עמודים.

דבריו אלו קורעים צוהר לעולמו הפנימי של ר' אליעזר יצחק ומביעים את צניעותו, אשיותו ולבו הרחום, וכך הוא מסיים תשובתו זו:

...את אלו המערכות הערכתי כאשר חנני ה' אלוקים כמדתו ית"ש לחונן אף לשאינו הגון כמוני היום ועתה אליכם אישים אקרא גדולי ישראל וגאונינו שימו נא לבבכם על עלובתא דא בתולה חגורת שק על בעל נעוריה ותשתדלו לפקח בעינה לטוב להתירה מכבלי העגון. וה' הטוב יהיה בעזרם. ותחזינה עינינו בשובו אל נוהו רבתי עם אשר היתה כאלמנה ולחזות בנועם ה' ציון וירושלים מוצאי תשעה באב תקצ"ט לפ"ק. דברי המדבר לכבוד התורה כאשר נצטוינו לפקח בתקנות בנות ישראל העגונות, אליעזר יצחק בהגאון מו"ה הלל זללה"ה המתאבק בעפר רגלי ת"ח (תלמידי חכמים) פה וואלאז'ין. („חוט המשולש", דף פ' סוף סימן ד').

ר' אליעזר יצחק לא זכה לאריכות ימים ורק ארבע שנים זכה לישב בראשות הישיבה וברבנות, שנים קשות בהם היה חולה ותשוש סובל יסורים ומדוכה עד ליום פטירתו. באותם שנים סייע לו גיסו הנצי"ב שהיה ר"מ משנה בישיבה, ואף

עמד לצדו מול הטרוניות והמחלוקת אותה החל לנהל בן גיסו הרב יהושע העשיל לוין ברצונו להנהיג סדרים חדשים בישיבה.

למגינת לבם של בני הישיבה ויושבי העיר נפטר ר׳ אליעזר יצחק בי״ט באלול תרי״ג, כשהוא מותיר אחריו את בנו בן העשרים — ר׳ חיים הלל ושתי בנות. על מצבתו נרשמו הדברים המזעזעים דלהלן:

אבן מקיר תקרא, המקום מאד נורא, פה גנוז ארון אלקים
לבבו יקרע כל עובר, על מקום זה בית וקבר, ויפול פחד אלקים
הפכו כנור ועוגב לאבל, לתוגה שיר ונבל, ותהי לחרדת אלקים
על כל שפיים קינה, צרה על כל עבר ופינה, ויריעו כל בני האלקים
זעק והילל עד שמים, ודמעות כזרם מים ימשכו מבית אלקים
רעה ואמן, צנצנת המן, לקח ונטמן, ואיננו כי לקח אותו אלקים
ראת וחכמתו פניו האירו, כל רואיו הכירו, כי עליו יזרח כבוד אלוקים
צבי ישראל נזר ועטרה, קולע השערה, כאשר ישאל איש בדבר אלקים
חרף נפשו למות באהל תורה, הוא יתהלל בגבורה, צדיק מושל ביראת אלקים
קודש הוא לה׳ כל ימיו, הרבה תלמידיו מעלומיו, ויבינם בס׳ תורת אלקים
באה השמש בצהרים, קדרו ממעל שמים, ביום נכבה נר אלקים
נפלה, נפלה החכמה ואשיותה, נמוגו יסודותיה, בהאסף נגיד בית אלקים
הוא הלך למנוחות, להתעדן בנועם אלקי הרוחות, בעדן גן אלקים
ללמד את העם משפטי צדק, הה! מי יחזיק בדק? להודיעם את חוקי האלוקים
לא אלמן ישראל, גם כי לעת קץ יגאל, וראו כל בשר מראות אלקים
זה צדיק גאון עוזנו, אליעזר יצחק אדוננו, היה בתוכנו נשיא אלקים
לאור חכמתו יאיר עינינו, זיו תארו תנחמנו, וירצו כראות פני אלקים.

פה חלקת מחוקק ספון הגאון הצדיק, המפורסם בחריפות — ויראת חטא כמו״ה אליעזר יצחק זצ״ל אב״ד ור״מ פה וואלאזין, בהגאון המפורסם מו״ה הלל זצ״ל מו״צ ב״ק הוראדנא בהגאון הג׳ מו״ה שמחה ז״ל מנאווהרדאק, בן בתו של הגאון החסיד אור עולם מ׳ חיים זצ״ל אב״ד ור״מ דפה, וחתן דודו הצדיק מ׳ יצחק זצ״ל אב״ד ור״מ דפה. וימת בן ארבע וארבעים שנה ביום ה׳ י״ט אלול בשנת תרי״ג לפ״ק תנצב״ה.

תוכן מצבה זו לפי המובא במאמרו של מ. י. ברדיצ׳בסקי „תולדות ישיבת עץ חיים״ ב„האסיף״ ספר שלישי (תרמ״ו).

דברי הספד נרגשים נדפסו עליו בספרו של הג"ר יוסף חבר אב"ד קנישין וידוובנה:

...לא טובה השמועה אשר הגיעה לאזנינו אשר הונף ואשר הורם בעינינו הגאון המפורסם עדיני העצני יושב בשבת תחכמוני עמוד הימיני כלילת היופי טהור בלי דופי מוהר"ר אליעזר יצחק ז"ל האב"ד ור"מ דק"ק וולאזין הוא הגבר הוקם עול הקים עולה של תורה להגדילה ולהאדירה וכמה שנים הרביץ תורה ברבים כמה תלמידים העמיד גדולי עולם מורי הוראות בישראל הזיל מים מדליו וזרעו במים רבים שתו מימיו הנאמנים איה שוקל איה סופר, אשכול הכופר מי מאתנו עוד להחזיק הישיבה הנכבדה, ללמד בני יהודה לתורה ולתעודה.

קינה היא קוננוה על הגאון המפורסם אב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין שהיו אבותיו הגאונים עמודי בית ישראל העומדים בפרצות. לקבץ הצאן הנדחות ללמדם ספר ולהדריכם על הוראה והמדות המיושרות בתורה וכמצוה כאשר נודע בארץ ההיא בני רבנן דבי רב שיצאו מבית התלמוד הגדול הזה דוולאזין כמה המה מיושרים ומאושרים בתורה וביראה כל רואיהם ויודעיהם, כי המה זרע בירך ה'...

באותה הזדמנות הוא מעלה גם את זכרו של הגר"ח וכך הוא ממשיך:

„זה רבות בשנים מעת האיר ממזרח צדק צבי לצדיק רב רבנן הגאון המפורסם מאור הגולה עטרת זהב כולא, נורא עלילה מוהר"ר חיים זצוק"ל, הוא החל להיות גבור בארץ ההיא בגבורה של תורה, הוא הראשון לדבר שבקדושה הוא החל לייסד בית התלמוד הזה המפורסם לשם ולתהלה ולתפארת המשמח אלקים ואנשים.

ואחריו בנו הגאון המפורסם יועץ וחכם חרשים מוהר"ר יצחק זצ"ל ואחריו דור שלישי לראשון בן בתו וחתן בנו הגאון המפורסם שאנו עוסקים כעת בהספדו... מי יקבץ הנדחים ומי יאסוף הנפוצות בעוונותינו שרבו הנגו היום צאן אובדות תועים ואין להשיב ומה נעשה לשארית עניי הצאן אל מי מקדושים יפנו. ה' ירחם את שארית הפליטה... בהיות האפריון על מכונו הישיבה המפוארת דוולאזין ארמון המלך על משפטו. הבית הגדול שמגדלין בו תורה על תילה. מקדש ה' על מכונו אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה והמטה מוצעת בידי בן חכם ישמח אביו שבשמים הגאון ר"מ דשם.

הגאון מוולאזין מנעוריו התאמץ בכל עוז להרביץ תורה ולהשריש היראה הדריך ענוים דרכי ה' ותורת חסד על לשונו.

הגאון המפורסם מוולאזין קורא אני עליו שמש וירח קדרו וכוכבים אספו

נגהם כי השמש היא התורה אור המאיר לארץ ולדרים עליה. וירח הוא המעשים טובים שמקבלים אורם מן התורה כמו הירח מן השמש כמש"כ כי נר מצוה ותורה אור וכוכבים הם התלמידים, היושבים לפני רבם, גם הם אספו נגהם ואיך תשקטו הלילה ליום, אולי ישקיף לדמע עינינו וירא בעיני עמו, אולי ירחם, אולי ינחם. („ציון לנפש", יוהניסבורג תרט"ז).

רבי שמואל לנדא

בן הר"ר אברהם יעקב יעקיל לנדא מוילנא, חתן הגרי"ץ לבתו הצדקת מרת רעכיל, היה גדול בתורה בעודו צעיר, ונפטר בדמי ימיו בן עשרים וארבע שנה, בי"ט מנחם אב תר"ה בחיי חותנו, בתו נישאה לרבי חיים הלל פריד. הרבנית רעכיל נפטרה בי"ט בסיון תרי"ד. גם רבי שמואל היה אומר לעיתים שעור בישיבה בעת העדר חותנו לרגל נסיעותיו.

חלק שני

פרק טז

הנהגת הישיבה בתקופת הביניים

רבי נפתלי צבי יהודה ברלין התחיל מגיד שיעורים בישיבת וולוז׳ין עוד בחיי חותנו רבי איצלי, ליד גיסו רבי אליעזר יצחק פריד. אולם, אותן שנים מעטות לא היו אלא השלבים הראשונים בפעילותו כראש־הישיבה, כעין תקופת מבחן ונסיון. הנצי״ב עמד במבחן והוכיח בעליל, כי הוא המתאים והמוכשר ביותר להמנות בין ראשי הישיבה, לא רק במובן הרוחני, אלא גם במובן המעשי, כמנהלה הכללי של הישיבה. הודות לכשרונותיו המיוחדים וסגולותיו הרוחניות נתפרסם שמו בחוגי הרבנים וגדולי התורה רבי־ההשפעה שבליטא, רייסן והסביבה, וכן בין גבאי הישיבה ובעלי־הבתים החשובים שבווילנא, מינסק ואיוונץ. ולאחר פטירת חותנו רבי איצלי נתמנה הנצי״ב לראש־ישיבה שני, כאמור, ליד גיסו רבי אליעזר יצחק.

הנצי״ב התחיל להתעניין בהנהלת הישיבה ופיקוחה עוד בחיי גיסו, שכן היה הלה אדם חלוש וידוע חולי. אחרי פטירתו של רבי אליעזר יצחק נתמנה הנצי״ב ל„ראש ישיבה ראשון״ ואב״ד דקהילת וולוז׳ין. הנהלת הישיבה הורכבה מטעם גבאי הישיבה ו„בית הרב״ מהרבנים: רבי דוד לוריא מביחוב (הרד״ל); רבי יעקב מאיר פאדווה מברייסק; רבי גרשום־תנחום ממינסק; רבי מרדכי זקהיים מפינסק; רבי וולוולי מ״מ בווילנא; רבי שלמה זלמן ריבלין משקלוב, ושני תלמידיו של רבי חיים: רבי דוב־טבלי ממינסק ורבי יוסילה מסלוצק.

בין הרבנים האלה נפקד מקומו של רבי יהושע השיל לווין, חתנו של רבי אליהו זלמן בן רבי איצלי, על אף היותו מועמד ראשון במעלה ובעל יחוס מ„בית הרב״. עוד בחייו של רבי אליעזר יצחק ראה רבי יהושע השיל את עצמו מקופח, על כי לא צרפוהו להנהלת הישיבה. אחרי פטירתו של רבי אליעזר יצחק קיווה כי הפעם יצורף להנהלת הישיבה, אך תקוותו נכזבה. אמנם אפילו מתנגדיו ויריביו לא פיקפקו באישיותו התורנית, ואכן היה מוחזק ומפורסם בשעתו כגדול

בתורה, כפי שיעידו עליו חיבוריו הרבים, שמהם כדאי להזכיר את חבורו „ציון יהושע" (ווילנא תרי"ט) המוסיף הוספה חשובה ב„מסורת הש"ס" שבתלמוד בבלי ציוני מראי מקומות מן התלמוד הירושלמי. כמו כן הוחזק רבי יהושע השיל דרשן וגואם מצוין, עסקן בצרכי ציבור וירא־שמים מרבים, כפי שיעיד ספרו „עליות אליהו" (ווילנא תרט"ז) המכיל תולדות הגאון מווילנא, ובו הוא מוסר לנו לפי תומו כמה הפלגות במהלך חייו של הגר"א ללא תוספת דברי הסברה לקרב את הדברים אל השכל בדרך הטבע, כפי שעשה רבי יעקב צבי מקלנבורג מקניגסברג בהוספות לספר זה. ואף על פי כן לא זכה רבי יהושע השיל לכתר ראש ישיבת וולוז'ין. שכן שאלת ראש הישיבה לא היתה בבחינת מריבת „שושלות" של „בית הרב", כפי שמנסים אחרים לבאר דבר זה, אלא בעיית מהותה של ישיבת וולוז'ין בכללה.

ישיבת וולוז'ין נחשבה אז כישיבה עליונה מרכזית ליהודי ליטא ורייסן, והעומדים בראשה צריכים היו להתחשב במציאות היומיומית של חיי הציבור היהודי ובזרמים השונים שהחלו להתפתח אז ביהדות רוסיה. בו בפרק החלו לפעול שני בתי־מדרש לרבנים בווילנא ובזיטומיר, שהוקמו בחסד הצאר ניקולאי הראשון בשנת תר"ט. היו אלה מוסדות שאפילו יהודי גרמניה ה„מתקדמים" לא זכו לשכמותם. אמנם מבחינה רשמית עדיין לא נשקפה סכנה לישיבת וולוז'ין משני בתי־מדרש אלה, שכן בהשתדלותו של רבי איצלי נהגו הישיבות ממצב של „סטטוס קוו" והוכרו על־ידי הממשלה כבתי־מדרש הנתונים לאחריותם של ראשי־הישיבות. אולם, מאידך התחילה הממשלה להתעניין יותר ויותר בישיבות, וביחוד בישיבת וולוז'ין. בשנת 1851 הוציאה הממשלה צו, שילמדו בישיבות את הלשון הרוסית. ראשי הישיבות מצאו דרכים לעקוף את הגזירה הזאת, שכאשר באו פקידים בכירים לבחון את תלמידי הישיבה בידיעת הלשון הרוסית, היו מושיבים לפניהם אלה מן התלמידים שהרוסית היתה ידועה להם מבית אבא.

ברם, רבי יהושע השיל לא גרס שיטה זו. הוא היה בדעה, שכדאי ורצוי הדבר להכניס אי־אלו תיקונים בישיבה, כדי שזו תהיה מוכרת באורח רשמי על־ידי הממשלה ותוכל להתחרות בשני בתי־המדרש לרבנים שבווילנא ובזיטומיר. הוא גרס שישיבת וולוז'ין אינה צריכה להשאר „סתם ישיבה" במובן המקובל, אלא ישיבה מיוחדת, אשר תעמיד רבנים לקהילות ישראל ברוסיה. לשם כך ערך תכנית חדשה, שלפיה תחולק הישיבה לכיתות שונות והתלמידים יעלו מכתה לכתה גבוהה יותר, אחרי שיעמדו בבחינה שתיערך מדי שנה על־ידי רבנים מפורסמים, ובוגרי הכתה העליונה יקבלו „סמיכה לרבנות". לפי תכנית

זו צריכים היו תלמידי הישיבה להשתלם גם בהלכות הנהגה רבנות ועסקנות ציבורית, בלשון הרוסית, בהיסטוריה, גיאוגרפיה וחשבון. קיצורו של דבר: ראורגניזציה שלמה.

שיטה זו של רבי יהושע השיל לא נראתה לגדולי הרבנים. הם התנגדו לדעתו לא רק משום שלא רצו לשנות מן המטבע שטבע רבי חיים בישיבתו, אלא בראש וראשונה משום שלא הזדהו כל־עיקר עם השקפתו של רבי יהושע השיל. לגבי דידם לא היה המושג „ישיבה" בבחינת מוסד לחינוך רבנים, שמטרתו להעמיד מחזורים של בוגרים לפי מתכונת קבועה, אלא בית־אולפנא ליצירה התורנית לכל היקפה, בית יוצר למהות הרוחנית של האומה. אמנם ודאי, שישיבה זו עשויה להעמיד רבנים ומדריכים רוחניים, אבל דבר זה צריך לבוא מאליו, מבלי לקבוע מתכונת מראש. העיקר הוא, שכל אחד מתלמידי הישיבה ילמד תורה, יבין בה וירכוש בה בקיאות, איש איש לפי כשרונותיו. מי ששואף לרבנות ורואה את עצמו מוכשר לכך, חזקה עליו שירכוש לו אחר כך את הידיעות הדרושות בלשון המדינה ובעסקנות ציבורית.

להשקפה זו הצטרפו הגבאים מווילנא וממינסק, ביניהם בעלי תורה וחכמה ועסקנים ציבוריים וותיקים, המכירים יפה את דעת הקהל והליכות החיים של יהודי רוסיה. מהם כדאי להזכיר את רבי יעקב באריט מווילנא והגביר המפורסם רבי זיסל הכהן רפפורט ממינסק, שאף הם היו בין המכריעים את הכף לטובת הנצי"ב, אשר ראו בו ערובה לקיום הישיבה והמשכה על פי הכיוון הרוחני הנאות. ובאשר למינוי ראש־ישיבה שני, הביאו בחשבון את ההתייחסות על שושלת „בית הרב". כאן מצאו את מבוקשם בנכד בתו של רבי חיים, רבי יוסף דוב הלוי סולובייציק, שהתחנך בישיבת וולוז'ין בימיו של רבי איצלי.

על המנויים החדשים וסדרי ההנהגה כולה כפי שהוסדו והותוו בכ"ב מרחשון תרי"ד, והמקיפים את כל עניני הישיבה שהיו שנויים במחלוקת, למדים אנו מנוסח ההחלטה עליו חתומים הגאון רבי דוד טבלי ממינסק והר"ר זלמן זאב מ"מ ומ"ץ וילנא:

כאשר נועדנו יחדיו — אנחנו הח"מ פה לק"ק וואלאזין, לעיין ולפקח בעניני התנהגות הישיבה ולתווך השלום בבית הרב זלה"ה בין יו"ח, למען לא יהי' לפוקה בדבר ההכנסות הקבועים על היישבה — ולרומם את הבית הגדול שמגדלים בו תורה ברבים ומקימים חרבותיו, הוא הבהמ"ד הגדול אשר יסדו לנו אבירי הרועים, הגאון הגדול החסיד אור עולם מוהרר"ח זללה"ה, ובנו הגאון מוהררי"ץ זללה"ה, ואחריהם הרב הגאון המנוח מוהררא"י זללה"ה, אשר ממנו יצא תורה

והוראה לכל ישראל בדורותיהם, כמפורסם — וע״פ כח ורשות שיש לנו מהרבנים הגאונים ראשי הקהלות דמדינתנו, וכפי אשר הגיעו אלינו דבריהם במכתבם, הסכמנו יחד למנות את הרב הגדול כבוד מוהר״ר צבי הירש ליב ברלין, חתן הגאון מוהררי״ץ זללה״ה, להיות ריש מתיבתא בבהמ״ד הלזה, כי אותו ראינו ראוי והגון לכך, יען כי הרבה עמל ויגע בתורת ד׳ בשקידה נפלאה, עד אשר נמצא בקי בכל הש״ס כולו, ונושא ונותן בהלכה, וחפצו ורצונו לכוון אל מטרת האמת, ועליו נאמר, נוצר תאנה יאכל פריו, ומצורף לזה כי הוא י״א מנעוריו, וכבר החזיק בהגדת הלכה לתלמידים בימי הגאון מוהררא״י זללה״ה, ולזאת לו משפט ההתמנות בזה, והוא מחויב להגיד ההלכה לתלמידים ולהשגיח עליהם בעינא פקיחא, שיהיו שוקדים בלימודם, ולא ישעו לדברים אחרים, והוא לבדו יהי׳ המוציא והמביא בכל עניני הישיבה, בקבלת התלמידים, את מי לקרב, ואת מי לרחק, ובכל פרטי עניני הוצאותי׳ קבועים ושאינם קבועים כסדרן ושלא כסדרן, לכל אשר יצטרך לפי העת והזמן, ואין לשום אדם שום עסק בהתנהגות וידיעות עניני הישיבה בשום פרט, זולת בדבר הכנסות והוצאות מחויב להודיע את הרב מוהר״ר יוסף דובער בכל תקופות השנה כפי אשר יתבאר להלן, וקצבנו לו פרס, כאשר יתבאר בנה״ד.

ולמשנה לו בחרנו להעמיד, את כבוד הרב הגדול החריף המפורסם מוהר״ר יוסף דובער בהרב מוהר״ר יצחק זאב הלוי. נכד הגאון מוהרר״ח זללה״ה, להיות לעזר ולסעד, להרב ריש מתיבתא הנ״ל בהגדת ההלכה לתלמידים, יען כי הוא טוב ומועיל לחדד התלמידים בפלפולו.

כאשר כן נוסד מאז הוקם הבהמ״ד להיות הרבנים הממונים עליו שנים, ריש מתיבתא ושני לו והרב מוהרי״ד הנ״ל מחויב לקבוע מקום תפלתו בבהמ״ד דוקא וגם מקום קביעת לימודו יהי׳ בלשכות הבנוים וסמוכים להישיבה למען יוכל ג״כ להשגיח על התלמידים בלימודם בכל עת וכנ״ל וגם מחויב להשים לב על החשבונות מההכנסות וההוצאות אשר יראה לו ריש מתיבתא הנ״ל וכנ״ל בכדי לדעת חשבון ברור מכל אלה — וקצבנו לו פרס ג״כ כאשר יבואר בנה״ד ובפירוש נאמר, באם שישיתו עליו טובי העיר דפה ק״ק וואלאזין הוד משרת כתר הרבנות והוא יתרצה לקבלו — אזי אין לו עוד שום יד ושם בהישיבה, לא בהגדת השיעור, ולא בקבלת פרס, ונבחר לנו אחר במקומו — ע״פ דעת הרבנים הגאונים מראשי הקהלות. גם להרבנית אלמנת הגאון המנוח מוהררא״י זללה״ה, קצבנו ג״כ פרס להחיות נפשה ונפש אנשי ביתה בהדר וכבוד, כאשר יבואר בנה״ד.

ועם הרב המפורסם מוהר״ר אלי׳ שלמה זלמן בהגאון מוהררי״ץ זללה״ה, ראינו לתווך השלום בינו ובין הרב ריש מתיבתא הנ״ל ויתר אנשי בית הרב זללה״ה — על אלו האופנים: היינו, אם ימסור הרב הנ״ל להציבור את הבהמ״ד בית חומה דהישיבה עם כל הבנינים עליות ותחתיות — גם הבית חומה החדשה הסמוך לביהמ״ד הנ״ל לצד מערב — עם כל הבנינים, והחדרים שבו, גם הפלייאץ (= המגרש) שעומדים עליו הבנינים הנ״ל, עם הפלייאץ הפנוי הסביב להם, לצפון ולמערב היינו רוחב הפלייאץ מדרום לצפון, יהיו מכותל דרום של השפייכלר — מחסן השייך להרב הנ״ל, העומד מצד צפון של ביהמ״ד הנ״ל עד סוף כותל דרומי של הבהמ״ד הנ״ל הנשקף על חצר בהכ״ס — ולארכו ממקצוע כותל מזרחית דרומית של השפייכלר הנ״ל יומשך קו שווה — עד כלות סוף הפלייאץ לצד מערב — ונכלל בזה גם הפלייאץ שאחורי בית החומה החדשה הנ״ל ועוד נוסף לזה יתן שלש הארשין קרקע, באורך ממזרח למערב בתוך הגינה שלו שלצד מזרח בהמ״ד הנ״ל, וברוחב ע״פ משך כל הגינה הנ״ל את הפלייאץ הנ״ל לארכו ולרחבו עם כל הבנינים והחדרים הנ״ל מתחום ארעא עד רום רקיעא — את הכל ימסור להציבור ע״י שטר מכירה בקאג׳ס באוה״ב כד״ת, ויתבאר בו בפרטות כמה ארשין יחזיק מדת ארכו וכמה רחבו ועם כל הלשונות של זכות ויפוי כח ככל שטרי הקגא׳ס דנהיגין בבני ישראל ועם הכרזות כד״ת, גם יבואר בהשטר מכירה, שהרשות ביד הציבור וב״כ לעשות גדר מפסיק בין הפלייאץ שלו ובין הפלייאץ השייך להציבור ע״פ כל האורך הנ״ל, ושער ודלת לצד מזרח ע״פ כל הרוחב — ונוסף לזה יתנו עוד אוה״ב הנ״ל פריזנאנגיע פאר־מיילנא = הודעה רשמית כפי זאקאן (= חוק) הקיר״ה על שם הציבור, או ע״ש הנבחרים אשר יובחרו מאתנו הח״מ ליתן הפריזנאניע על שמם, הכל כפי שיאמר ר׳ אייזיק שטיין או ר׳ ליב ראמאנאוו הכותבים הנאמנים דק״ק מינסק — על הוצאות הצבור וניתן לו ארכה לעשות הפריזנאניע היינו שתצא מתוקנת מכל מקומות המשפט, ויומסר לצבור וב״כ באופן שאין להשיב עוד, ולערער עד ר״ח ניסן הבע״ל, ולכשיקיים כנ״ל אזי יותן לו תמורת זה מקופת הצבור סך שבעה מאות רובל כסף, ויסולק לו ע״פ שלשה ראטיש במשך שלשה שנים ובזה יוכלל הסך מאה רובל כסף המונחים ת״י שליש במינסק, וערך סך חמישים רו״כ מעזבון ר׳ שמעון זאלצמאן, וכל סך שבעה מאות רו״כ הנ״ל יושלש ת״י שליש נאמן ובטוח שיהיו המעות הנ״ל קופ״צ לצורך חתנות בנות ועוד קצבנו לו ולביתו פרס קצוב כפי שיבואר בנה״ד וכל זה הוא באופן שלא יהי׳ לו עוד מהיום שום טו״מ ופ״פ בעניני הישיבה לא לריש מתיבתא ולא לשום א׳ מבית

הרב זללה"ה ולא להעושים ומעשים בענין הנ"ל בשום תביעת ממון בעולם שעברו ביניהם עד היום דלמטה, וגם לא יהי' לו ולחתנו הרב מוהר"ר העשל שום עסק בהתנהגות וידיעות עניני הישיבה בשום פרט — וידם מסולק מזה לגמרי. גם מחויב להשיב את הספרים שתחת ידו השייכים להישיבה, ולמסרם ג"כ לציבור — ואם לא יקיים א' מכל הפרטים הנ"ל, אם באונס ואם ברצון יהי' מאיזה סיבה שיהי', אזי נקיים אנחנו ממנו, כי אין בידינו להוסיף ע"ז, כי כבר עברנו חוק וגבול, והפרזנו על המדה הרבה למען השלום — וגם אין בידינו לשנות שום פרט מפרטי הדברים המבוארים, כי הכל נדרש לטובת הענין אשר בזולתו יהרס הענין ח"ו מכל וכל. —

על כל עניני הכנסות והוצאות הישיבה אשר יתנהגו, ראינו רואי חשבונות והן המה: מק"ק ווילנא, — הרב הג' מוהר"ר יוסף אלי' והרב הג' מוהר"ר אברהם פרנס והרב הנגיד מוהר"ר ליפמאן מרגליות: מק"ק מינסק — הרב הג' מוהר"ר אהרן דובער ברודא והרב הג' מוהר"ר יעקב ראפאפארט, והרב הג' מוהר"ר שמחה עטינגר; מק"ק איוועניץ הרב הג' מוהר"ר סענדר לוריא — והרב הג' מוהר"ר ישעי' עלייאשבערג והרב הג' מוהר"ר אלי' במוהר"ר שמואל עלייאשבערג, ובחרנו באלו להיותם סמוכים ונראים בחודש מרחשוון יתאספו א"א מנבחרי ווילנא ומינסק ואיוועניץ כנ"ל לפה ק"ק וולאזין לעיין ולפקח בדבר הכנסות והוצאות שמהיום דלמטה עד חודש מרחשוון תרט"ו לפ"ק שיהיו מכוונים וכעת נשארו חייבים לפי חשבונם אשר השתרגו ועלו בקיץ העבר ועד עתה לסיבת חזרת המשולחים מאמצע הדרך בהסתלקות הגאון המנוח זללה"ה, ומניעת נסיעתם עד כה, ומפאת חוסר ההכנסות ומרבית ההוצאה עולה בס"ה סך אחד עשר מאות וארבעה וארבעים רובל כסף וחמשה עשר ק"פ כפי הרשום בפרוטרוט שהי' למראה עינינו, ונמסר הרשימה להרב מוהר"ר הירש ליב ריש מתיבתא הנ"ל ואם ימצא שום קלקול ועוות בחשבונותיהם, עד שיהי' מהצורך למנות נאמן, אזי בידם למנות נאמן ע"פ הסכמתם ולקצוב לו פרס כפי ראות עיניהם.

כל מקבלי פרס החדשים אשר יתבארו בנה"ד יהי' התחלתם מעת אשר יצאו המשולחים דהישיבה, לקבץ נדבות המתנדבים כנהוג בכל שנה, ולהרב מוהר"ר אש"ז הנ"ל לא יותן לו שום פרס עד שיקיים את כל הנאמר למעלה בנידון השטר מכירה והפריזנאניע אכן לכשקיים כנ"ל, אז יותן לו דמי קצבתנו מעת צאת המשולחים, כל סכום דמי הקצובים למקבלי פרס שיתבארו בנה"ד, לא נעשה רק על משך ג' שנים מיום דלמטה, ואחרי זמן משך שלשה שנים לפי העת והזמן וערך ההכנסה, זולת הפרס הקצוב להרב מוהר"ר ראש"ז, שנקצב לו כל ימי חייו,

וכן הפרס שנקצב להרבנית נקצב לה ג״כ לכל ימי חייה בתנאי אם לא תנשא.

את כל אלה ראינו והסכמנו יחד, אחרי עומק העיון בפרטי הדברים, שהוא טוב ונכון בכדי לרומם דגל התורה ולחזק עמודי בהמ״ד אשר יסדו אבירי הרועים, ולקומם חרבותיו כאשר גלוי וידוע לפני אדון כל כי כוונתינו רצויה לש״ש וד׳ שלום ישפות שלום וישכן בפוריינו אהבה ואחוה וריעות, ויפרץ גבולי בהמ״ד הלזה בתלמידים הגונים יראים וחרדים לדבר ד׳ עוסקים בתורה לשמה, ונוחים זל״ז בהלכה, ובזכות זה תחזינה עינינו בבנין ירושלים נוה שאנן אוהל בל יצען, כחפץ יראי ד׳ וחפץ המדברים באמת וצדקה לכבוד אכסניא של תורה הבאים עה״ח יום ד׳ ב״ך מרחשון שנת תדי״ר לפ״ק פ״ק וולאזין.

נאום דוד טעביל במוהר״ם זללה״ה מד״א פ״ק מינסק יצ״ו

עבד לעבדי ה׳ הנאמנים זלמן זאב בהרב מוהרי״ח זללה״ה מ״מ דמתא ומ״ץ ווילנא יע״א.

אלה הן פרשת הכסף אשר קצבנו לכאו״א לתת מידי שבת בשבתו:

10 — להרב מוהר״ר צבי יהודא ר״מ סך עשרה רובל כסף

5 — להרב מוהר״ר יוסף דוב חמשה רו״כ

10 — להרבנית אלמנת הגאון המנוח מוהרח״י שנה ראשונה עשרה רו״כ ומשם ואילך כל ימי חייה אם לא תנשא סך שמונה רו״כ

8 — להרב מוה״ר אלי׳ ש׳ זלמן סך שמונה רו״כ כל ימי חייו

4 — לחתנו הרב מ׳ העשיל ארבעה רו״כ למשך שלשה שנים

ולראי׳ חתמנו דוד טעביל הנ״ל זלמן זאב הנ״ל.

הרכב זה של הנהלת הישיבה הוכתר בהצלחה. אחרי ימי השפל והירידה באה שוב לוולוז׳ין תקופה של שגשוג וזוהר, ועם התגברות ההשכלה בתקופת הצאר אלכסנדר השני התפתחה ישיבת וולוז׳ין והגיעה למרום פיסגתה הרוחנית.

*

שני ראשי־הישיבה האלה, הנצי״ב ורבי יוסף דוב, ייצגו את שני הזרמים הידועים ביצירה התורנית: ,,סיני״ ו,,עוקר הרים״, או לפי ההגדרה היותר מדוייקת: ,,הסדרן״ ו,,הפלפלן״. עוד בימי שחרותו הצטיין רבי יוסף דוב בחריפותו היתירה, ועל כך גמרו עליו את ההלל הגדול לא רק גאוני ליטא, כרבי יעקב מקרלין ורבי יצחק אביגדור, אלא גם גאוני גאליציה, כרבי יעקב אורנשטיין בעל ,,ישועות יעקב״ ורבי שלמה קלוגר מברוד. את אופי חריפותו של רבי יוסף דוב ניתן

להגדיר בקצרה: כל סברותיו וחדושיו ביצירה התורנית יונקים מבעלי התופות הצרפתיים, בצירוף כמה עיקרי מושגים ומונחים שכליים של גדולי המפרשים והפוסקים הספרדים. חיבורו הנודע „בית הלוי" נודעת לו השפעה כבירה בחוגי הלומדים והוא מהווה נכס יקר וחשוב ביצירה התורנית של המאה האחרונה. בחיבורו זה הוא הולך בעקבות גדולי התורה של המאה הקודמת, כהגאון רבי אריה ליב בעל „שאגת אריה" והגאון רבי יחזקאל לנדא בעל „נודע ביהודה". רבים מחידושיו, המכילים חקירות שונות בהלכה התלמודית, הם תמציות של כמה משיעוריו, שהשמיע בישיבת וולוז'ין במעמד תלמידיו.

רבי יוסף־דוב שקד גם על חלק האגדה שבתלמוד והמדרשים, בהתאם למסורת המקובלת בישיבת וולוז'ין. ידוע הוא חיבורו המצויין „בית הלוי" המכיל חידושים וביאורים על שני החומשים בראשית ושמות (וורשא תרמ"ד).

הנצי"ב ורבי יוסף־דוב פעלו בישיבת וולוז'ין כשתים עשרה שנה. תכונותיהם הרוחניות, השונות אלה מאלה, לא זו בלבד שלא הפריעו למהלך הלימודים בישיבה, אלא עוד סייעו לפתח את כשרונותיהם של בני הישיבה איש איש לפי נטיותיו הטבעיות. ישיבת וולוז'ין העמידה תלמידים הרבה, שכוחם יפה בבקיאות ובחריפות כאחד. אמנם בשנים הראשונות נתגלע ריב בין שני ראשי־הישיבה, בעטיים של תלמידי הישיבה אשר הוציאו את המחלוקת לרשות הרבים. אולם ריב זה לא הביא לידי משבר פנימי. בקיץ תרי"ז התערבו גדולי הדור בסכסוך והם הצליחו ליישר את ההדורים ולהשכין שלום בין שתי הכתות היריבות. בין משכיני השלום נמנו רבי וולוולי מ"מ בווילנא, רבי יצחק אלחנן מנובהרדוק, רבי דוד טבלי ממינסק ורבי יוסלי מסלוצק. לאחר שסיכמו את המצב נתקבלו החלטות חשובות, שמהן ראוי לציין את אלה: כל בן ישיבה שזילזל בכבודו של אחד משני ראשי־הישיבה יבוא על עונשו, ובמקרים מסויימים גם יורחק מן הישיבה, כפי ראות עיני ראשי הישיבה. קבלת תלמידים לישיבה תהיה בסמכותו של הנצי"ב. אם יבוא תלמיד עם מכתב המלצה לפני רבי יוסף־דוב, יהיה רשאי לקבלו. שני ראשי־הישיבה צריכים לקבוע מקום לימודם בישיבה או בחדר סמוך, למען יוכלו להשגיח על התלמידים. תלמידי הישיבה חייבים לקבוע מקום תפילתם בהיכל הישיבה ולא בבתי־מדרשות אחרים. החשבון הכספי עם ה„משולחים" ייעשה במעמד שני ראשי־הישיבה. אוצר הקופה יהיה מונח בביתו של הנצי"ב. אם יבוא תלמיד עם מכתב המלצה לפני רבי יוסף־דוב, יהיה רשאי מיוחד לאחד המנעולים. האחריות להוצאה לתמיכת בני הישיבה הוטלה על הנצי"ב בלבד.

להלן נוסח ההחלטות שנתקבלו:

כאשר נועדנו ונאספנו פה ק"ק וואלאזין לפקח בעניני הבית הגדול שמגדלים תורה ברבים ע"י הרבנים הגאונים ראשי מתיבתא, ה"ה הרב מו"ה נפתלי צבי יהודא ליב נ"י, והרב מו"ה יוסף דובער נ"י — זאת אשר הוסכם בעינינו ח"מ ורשמנו וכתבנו פה:

א) ראשית כל גזרנו אומר שיהי' שלום בין הרבנים, וכל מי מבני הישיבה שיזלזל בכבוד אחד מהרבנים הנ"ל (במעשה או בדבור) ויפורסם הדבר מחויבים שניהם לרחק (האיש הזה) או לענשו כפי ראות עיניהם.

ב) קבלת התלמידים להישיבה, תלוי ברצון הרב הג' מו"ה נפתלי צבי יהודא ליב הנ"ל בעצמו לבד, כאשר הי' עד כה. רק כאשר יביא מכתב מיוחד להרב הג' מו"ה יוסף דובער הנ"ל, רשות בידו לקבל בעצמו. לרחק או לענוש אחד מבני הישיבה מטעם המבואר באות א וכיוצא בזה, כשיראה אחד מהרבנים שהוא מן הראוי, אזי רשות ביד כל אחד מהרבנים הנ"ל, ואין השני יכול למחות עליו.

ג) הרבנים הנ"ל, יהי' קביעת למודם בבית מתיבתא או בחדר בהמתיבתא, בכדי שישגיחו תמיד בעינא פקיחא על למוד התלמידים שיהיו במתיבתא, ולא בביתם של הרבנים הנ"ל. קביעת התפלה של בני הישיבה יהי' דוקא בבית האולפנא.

ד) כשיביאו המשולחים מעות הישיבה, יביאו בפני שני הרבנים הנ"ל, ויעשו שניהם חשבון, וירשמו בפנקס הישיבה. וכשיבוא מעות הישיבה מאיזה מקום ליד אחד מהם, מחויב להודיע תומ"י להשני, וירשמו בפנקס הישיבה.

ה) כל מעות הישיבה המקובץ יהי' סגור בתיבה, ובבית הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל ובשני מנעולים, ויהי' מפתח אחד ת"י הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל, והשני ת"י הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל, וכשיצטרך לקבל מעות להוצאות הישיבה, יבוא הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל, לפתוח התיבה הנ"ל ויורשם ע"ס בפנקס הישיבה.

ו) כל הוצאות סיפוק בני הישיבה, למזונותיהם, ולנר מצוה ושארי הוצאות הישיבה, יתנהג הכל ע"פ הרב מו"ה צהי"ל הנ"ל, ובעת שיבוא משולח מדרכו ויביא מעות של הישיבה יקבל הרב מצהי"ל לסלק חובות מה שיעלה מהוצאות הישיבה עפ"י רייסטער שלו תומ"י, ועוד יקבל עשרה רו"כ ת"י על הוצאות להבא, בכדי שלא להטריח תמיד את הרב מו"ה יוד"ב הנ"ל. וכשיהי' רשום בפנקס שלו חשבון מהוצאת העשרה רו"כ הנ"ל, יקבל מחדש עוד עשרה רו"כ.

ח) הר"ח הנבחרים מווילנא, ממינסק, ומאיוועניץ עומדים בחזקתם ומשמרתם כמקדם.

הרב הג' מו"ה צבי יהודא ליב הנ"ל יקבל כל שבוע סך שלשה עשר רו"כ.

הרב הג' מו"ה יוסף דוב יקבל כל שבוע שמונה רו"כ.

הרבנית ת' תקבל כל שבוע ארבעה רו"כ.

ר' חיים יוסף בהרב ר' אלי' זלמן יקבל בכל שבוע סך עשרה זהובים.

כל הנ"ל יצא מאתנו הח"מ, ולראי' בעה"ח יום ד' טו"ב מרחשון תרי"ח פה ק' וואלאזין.

נאם **דוד טעביל** במ' משה זללה"ה מד"א דק"ק **מינסק**.

ונאם **יוסף** במ' מאיר ז"ל חונה בק"ק **סלוצק**.

ונאם **זאב וואלף** בהרב מוהר"ר יחזקאל פיוויל זצ"ל.

ונאם **יצחק אלחנן** בהרב מוהרי"א זצ"ל חוב"ק נאוואהרידאק.

כתב זה הועתק לפי הנוסח המובא בספר „זכרון יעקב" ח"ב ע' 36. אותו נוסח (בקצורים אחדים) מופיע גם בספרו של הג"ר ברוך עפשטיין „מקור ברוך", חלק רביעי דף תתמ"ו. בעל „מקור ברוך" אינו מציין כיצד הגיע לידו ההעתק אולם נראה שהעתיקו מנוסח כתה"י שהי' בבית גנזיו של הנצי"ב.

ר' ברוך מסיים פרק זה בזכרונותיו בדברים אלו: ...ואמנם על דבר יסוד חלוקי הדעות שבין ראשי הישיבה, על השיטות בלמוד, על דבר זה מצאו הגדולים לנכון שלא לפרש בכתב ההחלטה מכמה טעמים שראו בזה; אך כפי המסורה מסרו לשניהם בדברים שבע"פ אופנים ויסודות בסדר הלמוד בישיבה באופן שיהי' שווה לתרוויהו" וכמו הם, כן התלמידים קבלום באהבה וישימום לחוק.

אסיפה חשובה זו, וימי שהותה בישיבה היו למאורע רב חשיבות בחיי הישיבה. הן בגלל שחלק מתלמידי הישיבה נטלו חלק בסכסוך, כאשר חלקם צידד בתורת הנצי"ב, וחלק אחר נמנה עם אוהדי חריפותו של הגרי"ד, והן בגלל הנוכחות המרשימה של זקני וגדולי הדור, שכל אחד מתלמידי הישיבה ראה כבוד וענין לעצמו לשהות במחיצתם וליהנות מזיום.

את המאורע בישיבה היטיב לתאר רבי יעקב ליפשיץ בספרו הנ"ל:

בסכסוך שני הגאונים מנהלי ישיבת וואלאזין, אשר הי' לפרץ רחב בין תלמידיהם, לפלג דעת תומכי הישיבה הק' אשר בכל הארץ לפלגות הדעות, היו גאוני הדור הקרואים למרבה השלום בין תלמידי החכמים המרבים שלום בעולם, בעצת שלום ואמת, אשר יעצו באהבתם האמת והשלום, והם הניחו דעת הקהל כלו, הלא הם ראשי גאוני הדור ההוא, ר' דוד טעביל ממינסק בעה"מ שו"ת

בית דוד, ר' יוסף פיימער מסלוצק, המ"מ המפורסם בדורו כו' מוהר"ר זאב מווילנא, ורבנו יצחק אלחנן זצ"ל, אשר הנציי"ב זצ"ל נסע בכבודו בעצמו להאחרון החביב הזה לנאוואהרדאק, לבקשהו לנסוע וואלאזינה, להמנות בין זקני חכמי התורה ההם בחות דעתו.

בחרדת קדש ובהדרת כבוד, אשר לא יוכל לשער רק האיש אשר ראה בכבוד התורה לפנים בישראל, ששו חרדו כל תלמידי הישיבה רבתי בדעות, אשר היו בהם רבים ושלמים בתורה ותושי' ומהם מפולפלים בחכמה ושנונים בהלכה, אשר היו אחרי כן למאורות בישראל, כלם ששו חרדו לקראת גדולי רבני ישראל הנאספים האלה.

מנהג כבוד נהוג בהישיבה מיום הוסדה, אשר בבוא אליה אחד גדולי התורה אנשי השם בפלפולא דאוריתא, לכבדהו בהגדת השעור לפני בני הישיבה, והכבוד הזה הוא הגדול בכבודם. מובן, כי מנהלי הישיבה פנו אל הגאונים הכבירים מהגאון ר' יצחק אלחנן לימים — ר' דוד טעביל ור' יוסף זצ"ל, לכבד את זה או זה בהגדת השעור, אבל המה ענו ואמרו: ישישים אנחנו ולא לנו עתה הנצח והעוז להכנס בפלפול התלמידים המתחרים להחכים את הרב בנצוח הסברא, יבוא הגאון ר' יצחק אלחנן ויתפלפלו עמו, כי לו יאתה! ובכן כבדו המנהלים את רבנו ריי"א ז"ל בהשעור. התלמידים כלם שננו את בינתם, שטו להם שטוח על מפרשים שונים וספונים יקרי המציאות (שבלי ספק לא ראתה אותם עין רבנו, כי לא לרב אלוף וגאון העוסק להשיב בהלכה והוראה לבקש לו שעשועים של צעצועים שכליים), לקחת מהם כל קושיא עמוקה שהקשו בסוגית השעור הערוך מתמול שלשום לסדר היום, וחוסמת היא את העוברים בטח לפי תומם... כל אחד שפך סוללות של שאלות עצומות לחדד בהן את רבנו. ויהי בפתחו פיו בפתח השיעור, שהי' בראש מסכת בבא בתרא, וירא והנה בנו עליו ויקיפוהו בשאלות שונות, אשר הצטידו בהן מכמה ימים. אבל הוא יצא כגבור משכיל ומלומד מלחמת התורה כשר שרי הצבא, הלוכד חכמים בערמם, בחכמה שוכנת ערמה, ומפיר מחשבות ערומים בהסב פני המלחמה לצד אחר. כה הסב פלפולו מן השיטה שהתפלפל בה בהשיעור שלפניו, בקפיצה חרוצה ומחוכמת אל הירושלמי סוף מס' בבא מציעא בענין שעבודא דאוריתא, והראה נפלאות אשר לא פללו התלמידים לשמוע, ומרוב התפעלות רצו שלוחים מהם רצוא ושוב מן הישיבה אל האכסניא שבה ישבו הרבנים הגאונים הזקנים, לספר להם מהחדושים הנפלאים אשר הגאון הצעיר ריי"א מחדש. מכל הגדולות האלה, יתר הרבה הגדיל הפליא את לבב הכל במדת הסבלנות אשר בנפשו נגד התלמידים המחודדים,

אשר התחרו לקפחהו ולהפסיקהו בסתירותיהם לבנינו שהוא בונה בפלפולו, אבל הוא לא רגש כלל ולא הקפיד, וישיב בנחת ובמתינות לכל שואל ומקשה, עד אשר ישר רוכסי לבב המקשה אליו. אז שב אל המקום אשר עמד שם בתחלה והשכיל להצליח בפלפולו, עד אשר גמר השעור, והקושיות דחו לא יוכלו קום עוד, ויהי לנס !...

אחרי פסק־הדין המשיך רבי יוסף־דוב לפעול כראש ישיבת וולוז׳ין במשך כשמונה שנים. בשנת תרכ״ה קבל את הרבנות בסלוצק, במקומו של רבי יוסילי, שנפטר בשנת תרכ״ד.

עם יציאתו של רבי יוסף־דוב לסלוצק נשאר הנצי״ב יחידי בהנהלת הישיבה. בינתיים נפטר ה„משגיח״ רבי אליקים, ובאותו פרק־זמן פקד אסון כבד את הישיבה, כאשר פרצה דליקה גדולה ואכלה את שני בתי־המדרשות, הישן והחדש. בדליקה זו נשרפו אלפי ספרים, וכן כתבי יד רבים יקרי־ערך של רבי חיים ורבי איצלי. אולם, תוך זמן קצר הצליח הנצי״ב לבנות בית חדש לישיבה, שעלה בגודלו ובפארו על הבנין הקודם, ושוב נהרו אל הישיבה בחירי הלומדים מכל קצווי ארץ.

פרק יז

רבי נפתלי צבי יהודה ברלין — הנצי״ב

אחרי רבי חיים הראשון, מייסדה ומעצב דמותה הרוחנית של ישיבת וולוז׳ין, היתה אישיותו של הנצי״ב הגורם העיקרי לקביעת מהותה של וולוז׳ין במשך קרוב ליובל שנים. ואם כי הוא עצמו לא התייחס על „בית הרב״, זכה שישיבת „עץ חיים״ בוולוז׳ין תהיה קשורה בשמו במשך דור שלם, לא רק בתור מנהלה הכללי של הישיבה, אלא גם בתור המחנך והמדריך הרוחני של ישיבה נעלה זו.

הנצי״ב נולד בעיירה הקטנה מיר, בפלך מינסק, לאביו הרב החכם ר׳ יעקב ברלין, בשנת תקע״ז ער״ח חשון. אביו היה מחשובי העדה, נצר ממשפחה מיוחסת, שהוציאה מקרבה הרבה גאונים מפורסמים בתורתם וצדקתם. את ראשית חינוכו קיבל בבית אביו, על־ידי מלמדים תלמידי חכמים. לא זמן רב בילה הנער בבית אביו. כבן אחת־עשרה שנה הובא לישיבה הגדולה בוולוז׳ין. זה היה חזיון בלתי־נפרץ, שנער צעיר יגלה למקום תורה בגיל רך כזה. עוד לא מלאו לו ארבע־עשרה שנה, וראש־הישיבה, הגאון החכם הכולל ר׳ יצחק, בחר בו לחתן לבתו רינה בתיה. שם, בישיבה הקדושה, שנתייסדה לפני חמש ועשרים שנה בידי הגאון מאור הגולה, ר׳ חיים זצ״ל, שעוד רוחו הגדול היה חופף עליה, מצא הנער־האברך, סביבה רוחנית מצוינת ויחידה במינה, ממבחר הכישרונות שבדור ההוא, לפתח בה את כישרונותיו הטובים שלו. שם נתעלה ונתרומם לקומתו הרוחנית הגדולה, עד ששמו יצא לתהילה בכל אפסי ארץ, ונתפרסם בשם הגאון הנצי״ב.

מאז דרכו רגליו בפעם הראשונה על אדמת וולוז׳ין, היו כל חייו קודש לישיבת וולוז׳ין, בה השקיע את מיטב מרצו ונפשו. הוא העלה את הישיבה למדרגה של שלמות מופתית. אמנם בכניסתו להנהלת הישיבה מצא אותה מבוססת היטב ובעלת מוניטין ושם־טוב של למעלה מיובל שנים, בכל־זאת

היה תפקידו קשה מאד ואחריות גדולה הוטלה עליו. שומה היה עליו לדאוג לביסוסה החומרי של הישיבה ולשמור שמירה מעולה על צביונה הרוחני, שלא לשנות מן המטבע אשר טבעו בה מייסדיה. והוא הצליח יפה במשימתו. הוא העלה את הישיבה למעלה מכל שאר הישיבות שבליטא והטביע עליה את חותמו במשך שני דורות. הצלחה כבירה זו באה לו הודות לסגולותיו הרוחניות ומידותיו הנאצלות.

רבים מכותבי תולדותיו של הנצי"ב מגדירים אותו כ„בקי" לעומת רבי יוסף־דוב ה„חריף". ברם, בקיאותו של הנצי"ב לא היתה מן הסוג המקובל, ולא הצטמצמה ברכישת ידיעות רחבות בספרות התלמודית ובחיבורי המפרשים. בקיאותו שימשה לו מקור לחקירה מעמיקה ויסודית בתורה שבעל־פה, למצוא דברי האחרונים בדברי הראשונים ודברי הראשונים בדברי התלמוד בבלי וירושלמי, בספרי התנאים והאמוראים שבתורת כהנים ספרא, ספרי, תוספתא, ועוד. דרכו זו לא התבטאה בהשמעת חידושים תורניים, לפי המובן המקובל בחוגי הישיבות, כך שבשנים הראשונות לשבתו בוולוז'ין לא עוררה אישיותו התורנית תשומת־לב מיוחדת.

בהיותו בן כ"ג שנה, אחרי שמילא כרסו בשני התלמודים ובמפרשי התנאים והאמוראים, התחיל לכתוב חיבור גדול על ה„ספרי". קטעים מחיבורו זה שלח אל הגאון המפורסם בדורו רבי דוד לוריא, אשר בו ובספריו ראה את הכלים המתאימים לתכונותיו הרוחניות והיה מושפע ממנו במידה רבה. במיוחד הושפע אחר כך מביאורו של רבי דוד לוריא על ה„פרקי דרבי אליעזר" (וורשא תרי"ב), בו ממשיך הרד"ל את הקו הרוחני של הגר"א מווילנא. כאשר עיין הרד"ל בקטעים ששלח לו חתנו הצעיר של רבי איצלי, הבחין מיד במחברם שכוחו גדול בכל חדרי תורה ושלח לו מכתב מלא דברי עידוד. בגלל כמה סיבות לא הופיע בדפוס חיבורו של הנצי"ב על „ספרי".

זמן מה לאחר־מכן הופיע חיבורו השני הידוע „העמק שאלה" על השאלתות דרב אחאי גאון בשלושה חלקים (ווילנא תרכ"ב—תרכ"ז). חיבור זה הוציא לו מוניטין בעולם התורני כולו. ניכר שהנצי"ב השקיע בו את מיטב כוחותיו הרוחניים, בשימו לו למטרה להפיץ אור על דבריהם של הגאונים הקדמונים, הקרובים בזמן וברוח לזמן חתימת התלמוד, כרב יהודאי גאון, רב אחא משבחא והרי"ף. במיוחד השתדל להאיר את המקומות שבהם הם מביאים את דברי התלמוד בחילופי גירסאות או השמטות, שעל־ידי דיבור אחד פושט הענין צורתו הראשונה ומקבל צורה חדשה ורבים מן הפלפולים נופלים מעצמם.

ראשית פעולתו היתה להאיר עיני המעיינים בהלכות ששנה לנו הרי״ף. הוא גילה אוצר חדש של חילופי גירסאות, שהיו לעינים להרי״ף והרמב״ם ולפיהם השמיטו כמה עיקרי דינים. ביאורו של הנצי״ב על השאלתות משמיט את הקרקע מתחת לתלי תלים של פלפולים על הרמב״ם. הוא לא חסך כל עמל ויגיעה כדי להביא את חיבורו לידי שלימות מעמיקה ומקיפה. כאשר נודע לו כי בעיר המלוכה פטרבורג בספריה הממלכתית מצוי כתב־יד עתיק של השאלתות, לא נח ולא שקט עד אשר הצליח לרכוש את כתב־היד כקנין פרטי והשתמש בו לצורך חיבורו. (כתב יד זה מצוי כעת ברשותו של החוקר התלמודי פרופ. שאול ליברמן). הנצי״ב זכה לקבל על ספרו את הסכמתו של הרד״ל, אשר היה מונע עצמו מליתן הסכמתו על ספרי מחברים חדשים. הרד״ל גם שלח לו מהגהותיו על השאלתות.

מגמה זו הנחתה את הנצי״ב גם בחיבורו השני ,,העמק דבר״ — ביאור על חמשה חומשי תורה (ווילנא תרל״ט—תר״ם). אף כאן נאמן הוא לשיטתו כממשיך קו המסורת של הגר״א. בדומה להגר״א בספרו ,,אדרת אליהו״ מעמיד הוא את פירושי דברי הסופרים על עיקרם בתורה. חיבורו זה של הנצי״ב זכה לתפוצה גדולה והוא תופס מקום נכבד בין החיבורים הידועים של המלבי״ם ו,,הכתב והקבלה״.

מקורו של חיבור זה הוא בהרצאות על פרשת השבוע, שהיה הנצי״ב מרצה לפני תלמידיו כל יום אחרי תפילת שחרית. בכלל היה הנצי״ב מגלה יחס חיובי מאד ללימוד התנ״ך מתוך עיון ושקידה. הוא מביע זאת בהקדמתו לחלק השני של ,,העמק שאלה״: ,,דבר זה ברור במשמעות המדרש ותלמיד־חכם צריך להיות בקי בכתבי הקודש, דאין הכוונה שיהי בקי בלי פשטי קמטי המקראות, דבזה אין בו מעלה לחכמתו ודומה לכלה אשר נושאת התכשיטין בידיה״, כלומר, שהוא צריך לדעת לפשט הכתובים ולהשכיל בהם.

הנצי״ב חיבר גם ביאור על שיר השירים בשם ,,שירת רננים״ (וורשא תרמ״ו), על דרך הפשט, ונכתב בסגנון מושך את הלב. כמו כן חיבר ביאור על הגדה של פסח בשם ,,אמרי שפר״.

כראש־ישיבה חידש הנצי״ב חידושי־תורה מרובים, ואילו פירסמם בזמנו היה מעורר את תשומת־לבם של חוגי הלומדים, אך הוא לא שאף לכך. בכלל לא ייחס חשיבות מרובה לכתיבת חידושים והדפסתם, אלא כל מגמתו היתה ביאורים בראשונים ולירד לסוף דעתם בהבנת התלמוד״. לפיכך לא עלה בדעתו לפרסם תשובותיו הרבות שהשיב לרבני ישראל בתפוצות, בהיותו ,,משיב״

גדול בדברי הוראה והלכה למעשה. רק באחרית ימיו, אחרי הפצרות מרובות מצד אלפי תלמידיו, הסכים להדפסת תשובותיו, אך הוא לא זכה לראותן בחייו. הן הופיעו אחרי פטירתו (וורשא תרנ"ד) בארבעה חלקים על ארבעת חלקי השולחן־ערוך בשם „משיב דבר". ספרים אלה מכילים רק מעט מזעיר משפע התשובות שהשיב לשואליו, לא רק מערי ליטא ורייסן, אלא גם מפולין, אוקראינה, מטבריה שבארץ־ישראל, מקריסינגן, פיורדא ושוואבק שבגרמניה, מפריס שבצרפת, ממנצ'סטר ולונדון שבאנגליה, מבלטימור וניו־יורק וסינסינטי שבאמריקה ומאלג'יר שבצפון־אפריקה. גם בתשובותיו (מאתים ששים ושש במספרן) מתבלט הנצי"ב במקוריותו המיוחדת. הוא לא ערך על כל „שאלה" תשובה ארוכה ומסועפת לסעיפי־סעיפים של סתם חידושי תורה, אלא ניגש ישר לגוף הענין המדובר, בירר את ההלכה לפי המקורות הראשונים והביע חוות דעתו, מבלי להראות דרך אגב את בקיאותו וידענותו בענינים שונים שמסביב לענין המדובר.

תשובותיו של הנצי"ב מצטיינות בעוד קו אופייני, שהוא משיב לא רק בעניני „הלכה למעשה" של חיי יום־יום, אלא גם בענינים מופשטים של „הלכה למחשבה", בדברים שברעיון ובהשקפה. באחת התשובות (אורח חיים סימן מ"ט) הוא מביע רעיון מקורי במושגי „ימין", „אמצע" ו„שמאל", במהותה הרוחנית של האומה הישראלית, בעקבות מאמר מופשט בעניני הלכה מסביב ל„פירוד" בקהילות שהופיע ב„מחזיקי הדת" בלבוב מיסודו של רבי שמעון סופר (אב"ד קראקא, בנו של החת"ם סופר). בין היתר כתב שם הנצי"ב: „והנה המעריך (של כתב־העת „מחזיקי הדת") הורה והגה עצה להיות נשמר מדור זה, להפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט. במטותא מן המעריך, עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה... זה אפילו לא היינו בארצנו, ומכל שכן בשעה שאנו כבושים בגולה ושה פזורה ישראל בין אומות העולם והננו נמשלים בגולה כעפר הארץ.... ואין תקוה לגוש עפר בשטף מים רבים אם לא שנעשה מן העפר אבן מוצקה, אז אפילו נהר שוטף עלינו אינו מגלגלו אלא ממקום למקום אבל אינו מאבדו לגמרי. כך ישראל בעמים אין לו תקנה אלא להיות אבן ישראל, היינו שיהיו מחוברים לאגודה אחת — אז אין אומה ולשון יכולים לאבדם, והאיך נאמר נפרדו איש מרעהו ויבואו אומות העולם וישטפונו מעט מעט חס ושלום".

התמדתו

התמדתו הנפלאה של הנצי"ב שימשה נושא לשיחה בפי חובשי בית־המדרש, אשר התחממו לאורו של ראש־ישיבה דגול זה, אם בוולוז'ין עצמה, או בישיבות

אחרות שהלכו בעקבותיה וסיגלו לעצמן את צביונה התורני. הנצי"ב ניחן בהתמדתו עוד בשחרית ימיו, בהיוות אברך צעיר סמוך על שולחן חותנו רבי איצלי, אב"ד ור"מ ראשי בוולוז'ין.

כ־ט"ז שנה ישב הנצי"ב בחדרו המיוחד לו ועשה לילות כימים בלמוד תורה. לא היה אוכל עם בני ביתו, פרט לשבתות וחגים.

סח לנו תלמידו של הנצי"ב, הסופר התורני יצחק סובלסקי, עורך השבועון המסורתי „היהודי" ומחבר הספר „חיי היהודי על פי התלמוד" — כי בימי אברכותו היה הנצי"ב משים לילות כימים בלימוד התורה, ולא פעם אחת מצאוהו שוכב על הארץ, באשר תקפה עליו שינה באמצע לימודו. פעמים רבות מצאוהו יושב ושונה כשרגליו נתונות בתוך מים צוננים, כדי שלא יתנמנם בלילה בשעת הלימוד.

ד"ר שמעון רוזנבוים, שלמד בישיבת וולוז'ין בשנת תרל"ג בערך (השתלם אחר־כך כעורך דין ושימש זמן מסויים כנשיא המועצה הלאומית של יהודי ליטא) מספר לנו בזכרונותיו שתי עובדות בענין זה. ביום הכיפורים הראשון שלאחר חתונתו, עמד הנצי"ב בתפילה על רגליו במשך כל היממה, לרבות זמני ההפסקות הקצרות שבין שחרית למוסף ובין מנחה לנעילה, ובמוצאי יום הכיפורים אחרי סעודת הערב חזר לתלמודו. חותנו רבי איצלי לא ראה זאת בעין יפה והוא עמד על כך, שחתנו ילך לנוח, ולא זז ממנו עד שפשט את בגדיו ועמד לשכב, ורק בראותו שלא נשאר אלא בגרב אחד לרגלו האחת עזב את החדר. בינתיים עלה בדעתו של הנצי"ב לעיין בגמרא. עיון זה נמשך עד אור הבוקר, ולמחרת מצאוהו בני הבית על יד הגמרא, כשכותנתו על בשרו, רגלו האחת יחפה ורגלו השניה נתונה בגרב. ופעם אחרת היה הנצי"ב לומד בגמרא כשרגלו האחת עומדת על הרצפה וברגלו השניה כרע על גבי הספסל, בעוד ידו נתונה תחת ברכו, והיתה היד נלחצת כל־כך עד שאצבעותיו שתתו דם ומרוב עיונו בגמרא לא הרגיש בכך.

סדר יומו

הנצי"ב היה טרוד בעבודתו לא פחות משמונה עשרה שעות ביממה. בשעה שתים אחר חצות הלילה היה מסיים את סדר יומו בסיורו על פני הישיבה, לראות את התלמידים המתמידים, המאחרים שבת או המשכימים קום, והיה עובר מספסל לספסל ומטה אזניו ללימודי השקדנים, המוסיפים עוד שעות לימוד על השעות הקבועות.

בשעה שלוש, בעיצומה של האשמורת השלישית, היה עולה על משכבו. בשעה שש בבוקר היה חוזר אל הישיבה. ביום היה נח שעה אחת. מלבד בשבתות

וחגים, שאז היה סועד בחברת בני משפחתו, היה סועד כל יום בחפזון בחדרו המיוחד שבבית הישיבה.

עבודתו רבת הצדדים לא פסקה במשך ח"י שעות רצופות. חלק מסדר יומו היה קודש ללימוד התלמוד ונושאי כליו. חלק הקדיש לכתיבת חיבוריו. שלוש פעמים בשבוע (בתקופתו הקודמת) היה מרצה את ה„שיעור", שאליו התכונן מתוך יגיעת הרוח והנפש; וכן היה לומד פרשת השבוע עם תלמידיו כל יום אחרי תפילת שחרית

זמן מסויים מסדר יומו היה מוקדש לחליפת מכתבים, שהיתה מרובה מאד. כותב היה לא פחות מעשרים עד שלושים מכתבים ליום. מכתבים אלה היו נוגעים בעיקר בעניני הנהלת הישיבה. יש שהיה כותב להורי תלמידי הישיבה על מצב בניהם בלימודיהם, על סידורם של תלמידיו לשעבר בעניני רבנות וכדומה.

נוסף לזה היה מקדיש כמה שעות בישיבה לחילוף מכתבים בעניני כלל ישראל, ובשנותיו האחרונות גם בעניני חיבת ציון, בהיותו קשור לרעיון זה בכל נפשו ומאודו. בקשר לכתיבת מכתביו יש לציין, כי בכל מכתב ומכתב היה כותב „פרט" מיוחד מפרשת השבוע, כשהוא מתאים תמיד לתוכנו המכתב ולאיש שאליו נערך המכתב.

הוא היה כמעט הראשון שאירגן מגביות סדירות, ואף קיבל סכומים שנתיים וחדשיים קבועים. כך, למשל, ידוע לנו שהוא עמד בקשרים עם רבה הכולל של אנגליה, הרב ד"ר אדלר, עם בית רוטשילד והרב צדוק הכהן בפאריס, עם העשירים החרדים שבברלין, המבורג, פרנקפורט דמיין, קניגסברג ועוד, לשם גביית תרומות קבועות לטובת הישיבה. הוא גם הצליח לחרוש חריש ניכר בתחום זה במדינות שמעבר לימים, ובמיוחד עם קהילות ישראל שבארצות־הברית של אמריקה, שם היה כבודו גדול ומשם גם נשלחו אליו שאלות בעניני הוראה והלכה למעשה, שהיו טבועות בחותמם האופייני של תנאי הזמן והמצב באמריקה.

זריזותו המופלאה במילוי כל התפקידים המוטלים עליו על הצד הטוב ביותר, כותב גם מר ליאון רבינוביץ, עורך ומו"ל „המליץ" בשעתו (אחרי האר"ז), שהיה זמן מה מתלמידי ישיבת וולוז'ין: „בבתי הספר הגבוהים שבאירופה עושים עשרה אנשים מה שעשה הנצי"ב ז"ל לבדו לטובת הישיבה. המלים ,העמוס בעבודה' בסוף מכתביו לא היו סתם פראזה בעלמא. כי באמת התפלאו רבים וכן שלמים, איך אפשר לאיש אחד והוא זקן למלא עבודות רבות גדולות ושונות".

אהבתו לתורה וללומדיה

תשוקתו של הנצי"ב לתורה ואהבתו ללימודיה היו גדולות במידה בלתי רגילה. הכלל „ותלמוד תורה כנגד כולם" התגלם בו בתכלית השלימות. מי שלא הכיר את יחסו ללימוד התורה וללומדיה, לא היה יכול להבין ולהרגיש את ה„תורה לשמה". כשהיה מגיע ל„האר עינינו בתורתך" היה מתמוגג בדמעות, מתייפח ובוכה כילד המתחטא לפני אביו, על כך כותב י. סובלסקי הנ"ל: „באזני מי מאתנו לא יצלצל עוד היום נועם קולו בתפילתו, ודמעותיו על לחייו בברכת ,אהבה רבה'. שוא כל חרט סופר והבל כל צייר אמן לצייר את הדר הקדושה ורגשות אצולים, שהתעוררו בלב הרואה את רבו איש אלוקים הזה עטוף בטליתו ומוכתר בתפילין, רץ הנה והנה עד אחרי חצות היום בין עמודי בית המדרש ושפתיו נעות וקולו לא ישמע, כי חוזר הוא על שיתא סדרא משנה בעל פה ובמרוצות סוקר את בני הישיבה".

בכל מיני הזדמנויות היה הנצי"ב נותן שבח והודיה לבורא־יתברך, על הזכות הגדולה שנתגלגלה לידיו להיות עמוס בעבודתו, עבודת הקודש של ר"מ ומנהל ישיבת וולוז'ין הדגולה, ובהקדמתו לחיבורו „העמק שאלה" הוא כותב: „בית התלמוד הגדול, בית מקור ששוני, בה כל מעיני הוא ד' אמות של הלכה אשר נוסדה לתורה ולתעודה, היא הבאר כרוה חפרוה שרי אלקים ושרי התורה".

דרכו כמחנך

ביטול תורה היה בעיניו חטא גדול מאוד. פעם אחת חלתה הרבנית במחלה מסוכנת מאוד. רוח עצבות שררה בישיבה, בראותם את פני ראש הישיבה העטופים יגון וצער. באו לפניו בהצעה שיפסיקו מלימודם לשעה קלה ויתפללו לשלום הרבנית ע"י אמירת פרקים מספר תהלים, אבל הוא לא הסכים לזה. אסור ליבטל מלימוד התורה — היתה תשובתו.

וכך יסופר (בגליון „הדואר", סיון תשכ"ב, במאמר מ. ש. שפירא על הנצי"ב):

אלפי התלמידים שלמדו בישיבה, לכל זרמיהם השונים, הוקירו והעריצו אותו על יחסו הלבבי וחיבתו העזה אליהם. הוא נהג בהם כמנהג אב בבניו. דאג לא רק להתפתחותם הרוחנית, כי אם גם לשלומם ובריאותם, והשתדל למלא את מחסורם עד כמה שידו מגעת. ואף לרגע לא הסיח דעתו מן הישיבה, בה הגה בהקיץ, ועליה חלם בחזיונות לילה, והיא נעשתה למקור חייו ומשושו בעולם. פעמים אחדות ביום היה מבקר בישיבה וגם בבית־המדרש הגדול, שגם בו למדו

רבים מתלמידי הישיבה, מחוסר מקום בבית הישיבה גופו. היה עובר משורה לשורה ומפינה לפינה וסוקר ובוחן את הכל. בשעות ביקורו בבית־המדרש היה שם לב גם לנערי העיר הלומדים שם. היה שואל כל אחד מהם, בן מי הוא, כמה שנותיו ומי רבו. היה מחליק לנשאל על לחיו והוסיף בחיוך קל: למד בני! הנך ילד יפה ונחמד! רגעי אושר היו הרגעים האלה בחיי הילדים, ויחסו עורר בקרבם חשק להמשיך את לימודיהם בהתמדה יותר גדולה, כדי להגדיל את חנם בעיני הגאון הישיש. גם באמצע הלילות ובאשמורות הבוקר היה בא לראות את שלום היחידים הבודדים, אלה „בעלי המשמרות", המנדדים שינה מעיניהם ומוסרים את נפשם על התורה. ומשורר האומה בשירו „המתמיד" מרמז על ביקורו זה של ראש הישיבה, שהיה עד ראייה לכך. חיבתו לישיבה היתה כ"כ עזה, עד שאם נזדמן לו לפעמים לעזוב אותה לימים או לשבועות אחדים, לרגל ענייניים שונים — כשחזר מדרכו, היה ראשית צעדו לבקר את הישיבה ולראות את שלום תלמידיו־בניו, ורק לאחר שהיה מטייל בישיבה פעמים אחדות לאורכה ולרוחבה, חוקר ודורש על כל הנעשה בימי העדרו, היה שב לביתו. אחד מתלמידי הישיבה מספר: פעם אחת, בליל־חורף, ישב בישיבה ולמד בחשק רב. והנה נתגלה לפניו מחזה נפלא: הגאון הישיש התפרץ פתאום אל הישיבה כשהוא מכורבל באדרתו המכוסה כולה בשלג, ניגש אליו ושאל אותו, אם יוכל לומר לו, באיזו סוגיא יגידו את השיעור למחר? הנער הגיד לו והנצי"ב לטף לו בעד זה לטיפה של חיבה ואמר לו: הנך נער טוב, ונפרד ממנו...

דאגתו לתלמידיו היתה כדאגת אב לבניו. הוא ידע תולדותיו של כל תלמיד ומצב משפחתו. כך, למשל, כשהיה בא לאיזה מקום וראה בין מקבלי פניו מחשובי העיר אחד מתלמידיו לשעבר, היה ניגש אליו מיד, שואל לשלומו ומתעניין במצבו החומרי והרוחני.

בהנהלת הישיבה הקפיד הנצי"ב על התנהגותם של התלמידים וסדר לימודם. ...לימוד התורה היה כ"כ יקר וחביב בעיניו, עד שהתנגד לכל זרם חדש שביקשו להכניסו בתוך הישיבה, אף־ע־פי שיסודו ביהדות המסורתית, אם יש חשש שיגרום קצת ביטול תורה. כידוע, שאף ר' ישראל סלנטר זצ"ל להפיץ את תורת המוסר בישיבות. בשעתו פגש מעצורים על דרכו, ביחוד מהגאון ר' ליבלי שפירא, שהיה אז רב בקובנה. אך לאט לאט רכש לו לבות תלמידים אחדים מצוינים בתורה וביראה, שהיו נכונים להמשיך את תורת רבם בחרוף נפש. אחד מהחשובים שבהם היה הגאון ר' איצלי מפטרבורג. הוא החליט לנסוע

לוולוז'ין, לכבוש את המבצר הזה. כאשר נודע לנצי"ב מטרת בואו, אמר לו: חפצים אתם לזכות את הישיבה בתורת המוסר ולרומם את רוח התלמידים על ידה, אולם טועים אתם במחילת כבודכם. תלמידי הישיבה אינם זקוקים לאמצעים כאלה; המאור שבתורה והוויות דאביי ורבא אוצרים בתוכם את המוסר היותר נעלה והיותר נאצל, והם מביאים את האדם לשלמות היותר גבוהה. ואני מצדי לא ארשה בשום אופן להקצות מקום ללימודים אחרים מלבד לימודי התורה. אחד מתלמידי הישיבה מוסר בזכרונותיו, שהיתה לו איזו נטיה למוסר, והיה מעיין לפרקים בתוך לימודו בספר „מסילת ישרים". השמש הנ"ל, שהיה עם הארץ, דן עפ"י הסימנים החיצוניים, שהוא ספר פסול. חטף את הספר מיד הקורא ומסרו להנצי"ב. הר"מ בא אל הישיבה ובמעמד כל התלמידים גער בתלמיד על שהוא קורא בספרי מוסר בעתות הקבועות ללימוד הגמרא, דבר הגורם לביטולה של תורה... (שם, בקצורים).

דעתו לא היתה נוחה מן התלמידים המאריכים בתפילה על חשבון הלימוד. הוא היה אומר: „תורה שלא לשמה וחסידות לשמה — תורה עדיפה". ברם, כשהיה בא תלמיד מפולין לבוש בגדים ארוכים ומגדל פיאות, היה משפיע עליו שלא ישנה ממנהג המקום שממנו בא. ולא על יראת־שמים בלבד הקפיד הנצי"ב, אלא גם על נימוס ודרך־ארץ. כלל זה היה נקוט בידו: „מעלת המידות קודמת למעלת הדעות". כמו ראשי־הישיבה שקדמו לו שאף הנצי"ב, שישיבת וולוז'ין תהיה גם בית חינוך לתיקון המידות והזדככות הנפש. בן הישיבה צריך להיות בעל מידות תרומיות ואצילי־נפש, כי אז יוכל להיות בן תורה. ואכן נחלה ישיבת וולוז'ין הצלחה מרובה בתחום זה. תלמידי וולוז'ין היו ניכרים בנימוסיהם ומידותיהם, כשהנצי"ב משמש להם דוגמה ומופת בהתנהגותו. הוא היה דייקן מאד והקפיד על הסדרים הקבועים. מימיו לא ידע עצלות מהי. תמיד היה מתעניין באורח חייהם של תלמידיו ובדרכיהם השונות. רגשי אהבתו הטהורה והנאמנה לתלמידיו חיבבוהו מאד עליהם, וגם אלה שפרשו אחר־כך ברוחם מן הישיבה הוסיפו לרחוש אהבה לאיש מופלא זה, שהיה ידידם ואיש חסדם. אישיותו של הנצי"ב השפיעה גם על יחסי התלמידים בינם לבין עצמם, וכולם ראו את עצמם כאחים בני אב אחד, ללא הבדלי גיל, מעמד ומוצא. בני הישיבה גם הקימו לעצמם מוסדות חסד משלהם, כגון „תומכי תורה" ו„גמילות חסדים", מוסדות שהונהגו אחר־כך גם בישיבות אחרות. קיומם של מוסדות אלה היה מבוסס על תמיכת בני הישיבה עצמם, שגייסו כספים מנדבות מקריות של אורחים ומקצבת הישיבה.

כבודו בישראל

הנצי"ב היה נערץ על כל החוגים שבקרב יהדות רוסיה וכבודו היה מורם מעם. אלפי תלמידיו, שהכירוהו מקרוב, ומאות גדולי הדור שיצקו מים על ידיו ממש, הוציאו לו מוניטין בכל קהילות ישראל.

כשהיה שוהה זמן מה באיזו עיר, בקשר לענינים הכספיים של הישיבה, או בענייני כלל ישראל, היו המונים נוהרים מכל הרחובות ונדחקים לחזות בזיו קלסתו ולהכירו פנים אל פנים. תלמידו הותיק הרב אליהו אהרן מילייקובסקי ז"ל מספר לנו בזכרונותיו, כי כאשר ראה את הנצי"ב בעת ביקורו בביאליסטוק סמוך לפטירתו, צבאו אלפי יהודים על פתח דירתו. כל הרחובות שבהם עבר הנצי"ב לתחנת הרכבת, המו מרוב אדם, וגם ליד התחנה הצטופפו המונים, עד שהיו נאלצים לשאתו על כפים כדי להושיבו בתוך קרון הרכבת.

כך קרה גם באודיסה, כאשר הנצי"ב התאכסן שם פעם אצל תלמידו, מו"צ דמתא, הרב רבי דוד שלמה סלושץ — הצטופפו אלפי אנשים, שביקשו לראות את מורה הדור במו עיניהם.

תלמידי הנצי"ב

שורה ארוכה מאד של אישים גדולים הסתופפו בוולוז'ין בתקופת כהונתו הממושכת של הנצי"ב, וקיבלו ממנו את דמות־דיוקנם הרוחנית. כאן נרשום אחדים מהם, הבולטים ביותר בפעילותם הברוכה.

בראש וראשונה יש להזכיר את הרב המפורסם רבי פנחס רוזובסקי, רבה של שוונציאן (נפטר בשנת תרס"ג), שלמד בשחר ימיו בוולוז'ין, בימי כהונתו הראשונים של הנצי"ב כראש ישיבה ומנהל. הוא היה בקי מופלג בכל הספרות התלמודית, בדומה לרבו הנצי"ב. נוסף לכך השתלם בכוחות עצמו בלשונות אירופה, וכן שלט היטב בערבית וארמית. הוא הצטיין כמבאר, חוקר והוגה־דעות, וכתב הרבה הערות חשובות־ערך בביאור התנ"ך והלקסיקוגרפיה. הניח אחריו בכתובים פירוש על חמשה חומשי תורה, לפי כללי הפילולוגיה ובצורה מדעית. פירסם כמה מאמרים ב„כנסת ישראל" של שפ"ר כרך ב', בקובץ „הגן" ובירחון „המזרח". היה מראשוני חובבי ציון בקרב קהל הרבנים והטיף לרעיון ישוב ארץ־ישראל.

בתקופה מאוחרת יותר אנו פוגשים בוולוז'ין את הרב דוב שלמה סלושץ, אחר־כך מ"מ ומו"ץ באודיסה. הוא היה מהרבנים המועטים שבדרום רוסיה, את חינוכם התורני בוולוז'ין. שמו יצא לתהילה כרב וכדרשן גדול. על חיבורו

הראשון „ראשית דוד״, המכיל חידושים ודרושים (ורשה תרמ״ה) כותב רבו הנצי״ב: „ידעתיו מכבר בהיותו מהיושבים לפני ה׳ בשבת תחכמוני בישיבה, והווינא חזי רישיה ביני עמודי דבי מדרשא, וחזותו היה מוכיח עליו כי נוצר לעשות תושיה בקרב עמו״. כמו כן כותב עליו רבי רפאל: „הכרתיו מכבר עוד בהיותי תלמיד בבית אלופנא רבתי... כי מעותד הוא להיות התורה מתקיימת בידיו כאחד מגדולי התורה״.

חטיבה מיוחדת בפני עצמה קובעת דמותו של הרב ר׳ ברוך אפשטיין, שנמנה בין תלמידי וולוז׳ין בסוף שנות השבעים, בנו של הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין (בעצמו תלמיד וולוז׳ין בתקופת רבי איצל׳ה, גיסו של הנצי״ב ואחר־כך גם חותנו), אב״ד נובהארדוק, הידוע בחיבורו „ערוך השולחן״ וחתנו של הרב רבי אליעזר משה הורביץ, אב״ד מינסק. הוא נתפרסם בחיבורו הידוע על חמשה חומשי תורה „תורה תמימה״. בחיבור זה אנו רואים את שליטתו המלאה בכל מכמני הספרות התלמודית והמדרשית, וכן את סגנונו המסודר והברור. גם ספרו החשוב „מקור ברוך״ — המהווה כעין אנציקלופדיה לידיעת התורה, תולדות ישראל, מנהגיהם והליכותיהם של גדולי ישראל בכל הדורות, תולדות הישיבות בימים עברו וגם חומר חשוב לתולדות ישיבת וולוז׳ין וקורות משפחתו — הנו חיבור בעל משקל מכמה וכמה בחינות, על אף המגרעות והליקויים שבו. כמו כן כלולות בחיבור זה הערות חשובות והארות מעניינות בתלמוד בבלי וירושלמי, במדרשים שונים, רש״י ותוספות וכל ספרי הראשונים והאחרונים — המעידות על בקיאותו המופלגת של המחבר.

החכם והחוקר התלמודי הידוע רבי בר ראטנער (לבית איזנשטאט), מקרוביו של הנצי״ב ומתלמידי ישיבתו, שנתפרסם בחיבוריו „אהבת ציון וירושלים״ אשר זכו להד גדול בעולם הרבנות וגם אצל חוקרי ישראל שבמערב — מזכיר לנו במידה רבה את דרך פעולתו הרוחנית של הנצי״ב בתחום הספרות התלמודית, הקרובה לאסכולת וילנא מבית־מדרשו של הגר״א.

גם בתקופת חייו המאוחרות של הנצי״ב נודעה השפעתו על כמה מתלמידי הישיבה, לרבות גם אלה שנחשבו כמקורבים לרבי חיים סולובייציק. ביניהם ראוי להזכיר את הרב מנחם קראקובסקי, אב״ד בחסלביץ ונובהארדוק, ובסוף ימיו מ״מ ומו״ץ בוילנא (נפטר בשנת תר״ץ). בחיבורו הגדול „עבודת המלך״ על הרמב״ם ניכרת מאד השפעתו של רבו הנצי״ב. חיבור זה מבוסס במידה רבה על חשיפת מקורות ממדרשי־ההלכה השונים, לצורך ביסוסם של מקורות הרמב״ם, והוא גם מהפך בכל מיני גירסאות ונוסחאות לתכלית זו.

בביקורת ספרותית־תורנית. הוא פירסם מאמרים רבים במכתבי־עת שונים, למחיצה זו של הנצי"ב ראוי לצרף גם את רבי יהונתן ירושלימסקי, אב"ד באורלי ואיהומין, שלמד שנים אחדות בישיבת וולוז'ין. הוא ניחן בחוש מפותח ומביניהם יצויין מאמרו „תורה מציון", שנדפס ב„הכרם" של א. אטלס, הדן בשאלה „אם הבבלי ראה את הירושלמי", ואשר עורר פולמוס רב בחוגי חכמי התורה.

כאחד מתלמידיו של הנצי"ב, שהיה מקורב אליו ביותר מבחינה רוחנית נפשית, יש לציין את הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. הרב קוק הגיע לוולוז'ין בחשוון תרמ"ה, בהיותו מאורס לבתו של הרב רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים. כאשר תהה על קנקנו של צעיר זה, שהיה אז בן י"ט, התרשם מגדלותו ומאישיותו. הוא נכנס לישיבה, אל חוג האברכים, ואמר להם ברוב התפעלות, כי היום בא אליו תלמיד חדש, שהוא מובטח בו כי הוא עתיד להאיר לא רק את הישיבה אלא את היהדות כולה. מאז זכה „הבחור מגריווא" לתשומת־לב מרובה מצד תלמידי הישיבה המעולים. כבר אז הכירו בו לא רק את הבקי המופלג, המחדש הפורה, אלא גם את הוגה־הדעות הגדול ובעל המידות התרומיות. ידידות יתירה נקשרה בין הרב והתלמיד, והשפעתו של הרב על התלמיד היתה גדולה לא רק בתורתו, אלא עוד יותר בהשקפת עולמו ואהבתו הגדולה לארץ־ישראל ולעם ישראל. התלמיד רחש הערצה יתירה לרבו והוקירו מאד. בעודו תלמיד הישיבה תיאר ב„כנסת ישראל" של שפ"ר את דמותו הרוחנית של הנצי"ב. היתה זו ראשית פרי עטו של הרב קוק הצעיר. זמן קצר בלבד שהה הרב קוק בוולוז'ין, אבל שהייתו זו במחיצת רבו שימשה לו אספקלריה המאירה בדרכו התורנית ובפעולתו הציבורית הפוריה.

פרק יח

רבי יוסף דב הלוי — הגרי"ד

רבי יוסף דובער הלוי סולובייציק ר"מ ישיבת וולוז'ין נולד לאביו הג"ר יצחק זאב בשנת תק"פ בעיר נשביז. רבי יצחק זאב האב — היה בנו של רבי יוסף סולובייציק, חתנו של הגר"ח מוולוז'ין מבתו רעלקא, ובנו של הגאון רבי משה אב"ד קובנה וממתיישביה הראשונים (קובנה היהודית היתה אז מצומצמת בכמותה, בגלל קשיים בקבלת היתר ישיבה בעיר מצד הרשות, והישוב היהודי התפתח בעיקר בפרוור ויליאמפולי — סלובודקה). רבי יצחק זאב היה זמן מה תושב נשביז שם נולד בנו והתגורר גם בוולוז'ין שם פעל לטובת הישיבה ועבר אח"כ לקובנה.

על אישיותו אנו מוצאים דברי הערכה אלו שנכתבו לאחר פטירתו בגליון „הצפירה" שנה ז', כ"ט סיון תר"מ (27.5.1880 — מס' 21) :

...ביום ו' עש"ק בסדר בהעלותך נאסף אל עמיו הרב הישיש המופלג בתוי"ר המפורסם בחכמתו ומדותיו היקרות מגזע היחש, מוהר"ר יצחק זאב הלוי חוטר מבית המשפחה הרוממה סאלעווייציג, אבי הרב הגאון הג' האב"ד דק"ק בריסק שיחיה, ולמעלה בקדש נכד הגאון הג' המפורסם בדורו הנודע למשגב בכל תפוצות ישראל, ר' חיים מוולוז'ין זצ"ל.

מי לא ידע את יקרת מעלת המנוח הלזה בחייו בו נקבצו תורה וגם חכמה ביחד בטוב לבבו ובמשגב לבבו הרך והנעים לא בא מעולם בטרוניא עם הבריות, וכחכם הרואה את הנולד צופה ומביט בעין חכמתו למרחוק, הנה רק בפנים שוחקים ובדברים מחוכמים ומכתמים מחדדים נצח תמיד להכריע רבים על דעתו דעת תורה ודעת נוטה.

הוא האיש אשר עמד בין שני דורות מתהפכים ומתחלפים, ועין חכמתו ראתה את שמש היהדות בצהרים, בבית אבי אמו הגר"ח מוואלאזין ובנו הגרי"צ זצ"ל,

והיו זרוע למו גם בעודנו צעיר לימים ביגיעת בשר ועמל נפש בהתייסדות הישיבה הקדושה והמפוארה בוואלאזין. ועכ"ז ברוחב לבבו וברוחו הכביר ידע להתהלך לכל רוחות בני האדם גם בהדור הזה, עד כי גם החכמים היותר מפוארים מדור החיה, כבדוהו וינשאוהו מאד והתענגו להשתעשע בחברתו ועל מדברותיו הנעימים, ויתנו כבוד ותהלה לשמו, ועליו נוכל לאמר באמת „ורבים השיב מעוון". האמת היתה נר לרגלי תמיד והחנופה תועבת נפשו, לא נשא פני איש וכבוד כל אדם היה יקר בעיניו, ביתו היה פתוח לרווחה תמיד לפני כל כושל ונקשה, ויהי מעוז לדל מחסה לאביון, כל איש צר ומצוק מצא את לבבו כלי טהור להערות שמה הגיוניו ולשפוך מרי שיחו ודאגתו, ולדלות ממנה עצה ותושיה עזרה והשתדלות ובטוהר רוחו לא שב איש נכלם מלפניו אשר לא הפיק ממנו רצון, להמציא לו עזרה ככל אשר לאל ידו וגם בהימים אשר ראה בהם טובה לא שת לבו להרבות לו כבוד ועושר, כי אם ברבות הטובה רבו אוכליה ממרבית האורחים השונים ומפלגותיהם באין פדות, וכל ימי צבאו עסק רק בצרכי הצבור באמונה.

הוא האחד מראשי מייסדי ה„סומך נופלים" המפוארה בעירנו, ובחוהמ"פ העבר הרימוהו ראשי החברה בתור חבר נכבד, ולפני מותו אצל מהונו בעד החברה הזאת סך שני מאות רו"כ לקרן קיים. איזה עשיריות שנים הגיד שעור קבוע מדי שבת בשבתו לפני המון אדם רב במדרש רבה, וגם פרשת השבוע מפורש ושום שכל, על פי יושר הגיון זקנו הגר"ח ודודו הגרי"ץ זצ"ל, ומדבריו הנאוה ומתק שפתיו ערבה על נפש השומעים, כי מלבד שהיה כח זכרונו יפה ומדויק לסדר את אמרות טהורות של רבנו הגר"ח והגרי"צ זצ"ל, היו ידיו רב לו לחדש חדושים נפלאים נעימים ומתקבלים בדברי רבותנו בעלי אגדה, מיוסדים על אדני ההגיון ושכל הישר, נעימים ערבים לשמוע אוזן בלימודים — הוא אשר עשה סדרים טובים רצויים ומשטרים ישרים בהחברה גחש"א דפה.

הימים האחרונים מימי חייו הראו די להראות את רוחו הטהור ורגשות הנפש המטוהרה, כי כשלש שנים ומחצה התהפך בחוליו במחלות שונות, וקבל היסורים באהבה פניו היו צוהלים תמיד, עד כי מבקריו הרבים לא שמעו כמעט אנחה מפיו ורגשותיו בערו כאש שלהבת יה. שעה לפני פטירתו בקש מבניו לקשור עליו הטוטפות, למען יברך עליהם לפני צאת נשמתו וכן עלתה נשמתו הטהורה בקדושה ובטהרה בקראו את שמע ובקבלת עול מלכות שמים, בשנת השמונים לחייו עש"ק עם כניסת השבת.

כבוד גדול נעשה לו במותו, אדמו"ר הגאב"ד דפה שיחיה הספידו בבית המדרש הגדול ועוד שלשה דרשנים מהמטיפים הנודעים נשאו עליו מספד מר,

וגם כי היה היום יום סגריר, עכ"ז באו כל בני העיר מקצה לומדיה, חכמיה וגביריה יחד וילוהו עד בית עולמו, ושם עורר עליו בכי תמרורים, גם בנו הגאון הג' מוהר"ר יוסף דובער שליט"א האבד"ק בריסק...

צעיר לימים מתפרסם ר' יוסף דובער כעלוי, ובהיותו בר מצוה הוא מובא לישיבה בוולוז'ין שם הוא זוכה לשמוע לקח מפי ראשי הישיבה הגאונים ר' איצל וחתנו ר' אליעזר יצחק. חריפותו הרבה, עיונו ושכלו הבהיר מזכים אותו בתשומת לב הכל. הוא אינו תלמיד מן המנין אלא משכמו ומעלה, עולה ומתבלט, והכל צופים לו גדולות. מוולוז'ין הוא עובר למינסק שם הוא אומר זמן מה שעור ב„קלויז בלומקעס" שבראש עומד הגאון הגדול רבי גרשון תנחום בעל „אילנא דחיי" אולם תשוקתו הגדולה וחריפותו אינם מניחים לו לשקוט על שמריו והוא יוצא לברוד כאשר שמע רבה רבי שלמה קלוגר מפעים את רוחו. הוא שוהה זמן קצר בברוד ויוצא לקובנה שם הוא נסמך להוראה מהגאון ר' יצחק אביגדור אב"ד קובנה.

מצבו החמרי הקשה מאלץ אותו לחשוב על משרת רבנות ולכן הוא מבקש את תעודת ה„סמיכה". הגאון ר' אביגדור כותב לו שהוא רואה כבוד לעצמו להסמיך גבר מורם מעם שכמותו באשר „כבר נודע טבעו ומוניטין שלו יצאו בכל השערים המצויינים בהלכה" אך הוא עושה מבוקשו באשר „לא יכול להשיב פניו ריקם".

מקובנה שב ר' יוסף דובער לוולוז'ין שם הוא נושא את בת הרב יצחק עפרון מוולוז'ין ובשנת תרי"ג עם פטירת הגאון ר' אליעזר יצחק שמו בו עיניהם גדולי הדור וממנים אותו לר"מ בוולוז'ין, בתפקיד אותו הוא ממלא עד לשנת תרכ"ה.

בעת התמנותו קבל גם כתב רבנות מהעיר טלז וזו הגישה תעצומותיה לבית דין גדול שנענה לטיעונה של וולוז'ין, כפי הנראה בשל רצונו של הגרי"ד עצמו. כאשר עזב הגרי"ד אח"כ בתרכ"ה את וולוז'ין ועבר לרבנות סלוצק, נשאל ע"י מקורביו מפני מה ויתר על רבנות טלז מלכתחילה והעדיף לכהן כר"מ בוולוז'ין ועתה הוא נאות לקבל כתר רבנות ולותר על ראשות הישיבה? והגרי"ד משיב: דרכו של אדם שלא יעמוד בו טבעו לאורך ימים, ככל אשר יזקין משנה טעמו וטבעו, כשהייתי צעיר לימים אהבתי את הישיבה אשר לא תדע זקנה כל הימים, וכי אלה הצעירים יסעו וצעירים אחרים יבואו, לא כן עתה בבואי בימים עלי לבקש מנוח בין אנשים אשר יזקינו כמוני...

שיטת הלמוד של הגרי"ד

מאותו זמן שהנצי"ב ורבי יוסף־דוב סולובייציק התחילו לכהן כראשי ישיבת וולוז'ין (שנת תרי"ג לערך), כבר התגלמו בצורה מוחשית ובולטת שתי השיטות הידועות שביצירה התלמודית: „סיני" ו„עוקר הרים", דהיינו שיטת הבקיאות הסדורה, המבוססת על הספרות התלמודית כולה, ושיטת החריפות, שהיא ניתוח מפורט של הענינים הנידונים, על־ידי חילוק והפרדה בין דברים הדומים לכאורה, ולהיפך — על־ידי השוואה והקבלה בין דברים שונים לכאורה. את השיטה הראשונה ייצג הנצי"ב, והשניה — רבי יוסף דב סולובייציק. אמנם לא זכינו לראות את שיעוריהם התורניים מתפרסמים בדפוס, אולם חיבוריהם התלמודיים („העמק שאלה" ו„משיב דבר" להנצי"ב ז"ל, ו„בית הלוי" לרי"ד סולובייציק ז"ל) מעידים על מגמת פניהם, ויותר מזה על השפעתם בדרך הלימוד של תלמידיהם.

שיטה זו של ר' יוסף דובער נתקבלה לכתחילה בהסכנות כי הרי הרבה גוונים והרבה אפיקים בשדה גדול ורחב ידים זה ויש בזה משום סכון להרחיק ולהפליג לפלפול הקצוני, דרך ששיטת וולאזין התנגדה לה כל הזמן, והגאון ר' חיים הרחיק לימוד זה מישיבתו עם יסודה על ידו. אולם עד מהרה נוכחו המבינים לדעת שחריפותו של רבי יוסף דובער, אינו מעין פלפול שגרתי, כי אם מושתתת היא על יסודות מוצקים ואיתנים ולפי רוחם והבנתם של ראשוני מבארי התלמוד ונושאי כליו. ואמנם הוכיח סופו על תחילתו. חבורו הידוע „בית הלוי" על סוגיות נבחרות שבש"ס וראשונים (ג' חלקים) שעשה בזמנו רושם בעולם הלומדים מוכיח שחדושיו התלמודיים מושתתים על יסודות נאמנים.

מבנה חריפותו של ר' יוסף דוב גוכל להגדיר בקצרה: סברותיו וחדושיו במהלך המחשבה התלמודית יונקים מבעלי התוספות שבצרפת — אשכנז, במזוג עקרונות מושגים ומונחים שכלתניים — הגיוניים משל גדולי ה„ראשונים" שבחכמי ספרד. לפי חדושיו אלה המודגמים בספרו „בית הלוי" שהם תמצית משעוריו של ר' יוסף בישיבת וולוז'ין נמצא הוא במצב ביניים מסוג החריפות של הגאון בעל שאגת אריה מורו ורבו של הגאון ר' חיים (הראשון) מייסד היישבה הגדולה הנ"ל ואף קרובה כבר לדרך ההבנה של בנו הגאון ר' חיים שבשחרית ימיו יצק מים על ידי אביו בסלוצק כבוולאזין והושפע בהרבה מדרכו הלמודית בשחרית ימיו.

בהקדמה לספרו „בית הלוי" ח"א (וארשה תרכ"ג) כותב המחבר:

...וזכיתי להסתופף בצלו של הבית הגדול שמגדלים בו תורה אשר ירה אבן

פנתה אביר הרועים מרן זקני הגאון וצדיק יס"ע מוהר"ח זצ"ל מוואלאזין זיע"א אשר מאז כן עתה לא זזה מכתלי בית מדרשו חברים ויש מהם ראויים להוראה מקשיבים להגדיל תורה ולהאדירה.

ואנכי לקחתי לי למנה גם בימי נעורי להתחבר בפלפול חברים ולמצות מדותיהם והוא שעמדה לי לחבר חבור זה. ומקוה אני בעזרתו יתברך אשר המעיינים בו ימצאו כף נחת כי לא חברתי להגדולים יחיו כי הם אינם צריכים לדידי רק למר ינוקי ללמדם קשות בישיבה ולפלפל בסברא ישרה כאשר הורונו רבותנו נ"ע. וזאת הסיבה אשר לא כתבתי סיום ההלכה היוצא מסברי סוף כל סימן כי יראתי פן אכשל ואשמתי... כי הורגלתי לחדד התלמידים.

ויש לציין שפרסומו של הספר „בית הלוי" באהל תורה ובעולם הרבנים גרם לכך שבכעבור שנתיים יתקבל הגאון ר' יוסף דוב כאב"ד בקהלת סלוצק החשובה, בתור ממלא מקומו של ר' יוסף פיימר שכידוע — וואלוזינאי וותיק היה — מתלמידיו הראשונים של הגאון ר' חיים בישיבה גדולה זו.

ישיבת וולוז'ין העמידה תלמידים הרבה, שכוחם היה יפה במידה מספקת גם בבקיאות וגם בחריפות. ברם, אלה היו מסוג הבינונים, בעוד שהמעולים שבהם הצטיינו כל אחד לפי תכונות נפשו, אם בחריפות יתירה על חשבון הבקיאות, או להיפך. קירבתו של התלמיד לראש־ישיבה זה או אחר, השפיעה לא רק על צביונו התלמודי, אלא גם על אופיו ועל דמותו הרוחנית בכללה, לכשהגיע אחר כך למעמד של מנהיג רוחני בישראל.

מבין גדולי ישראל שהיו שרויים במחיצתו של רבי יוסף דב אנו פוגשים כמה אנשי צורה, שנתפרסמו אחר־כך בעולמה של תורה. מלבד בנו הגאון הידוע רבי חיים, שיצק מים על ידו והוא מהווה חטיבה מיוחדת בפני עצמה, כדאי להזכיר את שאר־בשרו הגאון רבי זלמן סנדר כהנא שפירא. הוא קיבל תורה מרבי יוסף דב לא רק בוולוז'ין, אלא גם אחר־כך בסלוצק היה כרוך אחריו והושפע הימנו בכמה קווים רוחניים. הוא היה חברו המקורב של רבי חיים וקבע עמו עתים לתורה, והשפעתה של וולוז'ין לא סרה ממנו גם אחר־כך. בשנת תרנ"ח יסד ישיבה במאלטש, ובתרס"ג — בקריניק, וקרא שמה „ענף עץ חיים", על שם ישיבת רבותיו בוולוז'ין. שיעוריו הצטיינו בחריפות דקה וניכרה בהם היטב השפעתו של רבי יוסף דב. שיעורים אלה, שיצאו להם מוניטין בעולם התורה, לא זכו להתפרסם בדפוס, אלא היו נמסרים מפה אל פה בחוגי התלמידים לשעבר, וקטעים מהם אנו מוצאים בספר „דבר אברהם" לבנו רבי אברהם דובר כהנא שפירא, אב"ד קובנא ותלמידו המובהק של רבי חיים סולובייציק. ר' זלמן סנדר שמר על סמלה של וולוז'ין:

להגיד שיעורים בספר „דף על דף" מבלי לדלג אפילו על מאמר אגדה. לפעמים היה גם משמיע שיעור מעמיק משולב במאמר שביסודו הוא „ממילי דאגדתא". אחרי מלחמת־העולם הראשונה עלה לארץ־ישראל ונפטר בירושלים בשנת תרפ"ג.

במחיצתו של רבי יוסף דב אנו פוגשים עוד אישיות תורנית מפורסמת, רבי יחיאל מיכל וולפזון, אב"ד בקהילות פאריטש, סלץ ויאנישוק, וחתנו של רבי חיים זלמן, אב"ד מיר. רב זה נתפרסם בעולם הישיבות וההוראה בזכות ספרו הידוע „שפת הים", בו אנו מוצאים חליפת מכתבים תורניים עם כמה מגדולי הדור, ביניהם רבי ירוחם יהודה לייב פרלמן, „הגדול" ממינסק.

מתלמידיו המובהקים של רבי יוסף דב היה גם רבי יוסף שלופר, אב"ד בסלונים,שנקרא אז בשם „העלוי מדינאבורג" ועמד לצדו של הנצי"ב במחלוקת הידועה. הוא חיבר ספרים, שבהם אנו רואים את השפעתו של רבי יוסף דב. חיבוריו „פורת יוסף" ו„מרכבת יוסף" מכילים חילוקים ופלפולים שונים במערכות ממושכות ותשובות בסוגיות שונות שבגמרא.

כן ראוי להזכיר את הרב רבי נח רבינוביץ, שהיה ידוע אז בישיבה בשם רבי נח הז'יטלאי, ושימש אצל רבי יוסף דב גם בסלוצק בעניני הוראה להלכה ולמעשה, וברבות הימים היה לאחד הרבנים החשובים בליטא, ונתפרסם גם כדרשן מצויין. הוא שימש ברבנות בטורץ, סליב, טימקוביץ ולבסוף בשאדובה, אחת הקהילות החשובות בז'אמוט. ידועים ספריו „מי נח" בהלכה ו„תולדות נח" בדרוש. הוא גם חיבר ספר „התורה והמצות" על תרי"ג מצוות. חתנו היה הגאון הידוע רבי ברוך ליבוביץ, ראש ישיבת „בית יצחק" בסלובודקה ובקאמניץ ליטובסק.

גם החכם והחוקר התלמודי רבי יצחק אייזיק הלוי רבינוביץ, שנתפרסם בספריו „דורות הראשונים", הושפע במידה רבה מדרך לימודו של רבי יוסף דב, ואף מתכונותיו והשקפותיו בנוגע לעסקנות כלל־ישראלית, אם כי הוא למד בישיבת וולוז'ין זמן קצר בלבד. אפילו ב„דורות הראשונים" שלו, החורג ממסגרת חיבור תורני, אנו נוכחים לראות כי חריפותו העמוקה של רבו בנושאים תלמודיים השפיעה על דרך מחקריו.

המוניטין שיצאו לו לרבי יוסף דב כראש ישיבה בוולוז'ין עוררו תשומת־לב מרובה בחוגי הצעירים התורניים, ששאפו לצקת מים על ידו. וכאמור נהרו אליו מיחידי הסגולה גם אחר־כך, בהיותו רב בסלוצק. ביניהם נמנה גם העילוי המפורסם מרוגטשוב, הלא הוא רבי יוסף רוזין, רבה של דווינסק, בעל ה„צפנת פענח".

כתלמיד מובהק של רבי יוסף דב בתקופת וולוז'ין וסלוצק, יצויין גם בנו

השני רבי אברהם ברוך סולובייציק, רבה של סמולנסק (נפטר בשנת תרע"א), שנתפרסם כגדול בתורה, בצדקות ובמעשים טובים, והיה רצוי וחביב על כל חוגי הציבור.

רבי יוסף דובער שוהה כאמור בוולוז'ין עד לשנת תרכ"ה מועד בו הוא עובר לסלוצק לכהן על כס הרבנות שנתפנה.

על בואו של ר' יוסף דוב לסלוצק לקבל את כסא הרבנות במקום ועל החגיגה הקשורה בכך מוסר לנו עד ראיה ר' צבי הירש מסליאנסקי יליד עיר זו, את הדברים דלהלן: ...בוא ר' יוסף בער לסלוצק היה יום חג לאזרחיה והפגישה היתה נפלאה ומענינת מאד. כל החנויות נסגרו וכל בעלי המלאכה והפועלים שבתו מעבודתם ונתגיסו למחנה אחד ויצאו מחוץ לעיר פרסאות מספר. בראש המחנה הלכו הגבירים איסרלין ושמחוביץ גיסו. אחריהם ר' מענדעלי ושנים עשר תלמידיו ואחריהם כל התהלוכה. השמש זרחה בכל תקפה בר"ח ניסן כעבור שעה ראינו מרחוק כי מרכבת איסרלין נפגשה עם העגלה שבה ישב הרב אשר כרגע יצא מתוכה ובראותו את ר' מענדעלי נפל מלוא קומתו על צואר ראש הישיבה הקטן וישקהו ואחרי כן חבק את ר' יוסף הצדיק ואת דייני העיר והתהלוכה חזרה העירה ותביא את הרב ל„בית הרב" אשר קבלוהו שם בכבוד גדול...

בשנת תרל"ד יוצא הגרי"ד את סלוצק ומגיע לורשא להדפיס את החלק השני מספרו „בית הלוי", ונשאר בעיר. דבר בואו עושה לו כנפים בעיר ורשא המעטירה ורבים נוהרים להתבשם מתורתו. מציעים לו את כהונת הראב"ד (אחר שבתרל"א חדל הגאון ר' יעקב גזונדהייט מכהונתו) או לפחות לכהן כמו"צ. בינתיים הוא מוזמן לכהן בבריסק דליטא והוא נעתר לבקשה אחרונה זו. בשנת תרל"ט הוא יוצא לבריסק ומתמנה כרב העיר.

רבי יוסף דוב היה רב למופת, סימל את הרבנות הותיקה. כל הליכותיו היו של תורה. כל דרכו בחיים היה מחושב לפי כל התגים שבהלכה. זהיר וזריז מצד אחד תקיף בדעתו נגד „משכילים" ומאידך מקבל פני אדם בסבר פנים יפות, מארח לומדי תורה עוברי דרך וביתו בית ועד לחכמים ופתוח לכל נצרך, החזיק חוג מצומצם של בני תורה בבריסק דליטא כבסלוצק מקום רבנותו (תרכ"ה—תרל"ה). גם בתקופת חייו האחרונה כשהוא זקן ושבע ימים התחממו לאורו בבריסק גאונים ידועים ביניהם: ר' יצחק רבינוביץ מפוניבז', ר' אליהו קמאי ממיר, ומהמשמרת הצעירה ר' משה סוקולובסקי (בעל „אמרי משה") והלמדן הבריסקאי הנכבד ר' יעקב זלמן ליבשיץ (בנו של הגאון ר' ברוך מרדכי אב"ד סמראטיץ, נובהרדוק ושדלץ, בעל שו"ת „מנחת ברוך").

ר' יוסף דוב השפיע הרבה על חוגים רחבים ואף על „עמך" כי השתתף בצערם ובסבלם ועמד לימינם בעת דחקם. סייע לו בהרבה כוחו הגדול גם בשדה האגדה והדרשנות ידועים הם דרושיו ובאוריו על התורה „בית הלוי", המשמשים חומר אגדתי מצוין לדרשנים ומגידים. רעיונותיו בשדה זה מלאים שכלתנות עמוקה וחריפה כידו הטובה עליו בהלכה ואף נימה של שנינות מהווי החיים נסוך בדרשותיו אלו.

היה זמן שנתן ידו לתנועת „חובבי ציון" והזדהה בכך עם דעת ידיד נעוריו הרב שמואל מוהליבר מביאליסטוק ואף היה היוזם והעומד בראש אגודת חובבי ציון בבריסק שהחליטה על יסוד מושבה משל חבריה בא"י. אולם מאוחר יותר חדל להיות אקטיבי בכך והתמסר לעניני רבנותו ונהול עדתו הגדולה שבבריסק. היה נחשב כסמכות השלישית (אחרי הג' יצחק אלחנן ספקטור אב"ד קובנה ור' אליהו חיים מייזל אב"ד לודז') מבין רבני רוסיה פולין — ליטא והיה נקרא כל פעם לאסיפות רבנים ושתדלנים בעניני הכלל והצבור של יהודי רוסיה שהתקיימו בפטרבורג בירת רוסיה הצארית.

חותם אישיותו טבוע באורח המיוחד וביחסו לכהונת הרבנות. הוא משלב את כל מטען ידיעותיו כשרונותיו וחריפותו לנהל עדתו בשאלות הרות גורל כבשאלות של „מה בכך".

אל ר' יוסף בער בבריסק בא אברך אחד בקי בש"ס ופוסקים לקבל ממנו היתר הוראה. הוא שהה אצלו ימים אחדים והרב בחן אותו בכל יום בשאלות שונות. והנה האברך הזה נכשל בשאלה אחת, וזה דבר „הכשלון": רגל תרנגולת טריפה נתערבה ברגלי תרנגולות כשרות. האברך ידע את הדין היטב ואסר את כל הרגלים מ„ספק" ואף על פי כן לא נתן לו הרב היתר הוראה. נימוקו: לא די לו למורה הוראה בישראל לדעת את הדין כי עליו גם „לשמש" בהוראה, והמשמש בהוראה שואל קודם: הרגל הטריפה מה היתה ימנית או שמאלית? אם היתה ימנית אז כל הרגלים השמאליות כשרות. בגלל כשלון זה הודיעו הרב יוסף דוב שעליו לשבת עוד שנה לשמש בהוראה ואחר זה יתן לו תעודת היתר הוראה לרבנות.

זכה רבי יוסף דוב שמבניו ויוצאי חלציו יצאו גאוני הדור שבשני הדורות האחרונים. עם זה כהנו בנו וגם נכדו כרבני בריסק דליטא. בזכות החוט המשולש הזה האב הבן והנכד זהרה רבנות „עיר תהילה" כבתקופות קודמות ואף ליותר מכך כמו בעת היותה מדינת ראשות לכל מדינת ליטא עד לחורבנה בתקופת השואה. נוסף לבנו רבי חיים שמלא מקומו ברבנות בריסק ולפני כן כר"מ

בוואלאזין יש לציין את שני בניו האחרים שאף הם גדולי תורה מפורסמים: הרב אברהם ברוך אב"ד סמולנסק והרב ר' שמחה אב"ד מוהילוב שברוסיה ר' אברהם ברוך היה בדבוק חברים על ידי אביו עם כמה אברכים תלמודיים מצוינים שנהיו אח"כ לרבנים מפורסמים. היה זמן מה סוחר בעיר מגוריו בוברויסק וזמן מה מגיד שעורים בישיבה המקומית מיסודה של ר' עקיבא אלטשולר בראותו שעסוקו במסחר מכביד עליו בקביעת עיתים לתורה וגם קשה עליו הדבר מבחינת זהירות מקפידה ומוחלטת ביושר וכנות בעניני מסחר נעשה לרב בעיר הפלכות הנ"ל (תרמ"ג—תרע"א) וניהל רבנותו בעיר זו ביד רמה. הצטיין במידותיו, היה שונא בצע, פיזר מכספו לצדקה וצרכי חסד היה לפה ולמליץ לשדר"י הישיבות ומוסדות חסד מידי עשותם בסביבת סמולנסק (השתיכה כבר מחוץ לתחום המושב של יהודי רוסיה), מפשר בין „חסידים" „ומתנגדים" ושני הצדדים היו נשמעים לו.

ר' שמחה (נולד תרל"ט) התחמם גם לאורו של אחיו הגדול ר' חיים, נעשה אף הוא לבקי עצום מעמיק מחדש ופוסק, בעיר רבנותו הנ"ל (תרע"א—תרפ"ד) החזיק גם קבוץ תלמודי והתרכזו מסביבו בעלי כשרונות עצומים מבין הצעירים התורניים מהמקום ומהסביבה, נתכבד גם בהגדת שעורים בישיבת שקלוב הגדולה (הסמוכה למוהילוב) שנתחדשה על ידי הרב הגאון ר' פסח פרוסקין (אח"כ אב"ד ור"מ באמציסלאב ובקוברין). כאחיו הדגולים היה פעיל אף הוא בעסקנות דתית וציבורית, הצטיין במידותיו ובענוונותו, בעל לב רגיש, טוב ומטיב לאחרים ושקוד עד כדי מסירת נפש לעזרת הזולת. בבואו לאמריקה, מצא עוד רב פארטיאכאלי זה את מקומו כרב בנוי־יורק ליוצאי בריסק עיר מולדתו, שהחזיקוהו בכבוד וראו בו שומר החותמת של שושלת רבנים הגדולה לבית סלוביציק שפיארו כתר רבנות עירם החרבה, המשיך גם שם בפעליו לתורה ולחיזוקה, בקרב חוגים מסוימים שהיו נשמעים לו, היה גם יו"ר נכבד של אגודת הרבנים החרדים.

בהמליץ תרנ"ב (מס' 90) ח' באייר אנו קוראים, על פטירתו והלוויתו של הגאון ר' יוסף דובער סלוביצ'יק למקום מנוחתו האחרון בבית העלמין היהודי בבריסק דליטא, את הדברים דלהלן:

הגאון ריד"ס נפטר ביום א' ד' באייר בארבע בבוקר בגיל ע"ה, במוצאי שבת יצא מביתו לקדש הלבנה ועד השעה השניה אחר חצות ישב ועסק בתורה ולא ידע כל מכאוב ויסעד ליבו בארוחה קלה, בעלותו על יצועו לתת שינה לעיניו אחזהו השבץ פתאם ועד שבאו הרופאים להחיש לו ישע ומרפא כבר השיב רוחו הטהורה לאלוקים, עננה הרת עצב ומעטה אבל פרשה על עירנו מכל קצותיה

בהוודע להם כי נשבה ארון הקודש והרב הגאון רכב ישראל ופרשיו אינגו כי לקח אותו אלוקים, החנויות סוגרו על מסגר כל היום, בתי החרושת ובעלי המלאכה בטלו ממלאכתם, רבני העיר מסביב באו לספוד ולבכות לו ויבואו כל העם מקצה כקטן כגדול לחצר בית הכנסת לחלק למורם ורבם את הכבוד האחרון וללוותו לבית עולמו. הספידו הרבנים: דוויסוקי, מעזריטש, המו"ץ ר' משה דוד והרב הצדיק ר' שלום מנשה. בכבדות יכלו נושאי המטה להגיע אל בית מועד לכל חי בנשף בערב יום, כי המון המלווים היה רב מאד. טרם הובילו את הגאון המנוח זצ"ל לקבורה אספו אסיפה ובהתאסף יחד ראשי עם נמנו וגמרו ויחתמו כתב הרבנות למסור אותו ליד בנו הרב הגאון הגדול ר' חיים שליט"א, שהיה סגן ראש הישיבה בוואלוזין המתגורר כעת בעירנו אחר היסגר הישיבה. כאלף איש חתמו על כתב הרבנות ואנשי עירנו ימצאו נוחם כמעט כי בן מורם ורבם ימלא מקומו ויעשה בזה חסד עם המתים והחיים. המודיע על כך: חיים דוד הלוי לעוויצקי משערשוב. מו"ל העתון „הארז" (אלכסנדר צדרבוים) מוסיף בשולי דברים משלו הידיעה המפורטת הנ"ל כי הגאון הנפטר היה מהשרידים אשר ה' קורא והלוואי יותיר לנו לטוב שארית מחמדנו גאוני ארצנו. בשולי הידיעה נמסר גם כי כעשרים אלף איש השתתפו בהלוויה.

הרבנים דוויסוקי (דליטא) ומעזריטש שהספידו את הגרי"ד סלוביצ'יק במסע הלוויה הרי הם שני הגאונים ר' ליבצ'יק חריף ור' ישראל איסר שפירא. ר' ליבצ'יק חריף היה בתקופת אברכיותו ר"מ בקידאן ובין תלמידיו נמנה שם הגאון ר' מאיר אטלס (אח"כ אב"ד ור"מ לבלי, סלנטי, קוברין ושאבלי). ר' ישראל איסר שפירא התפרסם בחבורו „שו"ת עזרת ישראל" ורב ליטאי זה רכש לו שם טוב אף בחוגי החסידים והאדמו"רים המפורסמים שבפולין הקונגרסאית ויתחשבו בחוות דעתו בהוראה ובהנהגת צבור.

ספרי הגאון ר' יוסף דובער הם: שו"ת „בית הלוי" חלק ראשון (וילנא תרכ"ה). שו"ת „בית הלוי" חלק שני (ורשא תרל"ד). דרושים על התורה „בית הלוי" חלק שלישי (גם על אגדות חז"ל, ורשא תרמ"ד), שו"ת „בית הלוי" חלק רביעי (ורשא תרנ"א).

הישיבה אחר צאת הגרי"ד

עם יציאתו של רבי יוסי בר מוולוז'ין לסלוצק נשאר רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ראש הישיבה היחידי לכמה שנים. שכן למועמד למשמרת ראש ישיבה שני לא בא בחשבון אלא אישיות תורנית המשתייכת ל„בית הרב", לשושלת

רבי חיים מייסד הישיבה. ואף כי היו כמה קופצים על משרה זו מ„בית הרב", ביניהם אנשי שם, בעלי משקל תורני, הקפידה הנהלת הישיבה, שהמועמד יהא אישיות תורנית מפורסמת ומקובלת בחוגי הלומדים והרבנים. איש כזה לא היה, ומשרת ראש הישיבה השני נשארה פנוייה כחמש שנים.

באלה השנים עשה נסיון רבי חיים הלל פריד, בנו של רבי אליעזר־יצחק, להשתמש בתגה זו והתחיל מגיד שיעורים על ידו של הנצי"ב, אבל נסיון זה היה זמני בלבד. רבי חיים הלל בעצמו בא לידי הכרה, שהוא אינו האיש המוכשר מכמה בחינות לתפוס משרה רבת אחריות זו וויתר על זכותו.

למשרה זו זכה חתנו של הנצי"ב, רבי רפאל שפירא, אישיות תורנית רבנית מפורסמת מ„בית הרב". בשנת תר"ל התחיל רבי רפאל להשתתף בהגדת השיעורים בישיבה שלוש פעמים בשבוע על יד חותנו. במשרה חשובה זו תפס אחת־עשרה שנה. רבי רפאל היה לא בר אבהן בלבד, בנו של רבי ליב'לי מקובנה, אלא גדול בתורה.

רבי רפאל היה נמנה על סוג הבקיאים. הצטיין בבקיאותו הגדולה בבבלי וירושלמי וביחוד בהראשונים, משיעוריו שהשמיע בישיבת וולוז'ין פלס לו נתיב מיוחד בפני עצמו. דרך לימודו היתה אחרת מזו של אביו הידוע בבהירות פשטותו ומזו של חותנו, שהיה ממשיך מסורת ההגר"א לעמוד על ספרי קדמונים ושרשי מדרשי התורה שבעל פה. דרכו היתה דרך „לשיטתיה", כלומר היקש בין הלכות שונות ודעות שונות של תנא או אמורא אחד, להוכיח שכל ההלכות והדעות האלה יש להם בנין אב אחד, מלבד גדלותו בתורה הצטיין בצדקתו ובתמימותו, תמימות שיש בה מיופי הנשמה. הוא היה ידוע לשתקן בדיבורו ושקדן בלימודו.

בשנת תרמ"א יצא רבי רפאל מוולוז'ין לישב על כסא הרבנות בנובואלכ־סנדרובסק (על יד דווינסק).

הערכה על אישיותו ופעלו של רבי רפאל להלן בפרק „תקופת רבי רפאל שפירא".

לממלא מקום רבי רפאל כראש ישיבה שני נבחר חתנו רבי חיים הלוי סולובייטשיק.

פרק יט

רבי חיים הלוי סולובייצ'יק ומשנתו

רבי חיים נולד בשנת תרי"ג בוולוז'ין. ראשית חינוכו קיבל בעיר התורה הזאת. עוד בהיותו ילד הפליא בשכלו הכביר ובתבונתו הנמרצה. בסלוצק, מקום רבנותו של אביו, למד בצוות עם עוד נער פלאים אחד. רבי יוסף רוזין מדווינסק, שאביו, הביאו מרוגאצוב לרבי יוסף־דוב ללמדו תורה. רבי חיים למד יחד עם קרובו, רבי זלמן סנדר כהנא שפירא כבן עשרים בא רבי חיים שוב לוולוז'ין בתורת חתנו של רבי רפאל. כאן מצא מקומו הנכון להתפתחותו והתקדמותו הגאונית.

משנתו של רבי חיים סולובייצ'יק

עם התפשטות „דרך ההבנה" בישיבות ליטא, אשר קבעה מסמרות בפני הלומד, כי חידושי־תורה יהיו בנויים על הענין הנדון בלבד, וכי ההלכה במקומה תשמש למחדש נושא עיוני בתפיסת הגרעין העיקרי החבוי במעמקיה — החלו בישיבות אלו להקדיש עיון מעמיק ב„יד החזקה" של הרמב"ם ולשאת ולתת בפרקי הלכותיו. שכן דוקא משום שהרמב"ם אינו מביא ב„יד החזקה" את המקור לדבריו, ניתנת האפשרות לברר ולמצות את התבונה המקורית שלו בניסוח פסקי הלכותיו, יותר מבשאר הפוסקים. לפיכך לימוד הרמב"ם בישיבות ליטא לא היה בגדר לימוד שיגרתי, בדומה ללימוד ספרי פוסקים אחרים, ואף לא לתכלית ידיעת ההלכה למעשה,שכן לתכלית זו הרי יותר מעשי הוא ללמוד את השולחן־ערוך ונושאי־כליו. כל מגמתו של לימוד זה היתה, איפוא, לבחון היטב ולעמוד על המניע המרכזי שבהיקפה של הסוגיא הנדונה, להבין את הרמב"ם מתוך ליבון הגיוני של ההלכה עד לחשיפת שורש עיקרה הנכון. גישה זו היתה לסיסמה בעולם הישיבות וכאבן־בוחן להבנת רוח ההלכה התלמודית ומהותה המיוחדת בפני עצמה.

חכמי ליטא המפורסמים הלכו בדרך „חכמי לוניל" שבימי הרמב"ם, שנשאו ונתנו בדבריו ודקדקו בכל פרט שבהם, אלא שכיוונם היה אחר. בעוד ש„חכמי לוניל", בפרובנס שבצרפת הדרומית, ליבנו מהותה של הסוגיא התלמודית כשלעצמה, וממנה יצאו בהשגות ופירכות על הרמב"ם — וביחוד הגדיל לעשות בזה רבי אברהם בן דוד מפסקיירא (הראב"ד) — הרי חכמי ליטא בישיבותיהם ובחיבוריהם נהגו לגשת ישר אל הרמב"ם, תוך התחשבות מוקדמת בדברי משיגיו הנ"ל (ביחוד הראב"ד), לשם גילוי העקרון השורשי לשיטתו, המהווה יסוד לכל אותו הענין העומד לפניהם, שאז ממילא נופלות כל ההשגות, הפירכות והקושיות, מאליהן. לפי זה יוצא ששיטת ראשי ישיבות ליטא, במסגרת שיעוריהם התלמודיים, אינה בגדר ביאור סתמי לדברי „ראשון", אלא יצירה מקורית חדשה כשלעצמה. יתר על כן, בשים לב לשיטה הליטאית הנ"ל, הרי אם ברצוננו להבין את פסקיו של הרמב"ם, עלינו לראותו לא רק כפוסק, אלא גם כפרשן, בעל פירוש מיוחד במינו בהבנת הגמרא, שהוא שונה במקומות רבים מהפירושים המקובלים בידינו.

*

לאמיתו של דבר, הפרשנות הליטאית של הרמב"ם ושאר הראשונים אין בה משום חידוש, שכן אסכולה זו מקורה בשבילי ביאוריהם של גדולי ה„ראשונים", ובמידת מה הלכו בדרך זו גדולי תורה מפורסמים בפולין. כמה מחכמי־התורה בפולין בדורות האחרונים, עשו לילות כימים על הרמב"ם, שלא כדרך קודמיהם ובני דורם, אשר חיבוריהם התלמודיים מכוונים לשולחן־ערוך ולנושאי־כליו. מבין אלה שהושפעו במובן זה מגדולי התורה הספרדיים המפורסמים, בעל „קרית ספר" ו„שער המלך" על הרמב"ם, יש לציין את רבי שלמה ברבי משה מזאמושט, אב"ד בלבוב, בעל „מרכבת המשנה", ורבי אליעזר לנדא, אב"ד בברודי, בעל „יד המלך". מטעמים שונים לא זכו שני חיבורים אלה לתשומת לב הראויה להם, ובפרט הספר הראשון, המהווה תופעה חשובה בספרות הפרשנית על הרמב"ם. גרמה לכך, בין היתר, התרכזותם של הלומדים והמלמדים בגפ"ת ובשולחן־ערוך ונושאי־כליו. רק בזמן האחרון, עם התבססות שיטת הלימוד הליטאית, החלו הלמדנים להשתמש בשני ספרים אלה וראו בהם אור גדול.

קירבה רוחנית ניכרת לשיטת ההבנה הליטאית רואים אנו בשני החיבורים הדגולים „אור שמח" ו„צפנת פענח" על הרמב"ם, הראשון להגאון רבי מאיר שמחה כהן, והשני להגאון רבי יוסף רוזין „העילוי מרוגצ'וב" — שניהם רבני דווינסק בזמן אחד. שני חיבורים אלה, על חלקיהם המרובים, מהווים תופעה

נכבדה בבית־המדרש התורני בליטא ופולין — „אור שמח" בזכות אופקו רחב ההיקף ודרך ההבנה הישרה והשכלתני, ו„צפנת פענח" הודות לבקיאותו המופלאה ובמידת ההגיון חחד המובלעת בציוני מראי־המקומות שלו — והם ראויים להרחיב עליהם את הדיבור במיוחד, מחוץ למסגרת מאמרנו זה, המוקדש לפרשנות הרמב"ם בישיבות ליטא.

*

רבי חיים הבריסקאי מוולוז'ין, נחשב בצדק לאבי שיטת „ההבנה" הנ"ל, אשר הלכות הרמב"ם ב„יד החזקה" שימשו לה מקור נאמן להתבססותה בישיבות ליטא. רוב החידושים התלמודיים של רבי חיים ותלמידיו נסבו בעיקר להארת דרך לימודו ופרשנותו של הרמב"ם.

שתי תכונות רוחניות מונחות ביסוד שיטתו של רבי חיים הבריסקאי: א) סגולתו המקורית כבעל הבנה מדוייקת, מתימאטית; ב) נקיות המחשבה. רבי חיים ניתן בחוש יוצא מן הכלל להבנת התלמוד והראשונים. הודות להעמקה נוקבת ולתפיסה מופלאה זכה לעמוד על סודו של הנושא העיקרי בסוגיא. הוא קלע כחוט השערה לעצם הנקודה הפנימית, ומתוך כך ידע לקבוע לנו כללים ומושגים, השופכים אור חדש על עצם הסוגיא, שלכאורה לא היתה ברורה בשל כמה קושיות. הוא ביאר לנו פסקי רמב"ם מסויימים, שהיו שרויים ללא פירוש. הסברותיו של רבי חיים בשיעוריו התלמודיים, הן בבחינת כללים מתימאטיים קבועים ומדוייקים, שאין לערער עליהם. ואף על פי כן לא היה רבי חיים מגיע לכלל שלימות כזאת, אילולא תכונתו השניה: נקיות המחשבה. אדם גדול זה ניחן בחוש מיוחד להבנה צרופה, נקיה מכל אבק של זיוף בתפיסת דברי הגמרא או הרמב"ם. הוא ידע את סוד הצמצום הכמותי לטובת בהירותו האיכותית של הענין. כוח החידוש הגדול שהיה שופע הימנו, לא העבירו על מידת לשקוד על האיכות בבירור ההלכה. את הדברים שכבר העלה בשכלו חזר והעביר מחדש בכור הביקורת החריפה, בשיתוף תלמידיו המובהקים, ורק אחרי בדיקה מעולה וניפוי יסודי, השמיע אותם ברבים. לא אחת קרה, שרבי חיים היה צריך להתחיל בשיעורו, בני הישיבה היו מצפים לו ולדבריו, והנה הוא נכנס פתאום והודיע: „ידידי, אין לי מה להגיד לכם. כל מה שהעליתי במחשבתי לשיעורי זה אין בו ממש".

מלבד תכונותיו אלה שעשו את רבי חיים ראש ישיבה הגדול ביותר בעולם הישיבות, היה מחנך מובהק ומדריך מצויין. מחונן היה רבי חיים בחוש עדין

ומפותח להכיר את כשרונות תלמידיו, לירד לסוף דעתם, לתוך נטיותיהם הנפשיות. חיבה יתירה היה רבי חיים מודיע לתלמידיו המובהקים הדבקים בשיטתו, המבינים סוד יצירתו והמוכשרים להיות יורשיו הרוחניים. לחוג זה לא היה מסתפק בשיעוריו הרשמיים שבישיבה. הוא היה מוקף תלמידיו אלה בין בישיבה ובין בביתו, ונפטרים הם הימנו מתוך דברי תורה ומשא מתן של הלכה.

ועוד נקודה חשובה עזרה לשלימותו הגדולה של רבי חיים. ששיחקה לו שעתו לשמש ראש־ישיבה בלבד בלא זיקה לרבנות ולהנהלת הישיבה. הוא היה מרביץ תורה בלבד ובכך השקיע את ישותו הגמורה עד כדי התפשטותו מכל ענינים אחרים.

נמוך קומה היה רבי חיים אבל ראשו גדול כראש הארי. עיניו היו עמוקות וחודרות במבטן, כתפיו הרחבות כפופות כאלו קשה להן לשאת על גבן משא הראש הגדול, ששימש בית קבול למוח כביר.

כמעט כל חידושיו של רבי חיים, שהשמיע במסגרת שיעוריו בישיבת וולוז'ין, או בחוג מצומצם של בני תורה מעולים, היו נמסרים מפה לפה בעולם הלמדנים, וכל בן תורה מעולה היה לומדם וחוזר עליהם מתוך חיבה יתירה. שיעורים אלה היו בבחינת תורה־שבעל־פה הנמסרת מעיר לעיר ומישיבה לישיבה. עם זאת יש לציין, כי אינה דומה שמיעת החידוש התלמודי יוצא מפיו של רבי חיים, לשמיעתו מפי אחרים, או לימודו מתוך קונטרסים וכתבים. שכן הצלחתם הגדולה של שיעורי רבי חיים נזקפת במידה רבה לזכות הסברתו השנונה, בה הבהיר את רעיונותיו. הוא ידע להמחיש את דבריו בציורים חיים, בולטים, ובמלים מתאימות, מוטעמות להפליא, מעשה אמן. הוא היה אומר: „מי שחסר לו כוח ההסברה, סימן הוא שההבנה אף היא אינה כשורה אצלו...״

בתקופה מאוחרת יותר, כשמונה עשרה שנה לאחר פטירתו של רבי חיים, הדפיסו בניו חלקי כתבים משל תורתו בשם „חידושי רבי חיים הלוי״, המוקדשים ברובם להלכות מסויימות שברמב״ם, ועוררו תשומת־לב מרובה בעולמה של תורה.

הסופר והפידגוג הידוע י. אובסי (אלתר הקארליטשאי), שספג לתוכו למדנות ישיבתית ליטאית, התבטא על חידושיו אלה של רבי חיים, שהם בבחינת „אור שיש בו מהצלפת הברק הפולח ענני שחור ועבי אופל״.

לאחרונה הופיעו בירושלים חידושי תורה נוספים של רבי חיים הבריסקאי, יחד עם חידושי בנו הגאון רבי זאב הלוי סולוביציק, שחי בירושלים והיה ידוע בשם „ר' וולוולי בריסקער״. חידושים אלה זכו לתפוצה רבה בחוגי רבנן ותלמידיהון בישיבות ארץ ישראל, שרובן המכריע הן לפי האסכולה התלמודית

הליטאית הנ"ל, ותלמידי תלמידיו של רבי חיים מוסיפים להחדיר שיטה זו בין בני התורה הצעירים בישוב החדש.

*

זכה רבי חיים והעמיד תלמידים מובהקים בעלי שיעור־קומה, שיהיו חידושיו מתדובבים בשפתי לומדי התורה בימינו. ביניהם יש לציין ראשית כל את יוצאי חלציו, רבי משה ורבי זאב, ובנו של רבי משה ר' יוסף דוב סולוביציק, ר"מ ראשי בישיבת רבי יצחק אלחנן בניו־יורק. גם חתנו של רבי חיים, הלמדן המפורסם רבי צבי הירש גליקסון הי"ד, ראש ישיבת „תורת חיים" בוורשה, דגל בשיטת חותנו. מבין תלמידיו המובהקים האחרים של רבי חיים יש לציין את רבי ברוך דוב ליבוביץ, הנחשב ל„מתורגמנו" של רבי חיים, רבי איסר זלמן מלצר, וה„עילוי המייטשיטאי" רבי שלמה פוליאטשק. שלושה ראשי־ישיבה אלה נתפרסמו, כידוע, בחיבוריהם החשובים; רבי איסר זלמן בספרו „אבן האזל", ורבי ברוך דוב ורבי שלמה בחיבוריהם הנושאים ונותנים בדברי הרמב"ם, תוך הבהרת דבריו לפי שיטת מורם ורבם רבי חיים.

חידושיו המופלאים של „העילוי המייטשיטאי", ר"מ ישיבות ליטא וביאליסטוק, עוררו בהופעתם הד נרחב בעולם התורה. בפתח הספר „חידושי העילוי ממייץ'יט" (ניו־יורק תש"ז) מציין ד"ר נ. קליש את גודל הערצתו של העילוי כלפי הרמב"ם במסרו את הדברים ששמע מפיו: „על יסוד ספרו ,משנה תורה' בלבד נחשב לאחד הגאונים הנשגבים המושלים בכיפה בעולם השכל וההגיון. את גדלותו של הרמב"ם בתור בעל הגיון דק וחד אפשר לראות דוקא בחיבורו הנ"ל באותם המקומות שמתנגדו הראב"ד מותח עליו ביקורת קשה...." כאחד מבית מדרשו של רבי חיים הבריסקאי יש לציין הרב רבי משה סוקולובסקי, ראש ישיבת „תורת חסד" בבריסק דליטא. רבי משה התחמם לאורם של רבני בריסק, רבי יוסף דוב ורבי חיים סולוביציק, וכאשר נוסדה ישיבת „תורת חסד" הפצירו בו רבי חיים שיתמנה לר"מ בישיבה זו. את כל סברותיו וחידושיו היה רבי משה משמיע תחילה באזני רב העיר רבי חיים, ורק לאחר שרבי חיים הסכים להם, היה משמיעם לפני תלמידי הישיבה. יגיעתו בתורה וכוח עיונו היו מופלאים. כשהיה מתכונן לשיעור, היה מסוגל לעיין בענין הנדון במשך י"ח שעות, כשהוא מתרכז ב„ראשונים" וביחוד ברמב"ם והראב"ד, אותם היה מבהיר לפי שיטת ההבנה של רבי חיים. ואמנם שיעוריו התלמודיים שכונסו בספרו „אמרי משה", עשו רושם גדול בעולם הישיבות. לפני שנים אחדות הופיע הספר במהדורה שניה, מסודרת ומשוכללת.

מבין שרידי הלמדנים בבית־מדרשו של רבי חיים מבריסק בארצנו, יש לציין את הלמדן המובהק רבי ירוחם ורהפטיג זצ"ל, מחבר כמה ספרים תלמודיים מפוארים, המבארים את ה„ראשונים", וביחוד את הרמב"ם, לפי שיטת ההבנה, באמצעות כוח הניתוח וההפרדה כדי לירד לסופו של הגרעין המקורי בהלכה.

בין המושפעים מרבי חיים שאף היה לראש ישיבה, כדאי להזכיר אחדים מתלמידי וואלוז'ין שנהיו אחר כך למפורסמים: „העילוי מקיוב" רבי אליעזר ראבינוביץ, (אחר כך מד"א מינסק); שני בחורים מטורץ רבי לוי'ק ורבי שמעון שקופ, הראשון התפרסם בשם רבי לוי לבדובר והשני הגאון רבי שמעון שקופ, מחוללה של האסכולה הטלזאית, „העילוי מאיוויה" רבי חיים עוזר גרודזינסקי, מווילנה.

מבין הגאונים הידועים שלמדו בוולוז'ין בתקופת רבי חיים והושפעו ממנו, כדאי להזכיר את המפורסמים: „העילוי מאוטיאן, רבי אבא־דוד גולדפייל הרב במוסקבה, חתנו של רבי יוסף רוזין מדווינסק; „העילוי מווטקה", רבי משה קיסלוב הרב בחארבין; רבי חמא הכהן מקופישוק ממלא מקומו של רבי מאיר שמחה בדווינסק; רבי מנחם קראקובסקי מ"מ ומו"צ בווילנה; רבי אברהם דובר כהנא שפירא מקובנה רבי אהרן שמואל תמרת אבד"ק ממילייציץ הידוע בשם „אחד הרבנים המרגישים" לציון מיוחד ראוי המתמיד מלודז, נכדו של רבי אליהו חיים מייזל. הוא היה לומד כעשרים שעה ביממה. מתמיד זה שימש נושא בשיר הידוע „המתמיד" לביאליק שהוא בעצמו למד שם (בשנת תר"ן—נא) והיה ידוע בשם „חיים הזיטומירי". ביאליק היה אז כבן שבע־עשר. ככל הוולינים היה מעדיף את הבקיאות ולא השתתף בשיעורי רבי חיים לפי דרכי חינוכו היה רחוק מדרך לימוד זה. מיתר סופרי ישראל שלמדו בוולוז'ין בשנות השמונים כדאי להזכיר את א. דרויאנוב בנו של הרב מדרוי', מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שמו של ביאליק קשור עם יסוד אגודת סתרים לחיבת ציון בשם „נצח ישראל". אחרי מחברי אגודה זו היה ר' יצחק ניסנבוים.

*

כך מתארים את שעוריו של רבי חיים תלמידיו הקרובים:

...ואחרי שהיסוד ההגיוני היה מחוור ופרוש לפני השומעים היה מעלה את המחלוקת בגמרא, או בין הרמב"ם והראב"ד ומיישבה לפי שני צדדי ההגיון. זולת חשיבות השעורים כשלעצמם כמניחי יסודות בתלמוד, הרי הם גרמו קורת רוח לשומעים גם על ידי צורת הבעתם המיוחדת. הוא היה מביע את הסברות הדקות

ביותר באופן מוחשי. היה יופי מיוחד בהגיונו ובהבעתו. הוא היה הפסל של ההגיון התלמודי ובכח ציורי רב ידע להבליט יופיו וחין ערכו. ידע להתאים כל תג ולהעמיד השאלה בצורה מקורית הוא הכיר את האופי והנשמה של הסלע התלמודי, ומהחומר הגולמי סתת ציוריו.

כשהיה מרצה בעניני טומאה וטהרה לא היתה השתתפות השומעים כה ערה. מחמת זרות הענינים, אבל בשעת שעוריו בעניני נזיקין ונשים — היו מתאספים סביבו מאות שומעים, ומאמצים שרירי מוחם לקלוט דבריו העמוקים. אהבתי שעוריו שהיו נקיים משמץ של פלפלנות עקומה, אלא רצופים עמקות יסודית. בישיבה אמרו על ר׳ חיים שהוא „חוצץ שערה לשתיים״, ואמנם היה צורך בהתאמצות מיוחדת לעמוד על דקות סברתו, אבל מי שזכה להבינה, שמח עליה כמוצא שלל רב, ראשו עבד בלי הפסק כקטר, כמה פעמים ארע: באמצע השעור היה מפסיק קילוח מדברותיו, קמטי מצחו התעמקו, תנועה מרצית בידו הפליט בלחש: לאו זה לא נכון. הערה שהשתייכה לאיזו מחשבה אחרת, שנצנצה לפתע במוחו, בעל ההגיון נרתע מכל זיוף... אף פעם לא דחה את שואליו בדברי דחיה קלים. כוחו היה יפה לסכך את בחיר התלמידים, שכן לא היה לו בן תחרות בכשרונו הנדיר, אבל מידת האמת אילצתו להודות לפעמים, שהצדק עם המקשן והיה אומר: „יפה הקשית, נראה אחרי השעור״, סימן בולט לגדלות אמת, לחתירה בלתי פוסקת לאמיתה של תורה.

...לא הייתי פוסח אף על שעור אחד הן בעניני נזיקין ונשים והן בסדר קדשים, שכן שעוריו גם במועד או בקדשים סיעו להבין עניינים כנזיקין או כנשים. חשיבות דבריו היתה הגישה המיוחדת במידת ההגיון המופלא, באדריכלות הפנימית של חדושיו ובבדיקה המעולה של היסודות ההגיוניים המרכיבים כל סוגיה.

אכן לא תמיד תפסנו שעוריהם לפרטיהם ופרטי פרטיהם ואנו תלמידים מספר — חובבי דבריו — היינו מבקרים בביתו אחרי השעור והוא חזר לפנינו בפעם שניה על דבריו. שעוריו שמשו כח תמיר לכל ימי חיינו בהבנת ההגיון התלמודי...

ותלמיד אחד מספר:

...בוואלאזין היה מעשה הגדת השעור לפני בני הישיבה דבר לא קל כלל. חוץ מה שבין השומעים היו תמיד גדולי תורה, על ראש הישיבה היה להגיד את חדושין דוקא בסוגיה של אותו דף שלמדו בו ביום וכידוע שקשה הדבר מאד.

הגרח״ס לא היה רגיל לטפל בהכנת השיעור לפני השעה עשר בבקר. באותו יום כרגיל היו אחדים מאתנו מחכים לו בעת ההיא בחדרו, כשנכנס היה פונה

כמעט תמיד בזה הלשון: „נו חברה, מה חידוש יש בדף הגמרא של היום: וכל אחד היה אומר מה שידוע לו. זה מצא השגת הראב"ד על הרמב"ם בסוגיה של היום (לתרץ את השגות הראב"ד על הרמב"ם היה חביב להגרח"ס ביותר). השני הראה על קושיה חמורה מ„קצות החשן" וכדומה זה בכה וזה בכה. והגרח"ס היה מפלפל עם כל אחד בענין שהציע וכאילו לאחר יד היה מפרק ומתרץ סותר ובונה שואל ומשיב בכל הענינים ההם. לא היה עולה על הדעת של מי שהוא שנקטעים ההם יצא דבר שלם ומסודר, הראוי להציעו לפני השומעים בשעת ה„שעור" וכך היה עומד ומפלפל עם ה„חבריא" עד שהגיע השעה שתים עשרה וחצי והשמש היה נכנס ומודיע שהגיע זמן השעור ומה גדולה היתה בכל פעם ההשתוממות שלנו אחר רגע, בראותינו שמן הקטעים והרסיסים שנזרקו מפיו זה עכשיו לפנינו מבלי משים ומבלי שום הכנה מקודם, בונה הגרח"ס ה„שעור" שלו כמו רמי"ם, בסדר ובמערכה נפלאה על יסודות מוצקים מכללים וסברות, והסבר בולט וחותך והדבורים יוצאים מפיו כמתלהמים, כאילו כל זה היה מונח אצלו בקופסה זה כבר ומוכן לו מקדמת דנא.

זו היתה הגדלות של הגאון ר' חיים הלוי לשאת ולתת בעניני הבנת התורה עם לומדים גבורי כח בתורה, בענינים שהם מציעים, לתרץ קושיותיהם, להרוס דבריהם ולשוב ולבנותם וכל זה על אתר, בין רגע ובלי הכנה כל שהיא ובתוך כדי דבור תשמש שקליא וטריא זו „נושא" לשעור יפה ומסודר עם עמקות מבהילה את הרעיון וזה לא פעם ביובל אלא בכל יום ממש זוהי גאוניות היוצאת מן הרגיל (מדברי הרב הגאון ר' אליהו אהרן מילייקובסקי „ציון לנפש חיה" בסוף ספרו שו"ת „אהל אהרן" ח"ב תל אביב תרצ"ו המוקדש לבן אחיו הרב הגאון ר' אפרים סאמונוב אחד מבחירי תלמידיו של רבי חיים בישיבת וואלזין).

אולם, דומה, שמכל התאורים והנסיונות להמחיש את מקומו של רבי חיים בעולם התורה, היטיבו להביע בניו הדגולים בהקדמתם לחבורו של רבי חיים „חדושי רבנו חיים הלוי" (בריסק תרצ"ו).

הקדמה זו מהווה נכס ספרותי עז רושם וחריף הבעה כפי שיכלו לכתוב רק אישים כה גדולים כמותם אשר ליוו את רבנו חיים והכירו מקרוב את הגדולה, התפארת והפלא שהתגלמו בדמותו של רבי חיים:

...כי גדול שם אבינו בישראל, ואור תורתו מלאה תבל מסוף העולם ועד סופו ממש, ומי זה מלומדי התורה בדורנו אשר לא זרח עליו אור שמשו ונוגה תורתו, הן בעודו בחיים שהי' רבן ומאורן של ישראל במלא מובן המלים, והעמיד תלמידים לאלפים בכל מקומות הגולה, והאירו ברקיו

תבל כאור השמש בגבורתו אשר יזרח ויאיר לכל, וגם אחרי אשר הורמה העטרה בעוה"ר ונאסף אל עמיו בשנת „כי בא השמש" אור תורתו ושמשו עד היום זורח באהלי התורה בשערים המצויינים בהלכה, כי דבריו המאירים ושמחים נתפשטו בכל העולם כולו ע"י תלמידיו ותלמידי תלמידיו, ושיטת למודו נתפשטה בכל הישיבות ומקומות התורה, כולם לאור תורתו יהלכון, ומבאר חכמתו ישאבון, גם עוד בטרם באו דברי תורתו בדפוס שמעתתי' מתבדרן בעלמא ומתעדנין בהון רבנן ותלמידיהון בכל אתר ואתר, הוא האיש אשר כמלאך ממרום שולח בדורותינו לפקוח עינים בתורה, והאיר עיני הלומדים בשיטת למודו המזוקקה שבעתים, עפ"י הדרך אשר הורו לנו רבותינו הראשונים ז"ל, כידוע לכל, גליי' לדרעי' ונפל נהורא בבי מדרשא, פתח שערי אורה בהבנה והעמקה נפלאה לאמתה של תורה לפני אלפי תלמידים, אשר נהיו אח"כ לראשי חכמי ישראל וראשי הישיבות. וממנו הושתת כל העולם כולו, וברב כחו ורוחב לבו ועוצם תבונתו ואור שכלו הבהיר ויגיעתו העצומה פרש אור בכל מקצעות התורה, והשאיר לנו אוצר נחמד מלא ברכה אורה ושמחה ברוב הענינים החמורים שבש"ס, ומים עמוקים דלה לנו בכל ענין וענין, שמעתתי' נהירין, ומימיו נאמנים, זכים ומתוקים, במאזני האמת נשקלים, ולאמתה של תורה נאמרים, כל מי שלא שמע דברי תורתו ולא ראה דרך למודו לא ראה טובה מימיו, וכל מי שטעם כלום מצוף דבש אמרי נועמו אורו עיניו להבין שמועה, כל אלו דברים ידועים ומפורסמים הם ומרגלא בפומהון דרבנן בכל אתר ואתר, ואנן מה נעני אבתרייהו.

על העמל הרב שהשקיע רבי חיים בהכנת הספר ועל תכונות הספר ממשיכים הגאונים בני הגאון המחבר:

והנה הספר הזה אשר אנחנו נותנים לפניכם היום, רבות עמל בו אאמו"ר הגאון החסיד זצוקללה"ה ונתן נפשו עליו בשנותיו האחרונות, גם בתכניתו וסידורו ואופן כתיבתו, כי הוא תרומה מתרומות כל מדותיו וחדשיו, ובו השקיע מבחר סברותיו וחדושיו שנתחדש אצל כל ימי משך תלמודו עד יומו האחרון, כי אמנם רבים מאד החדושים שחדש ושאמר ושישנם בכתובים בכל ענין וענין, כידוע לכל תלמידיו ושומעי לקחו, כי הי' תמיד כמעין המתגבר, מקור חכמה וחיים, וכל דבריו כולם אהובים וברורים למבין, ומפליאים אזן שומעת בחריפות עמוקה ומתוקה כדרכו, והדברים הנדפסים כאן בכל ענין הם כטפה מן הים ממה שאמר וחדש בהענין הנ"ל, אולם הוא ברב חכמתו ועוצם תבונתו הבהירה והזכה בירר וצירף וליבן וזיקק תמיד דבריו בירור אחר בירור וצירוף אחר צירוף, ויבא את דבריו בכור מאה פעמים פעם אחר פעם ביגיעה עצומה ובהעמקה נפלאה

לקרב ולרחק להוסיף ולגרוע, וכן עשה כל ימי חייו עד יומו האחרון, ויברור תמיד סלת מסלת, עד שהעמיד את דבריו על האמת הצרוף והברור כפי הכרעת עומק שכלו ואור עוצם תבונתו, וברב צדקתו וענותנותו לא רצה באריכות דברים, ויוצא מתוך דבריו את כל המשא והמתן ואת כל החדושים הרבים והחריפים שנאמרו בענין זה, רק מסקנא דשמעתתא טהורה וברורה כפי הכרעת סוף דעתו בשנותיו האחרונות, עפ"י המשפט אשר יצא לו מאת כל המשא ומתן הנ"ל. באופן שהדברים הקצרים שאנחנו מדפיסים פה בכל ענין וענין הם מסקנא דשמעתא של שקלא וטריא ארוכה ועיון מרובה וחדושים רבים שנאמרו באותו ענין כל ימי משך תלמודו עד שנותיו האחרונות, והוא הכרעת סוף דעתו בכל הענינים הנ"ל, שראה בשנותיו האחרונות לסדרם שיהיו מוכנים לדפוס. מלבד המון חדושים רבים בענינים אחרים שלא נסדרו מאתו בשנים האחרונות, ומפני זה נמנענו מלהדפיסם בזה.

וכשם שנפלאה דרכו של אאמו"ר בענין שיטת הלמוד והחדוש שיגע בהן יגיעות נוראות במוחו הכביר והנפלא שיהא הכל מכוון לאמתה של תורה בעמקות נוראה, כן באותה המדה עצמה התנהג גם בענין כתיבת החדושים והעלותם על ספר, שגם זה הי' אצלו פרק של למוד, והעמיק דעתו בזה כמו בענין הלמוד עצמו, ובפלס תבונתו הרבה והעמוקה שקל כל תיבה ותיבה ממש, וזיקק אותה שבעתים, שיהיו הדברים מכוונים ומדוקדקים ומצומצמים כחוט השערה, אמת לאמתו כפי עומק כוונתו וסברותיו הדקות, ולגדל ענותנותו שנה הכל בדרך קצרה ובדברים מעטים, עד שפעמים רבות כלל חדושים גדולים ונכבדים במלה אחת או שתים ממש, כאשר המעיינים המבינים יבינו בדברים, ולא יאומן כי יסופר למי שלא ראה בעיניו גדל יגיעתו ודקדוקו בזה, כי נתן נפשו על כל קוץ וקוץ מן הספר, שיהא הכל מכוון ומאומת ומדוקדק, ולא שקט ולא נח ולא זז מהענין עד שהוציא כל דבר לאמתו ולאורו, ואז פנה לענינים אחרים, ואחרי כל הנ"ל עדיין לא נחה דעתו, והי' שוקד תמיד על כתביו לתקנם ולהגיהם ולרקדם ולנפותם, וניפה הכל במאה נפה, עד שהוציא מהם סלת נקי' וטהורה לפי דעתו הרחבה לאמתה של תורה, הוא הספר הזה שאנחנו נותנים לפניכם היום. יבינו זאת הלומדים והמעיינים, כי אין הספר הזה כשאר ספרים הנקנים בקריאה ועיון בעלמא, רק ספר של למוד, שאינו נקנה רק ביגיעה ועיון ועמל רב כדרכה של תורה, ואשרי מי שיעמוד על אמתתן ועומקן של דברים גם אחרי היגיעה והעיון המרובה, בינו זאת.

פרק כ

ארחות חיים

ישיבת וולוז'ין בתקופת הנצי"ב

בהמגיד שנה תשיעית שנת תרכ"ה (מס' 21) מתפרסמת ידיעה מיוחדת שביום א' פרשת תזריע שולחה העיר וואלאזין באש, ומלבד המון בתים היו לשריפה גם שני בתי מדרשיה (הישן והחדש) וגם בתי הישיבות המפורסמים, אשר נוסדו על ידי אביר הרועים רבנו חיים זצ"ל, ועמהם נשרפו ספרים רבים לאלפים אשר נאצרו בתוכם מיום הווסדם. גם נשרפו כתבי יד רבים יקרים מאד מרבנו הגדול ר' חיים ובנו הגאון ר' יצחק זצוק"ל אשר היו אצורים שם ימים רבים.

אחרי שישיבת וולוז'ין עלתה באש, בדליקה הגדולה שפרצה בשנת תרכ"ה, ניגש הנצי"ב במרץ רב ובזריזות מופלאה להקים מחדש את בנין הישיבה. ואף כי היה אז יחידי בהנהלת הישיבה ובהגדת שיעורים, מאחר שרבי יוסף־דוב כבר כיהן אז כרבה של סלוצק, הצליח הנצי"ב הודות לפעלתנותו הכבירה ועירנותו הגדולה לבנות את בית הישיבה תוך חדשים ספורים. אמנם סייעו על ידו גבאי הישיבה ואמרכליה בווילנא ובמינסק ועשירי פטרבורג, אבל המנצח על המלאכה היה הנצי"ב עצמו. הוא השתדל שהבנין החדש יעלה בגדלו וברחבו על הבית הקודם ויהיה בנוי לפי כל כללי הבריאות, ומבלי לחסוך בהוצאות הזמין את טובי האדדריכלים והבנאים, והבנין היה לתהילה ולתפארת.

ואמנם אנו קוראים ב„הכרמל" שנה ו' (תרכ"ו—תרכ"ז) שבמקום בית המדרש הישן שנשרף בונים בית חדש, והנצי"ב ור' יהושע העשיל לוין דורשים בהנחת אבן הפינה. מביא את הידיעה דובער א"ש (אייזנשטדט) מקאלווריץ (ר' דובער ראטנער שהתפרסם אח"כ בחבורו „אהבת ציון" על הירושלמי).

לא קלה היתה משימה זו שנטל הנצי"ב על עצמו. באותו פרק כבר התקיימו ישיבות אחרות בליטא ובריסן. ביחוד נתפרסמה ישיבת מיר, עיר מולדתו של הנצי"ב, ו„קיבוץ הפרושים" באיישישוק. ואם כי ישיבת וולוז'ין עלתה עליהן,

הרי עם שריפת בנין הישיבה התחילו בין חוגי הלומדים לערער על בכורתה של ישיבת וולוז׳ין. ברם, אלה היו קולות בודדים. הציבור ברובו המכריע הבין והכיר, כי וולוז׳ין היא המטרופולין של הישיבות כולן. הכרה זו באה לידי ביטוי גם במעשים של ממש לטובת הישיבה. כמה קהילות ישראל, גדולות וקטנות, תרמו סכומים ניכרים למפעל בנין הישיבה. מאותה תקופה נשתמר מכתבו של רב מפורסם אחד, מזקני הדור, בו הוא מזרז את הנצי״ב במפעלו הכביר ומודיע לו, כי בעירו אסף סכום של שמונה מאות רובל לטובת בנין הישיבה. מעניינים הדברים שכותב אותו רב ישיש על ישיבת וולוז׳ין: „כי שמעתי דבת רבים„. זה אומר בכה מהי החשיבות שלה, הלא כמה וכמה ישיבות יש בעולם, וזה אומר בכה אשר הישיבות בשאר הקהילות המה מעולים בפעולות ובשאר דברים והעולם חושבים אשר מעולם היו ישיבות בעיירות גדולות, ונפשי יודעת אשר לא כן הוא — כי באמת היא אם ומקור לכל הישיבות והת״ת דרבים שבעולם, כי הם כמו צינורות מהמקור ובהתברך המקור יתברכו גם הם ובחיותה הם חיים ובקיומה הם קיימים — לכן עורו נא והתעוררו נא אנשי חיל י״א אנשי אמת, רועי צאן קדשים שבכל עיר ועיר, חזקו ואמצו לעורר לב ולחזק ידים רפות ולאמץ ברכים כושלות, להניף תנופה לה׳ מנדיבי עמו, הן על קדשי בדק הבית לגמור בנין החומה — בית התלמוד, הן על קדשי מזבח ספרי הקודש הנצרכים לישיבה, והמקום יהיה בעזרכם שתעשינה ידיכם תושיה וזכות רבנו הקדוש רשכבה״ג (כוונתו לרבי חיים) יעמוד לנו ולזרעינו שלא תמוש התורה מפינו ומפי זרעינו עד עולם (עיין לעיל עמ׳ 41).

ואמנם מה נהדר היה ביתה החדש של ישיבת וולוז׳ין. היה זה בנין חדש ומפואר, שלא נראה כמותו בעיירות ישראל שבתחום המושב. הוא היה עשוי ארבע קומות וגדר מסביבו. בקומה הראשונה התגוררו משגיח הישיבה ובני ביתו. הנצי״ב ומשפחתו, וכן ראש־הישיבה השני, התגוררו בדירות מיוחדות סמוך לישיבה.

לאחר השריפה השניה בשנת תרמ״ו כשנבנה הבית מחדש הוקמו דירתו של הנצי״ב בקומת הקרקע של הישיבה. כאשר נשאל הנצי״ב האם הרעש שמקימים בני הישיבה לא יפריע למנוחתו, השיב הנצי״ב:

כאשר עוברים ע״י טחנה ושומעים את הרעש, מתפלאים איך יכול הטוחן לישון בהמולה זאת, אולם האמת היא שככל שהרעש גובר ומתמיד כן עמוקה יותר ומתוקה שנתו של הטוחן וכל תנועה ותנועה של הגלגלים המסתובבים גורמים לו עונג, ואלו כאשר הטחנה שובתת, דוקא השקט הזה מטריד את מנוחתו.

כך הם פני הדברים בישיבה, שנתי ערבה עלי רק לקול הרעש וההמולה של לימוד הגמרא וזוהי מנוחתי הכנה בימי חלדי.

בקומה השניה היה אולם גדול ומרווח, שבו היתה הישיבה. בשני קצות האולם היו שני חדרים מיוחדים, לתלמידים הלומדים ביחידות. זכות זו ניתנה לבחורים הוותיקים והמצויינים. במסדרון היתה עוד כניסה לשני חדרים מיוחדים. בחדר אחד היה מקום מושבו של הנצי״ב, שם היה מקבל את פני תלמידים הפונים אליו בשעות קבועות מדי יום ביומו. שם גם היה עורך את חליפת־המכתבים שלו עם תפוצות ישראל. לפרקים היה הנצי״ב לן באותו חדר ובשעות הלילה המאוחרות היה פוקד את הישיבה ומתבונן אל התלמידים השקדנים, המאחרים בלימודם. החדר השני נועד למשגיח, שהיה ממונה על סדר חלוקת התמיכה לתלמידי הישיבה, וכן על חלוקת הספרים בראשית זמן הלימודים, וכדומה. בקומות העליונות, השלישית והרביעית, נמצא אוצר הספרים הגדול של הישיבה, וכן צרכי המאור, נרות ונפט, שהיו בידי שמש מיוחד. אולם הישיבה הכיל מקום לארבע מאות תלמיד. עמדו שם קרוב למאתיים שולחנות, שולחן אחד לשני תלמידים. בשעת השיעורים היו ראשי־הישיבה יושבים בראש שולחן ארוך מאד, שמסביבו היו יושבים ועומדים כמעט כל התלמידים, ותכופות היו התלמידים נכנסים לתוך דברי רבותיהם בקושיות ופלפולים. בשעות הלימוד הרגילות היו התלמידים לומדים בקול רם וכל השומע היה מתרשם עמוקות ממאות הקולות הבוקעים ברמה.

בד׳ בתמוז תרמ״ו — 21 שנה לאחר השריפה פורצת שוב שריפה גדולה בוולוז׳ין ובית הישיבה ביחד עם רוב בתי העיירה עולים באש וכך אנו קוראים מעל דפי „המליץ״ ט״ו בתמוז תרמ״ו:

וואלאזין, יום א׳ פנחס תרמ״ו — בעש״ק פרשת בלק נשפט ה׳ בעירנו באש, ותאכל יותר ממחצית העיר, וגם הבית הגדול שמגדלים בו תורה יותר משמונים שנה, אשר שמו הולך מסוף עולם היהדות ועד סופו, נשרף בעוה״ר ממסד ועד הטפחות, וגם בית המדרש חומה הבנוי לתלפיות בצדו אשר גם בו רבצו עדרי צאן קדשים, כי לא נשאה אותם מקום הישיבה הק׳ יותר משלש מאות עולי ימים למודי ה׳, אשר הסתופפו בוואלאזין גם אותו בלע ה׳ ביום אפו ולא חמל. אי לזאת! הנני מבקש את שלומי אמוני ישראל בשם תוה״ק, עורו נא התאוששו נא להכין את הישיבה הק׳ על תילה. היו נא מעיר ועיר בכל מקום מושבות בני ישראל לעזור כי אין לנו שיור מכל מחמודנו רק התורה הזאת. ודבר שפתים בזה אך למותר.

בטוח אני באהבת התורה הבוערת בלב ההמון הישראלי, כי דברנו יעשה פרי, וצדקת הרבים תזהיר להם בזה ובבא.

הגני העמוס בעבודה רבה, רובץ תחת משא הישיבה

נפתלי צבי יהודה ברלין

נקוה כי אחינו המוקירים תורה ולומדיה ויודעים ערך הישיבה הנעלה ההיא, יתעוררו לקול הקיאה ויתנדבו לדבר הטובה הזה ומ־ד׳ משכורתם, המו״ל.

במכתב של ראשי עדת ישראל בוואלאזין, ב„המליץ״ שנה הנ״ל כ״ד באב (25 באוגוסט) קוראים לדעת הקהל היהודי, לשלוח תמיכה דחופה לנפגעי השריפה הגדולה בעירה זו ...שאכלה מאתים בתים (בערך ארבע מאות משפחות), וכמעט כל יושבי העיר יסבלו חרפת רעב ומחסור, ונשרפו גם שני בתי מדרשות, הם מציינים גם את זה שבשנים האחרונות העמסנו עלינו גם את עול הישיבה כפי יכולתנו, יותר מעשרה מניינים בני הישיבה למדו בבתי המדרש וגם אנחנו נתנו להם קעראסן (חמר דלק) ונרות למאור בחרף. ויש שבני הישיבה אכלו על שולחנות בשבתות, ועל כן מן הראוי לעורר גם עלינו רחמים, ויעיד עלינו גם הגאון דמחגנו על אמיתות דברים בכך.

דברי המעתירים:

ש. ג. פערסקי, סופר אופראווע (המועצה המקומית)
יוסף אליעזר במו״ה עזריאל זעליג ראגווין
יהודה במו״ה ישעיה כהנא
יצחק יוסף ברוידא סטאראסטא (זקן העדה)

באופן ארעי הישיבה משתכנת בבית המדרש האחד שנותר לפליטה מהשריפה. ו„בית הרב״ עובר לביתו של הגאון רבי הלל פריד נכד הגרי״ץ שגם ביתו ניצל מהשריפה.

כאמור אין הנצי״ב נרפה מעבודתו, הוא שוב עמוס בעבודה לקומם ולבנות את בית הישיבה ופועל נמרצות לשיקום חיי הישיבה ואנשי העיר, וכך הוא מספר בעצמו ב„מודעה רבה לאורייתא״ בגליון „הצפירה״ חדשים מספר לאחר השריפה:

„...הן מאז חלה ה׳ פה״ק וואלאזין. ויצת אש בציון המצוינת לתורה. ונשרף רוב העיר ובהמ״ד הקהל. וגם בית הישיבה הק׳ מקדש התורה זה יותר משמונים שנה, התעוררו רבים ושלמי אמוני ישראל היודעים להוקיר סגלה זו לקיום התורה ואשר תשואות חן חן לה, תשואות מלאה קול תורה לא ידום בה יומם ולילה חן למעלה בסיעתא דשמיא לאוקמי גירסא ולהוסיף לקח בפלפולה, חן למטה בזה שהיא מקוימת ומאושרת מן הממשלה יר״ה.

והנה מיד אחר השריפה, נתחזקנו ב״ה, והחילונו צרכי הבנין להקים חרבות הישיבה הק׳ על תלה. ושמנו לב עוד להגדיל מדת ארכו וגבהו. ולהוסיף פאר והדר על כל תכונות הבית בהוצאה יתירה, כי מקדש התורה היא, וגם בנין כל ישראל. ולבבנו בטוח שיהא לרצון לכל ישראל לכבד את ד״א של הלכה, ולהכין מקומה באופן היותר נאה ומוכשר למושב הרבים בהמון רבה.

והודות לאל רועי, שגם הגיענו עזר מהרבה יחידים ברוכי ה׳, גם מאיזה קהלות ק׳ אשר רישא דמתא הגאב״ד נ״י, איש אשר רוח אהבת וכבוד התורה מתנוסס בקרבו, ובתר רישא גופא אזיל ונתקבץ איזה סך ונשלח לידינו. וככה יודעים אנחנו שבכמה קהלות ק׳ מכינים עצמם לקרא נדבות לבנין הישיבה הק׳, ויזכו גם המה בעץ החיים, ולא נבוש מתקותינו ולא נשאר בע״ח ח״ו.

ובאשר מצוה לעשות זכרון ולפרסם את המנדבים כמש״כ הרשב״א והובא במג״א ססי׳ קנ״ד, ע״כ הנני רושם את שהגיע לידינו על בנין הישיבה הק׳ ביחוד, ואת הנשלח לידי לעזר לכושלי העיר ביחוד, ואת הנשלח שיהא על שני הדברים יחד עד היום ב׳ ו׳ אלול.

וככה נעשה עוד הפעם אי״ה, בהקבץ נדבות מהיום והלאה, ואולי יש איזה משגה בסדר או אולי נשכח ונאבד ממני זכרון איזה שלוח, יגדל חסדי המנדב לדין אותנו לכ״ז, באשר עבודה רבה עלי, וגם לא הייתי בביתי איזה ימים, ע״כ נשמט מלהרשם בספר. וכאשר יזכירני במכתבו ארשם אי״ה בבואי שנית לכתוב בכתב אמת אלו הן הנדבות אשר הגיעני עד היום ב׳ ששי בחדש אלול. ביחוד על בנין הישיבה הק׳.

הגאון הישיש מוהר״נ אדלער שליט״א מלונדון שלשה פונט שטערלינג. הגביר הנדיב המפורסם מ׳ ישראל בראדסקי 300 רו״כ. ממינסק הה״ג רבי חיים לוריא 150 רו״כ. הה״ג מ׳ מאיר לעווין נ״י מקיעוו 50 רו״כ. הג׳ ר׳ אברהם קופערניק 50 רו״כ. הגביר ר׳ נחום שפירא ואביו הגביר נ״י מליבאווי 75 רו״כ. הה״ג ר׳ יהושע צייטלין מדרעזדין 47.50 רו״כ. הגביר ר״א ברעגמאן מהוראדנא 36 רו״כ. מפינסק קארלין הה״ג ר׳ משה בערינשטיין, ור׳ ישראל רוקח 54 רו״כ. הגביר ר׳ משה לוריא 30 רו״כ, אחיו הג׳ ר׳ דוד לוריא 36 רו״כ. ומכלל הקהלה הק׳ 250 ר׳ מנאווהארדאק 150 רו״כ. ממאהליב הגביר ר׳ משה שור 50 רו״כ. הה״ג ר׳ יחזקאל ראטנער 15 רו״כ. ומכלל הקהלה הק׳ עוד 85 רו״כ. מגאלדינגען בקורלאנד ע״י הגאב״ד נ״י 125 רו״כ. מווינדאוי ע״י הגאב״ד והגביר הנכבד ר׳ יוסף בעהרמאן 100 רו״כ. מסמאלענסק 50 רו״כ. ע״י מכ״ע הצפירה נדבות

שני אנשים — ימחול לרשום שמם, כי בהיותי אז בדרך נאבד המכתב ממני ואתם הסליחה — 13 רו"כ.

ואלה הנשלח שיחולק לבנין הישיבה הק' ובהמ"ד הקהל ולכושלי הקהלה הק' לרגל השריפה. מקאוונא 290 רו"כ מסלוצק 125 רו"כ. מהוראדנא 64 רו"כ. בפירטא במדינת אשכנז האחים הגבירים 50 רו"כ, עוד שני מנדבים ע"י הרב ר' הירש כהנאוו 50 רו"כ. מווארנאווע ע"י הגאב"ד 35 רו"כ. מסאקאלקא 28, מלובטש 19 רו"כ.

ואלה הגיע ביחוד לנשרפים כושלים, מאשמונא 77 רו"כ, מסמארגאן 31 רו"כ. מווישנאווא 20 רו"כ. מלעבאדאווע 25 רו"כ. מנאווהארדאק 20 רו"כ. הגביר ר' יהושע צייטלין 47 רו"כ. מק' סערפובאוו 25 רו"כ. מאמסטרדם ר' מיכאל 8 רו"כ, לבד עגלות לחם מיד אחר השריפה שהיה בזה פקו"נ ממש, ובעל הגמול יתי' ישמרם ויחיים ויאושרו בארץ ובאדם.

ואלה הנדבות שהתנדבו האדונים על הנשרפים פה. הגראף טישקעוויץ נתן שמונה מאות עצים ביערו הראויים לבנין, וגם על הבית המדרש נתן נדבתו עצים. האדון ניקראשעוויץ מזאברעזע 10 רו"כ. האדון פריסעווסקע קאמיסער של הגראף טישקעוויץ הנ"ל 8 רו"כ, הכומר מקאטאליקין מזאברוזע 5 רו"כ.

עוד הגיענו אל הישיבה הק' נדבות המון ספרי תלמוד ופוסקים ושאר ספרים אשר יסכנו לחברים גדולי תורה אשר בשבת תחכמוני הישיבה הק', והנה א"א לפרש בפרטות כל הנשלח. מווילנא וממינסק והוראדנא פינסק וסלוצק ועוד. רק המנדבים שסי"ן שלמים אותם ראוים להיות נזכרים לטובה בשם, ואלו הן שהגיעו עד היום ב' ו' אלול:

הגביר ר' דובער זעלדאוויץ ממינסק, הנגיד ר' יוסף מאיר מנישוועז ואשתו פעשע. עוד ש"ס משם מאנשים ונשים הרבה. מקארלין הגברת פיגיל אלמנת הה"ג ר' מתתי' גרינבערג ז"ל. מפרעז ח"ק חיי אדם, מאינדאוי הגביר ר' יעקב מאיר ש"ס עם אלפסי, מביאלא הגברת טילא אשת בני הגאון ר' חיים ברלין נ"י ש"ס עם אלפסי ועוד הרבה ספרים.

וגם בזה אולי נשכח ממני איזה נדבה מש"ס שלם יהיה בטובו להזכירני, ואשובה להזכירו בשם בפעם שני אי"ה, וכל המנדבים יבואו על שכרם להחיות דגן בחורים נטעי נעמנה, רועי צדק ואמונה.

הגדתי בזה לכל הרוצה לדעת. כי לפי התקוה יהיה נגמר בית התלמוד אי"ה על ימי המועדים הבע"ל, ומי שבדעתו להיות עמל בתורה או לשלוח בנו לישיבה הק' יהי הכל מוכן לפניו ברצות ה' החפץ למען צדקו להגדיל תורה באכסניה שלה.

רק זאת הנני מבקש ומזהיר כמה פעמים שלא לבוא הנה בלי פ"פ על משך שבתו כחקי המלוכה יר"ה, וחלילה להקל לעצמו לבטוח בנו, שנעלים עין מזה ח"ו, כי לא יביא בזה תועלת לעצמו, רק עג"נ וצער גם לנו גם להנוסע, והנה הזהרנו הרבה, ומי שלא נזהר הרי הוא חוטא ואשם, ואנחנו נקיים.

הנני העמוס בעבודה רבה, רובץ תחת משא הישיבה הק' ומפוארה בהמון רבה.

נפתלי צבי יהודה ברלין

סדר היום

סדר־היום בישיבה התחיל מדי בוקר עם לימוד חומש. אחרי תפילת שחרית, בשעה שמונה בבוקר, היו בני הישיבה מתכנסים ליד אחד השולחנות והנצי"ב היה קורא לפניהם פרשה בחומש במשך כשעה. בשיעור זה, שהיה מתקיים גם בימי שבת וחג, היה הנצי"ב מבאר את המקראות בטובי הפרשנים כשהם משולבים בדברי חז"ל ומדרשי ההלכה. כן היה משלב בשיעורים אלה שיחות על מוסר, מידות והנהגות ישרות. בעיקר השתתפו בשיעורי החומש האברכים המתעתדים לרבנות. כמה וכמה מבני ישיבת וולוז'ין שיצאו לעולם הגדול, הביאו עמהם מטען גדול של תורה ומידות טובות הודות ללימוד החומש.

אחרי פת־שחרית היה מתחיל ה„סדר" הראשון בישיבה, משעה עשר עד שתים־עשרה ושלושים. בסדר זה היו התלמידים עוברים על השיעור הקצוב לפי מסכתות הש"ס. בשעה שתים עשרה ושלושים בדיוק היו ראשי־הישיבה מרצים את ה„שיעור". בשלושת ימי השבוע הראשונים היה מרצה ראש־הישיבה השני, ואילו בשלושת ימי השבוע האחרונים הרצה ראש־הישיבה הראשון הנצי"ב. השיעורים היו קבועים לפי סדר הש"ס, ממסכת ברכות עד נדה, דף ליום. ביום הששי היו קוראים את הרא"ש של חמשת הדפים. השיעור, שהיה נמשך כשעה וחצי, לא בוטל מעולם, ואפילו אם היו סיבות ומניעות שונות שהפריעו לנצי"ב בסדר לימודו הרגיל, הרי ה„שיעור" לא הופרע כמלוא נימה („מוולוז'ין עד ירושלים" להרב מאיר ברלין). אחרי השיעור היו התלמידים נושאים־ונותנים במעמד ראש־הישיבה בענינים המדוברים, כשהם מבררים ומלבנים את ספקותיהם. ואף כי השיעור היה חשוב למאד, בכל־זאת לא הונהג בתור חובה לתלמידים. כל אחד מבני הישיבה היה בן־חורין לשמוע או לא לשמוע את השיעור. היו כאלה ששמעו ביאוריו של ראש־ישיבה זה ולא של זה. היו ששמעו רק את השיעור של ראש הישיבה. אחרים באו רק לשיעורים שעסקו בסוגיות מסויימות, בהן היה להם

ענין מיוחד. על כך היתה גאוותה של ישיבת וולוז׳ין, שלא לצמצם את מרצם ושקידתם של התלמידים במסגרת מוגבלת, פורמלית, כנהוג בבתי־ספר רשמיים, אלא כל אחד ואחד ניתנה לו האפשרות להתפתח בלימודיו לפי כוחות נפשו. וראוי לציין, כי חירות זו שניתנה לתלמידים, לא גרעה מאומה מההשגחה על סדר הלימודים בישיבה, ולא רק משגיח הישיבה ידע על דרך לימודו של כל תלמיד מבחינה כמותית, אלא גם ראשי־הישיבה ידעו על איכותו של כל תלמיד בלימודיו, הן בבקיאות והן בחריפות.

הסדר השני התחיל בשעה ארבע אחרי הצהרים ונמשך עד עשר בלילה. ברם, גם בתום הסדרים הקבועים לא פסק לימוד התורה בוולוז׳ין במשך עשרים וארבע שעות של היממה. היכל הישיבה לא נתרוקן מעולם ולא נדם קול התורה. היו בני ישיבה שישבו ולמדו תורה עד שתים או שלוש אחרי חצות, ואחרים היו נמים שנתם עד חצות וקמים ולומדים מחצות עד זמן תפילת שחרית. בלילי ערב שבת ובלילי שבת היו נעורים כל הלילה ועוסקים בתורה, הואיל ולמחר עשויים היו להתבטל מלימוד התורה במידת מסויימות. גם בלילי ראש־השנה ויום־הכיפורים, וכן בפורים ובשמחת תורה, נמצאו תמיד יחידי סגולה שישבו ועסקו בתורה. מסורת זו של רבי חיים, מייסד הישיבה, נשמרת גם בתקופת הנצי״ב.

חיי יום יום

בישיבת וולוז׳ין נהוג היה ללמוד תחילה גמרא עם פירוש רש״י ותוספות, בלי מפרשים נוספים, עד שקנה התלמיד ידיעה מספקת בחלק גדול מהתלמוד. אחר כך היה לומד גם רי״ף ורא״ש, טור עם בית־יוסף ושולחן־ערוך. וכל אלה נלמדו בדרך ישרה וקצרה, בלי פלפולים מחודדים ובלי חריפות של סברות דחוקות. אמנם שיטת הפלפול התלמוד היתה נהוגה גם בוולוז׳ין, ולא רק בשיעוריו החריפים של רבי יוסף־דוב אלא גם בשיעוריו של הנצי״ב, וכמה רבנים מפורסמים מתלמידי וולוז׳ין קו הפלפול היה להם למשקל בחיבוריהם — אולם, נקודת־הכובד בסדר הלימודים במשך כל תקופתו הארוכה של הנצי״ב (עד התחלת פעולתו הכבירה של רבי חיים סולובייציק) היתה הבקיאות המסודרת, המשמשת בסיס ליצירה התורנית. תלמידי הישיבה הושפעו מאישיותו הרוחנית של הנצי״ב ולמדו לדעת, כי הפלפול והחידוש הנובע הימנו צריך לבוא אחרי לימוד של קבע בתלמוד ובראשונים החודרים לעומק ההלכה עד למיצוי הדין.

הנצי"ב היה נאמן למגמה זו בשיעוריו, שנאמרו שלוש פעמים בשבוע בלי שום הפסק במשך קרוב לחמישים שנה. הוא היה חוזר על כל סברות ה„ראשונים", המפרשים והפוסקים, היה מתעסק בהם, עומד על כמה מקדמוני המפרשים או מדרשי התורה שבעל פה, שאינם ידועים ביותר, מכריע בהם ומוציא משנתו קב ונקי. במיוחד נודעו לתהילה שיעוריו של הנצי"ב ברא"ש, שנאמרו פעם אחת בשבוע. הוא ייחס חשיבות מרובה ללימוד זה, המכיל בקיאות מסודרת, ישרה, בצירוף סממני החריפות המתונה, המועילים להתקדמותו והדרכתו של בן הישיבה.

מעלה יתירה בהצלחת הלימוד ראה הנצי"ב בלימוד בצוותא, זוגות־זוגות. בשיחותיו עם תלמידיו הורה להם את הדרך הטובה בלימוד ב„חברותא". אמנם הוא לא הטיל זאת על התלמידים כחובה, אך הכל ידעו שהוא מעדיף לימוד בדיבוק־חברים ואין רוחו נוחה מן התלמידים הלומדים ביחידות. כהוכחה לדעתו היה הנצי"ב מצביע על הרמב"ם (לפי דברי „מקור ברוך" לתלמידו המובהק **רבי** יצחק הלוי אפשטיין בעל „תורת תמימה"), שאילו שיתף במפעלו הכביר „משנה תורה" עוד חבורה של תלמידי־חכמים מובהקים, לא היה מקום בספרו לכל מיני השגות ששגה או השמיט כמה ענינים חשובים.

תלמידי ישיבת וולוז'ין, מלבד ידיעותיהם התורניות, הכירו גם את העולם הגדול והוויותיו ולא נצטמצמו בארבע אמות חיי העיירה הקטנה. בוולוז'ין נפגשו בחורים מכל מיני מקומות, מבני מעמדות שונים ויוצאי שכבות שונות, בעלי הליכות ונימוסי תרבות שונים. בין בחורי הישיבה היו בני עניים ובני עשירים, חכמים, ופקחים, בעלי שכל שנון, בקיאים ומופלגים, מתנגדים וחסידים, בני ליטא, זאמוט, פולין, גליציה, קאווקאז וסיביר. תופעה זו היתה לה השפעה מרובה על התלמידים, שקנו להם מושגים רחבים על עניני העולם. סופר ידוע, מתלמידי ישיבת וולוז'ין בתקופת הנצי"ב, מתאר את דמותו של בן ישיבת וולוז'ין בזו הלשון: „איזו אצילות, איזו אריסטוקרטיה רוחנית של היהדות חופפת עליהם ביחס להישיבות האחרות הרבות בליטא.... תלמידי וולוז'ין בכללם לא היו „בחורי ישיבה" לפי הטיפוס הקבוע בתוך התחום, אך בני הנעורים של הטיפוס האנושי הכללי בכל מעלותיהם, ולפי שהשם „בחור ישיבה" היה בכל רחבי ליטא לשם משותף עם בטלן, גבר לא יצלח, איזו בריה פחותה ובלתי מנוסה, לכן בחרו להם תלמידי וולוז'ין שם מיוחד ונקראו בשם „אנשי ישיבה" וגם אנשים מן החוץ לא העיזו לשנות את שמם זה אשר קיבל זכות אזרח בוולוז'ין.... תלמיד וולוז'ין בהיותו איש מן הישוב, מנומס, מלובש בכבוד, אינו

מצפה לשולחן אחרים, חושב וחוגה דעות, הולך קוממיות ויודע להגן על זכויותיו, הוקיר את ערך עצמו וערך שמו ולימודו לא פחות מסטודנט אירופאי".

הישיבה גדלה והולכת והנצי"ב נושא את נפשו אמנם להרחיב אהלה, אך הוא כפוף למסגרות הקימות. הוא נאלץ לברור רק תלמידים מעולים, והמצוידים בתעודות מסע כחוק.

התפתחותה של הישיבה ומקומה המרכזי בחיי העם מחייבים את הנצי"ב לזהירות בכל מה שנקשר עם שם הישיבה, שכל מאורע בה עושה לו כנפיים ברחבי תבל וכך כותב המשגיח בישיבה ר' שלמה דוד דינקין במכתב הנועד לפרסום על דפי המליץ מיום ב' באייר תרמ"ו:

וואלאזין כ"ד בניסן תרמ"ו — בסוף שנה העברה הודענו בפקודת הגאון הר"ם במה"ע „המליץ" גם „הצפירה" כי לא יקבלו בהישיבה דפה נערים לומדי תורה אשר אין להם תעודת מסע כחוק המדינה. גם לא את אלה אשר לא יוכלו ללמוד בעצמם דף גפ"ת. והנה הרבה עברו ונענשו לחזור לביתם והרבה מהם הסבו שברון ודאבון נפש להגאון הר"מ שיחיה באשר קשה היה לו לדחות דברי מכתבים הרבנים הנכבדים המבקשים בעדם; אשר על כן הגנו לבקש את הרבנים בכל מקומות מושבות ב"י, כי לא ימהרו לתת תעודות לעולי ימים הנושאים את נפשם לבוא להישיבה דפה טרם אשר יבחנו אותם היטב, אם יוכלו ללמוד דף גמרא ותוספות בלי עזרת זולתם, כי לפחותים מזה אין להם לקוות בזה ברכה בעמלם.

עתה אפנה בבקשתי לעורכי מכתבי עתים בישראל, שלא ימהרו להדפיס דבר מוואלאזין טרם ידעו מי הוא הכותב והמודיע ואם נוכח האמת דרכו; כאשר הדפיסו איזה מכ"ע דברי דוברי שקרים ע"ד מחלת הטיפוס פה בחרף העבר. ובאמת לא מת בחסד עליון מבני הישיבה הזאת אף אחד; והאחד מבני הישיבה שמת היה בסיבת היפוך בני מעיים ר"ל אשר בא לו ממשא כבד אשר הרים בבית דודתיו. וה' יצילנו מכל מחלה ומכל תקלה וישים שלום על העוסקים בתורה ועל כל ישראל.

דברי שלמה דוד במו"ה יונה ז"ל דינקין
משגיח בישיבת וואלאזין.

באותה שנה מפרסם הנצי"ב את דו"ח ההכנסות וההוצאות של קיץ תרמ"ה — חרף תרמ"ו מעל דפי העתונות („המליץ" א' בסיון תרמ"ו, 4 ביוני 1886).

חג ומועד בישיבה

תוכן מיוחד היה לימי החג בוולוז'ין, שהיו נחוגים ברוב פאר, מתוך שירה וריקוד ובמיני לגימה ומטעמים. החגים בוולוז'ין הוו ממש פרק בפני עצמו בתהלוכותיה ובחייה של הישיבה.

הרב אברהם זקהיים תלמיד הישיבה בספרו „נטעי איתן" מתאר מאורעות כמו שמחת פורים, שמחת בית השואבה, אפיית מצה שמורה וכו', הוא מזכיר גם כיום מיוחד את התאריך י"ד בסיון, יום השנה של הגאון רבי חיים מיסד הישיבה, כאשר בני הישיבה היו יוצאים לבית העלמין להשתטח על קברו.

אופי מיוחד נשא חג הפסח בישיבה ואנו קוראים קטעי תאור מעניינים ברשימותיו של ר' אפרים ראובן מושביצקי מעל דפי „בדרך":

...הגיעו הימים הקרובים לחג הפסח. ההכנות בבית רבנו הנצי"ב נעשו בתכונה רבה. הרבנית בעצמה היתה נוסעת לווילנא לקנות את כל צרכי הסדר: יין, כוסות, כפות ומזלגות וקערות וכדומה בעד כל תלמידי הישיבה, כי בלילות הסדר וכן ביום האחרון של פסח היינו סועדים בבית הנצי"ב. ב„סדרים" היינו מסובים כולנו, איש לא נעדר, והסדרים היו חוגגים ברב פאר והדר, בזמירות ורקודים עד אור הבוקר.

עוד לפני הסדר היינו מתאספים כולנו מקודם לבית הישיבה ומקבלים את החג בזמירות ורקודים עד אשר נערכו השולחנות ונעשה הכל כיאות להיות בקבלת פני אורחים רבים. אז באו המשמשים לנו בסדר, בעלי הבתים הנכבדים שבעיר, שהם כבר גמרו את הסדר בביתם, לבקשנו להכנס לסדר, ויודיעו לנו כי הכל מוכן ומזומן כראוי. והיינו נכנסים אל הסדר בהמון, בזמירות, ברב צהלה ושמחה...

...ונכנסנו אל הסדר בשירה ובזמרה וקבלנו את פני רבנו באהבה וחיבה יתירה. תפסנו את מקומותינו אל השולחנות הערוכים לנו.

רבנו ישב בראש ועל ידו שני בניו הקטנים, ואנחנו כולנו ישבנו אל השולחנות שמלאו את כל החדר, ועל יד פתח הכניסה לשולחן קטן מיוחד ישבה הרבנית ב. מ. ...

..את ההגדה הגיד רבנו בעצמו, ואנחנו כולנו שמענו את באוריו ודרשותיו על ההגדה. את ארבע הקושיות שאלו בניו: יעקב הבכור בלילה הראשון ומאיר'ל הקטן (הוא הרב ר' מאיר ברלין) בלילה השני. רבנו לא ישב על מקומו, כי אם סבב אל שולחנותינו ודרש על ההגדה. בשני הלילות של הסדר דרש לפנינו גם

את דרשתו ומאמרו הידוע „שאר ישוב", שנדפס אח"כ בסוף חבורו, ובאור על שיר השירים...

...הסדרים עברו ברב פאר והדר, בשירה ובשמחה רבה עד אור היום. וברקוד ובזמרה „ברוך אלוקינו שבראנו", שהיה הזמר המקובל בישיבה. שבנו מהסדר כולנו אל הישיבה ונתפלל את תפילת השחר.

החגים עברו עלינו במנוחה ובשמחה וביום אחרון של פסח סעדנו כולנו בבית רבנו ארוחת הצהרים. בשמחה וריקוד נכנסנו אחר הסעודה להישיבה ועשינו „חזקה" למקום שישב כל אחד ב„זמן" הבא. והתחלת זמן הלימוד נחשבה מהיום הזה...

פרק כא

מהווי הישיבה

את הישיבה והווייתה הרבו לתאר ברבים מכתבי העת. בחלק מאותן רשימות ניתנת לנו תמונה מחיי הישיבה ומקומה ביהדות. בשורות הבאות יצוטטו הדברים כפי שנאמרו:

על הישיבה (תרל"ט)

...הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל. גם את וולוז'ין לקחה ההצלחה לה לבת זה שבעים שנה. שם וולוז'ין ידוע לכל העבריים המפוזרים והמפורדים בארבעה קצות תבל. מכל אפסי ארץ רוסיא ינהרו אל בית הישיבה שבוולוז'ין, המתנוסס כאבן נזר על אדמת ליטא. וגם מקצות הרי קוקז, גם מפאת אמריקה, יבואו בנים למודי ה' לחסות בצל עץ החיים (הישיבה תכונה בשם „ישיבת עץ החיים" על שם מייסדה הגאון אביר הרועים הר"ר חיים ז"ל וע"ש התורה אשר עץ חיים היא למחזיקים בה).

ובמה זכו בתי העץ השפלים, אשר בשם וולוז'ין נקראו, לכל הגדולה והתפארת הזאת? לא מפני טובם ויופים, לא בעבור תפארתם, רק יד ההצלחה בזה, היא סרה אל וולוז'ין ותעורר את אדמו"ר הגאון אביר הרועים הרר"ח ז"ל לייסד בית ישיבה בתוכה ולכוננהו, וידה גם תיכון עם וולוז'ין למשוך רבים אליה. מידה קרנים לוולוז'ין להתפאר ולהתרומם להודע ולהגלות על פני התבל... כמו הסוחר היהודי היושב בבית הכנסת וסדר התפילה בידו ורעיוניו ישוטטו ברחובות ערי המלוכה פ"ב (פטרבורג) ומוסקבה רוכלות העמים. כן הנער בליטא יושב בבית המדרש וספר התלמוד בידו, ועשתונותיו יעופו בוולוז'ין עיר התושיה, כי רוחו משתוקק לנסוע אל העיר אשר שמה נשא על שפתי רבים.

כל מי אשר עיניים לו לראות ואזנים לשמוע יראה איך ישבו בבית הישיבה בנים למודי ה' וישמע איך ישימו לילות כימים להבין ולהגות בתורת התלמוד הקדוש אשר ממנו כל חיות דתנו ועמנו, הלא כל איש אשר יצעד על מפתן

הבית הזה יראה מראות אלוקים ומחזה שדי יחזה ולב כל עברי הלא יפחד וירחב בראותו כי בבית אחד יעצר אוצר רב חוסן ויקר כזה, כי בבית אחד ילמדו בשום שכל שלש מאות אנשים גדולי תורה ונבוני התלמוד חכמי לב ומביני מדע יום ולילה לא ישבתו מעבודתם הקדושה כי זאת הושם לה לחוק לבלי השאיר בית הישיבה ריק מבלי לומדי ה' אף רגע לבד מזמן התפילה ועת הסעודה בשבת ומועד.

כל מי אשר עינים לו לראות יראה ויבין, כי מעשי המנהיגים אשר בראשם עומד גאון עוזנו אדמו"ר מאה"ג הנצי"ב שליט"א המה בצדק וביושר. כבוד גאונו לא יתנהג בגאון עם בני הישיבה ישמרם וינצרם, יביט בעין פקוחה עליהם ועל כל הליכותיהם, כעל בנים אהובים, את כסף החלוקה כמשפט אם לדל ירבה ואם לעשיר ממנו ימעיט והכל על מקומו יבוא בשלום ובמישור... (מאיר מארים הלוי עפשטיין מסלונים, „המליץ" תרל"ט).

על ישיבת וולוז'ין

...הישיבה עשתה רושם אדיר. היא התאכסנה בבית אבנים לבן ורחב מידות, שהיה נשען על ארבעה עמודי שיש בחורים ועבים. ליד העמודים עמדו הרבה צעירים לפני „סטענדערים" ולמדו, ורובם הסבו סביב השולחנות המרובים שהיו מסודרים טורים טורים בהיכל הישיבה הענק.

כשדרכה רגלי בסימטה שבה התנוסס בנין הישיבה, קלטו אזני ניגוני הלומדים, שהתפרצו בכח אדירים מבעד חלונות הבנין והתפוררו לצלילים וצלילי צלילים בחלל האויר והשאון כשאון יאיר איתן ורב הגלים התגבר עם עברתי את מפתן הישיבה ושמעתי את הזימרה המרגינה שהתפרצה מפיות ארבע מאות צעירים, הרושם היה כביר הוממתי מההמולה הרבה, אילו השתמשתי במליצה הייתי אומר: בוולוז'ין חשתי כי לא נסתלקה השכינה בישראל. רושם מיוחד השאירו שני צנתרי דדהבא, שמלכו במלכות התורה: רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ור' חיים סולובייציק. הראשון בעל קומה נמוכה, שיבה זרועה בשער ראשו וזקנו וכל גופו שופע מרץ ופעלתנות, פעמים אחדות ביום היה עובר לפני ספסלי הישיבה, ובודק מצב הלימודים. קורת רוח היתה משתפכת על פניו עת מצא את הישיבה עמוסה לומדים, כורעת תחת נטל המרץ הרוחני הממלאה על פני כל גדותיה. הוא היה מגיד שלשה שעורים בשבוע שהצטיינו בבקיאות רבה ונאמרו על פי דרך משנתו בספרו „העמק שאלה", חובבי בקיאות נהרו לשמוע אימרות פיו.

ר' חיים היה בעל קומה ממוצעת. מראהו משך את העין. הן כשישב במקום אחד ופניו מביעים מתיחות, עיניו הגדולות עוצרות בקרבן אריות אש, וגולגלתו רבת המבע כפופה במקצת ושקועה בנבכי מחשבות. והן כשהיה מסתובב על פני אולם הישיבה וראשו האדיר, ראש ארי זקן היה מכפיף את הכתפיים הרחבות ברוב משאו נרתיק למנת מוח עצומה. הדמות לכל מראותיה נחרתה לעולמים בזכרון הרואים. עוז מיוחד עלה משעוריו העמוקים והבהירים. המוחות ההגיוניים חיבבו שעוריו המבוססים בסברות גאוניות. הוא היה נגש כמנתח לכל ענין תלמודי, בודק בדיקה מעולה את היסודות ההגיוניים של הסוגיה, מראה פנים לכאן ופנים לכאן...

(קטע מאמר משל הרב ר' יהודה לייב דון יחיא בתוך מאמר „לדמותו של הרב המחבר" מצורף לספרו „בכורי יהודה" (ח"ב) נדפס תל אביב תרצ"ט בסיוע מוסד הרב קוק. המחבר הזה היה תלמיד ישיבת וולוז'ין בתקופת זמן קיץ — תרמ"ט שבט תרנ"ב עד יום סגירתה ממש).

תאור הישיבה בשנת תרנ"ט

...הישיבה עמדה על גבעה מכל עבריה שטח פנוי. החלונות היו גבוהים, כל הבנין אולם אחד גדול, בלי שום בליטות ברצפה. ארכו עלה בהציו על רחבו, באמצע האולם היו ארבעה עמודים עבים מאד שתמכו את הסיפון הגבוה. בחורי הישיבה היו יכולים להתהלך באולם לארכו ולרחבו אגב לימוד או מחשבה. הבית היה מלא אור אויר ורחבות. לאורך הקירות עמדו שולחנות ולהם צורה מיוחדת: שני צדדי האורך היו נטויים זה כלפי זה בזוית של 45°, בין שני האלכסונים היה שטח צר ועליו מקום למנורות נפט או לנרות. הצורה האלכסונית משני עברי השולחן איפשרה ללומדים להחזיק את הגמרא כלפי עיניהם. במצב זה היה נוח ללמוד מתוך עמידה או ישיבה. מאכסימום של אור יום או אור מנורה נפל על הגמרא. מן הסיפון היו תלויים בליץ־לאמפען פה ושם היה גם „שטענדער", אבל רוב הבחורים למדו אצל השולחן משני עבריהם. בצד המזרח היה ארון קודש, אבל בימה מורמה לא היתה באמצע. הבנין נועד בראש ועיקר לצרכי בית מדרש.

קולות הלומדים מלאו את הבית: מי בשירה, מי בנהימה, מי בקולי קולות ומי מתוך עיון מרוכז. פה ושם היו שניים שלשה בחורים שקועים בויכוח עצום, בלי שים לב לנעשה מסביבם כל הקולות התאחדו להד אדיר. בימות הקיץ פרץ ההד החוצה וישמע למרחוק. הצד המעניין שבתוך אנדרלמוסית הקולות והשאון

הזה, יכול כל אחד לרכז את כל מחשבתו ועיונו בלימודו כאילו היה יחידי בכל הבנין. יכולת זו רכש לו כל בחור ישיבה מראשית צעדיו בלימוד התלמוד. היו כאלה שדוקא ברעש הקולות יכלו להתעמק במחשבה עד קצה גבול יכולתם. בכלל לא שמו הבחורים לב ליוצאים ולבאים. כהבעת כבוד ללומדי התורה היו אנשי העיר מדברים אל בחורי הישיבה בלשון „אתם" — איהר, ואפילו לצעירים ביותר בינם לבין עצמם דברו בלשון „אתה"...

רשמי בקור בישיבת וולוז'ין בשנת 1191 (תרע"א)

זאת היא וולוז'ין אשר ממנה תצא תורה לישראל זה יותר ממאה שנה. זאת היא העיר שזה מאת שנה ויותר היא אכסניה לתורה. בבתים אלה התאכסנו כל אותם הגאונים מאורי התורה כל אותם המון החכמים והלומדים אשר הפיצו תורה ודעת בקרב העם.

בית הישיבה היה בסימטא אשר בצידי השוק, בית לבנים רחב מלא חלונות ובמעלות אחדים עולים אל הכניסה, לאזנינו הגיע קול שאון, קול רעש כקול מפל מים, הקול קול יעקב... קול לומדי תורה. עלינו במעלות פתחנו את הדלת ולפנינו מחזה נעלה: יותר משני מאות צעירים ואברכים עוטרים את כל השולחנות, אלה עומדים ואלה יושבים כולם לומדים כמו שלמדו אבותינו לפנים. באותה מסירות נפש באותה עקשנות והתעמקות של הדורות הראשונים, וארבעת העמודים הגדולים אלה הענקים הזקנים מביטים עליהם מגבוה ומקבלים נחת, והם מרמזים, ראו! אלה הם הגידולים שלנו. פה יותר משתי מאות אנשים, מראה פניהם כפני בני אדם אצילים מלובשים הדר, גבם ישר, חזות פניהם עוז וכח — עומדים ולומדים בכל כוחם, מצחם מקומט והם חודרים ומעמיקים כל אחד עמוק עמוק בסוגיא שלו...

השעה השלישית הגיעה ואל הישיבה נכנס ה„סבא" הגאון הריש מתיבתא ר' רפאל שליט"א הגמרות נסגרו ולפני התיבה ירד אחד הבחורים וכולנו התפללנו מנחה, ולאחר התפילה נגשו אברכים ובחורים אל הר"ם והציעו לפניו שאלות שונות ו„הוא" קמט את מצחו העביר עליו את ידו והשיב לאיש ואיש על שאלתו. פניו פני גאון טיפוסי: מצח גבוה מלא קמטים עמוקים. גבות עיניו ארוכות, זקן לבן וארוך מקיף את פניו קומתו מעט פחותה ממוצעת וכולו פשטות ומתינות, הגמרא חופפת עליו, ובמבט ראשון ניכר כי לא בפלפולו קנה לו שם „גאון" בקי טיפוסי הוא ובעל „לשיטתות" אפיו...

(רשימה זו (בקיצורים) פורסמה בשעתה בהצפירה 1911, ע"י י. ל. ז"ק, שנהירין היו לו דרכי הישיבה אישית כבן ישיבה. רשימה זו מוסיפה נופך משלה על מצבה הפנימי של ישיבה וולוז'ין בתקופה השניה של הג"ר רפאל שפירא).

בקור הרב מראסיין בישיבה

מקרה כזה נשמר גם בזכרוני. הנה בא לוולוז'ין בתור אורח לראש הישיבה הגאון ר' אלכסנדר (משה) לפידות הרב מראסיין. כל גדולי הדור וגדולי הרבנים היו ידועים היטב בוולוז'ין בתכונותיהם. והתלמידים היו שוקלים בפלס את גדולתם בתורה מעלות איש איש מהם וחסרונותיהם. על הרב מראסיין ידעו כי מלבד גדולתו בתורה הוא יודע גם פרק בהוויות העולם וכותב גם מאמרים ב„הלבנון". דבר שנחשב אז ליקר המציאות בין גדולי הרבנים שתורתם אומנותם. ובעיני רב אשר כזה חפצו תלמידי הישיבה ביחוד למצוא חן ולהראותו מהי ישיבת וולוז'ין ומה כוחה של תלמידיה.

כנהוג כבדהו ראש הישיבה להגיד את ה„שעור". עמדו אז במסכת שבת, בראשית פרק „במה מדליקין" עוד לפני ימים אחדים בטרם בו זמן השעור ידעו התלמידים מזה והישיבה כולה החליטה להיות נכונה. טובי התלמידים שקדו בעיון נמרץ על אותו הדף של התלמוד הנועד לאמירת השעור ועל המון מפרשים ראשונים ואחרונים ויכינו „מטעמים" לאמור, שאלות וקושיות בעד הרב האורח. בכנופיות התלמידים יצא קלא דלא פסק, כי גם מ„גבוה", מסוד ראשי הישיבה ואנשי לויתו ירמזו לטבי התלמידים (כמובן לא בדרך רשמי) שראוי הדבר „לבנות דייק ולשפוך סוללה" על שעורו של הרב מראסיין. דברו כי יש בזה פוליטיקא מיוחדת לתת לקח טוב „לקאוונא". בוולוז'ין ידעו כי בקאוונא, שנחשבה ג"כ למרכז התורה ושמה יושב גאון הדור ר' יצחק אלחנן התיחסו לוולוז'ין לא בכבוד הראוי באמרם כי הישיבה כבר ירדה מגדולתה. ואין לה עוד אותו הערך שהיה לה בימים מקדם; וכפי שהרב מראסיין היה קרוב ונראה לר' יצחק אלחנן ונחשב על האיפרכיא של קאוונא הנה מצאו עתה בוולוז'ין שעת הכושר להראות להם „שם", כי ישיבת וולוז'ין על מקומה עומדת וערכה רב ורם כלפנים... התלמידים בדעתם, כי הדברים אמורים על הרמת כבוד הישיבה כלה בעיני מקטרגיה, התאמצו עוד ביתר שאת להכין את החומר הנחוץ ולקלוע למטרה. בא היום, להשעור הנאמר מדי יום ביומו הקשיבו תמיד רק איזו עשרות תלמידים, יען כי לפי דרכי הלמוד בישיבה שמיעת השיעור לא נחשבה לחובה. אך עתה

התאספו כל התלמידים יותר ממאתים איש לשמוע את שעורו של הרב האורח. האולם הגדול של הישיבה היה מלא מפה אל פה. כל התלמידים התרוממו ממושבותיהם, כאשר הופיע אל הישיבה הרב מראסיין איש זקן ונכבד ונשוא פנים בלוויית ראש הישיבה. הרב האורח ישב על מקומו הקבוע של ראש הישיבה. פניו חוורו וקולו רעד נראה היה כי התרגש בעומק ליבו למראה הקהל הגדול הזה של צעירים יפים ורעננים, למודי מלחמתה של תורה, אשר סביב שתו עליו, בכל רחבי האולם הושלך הס ודומיה עמוקה שררה מסביב. השעור החל „במה מדליקין ובמה אין מדליקין", אך עוד לא הספיק הרב לגמור שורות אחדות והנה מקצה שולחן אחד התרומם תלמיד גבה קומה וחסון כארז וקולו הרם והצח, המצלצל בבטחה ובעוז נשמע על פני כל הבית: יש לי לשאול! הרב מפסיק ושומע את השאלה, חושב רגעים אחדים ועונה. התשובה מתקבלת. הרב חוזר לשעורו והנה עוד הפעם — עמוד! מעבר השולחן מקצה מזה מתרומם אחד ושואל גם הוא. לא הספיק הרב להפטר ממנו, וכבר נכונים מעברים שונים שואלים חדשים... ככה לא נתנו מנוח להרב במשך כל השעור, שהתארך יותר משתי שעות רצופות, וימטירו עליו שאלות וקושיות מסובכות בהמון סוגיות ושיטות, גמרא ופוסקים, ראשונים ואחרנים, הכל מעשה רשת התליה בשערה... ביחוד הצטיין אחד התלמידים הצעירים שנחשב לעלוי בהישיבה, אשר הפליא לשאול שאלה חמורה וקשה „כקורת בית הבד". הרב בא במבוכה, אחרי חשבו זמן מה השיב, אך התשובה היתה קלושה ורק מפני הכבוד לא התעקש השואל לאמר כי תשובה כזו לא שמה תשובה. כאשר נגמר השעור והתלמידים עזבו את הבית בשאון והמולה ירדו את המעלות ללכת איש איש לביתו לאכול ארוחת הצהרים, נשארו עוד זמן רב חבורות חבורות, על הככר הגדולה שלפני בית הישיבה ודברו ברגש ובהתלהבות מעניני דיומא. כולם היו שבעי רצון מתוצאות השעור. „ידע הוא הרב מראסיין מה הוא להגיד שעור בוולוז'ין, והיה לו לזכרון לאורך ימים!" המו ורעשו הצעירים בפני להבים, את התלמידים שהצטיינו בקושיותיהם הקיפו מכל העברים, לחצו את ידיהם והביעו להם תשואות חן על ידעם להרים את כבוד הישיבה, „בני חיל" השמיעו להם התלמידים שבחם בפניהם. ספרו כי ראש הישיבה שישב בכל משך השיעור מן הצד כאיש צדדי ושמע את הקול מבלי להתערב במאומה, אורו פניו משמחה פנימית בכל פעם ופעם כאשר השכילו התלמידים להקיף את הרב האורח בשאלות כתנור של עכנאי... הלקח הטוב הדיפלומטי בעד „קאוונא" כפי הנראה עלה יפה ולא החטיא את המטרה.

ומספר תלמיד אחר:

כשנכנסתי (בפעם הראשונה) ובחנתי במבטי, השתוממתי למראות עיני, עוד לא ראיתי ישיבה כמוה לתפארת וליופי כל ימי חיי. אולם גדול ורחב ידים, שולחנות עומדים לרוחב ולאורך האולם מן הקצה אל הקצה צפופים זה לזה רק משעול צר ביניהם, השולחנות עשויים בשפוע מלמעלה למטה משני צדדיהם, כדי שהגמרא של האחד לא תגע בגמרא של השני העומד למולו, ספסלים עומדים משני צדי השולחנות. הספסלים נרשמו במספרים החל ממספר ,,א" עד מסת ,,ת". לכל תלמיד בישיבה ניתן מקום לשבת עליו ושם המספר של מקום מושבו נרשם בפנקס ושלש פעמים ביום נעשתה הבדיקה ע"י המשגיח למצוא אם כל התלמידים נמצאים בישיבה. הבדיקה נעשתה באופן הזה: המשגיח היה קורא מעל הפנקס את המספר של כל מושב והתלמיד היה מחויב לענות ,,הנני" ואם קרא שמספר מושב אחד לא ענה על קריאתו אז ידע שהלז לא בא אל הישיבה ואחר גמר הבדיקה שלח את השמש לחפש אחר התלמיד באכסניה שלו לדרוש ולחקור ממנו מדוע לא בא אל המועד הנכון לישיבה.

עזבתי את הישיבה והלכתי לראש הישיבה שהתגורר למול הישיבה. נכנסתי אל משרדו והמזכיר הביאני אל חדרו שישב ולמד שם. חכיתי עד שפנה אלי והראתי לו את תעודותי ואת מכתבי הרבנים, הלז קרא אותם בחפזון והגיד לי שאראה את המשגיח. המשגיח בחן אותי בלימודי ונתן לי פתקא למפקח על הספרים שיתן לי גמרא. (הקומה השניה של הישיבה שמשה לבית עקד ספרים שהיה סגור ומסוגר על מנעול ומפקח מיוחד ממונה עליו ובלי פתקא מהמשגיח לא היה מן האפשרות להשיג ספר מן הספריה).

ראש הישיבה הגאון היה ר' נפתלי צבי הירש ברלין והשני היה הרב הגאון ר' חיים סאלאווייציג. ראש הישיבה הראשי הטיף פרשה מחומש בכל יום בבקר אחר התפילה ואת השעור הגידו בחילופים. שני ראשי הישיבות נבדלו איש מרעהו בהרבה דרכים ורב המרחק היה ביניהם בתהלוכותיהם ובמנהגיהם ואף כי שניהם נחשבו לגאוני הדור. אך תחת הראשון שהיה גאון והצטיין בבקיאות, השני הצטיין בחריפות ותחת שהראשון בהגידו את השיעור היה נוקב ויורד לעומקה דדינא, לעומקה של ההלכה, בעל פשטן שפרש דבר דבר על אופנו בהסבר יפה עד שלא נשאר מקום לשום מקשן להתגדר בו ולא היה מקום לשאלות ולתרוצים. היה השני ההיפך מזה, הוא דלג ועבר על דף הגמרא שהגיד במהירות ובחפזון כאחד האומר ,,אשרי" השגור בפיו ואת כוחו וגבורתו הראה בפלפול שהגיד בכל

שעור ושעור. בפלפולו מצאו בני הישיבה את חריפותו ואת גאוניותו שהפליאה אוזן השומעים...

...שומעי השעור של הראשון היו הפרושים וגם הבחורים ולעיתים תכופות עלה מספר הפרושים על מספר הבחורים. הראשון בהופיעו להגיד את השיעור איש לא זז ממקומו עד שהכה על השולחן לאות שהגיע זמן השיעור והשני רק הופיע בפת. הישיבה וכל בני הישיבה כאחד הכו על השולחנות בידיהם לאות כי „ר׳ חיימקע״ פה להראות בזה את אהבתם אשר רכשו לו. כמו כן נבדלו בשנותיהם, שהראשון היה איש זקן והשני צעיר לימים, שאשתו של השני היתה נכדו של הראשון.

עלם אחד מעיר קר־ץ שבא עתה מעיר קובנא ותעודתו בידו מהרב הגאון ר׳ יצחק אלחנן ז״ל שהעידה עליו שהוא שוחה בים התלמוד כדג בעל סנפיר וקשקשת הופיע לפני ראש הישיבה שיקבל אותו אל הישיבה. ראש הישיבה העיף עין על התעודה ונעץ בו מבט חודר וענה בהרכנת ראש, לתמהון הנער בשלילה. השמועה עשתה לה כנפים בין בני הישיבה ותרעש את בני הישיבה, אלו לאלו שוחחים ואלו לאלו שואלים: מה קרא עם הזקן... והסער הסוער הולך וחזק למרות השתדלותו של המשגיח להשקיט את המהומה לא הצליחה בידו.

כשנודע הדבר לרב סאלאבייציג אשר לא האמין למשמע אזניו ואחרי אשר בחן אותו בלימודיו ומצא שהוא עלוי במלא מובן המילה. פנה אל הרב בערלין (הנצי״ב) למצוא פשר דבר לחידה וזה אשר שמע מפי הרב בערלין: זה כשנתיים שבא אליו הנער הזה שיקבל אותו לישיבה, אולם הלז נשאר בישיבה רק שבועות אחדים מפני מקרה אחד שקרה: חזן אחד עם מקהלה בא הנה להתפלל בבית מדרש אחד והנער מק־רץ מלבד שחונן בכשרונות נעלים חונן בקול נעים, ועזב את הישיבה והסתפח אל מקהלת החזן, ועתה רק הופיע הנער לפניו הכירהו מיד שהוא הנער המשורר שעזב את הישיבה לפני שנתיים ימים ולכן החליט בדעתו לבלתי הכניס אותו עוד פעם אל הישיבה. לשוא המליץ בעדו הרב סאלוויציג להשיב אותו מדעתו הוא החזיק בדעתו זו בעקשנות ולא קבלהו עוד לישיבה.

אולם עם כל זה למרות חפצו של ראש הישיבה הלז נשאר בישיבה וחברת „תומכי תורה״ תמכה בו בכסף למצוא מחיה לנפשו (בישיבה נוסד מוסד זה של תומכי תורה מכבר הימים. מטרת המוסד היתה לתמוך בבני התורה העניים, שחיו רק מהתמיכה שהשיגו מקופת הישיבה בערך חמישים או ששים אגורות נחושת לשבוע ומובן שמזה לא מצאו כדי ספוקם). העלוי מק־רץ מלבד הצטינותו בתלמוד ופוסקים עוד הצטיין כאחד מן הסופרים בשפתו אחדות.

בני הישיבה נחלקו לשני מדרגות ביחס למצבם החמרי. למדרגה אחת נמנו הללו שלא לקחו שום עזר ותמיכה מקופת הישיבה ונקראו בשם הנכוי „קעסטניקס", למדרגה שניה נמנו אלה שלקחו תמיכה מן הישיבה ונקראו בשם הכנוי „וואכערניקעס" אלו ואלו עמדו תחת השגחת מנהלי הישיבה קשורים בכבלי העבדות של החוקים והמשפטים השוררים בישיבה.

הנער העלוי אף שלמד בישיבה, אבל לא נמנה בין תלמידיה, דבר זה העציב את רוחו וחרה לו במאד ואיבתו היתה שמורה להנהלת הישיבה. לעיתים קרובות הדביק על הקירות של בית הישיבה כתבי פלסתר שבהם הריק את חציו ושפך את חמתו על המנהיגים, מעשהו זה עשה בחושך ועין לא ראתה בהדבקם אל הקירות.

בעת ההיא הופיע ב„המליץ" פיליטון שנתן לדפוס ע"י בערדיצעווסקי „בר בי רב דחד יומא" במאמר ההוא צייר הסופר בציורים נאמנים את חייהם של בני הישיבה עניים מרודם ולחצם, ובשבט עברתו הכה על ימין ועל שמאל את מנהלי הישיבה את חוקיהם ומשפטיהם וכמעביר צאנו תחת שבטו כן העביר תחת שבט הבקורת את כל המנהיגים מן ראש הישיבה עד השמש. המאמר ההוא עשה רושם גדול על מנהלי הישיבה וביחוד על ראש הישיבה בני הישיבה התיחסו למאמר בכובד ראש והעריצו את הסופר „הנעלם" ובת קול יצאה במחנה שהסופר הוא העלוי מק־רץ.

העלוי הזה הוצא מהישיבה קבל עשרים וחמשה רובלים להוצאות הדרך וגם מכתב ועזב את וולוז'ין. הוא נסע לעיירה הורודוק הסמוכה לוולוז'ין ונשתקע שם לתקופת זמן מסוימת כיושב באהלה של תורה. שמו יצא שם לתהילה ולתפארת, כלמדן מובהק היה לברכה בקרב העיר וכל מחסוריו היה על חשבון מנהיגי העדה במקום.

וזאת לדעת כי בעיירה הורודוק היו מתקבצים בשנים ההם קבוצי בחורים ממקומות אחרים ומתרכזים בלימודים בבית המדרש המקומי. הרוב מהם בא מישיבת וולוז'ין שאחרי שלמדו בישיבה שנים אחדות וחובותיהם עלו למעלה ראש מפאת התמיכה הדלה שהגיע לחלקם מקופת הישיבה, שהספיקה להם במסכנות באו ללמוד לזמן מה בעיירה זו והאכסון והאשפוז היה על חשבון אנשי המקום. ברבות הימים נשתנה העלוי הזה להיות יותר רציני ומתון בדעתו ובהליכותיו. הוא כהן פאר בכהונת רבנות באחת מערי השדה שבתחום המושב היהודי ברוסיה, והיה מפורסם כאחד מגדולי הרבנים בסביבה ההיא...

פרק כב

רמי"ם, אישים ומינויים

המשגיח רבי אליקום

בה„מגיד" (גליון 25), שנת תרכ"ה באה ידיעה מוואלאזין כי בד' חוהמ"פ „מת משגיח הישיבה הרב הגדול הישיש הנכבד ר' אליקום בן ס"ח, יותר מארבעים שנה עסק בישיבה ויותר מעשרים שנה (תר"ד—תר"ה בערך) שר' איצעלע עשהו למשגיח — מביא הידיעה הזאת מוואלאזין (צעיר התלמידים יהושע העשיל קאלמאן איש טעלז) מוסר גם שמשגיח זה הכיר וידע את הגאונים רבי יעקב מליסא, את האב והבן רבי עקיבא איגר ובנו ר' שלמה (שניהם אבד"י פוזנא). בעל חמדת שלמה (ר' שלמה זלמן אב"ד וורשה), ר' אריה לייב צונץ (אב"ד מאקובי, ציכאנוב, פלוצק ופראגה — וורשה, מחבר עשרות ספרים חשובים במקצועות השו"ת החידוש וההלכה) ועוד. והיה גם מן המיוחדים אשר ידעו את רבי חיים מייסד הישיבה. המודיע הנ"ל שהכיר את המנוח בעוד למדו בישיבת וואלאזין מציין גם את זה שכל היום היה ר' אליקום ער וגם בלילה ישב בבית הישיבה והגה בתורה.

הוא מציין גם את דבר השריפה הגדולה בוולוז'ין, מספר ימים לפני פטירת הרב המשגיח רבי אליקום והוא מסיים את דבריו במילים אלו: „רבי אליקום אינגו ועיר האלוקים נשרפה וגם הישיבה והספרים נשרפו ויתר לבבי בקרבי בזכרי מה לוואלוזין בשנה זו ותחת אשר היתה לשמחה ישום עליה עתה כל עובר אורח ורק נקוה לה' כי לא יעזוב את „ארץ החיים" אשר נטע על יד מורו הגאון ר' אליהו מווילנא ואשר מאות רבנים יצאו לכהן פאר מהישיבה הזו.

לדעת מר נ. עמינוח (זרזבסקי) ממיסדי הפועל המזרחי בישראל וחניך ישיבות ליטא, ר' אליקום גועצל היה ילד ז'יטל עיירת מולדתו — הוא והיה בקרבת משפחה עם בית זרזבסקי שבזיטל.

ב„המודיע" משנת תרע"ד מס' 21 עש"ק תצווה ה' באדר מסופר עליו, שר'

אליקום לא מנהל הישיבה כי משגיח ומנהיג בישיבה קרוב לחמישים שנה והיה איש צדיק ובעל נשמה טהורה. אנכי למדתי בוואלאזין והייתי מן הנכנסים אצלו ויודעים אותו היטב, כי היה בקי בש"ס ותוספות ומהרש"א, והיה מראה גדולות במהרש"א ושמעתי מפיו בזה"ל: „מובטחני אשר לאחר פטירתי יצא המהרש"א לקראתי כי הייתי זאשציטניק עבורו". והיה צדיק גדול וחכם מדיני, זקן ויושב בישיבה, והיה אהוב על כל בני הישיבה. כל גדולי הדור היו חולקים לו כבוד והיו מוקירים את ערכו. פעם אחת דברו רבנים אודותיו ואמר עליו גאון אחד וצדיק, בזה"ל: תלמידי חכמים יש גדולים ממנו, צדיקים יש הרבה, חכמים הרבה, אך הרב ר' אליקום בו נמצאות כל שלש המעלות כאחת, היה תלמיד חכם וצדיק וחכם מדיני, ובזה אין דוגמתו העולם. „אקארפירער אתרוג" (אתרוג מהודר מקורפו) הרבה יש לספר אודותיו אך לא בזה המקום. הכותב למען כבוד התורה ולומדיה. אחד מתלמידי הישיבה הק' דוואלוזין לפני שני צנתרא דדהבא. הגרנצי"ב ז"ל והג"ר יוסף דוב ז"ל.

רבי יהושע העשיל לוין

נולד בווילנא בי"ח בתמוז תקע"ח לאביו הרה"ג ר' אליהו זאב המתייחס להמהרש"א. תלמיד להגאון ר' אליהו מקאליש. כחתן בנו של הגאון רבי יצחק מוולוז'ין — ר' אליהו זלמן, ראה רבי יהושע העשיל עצמו כמועמד למשרת ר"מ בישיבה וכשתוחלתו נכזבה נסה אף להמריד חלק מתלמידי הישיבה, ולהטותם לצדו. אולם נאלץ לקבל את הדין ולעזוב את וולוז'ין (על פרטי המחלוקת עיין לעיל פרק „התגבשות המנהיגות בתקופת הנצי"ב" וב„רשומות" א' במאמר „מלחמת הדינאסטיות בוולוז'ין").

בשנת תרל"א נהיה רבי יהושע העשיל לווין לרב בפראגה ליד וורשה. אולם מפאת היותו כל ימי חייו בסביבת „מתנגדים" קשה היה לו להתאים את עצמו לסביבת חסידים וויתר על רבנותו בעיר זו. קבל גם כתב רבנות מקהלת טיקטין הוותיקה המיוחסת אולם גם על כך וויתר והיה נוסע לעיירות ישראל לישא דבריו לחיזוק הדת והאמונה בעיירות ישראל בתחום המושב שברוסיה. ר' יהושע העשיל השתדל גם בעניני הכלל ולפי הצעתו נתאספו מספר רבנים בפטרבורג כדי לדון ביחד עם חברת „מרבי השכלה" איך לפתוח בתי ספר לילדי ישראל בתחום המושב שיהיו מיוסדים על חנוך דתי. אחת מהצעותיו של ריה"ל: להדפיס לבתי ספר כאלה לכשיווסדו, ספרי לימוד מיוחדים בשפה הרוסית, שיהיו על טהרת הקדש וישמשו ספר לימוד לשפה זו בבתי ספר אלה...

בשנת תרל"ה אנו רואים אותו בתור ר"מ במינסק, אח"כ מתיישב שוב בוולוז'ין והתחיל לפרסם חדושי תורה ומאמרים על חיזוק הדת. בשנת תרל"ח פרסם אחיו ר' שמואל חוברת חדשה משלו בשם „פעולת הצדיק לחיים", „דבר בעתו" שמטרתה „להגדיל תורה ודעת ביראת ה' וחכמה והשכל לרומם קרן ישראל" שתכיל מערכת מכתבים, מאמרים ובאורים, אבל מפעל זה אף הוא לא האריך ימים ויחדל מלפעול.

תחנתו האחרונה של ריה"ל היתה בפאריס היהודית אחר שנענה להזמנת הג"ר ישראל סלאנטר לשמש כרב ומדריך דתי ליהודי רוסיה ופולין שהיגרו לשם.

על פעולותיו המוצלחות של הרב יהושע העשיל בקרב מהגרי רוסיה ופולין בפאריס, במישור הקהלתי־רוחני בעזרה ובתושיה, בסדורם בעבודה ובעניני סעד וצדקה, מפרסם ר' אברהם קאנסטאנטינאווסקי איש אודיסה עסקן צבורי וותיק שעשה בפאריס בימים ההם את הדברים דלהלן מעל עמודי „המליץ" (תרמ"ג מס' 17): והוא מתאמץ לעשות ככל אשר תשיג ידו לכונן האחדות בתוכם למען אשר איש ברעהו ידבק ולאחיו יאמר חזק! הוא הכין להם בית ה' עם ספרי תורה גם יסד פאבריקען קטנים (בתי חרושת) לעושי המלאכה, ולולי הוא שעמד להם, אזי רבו חללי הרעב בתוכם כאשר קרה זאת לעינינו בראשונה, ומי כמוני יודע עמל הרב הישיש הזה אשר יומם לא ינוח ולילה לא ישקוט מצעקת עניי עמי הקוראים: הב הב הושע נא והושיעה נא.

כותב מאמר הערכה הנ"ל ממשיך בדבריו במילים אלה: גם לך ידידי האר"ז (אלכסנדר צדרבוים, מו"ל ועורך „המליץ") ידוע כי לא מרצונו ומחפצו הטוב היה לקחת משרת הרבנות על שכמו ורק פקודת רבו הגאון ר"י סאלאנטער זצוק"ל שמרה רוחו, ולולי זאת אזי לא היה מתמהמה בצרפת אף רגע אחד, כי עניו נשואות לארץ הקדושה וגם צרור כספו בידו מבלי להדרש לאחרים, אשתו אשת חיל ממרחק תביא לחמה די והותר, בניו ובנותיו כשתילי זיתים סביב לשולחנו בביתו לכבוד ולתפארת, ומה זה איפא ימריצנו להיות נע ונד בארץ נכריה ולרבוץ תחת משאו, אם לא רק אהבתו העזה לעמו ויראת הכבוד לרבו נבג"מ אשר הטהו לקחת את המכשלה הזאת תחת ידו הן לא לתענוג פאריס המעטירה ישא נפשו והוצאותיו פה רבו ומשכורתו כאפס וכאין נחשבה גגדו...

ר' יהושע העשיל נפטר בשנת תרמ"ד בט"ו בחשוון בפאריס. ואלו ספריו אשר נדפסו: 1) הגהות על מדרש רבה. 2) „עליות אליהו". 3) מעיני הישועה. 4) ציון יהושע. 5) תוספת ציון. 6) פליטת סופרים. 7) דבר בעתו. וכן נותרו ממנו בכתובים מספר ספרים וכתבי יד ומכתבים רבים.

רבי חיים הלל פריד

ר' חיים הלל פריד, בנו יחידו של הגאון ר' אליעזר יצחק — חתן הגרי"ץ נשא זמן מה בכתר ר"מ בישיבת וולוז'ין בתקופה בה עזב הג"ר יוסף דוב סולובייציק את כהונתו ועבר לסלוצק (תרכ"ד). כפי הנראה לא האריך ימים על משמרתו מפאת מחלתו הקשה וכך אנו מוצאים תעודה משנת תר"ל בה נזכר שר' ח"ה הפסיק להגיד שעוריו בישיבה.

כפי הנראה באותו זמן בו פסק לומר שעוריו החל הנצי"ב למלא גם את מקומו בהגדת השעורים והעלה בכך את חמת בני משפחת רבי חיים הלל וידידיו כך אנו מוצאים מכתבו של הגאון רבי אליהו חיים מייזל תלמידו הנאמן של רבי אליעזר יצחק ורבה של לודז' המזעיק את דעת הרבנים ואמרכלי הישיבה לטובת רבי חיים הלל, במכתבו זה הוא מציע למנות את הג"ר אברהם דוב אבד"ק איהומן (גיסו) שימלא מקום רבי חיים הלל עד להבראתו וכך הוא כותב:

בשם ד' ה' אלול תר"ל לאמזע

כבוד ידידי ד' וידידי הרבנים הגבירים מופלגים וחריפים יראים ושלמים אמרכלי הישיבה הק' דק"ק וולאזן

אחד"ש באהבה רבה. לא אוכל התאפק הפעם מחוות דעתי ע"ד הנהגת הישיבה הק' דק"ק וולאזין, לאשר הנני חושש פן יבולע ח"ו להשומע ושותק לקול צעקת הרב הגדול המפורסם בתורה וי"א כ"ש מו"ה **חיים הלל** נ"י, כי במשך ימי הליו מצא **שכנגדו** מקום לדכא נפש טהוה יקרה ניר מרנא ורבנא גאון עוזינו מוהר"ח ז"ל ובן לאותו צדיק מו"ר הרב הגאון החסיד המפורסם מ' אליעזר יצחק ז"ל קמטרא דידי' ודאבהתי' בצדק יספיקו לו להיות ר"מ במתיבתא רבתא דא ותחת כי הי' מוטל על כל לאמצו ולחזקו בחליו עד כי יעלה לו רפואה בעזרתו ית"ש הנה מוסיפים לו דאבון לב המגברת מחלתו. חד בר הוי לי' למרן הרב הגאון מ' **אליעזר יצחק** ז"ל וגם אותו מבקשים לרדפו ולהדפו ח"ו, אחלי ידידי ד' תיקר נא הנפש הזכה הזאת בעיני כבודכם זכרו נא את אבותיו הקדושים ועמדו נא לימין צדקו ואל תתנו נא להדיחהו.

אמנם כי לברר הדברים במה הנהו מודח ומורדף בכיוצא באלה אמרו אוי לי אם אומר. וכמו כן במה תוכלו לסוכך בעדו לא אפרוט כי ידעתי ועם כבודם המדע והתבונה. בקצרה אגיד: מחלקכם יהא חלקי וזכות רבותינו הגאונים זי"ע יעמוד להם למלא כל חפץ לבכם לטובה ויכתבו ויח' בספרן של צדיקים כנפשם כנפש מוקירם ומכבדם דו"ש וטובתם.

אלי' חיים מייזל חפ"ק לאמזע

עם גמר דברי הנני לחוות דעתי כי לפי השערתי אחרי אשר כבר כתבו להרב הגאון מ' **נפתלי צבי ברלין** נ"י כי יפקוד את הרב הגדול המפורסם החריף ובקי' מ' **אברהם דוב** נ"י האבדק"ק **איהומען** להגדת השעורים עד אשר ישלח ד' רפואתו לכבוד הרב הגדול מ' **חיים** הלל נ"י ורק הרב הגאון מ' נפתלי צבי ממאן בדבר וכאלו הוא הוא אך הוא אשר יסד את הישיבה הק' הזאת וכולי עלמא אבתריה גרירא ורואה הוא את כל חכמי ישראל וגבירי העם ונכבדיהם כקליפת השום ע"כ ראוי להראות לו כי לא כן הוא ואם כבודם וגבירי **מינסק** יצ"ו יכתבו ישר להרב הג' דק' **איהומען** כי יבוא וכי פקדו אותו להגדת השעורין מי יפריע זאת אחרי אשר רוב גאוני המדינה הסכימו גם הם לזה מי זה יפריע. או אז ידע הרב הגאון מ' נפתלי צבי יצ"ו כי הוא אינו רק ראש מתיבתי להגדת השעורין בימים הקבועים לו ולא לרדות בנפשות זכות וטהורות, ד' הטוב יכפר בעדו. יסלחו לי כבודם כי לא התאפקתי מלחוות דעתי כי הציקתני רוחי ויגולגל זכות על ידי זכאים בכבודם והיה להם לצדקה בנפשם ונפש הדו"ש ומוקירם אלי' חיים הנ"ל.

(מיכל רבינוביץ, תעודות לתולדות הישיבה בוולוז'ין
„קבץ על יד", הנ"ל עמ' רכ"ט—ר"ל)

כיוון שאין להניח שרבי אברהם דוב קבל את המנוי, כפי הנראה נתמנה באותה עת רבי רפאל חתן הנצי"ב למשרת ר"מ משנה בישיבה.

בשנת תרמ"ו הוציא לאור את הספר „חוט המשלש" בו כנס את תורת סבו זקנו הגר"ח מוולוז'ין, סבו רבי הלל מהוראדנא ואביו רבי אליעזר יצחק ובהקדמה לספר מציין הוא שוב את מחלתו הקשה ...ואני תפילה כי ירפאני ה' וישלח רפואה שלימה לכל מכאובי ואזכה להוציא לאור גם יתר הכ"י מא"א הגאון ז"ל...

ר' חיים הלל הצטיין במדות תרומיות והיה חיי בוולוז'ין כ„בעל בית" פשוט אהוב ונכבד על הכל, אשתו בת הר"ר שמואל לנדא מנכבדי וילנא וחתן הגרי"ץ מוולוז'ין, היתה דואגת לפרנסת הבית ורח"ה היה שוקד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

ביתו היה פתוח לרווחה לכל אורח לעניים ולנצרכים. והיה אהוב על כל אנשי העיר ובני הישיבה בטוב לבו ובסבר פניו היפות. עם פטירתו בה' בכסלו תרע"א הובאה על כך ידיעה בעתון „הצפירה" (גל' 44 שנת 1910) ע"י הרב יצחק ניסנבוים הי"ד תלמיד ישיבת וולוז'ין שהכיר אותו מקרוב.

ב„המודיע" מיום י"א בכסלו תרע"א בין דברי הערכה עליו נאמר ...בשחרותו

הגיד שעורים כשנתיים בהישיבה הקדושה ולספר פרשת גדלו בתורה ובמעשים טובים אי אפשר כי בצוואתו נמצא כתוב לבל יספידוהו ולבל ירבו לספר בשבחו, וכי תהיה לו תרעומת לכל העובר על זה...

...נקבר במערה אשר בה נקברו אבותיו וזקנו הגר"ח... אבל כבד שרר על בני הישיבה ועל כל בניי מתא מקטן ועד גדול...

אחד מתלמידי הישיבה דאז רשם לו ביומנו האישי שלו דברי רשימה קצרים דלהלן: שלשום נפטר פה הגאון הישיש רבי חיים הלל פריד. אחד מצאצאי גדולי וואלזין שהתייחס כמובן, על „בית הרב". איזו עצבות נוראה השתררה בעיירה ובישיבה כל הקהל הגדולים אנשי הישיבה לווהו לבית עולמו והספידוהו כהלכה וכשבאתי לביתי נצטייר לי בדמיוני אילן גדול ועב מינקותו ועד צמרתו. אולם העלים המועטים המכסים אותו הולכים ומצטהבים, הולכים ונושרים ועדיין לא נראים ציצים אחרים תחתיהם עדיין לא נראו... („צלילים טמירים", „העברי" גליון ח' ר"ח אדר תרע"ז ל־מ. פקר, בנו של הרב נתן פקר, תלמיד ישיבת וולוז'ין אף הוא בתקופת הנצי"ב — רח"ס).

רבי מאיר נח הלוי לוין

נולד בשנת תקצ"ד בברעזי (מחוז פרוזין, פלך גרוזנה) לאביו הנכבד, הגגיד ר' שמשון רפאל הלוי שהתייחס למהרש"א ולעוד אישי רוח מפורסמים. ר' מאיר נח קבל חנוך תלמודי מובהק והצטיין עוד בילדותו בכשרונותיו המופלאים. בגיל י"א היה בקי בע"פ בסדר „מועד" ומפרשיו ובעוד זמן מה הצטיין בלימודה של תורה בבקיאותו המופלאה בשכלו העמוק ובתפיסתו המהירה. בחן אותו פעם הגאון ר' יעקב אב"ד קארלין בעל ה„משכנות יעקב" (והוא וואלאזינאי מובהק, תלמיד־חבר להגאון רבנו חיים מייסד הישיבה) ויחזה בו עתידות כרב גדול ומנהיג דתי מבורך בקהלה גדולה. כבן י"ד היה לתלמידו של הגאון ר' יעקב פדווה האב"ד בריסק דליטא. כעבור שלש שנים הוסמך על ידו לרבנות.

הגאון ר' אליעזר פריד האב"ד ור"מ ראשון בוואלאזין בחר בו להיות חתנו בגיל ט"ו ובהיותו סמוך מספר שנים על שולחן חותנו בעיר רבנותו זו התקדם החתן צעיר זה ביידע התלמודי שלו כאחד הגדולים בארץ ונתפרסם אז כדרשן מובהק, פה מפיק מרגליות. השתלם גם במקצוע האגדה והמחשבה הישראלית המקורית מחכמי ישראל המובהקים שבדורות הקודמים, היה למועמד רצוי במאד לכהונת רבנות בקהלות חשובות שבפולין וליטא. רבנותו הראשונה היתה איווניץ — הסמוכה לוואלאזין (תרי"ח—תרכ"ב), משם עבר לסטאוויסק (פלך לומזה),

בהיותו שם רצתה בו קהלת פרושניץ לרב, אולם יהודי סטאוויסק סרבו לוותר עליו. בענין זה התקיים דין תורה לפני הגאון הצדיק ר' אברהם לנדא אב"ד ציכנוב שבפולין וזכתה בו סטאוויסק.

בשנות תרל"ג—תרמ"ו היה ר' מאיר נח אב"ד סטויבץ ובשנת תרמ"ו נלקח אחר כבוד להיות רב בקהלת מוסקבה החשובה (בתור ממלא מקומו של ש"ב אשתו, הגאון ר' חיים ברלין בהנצי"ב מוואלאזין). על פעולותיו המבורכות של הרב ר' מאיר נח בסטויבץ באה קורספונדנציה מיוחדת מסטויבצאי בעתון „המליץ" — משנת תרמ"ה (מס' 50) כדלהלן: „הרב הגדול ר' מאיר נח השוכן כבוד בתוכנו, במקום תורתו חכמתו ובמקום כשרונו לדון ולהורות שם שאר רוחו לכל עניני הכלל, מקרב רחוקים בזרועו מבין העולם החדש הודות להרב החכם הזה שורר שלום בעיר ואין פרץ ואין ריב בשים לב לנ"ל מביע כותב דברים אלה דאגתו הוא ודאגת בני סטויבץ ש...אך כעת נשמע כי מוסקבה נשאה עיניה אל הרב וגם הוא השיב אהבה אל חיקה ונכון הוא לעזוב את סטאלבצי באחותה הבכירה והטובה ממנה... ונתעורר הדאגה פן יפלו למשואות כל משטרי העיר וכבר נראה פרץ גבעה בחומת השלום. בהתחשב בנ"ל פונה הכותב (ר' יוסף הורוביץ) מעל העתון העברי ה„צפירה" „לבני עדת מאסקווא להניח לקהלת סטאלבצי את הרב אשר בו תתפאר" אולם אנשי מוסקבה לא התחשבו בדברי הקורספודנציה הנ"ל ותודות למאמציה עבר ר' מאיר נח למוסקבה למלא תפקיד רב רוחני לעדה היהודית הצעירה החדשה שהתפתחה שם במהירות בכמותה ובאכותה גם יחד.

הוא השפיע על כל ארבעת החוגים היהודיים שבמקום לפי הרכב מקומות מוצאם הקודם יהודי ליטא ופולין (על שני אגפיהם חסידים, ברובם חב"דיים ו„מתנגדים") שגם פה בבירת רוסיה לא שינו תלבשתם המסורתית שפת דיבורם שבאידיש והווי היהודי המיוחד שבתחום המושב. יהודים נאורים שהפשיטו מעליהם צורתם הקודמת שינו בגדיהם ושפתם וקבלו נימוסים חיצוניים מהסביבה הכללית לפי רוח הזמן החדש האינטליגנציה החפשית: רופאים, רוקחים, עורכי דין וכדומה, שהם כבר רחוקים מהיהדות וילידי קורלאנד וליפלאנד — גרמנים למחצה שהוו חטיבה מיוחדת בפני עצמה. ר' מאיר נח לווין ידע להאציל מרוחו על כל השכבות הנ"ל במישרין על שני החוגים הראשונים ובעקיפין גם על השנים האחרים אם כי זיקתם של שני חוגים אלה היתה קרובה מבחינה תכונתית־אישית להרב מטעם המלכות (ז. מינור) והוקירוהו והעריצוהו גם הגבירים המפורסמים מבין היהודים שהיו תושבי מוסקבה בבעלי זכות מיוחדת.

הרב מאיר נח ניצל גבירים אלה לטובת שתדלנות ועסקנות צבורית יהודית, וכן התרימם למוסדות התורה והחסד שבקהלות ישראל ובמיוחד לישיבת וואלאזין, שהיה קשור אליה כאחד „מבית הרב". היה מתמסר לפעולות לשם בטול והקלת חוקים וגזרות על הפרט ועל הכלל והושיט מלוא עזרתו ליחידים שהיו מתדפקים בשערי מוסקבה להקל מעליהם סבלם האישי, ביחוד היו לו מהלכים בבית האחים המיליונרים לבית פוליאקוב וינצל כח השפעתם בחוגי השררה הרוסית לטובת עניני הצבור היהודי.

הוא שם גם לבו לחזוקה של תורה במוסקבה לייסד שם שתי „חברות־ש"ס" באחת מהם הגיד הוא בעצמו שעור לחבר לומדים שביניהם נמנו הנגידים הלמדנים ר' ברוך פריידנברג, ר' יהושע זליג פרסיץ ושני הגיסים (חתני ר' קלונימוס זאב וויסוצקי) ר' ברוך בענדט גאברונסקי ורפאל שלמה גוץ.

כאשר גורשו יהודי מוסקבה יצא ר' מאיר נח את מוסקבה ועבר לכהן בשנת תרנ"ד כאב"ד וולוז'ין במקומו של הנצי"ב תרם הרבה ומאוחר יותר זכה להיות עד לפתיחת הישיבה מחדש. לפי המלצת גדולי תורה שמש זמן מה בכהונת ראש הישיבה באופן בלתי רשמי אולם רק לזמן קצר בלבד והוא עובר לווילנא שם כיהן כמ"מ ומו"צ בשנת תרנ"ו ואת מקומו תפס הג"ר רפאל שפירא חתן הנצי"ב.

גם בווילנא תפס ר' מאיר נח מקום מרכזי בחיי הרוח והדת שבמקום. דרשותיו כמ"מ מו"צ היו מלאות תוכן רב, פיו הפיק דברי מחשבה מתוך הבעה נעימה ובטוי בהיר והיו לשיחות היום בקרב כל חוגי יהודי העיר. היו באים לשמוע אותו לא רק בני המונים הרחבים, כי אם גם חוגי הלמדנים ואנשי האצולה היהודית שבעיר — גדולה ומגוונת — כווילנה.

ר' מאיר נח התמסר גם לעניינים כלליים וצבוריים. היה מייסד של הבאנק היהודי העממי הראשון בעיר ובאסיפת היסוד להקמת המוסד השתתף בכמה אלפי רובל כסף מרכושו הפרטי, וכך היתה דרכו להיות ראשון לתרום למוסדות חסד וצדקה בווילנה. עשה הרבה לחזוק לימודה של התורה בבתי המדרשות המרובים שבווילנה וכן היה פטרונם של זקני „מנין" הלומדים בבית מדרשו של הגר"א אשר תורתם היתה אומנותם. במלאת מאה שנה לפטירת הגר"א (ה' דחוהמ"ס תרנ"ח) יסד ר' מאיר נח שעור קבוע לאברכים — מוסמכים בבית המדרש הנ"ל, ללמוד מדי יום ביומו מבאורי הגר"א על שולחן ערוך, והשמיע מספר שעורים לדוגמא. לשיעורים אלה אפשר היה להצטרף מבחינת הידע וההבנה רק ללמדנים מובהקים וזה מוכיח לנו על גדלותו התורנית של ר' מאיר נח.

היה גם ביבליופיל גדול, ספרייתו התורנית הכילה אלפי ספרים חשובים,

רבים מהם יקרי המציאות בכל קצוות התורה שתפסו כמה חדרים במעונו המרווח והיו גם כאלה שלא נמצאו בספרית שטראשון המהוללה (ברצון רב היה משאיל ספרים מספריתו למחברים יחידי סגולה שהיו זקוקים להם לרגל עבודתם התורנית־תלמודית, ביניהם נמנו התלמיד החכם החוקר ר' דוב בער ראטנער בעל ה„אהבת ציון וירושלים" ו„מקור ברוך" על סדור התפילה.

ר' מאיר היה מראה פנים מסבירות לתנועת חיבת ציון. דרש רבות מעל במת בית הכנסת הגדול בווילנה בשבחה של ההתישבות החדשה בארץ ישראל, היה משתתף בחגיגות שבת נחמו שנקבע כיום השנה הקבוע של חברת חובבי ציון בווילנה. העלה זכרם של גדולי חובבי ציון ר' מרדכי עליאשברג ר' שמואל יוסף פין ור' שמואל מוהליבר במשא דבריו הספדים מיוחדים עליהם. חוות דעתו החיובית לתנועת „חובבי ציון" הובאה בספר „שיבת ציון" לר' אברהם יעקב סלוצקי.

בספר „בונה ירושלים" (ווילנה תרנ"ט) לר' חיים אורי בהג"ר בצלאל הכהן מובא הספדו של „הגאון הגדול המפורסם מאיר נח לעווין המ"מ ומו"צ דפ"ק ווילנא" בביהכ"נ הג' דפ"ק על הגר"ע הילדעסהיימער שכאשר ראה אשר עמוד התורה הולך ורפה עמד בפרץ ועשה ישיבה גדולה בעיר הבירה ברלין ללמד שם עם בחורים תורה ומוסר והשכלה ועליו נוכל לקרא ולאמר כמה גדולים מעשה חייא, וכמה רבנים יצאו מהישיבה הגדולה אשר לו.

ר' גבריאל זאב מרגלית מ"מ ומו"צ בהורודנה שהכיר מקרוב את ר' מאיר נח לוין מציין בספרו „שם עולם", בו כינס מקצת מדרשותיו של רמ"נ להנצחתו ...לעובד ה' באמונה ויראה טהורה והיה איש מהיר במלאכתו ועמל ויגע ברעיון לבו למצא מחשבות בעצה איך להקים מסורת על בנים בדרך התורה והאמונה ולא טרח נפשו מכל טורח גם בימי זקנה ושיבה מלעשות כל אשר מצא לטוב בפני האלקים ומזכיר גם שהיה ממייסדי „תפארת בחורים" בווילנה... בספר זה נמצא גם הספד שנשא עליו ידיד נעוריו הגאון ר' אליהו חיים מייזל רבה של לודז'.

יש לציין שעם כל היותו סבלן ביחסו לאחרים במישור הקהלתי בעניני צבור ועדה, תקיף היה ר' מאיר נח בדעתו בכל מה שקשור בשמירה על צביון נוהגים ומנהגים מסורתיים בכל מה שקשור בעניני בית כנסת ונגד כל שנוי או פגיעה בצביון חיי הדת הכלליים שבווילנה הגדולה, אשר משכיליה צפו רק לכך. והיה מעשה ומשכילים מסוימים רצו לעשות מקלויז של הגביר גורדון בית כנסת לנאורים „קארשוהל" וזה בהסכמת יורשי הגביר הנכבד הנ"ל. ר' מאיר נח עמד בכל התקף נגד זה בתגובה חריפה באחת מדרשותיו והתכנית סוכלה. אותו הדבר

בטכס חנוכת מבנה חדש לביהכנ״ס לנאורים הרשמי („טהרת הקדש״) החרים ר׳ מאיר נח חגיגה זו אם כי אנשי השררה הרוסית היו נוכחים בה. נימוקו: הבימה אינה באמצע שטח בית הכנסת. עזרת הנשים אינה מגודרת כדבעי והחזן אינו עטוף בטלית גדולה המכסה רובו של הגוף.

ניתן לציין שבגלל שלשת הדברים הנ״ל (שאי אפשר היה לבטלם מצד שלומי אמוני ישראל בווילנה עם הווסד ביהכנ״ס בנ״ל לעדת ה„נאורים״ הנ״ל) הרי אף פעם לא דרסה רגליהם של רבני מו״צ ווילנה בביהכנ״ס זה ואף היראים והשלמים מבין בעלי הבתים שבווילנה ומחוצה לה לא דרכה רגליהם בבית כנסת זה.

*

מרת שולמית ברכה רייגע, בת הרב הגאון ר׳ אליעזר יצחק האב״ד ור״מ דוואלאזין ואשת נעוריו של הרב הגאון ר׳ חיים מאיר נח לוין מ״מ מו״צ ווילנה היתה אשה „גדולה״ במלוא מובן המילה. משכילה מובהקת מושלמת בעניני יהדות בקיאה במדרשים ואגדות בפרשנות המקרא ובעלת יידע רב בעניני דת ודין בהליכות שבחיי יום יום. היתה גם סמל הטוב הרחמים והנדיבות ומשכילה אל דלים ואביוני אדם אשר דרשו עזרתה מקרוב ומרחוק.

הרבנית ברכה רייגע החזיקה במורשת ומסורת אבות במלא הדיוק והקפדנות כיאות לאחת המיוחדת שבמשפחת בית הרב דוולאזין. לא זזה תמיד מן השולחן ערוך אף כמלוא נימה והיתה מקדשת בנוהגיה ובאורחות חייה בכך את שם שמים ברבים בקרב כל החוגים שבהם היתה נמצאת וכולם ראו בה סמל יהדות מושלמת של כל מידה נכונה לבין אדם למקום ובזה קנתה עולמה והנציחה את שמה בזה ובבא.

הרבנית לווין שבקה חיים לכל חי בט״ז באייר תרס״ב בגיל שבעים. המונים המונים נהרו אחרי מטתה ללוותה לבית עולמה שבווילנה. גדולי העיר ונכבדיה נקבצו ובאו לחלק לה את הכבוד האחרון, ובמעמד גדולי העיר וכל חוגי הצבור הווילנאי נשא עליה מספד מר אלוף נעוריה הרב הגאון המ״מ מו״צ דמתא ווילנה. הוא תאר אותה כהחכמה בנשים אשת תושיה וחסדים שידעה לשמור על כבוד גזע ישישים וכתבה פרק מזהיר משלה בתולדות „בית הרב״ דוואלזין. (לפי „הצפירה״ — תרס״ב [מס׳ 125] ועוד מקורות).

ר׳ מאיר נח נפטר ערירי בי״ד בשבט תרס״ד השאיר אחריו בכתובים חדושי הלכה וגם חלק מדרשותיו, ביחוד מהזמן האחרון עת כהן כמו״ץ בווילנה.

רבי חיים ברלין זצ"ל

רבי חיים ברלין נולד בשנת תקצ"ב בוואלוזין לאביו הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) ראש ישיבה ואב"ד דשם, שהיה מפורסם בתקופתו בחוגי הרבנים והלמדנים, כאחד ממרביצי התורה המובהקים ביותר בדורות האחרונים. רבי חיים קבל את חנוכו אצל אביו בישיבת וולוז'ין המפורסמת ואצל הר"ם השני הרב הגאון רבי אליעזר יצחק פריד.

בהיותו עוד צעיר לימים התחתן עם בתו של נכבד אחד בשקלוב שברוסיה הלבנה ממשפחת צייטלין המפורסמת, וישב באהלה של תורה בעיר מגורי חותנו כמה שנים. הוא קבע שם עתים לתורה עם האב"ד דשם הגאון רבי יצחק אביגדור ושימש אצלו גם בהוראה, דבר שהביא לו תועלת גדולה בעת „שמשו" אח"כ, כרב אב"ד בקהלות גדולות בישראל. בהיותו בן ל"ג בתרכ"ה הוזמן רבי חיים ברלין להיות רב אב"ד במוסקבה. הוא היה הרב הראשון של קהלה צעירה זו, שקבלה אז את זכויותיה כגוף צבורי יהודי מוכר ומאושר על ידי הצאר הרוסי אלכסנדר השני.

כשרבי חיים ברלין קבל רבנות קהלה זו, ערכה לו העדה קבלת פנים מפוארת, בתוך הבאים לשחר פניו היו גם החיילים העברים המרובים שבסביבה והוגש לו מטעם חשובי הקהלה „קערת כסף ועליו מפותח שמו לתפארת" ולכל תושבי מאסקוא היה ששון ושמחה ויקר".

קהלת מוסקבה התפתחה במהירות מופלאה ושמשה כבר אז מרכז לא רק ליהודים שבפלכי רוסיה הפנימית, אלא גם לתושבי הערים שבתחום המושב, שהיו מקיימות משא־ומתן תמידי עם החוגים המסחריים שבמוסקבה. ביתו של הרב הצעיר רבי חיים ברלין היה פתוח לרווחה לכל אלה הבאים מקרוב ומרחוק למטרופולין מוסקבה. את כולם היה מקבל בסבר פנים יפות, הצטיין במדותיו התרומיות במלא מובן המלה. הודות לסגולותיו אלו רכש את חיבתם והוקרתם של אנשים מחוגים שונים, מתנגדים וחסידים, זקנים וצעירים יחד והכל כבדוהו, הוא דאג בהרבה לשמירת שבת שלא יבולע לה בכרך גדול זה, לחינוך תורני על ידי דאגה לקיומו של התלמוד תורה במוסקבה ובכלל לצביון מסורתי במקום זה. כשנאורי מוסקבה רצו לתקן תיקונים בבית המדרש המרכזי שברובע היהודי לפי רוח הקידמה והנאוריות כמלבושי שרד מיוחדים: לחזן והמשוררים, הנמכת גובה המחיצה בעזת נשים שביצע וכדומה התקומם נגדם רבי חיים ברלין בכל התוקף וזממם זה לא בוצע כי אם בעוד כמה שנים בבית הכנסת החדש שהוקם ואשר התרכזו בו המתקדמים. בקשר לזה יש לציין אחד ממאמריו של הרב ר' חיים

ברלין שפרסם הסופר יהושע מזח ב„גן פרחים" שלו (כרך א') ושבו מביע רבה של מוסקבה את חוות דעתו נגד מנהגים חדשים בבתי־הכנסת החדשים ש„בהשקפה הראשונה הם טובים" ו„אולי" זה „יראה בעיניך דרך נכון לשם שמים להכניס המנהגים האלה גם בינינו" — ואף על פי כן „לא תעשה כן לה' אלקיך" ואסור לשנות ממטבע שטבעו חכמי הדורות הקודמים בענינים אלה על חשבון „תפארת בעיני העמים", כי כן דרכו של יצר הרע...

הרב חיים ברלין הכיר גם את תנאי המצב הכלליים ואת המציאות הממשית. מענין הוא דרושו בראש השנה תרמ"א על דבר אומנות לצעירי ישראל אשר יסדו נדיבי עם אלקי אברהם ובראשם השר פאליקאוו. רבי חיים ברלין רואה בחברה זו „שומר ידו מעשות כל רע בין אדם לחברו בדרכים עקלקלות במסחר" ומה גם „בזמן אשר כל צרכי החיים ההכרחיים עולים למעלה ראש וידל ישראל עד מאד". על ידי זה ש„תתרבה אומנות ומלאכה בישראל יתקדש ויתאהב שם שמים על ידינו" וזה יועיל גם נגד חילול שבת, היות ובכרכים הגדולים הרבה מהצעירים המחפשים עבודה מחפשים להם גם „ארחות עקלקלות לדרך ימי חייהם בדרכים נלוזות. כאלה המעבירות אותם על דעתם ועל דעת קונם ויתמכרו גם לחילול שבת בפרהסיא, ונמצא שם שמים ושם ישראל מחולל בלאומים".

חברה זו שמחוללה היה פוליאקאוו וידועה בשם „אורט" עשתה אמנם הרבה ללימוד המלאכה והמקצוע בישראל בשבעים השנים האחרונות ופעילותה זו נמשכת גם כעת במדינת ישראל. בדרך כלל היה רבי חיים ברלין מפורסם גם כדרשן גדול יודע למזג את הדרשנות הוותיקה הקלאסית עם לבוש חיצוני נאה להשמיע לפני הקהל עמדה והשקפה תורתית מוסברת יפה המושתתת על יסודות דברי חז"ל על ענינים שונים העומדים על הפרק וכל זה במשפטים חתוכים קצובים בסגנון מלוטש וצח.

כדוגמה לדברינו אלה: „אבל הכבד שנשא רבי חיים ברלין בשנת תרל"ח בבית המדרש המרכזי במוסקבה על „מות השר בארן יוסף המכונה יוזיל למשפחת גינצבורג". ר"ח ברלין השווה את הנפטר הזה כ„רבה דעמיה ומדברנא דאומתיה" — דורש טוב לעמו בכל מאמצי כחו ובכל עת שהיה בא לפניו איזה ענין הנוגע לכלל ישראל ותורתו לא הסתכל על בריאות גופו ולא על איבוד ממונו, והיה מקריב כל אלה על מזבח אהבת ישראל ותורתם והיה מהיר במלאכתו להתייצב לפני גדולים להוציא לאור משפט עמו ותורתו וכל זכויותינו במדינה, כאשר לנו היום מידו הם לנו... אלמלא הוא מי יודע אם היינו במעמד חירותינו כהיום, ובכל פעם שהיה מליץ טוב עלינו לפני שרי הממשלה להעמידנו בשמירת

דתנו ותורתנו הקדושה היו דבריו נשמעים, כאשר הבטיחו לנו חז"ל ושכל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים".

באותן השנים שנות פעילותו של רבי חיים ברלין כרב הקהלה במוסקבה, היה מקושר בברית ידידות עם הגאון רבי יצחק בלאזר רב בעיר הבירה השניה — פטרבורג. והיו מחליפים ביניהם לעתים קרובות מכתבים תורניים וידידותיים ברוב אהבה ורעות. כשהביאה אותם אחר כך השגחה ששניהם יהיו בירושלים, היו מבקרים זה את זה חליפות והשתעשעו בדברי תורה ואמרי מוסר ורבי חיים ברלין עמד אצל הגאון ר' יצחק בלזר ברגע יציאת נשמתו.

בשנת תרמ"ד יצא רבי חיים ברלין את מוסקבה. גרמו לזה סבות פרטיות משפחתיות. משך שנים אחדות התגורר בביאלי (מחוז שדלץ בפולניה הקונגרסאית) מקום מגורי אשתו השניה. בימי שבתו בביאלי הסמוכה לבריסק דליטה ניתנה לו ההזדמנות לבקר לעתים מסוימות את שאר בשרו הגאון רבי יוסף דוב סולובייציק האב"ד דבריסק וימי בקוריו אצל גאון זה נחשבו אצלו כימי חג.

מעברו של רבי חיים לעיר מלאה חסידים עוררה תסיסה בין יהודי ליטא ורוסיה ואף הגיעה אל דפי העתונות. רבי חיים ישב בביאלה שנים מועטות, ואחר פטירת אשתו שב לוולוז'ין.

בשנת תרנ"א מתפרסמת הידיעה כי הרה"ג הגדול ר"ם ומנהל ישיבת וואלאזין, חדל מפני זקנה ושיבה להגיד שעורו לפני תלמידיו המתאבקים בעפר רגלו והניח מקומו לבנו הרה"ג ר' חיים ברלין ולנכדו הרה"ג ר' חיים סאלאוויציג.

וכך מסופר במכתב מיוחד ממינסק ל„המליץ" תרנ"א, כ"ו באד"א גל' 45):

„בימים אחרונים היתה עירנו לתלפיות שהכל פונים אליו; כי התאספו לעירנו רבנים וגאוני ארץ לטכס עצה להטיב מצבה החמרי והמוסרי של ישיבת וואלאזין — האוניבערזיטעט היחיד והמיוחד בארצנו לגדל רבנים ולמנות ראש מתיבתא עליה, כי גאון דורנו ורבנו הישיש ר' נפתלי צבי ברלין היו"ר, החובב ציון האמיתי ומראה חיבתו לציון בפועל, עוזב את משמרתו הכבודה משמרת הקודש ונכון הוא לשום פעמיו לארצנו הקדושה, לבל שם שארית ימיו (יאריכם ה') בתורה, בעבודה וביראת ה' ולטעת גם את בני ביתו (הכוונה לשני בניו הצעירים מאיר ויעקב) על אדמת הקודש, ובעזבו משמרתו תשאר הישיבה כספינה בלי קברניט ותלמידיה יהיו נטושים כצאן בלי רועה. וישלח ספרים ואגרות אל כל רבני הסביבה כי יבואו אל עירנו להוועץ עם מרנא הגאון מד"א דמחננו (המד"א [מרא דאתרא] במינסק היה אז הגאון ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן הודיע בשם „הגדול ממינסק" חתנו הגאון ר' אליעזר רבינוביץ, הסמוך

על שולחן חותנו היה תלמיד ותיק בישיבת וואלאזין), וכן קמה והיהה האסיפה ואחרי שקלא וטריא ארוכה נבחר בנו הגאון ר' חיים שליט"א, מי שהיה מ"מ ומ"ץ בבירת מאסקווא, פה אחד מאת כל הנאספים לראש מתיבתא דוואלאזין, ולקבץ כסף מנדיבי עמנו לכלכל את הישיבה שממנה תצא תורה ואורה, למלאות קופתה הריקה ולשלם חובותיה מימים עברו.

המודיע על אסיפת מנוי זה „אליעזר בראון" מסיים דבריו במילים אלו: מהראוי כי נדיבי בני עמנו בכל מקומות מושבותיהם יתעוררו הפעם בלב מתנה וביד פתוחה ונדיבה להיות לעזרה לישיבה המהוללה הזאת המפיצה קרני אורה על כל סביבותינו, לתמכה ולסעדה ולכונן אישיותה על בסיס נכון וקיים, למען תעמוד לעד לעולם לכבוד עמנו ולתפארת".

לאחר הבחרו פרץ בישיבה כמעט מרד ותסיסה גדולה קמה בין אלו מתלמידי הישיבה אשר לא רצו במנוי זה, הדים למרד זה אנו מוצאים מעל דפי העתון „המליץ" בו פרסם אחד התלמידים תלונותיו ובתשובת תלמיד אחר (בגליון 63 י"ט באדר שני תרנ"א במדור „מעשים בכל יום בארצנו").

תלמיד מצטט את תלונתו של גמזו מגליון מס' 54 בהמליץ, וכך הוא ממשיך:

...האם גם ל„מתנגדים" יש משפט ירושה וחזקה?

מדוע עברו בשתיקה על כל חכמי הזמן? ובמה זכתה העיר מינסק ומי היו הבוחרים? לפי דעתי התמנות ראש ישיבה איננה מן הדברים הנעשים בהיסח הדעת אחרי התנור והכיריים בין לילה אחד ועל כן עלינו למנות „ראש ישיבה" אשר כל אחינו שבגולה ידעו ויכירו כי בחור הוא מכל חכמי הזמן?...

והוא משיב: העיר מינסק זכתה להאסיפה יען כי להישיבה גבאים בעיר הנ"ל, ואחד מהם הוא הרב הגביר ר' מרדכי סאלאמאנאוו, ואחרי אשר קראו לאסיפה הלא נראה כי לא כסו את הדבר במשאין, ואם כוונת ה' גמזו כי על הגאון הנצי"ב היה לקרוא אסיפה בריש גלי במכ"ע, באם שכח כי דבר כזה הוא מהנמנעות וכו'.

תשוקת ה' גמזו לדעת עתה מי היו אנשי האסיפה, אך למותר הוא, אחרי כי עתה הדבר כבר נגמר, ובלי ספק נקראו אל האסיפה אנשים מצוינים מכל המפלגות וכלום נשאל כאשר יוגמר איזה שידוך מי היה השדכן?

ועל דבר התמנות הגאון רח"ב לר"ם אשר ישאל: „כלום יש כאן טענת חזקה" הגאון הנ"ל מלבד גדלו בתורה הוא איש משכיל במלוא מובן המילה וחכם גדול בהוויות העולם, סבלן גדול, נופת תטפונה שפתותיו ובמדברו הנאוה הוא לוקח נפשות, מפאת עצמותו ראוי הוא לאותה איצטלא, וכי מפני שגם משפט הירושה יש לו יגרע כחו? ואעידה לי עדים רבים מכירי הגאון הנ"ל, ביחוד

תושבי העיר מאסקוה אשר בחנוהו וראו פעלו בשבתו שם שנים אחדות על כסא הרבנות וכולם יאמרו בפה אחד כי מוכשר הוא מאד להיות ר"ם בישיבת וואלאזין, אחרי כי על ידו נוכל לקוות כי יפתחו חלונות הישיבה האטומים. שמואל דוד בר זאב זקש...

רבי חיים פעל רבות לעזרת אביו הנצי"ב וסייע לגייס כספים לטובת הישיבה. סיוע זה נמשך גם לאחר סגירת הישיבה כשרבי חיים ברלין יצא להשיג כסף לכסוי חובותיו המרובים של הנצי"ב. נסיעה זו עוררה עליו טרוניות הציבור אשר לא יכלו להבין לשם מה נערכת מגבית לישיבה אחרי שזו כבר נסגרה.

רבי חיים משיב על כך במכתבו לעורך „המליץ" ומביע בין היתר תקותו לחדש שוב את הישיבה ולפתוח שעריה וכך הוא כותב:

...על דבר מטרת נסיעתי אודיעו בזה כי לרגלי סגירת הישיבה מטעם שרי הממשלה יר"ה נאחז גם כבוד מר אבא הגאון הצדיק שליט"א בסבך, במסגר חובות עצומים, אשר השתרגו עלו על צוארו לסכום גדול יותר מעשרת אלפים רובל שמגיע ממנו לאחרים שלוה מהם להוצאות הנהגת הישיבה, במשך שנות הנהגתו אותו עד הנה, כארבעים שנה, ומועקה זו תשים בסד רגלו, מבלי אשר יוכל לזוז ממקומו אל המקום אשר יבחר לו ה' בהרי הקודש בירושלים או במקום אחר, עד שישלם נשיונותיו, ואף כי הוא בעצמו מכתת רגליו בעוצם חלישותו לעת זקנתו, בערים הגדולות ומצוינות, בכל זאת בעוה"ר עוד רחקה ישועתו לבוא מברכות אחינו המודדים לו במידה מצומצמת ומקבלים פניו בזעיר אנפין ולא יאבו להכיר את כבוד גדלו ורום ערכו הנשגב. ה' הטוב יכפר בעדם. ואשר על כן פקד עלי לשום פעמי לקרות חוצות, ולתכלית זו לבד קבלתי עלי טורח ומשא סבל הנסיעות הלזו, לקיים מצוות כבוד אב ולהוציא ממסגר נפשו, ולא זולת.

ועל דבר דלתי היכל קדשו שנסגרו, תקוותנו תאמצנו, במבטח עוז זכות התורה הקדושה שיעזרני ה', ע"י רבני גאוני הדור הי"ו ועוד ישאו שערים ראשיהם וינשאו פתחי עולם ויבוא שמה רב גדול וחכם ויודע לשון המדינה, ומורשה משרי הממשלה יר"ה, ותחזור עטרת התורה ליושנה, באופנים שהיו רצויים גם לשרי הממשלה יר"ה. ה' הטוב יגמור בעדנו לטובה, וזכות מר אבא סבא קדישא, הגאון הקדוש רבנו חיים מוואלאזין זצ"ל יעמוד לה, שתהא בנויה על תילה לשם ולתהלה, עד עולם סלה.

מו"ל העתון „המליץ" (אר"ז) מוסיף בשולי ההודעה של הג"ר חיים ברלין מילים אלו:

„יהי ה' עמו להצליחו בדרכו ונדיבי עמנו בחוץ לארץ יתמכוהו להציל כבוד אביו שליט"א. ומאד תנעם לנו בשורתו כי יש תקוה לחדש את הישיבה באופן מאד נעלה, להפיק רצון מאת הרשות ומשאלות הזמן וחפץ כל חובב תורתנו הקדושה. אך על אחת עלינו להעיר, כי ככל הנודע לנו, אך לשוא לנסות כעת דבר בגליל הלימודי ווילנא, כי לא תצלח.

ידוע לנו שהרב חיים ברלין בקר בעוד כמה כרכי ישראל שבמערב: בלונדון, פאריש, בערלין (שם עזר לו הרב הגאון ר' עזריאל הילדסהיימר בבצוע מגבית מצומצמת אצל מספר עשירים מישראל) בפפפד"מ ששם תרם תרומה הגונה הברון הצדיק לבית רוטשילד (ממנו ראו וכן עשו עוד נכבדים אמידים אחרים) ובעוד מספר ערים גדולות שבאנגליה וגרמניה.

לאחר סגירת הישיבה עבר רבי חיים ברלין לכהן ברבנות בעיר קוברין שם ישב מספר שנים, וממנה עבר ליעליסוובטגראד בה כהן כעשר שנים ברבנות. בשנת תרס"ו עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים, שם נחשב מגדולי התורה והיה נערץ על הצבור לכל שכבותיו, עמד בראש מוסדות צבוריים שונים, ומסייע להגאון ר' שמואל סלאנט רבה של ירושלים בהנהגת העיר. הוא נפטר בשנת תרע"ג בן שמונים ואחת שנה והותיר אחריו הרבה כתבי יד המכילים חלק מתורתו, וספריה עשירה בת אלפי כרכים.

הרה"ג ר' שלמה דוד דינקין

שמש כמשגיח בישיבה בתקופת הנצי"ב. מתאר אותו אחד מתלמידי הישיבה: ...מאד מאד חביב בעיני הישיבה: המשגיח הראשי הד"ר דוד אשר מלבד היותו צנא מלא ספרא ובעל מחקר הוא גם בעל מידות מצוינות עושה מלאכתו מלאכת ה', מלאכת ההשגחה על הישיבה באמונה ובישרת לבב ובכ"ז הוא אהוב וחביב ונעים בעיני בני הישיבה, לפי שמנהגו מנהג תלמיד חכם אמיתי, דבורו בנחת עם התלמידים, אינו זורק בהם מרה ואינו מטיל עליהם אימה יתירה...

אחר פטירתו בא' דר"ח תמוז תרנ"ח פרסם עליו אחד ממשכילי העיר וולוז'ין מר אליעזר לייב פערסקי דברי הערכה בעתון המליץ מאותה שנה גל' 48 אותם אנו מביאים כאן בקצורים:

...הרה"ג ר' שלמה דינקין מו"צ דעירנו (אחרי הסגר הישיבה וצאת הנצי"ב, ר' חיים ברלין ור' חיים סולובייציג את וואלאזין נתמנה המשגיח הנ"ל כמו"צ העיירה) היה גדול בתורה בש"ס ופוסקים בתשובות ראשונים ואחרונים עד להפליא. שתי שנים יש בעל כסא הרבנות בפרופויסק (פלך מוהילוב). שמו הטוב

הגיע לנצי"ב ויקחהו למשגיח וי"ב שנה עבד במשרה זו (תר"ם—תרנ"ב) — באמונה. במשך שנים אלו כשהנצי"ב לא היה בביתו הגיד הוא את השיעור בפני בני הישיבה (בוודאי לבני הישיבה הצעירים בראשית צעדיהם). כשהנצי"ב יצא את וואלאזין היה הוא למו"צ, ושש שנים וחצי שמש בכהונה זו. כל השנים שהיה בוואלאזין הגיד גם שעור בגמרא מדי יום ביומו לפני לומדי העיר. היה מתמיד גדול וגם בעל מידות תרומיות, נוח לבריות ומקבל כל אחד בסבר פנים יפות, ובחן אשר היה שפוך על שפתיו הרגין לבות עצובים ונדכאים. הספידוהו: ר' מאיר רובינזון אב"ד ראדושקביץ, ר' אריה דבורצקי אב"ד איווניץ (סמוכה לוואלאזין) ואחריו ר' יצחק קוטיק מו"צ דעירנו. בן ס"ד היה במותו, השאיר אלמנה, ונכבדי העיר הקציבו לה שכירות גם עתה כבימי רבנו שהיה חי.

הרה"ג ר' אברהם דרושקוביץ

משגיח ומנהל בישיבת וולוז'ין בשנים תרס"ה—תרע"ד, בתקופת ר' רפאל. לפי דברי ההקדמה לספרו „שערי הוראה" (שהוא מעין מפתח על שולחן ערוך יורה דעה למצוא דבר חפץ כל דין ושאלה מאיסור והיתר ע"פ א"ב מקומו בשו"ע יו"ד ובט"ז, ש"ך, פרי מגדים, באר היטב ופתחי תשובה וגם כמה שאלות ב„היכי תמצי" ועוד איזה חדושים והערות).

בימי חרפו למד בישיבות הגדולות ויצק מים על ידי גדולי הדור. בימי אברכיותו למד בכולל קובנה והגרשכבה"ג ר' יצחק אלחנן ספקטור הסמיכו להוראה. אח"כ שימש ברבנות שנים אחדות בערה שאט (פלך קובנה) ועשר שנים (תרס"ה—תרע"ה) היה משגיח ומנהל בישיבת וואלוזין. בגלל המלחמה (העולמית הראשנוה) שנתקרבה לוואלוזין הוכרח יחד עם כל בני הישיבה, המנהלים והגאון ר' רפאל שפירא זצ"ל אב"ד ור"מ ובניו הרבנים הגאונים שליט"א לצאת משם לגולה.

כעבור סערת המלחמה והסערות שהתחוללו אז ברוסיה הצליח ר' אברהם דרוששקאוויץ לעקור משם וביחד עם בני משפחתו הגיע לליטא התיישב בקובנה וישב שם על התורה והעבודה באופן פרטי מבלי לשמש כבר כרב, כן וויתר על משרתו הקודמת בישיבת וואלז'ין שנפתחה מחדש בשנת תרפ"ב.

הרב אברהם דרושקוביץ קבל חינוך מוסרי בתלמוד תורה בקעלם ויצק מים על ידו של חכם המוסר הגה"צ ר' שמחה זיסל. לספרו הנ"ל צרף הרב דרוקשוביץ פתיחה מיוחדת במעלת החזקת התורה בה הוא מביא דבר תורה ממחנכו ומשפיע זה.

הגאון ר' אברהם דוב שפירא האב"ד דקובנה כותב עליו: הרב הגאון מלא דבר ה' ומצוין ביראת שמים ועל ספרו הנ"ל „אשר בו פתח שערי ציון מצוינים בהוראת מקום הפוסקים בש"ע ונושאי כליו לסימנים להיותו לתועלת לומדים דבעי למילף מציאה מחיפוש ולהקל את השינון וגברא רבא קא אתינא אשר עמל ויגע הרבה בתורה ודרכי הוראה ועשה אזנים לקצתן וגם אסף כמאה „היכי תימצי" וחדו"ת בעניני יורה דעה שיש בהם ענין לפני המעיין.

כמו"כ הוציא לאור ספר שני ...ספר חדושי ובאורי רבנו הגר"א על המסכתות ברכות ושבת, בהלכה ובאגדה (אשר) היו מפוזרים בהרבה ספרים של הגר"א מווילנא. ...חובר בעז"ה ע"י המסדר והמו"ל אברהם דרושקאוויץ, מלפנים רב בשאט בליטא ומנהל ומשגיח הישיבה דוואלוזין שנת ת"ש (בדפוס ש. מובשוביץ, קיידאן ליטא, 1940).

המסדר המו"ל הנ"ל אסף את החומר מביאורי הגר"א על ארבעת חלקי השולחן ערוך מ„משנת אליהו" על סדר זרעים ומס' שבת ואליהו רבא על טהרות ומספר „אמרי נועם" על ברכות והערות מהרב ר' אריה לייב אב"ד קרעטינגן ועוד מספריו שבהלכה ואגדה.

מפני שהזמן גרמא: התחלת מלחמת העולם השניה, אבדן פולין, התחלת השמדה של יהודי פולין, כניסת הסובייטים לליטא (הקובנאית) ועוד הביא לדפוס רק לברכות ושבת והרב הנ"ל מבטיח להוציא לאור חידושיו ובאוריו על כל הש"ס, אך לא זכה לברך על המוגמר.

פרק כג

מעשים ומאורעות

קבוץ ברודסקי

בשלהי שנת תרמ"ו תרם הנדיב הנכבד ר' ישראל בראדסקי מקיוב קרן להחזקת תלמידים בישיבה שיכינו עצמם להוראה וע"כ מספר במכתבו ל„המליץ" י"ב בתשרי תרמ"ז (11.11.1886) המשגיח ר' שלמה דוד דינקין:

וואלאזין (פ. ווילנא) צום גדליה תרמ"ז — הנני להגיד קבל עם את צדקת פזרונו של הרב הגביר הנדיב המפורסם מוהר"ר ישראל בראדסקי מקיוב, אשר ממרום מצבו השפיל לראות בשפלות התורה, אשר ירדה פלאים בעוה"ר ויאציל מהונו סך עשרים וחמישה אלף רו"כ, ויקנה בהם ששים אקציען הנושאים פרי סך שני אלפים רו"כ לשנה, להיות לעשרה תלמידי חכמים מופלגים אשר ישבו לפני ה' בישיבת וואלאזין, להכין עצמם להוראה בישראל לא פחות משלש שנים ולא יותר מחמש, ואחרי כן יפנו מקום לעשרה מופלגים אחרים תחתיהם. וכן יהיו חליפות עד ביאת הגואל.

זכרה לו ה' להגביר הנדיב הזה לטובה, יואל ה' וחק שפע ברכה עושר ואושר על ראש הגביר הנ"ל ועל זרעו עד עולם. הכו"ח בפקודת הגאון מ' נציב הר"ם דפה. שלמה דוד דינקין, משגיח בישיבת וואלאזין...

להלן תקנות הקרן כפי שהובאו ב„קבץ על יד" תשי"א, ספר ה' מעזבונו של ר' מיכל רבינוביץ:

בשנת חמשת אלפים תקס"ז העיר ה' את רוחו של מאורנו רבן של כל בני הגולה הגאון האמיתי החסיד המפורסם בצדקתו בכל תפוצת ישראל מרן הר' ר' חיים זצ"ל מוואלאזין ויסד בעיר מושבו עיר קטנה מפלך ווילנא מחוז אכסניא ישיבה מתלמידים לומדי תורה ושהמצוינים בהם מתלמידי הישיבה או מצוינים בלימוד ממקומות אחרים ישלימו א"ע בלימוד הלכה למעשה ושלא ישארו אחינו שבגולה בלא מורי הוראה בישראל וזכות של מרן הגאון זצ"ל עמדה למקום

המקודש על ידו שהישיבה שיסד מתקימת זה יותר משמונים שנה והיא האחת בגולה שכמעט כל גדולי ישראל ומורי הוראה יצאו מאהל תורה הזה.

וכאשר כל קיומה של הישיבה הנ"ל הוא מנדיבי עם בנדבתם מדי שנה העיר ה' את לב הגביר האדיר המפורסם לתהלה מוהר"ר ישראל בראדסקי נ"י להרים קרן קיימת סך ששים אקציען קייעווער זעמלי באנק אשר הפירות מהם עולה עתה מדי שנה לסך שני אלפים רובל כסף ושיהי' הפירות האלה להחזקת עשרה אנשים המצוינים בלימוד התורה או מתלמידי הישיבה או שיבואו לוואלזין ממקומות אחרים להקדיש את עצמם לשקוד על התורה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ולהשלים א"ע להיות מורי הוראה בישראל על פי החוקים המבוארים למטה:

א' — הפירות שיהי' מהקרן קימת מדי שנה אחרי שיופרש מהפירות חמשה למאה שיהי' לאוצר מוכן יחולק מותר הפירות לעשרה חלקים שוים וכל אחד מעשרה אנשים הנ"ל יקבל מזה חלק העשירי.

ב' — אם תהיה שנה שלא יתקבצו כל העשרה אנשים אזי חלקי אותם שלא יהיו יסופח להאוצר מוכן.

ג' — עבור המעות שיקובץ להאוצר מוכן תמיד נירות שישאו פרי.

ד' — תכלית האוצר מוכן הוא אם אולי ברבות הימים מהשתנות העתים לא ישאו האקציען הקרן קימת פירות כפי שנושאים עתה אזי אם יופחתו הפירות באופן שלא יעלה החלק העשירי מהם לשנים עשר רובל לחדש יטלו מזה האוצר המוכן אך כל זמן שישא הקרן קימת פירות שהחלק העשירי מהם יעלה שנים עשר רו"כ לחדש אזי אין לנגוע באוצר המוכן.

ה' — כאשר יגיע האוצר מוכן ע"י ההפרשה מדי שנה שנה חמשה למאה מהפירות כמבואר בסעיף א' או מנדבה מיוחדת שיהי' לאוצר מוכן הנ"ל ויגיע לסך חמשה עשר אלף רו"כ אזי יפסקו מלהפריש חמשה למאה מהפירות שישא הקרן קימת ויחולק וכל הפירות שישא הקרן קימת להעשרה אנשים היינו לחלקים שוים וכפי המבואר בסעיף א' ב'

ו' — מאוצר המוכן אינם רשאים לקבל רק לתכלית המבואר בסעיף ד' וכן כאשר יגיע האוצר מוכן לסך חמשה עשר אלף רו"כ אזי אם לא ישא הקרן קימת פרי שיעלו לסך שני אלפים רו"כ לשנה ישלימו מהפירות שישא האוצר מוכן לסך שני אלפים רו"כ לשנה ויחולקו לעשרה חלקים כפי שיבואר בסעיף א' ב'.

ז' — הקרן קימת וכן האוצר מוכן יהי' ת"י סוכן שיבחר לו עתה הגביר האדיר המפורסם ר' ישראל בראדסקי והוא הסוכן הנ"ל שיהיה ת"י כל התקנות האלה יושיט באמצעות איזה בית מסחר במדינתנו למנהל הישיבה דוואלזין בכל

חצי שנה כמה שיעלה לחלוקת האנשים והמנהל הישיבה הנ״ל יתן לכל אחד מהאנשים מנתו או מדי חדש בחדשו או עבור כמה חדשים או עבור כל החצי שנה מקודם כפי ראות עיניו ולמען ידע הסוכן כמה אנשים נקבצו מדי שנה אזי בכל תחלת השנה ישלח מנהל הישיבה להסוכן מכתב ויהיה מבואר בו כמה אנשים באו אל הקדש וידע הסוכן כמה לשלוח וכמה לספח לאוצר המוכן כפי המבואר בסעיף ב׳.

ח׳ — האנשים שיקדישו א״ע לזה ישיגו מנתם משך שנים מיום בואם אל הקדש וככלות חמשה שנים יצאו ויבחרו אחרים תחתיהם וכן יהיה תמיד ככלות חמשה שנים יצא מי מהם או כפי המבואר למטה בסעיף ט׳ לסיבה אחרת חלילה אזי יבחרו אחר תחתיו שיהיה משך חמשה שנים מיום בואו אל הקדש הבחירה תהי׳ תמיד ככלות השנה למען תתחיל תמיד לכל אחד שנתנו משנה החדש היינו מר״ח תשרי.

ט׳ — אם יהיה בהם אנשים שישלימו א״ע במשך שלשה שנים ויסכים הראש מתיבתא שראו ברכה בלמודם במשך הנ״ל ושיהיו ראוים להיות מורי הוראה בישראל בידם לצאת ויבחרו אחרים תחתיהם כמבואר בסעיף ה׳.

י׳ — לעמוד על המבחן מי הוא הראוי לבוא אל הקדש זה יהיה ע״י הראש מתיבתא וע״י מנהל את הישיבה דוולאזין.

י״א — מנהל הישיבה יעשה פינקס מיוחד בו יהיה מבואר כל התקנות האלה בו יהיו נכתבים האנשים שנבחרו בשמותם לבית אבותם למשפחותם, הזמן מתי נכנס כל אחד ומתי יצא וכל אחד מהאנשים יהי׳ לו דף מיוחד שבו יהי׳ מבואר קבלות מעות קיבל ויחתום שמה שמו על הקבלה הכל יהיה מבואר באר היטב בפינקס הנ״ל.

י״ב — כאשר החוב מוטל על כל הלומד בישיבה לבוא לשמוע השיעור הקבוע מדי יום אזי האנשים האלה לאשר הם עסוקים בעניגם אין החוב הזה מוטל עליהם.

י״ג — אין איש מאנשים האלה רשאי כל הימים משך שבתו להשלמתו הנ״ל לנסוע מוולאזין לביתו בלי הסכם מנהל הישיבה וגם בהסכמתו על משך לא יותר משישה שבועות מדי שנה שנה וגם לא יסעו כולם בזמן אחד.

י״ד — הגבאים הכוללים שמתמנים תמיד לראות חשבון הוצאה והכנסה של הישיבה בכלל מוטל עליהם להשגיח גם על חשבון ההוצאה והכנסה ממעות האלה ואם יתנהג הענין על פי החוקים האלה.

ט״ו — במלאת ימי חלדו של הנדיב על הארץ יעשה לעלוי נשמתו:

א׳ — העדה הקדושה העשרה אנשים מן היום ההוא והלאה ילמדו בכל יום שעה אחת משניות וחמשה הסדרים ילמדו אותם זוגות זוגות כל זוג ילמדו סדר אחד מהחמשה סדרים וסדר טהרות עם באור הגאון ר״א זצ״ל ילמדו כולם בכל יום ויהיה תמיד סיום השית סדרא משניות ביום ו׳ מרחשון ביום ההוא יתפלל תמיד האחד מהם לפני התבה.

ב׳ — בשנה הראשונה יתפלל בכל יום אחד מהעדה עשרה אנשים לפני התיבה ובכל יום אחר לימוד המשניות יתפללו תפלת אנא.

ג׳ — בכל ערב ר״ח משנה הראשונה ילכו העשרה אנשים על קבר של אותו צדיק מרן הגאון ר״ח ז״ל ויתפללו שמה לעילוי נשמתו של הנדיב וכן יעשו מדי שנה ביום הילולא.

ד׳ — גם אותם האנשים שאחרי גמרם ענינם יצאו בכל מקומותם למושבתם בכל יום הלולא של הנדיב ילמדו מש׳ לעלוי נשמתו.

ה׳ — ועל טוב יזכר אשת הנדיב הצדקניות המפורסמת חיה בת ר׳ משה ז״ל שבכל יום הלולא דידה שהוא כ״ד ימים לחדש טבת ילמדו העשרה אנשים משניות לעילוי נשמתה והאחד מהעשרה אנשים יתפלל ביום ההוא לפני התבה.

כל התקנות האלה נוסדו ברצון הנדיב הגביר האדיר המפורסם מו״ה ישראל נ״י בראדסקי ולאות אמת חתמתי יום ו׳ כ״ד לחדש אלול תרמ״ז.

מאיר הלוי לעוין

אלו הם הנבררים לשבת תחכמוני הק׳ דפה״ק וולאזין על חשבון הרב הגביר הנדיב מ׳ ישראל בראדסקי שליט״א. משנת תרמ״ז והלאה.

א׳ — הרב ר׳ אלי׳ אהרון מילייקאווסקי בהרה״ג וצדיק מ׳ מרדכי אורי זצ״ל מפילטין. והי׳ רב בק׳ ווינדאוה במדינת קורלנד. ועתה ר׳ אלי׳ אהרן חתן ל״א פה וולאזין.

ב׳ — הרב ר׳ שמואל צבי שחור בהרב מיכאל שחור נכדו של הגאון מ׳ יוסף דוד זצ״ל אב״ד בק׳ מיר. והא ר׳ שמואל צבי נכד אחותי, ודירתו בק׳ זעטיל.

ג׳ — הרב ר׳ שמואל יעקב ראבינאוויץ. אביו היה רב בעיר... ור׳ שמואל יעקב דירתו כעת בק׳ טעלז בג׳ קאוונא.

ד׳ — הרב ר׳ אברהם יעקב משה גראביוועצקי ב״ר דובער הכהן נ״י מילידי פה״ק וולאזין. וכעת הוא חתן בקיעוו.

ה׳ — הרב ר׳ מרדכי ליב ב״ר צבי יקותיאלי צארניע מק׳ מיר והוא דר שם.

ו׳ — הרב ר׳ גרשון ב״ר יצחק ליב איידילשטיין מק׳ קאמניץ ליטעווסקי.

ז׳ — הרב ר׳ שמחה זעליג ב״ר דוב ביער מק׳ בריסק, והוא חתן פה״ק וולאזין.

ח׳ — הרב ר׳ ישראל יהונתן בהה״ג מ׳ יעקב משה שהיה אב״ד בק׳ מוש.

ט׳ — הרב ר׳ ראובן ב״ר דוב יעקב גארדאן הכהן מ״ק וואלקוניק בגו׳ ווילנא. והוא דר שם.

י׳ — הרב ר׳ שלום אליעזר ב״ר נחום ישראל ראגאזין מק׳ זעטיל והוא חתן הה״ג ממאלאדצנא והוא דר שם.

אשר לרשימה זו יש להוסיף את הפרטים הבאים:

א. הרב אליהו אהרן מילייקובסקי — היה אחר כך אב״ד גראיובה, רב אב״ד בחארקוב וראב״ד בתל אביב, מחבר שו״ת „אהלי אהרן״ ו„דברי אליהו״ (ב״ח) בדרוש. חותנו היה אחד הנכבדים דוואלאזין — ממשפחת בונימוביץ החשובה והמיוחסת שבעירה זו.

ב. הרב שמואל צבי שחור מילא אחר כך רבנות אביו הרב ר׳ מיכאל ברבנות אוזיורי (מחוז גרודנה).

ג. הרב שמואל יעקב רבינוביץ היה אחר כך אב״ד יעלאק מח״ס „משפטי שמואל״.

ז. הרב ר׳ שמחה זעליג ריער — אחר־כך ראש בית דין בבריסק דליטא עיר מולדתו ליד מו״ר הגאון ר׳ חיים סולובייציק האב״ד דמתא.

ח. הרב ישראל יהונתן אח״כ אב״ד אורלה ואיהומען.

השביתה בישיבה

מאורע נוסף שמצא בטויו ועורר הדים בתפוצות, היתה השביתה בישיבה. סיפור המעשה זכה לגרסאות שונות והננו מציגים את סיפור העובדות כפי שמספר אותם תלמיד הישיבה הר׳ אפרים ראובן משביצקי מעל דפי כתב העת „בדרך״:

פעם בערב שבועות דרש הנצי״ב ז״ל אחר פרק החומש ע״ד הקפת פאת הראש, כי „אחד המקיף ואחד הניקף״ עוברים בלאו דלא תקיפו פאת ראשכם, וכאשר בכל ימי הספירה נהגו לבלי לגזוז את שער הראש, יזהירו את הספר ויהיו נזהרים, חלילה, ובל יכשלו בלאו דלא תקיפו.

ויהי בלכתו מהישיבה לביתו נפגש עם העלם המתמיד ישעיהו הפרוזאני, שרץ בגמרא תחת זרועו, גזוז שערות ראשו ופאותיו עד לתחת אזניו. רבנו לא

חשב הרבה הוריד ידו על לחייו של הפרוזאני והכהו אחת, שתים ושלש, בכל כוחו וגבורתו (גם לעת זקנתו היו כוחו וגבורתו אתו).

הנעלב בכה בדמעות שליש על אסונו. מעשה זה נגע עד לב המשגיח, האיש הישר באדם ונגש אליו וינחמהו בדברים רכים, כי בודאי אך שגיאה היא מלפני הר״מ ואין להצטער על זה. כשנתאספנו, אנו התלמידים כולנו אל הישיבה החלטנו לבטל מיד את הלימוד ולטכס עצה איזה פיוס לדרוש מהר״מ הנצי״ב בעד העלבון לכולנו, כל בני הישיבה, הלא זה מעשה מלמד בחדר, ולא בישיבה הוואלאזינית יכולים להעשות מעשים כאלה.

לאות מחאה הוצאנו את חרבנו מתערה ועשינו, ראשית כל, את ה„שתיקה״ המקובלת בישיבה: להכות בדפי השולחנות על השולחנות, וקול התרועה הזה נשמע בכל העיר וידעו כל העם כי מהומה בישיבה. גם מעשים לא מעט נעשו: הספסלים נשברו... סערת הלבבות הגיע עד למרום קצו. הלימוד בישיבה שבת. קבוצים קבוצים היו עומדים מחוץ לישיבה, אלה לאלה משוחחים וממללים על תלונת בני הישיבה על ההנהגה כל הימים בכלל.

והנה בתוך המהומה הזאת נכנס רץ וצועק בכל כח הר״מ ר׳ חיים — „הסו ושמעו רבותי״! „הכאות הלחי״ (פעטש) שהוכה ישעיהו הפרוזאני בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין, כל חמירא וחמיעא וכו׳ וכו׳ בטלין ומבוטלין כעפרא דארעא, „לא כלום״ „אלף אלפי פעמים לא כלום״ בטלין ומבוטלין אלף פעמים, ובטול מהני כן הדין״.

הנעלב שישב כנדון למיתה ולא קבל תנחומין אף מההלצה הזו. חשב אז, בודאי, בלבו, מה יהיה כשתבוא הבשורה הנוראה לאמו, כי בנה נעלב בכה על לא עול בכפו, האם לא תדרוש ממנו לשוב הביתה, ועליו להפרד, איפא, מהישיבה אהובת נפשו?...

נגש אליו אז ר׳ חיים ובעיניו הטובות קורץ הוא וממלל בקול את המימרא הרגילה בפיו: „לא כלום״ אלף אלפי פעמים „לא כלום״, מניח ידו על כתפו של הנעלב ומושכו אליו והולך את מלמעלה למטה וחוזר.

אמנם סערות־הלבבות נרגעו מעט, מ„כל חמירא״ מעורב עם „כל נדרי״ שחקנו הרבה בכל זאת לא נרגעו הלבבות עד כדי כך שנוכל לשבת וללמוד.

המנהלים והשמשים, הביאו אנשים לתקן את הנהרות, ולנקות ולסדר את הכל מהחורבן שנעשה, ואנחנו כולנו יצאנו את בית הישיבה ונתאסף לביהמ״ד לטכס עצה, כי הפיוס של ר׳ חיים לבד לא הרגיע את רוחנו בכל. ונחליט לכוף את הנצי״ב לפייס את חברנו הנעלב.

בערב באנו אל התפילה בהישיבה וכשנגמרה התפילה וקדשו על היום, ויברך הנצי"ב בשמחת החג כמנהגו תמיד אולם איש מאתנו לא ענה אותו על הברכה, כולנו נעלמנו דומיה ואיש לא העיז להשיב לו שלום.

המצב הזה נגע עד לבו ודמעות נראו בעיניו ויגש גם הוא אל הפרוזאני הנעלב ויאמר לו:

— ישעיהו סלח לי על שגיאתי וברכת החג לך.

ענותנותו של רבנו היתה לנו לפיוס גמור, ונעבור כולנו על פניו, וברכנו אותו בחג לשמחה ובזמר המקובל „ברוך אלוקינו" ובריקוד ושמחה לוינו אותו עד ביתו.

ולמחרת בעת קדושא רבה בלינו אצלו באהבה ובחבה, בשמחה ובששון. רקדנו יחד, הנעלב והעולב אתנו. ובשמחה יחד בחג מתן תורתנו.

אגודת נצח ישראל בוולוז'ין ומייסדיה

אגודת סתרים זו בוולוז'ין היתה מהראשונות בשעתה להטיף ללאומיות צרופה ולתחית הרוח בציון ובתפוצה על יסוד המסורת. אגודת־סתרים. זו קמה כניגוד ל„בני משה" של אחד העם, שנוסדה שנתיים לפני כן, בתרמ"ט — אם כי במדת מה היתה מושפעת ממנה בצורתה החיצונית. התוכן של אגודת „נצח ישראל" היה תורני־מסורתי ומושתת על השקפת עולם של יהדות חרדית מוחלטת. בסעיף הראשון, המציין את אופן קבלת חברים לאגודת־סתר זו, מדגיש התקנון במיוחד, ש„אין לקבל כחבר לאגודה זו, אלא רק מי שהוא יודע תורה ו„מתנהג גם בדרך התורה ככל ישראל והוא בעל מידות ישרות".

אמנם מועמד לחבר צריך להיות גם „אינו שונא השכלה" וצריך להצטיין ב„אחת משתי אלה": „בתורה או בהשכלה"; אבל המלה „השכלה" אין הכוונה לאותה „ההשכלה" הטפוסית הידועה שברחבי רוסיה היהודית, אלא משמעותה לאיש־תרבות ודרך־ארץ המחייב גם חכמות שמושיות ויסודות־מדע כלליים הדרושים לעם ישראל לתחיתו הלאומית. כדוגמה לדמות ושלימות של „נצח ישראל" משמש אחד מחבריה־מייסדיה הרב יהודה־לייב דון־יחיא, תלמיד וולו־ז'ין באותו זמן ואחר כך רב שקלוב ואב"ד צרניגוב ובסוף ימיו בארץ ישראל. רב־גאון זה, שנהג בהליכות־חייו לפי דרכי החסידות החב"דית פרסם זכרונות מעניינים על אגודת־סתרים זו בוולוז'ין ב„נתיבה". הוא נשאר נאמן להשקפתו זו כל שנות חייו ופירסם חוברת מיוחדת בשם „הציונות מנקודת השקפת הדת", שיצאה לאור מטעם האגודה הציונית הדתית „שערי ציון" בווילנה בתרס"ב.

מעניינת היא אחת הפיסקות שבחוברת זו, שבה נאמר שאם כי מילוי התכנית של הציונות הבאזילאית „מקלט בטוח לעם ישראל בארץ ישראל" אינה פותרת עדיין את תקוות־ישראל הכלולה ביעודי הנביאים, אבל הציונות הזאת תביא ברבות הזמן לידי הגשמת יעודים אלה, המחבר מתעכב על סיבת התנגדותם של רבנים נודעים מסויימים לראיון הציוני ועל סמך ראיות חותכות מכריע הוא כשיטת רבי צבי הירש קאלישר, רבי מרדכי אליאשברג ודומיהם בשאלת יישוב ארץ־ישראל.

אחת המטרות של אגודת „נצח ישראל" הוולוזינאית היתה: „להפיץ בין אחינו המתאחזים בארץ הקדושה ספרים וספורים הכתובים לפי רוח הזמן ומושכים את הלב, לחבב עליהם את לאומיותם יהדותם, ארצם עמם ותורתם ושפתם בבית ובשדה". גם כאן אנו רואים לפנינו השפעת ר' זאב יעבץ עליהם, שהתפרסם באותו זמן, כאמור, כמספר מקורי בעל סגנון מקראי מצויין. הוא הבין הסעיף האומר: „להשגיח בעין פקוחה על החנוך כי יתנהג לפי רוחנו".

משמש שוב כדוגמא יעבץ, שפרסם אז את ספרו ההיסטורי הראשון המיועד לילדי ישראל: „דברי הימים לעם בני ישראל מיום היותו עד יסוד הישוב החדש בארץ־ישראל", שהופיע בירושלים וזכה בזמן קצר למהדורה שנייה.

בין חברי „נצח ישראל" יש לציין את הרב שמואל־אהרן תמרת, מי שהיה אחר כך רב במילייטשיץ והתפרסם כ„אחד הרבנים המרגישים". הוא היה מראשיה של אגודת־סתר זו בישיבת וולוז'ין. משוחרי הציונות בתקופתה הראשונה וכציר ציוני בריסק דליטא לקונגרס הרביעי בשנת תר"ס בלונדון ה„אני מאמין" הציוני שלו פרסם ב„המליץ" בסידרת מאמרים מסויימים בשם „שלומים לרוב ציון", שעוררו תשומת לב מרובה בעולם הרבנות והישיבות. במאמריו הוא דן לשלילה גמורה את חיי הגלות בתפוצה ומדגיש את התמורה שתביא הציונות ליהדות השלימה והצרופה, כשתשב באין מפריע בארץ מולדתה ותמלא את תפקידה המיועד לה מדורי דורות, להיות עם סגולה.

אחד מחבריה הנכבדים של אגודת הסתרים „נצח ישראל" בוולוז'ין היה הבחור הזיטומירי חיים נחמן ביאליק. כבר אז ידוע היה בחור ווהליני זה כבעל לשון וכבעל סגנון הלשון העברית ושמש לאגודה זו כסופרה, מזכירה ועורך תקנונה. (בבית ביאליק העומד תחת פקוחו של הסופר מ. אונגרפלד נשתמר תקנון זה בשלימותו והשתמש בו הסופר פ. לחובר בחבורו על חנ.ב.) ביאליק בעצמו נתפס כבר להשכלה, הלך שבי אחרי דעותיו של אחד העם על „לאומיות טבעית", שפורסמו אותם הימים וששמשו גורם ליסוד אגודת „בני משה". ואף על פי כן

הוטלה עליו החובה לפרסם את הגות לבם של אגודה זו בצורת מאמר ב„המליץ". מאמר זה בשם „רעיון הישוב" וחתום עליו „ח.נ.ב." בט' ניסן תרנ"א עבר מקודם תחת שבט הבקורת של חברי אגודה זו והוכשר לדפוס על ידי תיקונים מבחינה דתית של אחד החברים החשובים שבאגודה, הרב יהודה לייב דין יחיא. (ראה בקשר לזה מאמרו של זלטקין „החברה החשאית „נצח ישראל" וח.נ. ביאליק" בירחון „מולד" סיון תשי"א). המאמר מבטא את רעיון האגודה הזאת בקטעי משפטים הבאים:

רעיון חשוב יקר ונכבד לבני ישראל לא רק מפאת תועלתו החמרית כי אם ביותר על ידי תועלתו המוסרית. כל זמן שלא נתקן את הריסת לאומיותנו הפנימית גם מציון לא נוושע". לכאורה מדבר מאמר זה בסגנונו של אחד העם על „הכשרת הלבבות" כהכנת העם לגאולה. אבל בו בזמן שהכשרת הלבבות של אחד העם הוא רק לחזוק הלאומיות העברית וספרותה, הנה ההכשרה של ה„לאומיים הדתיים" הגיעה לממדים יותר רחבים. „מטרת פניהם" — מסביר בעל המאמר להשריש בעם אהבה והקרה לתורה ולמסורת, להפיץ בחוגים רחבים את לימודה, לטעת בלבבות מדות להתנהגות חיי יום יום ו„לעורר בעם ניצוצות של חבת הארץ על מנת להפעיל יישוב ארץ ישראל ולהחדיר בקרבו רעיון אחוות האומה".

אנשי „נצח ישראל" היו, אם כן תמימי דעה לאותו מהלך הנפש של זאב יעבץ, אשר שימש להם מגדלור בראשית דרכם בשדה התחיה הלאומית הדתית ובגלגולה של הציונות הדתית של אחר־כך.

עם צאתו מהישיבה באלול תרנ"א (מספר חודשים לפני סגירתה) נעשה ח. נ. ביאליק יותר מושפע ממהלך מחשבותיו של אחד העם וכמה מרעיונותיו והגות לבו ורוחו של הוגה דעות זה שקועים בשיריו ובמאמריו, מסותיו הספרו־תיות ונאומיו, ואף על פי כן תקופת שהותו בוולוז'ין והשתייכותו „נצח ישראל" השאירה עליו רושם ניכר גם לאחר כך. הוא יצא מבית המדרש הישן אבל לא עזבו ולא פרש ממנו לגמרי, נשתמרו בקרבו כמה סימנים של האפיק „הלאומי הדתי" גם במובן הרעיוני. הוא מושפע במדה מסויימת מר' זאב יעבץ בהזכרתו ובהערצתו את אישי המסורת ונושאיה ואת ראשי הישיבה ומרביצי תורה לפי נוסח בית המדרש הישן. הוקרה זו מגיעה לפעמים עד למדה כזו, שלפעמים נדמה לך, כאילו רוחה של המסורת מתגברת כבר בהתאבקותה על הנקודה ה„אחד העמית" שבקרב נפשו, כמו למשל בשירו הידוע:

„אם יש את נפשך לדעת את המעיין ממנו שאבו אחיך המומתים". ביאליק

היה תמיד מרים על נס את ישיבת וולוז׳ין, ששמשה בית־מקלט לכל בחור מעולה ובעל שאר רוח ואף הוא התבטא פעם מתוך גאווה באחד משיריו „בן ישיבה אני״. על ישיבת וולוז׳ין וישיבות אחרות דבר פעם באסיפת חובבי שפת עבר במוסקבה בשנת תרנ״ו, כשחברה זו שינתה את שמה ל„תרבות״ והציעו שם לייסד על יד הישיבות שיעורים פידאגוגיים לתלמידים הרוצים להקדיש את עצמם לעבודת ההוראה העברית. בוועידה זו דובר הרבה על מהות הישיבה, בין המדברים היה גם ח. נ. ביאליק, שהפליג שבח ישיבות ליטה הוותיקות. הוא אמר בין השאר: הישיבות הישנות ביחוד המעולות שבהן, בוולוז׳ין וחברותיה, אף הן לא שמו להן למטרה להעמיד רבנים דווקא, אלא להעמיד תלמידים, לומדי תורה סתם. ישיבת וולוז׳ין שמשה מקלט לכל בחור מעולה ובעל רוח, ממבחר בחורינו. ספורי המשכילים על דבר הקנאות והחשכה ששלטו בישיבות — יש בהם הרבה מן ההפרזה. ההשכלה לא היתה נרדפת שם כל כך כל זמן שלא קראה לביטול תורה״.

רבנים מפורסמים כחברים ב„נצח ישראל״

ברצוני להזכיר כאן כמה מצויינים בישיבת וולוז׳ין שהיו חברים באגודה זו ונתפרסמו אחר כך כרבנים מפורסמים ומשפיעים רוחניים דגולים בקהלות ישראל נודעות. הרי שני הרבנים רבי אברהם דובר כהנא שפירא אב״ד נובהורודק. שניהם היו גדולי תורה, מנהיגים רוחניים, מחברי ספרים תורניים בעלי משקל (הראשון בעל „עבודת המלך״ לפי סוגו של הנצי״ב; השני בעל „דבר אברהם״ לפי סוגו של הגאון רבי חיים סולובייציק); ואם אמנם לא היו רשמית חברי הציונות הדתית הרי נשארו נאמנים לתנועת ישוב ארץ ישראל ובהרבה פעולות ניכרת היתה נאמנותם לחברותם הוותיקה ב„נצח ישראל״ שבוולוז׳ין.

מגיד מישרים של ווילנא הרב קרקובסקי הגה תמיד על לכוד שתי המפלגות הדתיות „המזרחי״ ו„אגודת ישראל״. באחד ממאמריו בשבועון „המזרחי״ הריהו פונה למנהיגיהן למצוא את הדרך הנכונה לבוא לידי איחוד בלי שום חציצה כלל, ולאחוז בעיקרים המשותפים״ בכדי „לבקש את הדרך הנכונה למען אחד ואגד את מחנות היראים והיו למחנה אחד לכוח גדול ומשותף, שיש בידו לעשות ולפעול לבנין העם, לכוח גדול ואיתן בלתי מנוצח״. בדרשותיו היה מטיף תמיד בכיוון זה ואת ה„אני מאמין״ שלו גלה פעם אחת בחגיגות שהתקיימו בווילנא לכבוד מאורע סאן־רימו. הודות להשפעתו נותן צוו בית־דין צדק בווילנה לאמור ביום השבת שלאחריו, תפלת הלל ומזמורי תהלים מיוחדים בשם ובמלכות.

כשנסגרה הישיבה, עבר המרכז למינסק בראשו עמד הרב יצחק ניסנבוים,

תלמיד ישיבת וואלוזין (בשנת תרמ"ה). הוא התחיל לבוא בדברים עם חובבי ציון הדתיים בארץ ישראל ליסד ב„מוצא" מושבה קטנה של צעירים דתיים. מפני סיבות שונות לא יצא הדבר לפועל.

גלגולה של „נצח ישראל" אנו רואים באגודת ה„מזרחי" (מרכז רוחני בביאליסטוק, שעמדה תחת פיקוחה של רבי שמואל מוהיליבר ומזכירה היה הרב ניסנבוים. הלשכה המזרחית בביאליסטוק עבדה ברוחה של אגודת „נצח ישראל". בין חבריה נמצאו רבנים מפורסמים ועסקנים ידועים. במעט הכסף, שנשאר בקופת האגודה במינסק, נקנו מניות של הקולוניאל־באנק העברי. (מזכרונותיו של הרב ניסנבוים).

פרק כד

המערכה על צביון הישיבה

בשנת 1827 החלה הממשלה הרוסית להתערב בעניני החינוך והתרבות של יהודי רוסיה, כאשר הוציאה חוק להטיל פיקוח ממשלתי על כל מוסדות החינוך שבמדינה, לרבות ה„חדרים". אולם, למעשה לא הקפידו השלטונות על ביצוע החוק, וה„חדר" המסורתי המשיך בקיומו לפי צביונו הישן.

הקפדה מעשית יותר אנו רואים בחוק של 31 במאי 1835, בנוגע לשאלת הרבנות. חוק זה מכיר באופן רשמי ברב היהודי בתור בא־כוח הדת היהודית בפני השלטון, והנציג המתווך בין הקהילות היהודית לבין הממשלה הרוסית. על הרב הוטל לברר בפני השלטון עניני איסור והיתר והלכות אישות לפי דת ישראל, לסדר קידושין וגיטין ולערוך רישום הנולדים והמתים בקרב האוכלוסיה היהודית. לצורך מילוי תפקיד זה חייב היה רב הקהילה לדעת היטב קרוא וכתוב ודבר בשפה הרוסית. חוק זה לא היתה לו כל השפעה על מוסד הרבנות בכללו, שכן הקהילות מינו פקידים שידעו פחות או יותר רוסית, והם סידרו את כל העניינים הפורמליים של הרבנות והקהילה. אמנם נוסדו בתי־ספר חדשים באומאן, באודיסה, בקישינוב ובריגה, אך אלה היו פרי יזמתם של חוגי המשכילים, אחרי שחלק מן העם נתפס לנטיה אחרי השכלה כללית יסודית. בוורשה שבפולין הסמוכה התקיים בית־ספר לרבנים עוד משנת 1826, השפעתו היתה אפסית אפילו בוורשה עצמה.

מפנה חמור חל בנידון זה בשנת 1844, כאשר לפי חוק ממשלתי חדש נוסדו בתי־ספר ושני בתי־מדרש לרבנים מטעם הממשלה, האחד בווילנא והשני בזיטומיר. המצב נעשה חמור עוד יותר בשנת 1853, כאשר הממשלה הרוסית הכריזה כי לא תכיר בתור רבנים רשמיים אלא את בוגריהם של שני בתי־המדרש לרבנים הנ"ל. ברם, חוקים אלה לא השפיעו על מצבן הכללי של הישיבות.

אדרבה, דוקא אז נתרבה מספר הישיבות בליטא ובריייסן, במיר, בסלונים, ברוזינוי, בשקלוב, בבוברויסק, בסלוצק, ועוד. ישיבות אלה היו בבחינת „נעלמות". במשך הזמן השלימה הממשלה הרוסית עם תופעה זו, ואפילו סגרה את שני בתי־המדרש לרבנים (1873).

בחודש מאי 1859 יצא חוק חדש, הפוגע במידה מסויימת בצביון הישיבות. חוק זה הטיל חובה על הישיבות ללמד את השפה הרוסית. אולם, למעשה כמעט לא בוצע החוק, אפילו בישיבת וולוז׳ין, שהיתה כעין מרכז כל הישיבות. ההתנגדות לביצוע חוק זה היתה מטעמים חינוכיים, שכן בין כתלי הישיבה אין מקום ללימוד אחר פרט ללימוד הגמרא ונושאי כליה. אמנם הנהלת הישיבה כשלעצמה היתה רואה בעין יפה כל תלמיד שבא ללמוד בישיבה, אחרי שכבר רכש לו לפני כן השכלה כללית יסודית, אולם משנכנס במסגרת הישיבה נדרשה ממנו התמסרות מוחלטת ללימוד התלמוד ומפרשיו, ללא כל לימודים צדדיים.

בשנות השבעים, כשהתחילו המשכילים ואדירי ההון להעלות דרישות שונות ממנהיגי ישראל וחכמיו בתחום החינוך, נתנו דעתם על החיים הפנימיים של הישיבות, ובעיקר ישיבת וולוז׳ין. הפולמוס שנעורר אז בין המשכילים לבין הרבנים השפיע על יחידים מתלמידי ישיבת וולוז׳ין. כנגד יחידים אלה נקט הנצי״ב עמדה תקיפה ביותר.

הנצי״ב התנגד בכל תוקף נגד הכללת לימודי חול בתוך הישיבה, אולם אין להסיק מכך שהתנגד בכלל לרכישת השכלה וידיעות בלימודי חול ולשונות. אדרבה, באחת מתשובותיו הוא מגלה יחס חיובי להקניית ידיעות כלליות לבני הנעורים, וכך הוא כותב: „ויתעסקו בזה הרב ואנשי הקהילה, שיהיו המלמדים גדולי התורה, וגם יצטרכו על פי המלכות ללמוד לימודי חול גם כן יהא בהשגחה מהרב וראש הקהלה שיהי המורה ירא אלקים. וזה אי אפשר אם יהיה כל אחד דואג לבנו ולא יהיה בידו לבחור מורה הגון ומחזיק הדת. על כן הוא מבריח את בניו מלימודי חול בעל כרחך, וזה גורם שהבן בועט בהוריו והולך בדרך עקלקלות, כדי להשיג לימודי חול. אבל אם יהיה הדבר מוטל על הציבור וראשי הקהל לא יהיו מבריחים את בניהם לגמרי מלימודי חול, אבל תהא השגחה על פי המורה אשר יבחרו שלא יסורו מדרך התורה ויראו מפנים שעות ומרווחות לעסק התורה. וזה יתקיים בידם.... אפילו אם לא יגיעו לתכלית ההוראה הוא יקר מאד עסק התורה באיזה שעות". אולם, עם זאת התנגד נמרצות ללימודי השכלה בישיבה, „באשר זו דרכה של תורה, שאין עמלה ותכליתה מתקיימת אלא במי שמפנה כל ראשו בה ואי אפשר להיות גדול בתורה בשעה שעוסק בדברים

אחרים וכל גדולי התורה שהמה גם חכמים בלימודי חול אינו אלא שנתעסקו בלימודי חול קודם ששקעו ראשם בתורה, או אחרי שכבר נתגדלו בתורה, אבל ביחד אי אפשר לתכלית הלימוד"....

הנהלת ישיבת וולוז'ין הקפידה על כך, שתלמידי הישיבה לא יעיינו בספרים חיצונים, ואפילו בספרים שימושיים, אם כי בשיחות פרטיות היה הנצי"ב מעורר את תלמידיו לרכוש ידיעת הלשון העברית. הנצי"ב גם התנגד להוצאת קובץ תורני על־ידי בני הישיבה, אם כי הוא הכיר בנחיצותו וחשיבותו של עתון ופסק שמותר לקרוא עתון בשבת, בניגוד לכמה מרבני דורו שפסקו לאיסור, ביניהם הרב מקרוז מהרי"ל זיו בספרו „תפארת זיו". הוא היה קורא את „המגיד", „המליץ", „הצפירה", „מחזיקי הדת", ולפעמים גם השתתף בהם במאמרים על נושאים שונים. מעניין פולמוסו עם הרב ד"ר לויזן משטוקהולם וצבי הירש קצנלבויגן מווילנא, בנוגע לביאור מאמר חז"ל ידוע במדרש רבה, שאין הלשון „הבט" אלא מלמעלה למטה. הנצי"ב הצטער על כך, שאיננו בקי בלשון המדינה, שאילו היתה הלשון הרוסית שגורה בפיו וידע לדבר עם הפקידים הבכירים בממשלה, היה מצב הישיבה מבוסס ובטוח יותר במובן הרשמי.

הסופר ש .ל. ציטראן שלמד בישיבת וואלאזין מוסר לנו כי בהיותו פעם על עלית הגג של הישיבה, כדי לעיין במסכת אחת מדפוס ישן נתקל בצרור וכשפשט את ידו מתוך סקרנות אל הצרור מצא בצרור זה כרוך ומקופל בתוך שתי וערב של דואר שש חוברות של „השחר" שלוחות על שם הישיבה מאת חברת „מרבי השכלה" בפטרבורג. אחר־כך נודע לו כי החוברות נשלחו מאת המשורר יל"ג (יהודה לייב גורדון), שהיה מזכיר החברה הנ"ל בעת ההיא ושחפץ, כנראה, להנאות את בני הישיבה „יושבי חשך וצלמות" מפרי עץ דעת זה. אולם הנצי"ב בעט במשורר ובמנחתו ודן את „השחר" לגניזה כדי שלא להחטיא בו את הרבים.

בהמליץ משנת תרמ"ג (מס' 61) י"ז באב, אנו קוראים את הדברים דלהלן בנדון הנ"ל: ...צוררי המליץ כאלה ישנם לא לבד בין האוטודוקסים כי אם גם בין המתעטרים בשם „משכילים ונאורים" הצליחו להטות גם לב תמימים בדרשם לגנאי איזה ביטויים במאמרים אחדים הנדפסים ב„המליץ" ובין אלה נמנה גם הרב ראש הישיבה בזה, כי אסר איסר על תלמידיו לבל יזיד איש מהם לקרא את „המליץ" ולמיגדר מילתא נתן צו לבלי ידרוך כף רגל אחד מתלמידיו על מפתן בית הפאסט (הדואר) לקבל איגרות ומכתבי עתים פן יבואו לידי נסיון ולא יוכלו לעמוד בו, ולמען לא יתאוננו התלמידים כי יתעכבו מכתביהם מהוריהם

ושאריהם, שם הרב לחוק לו כי ילך המנהל בכל עת, אשר תבוא הפאסט הנה לקחת את כל המכתבים ומכתבי העתים הבאים על שם הרב והתלמידים וכל בית הישיבה. חתום שבי"ק.

שולח המכתב הזה מציין גם שאצל אחד שתפסו אצלו על המליץ, הרב העביר באש לקיים מצות ובערת הרע מקרבך.

בגליון 69 מט"ו באלול, בא מכתב שני מוואלאזין מאחד החותם איש דרעטשין המסגר על הנהלת הישיבה. ראשית מתריע הכותב השני על ששפך שבי"ק בוז ונאצה על הר"ם דפה, גאון ישראל ותפארתו חף מפשע וצדיק תמים בדור, כבן ששים וחמש הוא היום וכציר לימים הוא עובד עבודת הקודש לכלכל ולנהל על מבועי התורה שלש מאות תלמידיו הבאים מרחוק ומקרוב לשמוע לקחו הטוב, בלבד משרת אב"ד בעירנו. מרבני הקהילות באים לשמוע תורה מפיו הלכה למעשה בשאלות קשות ומבוכות הבאות לפניהם, והנה פתאום יצא הנער שב"ק לדבר תועה על איש דגול מרבבה זה.

אמת כי עיקר דבריו כנים ואמיתיים, כי נתן הרב צו בגזירת עירין פתגמין לבלי יקראו תלמידיו שום מ"ע ולא לבד את „המליץ" אך כולם כלי הבדל אם כתובים הם עברית או רוסית. ומשרתיו עושי רצונו ישגיחו בעינים פקוחות לבלי יעבור אחד התלמידים חוק שם להם הר"ם. אך לא מחמת שהוא קנאי ומתעב את ההשכלה אשר מכעה"ע מלמדים בזכותה חלילה: ורק בסיבת ביטול תורה, שבאה לרגלי מכה"ע האלה נאלץ לגדור גדר לבל יהיה להם מהלכים בקרב תלמידי הישיבה, וזה הדבר, כי יהיה מכה"ע למכשול לרבים להתרשל בלימוד התורה; אחד לעשרה היה לסוכן לחבריו אשר פיתה ויוכל להם להשתתף איש בפרוטתו, בכל אשר שם עליו, לשלם בעד מכ"ע אחד או אחרים, ואלה שאין ידם משגת לשקול המחיר ישיג העלים למקרא חינם וכ"ה יאבדו זמנם במקרא מכה"ע ובשיקלא וטריא למי ממכה"ע היתרון ולשפוט על המאמרים בפרטות, ובכל רבע שנה יתבטלו הסוכנים מלימודם...

כך גאה והלך הפולמוס מעל דפי העתונות, כאשר גובר קולם של ה„משכילים" להכניס שינויים במהלך הלימודים בישיבה, דברים אלו מגיעים גם לידיעת השלטונות ומעוררים תגובות מתאימות.

חלק מהתלמידים שנמשך אחרי „ההשכלה" היה מספק אינפורמציה על המתרחש בישיבה וכל מאורע היה עולה על דפי העתונות ומשמש נושא לשיחה, במיוחד בבעיות הנוגעות להשכלה.

ברדיצ'בסקי בוולוז'ין

בערך בשנת תרמ"ה—תרמ"ו למד מיכה יוסף ברדיצ'בסקי בישיבת וואלאזין, אחר שנפרד מאשתו, וגם חשוד כבר בהשכלה. שנה שלימה ישב והוא בדד וגלמוד ללא מכר ומודע משולל אמצעים חמריים ואכול שאלות וספיקות שהתחילו ממלאים את לבו ונפשו, והנצי"ב השגיח על דרכו בשבע עיניים מפני שחותנו כתב להנצי"ב שהציץ ונפגע.

בצאתו את וואלאזין נדפס ממי"ב מאמר בהאסיף (השלישי) של נחום סוקולוב בשם „תולדות ישיבת וואלאזין". כן תואר חייהם של תלמידי הישיבה ב„הכרם" של אליעזר אטלס, אשר הופיע בשנת תרמ"ח. באותה שנה (תרמ"ח) פרסם בהמליץ סידרת מאמרים בשם „צרור מכתבים" בכינויו הסיפרותי בר בי רב, בו הוא ממשיך לתאר חייה הפנימיים של ישיבת וואלאזין הרבה דברים הנאמרים שם (בגוף שלישי) הם חלק מרשימותיו של הנ"ל ב„הכרם" אולם העורך א. אטלס העדיף שלא לפרסם דברים אלה (המכילים רכילות על אשת הנצי"ב).

הגאון ר' פנחס צבי ז"ל תלמיד ישיבת וואלאזין, בתקופת הזמן הנזכר לעיל, והיה שכנו של מי"ב על ספסל הלימודים בישיבה, מספר: כי בגלל הפרוד מאשתו האיץ הנצי"ב במי"ב לעזוב את הישיבה ואף שלם לו דמי הוצאות הנסיעה חזרה מואלאזין לדובובה (פלך פודוליה), מקום שם שמש אביו הרב ר' משה אהרון כאב"ד העיר. זאת ועוד, בגלל היותו חשוד כבר אז בהשכלה, היה צו חשאי מהנצי"ב לבחורי הישיבה שלא להתרועע עם הפרוש „הדו־בוב־אי" הזה, וישב לו בדד בין כתלי הישיבה ויעסוק לו מחצית הסדר בכתיבת מחקריו המיוחדים שלו. לפי דברי הרב פנחס, אחרי שהנ"ל הבטיח להנצי"ב שהוא חוזר הביתה הטה לו הנצי"ב חסד והושיט לו עזרתו האינפורמטיבית בכתיבת מאמרו על ישיבת וואלאזין ב„האסיף".

המלשינות

בשנת תרל"ז פירסם הירחון העברי הידוע „השחר", של פרץ סמולנסקין, בוינה, כתב פלסתר נגד הנהלת הישיבה, וביחוד נגד הנצי"ב. בין היתר מתאונן הכותב על רדיפת התלמידים הקוראים בספרים חיצוניים. אותם תלמידים התרו מבפנים נגד הנהלת הישיבה, ולא נרתעו אפילו מן המלשינות. בשנת תרל"ט, עת נפל על הממשלה הרוסית פחד הריבולוציונרים, אחרי ההתנקשות השניה בחיי הקיסר אלכסנדר השני — הגיע לפטרבורג מכתב מלשינות, בו נאמר, כי ישיבת וולוז'ין מתקיימת זה למעלה משמונים שנה כ„נעלמה" מעיני הממשלה

ויש מקום לחשוד, שנעשים שם מעשי תעתועים נגד הממשלה. שר הפנים מאקוב, שנתמנה אותה שנה למישרתו, קיבל מכתב מוולוז׳ין, בו נאמר כי ביום פלוני ישוגר מכתב מאת הרב צבי יהודה ברלין אל איש מסויים בלונדון, ובו דברי חתירה תחת הממשלה. ואכן, השלטונות מצאו מכתב מיועד אל אחד הדיינים בלונדון, ר׳ יעקב ריינהרץ, חתום בידי הנצי״ב, בו הודיעו כי קיבל ממנו את מכתבו בצירוף הסכום של שלושים אלף רובל; שליש מהסכום נתן ללומדי הישיבה, שליש נתן שוחד לשופטים ולשוטרים בעירו ושליש — לשרי הממשלה. כמובן הוא מבקש לשלוח לו מלונדון שטרות רוסיים מזוייפים, הנחוצים לו לצרכיו השונים.

כתוצאה מעלילה זו נערכו חיפושים בבית הנצי״ב. המשטרה המחוזית מאושמינה הקיפה את בית הישיבה במשמר כבד. השוטרים הראו לנצי״ב את חתימת ידו על המכתב, ועל כך ענה שאמנם הכתב והחתימה דומים לשלו, אך הם נעשו בידי זייפן מומחה, ואילו הוא מעולם לא כתב את המכתב הזה. הנצי״ב הובא לחקירה לעיר המחוז, ואילו כל כתביו ופנקסיו הובאו לווילנא, לבדיקה מדוקדקת. החקירה גילתה את הזיוף אחרי שנתברר, כי בכל שאר מכתביו חתם הנצי״ב את שמו „צביהודא״, דהיינו ביו״ד אחת בין שני השמות הפרטיים, ואילו במכתב המזוייף הופיעה החתימה בשני יו״דין. הנצי״ב נשתחרר מיד.

דבר החיפוש בביתו של הנצי״ב עורר הדים רחבים בחוגי היהודים. אלכסנדר צדרבוים (אר״ז) בעל „המליץ״, דרש מהנצי״ב, כי יתבע מאת השלטונות למסור לו את שם המלשין הנוכל, „כי העיז בן ישראל לזייף מכתב רב וגדול בישראל וישיש ועוסק בתורה ולבדות עליו עלילות מרעישות לבב אשר בנקל יכול לפעול על נפש הנזיר מחיי עולם בקצף חלילה....״ אגב הוא מייעץ לנצי״ב, כי ישית לבו לתקן את הדרוש תיקון לפי רוח הזמן ועל פי דתי המלכות, כי אז יחדלו המתאוננים והישיבה תעלה מעלה ותרביץ תורה ומוסר ודרך־ארץ בישראל, וממנה ייצאו רבנים הגונים, מופלגי תורה, שיודעים לעמוד בפני החיים.

*

הדי המלשינות הזאת על ישיבת וולוז׳ין זעזעה את כל חובבי ציון שברוסיה וביחוד את הגאון ר׳ שמואל מוהיליבר ראש חו״צ ונוסף לכך בעל אהדה מיוחדת לישיבה זו בה הוא בעצמו למד באביב ימיו. בהתחשב בזה נשלח ממנו בתחילת חרף תרמ״ט ר׳ יצחק אייזיק בן־טובים מביאליסטוק לוולוז׳ין להנצי״ב לדעת על

כך ממקור ראשון, ויחד עם זה להודע על מצב רוחו של הנצי״ב לרגל ענין ביש זה שעבר עליו אז.

פרטים על דבר נסיעה מיוחדת זו מביאליסטוק לוולוז׳ין מוסר לנו מר זלמן טובים בנו של ר׳ יצחק אייזיק הנ״ל בירחון „ההד״ (תרצ״ב, מאמר בשם „ישיבת וולוז׳ין לפני הסגרה״).

...„בתחילת החרף שנת תרמ״ט נסעתי מביאליסטוק לוולוז׳ין מלוא יד מאת הגאון המפורסם, ראש חובבי ציון ר׳ שמואל מוהיליבר ז״ל לחקור ולהודיע בענין המלשינות והמסירה על הישיבה שבשעתה זעזעה את כל חובבי ציון.

באתי לוולוז׳ין בערב חנוכה ולמחרתו בראשון לחנוכה בקרתי בבית הגאון הנצי״ב ז״ל. עד שעה שתים אחרי חצות היום לא טעם כלום, כי היה שרוי בצער בסיבת המלשינות על הישיבה. ואחרי הפצרות רבות של הרבנות, ראשי הישיבה ואנוכי נעתר לנו לשתות כוס קפה כשהוא מעוטף בטלין ותפילין. היו לו אז צרות רבות מהמנהל והמפקח של בית־הספר לרבנים בווילנה שנהפך אח״כ לסמינר למורים, כי הם דרשו בשם הממשלה הרוסית שתלמידי ישיבת וולוז׳ין, ילמדו דוקא את שפת המדינה הרוסית והגאון הנצי״ב לא רצה להסכים להם. באחרונה הקלו דרישתם והעמידו רק על זה ששלושים אברכים מהמוסמכים ילמדו רוסית שעתיים ביום ולא בישיבה אלא בחדר אחר. לכתחילה לא הסכים הגאון הנצי״ב גם לזה, אך לסוף היה מוכרח להסכים על תיקון ממשלתי זה. כאשר שאלתיו: רבי, הלא כלל גדול הוא כי משתי רעות צריך לבחור את היותר קטנה, ואם לא תסכים לדרישת הממשלה הרי תסגר הישיבה והיא תבוטל לגמרי, ומה נדחה מפני מה? על זה ענני הנצי״ב: הישיבה לא תבוטל ואפילו אם תסגר תפתח שוב. כששאלתי אותו שוב: למה יסכן את קיום הישיבה? ענה לי שני גדולי עולם מאבותינו הקדושים אברהם ויעקב נכשלו בענין הבטחון. אברהם בלכתו מצרימה פחד ודאג לשרה, וחשב כי מהמלך בעצמו אין מה לפחד כלל, כי מלך במשפט יעמיד ארץ, ולא יגזול את שרה ממנו, וכל פחדו היה מפני השוטרים והבלשים הפשוטים והגסים, השומרים בבית המכס פן בראותם אישה יפיפיה כשרה יגעו בה לרעה, ובמקום להשען בה׳, בקש אברהם אבינו עצה בדרך הטבע, לשימה בתיבה סגורה ולהעבירה כך את הגבול. וה׳ הראה לו את ההיפך כי השומרים הגסים פחדו לגמרי לגעת בה כאמור: ויהללו אותה אל פרעה, כלומר כי חמדה גנוזה ויפה כזו ראויה רק למלך. והמלך בעצמו שאברהם לא פחד ממנו, דוקא הוא לקחה אליו, והיה אברהם זקוק לרחמי ה׳ שינגע את פרעה נגעים גדולים ויכריחהו להחזיר לו, והלא היה צריך ויכול אברהם אבינו לבטוח ולהשען

בה׳ ולא לבקש עצות לסיעו בדרך הטבע. וכן קרא גם ליעקב אבינו אשר ברצותו לעזוב את לבו היה לו להשען בה׳ שהבטיחו על הכל, לקרוא את לבן ולבוא בחשבון עמו בגלוי בלי גניבת לבו, ובטח היה שומרו ומצילו שלא יעשקהו לבן, אך הוא כזקנו אברהם, ובענוותנותו ובפחדו לסמוך על הנס, בחר גם הוא בדרך טבעית לברוח מלבן, וסוף סוף תקפהו וידביקהו והיה נצרך לישועת ה׳ שיזהיר את לבן שלא לדבר עם יעקב מטוב ועד רע. והיה לו לכתחילה לבטוח בה׳. וכאן אמר לי הנצי״ב בהתרגשות גדולה, אני לא אתן לשפת רוסית דריסת רגל בישיבה ולו גם יסגרוה. אני בטוח כי יפתחוה שוב. בו ביום נפרדתי מהנצי״ב ז״ל בלב נשבר בראותי את צרת נפשו ומלחמתו הפנימית ושבתי מוולוז׳ין לביאליסטוק.

לחץ השלטונות גבר, והישיבה היתה צריכה להשלים עם הנהגת למודי השפה הרוסית, ודבר זה גרם בעיה חדשה: שאלת המורים בעלי הסמכה ממשלתית.

הישיבה לא רצתה לקבל מורים עבריים, משום שבאופן טבעי המורים העבריים היו שייכים לחוגי המשכילים, ונוצר החשש שישפיעו באופן כללי על התלמידים מאורחותיהם והשקפותיהם. לפיכך החליטה ההנהלה לקבל מורים נוצריים לתפקיד זה וכמובן, שהחלטה זו עוררה רעש בכל חוגי העתונות ה„משכילה״.

המאורעות המשיכו להתגלגל ולמרות רצונו של הנצי״ב נאלץ להכנע לגזירות החדשות וכך אנו קוראים מעל דפי „המליץ״ בגליון ט׳ באייר תרמ״ז:

...בראשית לחדש שבט נקראו בחירי הרבנים להחיש לבוא לעיר הבירה. שלש עשרה רבנים באו הנה (פטרבורג) לחוות דעתם בדבר החדרים והישיבות ותו לא מידי „בקשר ללימודים מסודרים ולימודי חול בחדרים״ משום אין ברירה מוכרחים הם לוותר מעט עכ״פ מפני מראית עין... לתת ללמוד לנערים בהחדרים שפת המדינה וחשבון שעה אחת ביום״. אולם עוד לא נפתרה השאלה ענין הנהגת ספרי הלימוד בלימודי חול. יש יועצים לכונן בתי ספר למתחילים, ותלמידי החדרים יבואו שמה לזמן קצוב ללמוד מעט רוסית ומעט חשבון. אכן בנוגע להישיבות נמנו וגמרו פה אחד כי לא יראה ולא ימצא המין הזה במקדש התורה; ורק בחדר המיוחד בירכתי הבית ילמדו את הידיעות הדרושות לתלמידי בית־ספר במחלקה הראשונה וזה „בשעה שאינה יום ואינה לילה״.

שלשה שבועות רצופים ישבו שלשה עשר רבנים ויתיעצו על צפונותיהם (כי הצפינו סוד) כל היום ולפעמים עברה עליהם חצות הלילה בהתפלפלם, אך לא הסיחו דעתם משאלת לימודי החול בהחדרים והישיבות.

כותב המאמר הראשי „מה הועילו חכמים בתקנתם" עליו הוא חותם שמו במפורש אר"ז (אלכסנדר צדרבוים, עורך ומו"ל „המליץ") מאוכזב מאד מתוצאות האסיפה הנ"ל של רבנים מסוימים מוזמנים במיוחד לעיר הבירה, בה ישבו שלשה שבועות תמימים והרשות אפילו „נתנה להם רשות לגור בעיר המלוכה עד התמם עבודתם להקהל ולהועד לטכס עצה ולחוות דעה"...

האסיפה בפטרבורג נקראה ע"י אחד מאוהדי המשכילים הגביר מר שמואל פוליאקוב, בעל ההליכים בחוגי השלטון, שהיה יוזם האסיפה, והשיג לה את אישור השלטונות, עדודם וחסותם.

הרבנים שנקראו לאסיפה, סבורים היו שהם נקראים לדון בכלל בעיות הקיום של היהודים בממלכה הרוסית, כהמשך לאסיפות הקודמות שהתקימו בפטרבורג בהשתתפות רבני ונציגי היהדות. אולם לא כן היתה המציאות, האסיפה נקראה לדון בשאלת החינוך.

הרבנים העמידו את פוליאקוב על העובדה כי שאלות החינוך היהודי הוסדרו כבר ע"י פקודות השלטון, ואל לאסיפה לשוב ולדוש בבעיה זו. פוליאקוב לא נכנע והעמיד לדיון את שאלת הישיבה בוולוז'ין. לאחר דין ודברים שנמשך, כאמור, שלשה שבועות, הסכימו הנאספים להנהיג לימודי חול, ברמת לימודים נמוכה של בית־ספר עממי, ללא פקוח השלטונות, מרצונם החפשי של התלמידים ובחדר מיוחד שיוקצה למטרה זו.

המשתתפים באסיפה היו הרבנים הגאונים ה"ה: רבי יצחק אלחנן ספקטור — אב"ד קובנה ובנו רבי צבי הירש, רבי יוסף דובער מבריסק, רבי ליפא ממיר, רבי אליהו חיים מייזל מלודז', הנצי"ב, רבי הלל מייליקובסקי אב"ד אמציסלב, רבי אליהו אליעזר גרודזנסקי מוילנא, רבי אליהו לוינזהאן מקרטינגען, ר' משה שפירא מריגא ובנו רבי שבתי אב"ד גרוזד, רבי יחזקאל ארלאזרוב מחרקוב ורבי חיים יעקב ויגדורוביץ — מו"צ מוסקבה.

מאז ההלשנה היו עיני השלטון פקוחות על הליכות הישיבה. מפרק לפרק באו לוולוז'ין פקידים מטעם מיניסטריון ההשכלה, לתהות על קנקנם של בני הישיבה ועל מהלך הלימודים. כעבור שנים אחדות הגיעה פקודה רשמית מטעם מיניסטר ההשכלה, לכלול לימודי חול בישיבה על־ידי מורים מוסמכים, וכמו כן למסור מדי שנה לשלטונות ההשכלה דין־וחשבון מפורט על מספר המורים ומספר התלמידים. באופן רשמי היו מאתיים וחמישים תלמיד, וכמעט כמספר הזה היו התלמידים „הנעלמים".

בערב שבת ו' תמוז תרמ"ו, פרצה דליקה גדולה בוולוז'ין ובנין הישיבה עלה באש. לא עבר זמן רב ובנין חדש התנוסס במקום הראשון, בעזרת נדיבי עם. הבנין החדש עלה ביופיו על הראשון, הן מבפנים והן מבחוץ. אולם, פארה ויופיה של הישיבה היו לה לרועץ. השלטון הביט על הישיבה בעין רעה. לימוד השפה הרוסית, שכבר הונהג רשמית, לא הועיל לה בהרבה. החל משנת תרמ"ז איימה על הישיבה סכנת סגירתה, אך מפעם לפעם נמנעה הגזירה הודות לפעילותם של אישים יהודיים, לרבות מחוגי המשכילים.

בהצפירה משנת 1887 (מס' 53) יום ד' כ' אדר תרמ"ז אנו קוראים בנדון זה את הדברים דלהלן:

וואלוז'ין. בימים אחרונים נקרו פה בהישיבה חדשות רבות ונכבדות אשר עתידותיהן עוד לוטות בערפל ולתוצאותיהן גדולים חקקי לב ואל נכון תביאנה באחריתו תמורות וחליפות גדולות בהליכת הישיבה.

זה לא כבר בא הנה מוילנא הדירעקטאר מבתי הספר שבפלך (ווילנא) וגם ה' שטיינבערן, המשגיח בבית הספר למורי ישראל בווילנא (אונספעקטאר בהאינס־טיטוט) נלוה עמו, בתור שליח מיוחד מאת שר הפלך ויעשו בישיבה בקורת גדולה ונמרצה במשך שבוע תמים.

ראשית דבר שקדו לחקור ולבדוק את תעודות בני הישיבה לדעת הכשרות הן ונאמנות (מדובר בתעודות זהות מ. צ.) ואם אין בהם עול ומרמה... (כי הקול יצא על הישיבה לאמור, כי מסתופפים בצלה צעירים בלי תעודות המשתמטים מחוקי הצבא — סיבת הדבר שהיו הפרעות ותהפוכות שהיו בעיר בענין הפריזיוו... והנה מצאו הכל נכון וישר את כל אשר ראו ושמעו כתבו בספר ויגידו כי ישלחו זאת לכל בתי הפקודות שבערים אשר משם לוקחו התעודות לדעת אם כנים ונאמנים הדברים. המה חקרו ודרשו על כל דרכי הישיבה והלומדים בה, מנהגיה ותהלוכותיה באחת, לא הניחו דבר אשר לא התחקו על שרשיו. גם בקרו במעונות בני הישיבה, לדעת על תהלוכותיהם גם במגורם פנימה, לשים עין ולהתבונן על הטהרה והנקיות השוררת שמה וימצא חן בעיניהם גם הללום מאד. בחקרם את התלמידים בדברי תעודותיהם שאלו מאת כל אחד על דבר דרכיו ועלילותיו, לימודיו וידיעותיו, ואיפה היו בטרם בואם הנה, ומה עשו אז? וביחוד על דבר ידיעותיו בשפת רוסיא. כל אשר לא ידע לדבר כן עם הדירעקטאר בשפת רוסיא, דבר אתו ה' ש"ב (שטיינבערג) — יהודית (אידיש) אך כאלה היו מעטים. אחרי החוות דעת בעניני התעודות העבירו לפניהם את בני הישיבה כבני מרון על פי

הרשימה. מעבר השולחן האחד אל העבר השני — לדעת אם היה מספרם נכון כפי הרשום בפנקס הישיבה „והכל היה כשר ונכון".

הקורספונדנט הוולוז'יני המביא את הידיעה המפורטת הנ"ל (תלמיד הישיבה, בשם מוסוה „פרץ שלום מאח"), מסיים את דבריו בקשר לנ"ל — השינויים (בישיבה) אשר יבואו לרגלם (לרגל הבקור היסודי הקפדני הנ"ל) המה: „על מספר בני הישיבה, שנותיהם, דרכי הלימוד וסדריו ועוד... (הכונה אולי לחילוף הנהלת הישיבה). אכן עוד בטרם נדע אל נכון, עוד בטרם באו, הנה פחדו בישיבה פחד, כי כפשע היה בינם ובין הסגרה... הכותב הנ"ל סובר לאחר הבקור היסודי הזה כי „עתה סר כל פחד מעליה, כי אחרי הוכחם לדעת כי אך שקר ענו בה אנשי עולה אשר טפלו עליה דברי שוא ותפלה, יען כי כנים וישרים כל דרכיה — עתה בעזר ה' עמוד תעמוד על תלה לכבוד ולתפארת, להיות בית תלמוד לתלמידי חכמים, כאז כן עתה לכבוד התורה ולשמחת לב כל אוהביה ומוקיריה וביניהם גם אני אחד מהוגיה „פרץ שלום־מאח".

פקודת מינסטריון ההשכלה גרמה עגמת־נפש מרובה לנצי"ב ולרבי חיים. באותו פרק זמן החלו לחול שינויים בהנהלת הישיבה. הנצי"ב כבר הגיע לגיל זיקנה. חובות הישיבה עלו למעלה ראש. כאשר הביא הנצי"ב את בנו רבי חיים ברלין לוולוז'ין וביקש למסור לידיו את הנהלת הישיבה, עירערו כמה מן התלמידים נגד זה, והם ניסו להוציא מחלוקת זו לרשות הרבים ושלחו מאמרים ל„המליץ", אך מאמריהם לא נדפסו.

התלמידים לא נרתעו ופתחו בשביתות ובהתפרצויות מבישות שדכדכו את רוחו של הנצי"ב. כמה מתלמידי הישיבה בזכרונותיהם ספורים שונים על אותה תקופה, אולם בכרנו שלא לצטטם.

זמן מה אח"כ מתפרסם ב„וילנסקי וויסטניק" — העתון הרשמי של מחוז וילנא — מיום 2 ינואר 1892, נוסח החוק החדש בנוגע לישיבת וולוז'ין, בחתימת מיניסטר ההשכלה דליאנוב. חוק זה, שהכיל 32 סעיפים, שינה לחלוטין את צביונה הרוחני של הישיבה. ביחוד עשו רושם מדכא ארבעת הסעיפים הראשונים: א) בישיבה חייבים ללמוד לימודי חול, לפי מתכונת בית־ספר עממי, שש שעות בכל יום, משעה תשע בבוקר עד שלוש אחרי הצהרים; ב) בערב יש לסגור את הישיבה; ג) אסור ללמד למעלה מעשר שעות ביממה; ד) מנהל הישיבה, וכן כל המורים, חייבים להיות בעלי תעודות השכלה מוכרות מטעם שלטונות ההשכלה.

וזה נוסח החוק כפי שנדפס ב„המליץ":

חוקים אודות הישיבה בוולוז'ין

מקויימים ביום 22 דעצעמבער 1891 מאת שר ההשכלה שטאאטס סעקרעטאר גראף דעליאנאוו.

מצב הכללי.

1. ישיבת וולוז'ין היא בי"ס פרטי לעברית, בה ילמדו התלמידים תלמוד ומקורי כל דת העברית לכל פרטיהם ויחד עם זה ילמדו שפת רוסיא ומלאכת החשבון בתוכן הלמודים שלומדים בבי"ס לעם אשר לעברית.
2. הנהגת הישיבה תעמוד תחת יד עברית יודעי דבר בלשון רוסיא ותעודה בידה כי השתלמו בלמודם לא פחות מכפי הלמודים שילמדו בבית ספר מחוזי.
3. כמו כל בי"ס הפרטיים לעברית כן גם הישיבה עומדת ביחוד תחת השגחת פקיד (דירעקטאר) ביה"ס לעם אשר בפלך ווילנא.
4. מפקחים על הישיבה, ביחס הלמודים הכוללים והסדר בה פנימה — הפקיד או על פי פקודתו המשגיחים (אינספקטארען) היהודים נושאי משרה למודית בגליל הלימודית ווילנאי אשר יפקוד אותם שליט גליל הלמודי, החובה להשגיח בתמידות על הישיבה הושמה על אחד המורים בהלמודים הכוללים עפ"י החלטת שליט גליל הלמודי ווילנא, ולאיש הזה ינתנו כללים מההנהגה ולקצוב לו בעד זה שכר מקופת הישיבה.

תוכן הלמודים

5. קצב הלמודים וסדר למוד הלמודים הכוללים ומספר שעות הלמוד ללמודים אלה בהישיבה יוכן על פי הכללים הכוללים לבי"ס לעם העברים.
6. תוכן וסדר וערך למוד הלמודים העברים וכן מספר השעות הקצוב ללמודים אלה יוחלט על פי מחזיק הישיבה עם ההגבלות המבוארות למטה.
   א) ללמודים הכלליים מחוייב להיות קצב הזמן משעה 9 עד 3 ביום.
   ב) בין הכל לא יארך זמן הלמוד יותר מעשר שעות מעת לעת.
   ג) הלמוד בלילה לא נרשה בהישיבה בשום אופן.
7. בחירת העניגים הנלמדים בהישיבה מסורה ביד מחזיק הישיבה, אך בתנאי לבלי ילמדו את המקומות בתלמוד המורים לאי אהבה לאינם עברים ולא יותן לבאר כללי תורת אמונה המתנגדים לחוקים הנהוגים ברוסיא.

8. קודם התחלת שנת הלמוד יושיט ראש הישיבה, ע״י הדירעקטאר של ביה״ס, לפני שליט גליל הלמודי תוכן הלמודים העברים בפרטות עם רשימת הספרים אשר על פיהם ילמדו את הלמודים העבריים במשך השנה ולוח חלוקת השעות ללמודים העבריים וללמודים הכוללים. ואחרי אשר התוכן והלוח יהיו מאושרים אין לשנות בזה מאומה.

9. משך הזמן הקצוב להלמוד בהישיבה עד גמירא, כן בלמודים העברים וכן בלמודים הכוללים, הוא שלש שנים. ושנת הלמודים בהישיבה נחלקה לשני זמנים (סעמעסטר) אשר הראשון מהם מתחיל אחר חג הסוכות ויבוא עד קצו קודם חג הפסח והשני מתחיל אחר חג הפסח ויוגמר קודם חגי העברים בימי הבציר (בערך חודש אוגוסט).

10. בימי החגים הרוסים ובימי החגים לעברים חפשים התלמידים מלהגות בלמודים.

התלמידים

11. תלמידים נאספים בהישיבה רק פעמיים בשנה, אחר פסח ואחר הסוכות היינו בחדשי אפריל ואוקטובר.

12. כל החפצים לבוא ללמוד בהישיבה נכתבים מאת מחזיק הישיבה בפנקס מיוחד הניתן לו מאת פקיד ביה״ס ופתיל עובר בדפיו, בו יפרט את התעודות הדרושות להיות נצבות לפני הפאליצי מאת המבקשים בעצמם.

13. מהמבקשים להכנס להישיבה הרשומים בפנקס הרשות נתונה לעמוד למבחן רק הנמנים בין תושבי רוסיא, לא פחות מבני שש עשרה שנים. בשנות הקריאה לצבא יוכלו להיות נאספים רק אלה, אשר יביאו תעודה מהממונה לקחת אנשים לצבא, כי אינה מוטלת עליהם החובה לבוא במספר אנשי החיל התמידים.

14. עדות ימי שנותיהם תוכל להיות רק תעודת הולדת (מעטריקל) מאת הרב או העוזרים על ידו מקוימה מאת בית מועצת העיר (דומא) או בתי פקודות העיר האחרים הממלאים מקום הדומא על יסודי פנקסי המעטריקל של העברים הגנוזים בהם אם נחוץ הדבר יאושר ויקויים כי זה הוא העברי הדורש תעודה כזאת באופנים אחרים הנזכרים בדתי המלכות כגון על פי רשימות המשפחות, או עפ״י ספרי הפקידות (רעוויזסקי סקאזקי) כאלה.

15. לאות כי החפץ להמנות בתלמודי הישיבה הוא תושב רוסיא מביא מכתב מסע (פאספארט) ולאות כי חפשי מעבודת הצבא גוף התעודה מאת הממונים לקחת אנשים לצבא שהוא נרשם בו.

הערה: העתקות מתעודות אלה אינן מקובלות.

16. התלמידים הכתובים בפנקס המבקשים להיות נאספים בהישיבה, אך נמנעו מלעמוד לבחינה יען לא הביאו התעודות הדרושות או שלא עמדו בנסיון על מחזיק הישיבה לרשום בפנקס מקביל כי המבקשים האלה נמנעו מלעמוד לבחינה או לא נתקבלו בהישיבה וכי הודע מזה להפוליציי ביום פלוני והושבו התעודות.

17. פנקס הנכתבים דרוש להיות בלשון רוסיא בלי שום מחק וכתב של דיון, תיקונים מחויבים להיות מבוארים כדת.

18. מחזיק הישיבה יכול לאסוף רק מספר תלמידים אשר ימצאו מקום בחדר הלמוד של הישיבה בלי דחק יותר מדי ביחס הבריאות.

אם יהיה נחוץ מעון חדש לחפצים לשמוע לקח בהישיבה, יוכל מחזיק הישיבה לעשות זאת רק בידיעת והסכמת פקידי ביה"ס לעם, ואם יוכן המעון החדש בלי ידיעת והסכמת הפקיד, יהי נחשב כבי"ס נעלם בלי רשיון.

19. המורים את הלמודים הכוללים בהישיבה מחויבים להיות נבחנים ועל יסוד תוצאות הבחינות המה נמנים להורות בהמפלגות והמחלקות מקבילות עם המפלגות והמחלקות לעם העברים.

20. חלוקת התלמידים להמפלגות והמחלקות, העברתם ממפלגה או ממחלקה באחרת אופן הערכת ידיעתם בלמודים העבריים, מסורה בדי מחזיק הישיבה והעברת תלמידים ממפלגה למפלגה בלמודים הכוללים ואופן הערכת ידיעתם נחרצת עפ"י הכללים הנתונים לבי"ס לעם בגליל ווילנא.

הערה: אם הבחינה תורה, כי התלמיד ההוא גמר ביתרון הכשר למודי בי"ס לעם לילדי העברים טרם כלה חוק למודיו בהישיבה, אז ליתר הזמן אשר ישאר בהישיבה יוכל להיות חפשי מלבקר הוראת הלמודים הכוללים. ההחלטה הזאת נותן פקיד ביה"ס ועפ"י הוראת מחזיק הישיבה, נוסדה על עדות המורים את הלמודים הכוללים.

21. מחזיק הישיבה מכין למענה כל הדברים הנחוצים ללמודים כגון, ספרים, מפות גלילות הארץ, לוחות החשבון, מכונות החשבון (אטשעסטי) וכדומה בסעיף 4 בחוקים האלה.

22. ההשגחה התמידית על התלמידים, מלבד הנזכר על מנהל הישיבה וכל המורים המטיפים לקחם ולמען יהי באפשר להשגיח על התלמידים שלא בזמן הלימוד, על מנהל הישיבה לדאוג להכין לתלמידים מספר מעונות לחניכים, המעונות יכונו לפי מספר התלמידים ועפ"י תנאי המקום, לפי ראות עיני פקיד

פקיד ביה"ס לעם, אך לא יותר מחמשה עשר. כל המעונות מחוייבים להיות נסמנים בשלד כדרוש שמות עצמיים ומשפחת התלמידים הגרים בכל אחד המעונות. חובה על מנהל הישיבה להודיע להפאליציי המקומות.

במעונות התלמידים לא יוכלו לגור אנשים שאינם מבקרים הישיבה ואחריות הדבר על מחזיקי הישיבה. מעונות תלמידי הישיבה כבי"ס פרטי, עומדים תחת השגחת הפאליציי עפ"י הדינים הכוללים.

23. מקץ שנת הלמוד חובה לקצוב יום הבחינה בלמודים הכוללים, בנוגע ללמודי העברים הברירה בידי מחזיק הישיבה. הבחינה נקצבת אחר שהודיעו מזה לרשות הלמודים, להבחינה יוכלו להיות נקראים גם אנשים אחרים.

24. המשפט למנהל הישיבה לתת לתלמידי הבית הזה תעודות מתי באו להישיבה ואם עשו חיל בלמודים העברים.

אודות המורים בהישיבה

25. מספר מורי הלמודים העבריים יוקצב עפ"י מנין התלמידים: לחמשים חמשים תלמידים מורה אחד.

הוראות הלמודים הכוללים נמסרת ע"י שני מורים, האחד מורה שפת רוסיא והשני מלאכת החשבון ומלאכת הכתיבה.

26. המורים בהישיבה נבחרים מאת מחזיק הישיבה, אך טרם יקראו למלאות חובותיהם צריכים להיות מקוימים מאת פקיד ביה"ס לעם.

27. למורים הלמודים העבריים בהישיבה נמנים אנשים אשר שפת רוסיא שגורה בפיהם ויש להם תעודה כי השתלמו בלמודים לא פחות מהגלמד בבי"ס מחוזי.

28. למורים הלמודים הכוללים להיות נבחרים אנשים שיש להם זכות הוראה לכה"פ בבי"ס לעם לילדי העברים, הם יקוימו על משמרתם מאת פקיד בי"ס לעם.

29. קצובת שכר למורים הלמודים העברים מסורה בידי מחזיק הישיבה לפי שקול דעתו ושכר המורים ללמודים כוללים יקצוב מחזיק הישיבה בהסכמת פקיד ביה"ס לעם.

30. מורים נפטרים ממשמרתם בהסכמת פקיד ביה"ס, מלמדי למודים עבריים נפטרים ממשמרתם ע"י פקיד ביה"ס תיכף ומיד, אם עברו חוב הושם עליהם בסעיפי 7 גם 8 בהחוקים האלה, ולפטור מורים הלמודים הכוללים יתנהג הפקיד עפ"י הכללים הנהוגים בביה"ס לעם.

אודות מחזיק הישיבה

31. למלאות חובותיו יוכל מחזיק הישיבה לגשת רק אחרי אשר הקימו פקיד ביה"ס לעם על משמרתו.

על מחזיק הישיבה מוטל מלבד המבואר בסעיפי החוקים האלה, עוד החובות האלה:

א. מחזיק הישיבה מחוייב להתאמץ למצוא דירה נאה להישיבה ולהשגיח על הנקיון ועל הסדר בהישיבה, וכן גם על זאת כי לא יחסרו להתלמידים כל הדברים הנחוצים להלמודים.

ב. עליו להשגיח בפרטות על מוסר התלמידים ועל האנשים הנושאים משרה בהישיבה.

ג. עליו לשמור לבלי יגור איש מהתלמידים במכתב מסע שעבר זמנו, אם נחוץ להחליף מכתב מסעי על התלמידים לשלוח במועדו כסף לבית הפקידות הראוי להחליף מכתב המסע ושובר הפאסט על שילוח הכסף יהי מונח אצל מחזיק הישיבה ומזכיר זאת בהפנקס שבו רשומים התלמידים.

ד. עליו לשים לב, כי בזמן הקצוב עפ"י דמלכותא כל תלמידי הישיבה שלא הגיעו עוד לשנות הקריאה לצבא, יהיו נכתבים למפלגת הקריאה.

ה. עליו החובה להיות אצלו פנקס אשר חוט עובר בדפיו וחתום בחותם הדירעקציא של ביה"ס לעם, בו ירשום בטורים מיוחדים על יסוד התעודות אשר הביאו התלמידים. את הידיעות המבוארות בזה: א) שם עצם וכנוי משפחת התלמיד. ב) איה מקום מולדתו, היינו באיזה פלך ואיזה מחוז ובאיזה עדה. ג) באיזה עדה הוא נכתב ונמנה בעת הזאת. ד) לאיזה מפלגת עם (סאסלאוויע) הוא נחשב. ה) כמה ימי חייו. ו) באיזה יום משך זמן נתן לו כתב רשיון לגור ומתי הציגו הפאליציי המקומית. ז) אם יש לתלמיד שלא הגיע עוד לשנות הקריאה לצבא כי נכתב במפלגת הקריאה ואם עברו עליו כ"א שנים — תעודה כי מלא חובת הצבא, מתי ומי נתן לו התעודה הזאת. ח) יום עזיבת התלמיד את הישיבה טרם כלה חוק הלמוד והסבה אשר הניעה אותו לעזוב את הישיבה ו/או אשר גרמה לשלחו ממנה. ט) היום אשר בו עזב התלמיד את הישיבה אחרי גומרו חוק למודו שם. פנקס כזה והתעודות הנרשמות בו דרושים להיות נבדקים בדיוק בעת בדיקת הישיבה. י) מלבד כל אלה, על יסוד הפנקס הנזכר, מחויב מחזיק הישיבה למסור להפקיד

מדי חצי שנה רשומות מכל התלמידים. הרשימות האלה מחויבות להיות נבדקות בעת בדיקת הישיבה אם מתאימות הן אם פנקס הנכתבים.

יא) מחזיק הישיבה מחויב להשגיח כי בביה"ס ההוא יעסקו רק בהלמודים ולא יתנו להתאסף שמה לתפלה.

מחזיק הישיבה אם יזדמן כי נחוץ לו לעזוב את הישיבה, דורש על זה מקודם רשיון הפקיד ויגיד ביד מי חפץ להפקיד הנהגת הישיבה במשך הזמן אשר יתמהמה בדרכו. הממלא מקומו מחויב למלאות כל הדרוש מאת מחזיק הישיבה עצמו.

פרק כה

לקוי המאורות

סגירת הישיבה

יום אחד, יום ד׳ ה׳ שבט תרנ״ב, נראו ברחובות וולוז׳ין מרכבות מלאות פקידי השלטון בלוויית הרבה ז׳אנדארמים, ופניהם מועדות אל הסימטה המוליכה לחצר הישיבה. הז׳אנדארמים הקיפו את בית הישיבה ולא נתנו לצאת ולבוא. קצין הז׳אנדארמים קרא בקול רם פקודת מלכות על סגירת הישיבה. לתלמידים ניתנה ארכה של שלושה ימים לעזוב את העיר. פני הנצי״ב החווירו וכמעט התעלף. תוך שעה קלה נשארה הישיבה ריקה. ספרי־התורה ושאר ספרי הקודש הוצאו. אחרונים יצאו פקידי השלטון, שנעלו את הדלתות וחתמו אותן בחותם המלכות. כאבלים ומנודים עזבו התלמידים את וולוז׳ין. חבורות חבורות נשמטו בני הישיבה ונסעו לבתיהם. בכל הכפרים נאספו האיכרים להוביל את בני הישיבה בעגלותיהם אל תחנת הרכבת הקרובה (מולודצ׳נה). מזג־האוויר היה סגרירי מאד, וסופת שלג עזה השתוללה בחלל. הבחורים ישבו בתוך העגלות מקופלים ומכונסים בתוך בגדיהם וצרורותיהם, תפוסי יגון ואכולי צער (לפי תיאורו של פנחס טורברג, מתלמידי הישיבה, במאמרו ,,בצאתי מוולוז׳ין״ ב,,העברי״ תרע״ט, מס׳ 7).

על המעמד המרגש של סגירת הישיבה מספר תלמיד הישיבה משה חיים גראייווער במכתב ל,,המליץ״ מסלונים, 27 בינואר:

...ביום הנ״ל באו להישיבה שר העיר אשמינע (עיר המחוז) וסגן הקטיגור מהעיר ההיא והרבה שוטרים וגם אכרי הכפרים קראו בפקודת שר המחוז. פקיד אחד (סטאנאווא פריסטאוו) דרש מאת הרב הגאון הר״מ הנצי״ב להכין את כל כתבי התעודה (פאספארטע) של תלמידי הישיבה הנמצאים כיום הזה השמורים אצלו. אח״כ שאל את פי הר״ם, אם כל התלמידים הנם יחד (נמצאים) בעת ההיא

בהישיבה, וכאשר השיב הר״מ כי אחד מהם לא נעדר, נתן צו לבל יהין איש לצאת עד אשר יכלה דבריו. ומפי הספר קרא שר המחוז את פקודת הממשלה על הישיבה ותלמידיה וכה יאמר: „מהיום והלאה תסגר הישיבה על פי חק המדינה בגלל שלא שמרו בה חוקי בית־הספר; על התלמידים לעזוב את העיר במשך שלשה ימים, תעודות בני הישיבה כמו מכתבי מסע ותעודה כי מלאו חובת עבודת הצבא, לא ינתנו להם רק ישולחו לבית פקודות הפאליציי (המשטרה) במקומות מושבותיהם, ושם יחזירו להם תעודות מסע עד בואם לביתם יקבלו מלשכת הסופרים של פקיד חבל וולוז׳ין...״.

ככלותו את דברי הספר נתן צו כי בני הישיבה יעזבו את הבית חיש מהר, ובו ביום ילכו לקבל תעודות מסע ויעזבו את העיר וולוז׳ין.

כאשר עזבו התלמידים את בית הישיבה שמו על הבית חותם צר, ובני הישיבה באו לפקיד החבל לקבל תעודת מסע...

עד ראיה נוסף למעמד זה, המספר על מצבו של הנצי״ב באותו יום. הוא הרב אליהו אהרן מייליקובסקי בספרו:

...זוכר אני כמה פרטים ממאורע של היום ההוא. בבקר עמדתי לעזוב את וולוז׳ין וללכת אל גרייבה וכבר הודעתי לעדתי שם שנוסע אני היום (אליהם).

טרם שישבתי בעגלה לנסוע בה אל תחנת הרכבת מולודיצנא, נכנסתי שוב אל אדוני מורי ורבי הגאון הנצי״ב זצוק״ל לקחת ממנו ברכת הפרידה בפעם האחרונה.

כשנכנסתי אליו מצאתיו שהוא עסוק עם השובי״ם בשאלה שנמצא נקב בטרפש הכבד והכבד סותמו. אחר כך אמרתי לרבנו כי באתי לקחת מאתו ברכת הפרידה לנסיעתי לגרייבה הוא זכרונו לברכה ברך אותי בדברים חמים ויוצאים מן הלב ויצאתי את הבית. הנה ברביעי בשבת באמצע היום עברתי על פני הישיבה, העפתי עין בפעם האחרונה על הבנין היפה הזה, העומד בגובה קומתו „בגובהה של עיר״ ואשר בו בליתי מיטב שנותי. קול שאון מחמש מאות תלמידים הלומדים בתורה בהתלהבות עלה מתוכה ברעש, אשרי עין ראתה כל אלה. האם עלה על דעת האנשים הם כי עוד מעט ויגורשו מן בית מקדשם זה באף ובחימה ובקצף גדול?

באתי הביתה והתכוננתי לנסיעה ועד שאני עולה כה וכה והנה אנחנו רואים שכמה מרכבות ועגלות מלאות פקידי השלטון בבגדי השרד שלהם. עם הרבה ז׳אנדארמים עוברות עלינו, ופניהם לסמטא המוליכה לחצר הישיבה. לבי אמר לי כי לישיבה קרא אסון. מיהרתי אל הישיבה, והנה החורבן בשבט עברתו נגד

עיני. ז׳אנדארמים מקיפים את הישיבה ואין נותנים לאיש להכנס. אומרים ששר הז׳אנדארמים קורא בה באזני התלמידים גזירת המלכות על סגירת הישיבה ועל גירוש מן העיר תיכף ומיד כל תלמידיה (אחר כך נודע לנו שמה שבאו בלווית הרבה פקידים וז׳אנדארמים, הוא משום שחששו על התנגדות בכח נגד סגירת הישיבה מצד תלמידיה. בחרדה ובשברון מתנים נכנסתי לבית הנצי״ב. והנה הוא יושב על כסאו חיור כסיד, והרבנית עומדת עליו עם כוס מים קרים לשמרו שלא יתעלף. אמרו לי שזה עכשיו קרא ראש הז׳אנדארמים באזניו גזירת הסגירה. לבי חשב להשבר לדברי ההרגעה והתנחומים לרבנו לא היה מקום. הלא מתו הגדול מוטל לפניו...

סגירת הישיבה הגדולה גרמה כאב עמוק לכל חוגי וזרמי היהדות כולה. במיוחד עשה הדבר רושם בל ימחה על כל שאר הישיבות בליטא. מעמד טראגי זה של סגירת הישיבה המפוארת, מצא את ביטויו בהצגה דרמטית, שתפסה מקום חשוב במשך שנים רבות בחגיגות השונות של פורים ושאר יומא־דפגרא בישיבות. מנהג זה הונהג לראשונה בישיבת טלז, אשר במידה רבה נבנתה מחורבנה של וולוז׳ין. בן־ישיבה צעיר בשם ר׳ יצחק אייזיק פרידמן (אחר כך רב בטאבריק) חיבר ביידיש ,,חזון סגירת ישיבת וולוז׳ין בחמשה מחזות״, ובחול המועד סוכות תרנ״ג הועלה המחזה לפני תלמידי ישיבת טלז, במעמד ראש הישיבה רבי אליעזר גורדון. הנפשות הפועלות במחזה זה הן: הנצי״ב ותלמידיו, התלמוד־תורה, כנסת ישראל ואליהו הנביא. הצגה זו נתפשטה אחר כך לשאר ישיבות ליטא.

בהמליץ יום ה׳ ג׳ שבט תרנ״ב (1892 מס׳ 28) אנו קוראים: מינסק 26 ינואר — ביום ששי ז׳ שבט, באו הנה שמונים תלמידים מתלמידי הישיבה הגדולה בוולוז׳ין, אשר יצאו משם כולם ביום הרביעי העבר (בלי ספק כבר הודיעו ל,,המליץ״ כי מטעם הרשות סוגר בית הישיבה בימים אלה ובני הישיבה נצטוו לשוב לבתיהם), על כן באו כולם אל הרב, כי ימציאו להם כסף להוצאות הדרך (הכונה להמד״א דמתא — הג״ר ירוחם לייב פרלמאן). הרב נענה להם וישלחם להג׳ ה׳ סאלאמאנאוו, ויקבצו כסף וישובו לבתיהם בשלום. המינסקאי המביא את הידיעה הנ״ל חתום ,,די״ש״.

בקשר לנאמר במכתב הנ״ל כי בלי ספק כבר הודיעו ל,,המליץ״ כי מטעם הרשות סוגר בית הישיבה מעירה המערכת כי את הדבר הזה הודיעו לה אחדים מבני הישיבה זה ימים אחדים אך לא מהרו להודיע עד אשר נודע להם בברור כי כן הוא הדבר.

חלק אחר מהתלמידים נסעו ישירות לישיבות אחרות או „לקבוצי" תורה מתאימים ושם קבלו אותם בלבביות ובידים פתוחות.

קבוצה מיוחדת שבאה לסמורגון (על יד תחנת הרכבת המשותפת מולודצנה) השתקעו במקום ואלה הוו גרעין ליסוד „קבוץ תלמודי" חשוב בעירה זו שנתמכה על ידי תושבי המקום, התקיימה כשבע שנים ובין לומדיה תלמידיה נמנו גם גדולי תורה.

אחרי הסגירה

זמן קצר אחרי סגירת הישיבה והנצי"ב נושא את נפשו לעלות לא"י. הוא כותב לתלמידו ר' אליהו אהרן מייליקובסקי, בו הוא מביע את תקוותו שהישיבה תפתח מחדש.

ב"ה יום ב' כ"ב אדר תרב"ן (תרנ"ב) לפ"ח

יציץ ופרח, וכאור בקר יזרח, כבוד ידיד ה' וידי"נ, הרב הג' חריף ובקי אור הברק, שפתותיו שושנים, סברותיו כנים, כש"ת מ' אלי' אהרן נ"י אב"ד גראיעווא.

מכתבו מן ט"ז דנא הגיעני בשעה זו, והנה בדבר השאלה, סברותיו בנויות על דרכי הוראה ואני אוסיף... ממה שקרני, היינו שהישיבה הק' היא סגורה. אמנם תקותנו במקוה ישראל ה' שתהיה נפתחת אי"ה ויהי שם ה' מבורך שברבים הם עמנו **„בע"מ פ"ב"** (בעיר מלוכה פטרבורג), אשר משתדלים בזה. אבל נגזר עלי ועל בני וחתני הגאונים שי' לצאת מכל גו' (גובערניע) ווילנא על שלש שנים, ובני וחתני כבר יצאו לשלום. ולי מחמת זקנותי ניתן לי זמן חדש או חדשיים, ובאמת אומר לידידי ונפשי שאם לא הייתי בע"ח (בעל חוב, ע"ח הישיבה) הייתי יוצא אחר החג לארצנו הקדושה ולנוח שם אחרי נשאי משא הישיבה הק' שלושים ושמונה שנה (תרי"ד—תרנ"ב) ולמות שם על קבר אבי זצ"ל בירושלים תוב"ב כדבר ברזילי הגלעדי לדוד, אבל החובות שאני חייב... מוכרחני לעזוב את אשתי ובני שי' ולהיות גולה ולקבץ בע"ה ולסלק וכ"ז מעכר רוחי וראשי סחרחר...

וה' יהיה עמו וירום שמו ויברך טעמו.

הנני ידידו, מוקירו ומכבדו

נפתלי צבי יהודה ברלין

שאיפה זו אינה זוכה להתממש, עול החובות הכבד מטריד את מנוחתו. בנו הג"ר חיים ברלין יוצא לחו"ל כדי לערוך מגביות. לאחר שמתפרסם דברי קטרוג, לאמור, כי אחרי סגירת הישיבה לשם מה נערכת המגבית? רבי חיים ברלין משיב במכתבו לעתון „המליץ" בתרנ"ב:

אודיעו בזה, כי לרגלי סגירת הישיבה מטעם שרי הממשלה יר"ה נאחז גם כבוד מר אבא הגאון הצדיק שליט"א בסבך, במסגר חובות עצומות, אשר השתרגו עלו על צוארו לסכום גדול יותר מעשרת אלפים רובל שמגיע ממנו לאחרים, שלווה מהם להוצאות הנהגת הישיבה במשך שנות הנהגתו עד הנה, כארבעים שנה, ומועקה זו תשים בסד רגלו, מבלי יוכל לזוז ממקומו אל המקום אשר יבחר לו ה', בהר הקודש בירושלים או במקום אחר, עד שישלם את נשיונותיו. ואף כי הוא בעצמו מכתת רגליו בעוצם חלישותו לעת זקנותו, בערים הגדולות ומצוינות, בכל זאת בעוה"ר עוד רחוקה ישועתו לבוא מברכות אחינו, המודדים לו במדה מצומצמת ומקבלים פניו בזעיר אנפין ולא יאבו להכיר את כבוד גדלו ורום ערכו הנשגב, ה' הטוב יכפר בעדם. ואשר על כן פקד עלי לשים פעמי לקרית חוצות, ולתכלית זו לבד קבלתי עלי טורח ומשא סבל הנסיעות הלזו, לקיים מצוות כבוד אב ולהוציא ממסגר נפשו, ולא זולת. ועל דבר דלתי היכל הקודש שנסגרו, תקותנו תאמצנו, במבטח עוז זכות התורה הקדושה, שיעזרנו ה', ע"י רבני גאוני הדור הי"ו ועוד ישאו שערים ראשיהם וינשאו פתחי עולם ויבוא שמה רב גדול וחכם ויודע לשון המדינה ומורשה משרי הממשלה יר"ה, ותחזור עטרת התורה ליושנה, באופנים שיהיו רצויים גם לשרי הממשלה יר"ה. ה' הטוב יגמור בעדנו לטובה וזכות מר אבא סבא קדישא, הגאון הקדוש רבינו חיים מוולוז'ין זצ"ל יעמוד לה, שתהא בנויה על תלה לשם ולתהלה, עד עולם סלה.

בשולי הודעה זו הוסיף מו"ל העתון „המליץ" דברים משלו:

„יהי ה' עמו להצליחו בדרכו ונדיבי עמנו בחוץ־לארץ יתמכוהו להציל כבוד אביו שליט"א, ומאד תנעם לנו בשורתו, כי יש תקוה לחדש את הישיבה באופן מאד נעלה, להפיק רצון מאת הרשות ומשאלות הזמן וחפץ כל חובב תורתנו הקדושה. אך על אחת עלינו להעיר, כי ככל הנודע לנו, אך לשוא לנסות כעת דבר בגליל הלימודי ווילנאי כי לא תצלח".

הנצי"ב עצמו נאלץ לכתת את רגליו לביאליסטוק, מינסק, פינסק, ורשא וערים אחרות, לאסוף כספים לפרעון חובותיו. בהספדו על אביו ספר רבי חיים ברלין, כי מאז סגירת הישיבה „אשר היתה חיי רוחו, נשבר לבו, ותתעטף עליו נפשו עד כי נפל למשכב ויתענה תחת ידו מחלתו". מכאוביו גוברים והולכים

והוא משתקע בוורשא כדי לדרוש ברופאים. בהקדמתו לספרו „משיב דבר" שיצא לאור לאחר פטירתו בוורשא תרנ"ד הוא מספר:

„...רק אחר שזקנתי ושבתי ונדכיתי ביסורין בעוה"ר כי אחזני השבץ בחצי גופי השמאלית, ובאתי לפ"ק ווארשא המעטירה להתרפאות בקרב אנשי שם עושי חסד וצדקה כהררי אל אשר בקרבה. והרבה מהם מתעסקים עמדי בפרנסתי. המקום ית' יזכרם לטובה וישלם להם גמולם לכל איש כפי פעלם. והמה המתעסקים עמדי השיאוני ויכלו לי, להוציא התשובות לדפוס. ואם כי לא עצרתי כח בחליי לחזור ולעיין בכל התשובות אם יצאו מת"י כהוגן, וגם כי הרבה מהם כתבתי בעודני צעיר לימים. ולבא דאינשי אינשי וכמו ברב אשי בריש פרק הזהב דנשתנה דעתו והסכמתו בימי זקנותו מאשר החליט בימי נעוריו. ומה תאמר נפשי לבטוח על דעת נעוריי, ויד עניי הדעת אנן. אבל מה אעשה ואין בי כח עתה לזה...".

כל אותה עת מצפים בארץ ישראל לבואו עוד בכ"א בכסלו תרנ"ב, זמן קצר לפני סגירת הישיבה, כתב לו ר' יחיאל מיכל פינס מיפו, כי מחכים לבואו וכי הוא מייעץ לו לקבוע את מושבו ביהוד הסמוכה לפתח תקוה, אשר נתייתמה עם פטירת הרב מרדכי גימפל יפה, ואשר הוא מקום שוקט ובוטח, מקום תורה ותפילה, ובו „ישיבה קטנה של בחורים ואברכים מופלגים בתורה, בשם ,דגל התורה', וזה יגרום גם כן להקים הריסות המקום הזה אשר עזבוהו יושביו מפני חסרון אדמה, והיתה יהוד למרכז הרוחני למושבות. איך שהוא, אם יבחר ביהוד או במושבה אחרת, על כל פנים בכוונה זו יצא מחוץ לארץ על מנת לקבוע ישיבתו באחת המושבות" („גאון הארץ" ליעבץ, חלק ב').

אך לא זכה הנצי"ב לבלות את שארית ימיו בארץ הקודש. ביום ה' כ"ח מנחם־אב תרנ"ג, השיב את נשמתו הטהורה והקדושה אל אלוקי הרוחות.

פטירת הנצי"ב

דברי פטירתו של הנצי"ב בוורשה, השרה אבל כבד בכל תפוצות ישראל והספידוהו תמרורים במאות קהילות שברוסיה ומחוצה לה. העתונות העברית והיהודית הקדישו מאמרי הערכה לזכרו. ב„המליץ" וב„הצפירה" הוקדשו מאמרים גדולים, שתיארו את גודל אישיותו וערכו של המנוח. על הרושם העצום של פטירת הנצי"ב בחוגי יהודי וורשה ועל הלוויתו הגדולה כותב „הצפירה": „השמועה הרעה; ראש הישיבה מוולוז'ין נפטר — עפה כחץ מקשת בכל פינות

העיר. כל הרחובות מסביב לנאלעווקי מילא המון כביר מאד. לעיני המשקיף מגבוה מעל הבתים שברחובות מוראנובסקה, מילא, ככר מוראנוב ודזיקה, נראה זרם של ראשי בני אדם, בני מפלגות שונות, שבאו לחלוק את הכבוד האחרון לשר התורה, הגאון הזקן שהעמיד תלמידים הרבה מאין כמוהו".

השמועה הרעה: „ראש הישיבה מוולוז'ין פטר" עפה כחץ מקשת בכל פינות העיר ויבואו תופשי התורה והחרדים והחסידים וגם רבים והמשכילים ללוות את הגאון לבית עולמו מי יספור את המון המלוים מי ישים את הדמעות בנאד, מי יתאר את חרדת הקודש בלב כל איש למראה הארון הפתוח והגויה המכוסה במעטפה שחורה! בלי סדרים, בלי להקות נערים עוברים בסך, בלי פרחים, בלי שלשלת ארוכה של מרכבות נהדרות היתה ההלויה הזאת, אך מה נעלה ויקרה היתה בעניה ותומתה. העם היה שקוע ברגשי אבלו תפוס ברוב שרעפיו הנה כן הובלנו פה לקברות את רב הרבנים בארצנו...

...היתן לנו הדור הבא אנשים כאלה במקצוע זה או אחר? הרעיון הזה התעורר בלב כל איש אשר עמד בתוך המלוים, ומי ימצא מענה, אך זאת נדע כי נשאנו הפעם לחצר מות אחד גדול אשר לא הניח כמותו. תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

נחום סוקולוב הקדיש מאמר הערכה גדול לאישיותו של הנצי"ב וכתב בין היתר: „פרק גדול וכביר בתולדות היהודים ברוסיה, בדברי ימי התורה והרבנות — ירד אלי קבר עם פטירתו של הגאון הכביר הנצי"ב אשר במקום גדולתו בתורה היה גם גדול במעשים, בזריזות ובעבודה, כמו שלא יוכל סופר דברי ימי ישראל להעלים תחת לשונו את שמות המקומות: יבנה, אושא, נהרדעא, פומפדיתא, כן לא יוכל להבליע את השם וולוז'ין. בהשם קשורים שני שמות גדולים: שם המייסד הגאון מוה"ר חיים זצ"ל ושם האחרון הגאון מוהר"ר צבי יהודה זצ"ל. מעטים הם בינינו אנשים המקדישים את כל חייהם לדעה אחת, למפעל אחד, ובין השרידים האלה נמנה האדם הגדול אשר אותו הובלנו לקברות. אי לשון ממהרת לדבר אמרי שפר, אי פה מפיק מרגליות, אשר יוכל לתאר את כל אשר פעל ,הטרוד' הזה. הגוף הטהור הזה היה מעון לנשמה גדולה, לרוח כבירה אשר לא ידעה מנוח".

יצחק סובלבסקי, מתלמידי וולוז'ין בתקופת רבי חיים סולובייצ'יק, במאמרו המיוחד „אבל יחיד" כותב בין היתר: „מי לא ידע את האדם הגדול הזה ומי לא התחמם לאורו של הכהן הגדול במקדש התורה, העמוד הימיני, ראש גולת אריאל ועטרת תפארת ישראל. תמונתם של ראשי הגלויות בבבל והנשיאים

בארץ ישראל בימי קדם — הלא זכינו לראות בימינו, הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה".

זמן מה אחר פטירתו נחלצים מוקירי זכרו ובראשם הרבנית האלמנה, להקים יד לזכרו של הרב — ראש הישיבה הדגול והאהוב. במסגרת זו נעשים מאמצים כבירים, לסיים את ההוצאה־לאור של ספרו החשוב „משיב דבר", המכיל את אוצר השאלות־והתשובות אשר זרע והפיץ בשנות עמלו.

לממון ההוצאות מתפרסמת בעתונות קריאה נרגשת:

קול מהיכל

לכל תלמידי הגאון האמיתי, צדיק מושל ביראת ה' מוהר"ר נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל אשר כבוד רבם חביב עליהם ברגשי אמונים. ולכל קרוביו ואוהביו ומוקירי שמו בארצנו ובחו"ל ולכל דורשי תורה ותעודה בכלל. ולכל חובבי ציון בפרט, כי ימהרו איש איש מעירו לתת כבוד הדר, עוז תעצומות להגאון המנוח זצ"ל ולביתו, בהקמת ציון ספרות ומזכרת עולמים!

הנה הגאון המנוח השאיר אחריו בכתובים תשובות רבות למאד, וחד"ת אשר השיב לשואליו מכל קצוי ארץ. וספרים יקרים ונפלאים על הספרא וספרי ועל כל התלמוד־בבלי, וקונטרסים נחמדים בתוספות מרובה על הספרים שהדפיס בחייו. אולם הגאון הנצי"ב כאשר ראה והתבונן במשך ימי שבתו פה בשנה האחרונה הזאת — כי רגעי חייו ספורים, נתן נפשו לסדר תשובותיו, וחבר מהן ספר גדול וחלקו בארבעה חלקים בשם „משיב דבר". ובידיו הרועדות ובעיניו הכואבות הגיה אותן וזקקן וצרפן כסולת נקיה, ובכל כוחו התחזק מעצמת מכאוביו למהר מלאכת הסידור והבקור וההערה. ומסר ספרו זה לדפוס, וכבר נדפס ממנו ערך שמונה באגען גדולים. וכל ישע וחפץ הגאון הנצי"ב זצ"ל היה בעודנו בחיים לראות את ספרו „משיב דבר" יוצא לאור מבית הדפוס וכאשר השיג את הקארעקטע הראשונה, שש ושמח עד למאוד ורוחו ונפשו נמלאו רגשי קדש בעת אשר כבר נלאה נשוא את עמל החיים ויסוריו הנוראים, וכל עוד רוחו בו חש כנשר להגיה בעצם ידו הטהורה את הקארעקטע למען יצא ספרו מזוקק מבית הדפוס. ועתה הנה נשבתה המלאכה מלאכת הקודש הזאת. והספר הנפלא והנעלה הלזה מונח בכ"י ובבית הדפוס כאבן שאין לה הופכים, באין מוצא לכסף על הוצאות הדפסתו, אשר תעלינה בהכרח לכה"פ לסך שמונה מאות רו"כ, באשר הספר הזה יחזק ערך ארבעים באגען שלמים בדפוס ויודפס בשני כרכים.

ולזאת לבי אל שלומי אמוני ישראל, הנותנים כבוד לתורה וללומדיה לשמה וביחוד אל היחידים השרידים בעמנו המוקירים בתורת ישראל וספרותו ומה גם אל כל תלמידי הגאון המנוח הנצי״ב זצ״ל הרבים והמפוזרים בכל מלוא רוחב ארצנו. כי בשם התורה והתבונה, ובשם הדת והאמונה ימהר נא כל אחד ואחד לשלוח ח״י על הספר הנפלא „משיב דבר״ להרבנית הכבודה מרת באשא מירל תחיה אלמנת הגאון המנוח זצ״ל, ומלבד כי עי״ז יצא לאור ספר יקר ונחמד אשר הוא ממבחר הספרים של הגאון הנצי״ב ז״ל, ועוד יתרה לו כי בהספרים הראשונים אשר הדפיס הגאון הנ״ל „העמק שאלה״ ו„העמק דבר״ — קצר הרבה בלשונו כדרך הראשונים ז״ל אשר הגה בהם והיו רגילים על לשונו, לא כן בתשובותיו אשר השיב לכל השואלים הרבים בארץ ובחו״ל. באשר שמו הלך מסוף העולם ועד סופו אשר אותן כתב בלשון לימודים ובעטו עם סופר מהיר באורך רב ובטוב טעם ובמועצות ודעת, ביד חכמת הלשון הטובה עליו כנודע והעמיק והרחיב לדבר בענינים רבים ושונים ונחוצים למאד בכל ענפי התורה והדעת, וביותר לענינים הנוגעים להלכה ולמעשה, ובהם קונטרסים נפלאים, כמו בנדון העבודה בשדה בשנה השביעית בא״י וכדומה, אשר יתענג כל קורא בהם, ובספרו זה יחזו כל מכיריו את דמותו וצביונו של הגאון האמיתי הנצי״ב זצ״ל, ואת דברת קדשו מלהבות אש כמו חי הנהו וכמו הוא מדבר עמהם פנים בפנים!

ומלבד כי על ידי זה יקימו מצבת עולם וזכרון נצח לרבם הגאון הנצי״ב זצ״ל במלאותם את רצונו הטוב. ובהוציאם לאור את ספרו אשר היה יקר בעיניו מכל יקר בארץ, ושכרם יהיה נכון מאת בעל הגמולות, הנה מלבד זה יודפסו שמות המתנדבים הנכבדים בראש הספר ברוב כבוד ותפארת (כאשר יוגמר הספר הזה בדפוס יושלח לכאו״א לביתו) ויקוים בכל המחזיקים והתומכים בהדפסתו „עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר״.

המדבר בצדקה מרדכי רבינאוויץ
(הצפירה ד׳ חשון תרנ״ד, 1893)

פרק כו

הנצי"ב — ארץ ישראל — וחיבת ציון

כל המטפלים בתולדות „חיבת ציון" אי אפשר להם להתעלם מחלקה הרב של ישיבת וולוז'ין בתנועה כבירה ורבת ערך זו. רבים מקברניטי התנועה הזאת נמנו על תלמידי ישיבה זו, ראשיה ומנהיגיה של ישיבה זו התעניינו מאד ביישוב ארץ ישראל.

כי רבי חיים מוולוז'ין, מייסד הישיבה, כקברניטה של היהדות הליטאית יש לו החלק הארי בעליית תלמידי הגר"א הראשונים לארץ ישראל בשנת תקס"ט, אשר ממנה יתד וממנה פינה להיישוב הארצי במאה האחרונה.

מקור נאמן להופעה חשובה זו בחיי רבי חיים מוסר לנו בן דורו רבי מרדכי גימפל יפה: „הלוא ידעתם גם שמעתם, כי זה שמונים שנה ויותר אשר הגאון הגדול הצדיק מוהר"ר חיים זצ"ל בעזר גדולי הדור החל ביסוד המעלה ליסד ישוב באה"ק ועל פיו נסעו כמה מגדולי היראים, והמה היו הראשונים המתנדבים לשבת בירושלים ואחר כך החל לעוררם למקנה שדות וכרמים לקיים מצוות התלויות בארץ" („שיבת ציון"). בדעה זו מחזיק כמו־כן רבי מרדכי אליישברג. בספרו שביל הזהב הוא כותב... „היישוב הלזה וחוזק מצותה נוסד מאז בהחזקת עניי ארץ ישראל ותלמידי חכמים היושבים בה לעסוק בתורה ועבודה כל היום. ראשי המיסדים היה הגאון מו"ה חיים ז"ל מוולוז'ין ויתר תלמידי הגר"א מצד אחד וגדולי רבני החסידים מצד השני זה כשבעים שנה: אלו עוסקים בתורה ואלו בעבודה".

זמן קצר אחרי שבאו תלמידי הגר"א לארץ ישראל יצא רבי ישראל פרוש משקלוב בשליחות חבריו העולים אל הגולה בכדי לבסס את מעמדו החומרי של כולל „הפרושים" בארץ. בדרכו סר לרבי חיים בוולוז'ין. רבי חיים היה עומד בקשרים עם חבריו בארץ ישראל והיתה לו היכולת לשאוב את כל הידיעות על סידור היישוב והתפתחותו ממקור ראשון. רבי אברהם־אבלי מווילנא, שהכיר

את רבי חיים פנים אל פנים כותב עליו בנידון זה: „היה בקי בטוב דעת הבריות והיה יודע מקורם של כל הדברים ומקור חיים חיותם של האנשים הללו היושבים בקודש". יומיים לפני פטירתו ערך רבי חיים מכתב בנוגע לקופת רבי מאיר בעל הנס. הוא מחליט בפסקו זה שקופה זו מוקדשת לטובת עניי ארץ ישראל בלבד ואסור להם לגבאים (כמו שהיה נהוג במקומות שונים בליטא) להורות היתר לעצמם להקציב להם חלק מסוים מקופה זו לצרכי צדקה וחסד מקומיים („מגיני ארץ ישראל", ווארשה, תקצ"ז).

גם תלמידיו של רבי חיים קיימו על עצמם לעלות ארצה ונהיו למשפיעיה הרוחניים לעדת הפרושים בירושלים. ביניהם כדאי להזכיר את רבי יוסף־זונדל מסאלאנט, רבי מאיר שלום הכהן מקארליץ ורבי שמואל אב"ד דלהינוב ואיליה. כל אחד מהם הטביע חותמו הרוחני על מהלך החיים הציבוריים של יהודי ירושלים לפני מאה שנה.

תלמידי ישיבת וואלוז'ין שבימיו נהיו למיסדי תנועת „חבת ציון" וממטפחיה ובוניה: הרבנים רבי מרדכי־גימפל יפה ורבי מרדכי אליישברג בילו את שחרית ימיהם בישיבת וולוז'ין. רב שמואל מוהילובר אף הוא בילה זמן־מה בישיבה זו.

וביותר השפיעה וולוז'ין על תנועת „חיבת ציון" ויישוב ארץ ישראל בתקופה המאוחרת בשנות השמונים. בראש וראשונה יחסו החיובי של הנצי"ב לתנועה זו. אמנם לא הגיע הנצי"ב במפעליו „היישוביים" לאותו הגובה של בעל המחשבה הדתית־לאומית רבי מרדכי אליישברג ולאותם המעשים הכבירים של רבי שמואל מוהילובר. עבודתו בישיבה שללה ממנו להתמכר לענין „היישוב", כמו שהוא בעצמו מודה במכתבו ל„חובבי ציון" בווארשה: „אכן באמנה טרדתי ועבודתי הרבה בהישיבה הקדושה אשר בה כל רוחי וגם איש אין עמדי לשאת משאה, ע"כ לא שמתי לב ולא פניתי עת לשלוח אצבע לדבר החבורה הקדושה של יישוב ארץ ישראל, אשר יש בה גדולים וטובים ממני". אולם גם בפעולותיו המצומצמות היתה ברכה מרובה לטובת התנועה הזאת והשפעה כבירה בחוגי היהדות התורנית שבליטה ורייסן. ראשיה של תנועת „חיבת ציון" הוקירו מעשיו של הנצי"ב לתנועת „חיבת ציון". אחד מראשי החבורה (מל"ל) כותב בנידון זה: „שמכתב הגאון מוולוז'ין יקר מעשרות מאמרים של איזה סופרים („כתבים לתולדות חיבת ציון", כרך א')....

בהזדמנויות שונות הראה הנצי"ב יחסו החיובי לתנועת „חיבת ציון". מכתבו הראשון, שעשה רושם כביר, הופיע ב„המגיד" תרמ"ו. הנצי"ב מביע את שמחתו, שגם בוולוז'ין נוסדה אגודה של „חובבי ציון". במכתבו זה הוא מחליט „כי מצוה

וחובה על מי שהוא מאמין ביעודי הטובות והנחמות לתת יד למצוה הבאה לפנינו לעשות אגודה שתהא על ארץ הקודש נוסדה, וכל אחד ממנו יושיט ידו לתת לקופת החברה בכל שבוע ושבוע כל אשר את לבבו". מעניינים הם דבריו לבסוף: „וכמו שהיה בימי עזרא הסופר שקבץ איזה אלפים בבבל מכל סוגי בני אדם, גדולי תורה ויראי ה' וגם מאותם האנשים נושאי נשים נכריות, אשר היו מורגלים בחילול שבת ולא ידעו את התורה כלל, כל אלה נתקבצו והכינו יישוב הארץ בערים עד שאחר כך נתמלאה הארץ מבניה; כן עלינו להתעורר לקול רצון ה' הנשמע מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אחינו מפוזרים שם נדחים ונענים לעשות מה שבידינו מעט או הרבה, ובכל סוגי בני ישראל, ועל המקובצים לעלות להושיב את א"י ולבנותה ולנטוע בה כל עץ מאכל". לתשומת לב מרובה גרם מאמרו השני ב„המגיד", תרמ"ז, שהכיל מכתבו ל„חובבי ציון" שבווארשה. הוא כותב: „רואים אנו, כי כך החלה ההשגחה העליונה יתברך להושיב על ידי בניה נשמות הארץ, כי הלא בימי גלות שפניא ופורטוגל היתה השעה יותר מוכשרת מצדנו להאחז בארץ והתוגר מושל הארץ פתח לפני ישראל שערי ארצו בזרועות פתוחות ובכל זאת לא עלה על דעת גדולי ישראל וחכמיהם להאחז בארץ אבותיהם.... ואף גם זאת אין לנו לשאול ולחקור מדוע באמת לא היתה סיעתא דשמייא בימי גלות שפניא להביאנו לידי כך והיום הגיעה השעה לרצון זה, וכי איכשר דרא? אלא הנסתרות לה' אלקינו, כך אין לנו להתחכם בזה, אך הנגלות לנו, כי אחרי שנתעורר הרעיון בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אנחנו מפוזרים, וקול המון כקול שדי בדברו על ידי נביאיו, וע"כ עלינו להמשיך אחרי קול דבריו זה ולבטוח בו שיגמור אחרינו". הנצי"ב רואה ב„התעוררות זו שהחלה לפעם בקרב ישראל" סגולה חשובה והיא „ההתאחדות של הרבה דעות שונות למרכז אחד, אשר הוא תל תלפיות לכל פזורי עם ה' הן במקומות מפוזרים והן בדעות שונות בהליכות־עולם של ישראל וזכינו שזה הרעיון של יישוב הארץ הוא הבריח התיכון המבריח את ישראל מקצה העולם ועד קצהו לדעת אחת בזה העין". הנצי"ב רואה ביישוב ארץ ישראל פתרון חומרי כלכלי להמוני בני ישראל: „באשר אנו רואים שנות רעה בעוה"ר וישראל מרדף בלי חשך, ולהרבה כושלי ישראל אין תקומה בארצות פזוריהם, הטוב טוב כי יש איזה מקום מוכשר לישראל אשר ינוח להם שם כמעט". מאמר זה זכה לפרסום גדול בחוגי „חובבי ציון" למקומותיהם השונים. „חובבי ציון" במינסק ובוויטבסק הגישו לו מכתבי תודה וש. פ. רבינוביץ (שפ"ר), מזכירם של אגודת „חובבי ציון" בווארשה שלח לו איגרת תודה והוקרה.

לאט־לאט נמשך הנצי"ב יותר ויותר לבין שורת העוסקים והעומדים בראש התנועה. באותה שנה, תרמ"ז, בשעת האסיפה בדרוזגניק נבחר הנצי"ב שלא בפניו בתורת אחד משלושת הרבנים, שבין ששת „הגבאים־יועצים". הנצי"ב נענה ברצון למינוי זה במכתבו לד"ר פינסקר. רבי מרדכי אליישברג מבויסק, הרב השלישי, כותב להנצי"ב: „שמח לבי כאשר זכינו בימי עלומינו להיות חברים בלימוד מסכת יבמות אחרית עם נ"י, כן זיכני ה' בימי זקנותי לשוב להיות חברים בדבר מצוה השקולה כנגד כל המצוות, „יישוב ארץ ישראל".

הצטרפותו של הנצי"ב בתורת „גבאי־יועץ" הביאה תיכף לידי מעשים. כשהוציאו את „קול הקורא" הראשון בדבר העמדת „קערות" בערב יום הכיפורים לטובת היישוב, היה הנצי"ב מהראשונים לחתום עליו, אף בחשבון כי הדבר לא היה עדיין מאושר מהממשלה הרוסית. רבי יצחק אלחנן מקובנה, סרב מטעם זה לחתום על „קול הקורא". לשנה הבאה, תרמ"ח, חתמו כבר על ה„קול קורא" הזה שלושים ושבעה רבנים מפורסמים, ביניהם רבי יוסף־זכריה שטערן, בעל ה„שדה־חמד" מקראוסבזור ורבי מלכיאל טננבוים מלומזה.

ועד כמה חביב היה ענין ה„קערות" בערב יום הכיפורים בעיני הנצי"ב מספר לנו אחד מתלמידיו במלים אלה: „ובעיני ראיתי, כי בערב יו"כ הביא בידו קערה עם פתקא „י"א" והעמידה על שולחן הצדקה לפני פתח בית המדרש וביקש את גבאי הצדקות שלא יקפחוה, כי גדולה היא בערכה ככל צדקות העיר וכדרכו תמיד הניח הוא הראשון נדבתו על הקערה („הישיבה בוולוז'ין והתחיה הלאומית" לי. ריבקינד).

הנצי"ב השתתף באסיפות שונות של „חובבי ציון" ובא בכתובים עם חבריו הרבנים בוועד „חובבי ציון", עם ...ד"ר ליאון פינסקר, ר' צדוק הכהן וארלנגר בפאריס, ועוד. ראש דאגותיו של הנצי"ב היה, שהיישוב החדש בארץ־ישראל יתנהג ברוח התורה ודרש, שיעמידו מפקח מיוחד להשפיע ולהדריך את האיכרים ברוח המסורת. כמו־כן היה מזכיר במכתביו שהקרנות לטובת היישוב החדש לא יגרמו הפסד לקופת רמב"ן.

כשפרץ סכסוך גלוי בין איכרי זכרון יעקב ובין הפקידות של הבארון, היה הנצי"ב הראשון, שהתם על מכתב מיוחד מטעם מרכז „חובבי ציון" להבארון בפאריס להפיס דעתו בענין זה. כמו כן היה הוא מראשוני הרבנים, שאסרו להשתמש באתרוגי קורפו.

בשאלת ה„שמיטה", שעמדה על הפרק בשנת תרמ"ט, היה הנצי"ב מהאוסרים, בניגוד לדעתם של רבי שמואל מוהליבר, רבי יהושע'לי מקוטנה, רבי מרדכי

מבויסק ואחרים, שהתירו את העבודה בתנאים ידועים. את נימוקיו ההלכתיים הוא מבאר בקונטרס „דבר השמיטה" (הנמצא ב„משיב דבר"), אבל מאורע זה לא השפיע על הנצי"ב למשוך ידו מתנועת „חיבת ציון". בשנת תרמ"ט באסיפת ווילנא נתמנה שוב ל„גבאי־יועץ" ובתר"ן אחרי שנתאשר הוועד האודיסאי רשמית על ידי הממשלה הרוסית חתם שוב על ה„קול קורא" המיוחד לתפוצות, שחתם עליו כבר רבי יצחק־אלחנן. הנצי"ב מדגיש את המאורע המשמח הזה „המתנהג על פי חוקים ישרים בדעת הממשלה" ורואה בזה „אות כי כך עלה ברצון ה' לעשות יישוב על ידי ישראל בארצנו הקדושה ולתת אימון בן...." „ואנו רואים כמה סיבות היוצאות מהמסבב ית' כי כך ברצונו ית' כי תתישב הארץ לאט לאט על ידי נדחי ישראל והטה לבה הקיר"ה ושריו להרשות לעשות ועד וחברה לאסוף כסף לתמוך את אחינו עובדי אדמה ובעלי מלאכה אשר בארץ ישראל וסוריה". הוא כותב שם בין השאר: „עלינו להעיר ולהפיח רוח אהבת הארץ ולמלא אחרי רצון ה' בכל אופן שיזדמן לפנינו, אם בפעולה חמרית, בעבודת האדמה או בחרושת המעשה או במסחר; אם בפעולה רוחנית היינו בהדפסת ספרים מועילים לענין הנשגב, ואין לנו לחשוב מחשבות כי ראוי היה הדבר הגדול הזה באפנים אחרים כאשר יצויר בדעות בני אדם ואין לנו להתחכם לאמור כי נצרך להיות באופן אחר".

הנצי"ב בעצמו היה נזהר מאד מלהשפיע מדעותיו ב„חיבת ציון" על תלמידיו. דעתו היתה, שבישיבה צריכה להיות מגמה אחת — השקידה בתורה. שגור היה בפיו: מספר שנות הישיבה הן בחינת תרומה והיא אסורה בהנאה" (הרב י. ל. דון־יחיא בזכרונותיו). ובכל זאת השפעת הנצי"ב בתקופת חיבת ציון היתה גדולה גם בחוגי הישיבה. רובם של תלמידי ישיבת וולוז'ין נמשכו אחרי תנועת „חיבת ציון" והיו פעילים בתנועה זו. וקרה פעם, שבאחת מדרשותיו לבני הישיבה „נגע גם ברעיון ישוב ארץ ישראל ועורר את לב שומעי לקחו לתמוך בידי העובדים אדמת הקודש; ומרוב התלהבותו בדברו בענין זה זלגו עיניו דמעות מאין הפוגות. דבריו אלה עשו פעולה עזה על לב בני הישיבה ורבים מהם שהיו עד כה פוסחים על שתי הסעיפים נהיו עתה לחובבי ישוב א"י גמורים" (המליץ, 890, גליון 120).

בחורף תרמ"ה נועדו בישיבת וולוז'ין בהסתר ובחדרי חדרים שבעה אנשים מתלמידי הישיבה ויסדו אגודת סתרים לשם „חיבת ציון". לאגודתם קראו „נס ציונה". האגודה נתקיימה כמה שנים והראתה פעולה רבה, עיקר מטרת אגודת סתרים זו היתה מכוונת לשלומי אמוני ישראל, שבחלקם הגדול היו מתנגדים

עדיין להרעיון של תנועת „חיבת ציון". חברי „נס ציונה" היו מטובי התלמידים. הרבה מהם עמדו אחר כך בשורות הראשונות של הציונים. בראשית תר"ן התחילה אגודה זו מלבד מגמת „יישוב ארץ ישראל על פי טהרת הקודש", היתה לה ידיעות שונות מחברי האגודה וגם ידיעות כלליות של עניני „חיבת ציון" ויישוב הארץ שלא יכלו להתפרסם ברבים. עיתון זה נערך בחדרי חדרים אחרי חצות הלילה. המטפל והמתעסק בזה היה בן ישיבה אחד מרזיצה. במקרה נפל הגליון השלישי בידי הבולשת הרוסית. הבולשת עשתה חיפוש בחדרו של בן־ישיבה זה והחרימה את הארגז שבו היו שמורים כל כתבי האגודה.

בראשית שנת תרנ"א נוסדה בישיבה אגודה חדשה בשם „נצח ישראל". אגודה זו מלמד מגמת „יישוב ארץ ישראל על פי טהרת הקודש", היתה לה השאיפה לפעול בתרבות ישראל מקורית לפי רוח המסורת. כשהופיע תרגומם של כתבי הרב שמשון רפאל הירש לעברית הפיצה האגודה את ספריו בין בני הישיבה, כמו כן הפיצה בין הלומדים את ההיסטוריה הקצרה של זאב יעבץ שהופיעה באותם הימים.

מאמרו של ר' מאיר ברלין אודות הנצי"ב ויחסו לתנועת חיבת ציון

בשנת תרנ"ט פרסם הסופר מ. ל. לילינבלום ספר בשם „דרך לעבור וגולים", שבו חומר מענין על תולדות חיבת ציון ופעולות אישי חובבי ציון שמלפני כן, במישור ההתישבות החדשה בארץ ישראל, מובא בספר בין השאר הערה ש„הגאון מוולוז'ין (הנצי"ב) הפסיק החל משנת תרמ"ח להשיב על מכתביו והצעותיו של הד"ר ל. פינסקר ראש ועד חובבי ציון, והסיבה לכך, שהד"ר ל. פינסקר לא מיהר למנות למדן משגיח בצפת על הפרשת תרומות ומעשרות בקרב המתיישבים החדשים בגליל העליון".

הערה זו מצידו של מל"ל היו לה מהלכים בחוגי הרבנים שהתנגדו לתנועת חיבת ציון בתלותם עכשיו את עצמם באילן גדול כהנצי"ב, שכאילו מצא לו לנכון על ידי כך למשוך את ידיו לגמרי מן התנועה. כחיזוק לדבריהם למסקנתם זו ראו בכך זה שהנצי"ב היה מאוסרי העבודה החקלאית בשביעית בזמן הזה בארץ ישראל ומשפחתו מצאה להכליל תשובתו המיוחדת ב„קונטרס דבר השמיטה" בספר השו"ת בשם „משיב דבר", שהופיע בדפוס כשנה לאחר פטירת המחבר (בשנת תרנ"ד).

לדעה זו היה פרסום רב בחוגי הרבנים והרמי"ם בישיבות הגדולות הגאון

ר׳ שמואל מוהילובר, רבה של ביאליסטוק, איש המעשה ועד חי מקרוב לכל מהלכי התנועה, כבר לא היה בחיים כדי להכחיש דבר לא נכון זה. בינתיים התחזק החוג הרבני האנטי ציוני, עם פרישת הגאון ר׳ דוד פרידמאן אב״ד קרלין מתנועת חיבת ציון ומספר רבנים ציוניים משכו ידיהם אף הם (לאחר השתתפותם בקונגרס הציוני השני בבזאל, בשנת תרנ״ח) בגלל נימוקים שונים מהתנועה הציונית.

הלך רוח תוקפני זה נגד התנועה הציונית במישורה הכללי ואף בזו שבשבילה הקודם — חיבת ציון ניכר היתה בחוגי הישיבות ביחוד בסלובודקה (אף ב„כנסת בית יצחק״) ובטלז וכדי לחזק ידים רפות בכך בחוגים כנ״ל מצא ר׳ מאיר ברלין בן הזקונים של הנצי״ב (שהתגורר אז בנובהרדוק ליד אבי אמו הגאון ר׳ יחיאל מיכל אפשטיין בעל „ערוך השלחן״) שעת כשר מתאימה לפרסם מעל עמודי „המליץ״ (שנת תר״ס, גליון 81) מאמר מיוחד משלו הסותר דברי בעלי השמועה ביחס לאביו והמכחיש את הגירסא החדשה של מל״ל שאביו הנצי״ב, חדל מלהתכתב עם הד״ר פינסקר.

וזהו מאמרו הראשון של הרב מאיר ברלין מעל עמודי העתונות, מאמר שנעלם עד כה מכותבי תולדותיו. הננו מביאים כאן קטעים מדבריו:

בשער בת רבים

„שונאי הציונות נפלו על המציאה שמצאו בספר „דרך לעבור גולים״ למר לל״ב (לילינבלום), כי הגאון הנצי״ב חדל עוד בשנת תרמ״ח להשיב על טענותיו ומכתביו של ד״ר פינסקר בעניני התנועה הנ״ל. לכן מצאתי לנחוץ להודיע בשער בת רבים כי שגגה יצאה מעט מר לל״ב. כי בעיני ראיתי כמה מכתבים של הגאון הנצי״ב, שנכתבו אחרי שנת תרמ״ח המדברים בשבח התנועה הציונית והמה מונחים תחת ידו בניו בתוך יתר כתביו״.

הרמ״ב ממשיך לומר: „והנני מעתיק בזה מכתב אחד של הנצי״ב ז״ל להד״ר פינסקר שנכתב שנתיים ימים אחרי ההצעה בדבר משגיח בצפת והקוראים המבינים יווכחו, כי הנצי״ב ז״ל לא זע מחיבתו לציון במלוא השערה עד יומו האחרון:

א. לסדר „כי ברך הוא״ תר״ן וואלזין. ירעש כלבנון פרי פעולת כבוד *החכם* ונכבד בישראל ד״ר ל. פינסקר נ״י, ראש הועד לח״ק תמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובע״מ בסוריא ובאה״ק ואתו ישאו ברכה כל מנהלי הח״ק ובעלי הועד, כולם אהובים וברורים אפרתים וגבירים ה׳ עליהם יחיו, ידגו ויפרו כגפן, איש לפי פעלו ולפי מעללו מה׳ ישאו גמולו.

מכתב מע"כ בר"ח (תמוז) הגיעני והנני כמו אז כן עתה מחובבי הישוב באה"ק בכל לבבי וקול דודנו הקב"ה דופק על לבנו לראות טוב ארה"ק, ומה גם עתה אשר הסב ה' לב הקיר"ה ושריו להרשות לנו לעשות ועד למטרה זו (עם מתן האשור על השם לועד הפלסטינאי שמרכזו נהיה באודיסה בראשות הד"ר ל. פ.) אשר אין זה כי אם השגחת ה' אשר לב מלך ושריו להטותם לחפצו.

אומנם אם לבי ער אינני ישן מכל פעולה, באשר מושבי בעיר קטנה ואנשיה אינם בעלי רגש מרובה, וגם כי ראשי ורובי שקוע בהליכות הישיבה הקדושה אבן הראשה להגדיל תורה בישראל, אשר ממנה תוצאות חיים לאומתנו — ועל כן איני יכול להתחזק ולעשות בענין. זולת, בבוא אלי מאיזה קהילות לשאול בענין שפלגו שם הדעות, הנני בא ומעירם ומרחיב דעתם להמנות למצוה זו. וגם הערתי את לב נכדי מי"ב מדענבורג (דווינסק) אשר היה אתם בחבורה הנאה להם ונאה לעולם להיות חבר נכבד בחבורה הק' הנ"ל".

ועתה אשר עוררני בשם הח"ק והועד לבוא על החתום בקו"ק לנדבות הקערות של עיה"כ הבע"ל (שנת תרנ"א) — הנני למבוקשם. אכן מקודם טוב לנו לדעת מה ראוי נעשו החבורה היקרה אשר נסעו לבחון את הליכות המושבות ובראשם מוהר"ש אבד"ק ביאליסטוק נ"י ואולי יביאו אתם דברים שראוי לנו לדעת ולהודיע לשלומי אמוני ישראל ויבואו דבריגו ע"ז בקול הקורא. ע"כ מבוקשי לצוות לעושי דברו לשלוח לנו העתקה מאשר יהיה רשום בכתב אמת דברי הנוסעים. וה' יתן אומר מבשר טוב משמיע ישועה וישמח לבנו גם אנו.

העמוס בעבודה רבה

נפתלי צבי יהודה ברלין

ר' מאיר ברלין הצעיר בן העשרים מסיים דבריו בשולי המאמר של אביו הנצי"ב במלים אלו: „המכתב הזה הוא העתקה נאמנה מאחד מכתבי אאמו"ר המונחים תחת ידי וחותם הוא על זה: „מאיר ברלין בהגאון הקדוש מרן הנצי"ב זצללה"ה.

*

למכתבו של הנצי"ב יש להעיר:

נכדו של הנצי"ב „מי"ב" הוא משה יצחק ברלין, בנו של הגאון ר' חיים ברלין אב"ד מוסקבה, קוברין ויליסבטגראד ובאחרית ימיו בירושלים. משה יצחק היה מתושבי דווינסק הנכבדים תפס עמדה חשובה בחיים הצבוריים. מראשוני

„חובבי ציון" במקום והשתתף באסיפת היסוד של החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ ישראל שהתקיימה באודיסה עם קבלת הרשיון הרשמי לכך על ידי השלטון הרוסי. דבר זה שנזכר במכתבו של הנצי"ב. יש לציין שהוא היה מידידיו של הלמדן הדווינסקאי ר' יצחק ירוחם דיסקין (בנו של הגאון הגדול ר' יהושע יהודה לייב) שהיה בזמן ההוא וכן בעת היותו תושב אומאן שבאוקרינה דבק בתנועת חיבת ציון ואף בציונות המדינית. שניים אלה היו המבצעים של בחירת הגאון ר' מאיר שמחה הכהן מביאליסטוק להיות אב"ד (של העדה המתנגדית) בדווינסק, בתור ממלא מקומו של הגאון ר' ראובן הלוי לוין.

כחברים לדעה לר' משה יצחק ברלין בענין הציונות יש לציין את המלומד ר' יוסף אלחנן מלמד (אחר כך רב העדה בוויטבסק) ור' יונה דב בלומברג בעל מחבר ספר „מצות ישיבת ארץ ישראל" המכיל כל מאמרי חז"ל בשני התלמודים לפי סדר הש"ס על מעלות ארץ ישראל ויישובה וכל מה שנאמר על זה בספרות המדרשית ובדברי הראשונים.

*

בקשר להסכמתו של הנצי"ב על העמדת קערות בבתי הכנסת לטובת ישוב הארץ בערב יום כפורים, וזה כבר לאחר שנת תרמ"ה הנ"ל שמל"ל רוצה לראות החל מתאריך זה נתוק קשרים בין הנצי"ב והד"ר פינסקר מוצאים אנו בספר „אמרי היום" (תל אביב) להמגיד ח. ז. מכתבי הידוע בשם המגיד „הקמניצאי" במדור „מכתבים ותעודות" שבספר מובא מכתב הנצי"ב הכותב בנדון את הדברים האלה: „אשר שאלוני אם נתתי חת"י להעמיד קערות בערב יום הכפורים — כן הוא הדבר". בליבאווע יש ח"ק ערוכה בטיב השקידה והסדר ומלאתי את ידם ועבודתם במה שהיה בידי החלושה לעשות לטובת הענין המקודש. ואת אשר שמעו מעל'(תם), כי מדברים סרה על ישובי הארץ, לפי ידיעתי על פי החקירה היא דיבת שקר ולמדים אנחנו להשמט מישוב הארץ בטענה זו, כמו שכתוב בשיר השירים „רחצתי את רגלי איככה אטנפם", ואיתא במדרש רבא שלא רצו לשוב בימי כורש לא"י שאמרי רחצתי את רגלי מטינופת שאותו מקום משיאני לעבודה זרה. וידוע שהיה תרעומת רבה על אותו הדור, ואין לנו להתחכם הרבה במה שאנו יכולין לתקן הנהגת יושבי הארץ ודאי ראוי ונכון ואם כל מקום יש עובר על דברי תורה הלמענו תעזוב את הארץ, חס ושלום. וגם הישיבה שמה הוא מצוה ולכן אחי התחזקו ועשו חייל.

סעד לדברי ר' מאיר ברלין, שאביו הנצי"ב לא ניתק כלל וכלל יחסיו עם חובבי ציון אפילו בתקופת העברת מרכזה לאודיסה, מוצאים אנו בספר „שיבת ציון" של א. י. סלוצקי בו נכלל גם מאמרו של הגאון הנצי"ב בשם „אחרית כבראשית", שכתבו בהתחלת שנת תרנ"א ובו מזדהה עם רעיון תנועת חיבת ציון. יחד עם זה רואה הוא, אחרי שהעיר ה' את לב הנדיב הידוע לעשות לטובת הישוב וגם היטה את לב השולטן ושריו להסכים לזה. שתי אותות מאת ה' שהן הן דבריו בכך, כמו שכתוב „שמו בי דברי אותותם", ואין לנו מה להתחכם לאמור כי זה נצרך להיות באופן אחר.

סמוכין לדברים האמורים ביחס להנצי"ב לחיבת ציון, שנשאר דבק בתנועה זו גם אחרי הבעת חוות דעתו על אסור העבודה בשביעית בזמן זה בארץ ישראל אנו מוצאים במכתבו המיוחד, המיועד ל„מנהלי" חבורה קדושה של חובבי ציון לשובב נתיבות ארצנו הקדושה.

הנצי"ב כותב למנהלי חובבי ציון לעמוד לעזר ביחוד לשומרי שביעית אשריכם, ובזכות זו תזכו לשמור קדושת הארץ בבא, אל תמשכו דעתכם עם המהללים קדושת שביעית ומתלוצצים ברוגז ושחוק באין נחת ולשונם מהלכת בתבל על גאוני ירושלים תוב"ב.

סורו מהמון דבריהם ומהמונים אם ישמעו מרחוק באיזה קולוניא עובדים את הארץ על פי תורת הגאונים יחיו על תשיתו לב כי אכף עליהם פיהם, ואם תשמעו כי שומרים את קדושת הארץ תחזקו את ידיהם ותיטיבו לבם וטוב לכם".

מתוכן המכתב יוצא שהנצי"ב קבע מבחינה הלכתית ענין פתרון בצוע בעיית העבודה בחקלאות בשנת השמיטה לפי דעת האוסרים והמתירים גם יחד. והנהגת העבודה מצד רוב הישוב החקלאי בשביעית יש לראות כדבר מציאותי, שאין להסיק מכאן כל מסקנה בענין נתוק הקשרים והיחסים עם מרכז תנועת חיבת ציון שבאודיסה. הנצי"ב עודד אומנם את החקלאים הנשמעים לקול דברי האוסרים שיש לתמכם ולבוא לעזרתם בכך. עם זה, על אף שידם של חובבי ציון היתה בבצוע ההיתר, נשאר נאמן לתנועת חיבת ציון במישורה הכללי עד ליומו האחרון.

*

דבריו של הנצי"ב, במכתבו שהובא על ידי בנו ר' מאיר, בדבר החבורה היקרה אשר „נסעה לבחון את הליכות המשובות בא"י" — המדובר הוא במשלחת

הראשונה של באי כח „חברת חובבי ציון" שבקרה אז בארץ ישראל לאחר גמר ועידת כינון הועד הפלסטינאי של החברה באודיסה בראשות הגר"ש מוהילובר וסגל אישים ידועים שביניהם נמנו הד"ר חזנוביץ, ר' יצחק אייזיק בן טובים מביאליסטוק, מ. ל. זקש התעשין הידוע מדווינסק, שעשה שנים רבות לטובת ישוב הארץ, ור' לייבוש דוידזון ור' יעקב ברוידה מוורשה.

בראש הספר „שיבת ציון" הנ"ל של א. י. סלוצקי מובא גם מאמרו של הגר"ש מוהילובר על מטרת נסיעתו לארה"ק בו הוא חותם על דבריו „שכל אחד האוהב שער ציון וירושלים באמת לא יסתפק במחשבה בלבד, אבל יעשה ויפעל בגופו ובממונו אז יצליח ה' לנו בכל מפעלנו והארץ החרבה והשוממה תיהפך לגן ה' והעיר הבזויה והשפלה תהיה לכבוד ולתפארת".

ברור הדבר שהנצי"ב קיבל את הפרטים מבקור המשלחת בארץ ישראל ודברי הגרש"מ שהובאו בספר ולפי זה כתב הנצי"ב במאמרו „אחרית כראשית" שעלינו לפעול במישור עבודת הישוב המחודש בא"י אם בפעולה חומרית בעבודת האדמה או בחרושת המעשה או במסחר, אם בפעולה רוחנית, היינו הדפסת ספרים מועילים לענין הנשגב".

פרק כז

תקופת רבי רפאל שפירא

כשנתיים וחצי בלבד חדלו ארחות הלמוד התלמודי בבית הישיבה בוולוז׳ין ונדם קול התורה באכסניה תלמודית מפורסמת זו. אם כי הנצי״ב ורבי חיים סולובייטשיק הוכרחו מטעם הרשות לצאת מעיירת הישיבה, בכל זאת לא השלימה דעת הצבור היהודי שברוסיה עם גזירת ההסגר על ישיבה זו וכמה אנשי מעשה ויחידי סגולה שבווילנה ובמינסק השתדלו על ידי אמצעים ותכסיסים שונים לרכך את רוע הגזירה ולפתח מחדש דלתות בית הישיבה ללימודי תורה. ואמנם הצליחו להערים על גזירה זו ולמצוא היתר לפתיחת שערי הישיבה.

מודיע אלעזר לייב פערסקי איש וולוז׳ין מעל העתון „המליץ״ משנת תרנ״ד י״ט בניסן (1894) על פתיחת ישיבת וולוז׳ין לאחר ההסגר שהיה עליה והסרת חותמת סגירת הישיבה: ...ישמעו רחוקים וישמחו וקרובים גיל יחגרו לקראת הבשורה הטובה אשר אנכי מבשר היום כי הבית שבו היתה הישיבה אשר היה סגור על מסגר זה שתי שנים וחצי נתפקד מרוב ימים וביום ג׳ פרשת „אחרי״ באה פקודה משר הפלך אל פקיד עירנו, להסיר את החותם הצר אשר הושם על בית הישיבה זה כמה ולפתוח אותו.

פקיד עירנו שלח וקרא לכל נכבדי עירנו ויקרא באזניהם את הפקודה הזאת וזו תוכנה: „הנני מצוה עליך פקיד עיר וולוז׳ין להסיר את החותם מעל פתח הישיבה ולפתוח דלתו לכל הרוצה להתפלל בו יבוא ויתפלל. גם למנות גבאים ומנהלים אשר ינהגו את הבית על פי עצתם ודעתם הטובה בסדר טוב ומשטר יפה ונאה. ומפני שהפקודה הזאת באה לפנות ערב לכן לא הספיקה השעה לפתוח את הבית הזה עד היום, הפתיחה ליום השני וממחרת בבוקר השכם התאספו כל בני עירנו כקטן כגדול יחד לפני בית הפקיד והוא יצא אליהם ויחדיו הלכו לבית הישיבה ויסירו את החותם ואת המסגר אשר עליה וכל העם בא אל הבית. אחרי כן לקחו נכבדי עירנו ספר תורה בידיהם ועלו על הבמה והתפללו „מי

שברך" בשלום הדר כבוד מלכותם הקיסר והקיסרית יר"ה ובשלום כל משפחתו הרמה. ואחרי כן התפללו תפילת „הנותן תשועה". הרב הנכבד בן ציון שו"ב עלה על הבמה ויתפלל תפילת „אל מלא רחמים" בעבור הנשמה הטהורה של הרב הגאון הנציו"ב זצ"ל וכל העם הרבה בבכיה על אשר לא זכה רבינו זצ"ל לראות בפתיחת הישיבה ויתנדבו נדבות הגונות לדברים שבצדקה, ואחרי כן גמרו את ההלל הגדול והלכו לבתיהם לשלום.

הכתב הוואלוזנאי הנ"ל שהביא ידיעה זו ב„המליץ" מסיים את דבריו כי „אנחנו בני עיר וולוז'ין נותנים תודה וברכה לאלה אשר התעסקו בפתיחת בית הישיבה בכל כוחם אונם ומאודם, ואלוקי הברכות ישפיע עליהם שפע רב ברכות ויגדל את שמם וירים קרנם בכבוד, הכותב במעמד ראשי העיר ונכבדיה: אליעזר ליב פערסקי.

מטעמים שונים הסתפק הקורספונרנט הנ"ל ברמיזה בלבד על דבר ההשתדלות בחלונות הגבוהים לפתוח את הישיבה, למעשה קדמו לכך כפי הידוע השתדלויות מאומצות מעסקני וגבאי הישיבה במינסק ווילנא וכן מעסקני צבור יהודים בפטרבורג (לנינגרד) בירת רוסיה אצל פקידים בכירים רוסיים.

כיסוד ועיקר לפתיחתה מחדש של ישיבה בוולוז'ין בצורת בית מדרש וקבוץ תלמודי, שימש מוסד הכולל לאברכים שעל שם ברודסקי מקיוב — שנוסד עוד בשנת השמונים כסניף מיוחד בישיבת וולוז'ין. על ידי כל מיני תזכירים והשתדלויות, הסכימו השלטונות הרוסיים לכך שגזירת הסגירה על ישיבת וולוז'ין משנת תרנ"ב אינה חלה על קבוצת „אברכי ברודסקי", עשרה במספרם, שתקציבה אינו מקופת הישיבה הרשמית, כי אם על חשבון איש פרטי, גביר יהודי מקיוב. בהזדמנות זו נשלחו לוולוז'ין עוד קבוצת־אברכים שניה, שלושים איש, מטעם החברה „תומכי תורה" במינסק שבראשה עמד רבי אברהם גרשון ברנר, כדי לבסס יותר את הגרעין התלמודי המחודש בוולוז'ין ובמשך הזמן תוחזר העטרה ליושנה.

שתי קבוצות האברכים אשר ביניהם היו גדולי תורה ידועים סייעו בהרבה להרמת קרנה של וולוז'ין מחדש והתחילו לנסוע שמה אברכים אחרים שלא היו זקוקים לתקציב הישיבה ואף בני אמידים ששלמו ממיטב כספם לבני ישיבה מעולים שידריכום בלמוד התלמוד.

בין קבוצת הברודסקיים שקבלו 15 רובלים לחודש היו רבי ישראל מקורשני, רבי יעקב פרלמאן, אחר כך רב בוויסקי־מאזוביצק ועוד. על החריפים והעלויים

נמנה רבי ישראל אבא ציטרון, חתנו של הגאון הרוגאטשובי, שהיה אחר־כך רבה של פתח־תקוה.

הישיבה המתחדשת הסבה אליה תשומת לב גדולי ישראל שנתנו בה עיניהם ולבם לחזקה ולאמצה. כך מתפרסמת קריאתם של רבני מינסק ולודז' ליהדות אמריקה לסייע בעד החזקת הישיבה במכתבם הם מביעים את תקוותם שבני ישראל בכל מקומות מושבותם יענו לקריאתם, וכך הם כותבים:

מכתב מודעה לכל אחב"י מאנשי אמריקה מהרבנים הגאונים האמיתים דק"ק מינסק ודק"ק לודז' ...הישיבה אשר בוולוז'ין זכתה כי גם בחרבנה לא הוסרו מתוכה לומדים ומלמדים כי עד אשר לא חשך האור והנה רוח ה' עולה ונתן בלב הגביר האדיר ר' ישראל בראדסקי ז"ל לייסד שמה מוסדה מעשרה גדולי תורה כי ישבו שם לפני ה' להתגדל בתורה ולצאת משם לפעלה של תורה ולעבודתה ועל ידי אלה לא בוטל התמיד, ויהיו הם המעלים את אור ה' שם והמחזיקים יסוד הענין ...והנה נצץ האור ומחסד הממשלה הרוממה היה לפתוח את הבית הגדול אשר מגדלין בה תורה וימצאו לטוב להשיב להבית את קדושתה וכי יהיה שם תורה ותפילה כראוי לבית הקדוש הזה.

„אחינו היקרים! בידינו לעמוד ולהחזיק מעמד ברשיון הממשלה הרוממה כי לב השרים טוב על בני עמנו בכל הנוגע לקדשי בני ישראל, וגם בתוך בני עמנו נשמע מארבע כנפות הארץ להשיב שבות וולוז'ין השרידה היחידה אשר אחת היא לאמה כנסת ישראל ידענו כי בכל מקום נפגוש את לבב כל בית ישראל אשר יבואו לעזרת בית ה' במקום בנתה ביתה. וזכות גדוליה ומיסדיה מאורי ישראל יעמוד לכל העושים והמעשים, הברכה אחת היא לך אבינו שבשמים? ברכם ברכה מרובה יראו בנחמה בעיר ה' שמה. כחפץ הבאים על החתום לכבודה של תורה וד' אמות של הלכה".

ועה"ח „ירוחם יהודה ליב החופ"ק מינסק", ו„אליהו חיים אבד"ק לאדז'".

כח רענן לקבוץ התלמודי המחודש בוולוז'ין הוסיפה קבוצת הטלזאים. במשך הזמן נתווספו עוד יותר ספסלים בבית המדרש הזה מכל מיני תלמידים תורניים צעירים, עד שהגיע מספרם בקירוב למאתיים. שוטרי העיר ופקידי הרשות ידעו כמובן מרבוי התלמידים, אבל הסתפקו בהיתר הראשון שקבלו ממקום גבוה.

התחילה כבר לנסר שאלת משפיע רוחני ומנהל רשמי לקיבוץ המחודש הזה. שאלה זו נפתרה עם התמנותו של הגאון רבי רפאל שפירא לרב בוולוז'ין, וכמובן גם לר"מ ולמנהל של „עץ חיים" בוולוז'ין.

ב

הגאון רבי רפאל נולד לאביו הגאון רבי לייב שפירא בשנת תקצ"ז בעירה סמארגון, שם שמש באותו זמן כאב"ד. עוד בצעירותו התפרסם בגדולתו התורנית ובשקדנותו ובהיותו בן ט"ז נהיה לחתן הנצי"ב ז"ל מוולוז'ין. כסמוך על שלחן חותנו הנצי"ב הוסיף פעלים לתורה ועזר לחותנו בכמה מקומות בחבורו „העמק שאלה" על השאלתות דרב אחאי גאון. הנצי"ב בפתח דברו ב„קדמת העמק" מציין את חתנו זה בין העוזרים בעבודתו „שהוא יושב עמדי בחבורה, כחו יפה בתורה ודעתו ברה להתישב עמו בעמק הלכה ולבררה וגם הוא הוסיף כמה הגהות ברב חקירה" בהקדמתו לחלק ב' על ספר ויקרא מדגיש הוא שוב פעם השתתפות חתנו זה ומפרט עזרתו הרבה בסדור הספר, בעשית תקונים ובשכלול הסגנון והלשון „וגם לתקן הטעות במקום אשר עיניו חזו מישרים והשכיל על דבר שיהא מובן גם לאחרים". מלבד ההוספות הרבות, חדושי תורה, הגהות והערות שבאו ממנו בכל החלקים של ספר חשוב זה.

בשעוריו התורניים שהשמיע בוולוז'ין (בשנות תר"כ—תרמ"א) פלס לו נתיב מיוחד. דרך למודו החדוש והיצירה, היה אחר לגמרי משל אביו לייבל"ה הפשטן, וחותנו הנצי"ב בעל הבקיאות המסודרת והחותר למקורות היצירה גופם. רבי רפאל היה ידוע כבעל „לשיטתו", סמל של חריפות בקיאותית ועמקות נפלאה.

מלבד גדלו בתורה הצטין רבי רפאל בתמימותו ובצדקתו. ביחוד היה שתקן גדול. ואשיות מוסרית מופלאה שעשתה רושם רב על כל מי שבא במחיצתו. בשנת תרמ"א עזב רבי רפאל את וולוז'ין ועובר לכהן פאר בעיר נובי אלכסנדרובסק בה הוא שוהה עד שנת תרמ"ו, מועד עברו לבובריוסק.

על בואו של רבי רפאל לבובריוסק אנו קוראים בהמליץ שנת תרמ"ו ה' אדר ב' (15 מרץ 1886 מס' 18) ...באברויסק. ביום כ"ז אדר ראשון בא לשכון בעירנו הרה"ג החדש למתנגדים, הר"ר רפאל שפירא חתן הגי' ר' נפתלי צבי יהודה ברלין מוולוז'ין. באברויסק צהלה ושמחה, כי נצחה את עדת נובי אלכסנדרובסק אשר ימים רבים לא נתנה להרש"ש להעתיק את אהלו ממנה כשתי שעות לפני בוא עגלות המסע אשר ישב בהן הרב התאסף המון אדם רב בבית התחנה לקבל את פני מורם ורבם, אגודות אגודות עמדו ותשוחחנה על פרשת גדולתו וחריפותו של הרב ואחדים מתפלפלים החריפים מבני המעלה שכחו את מקומם ובית התחנה היה להם לבית מדרש לפי שעה ויתעסקו בסוגיות „מקיש הויה ליציאה" בלב שלם ובקול גדול ויכלו את פלפולם עד גמירא. בחצות הלילה הופיע הרה"ג בהודו והדרו בלווית גדולי העיר וחשוביה אשר יצאו לקראתו

מהלך חמש פרסאות בהצג הרב כף רגלו על סף בית התחנה נשאו כל הנאספים קול ויברכו: „ברוך שחלק מחכמתו ליראיו" איש את רעהו דחקו לשאול לשלום הרב עד בואו אל המחלקה השניה אשר בבית התחנה שם חיכה הגביר ראבינאוויטש ויקבלו את הרב בכבוד והדר ויושיבוהו במרכבה כבודה רתומה לשני סוסים אבירים, ואחריה נסעו עגלות ומרכבות מלאות אדם וילוו את הרה"ג אל מכון שבתו הנועד לו".

רבי רפאל בא לוולוז'ין בפעם השניה בשנת תרנ"ט. באותו הזמן התנוססו הישיבות האחרות שבליטה וזאמוט לשם ולתפארת ובכל זאת לא עברו רק שנים מעטות והשם וולוז'ין מופיע שוב בתוך ישיבות גדולות אלה לשם ותפארת וכבעלת עמדה חשובה ביותר. נהרו כבר אליה צעירים תורניים מרובים. מהם כמה מצוינים שבישיבות גדולות אחרות נתחדש גם המעמד התקציבי מקהילות ישראל המרובות לטובת הישיבה. מגזירת ההסגר הידוע לא נשאר כבר שום זכר, אלא בכדי לשמור על הרשמיות — היה משמיע רבי רפאל את שעוריו לא באולם הישיבה פנימה, כי אם בדירתו הפרטית. שעוריו אלה לא היו קבועים ביותר, והעיקר היה להכנס אליו ולשוחח אתו בדברי תורה. ביחוד היו מבקרים אותו האברכים שהתעתדו להיות רבנים בישראל, התמחו אצלו בעניני הוראה וגם חפצו בהיתר־הוראה משלו. חדושי תורתו של רבי חיים הלוי סולו־בייטשיק, חתנו של רבי רפאל, מתקופתו שבוולוז'ין וגם מבריסק דליטה הגיעו, כמובן, לישיבה זו ובדרכו הוא בשיטת הלמודים נקטו גם כמה מתלמידי וולוז'ין, שהרבה מהם יהיו לראשי הישיבות ברבות הימים.

בצד גאוניותו וצדקתו בלט גם בהוראה למעשה. רבים היו האברכים אפילו אברכי כולל מפורסמים ממקומות אחרים, שבאו במיוחד לוולוז'ין, ולו יהי „לזמן" או לשנה, כדי לקבל ממנו דרכם בהוראה רבנית, ואף להסמך ממנו „סמיכת חכמים" של רב. את המוכשרים שבהם המתאימים לכך גם בסגולתם האישית עודד רב גאון זה, באופן מיוחד ששומה עליהם לקבל תפקיד רב ומורה הוראה, בכדי לזכות את הרבים שבקהילות ישראל.

חלק גדול של בני הישיבה מצאו רב ענין בשעוריו מרובי ההיקף של רבי רפאל, שהיה בהם בהרבה לעורר בלבות הצעירים את הכח הדרוש המושתת על בקיאות עצומה בכל רחבי הש"ס. בדרך כלל — הרי נוסף לשעוריו של רבי רפאל — התלכדו בוולוז'ין שבאותה התקופה כל גאוני ההדרכה התלמודית שהסתעפו

בשטת ההבנה של רבי חיים סולובייטשיק „הסברה" הסלאבודקאית, „החקירה" הטלואית „ההגיון" של הרב חיים ואף הפלפול המעשי השנון של רבי אליהו ברוך קמאיי בישיבת מיר.

רבי רפאל שפירא היה נושא בעול הישיבה והיה מסור לה בכל נפשו. למרות זקנתו ושקדנותו המופתית באהלה של תורה היה מנהל בכשרון רב גם מבחינה אדמיניסטרטיבית מפקידה לפקידה, היה יוצא לדרך לשבועות אחדים לחזק מעמדה הכספי ע"י בקור בכמה ערים גדולות ועשירי ישראל היו נענים לו ברצון רב..

היה חביב על כל בני הישיבה, שהיה להם כאב מסור ונאמן, מבלה אתם בשיחה תורנית ופרטית והתענין בחייהם ובמצבם המיוחד. בימי החג מקבלים את פני רבם בביתו כמנהג וולוז'ין מקדמת דנא. היה בא ומשתתף בחגיגות הפומביות שערכו התלמידים בישיבה בימי חג ומועד וביחוד בימי שמחת־בית־השואבה.

חדר למודו שבדירתו היה מואר רובו של הלילה והוא יושב ולומד, הוגה בתורה או כותב את חדושיו. ומרובים היו חדושי התורה שלו שסדר בכתב בימי שבתו בוולוז'ין. חד"ת אלה היו על סוגיות הש"ס בבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים על כל חלקי השלחן ערוך ותשובות להוראה ולהלכה למעשה ואף חדושים במקרא ומדרשי חז"ל. ספרו „תורת רפאל" שהופיע על ידי שני בניו ר' אריה ור' ישראל איסר בשנת תש"ג (ירושלים) הוא אחד הספרים המעולים בספרות התלמודית שבתקופה האחרונה.

צביונה של ישיבת וולוז'ין נשאר גם בימי רבי רפאל לפי צורתה הקודמת הותיקה. במובן זה היה רבי רפאל מקפיד אפילו יותר מקודמיו. כשהיו באים אליו לפעמים בדרישה של איזה תקון וחדוש בישיבה, היתה תשובתו „כמו שקבלתי מאבותי, כך רצוני למסור לדור יבא". הוא חשב את עצמו כשומר פקדון ולא עוד ואמנם זה מילא גאון וצדיק זה על הצד הטוב ביותר.

עם כל השמרנות ששררה בישיבה בימי רבי רפאל. בכל זאת שונים בהרבה בני ישיבה זו מבני הישיבות האחרות של בעלי המוסר. ידיעותיהם היו רחבות, ידעו מהמתרחש בחיים הכלליים והתמצאו יפה בכל הענינים העומדים על הפרק. אמנם בשנות תרס"ז ותרע"ה היה כעין משבר בישיבה ותיקה זו. הודות להשפעת „המשגיח" בישיבה שהיה בעצמו חניך השטה המוסרית החליטה הנהלת הישיבה על תקנה שכל בן ישיבה יחתום על כתב איסור, שלא לעין בספרות עברית חדשה וקריאת עתונים. תקנה זו עוררה תסיסה רבה בחלק גדול של בני

הישיבה. הפולמוס מסביב לזה הגיע עד ל„הצפירה", שפרסם גלוי דעת נגד התקנה. הסוף היה שבני הישיבה נצחו והמשגיח היה צריך לחתום על כתב התחייבות המבטל תקנתו הקודמת.

על חייה הכלליים של הישיבה, ביחוד על הרקע החברותי והכלכלי בשנים האחרונות מלפני המלחמה הקודמת מסר בכמה מאמרים בעתונות העברית שבאותם הימים אחד מתלמידים מר יצחק ריבקינד מלודז. באחד המאמרים בתמוז תרע"ד בקובץ „שחרית" שנה שניה, (גליון ד־ה בעריכת ד"ר שמואל אייזנשדט) בטאון עברי המוקדש להכשרה לאומית של הדור הצעיר, מקנא סופר צעיר זה קנאת ישיבת וולוז'ין ומתריע על „המוסראים" שבישיבות האחרות המשפילים ע־כה ומורידים אותה מגדלותה בזה „שהישיבה הוולוז'ינאית דהאידנא אינה זו שהיתה לפנים". הוא מתאר לפניו את חיי הישיבה הוולוז'ינאית, גם בתקופתה זו שיש בתוכה הרחבת נפש, החיים, החדוה והעליזות ומרגש דופק החיים החברתיים והפנימיים מתקימות בתוכה שתי חברות לעזרה הדדית הגמ"ח ותומכי תורה (ת"ת) שהונן מגיע קרוב לאלף רו"ב ומתנהגות בהגיון ומשטר. כמו כן משוכלל הוא בהרבה „אוצר הספרים" הבנוי על יסודות ותקנות ישרות ונמצא במקום מוכשר לעיון וללמוד. חשיבות מיוחדת „לועד המפקחים על מעונות", שהוא מתנהג לפי „ספר תקנות" מדויק. מטרתו של ועד זה, להודיע „בבין הזמנים" לבני הישיבה הפונים אליו, על דבר מעונות פנויים וטובים, הערכות המעונות לפי שווים, שמירה והשגחה על מצב הסינטארי וההגייני של האכסניות, וגם הגנת עניני בן הישיבה כלפי בעליה. יש גם גרעין מוסרי הטמון במוסד זה, שאין בן הישיבה החדש מרגיש את עצמו זר בבואו בפעם הראשונה העירה. חשיבות מיוחדת ליחס של כבוד לרבני הישיבה מצד בני העירה שנשתמר עוד מהשנים הקודמות. אף האוכלוסיה הנוצרית ואכרי הסביבה מתיחסים ביראת הכבוד של בני הישיבה ומכנים אותם בשם „סטודנטים" תאור חי של ישיבת וולוז'ין שבאותה תקופה מוסר כמו כן הסופר א. ליטווין ברשימת מאמריו „יידישע נשמות" שפרסם בעתון פריינד והופיע אחר־כך בצורת ספר מיוחד. תאור חי מהווייתה של הישיבה בתקופה זו, לעיל עמ' 281.

ג

המלחמה העולמית הראשונה פגעה גם בישיבות וולוז'ין כמו בישיבות ליטא האחרות. הרבה בחורים יצאו ורק חוג מצומצם נשאר שם והתלכד מסביב למנהלה ורמ"ה הגאון רבי רפאל שפירא. כשהחזית התקרבה לוולוז'ין שהיתה נקודה אסטרטגית חשובה, היתה העירה מוצפת בצבא רוסי. הוחרמו ע"י הצבא

כמעט כל דירות בני העירה ובתוכם דירתו של רבי רפאל הגדולה שבכולם — ששם היתה מקום משכן הלשכה הצבאית המרכזית. בכל זאת היו אדיבים לרבי רפאל והשאירו בעבורו ובני ביתו שני הדרים גדולים. מספרים: פעם, כשרבי רפאל עמד בתפילת שמונה עשרה, הוטלה פצצה על בית סמוך. הפצצה גרמה למהומת פאניקה בעיירה וכולם השתוממו מאד כשנודע להם שרבי רפאל כל כך דבוק בתפילתו שלא שמע קול פצצה זו. הגנראלים הרוסיים האמינו שכל זמן שהרב היהודי הזה נמצא בעיירה לא יקרה אסון. אבל כשפעם עף כדור לבית הישיבה, ורבי רפאל נוכח שסכנה להשאר במקום זה העתיק את דירתו בלווית בני משפחתו למינסק, ששם התגורר באותו זמן חתנו הגאון רבי חיים סולובייטשיק. הוא נמנה להזמנת בית זלבוביץ לקבוע גם את ישיבתו בעיר זו וכמה עשרות תלמידים וותיקים ואף חדשים התרכזו מסביב לו.

בהיותו במינסק היו שם עוד כמה גאונים פליטים מליטה וזאמוט ביניהם רבי אליהו ברוך קמאי, רבי אברהם דוד כהנא שפירא וכולם התיחסו ביראת הכבוד לגאון הישיש הזה.

בערב יום הכפורים היו כולם, בנוכחות רבי חיים סולובייטשיק, מקבלים את פני האב"ד והר"מ הוולוז'ינאי ומקבלים ממנו ברכת השנה.

רבי רפאל נפטר במינסק כ"ג אדר תרפ"ח, כשהוא מוכן כבר לחזור לעירתו וולוז'ין שנפלה לתחום פולין ולכונן שם את ישיבתו מחדש.

ר' רפאל השאיר אחריו הרבה כתבים חד"ת על סוגיות הש"ס בבלי וירושלמי, שו"ת בברורי הלכות על כל חלקי השלחן ערוך ואף חידושים באגדה. אחרי מלחמת העולם הראשונה הועברו כתבים אלה לוילנא ושם ירדו לטמיון עם בוא שלטון הנאצים, ורק שארית הפליטה מכל זה, שרק בדרך נס ניצל, הועבר לישראל לרשותו של הרב הגאון ר' ישראל איסר בנו של הרב המחבר בתל אביב. שארית זו נדפסה בשנת תשי"ג בירושלים ע"י הרב הנ"ל ואחיו הרב הגאון ר' אריה ליב שפירא שם הספר הוא „תורת־רפאל" המכיל חידושים ובאורים בדברי התלמוד והפוסקים. ספר זה מכיל שלש מאות ושבעים עמודים בפורמאט גדול נושא ונותן בעיני תפילה ברכות השחר ומועד, ובסוף צורף קונטרס „מטעמי יצחק" מהג"ר יעקב בנו מ"מ אביו ברבנות בוולוז'ין ובראשות הישיבה, הנושא ונותן ב„הכנה דרבה", ערוב תבשילין, ברכת התורה.

פרק כח

רבי יעקב שפירא

רבי יעקב שפירא נולד בשנת תרל״ג בוולוז׳ין, לאביו הגאון הידוע רבי רפאל שפירא. בעודנו ילד הצטיין בכשרונותיו המופלאים ובשקדנותו. בגיל י״ב, בהיותו עם אביו בעיירה נוביאלכסנדרובסק, מקום שם שימש אביו כרב ואב״ד — שלח אל זקנו הנצי״ב בוולוז׳ין קונטרס גדול, מלא וגדוש חידושי תורה משלו על מסכת בבא קמא. הנצי״ב התרשם מאד בחידושי־תורה אלה והראה את הקונטרס לטובי הבחורים בישיבה. על מכתב זה השיב הנצי״ב בזו הלשון: „בר חכים הוא לי, מחדש נפלא באמיתתה של תורה״. כמו כן העניק לו פרס כספי על כך.

בגיל י״ג כבר היה מפורסם כגדול בתורה וקיים חליפת מכתבים עם דודו רבי חיים ברלין, אב״ד דמוסקבה, בעניני תורה, בפלפול והלכה. מכתבים מעניינים אלה בין הנער הצעיר ודודו נשתמרו עד ימינו. בתחילה עירער רבי חיים על כמה מחידושיו של בן גיסו הצעיר, והלה השיב לו בקונטרס שני, בו סתר את כל השגותיו. רבי חיים ענה לו על כך, שאחרי קבלו ממנו את קונטרסו השני הריהו מבטל את כל השגותיו הקודמות עליו.

בימי בחרותו חזר רבי יעקב לוולוז׳ין עיר מולדתו, שם למד בהתמדה גדולה, וגם התבשם מדרך הבנתו ושיטת לימודו של גיסו הגאון רבי חיים סולובייציק. כבר אז נתפרסם רבי יעקב כבקי נפלא ומחדש גדול בתלמוד ובראשונים. באותה עת סיגל לעצמו את שיטת לימודו, שהיא מזיגה משלושת מוריו ומדריכיו — זקנו הנצי״ב, אביו רבי רפאל, וגיסו רבי חיים — ועיקרה חריפות וסברה נכונה בלימודי הגמרא והראשונים, המבוססת על בקיאות בכל חדרי שני התלמודים והספרות המדרשית וההלכתית.

בשנת תרס״ג נתמנה רבי יעקב לרב ואב״ד בקהילת ריבאנישוק, שליד דווינסק; שם ניתנה לו ההזדמנות להכיר מקרוב את הגאון רבי מאיר שמחה

הכהן, רבה של קהילת דווינסק המפורסמת, ופעמים רבות שוחח עמו בדברי תורה. בעיירה קטנה זו הוסיף רבי יעקב לפעול למען התורה, אך לא מצא כאן את מקומו. נפשו השתוקקה לדיבוק חברים צעירים, מופלגים בתורה, אשר עמהם יתעלה וישתלם בידיעת התורה, ולא מצא סיפוק בין בעלי־הבתים מהטיפוס הרגיל. מבוקשו זה ניתן לו בשנת תרע״ב, כאשר אביו הגאון רבי רפאל קראו אליו אל ישיבת וולוז׳ין, להיות לו לאחיעזר ולאחיסמך בישיבה, הן בהגדת שיעורים והן בהשגחה על בני הישיבה. שיעוריו הקבועים בישיבה, אותם הירצה בהסברה נפלאה, משכו את לב התלמידים. הוא ידע לנתח כל סוגיא לחלקיה ולסעיפיה, לסתור ולבנות, לברר וללבן ולמצוא את ההגדרות הנכונות בשרשיה של הסוגיא הנדונה. הנושאים העיקריים בשיעוריו התלמודיים היו כמובן — כמו אצל ראשי־הישיבות האחרים שבליטא — גדולי הראשונים, שהיה חודר לעומק כוונתם. ברם, חיבה יתירה נודעה ממנו לרי״ף ולרמב״ם.

בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר החזית בין הרוסים והגרמנים קרבה לעבר העיירה וולוז׳ין, נאלצו רבי רפאל ובנו רבי יעקב לעקור משם למינסק ולהשתקע שם לפרק־זמן מסויים. גם בעצם ימי המלחמה הצליח רבי יעקב לאסוף סביבו כמה מפזורי בני הישיבה הקודמים, וכן לקבץ נידחים מבני ישיבות אחרות, שנתגלגלו לשם, וכונן במינסק קיבוץ תלמודי ניכר של בני תורה צעירים, לפניהם השמיע שיעורים תלמודיים כסדרם על מסכתות הש״ס, ואף דאג לצרכיהם החומריים, כמידת יכולתו. הוא היה מסור מאד לבני ישיבתו באותם ימים של חירום ומהומות. התמיכה הזעומה והבלתי סדירה, שהישיבה היתה מקבלת מיחידי סגולה שבסביבת מינסק, היתה כולה קודש אך ורק לבני הישיבה, אף כי זה גרם למצוקה כלכלית,הגובלת עם רעב ממש, בקרב בני משפחתו הוא. פעם אחת קיבל רבי יעקב מכמה עיירות שבאיזור מינסק כמה פוד קמח עבור בני הישיבה, — אוצר מלכות באותם ימי חירום — והוא לא הרשה לבני ביתו ליהנות במשהו מקמח זה, בטענה כי הקמח הזה מיועד לבני הישיבה בלבד ואין לאחרים חלק בו לרבות בני משפחתו של ראש הישיבה.

בשנת תרפ״א, כאשר נקבעו סוף סוף הגבולות והעיירה וולוז׳ין סופחה למדינת פולין המחודשת, שכב רבי רפאל על ערש דוי במינסק ולא היה מסוגל עוד לשוב לוולוז׳ין. הוא מסר לבנו רבי יעקב את כתביו התלמודיים וצווה עליו לשוב לוולוז׳ין, נחלת אבותיו, ולפתוח את שערי הישיבה מחדש.

שאלת חידוש הישיבה בוולוז׳ין עמדה אז על הפרק גם בחוגים אחרים. באותה שנה, שנת תרפ״א, מלאו מאה שנה לפטירת מייסדה הראשון של הישיבה.

הגאון רבי חיים ז"ל. בוילנא התורנית נוסד ועד מיוחד, שבראשו עמר המו"ץ הוילנאי הידוע רבי שמואל פריד, מצאצאי „בית הרב" — לפעול בקשר לתאריך היסטורי זה. חברי הועד באו בקשרים עם חוג מסויים בקרב יהודי אמריקה, שהבטיחו עזרה חומרית ניכרת למימוש הפעולות. כמו כן התעניינה בזה חברת „עזרת תורה", שאחד מפעיליה היה בשעתו הרב מאיר ברלין ז"ל. אחת ממטרות הפעולה היתה, שנוסף לרבי יעקב שפירא יכהן כראש ישיבה שני בוולוז'ין בנו של רבי חיים סולובייציק, הוא רבי משה סולובייציק, רבה של רוסייני לשעבר, שחזר אז לפולין מגולת רוסיה.

בשל סיבות שונות נתעכבה פתיחת ישיבת וולוז'ין מחדש, וגם ענין מועמדותו של רבי משה סולובייציק, כראש ישיבה שני, לא יצא לפועל. אחרי התאמצות והשתדלות מרובה זכה רבי יעקב שפירא לפתוח את הישיבה ביום י"ח שבט תרפ"ב. כיסוד לישיבה שימשו כמה בני תורה מעולים, שלמדו בוולוז'ין עוד לפני מלחמת העולם, וביחוד חבורת הביאליסטוקאים, שבינתיים יסדו בעירם קיבוץ תורני בשם „בית אולפנא לרבנים", שהחזיק מעמד שנים מרובות, ואשר בראשו עמדו רבי יעקב מתמיד, חניך ישיבת וולוז'ין מתקופת רבי רפאל, ורבי אלחנן יעקובוביץ, הידוע בשם „העילוי מגראייבה". עצם פתיחתה של ישיבה וותיקה זו מחדש עשה רושם גדול בחוגי בני התורה הקרובים והרחוקים. נתפרסמו רשימות רבות על חגיגת הפתיחה בעתונות היהודית בוילנא ובורשה ובשאר מקומות מרכזיים.

בעתון „הייַנט" מיום כ"ו אדר תרפ"ב (28.3.22) אנו קוראים:

בראש־חודש התקיימה פתיחת הישיבה בבנין הגדול, שהיה מכיל בזמנו ארבע מאות בחורים. כל תושבי וולוז'ין נאספו ובאו. כל חלונות בתי העיר היו מוארים בחגיגיות. בעינים דומעות דיבר הרב על השתלשלות הישיבה במשך מאה ושלוש עשרה השנה שעברו עליה מיום הווסדה. הוא סיפר, כי כאשר שכב אביו הגאון ר' רפאל ז"ל על ערש דוי, כפליט מרוסיה, שלחהו לוולוז'ין וזירזהו לחדש את הישיבה. והוא הביא מאמר חז"ל, אשר מפני חשיבותו אנו מצטטים אותו כאן במלואו: בפרשת יתרו נאמר: „ומשה נגש אל הערפל וגו'"; בפרשת משפטים נאמר: „ויכסהו הענן ששת ימים". והגמרא במסכת יומא דף ד' אומרת על כך: „ויכסהו הענן — משה עלה בענן ונתכסה בענן ונתקדש בענן כדי לקבל את התורה בקדושה". ולכאורה קשה, שאצל הלוחות הראשונים היה משה צריך להכנה מרובה כזאת ולהתקדש במשך תקופה מסויימת, ואילו אצל הלוחות השניים נאמר: „וישכם משה בבוקר ויעל אל הר סיני" ללא שום הכנות של התקדשות?

אך יש לתרץ: כדי ליצור יצירה חדשה דרושות זכות גדולה ומידה יותר גדולה של קדושה, וכך היה אצל הלוחות הראשונים. אבל לאחר שהלוחות כבר נמסרו, אם כי בינתיים נשברו, כבר לא היה צורך בפעם השניה בכל ההכנות של ההתקדשות. כיוצא בזה גם אני, בגשתי להקים את הישיבה הקדושה, אם כי אינני ראוי והגון לכך, אך מכיון שהלוחות הראשונים כבר ניתנו, אבותי כבר הדליקו בבית הקדוש הזה את נר התמיד האלוקי, ואור התורה כבר מאיר כאן זה למעלה ממאה שנה, אף כי בשנים האחרונים נתכהה האור; הריני מתאזר עוז ואומץ בעזהי"ת לשוב ולהדליקו שנית. בטוח אני בזכות אבותי, אשר שרתו בבית הזה, כי הנר יאיר ויהל יותר ויותר, וכמו בעבר כן גם היום שוב יזרח אורה של תורה מהבית הזה אל כל העולם.

באותו פרק זמן כבר פעלו הישיבות הוותיקות האחרות בליטא הפולנית. דרומית לוולוז'ין התנוססה ישיבת מיר הוותיקה, וממזרח — ישיבת ה„חפץ חיים" בראדין. בכל זאת ידעה גם וולוז'ין לקלוט לתוכה ממיטב הכוחות התורניים הצעירים, שהיו מלאים וגדושים בתורה ואיוו להם את מקום משכנם בוולוז'ין, בצלו של הגאון והצדיק רבי יעקב.

רבי יעקב היה מפורסם גם כדרשן גדול ודרשותיו, שהיה משמיע בוולוז'ין, עשו רושם גדול על השומעים. נוסף לגדלותו התלמודית הצטיין גם כצדיק גדול. בהליכות חייו הפרטיים ובהנהגת ביתו הלך בעקבות אביו. הוא היה ממעט מאד בדיבור, ובכלל החזיק כאביו במידת השתיקה. רק לעתים רחוקות היה משמיע במסיבת מקורביו ובני ביתו אימרה שנונה, או פקחות חריפה. תמיד חדור היה ברגש האחריות המוטלת עליו כרב ומנהיג, וחשש שמא לא יצא ידי חובתו כלפי הציבור. הוא הצטיין במידותיו הטובות ובענוותנותו. היה מקבל כל אחד בסבר פנים יפות ובשמחה, ודאג לנכבדים הנמצאים במצוקה כלכלית. ידוע היה כשונא בצע, וכאשר בקשו ממנו בעלי־הבתים להכריז איסור מפורש על שמרים שאינם נקנים אצלו, הואיל וזו פרנסתו, נמנע מכך, כדי שלא לגרום מכשול למישהו אחר. כל מעשיו לשמים ולבריות היה עושה בהצנע ובחשאי. ואולם, כשהיה הדבר נוגע לעיקרי וגופי התורה, כגון טהרת־המשפחה, חינוך הבנים ושמירת שבת, היה מתאזר עוז וגבורה, לגדור גדר ולעמוד בפרץ. פעם ספרו לו על יהודי פורק עול המעסיק פועלים גויים ביום השבת, קם והלך למקום המעשה ושילם לפועלים מכיסו את הפסד שכרם, על מנת שלא תיעשה המלאכה ביום השבת. כשנודע לו שבעלי המספרות מאחרים במלאכתם בערבי שבתות עד לאחר זמן הדלקת נרות, ולפעמים עד לאחר השקיעה, היה הולך בעצמו אל המספרה ומקבל שם את השבת,

וכך מנע חילול שבת. בית־הספר בעירו היה על טהרת הקודש. הוא גם הצליח להתקין בית טבילה מסודר לבני קהילתו. תמיד נזהר מלהזדקק לענינים שעוררו בו פקפוקים וחששות, ומעולם לא סידר גיטין בעירו. בוולוז׳ין היו אומרים, שרבי יעקב ירא אפילו מריח הגיטין. בימיו כמעט שלא אירע מקרה של גט בוולוז׳ין. תמיד התאמץ ועשה כל מיני השתדלויות להשכין שלום בין איש לאשתו.

בשנים המאוחרות לקה במחלה ממושכת וסבל יסורים קשים. עם זאת לא הפסיק כמלא נימה ממשנתו, משיעוריו ומכתיבת חידושי תורתו. הוא היה אומר, ששמחת־נפשו משיעוריו היא כה גדולה, עד שאז הוא מסיח דעתו לחלוטין מיסורי גופו.

באותו זמן עזר לו בהנהלת הישיבה חתנו הרב רבי שמעון לנגבורט, מתלמידי וולוז׳ין הוותיקים. כמו כן פעלו שם במשך תקופות מסויימות כמשגיחים ומנהלים רוחניים, רבי יצחק וינשטיין ורבי אברהם אדלר. שני משגיחים אלה, חניכי אסכולת, המוסר, אמנם החדירו תנועה זו לוולוז׳ין, בהסכמתו של רבי יעקב, הר״ם והמנהל הראשי, אבל זו לא קיבלה כאן אותו צביון שהיה לה בישיבות ליטא האחרות.

בשנת תרצ״ה חלה החמרה במחלתו האנושה ורבי יעקב נזקק לטיפול רפואי תמידי. הרופאים השתוממו על שלוות נפשו של אדם חולה זה המדוכא ביסורים. הוא היה מקבל הכל באהבה, ובשכבו על ערש דוי היה חוזר תמיד על הפסוקים ,,אודך ה׳ כי אנפת בי״, ,,חסד ומשפט אשירה לך ה׳״.

רבי יעקב שפירא שבק חיים לכל חי ביום הששי ט׳ באייר תרצ״ו בעיר וורשה. לפי רצון קהילת וולוז׳ין הובא לקבורת אבותיו בוולוז׳ין. בצוואתו ביקש שלא ירבו עליו שבחים, כי אם דברי כבושים בלבד. כמו כן ביקש שיכריזו שלוש שבתות זו אחר זו בבתי־המדרשות שבוולוז׳ין, שאם פגע בחייו בכבוד מישהו, או פסק אולי לא כדין למישהו, ימחלו נא לו. כמו כן דרש בצוואתו, שלא יכתבו שום שבחים על מצבתו, אלא שמו ושם אביו בלבד, ושבניו יאמרו קדיש אחריו שנים עשר חדשים תמימים. רבי יעקב הובא לקבורה באהל אחד עם אבי זקנו הגאון המפורסם רבי חיים ברבי יצחק, מייסדה הראשון של הישיבה.

רבי יעקב הניח אחריו כתבי יד מרובים, שכללו חידושי תורה שכבר היו ערוכים ומסודרים לדפוס. אחדים מחידושי תורתו של גאון זה, הופיעו בקובץ התורני ,,בית המדרש״, שהופיע בשנת תש״א, לזכרו של הגאון רבי חיים עוזר. חלק משעוריו שהיה בידי תלמידיו כונסו בספר ,,גאון יעקב״ שיצא לאור

בארץ ישראל ע"י חתנו הגאון רבי שמעון לנגבורט שליט"א העומד בראש ישיבת וולוז'ין בבני ברק.

לאחר פטירתו של רבי יעקב עברה הישיבה לניהולו של חתנו הגאון רבי חיים וואלקין הי"ד, חניך ישיבות ליטא מבית מדרשם של בעלי המוסר ותלמיד מובהק להגאון הצדיק רבי ירוחם בישיבת מיר.

רבי חיים וואלקין ובני משפחתו נהרגו על קדוש ה' בידי המרצחים הנאציים עם יהודי וילנא והסביבה ביערות פונאר הי"ד.

פרק כט

תלמידים בוולוז'ין

לא ניתן כמעט למצות את תרומתה הגדולה של הישיבה ליהדות ליטא וליהדות כולה מאות מתלמידיה היו לנושאי הדגל בכל שטחי החיים של היהדות כרבנים, מנהיגים, עסקנים וכו'.

כמעט כל רבני ליטא היו או תלמידיה של ישיבת וולוז'ין או תלמידי תלמידיה — כאם הישיבות. לפיכך בחרנו להעלות חלק מתלמידי הישיבה שחיו ופעלו כאישים דגולים ואשר נשתמרו עמנו ברשימותנו שנתפרסמו במשך שנים בספרים במאספים ובעתונים.

רשימה זו קצרה היא, ואינה מושלמת, אולם יש בה כדי לתת מושג על ערכה של הישיבה והפרות שהניב מפעלו הגדול של מייסד הישיבה הגר"ח זצ"ל.

ברשימה זו לא נכללו תלמידי הגר"ח אשר שמותיהם ופועלם נסקרו בארוכה בפרק מיוחד בחלק הראשון של ספרנו.

רבי אבא דוד גולדפיין

נולד לאביו ר' יהודה בראדייק (הסמוכה לאוטיאן). בשנת תרל"ד למד בתלמוד תורה באניקשט ובישיבת וולוז'ין שם היה לאחד האריות שבחבורה וממקורביו של הר"ם הגאון ר' חיים סולובייציק. היה נקרא בישיבה ה„עלוי מאוטיאן". הג"ר חיים היה מקדיש מזמנו ללמוד עמו והיה משבח חריפותו ובקיאותו. היה זמן מה בישיבת סלובודקה והגאון הגדול ר' יוסף רוזין (הרוגטשובי) לקח אותו לחתן.

על נישואיו אלו מספרים: הבחור ר' אבא דוד עבר פעם את דווינסק וכבן ישיבה ראה איך שהרוגוטשובי אומר דברי תורה. הצעיר הזה התערב בקבוצת השומעים והתחיל לסתור את החידושים שלו. הרוגוטשובי שם לבו אל צעיר

זה העומד על שלו ואינו מוותר על קושיתו. לבסוף אמר לו הרוגוטשובי „בחור אתה יודע ללמוד" תשאר אצלי ונמשיך בשיחות בדברי תורה, הוא נשתקע כבר אצלו ונתן לו את בתו לאשה. רבי אבא גולדפיין היה רב בגריווה (פרוור דוינסק). בזמן מלחמת העולם הראשונה עקר למוסקבה ונהיה לרב ראשי במוסקווה, תפקיד שמלא עד יום פטירתו בשנת תרצ"ו, ושם במוסקווה מקום מנוחתו האחרון. נשארו אחריו הרבה חדושי תורה, כתבים לא מודפסים וכן הרבה תשובות שהתכתב עם רבנים גאונים בחוץ לארץ. נדפס ממנו רק „קונטרס אחרון" בספר ראשון „צפנת פענח" של חותנו הגאון הגדול הנ"ל, ושם נכרת גדולתו. בשנות העשרים נדפס באמריקה קונטרס חידושי תורה משלו, שהצליח להעביר לשם בתנאי מחתרת. קהילת דווינסק רצתה שיהיה ממלא מקומו של חותנו בדווינסק, אבל לא הצליח לקבל את הרשיון המתאים מהשלטון הרוסי לכך. מספר תשובות שלו הופיעו גם בספר „יחווה דעת" (ירושלים תרצ"ה) שו"ת להרב צבי מקובסקי חבר הרבנות הראשית בתל־אביב.

רבי אברהם זקהיים

חתן בעל „הפסגה", יליד מולודצ'נה, חניך וולוז'ין תלמיד חביב להנצי"ב ומושפע מדרך לימודו. חבר ספר דרוש בשם כולל אחד „נטעי איתן" (הראשון בתרס"א ושבעה האחרים בירושלים) השתתף עם גיסו הרב קלמן טריווש בעריכת „הפסגה" ואחרי פטירת חותנו (בתרס"א) ערך לבדו את גליונות „הפסגה" ט־י. היה רב לייפון (פלך ווילנה) ו־וואליה (מחוז גרודנה). עם פרוץ המלחמה עבר לסימפרופול ומלא שם תפקיד מ"מ ומו"צ. בתרפ"ה עלה ארצה. דרשן בבית הכנסת הגדול בפתח תקוה. בשנותיו האחרונות ישב כל היום על התורה והעבודה כשהוא עטוף בטלית ותפילין. נפטר בשנת ת"ש („הצופה" תשי"ח, י"ב בכסלו).

רבי אברהם אליהו קפלן

היה ידוע כ„העלוי מראקאוו" בה נולד. התפרסם בישיבת וולוז'ין כאחד המצוינים והיה משוש לבם של הרמי"ם. ר' אברהם אליהו היה בקי בבבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים וגם מחדש חידושים. התגורר בקיידאן ושימש כר"מ ראשי בישיבת לומזה. נפטר בקיידאן בדמי ימיו בי"ד בסיוון תרמ"ט והוא רק בן שלושים ושתים. דבר פטירתו זעזע את צבור שוחרי התורה ביניהם גאונים ורבנים וכבד היה האבל בכל רחבי ליטא התורנית על מות רב צעיר זה.

בנו יחידו שנולד לו (סמוך לאחר פטירתו) הרב אברהם אליהו קפלן ירש ממדותיו ותכונותיו של אביו. ילד פלא בחיר ישיבת סלובודקה וטעלז. ר"מ לתלמוד בבית המדרש לרבנים מיסודו של רבי עזריאל הלידסהיימר בברלין. נפטר אף הוא בגיל צעיר בן ל"ה. בנו ר' צבי קפלן הוציא לאור ספרי אביו „בית תלמוד" ואף ספר אבי אביו ר' אליהו אברהם.

רבי אברהם דובער כהנא שפירא

נולד בשנת תרל"א. בן הגאון ר' זלמן סענדער שיפרא. למד תחילה אצל אביו בקוברין ואח"כ בוולוז'ין שם היה מכונה „ר' בעריל קוברינער".

בשנת תרנ"א נשא את בת הג"ר ירוחם יהודה לייב פרלמן „הגדול ממינסק" ומאוחר אחר פטירת חותנו נתמנה גיסו הג"ר אליעזר רבינוביץ „העילוי מקיוב" לרב בסמולוביץ אח"כ עובר גיסו לכהן כרב במינסק ורא"ד מתמנה כרב בסמולביץ. התפרסם בעולם התורני בחיבורו הגדול „דבר אברהם" שהיה לשם דבר בעולם הישיבות.

בשנת תרע"ג הוכתר לרבה של קהילת קובנה נטל חלק בכל הפעולות הצבוריות כמנהיג דגול. נשיא כבוד של אגודת הרבנים בליטא, פעל לטובת מוסדות החינוך והתורה בקובנה, יצא בשליחות לאמריקה לטובת הישיבות בליטא, מרצה רב רושם ובעל השפעה כבירה. מצא מהלכים גם בחוגי השלטון ואף אצל נשיא המדינה הליטאית. היה חובב ציון ושאף לעלות לארץ ישראל, בשל טרדות הצבור לא זכה לכך. נפטר בגיטו קובנה בכ"ב באדר א' תש"ג. אשתו ומשפחתם הוצאו להורג ע"י הנאצים בה' בכסלו תש"ד.

רבי אברהם יצחק הכהן קוק

נולד בט"ז באלול תרכ"ה בגריווא שבלטביה לאביו הר"ר שלמה זלמן.

עוד בהיותו ילד הפליא את רואיו בכשרונותיו ובהליכותיו. למד בחדר ואח"כ אצל אביו. בהיותו בן תשע שנים החל ללמוד בעצמו (פאר זיך) בחברת הלמדנים בבית המדרש שבעיירתו.

בהיותו נער התקרב להגאון רבי ראובן מדווינסק. בהיותו בן ט"ו עבר ללוצין שם ספג מתורתו של הגאון רבי אליעזר דון־יחיא ומשם עבר לסמורגון.

בגיל י"ט בחודש חשון תרמ"ה הגיע רבי א"י לוולוז'ין כאשר הוא כבר מאורס עם בת הגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ־תאומים (האדר"ת). הצעיר עורר את התפעלותו של הנצי"ב וזה קרבהו למחיצתו. הוא למד בוולוז'ין בהתמדה

ובשקידה ללא לאות כאשר כשרונותיו הברוכים מסייעים בידו להתעלות במעלות התורה והיראה.

על רושם בואו לוולוז'ין אנו קוראים גם בספר ה„דרוש" של הג"ר אהרן משה קיסיליוב רב בוריסוב וחרבין.

בשנת תרמ"ו הוא מפרסם את מאמרו הראשון ב„קול מחזיקי הדת" בו יצא להגן על רבו הנצי"ב וחבורו „העמק דבר" מפני מבקריו. באותה תקופה הוא מפרסם גם מאמר מענין לתולדות ולהערכת הנצי"ב ב„כנסת ישראל" חלק שני של שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר) בוארשה. על מאמר זה הוא חתום בשם י. קו"ק, ובו הוא מגלה את רגשותיו והערצתו לרבו הגדול.

לאחר נשואיו עבר לעיר מגורי חותנו־פוניבז' ומשם לכהונת רבנותו הראשונה בעיירה זיימל. מזיימל הוא עובר לכהן ברבנות בויסק בשנת תרנ"ה.

ארץ ישראל היתה ראש מאווייו ותקוותיו ואליה ערג עוד מילדות ואמנם בשנת תרס"ד הוזמן לכהן כרבה של יפו שם נהל ברמה ולתפארת את רבנותו.

בשנת תרע"ד יצא לחו"ל להשתתף בכנסיה הגדולה של אגודת ישראל אך בהיותו בברלין פרצה מלחמת העולם והוא נשאר לזמן מה בשווייץ. בשנת תרע"ו הוזמן לכהן ברבנות בלונדון שם קשר קשרים עם השלטון האנגלי — קשרים אותם ניצל למען עם וארץ ישראל.

בשנת תרע"ט הוכתר כרבה הראשי של ירושלים וארץ ישראל כהונה שנשא ברמה משך ט"ו שנים עד ליום פטירתו בג' באלול תרצ"ה.

פרסם ספרים רבים בהלכה באגדה ובמחשבת ישראל אשר היטיבו לשקף את גדלה מקוריותה ותפארתה של האישיות הדגולה שהיתה מקופלת בדמותו של מי שהיה „הרב" — רבה של ארץ ישראל.

רבי אברהם עברל ברלין

בן הר"ר אשר, יליד טשאוס (פלך מוהילוב) נכד החסיד המפורסם ר' קלונימוס קלמן מטשאוס. ר' אברהם עברל חיבר ספר שו"ת וקונטרס „ברית שלום" על מצוות מילה, איסור הדם וקרבנות (וילנא תר"ם). הנצי"ב בהסכמתו לספר זה כותב על המחבר: „אשר ידעתיו מכבר בעוד שבתו בשבת תחכמוני בישיבה הקדושה פה ק"ק וולוז'ין".

רבי אהרן הכהן מרקלס

נולד ביאנישוק, מו"צ וילנא, נפטר בשנת תרפ"ו בן ששים. למד בוולוז'ין עד הסגירה.

רבי אהרן שלמה זלמן זלמנוביץ

נולד בתר"ל בריטובה לאביו ר' יששכר דוב בן ר' שלמה זלמן אב"ד ניישטוט סוגינד מח"ס „בית אבות" על פרקי אבות, נכד הגאון ר' אברהם אחי הגר"א. נתחנך בטעלז ובתרנ"א בא לוולוז'ין ויקבל תורה מפי הנצי"ב ורח"ס. הוכתר בשם „המתמיד מריטובה", בתרס"ד הוסמך לרבנות, רב בספיזישוק הסמוכה לקובנה, בדוקשיץ, ובתרפ"ד עבר למונטריאול עד תש"א. סגן יו"ר רבני מונטריאול. נפטר תש"א. רוב זמנו הקדיש לחדו"ת ודברי הלכה שנתפרסמו לעיתים קרובות ב„הפרדס" ודבריו נתקבלו ברוב חשיבות ע"י גדולי הדור. השאיר אחריו כתבים על מסכתות נשים וקדשים וברכות ושו"ת.

רבי אורי משה גורדון

„העלוי מאוזדה" בן הר"ר גבריאל וחתנו של התורני הנדיב ר' אלכסנדר סענדער דישקין — מיקירי לודז. למד גם בקבוץ התלמודי בסמורגון וכן בווילנה בקבוצו של הג"ר חיים עוזר גרודזנסקי. (אהבו כנפשו וחשבו אחד מבני ביתו) אחרי חתונתו היה במחיצתו של הגאון רבי אברהם בורנשטיין האדמו"ר מסוכוטשוב וגם זמן מסוים בוולוז'ין. נפטר בדמי ימיו בתרע"ו ובניו הדפיסו רק אחר כך קצת ממה שנשאר מחדושיו בשם „אור המאיר" (הוצאת מסורה, תרפ"ח לודז).

הקים את הישיבה „תורת חסד" בלודז שאחזקתה היתה על חשבון ר' סענדער דישקין הנ"ל ולפי המלצתו נתמנו בישיבה זו כרמי"ם ר' שרגא הינדוס (חתנו של הגאון רבי שמעון שקופ ור"מ שני בישיבתו שבבריינסק וגרודנה), ר' ישראל שליאמוביץ (אח"כ ר"מ רמיילעס ואב"ד במישגולה וגוניונדז (מחבר ספר בית ישראל על מסכת קדושין) ור' שלמה גרודזנסקי (אח"כ אב"ד זגורוב בסביבת קאליש, ר' ישראל ליב ברוידע מצייקשוק, ר' יעקב טרושקין (אח"כ אב"ד שקוד), ור' ישראל לב מפיעסק. כולם מישיבת „כנסת ישראל" שבסלבודקה. באור המאיר הוא מתכתב בד"ת עם ידידו רבי שלמה פאליאטשיק „העילוי ממייצט" ומביא כמה דברים בשם „הגאון הקדוש מסאכאטשאוו".

רבי איסר גינזבורג

בנו של הרה"ג ר' מנשה יוסף רב סמורגון מחבר שו"ת „גבעת עולם" שהיה חתן הג"ר ר' חיים אברהם שפירא אב"ד סמורגון. בנעוריו למד בישיבת וולוז'ין. נחשב מטובי ושקדני הישיבה, בשנת תרע"ג עלה על כסא רבנות פאריטש (מחוז ברויסק) של עדת „המתנגדים" בתור ממלא מקומו של חותנו הגאון ר' חנוך

הגדל פרידלאנד מחבר שו"ת „דברי חנוך" ו„תולדות חנוך" באורים על התורה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה היגר ר' איסר לארצות הברית ונהיה לרב בברונסק שבמרחב ניו יורק. מלבד גדלותו בתורה הצטיין באהבת הבריות בעשיית מעשים טובים והיה עסקן למוסדות התורה והישיבות בליטא ובארץ ישראל. נפטר ח"י חשוון תשל"א (1970).

רבי איסר זלמן מלצר

נולד במיר בשנת תר"ל לאביו הר"ר ברוך פרץ. נתפרסם בכשרונותיו עוד בהיותו ילד, והתחנך אצל הג"ר יו"ט ליפא ממיר בעל „מלבושי יו"ט". בהיותו בר מצוה עבר לוולוז'ין שם נתקבל ע"י הרמי"ם הנצי"ב והגרח"ס והודרך בראשית צעדיו ע"י מי שנתפרסם אח"כ כהגאון רבי זעליג ראובן בנגיס, הוא זכה להערצת בני הישיבה והרמי"ם שנדהמו מכשרונותיו. במיוחד הביע הגרח"ס את התפעלותו מהעלוי הרך „זוניע מירער" (כך היה כינויו).

לאחר שש שנים בוולוז'ין עובר הרא"ז לראדין למחיצת בעל החפץ חיים וגם שם זכה להערכת הכל. אחר אירוסיו בשנת תרנ"א שב למיר ושם חלה במחלה קשה וממושכת. למרות מחלתו הקשה ובהסכמת ה„חפץ חיים" נשאה לו זוגתו והם התיישבו בקובנה. כאן למד רא"ז עם גיסו הג"ר משה מרדכי אפשטיין מסלובודקה ובצוותא עמו הצטרף לעושים למען לישוב הארץ וברכישת אדמת חדרה.

בשנת תרנ"ד הוזמן ע"י ה„סבא" מסלובודקה ביחד עם הגרמ"מ אפשטיין לכהן כרמי"ם בסלובודקה אחר צאת הג"ר איצל מפוניבז' לכהן ברבנות. בשנת תרנ"ז הוא עובר לסלוצק כראש קבוצה בת י"ד מבחירי הישיבה (שנקראו הי"ד החזקה) לייסד את הישיבה ע"פ בקשת רבה של סלוצק הרידב"ז.

הישיבה התפתחה וזכתה לפרסום רב בסביבתה ובליטא כולה. שעוריו ותורתו של ר' איסר זלמן יצרו הד חזק בעולם הישיבות. רא"ז מפרסם אז ירחון לחידושי תורה בשם „יגדיל תורה" בו משתתפים מבחירי הישיבות שהיו אח"כ לגדולי תורה.

בשנת תרס"ג הוא מתמנה לרבה של סלוצק ומכהן ברבנות זו כעשרים שנה. למנוי זה לא ניאות ר' איסר זלמן בתחילה, ורק לאחר פקודת הגה"צ בעל החפץ חיים והסכמת רבו הגר"ח הוא נעתר.

אחר המהפיכה נעצר ע"י הקומוניסטים אולם שוחרר לאחר מאמצי השתדלות מרובים הוא הצליח להמלט בשנת תרפ"ד מרוסיה וישיבתו עוקרת לקלצק שם

עומד בראשה חתנו הג״ר אהרן קוטלר. בשנת תרפ״ה עולה רא״ז לארץ ישראל ועומד בראש הישיבה „עץ חיים״ בירושלים. כאן המשיך בשעוריו המפורסמים ותורתו הופכת לאבן יסוד בתורתן של ישיבות ארץ ישראל.

אישיותו וגדלותו התורנית מזכים אותו במעמד רם כאחד משרידי הדור הקודם, ומשחרים לפתחו רבים מתופשי התורה וגדוליה, קולו נשמע בענינים צבוריים לעיתים נדירות אולם לדעתו משקל מכריע בכל אחד מהענינים הנדונים על הפרק.

בארץ הוא מפרסם את ספרו הגדול „אבן האזל״, המעטר את תורת ארץ ישראל והמהווה חלק מחידושיו הרבים אותם הגה וחידש. נפטר בירושלים ביום י׳ בכסלו תשי״ד.

רבי אליהו אייזנבוד

נולד בנשביז תרל״ו. הערכה עליו ב„היהודי״ תרצ״ו.

ר׳ אליהו נייווידל

נולד בשנת תקפ״א בעירה ניישטאדט — סוגינד לאביו ר׳ שלמה זלמן נכד הגאון הגדול ר׳ זעלמאלע מוולוז׳ין, אחי הגאון ר׳ חיים מייסד הישיבה ותלמיד הגר״א זצ״ל בווילנה.

ר׳ אליהו שקד בימי נעוריו בישיבת וולוז׳ין וקבל תורה מפי הגאון ר׳ אליעזר יצחק פריד. אח״כ השתקע בעיר רוסייני, שם הושפע מחכמי רוסייני בלימודי שפות ומדעים ונהיה למורה בישראל ומזה מצא את פרנסתו. היה מורה בקובנה ואח״כ בוורשה בעיקר מורה לעברית ושפות לועזיות בבתי החסידים הגבירים ואצל יוצאי ליטא וזאמוט. הוא חיבר בתקופת וורשה את שני ספריו „מורה שפת עברית״ בתרגום אשכנזי ו„אב לבנים״ להדריך את התלמידים בדרך ישרה ומדות טובות כמשכיל תורני מתון.

ר׳ אליהו נייווידל נפטר בשנת תרמ״ו ובעתון „הצפירה״ נכתב עליו שהמנוח היה משרידי הדור הישן, בעל מידות ישרות, אוהב את הבריות וכל יודעיו ומכיריו אהבוהו ויכבדוהו בגלל ישרת לבבו ותום דרכו.

רבי אליהו אהרן מיליקובסקי

אחד ממצויני ישיבת וולוז׳ין בשעתו, התחתן עם בת הבונימיוביצאים בעירה זו. כעבור זמן מה התחתנה האחות השניה של אשת הרב א. א. מ. עם הרב אהרן

יעקב פרלמאן אף הוא תלמיד ישיבת וולוז'ין, אב"ד בוויסוקי־מזוביצק עיירה מחוזית בפלך לומז'ה. שני הרבנים הגיסים האלה השתייכו לאגודת חובבי ציון המקומית בוולוז'ין והראשון שבהם אף היה ממיסדי חברה וולוז'ינאית להתיישבות חקלאית בארץ ישראל. אולם מפאת גזירת שלטון ממשלת טורקיה על איסור העליה לארץ ישראל נתבטלה חברה זו.

נולד בלטביה בשנת תרכ"ד ונפטר בירושלים בשנת תש"ז. מח"ס „אהלי יעקב" שבהם מתוארים גם חוויותיו מישיבת וולוז'ין (ועיין לעיל עמ' 9—308).

רבי אליהו חיים מייזל

נולד בשנת תקפ"א (שנת פטירת הגר"ח) בעיירה הורודוק, למשפחה המתיחסת להרמ"א. בעודנו נער נכנס ללמוד בוולוז'ין בתקופת רבי איצל והיה מקורב באופן מיוחד לחתנו הג"ר אליעזר יצחק. בגיל י"ט התמנה לרבנות בעיירת מולדתו הורודוק וכעבור שנתיים התפטר ממשרתו ושקד על תורתו בבית הוריו במשך תשע שנים.

בשנת תרכ"א נתקבל לרב בדרצ'ין שם ישב שלש שנים ובשנת תרכ"ד נתמנה לרבנות פרוזין והחל לקחת חלק ולהתפרסם בפעולותיו הצבוריות בתקופת הקאנטוניסטים. כעבור שלש שנים הוא מתקבל לרבנות לומז'ה ובשנת תרל"ג עבר ללודז' שעם שמה נקשר שמו לדורות.

בלודז' החלה פעילותו לקבל תנופה חדשה ונטל חלק בבעיות הצבוריות הרבות של העיר ופרסומו הגיע לרחבי המדינה כולה, בהיותו אחד מראשי המדברים בכל בעיות הכלל.

נמנה עם הגאונים רבי יוסף דובער סולובייציק ורבי שמואל מוהליבר בהצטרפו ל„קול קורא" ליסוד חברת „ישוב ארץ ישראל" אולם שלא כרבי שמואל מוהליבר, לא ראה אפשרות להמשיך בפעילותו כשמנהיגים חילוניים עמדו בראשות התנועה ומשך ידו הימנה. לאחר זמן אף הצטרף למאבקם של הגאונים רבי חיים מבריסק ור' דוב פרידמן מקארלין נגד התנועה הציונית.

רבה של לודז' נפטר בי"ד באייר תרע"ב.

רבי אליעזר ממינסק

רבי אליעזר אב"ד סמולביץ ומד"א (מרא דאתרא) מינסק. נולד בתרי"ט בקיוב, להורים נגידים ונכבדים התפרסם כבעל כשרונות וכעלוי. בגיל י"ב בא אצל הגריד"ס ללמוד ואח"כ בוולוז'ין. השתתף בועידת הרבנים בפטרבורג והיה

מתומכי אגודת ישראל בשנות המלחמה סייע רבות לחיזוק הדת, היה יו"ר אגודת ישראל ברוסיה הלבנה ופעל לטובת הפליטים. הקים בית תבשיל אשר פירנס אלפי אנשים נצרכים. הוצעה לו רבנות ביאליסטוק, ואף שלחו לו כתב רבנות אולם לא הספיק לקבלו ונפטר בשנת תרפ"ג. הותיר אחריו כתבי יד ושו"ת מוכנים לדפוס אולם לא הספיק להוציאם לאור.

רבי אליעזר שאול

רבי אליעזר שאול נולד בקרטינגן (מחוז קובנה) בשנת תקפ"ד לערך. למד בישיבת וולוז'ין ונמנה על תלמידיו של הגאון ר' יצחק. ר' אליעזר הצטין בחריפותו ובבקיאותו ועשה חיל רב בתורה. במלאת לו עשרים שנה כבר נתמנה לרב באחת הקהילות הסמוכות לעיר מולדתו. אחרי כן נתקבל לרב ואב"ד בציזעווי (עיירה במחוז לומזה), שבה התרכז חוג גדול של חסידים, שהקיף את מחצית התושבים היהודיים.

בשנת תרכ"ח, כאשר הביא השר משה מונטיפיורי שלושה רבנים גדולי־תורה, להושיבם בבתים המיוחדים אשר הקים בישיבת „אהל משה ויהודית" במקום מושבו ראמסגייט — נמנה ביניהם גם רבה של ציזעווי. כפי הנראה תרמה לכך גם המלצתו של ה"ר אליעזר זילברמן, גיסו של ר' אליעזר שאול, שניהם מו"לי „המגיד".

בשנת תרמ"ח הקיץ הקץ על המוסד הנ"ל, אחרי שיורשי השר מונטיפיורי וזקני העדה הספרדית השתלטו עליו, ואז קיבלו רבני המוסד פיצויים מעזבונו של השר לכל ימי חייהם. הרב אליעזר שאול בחר אז להשתקע במנשסטר, אצל בניו הרופאים, ושם מנוחתו כבוד בשנת תרנ"ד, בהיותו בן שבעים שנה.

הרב אליעזר שאול פירסם בעברית את תולדותיו של אליעזר לוי, מזכירו ויועצו האישי של מונטיפיורי. כמו כן תירגם לעברית את „ספר יהודית", מאת יהודית אשת השר, בו תיארה באנגלית את קורות נסיעתה בשנת תקצ"ט. הוא צירף לספר זה הקדמה גדולה, בה גולל את פרשת חייה של האשה הדגולה הזאת רבת המעש והפעלים. בהזדמנות זו הביא הרבה מאמרים ממסכתות הש"ס ומקורות אחרים, המדברים בכבוד הנשים וגודל ערכן בעיני חכמי התלמוד.

בשנת תרמ"ה פירסם ספר מיוחד בשם „חיי משה", ובו עשרה פרקים, לרגל מלאת מאה שנה להולדת השר. יצויין, כי שלושת הספרים האלה נדפסו מבלי להזכיר שם המחבר. הוא גם פירסם הרבה מאמרים ב„המגיד" מבלי לציין את שמו.

בשנת תר"ן הוציא לאור קונטרס לדוגמה מספרו הגדול „בעלי אסופות", בו הוא מלקט ומסדר לפי א"ב את כל מאמרי התנאים והאמוראים, שהובאו בכל הש"ס בבלי, ירושלמי והמדרשים. חיבור זה נשאר ככתב־יד שלא הושלם, עקב חולשתו ובריאותו הלקויה של המחבר (לפי „המליץ" שנת 1894 מס' 3).

רבי אפרים סאמונוב

נולד בשנת תר"ך, הערכה עליו ב„איזראעליט" 1931 (גליון 39), מח"ס „הכהן הגדול והסגן" (ריגה תר"ץ), ספר קטן בכמותו וגדול באיכותו מתחלק לשלשה חלקים בחלק הראשון מדובר על יחס הכהן הגדול לסגנו ממלא מקומו. החלק השני דן בענין קרבן פסח שחל בשבת, ענין שעסקו בו רבים והוא מוסיף דברים מקוריים משלו. החלק השלישי בענין „חזקת חי". זהו ספר מעניין־מאלף בשל תוכנו המקורי. רואים במחברו רב תלמיד חכם בדרג ישיבתי גבוה, כיאות לאחד מבחירי ישיבת וולוז'ין בשעתו, שיצק מים על ידו של הגאון ר' חיים סולוביצ'יק, ורבה ההתעניינות והלמוד בו בקרב רבנן ובחירי בני הישיבות בדורות האחרונים בלימוד עניני קדשים. חבור זה הוא רק מעט מזעיר מכתביו התלמודיים של הרב הגאון ר' אפרים סאמונוב.

רבי אריה ליב ילין

הגאון ר' אריה ליב ילין, בעל „יפה עינים", נולד בעיירה סקידל, ליד הורודנה, בשנת תקפ"ה, לאביו המופלג ר' שכנא. בגיל רך כבר יצא לו שם **כנער־פלא**, עילוי ושקדן מופלג. בבחרותו למד בישיבת וולוז'ין, משם עבר לזיטל, לגור אצל חותנו; וכבר אז היה קרוי גאון בפיהם של גדולי־תורה.

ר' אריה ליב היה שקוד לברר ולדעת גופם של דברים, לירד לשורשן של סוגיות ולשאוב את ידיעותיו מן המקור הראשון, ללא אמצעי עזר והדרכה, תכונה זו התפתחה בו בעת למדו בישיבת וולוז'ין, והיתה מתובלת גם בחריפות ישיבתית מובהקת, בהבנת דבר מתוך דבר, ושטופחה באווירה של וולוז'ין במיוחד על־ידי הר"ם השני ר' אליעזר יצחק ב"ר הלל פריד, וכן בהשפעת האב"ד של עיר מולדתו סקידל החריף העמקן ר' אברהם שמואל, בעל „עמודי אש".

זקני וולוז'ין היו מספרים, כי הנצי"ב ור' אריה ליב הסקידלאי קבעו להם סדר לימוד בצוותא במשך שלוש שנות שהותו של ר' אריה ליב בוולוז'ין.

בקיאותו המופלגת של ר' אריה ליב שימשה לו יסוד לבירור מקיף וממצה בכל נבכי התורה שבעל־פה, כדי למצוא את המקור לדברי האחרונים בדברי

הראשונים, ואת ההשתלשלות עד לדברי האמוראים, התנאים במשניות, בספרא, ספרי, תוספתא, מכילתא ועוד.

מקצת מדרכו בלימוד התורה הראה לנו ר׳ אריה ליב בחיבורו הראשון „מצפה אריה״ על האלפסי, שהדפיס בהיותו רב ואב״ד ביאשינובקה (מחוז ביאליסטוק). ספר זה היה כעין דוגמה בלבד מחיבורו הגדול על כל האלפסי, אשר נשאר עמו בכתובים מחוסר אמצעים להדפסתו. ברבות הימים התמסר ר׳ אריה ליב בשקידה מרובה לחיבורו „פני אריה״, שנועד לפרש את הירושלמי כפשוטו, ללא ניתוחים עקרוניים מרובים בשינוי נוסחאות, כדרכם של מפרשים אחרים, ואשר הכיל חידושים וביאורים רבים „המיישרים הדורות ומסיר רוכסי דוחקים רבים״.

כשהיה החיבור מוכן לדפוס הודיע המחבר על כך באמצעות שני שבועונים עבריים שהופיעו אז, „המגיד״ ו„הצפירה״, והביע את משאלתו כי יימצא מו״ל אשר ישא בעול ההדפסה של הפירוש בצירוף התלמוד הירושלמי.

לימים הגיע לידי הסכם עם דפוס „ראם״ בווילנא, וכבר שלח להם כתב־יד לכמה מסכתות, על־מנת להוציא את חיבורו לאור. אולם, הוצאת „ראם״ עסקה אז בהדפסת התלמוד הבבלי המתוקן, כפי שהופיע בשנות תר״ם—תרמ״ו, ומפאת העבודה המרובה הכרוכה במפעל זה לא התפנתה להדפסת הירושלמי החדש הנ״ל.

חלק ניכר מחיבורו הכולל על הירושלמי צומצם וסופח לחיבורו „יפה עינים״ על מסכתות הבבלי, שהופיע בהוצאת „ראם״. תוכן הדברים נמסר על־ידי הקבלת פרקי הירושלמי הנוגעים לאותן מסכתות והדגשת השוני שבין שני התלמודים בענינים מסויימים.

ברם, גם „יפה עינים״ במתכונתו המצומצמת מהווה חיבור כולל ומקיף, בעל שיעור קומה, הקובע ברכה מיוחדת לעצמו. בחיבורו זה הגשים הגאון ר׳ אריה ליב הרבה ממטרת־חייו, דהיינו להבהיר דברים בתלמוד בבלי, שהם שונים לכאורה לא רק ביחס לירושלמי, אלא גם ביחס לכל מקורות ומדרשי התורה שבעל פה. ואמנם ב„יפה עינים״ האיר את עיני הלומדים בהגהותיו והארותיו ובמראי־המקומות שבין ה„מדינה״ — התלמוד — לבין ה„ערים״ — המסכתות הרבות, וכן לבין המקורות הקדומים האחרים, שמחוץ ל„מדינה״, אשר גם שם מצויים מאמרים שונים, שיש והם עולים בקנה אחד ויש שהם מנוגדים זה לזה. ועל־ידי ציון מראי המקומות למדרשים צצים חידושים רבים ונפלאים המאירים את עיני הלומדים. (ראה הקדמתו המעניינת לחיבורו הגדול).

יצאו לו מוניטין גם כרב ורועה רוחני למופת, ונתפרסם בהליכותיו בקודש ובהשפעה רוחנית. לפי המסופר בספר „נאד דמעות״ (דברי הספד והערכה על

הרב המגוח שהופיע בשנת פטירתו תרמ"ו), היה דבק מבחינה זו במידותיו התרומיות של מורו ורבו הגאון רבי איצלי מוולוז'ין. הוא ניחן במידת המתינות והסבלנות וכל דבריו בנחת היו נשמעים. שקדן מופלג היה במשך כל ימי חייו, לרבות שנות זקנותו, שגם בהן שמר על מנהגו לסיים מדי שש שנים את הבבלי, בצירוף כל המפרשים הנספחים אליו. גם בשנותיו האחרונות, למרות תלאות מחלתו, התאזר בשארית כוחותיו, מתוך שקידה נפלאה, לסיים את מלאכת־הקודש של הגהת ספרו „יפה עינים". כמו כן לא פסקה הוראה מפיו, בהנהיגו את קהל עדתו בבילסק (עיירה בפלך גרודנה) עד לרגע האחרון.

לפי הספר „נאד דמעות", וכן לפי רשימה שפירסם חתנו, הרב הגדול בתורה ר' יצחק מייזל (מו"צ בביאליסטוק) — הניח ר' אריה אחריו כמה וכמה חיבורים בכתב־יד, וכן שאלות־ותשובות שהשיב להלכה ולמעשה.

בספר ההשלמה של התלמוד הירושלמי, שהופיע כעבור עשרות שנים בדפוס „ראם", נכלל מדור מיוחד „רוח זקנים", שהכיל חידושים והגהות מאת זקני חכמי ישראל על הירושלמי, ואשר נאספו וסודרו על־ידי העורך והמאסף ש"ש פייגנזון (שפ"ן הסופר). רובו של אוסף זה הושתת על ה„יפה עינים", בכל מה שקשור לירושלמי.

רבי בנימין בישקה לאדזמאן

נולד בבריסק דליטא בשנת תרי"ט יצק מים על ידי הנצי"ב והג"ר יוסף דוב סולובייציק, ונמנה עם מקורביו של הר"מ השני. היה רב בראשונה בקופצובה (מחוז סיניי פלך סובאלק) נתמנה בתרל"ט אב"ד קנישין, בתרנ"ב—ג רב־אב"ד בטרסטינה ונפטר כ' מרחשוון תרע"א. ליווהו לבית עולמו בכבוד גדול, כל החנויות היו סגורות, ובין המספידים היו שני הרבנים ר' אברהם צבי פנחס אב"ד טיקטין ור' דוד פאיאנס אב"ד קנישין. חתנו הרב פומרנץ אב"ד דוברובי (מחוז סוקולקה, פלך גרודנה).

השבועון החרדי „המודיע" המביא לנו הידיעה הנ"ל (כ"ח כסלו תרע"א) כותב על הרב המגוח כי „ניהל בני עדתו במישור על מבועי התורה והוראה ולא חת מפני כל...".

ר' בנימין בישקה ייסד ישיבה בעיירת רבנותו טרסטינה שהכילה כתות נמוכות וקבוץ גבוה ללמוד עצמאי. והשמיע „שעורים" קבועים. וכן היה המפקח על תכנית הלימודים ועל שקידתם והתנהגותם האינדווידואלית של תלמידי הישיבה. נהרו לישיבה זו בחורים צעירים כשרוניים מעיירות הסביבה, קנישין, סטאוויסק,

ידובנה, גראיובה, יאשינובקה ועוד, ואף מביאליסטוק עצמה. בין תלמידיו של ר׳ בנימין בישקה נמנו הלמדנים המובהקים; ר׳ יוסף זאב ליפוביץ — אח״כ חבר הנהלת ,,היכל התלמוד״ בתל אביב ור״מ ישיבת אור זורח — נוה שלום ת״א ובתחכמוני שבת״א. הרב ברוך אליהו היילפרין מלמדני ביאליסטוק פרנס הקהילה מטעם המזרחי ולבסוף ר״מ ראשי ב,,תחכמוני״ שבעיר זו. וכן הרב פנחס איזנשטאדט פרנס קהילת ביאליסטוק אף הוא (מטעם ,,אגודת ישראל״ המקומית) ואח״כ חבר בית הדין הצדק בעיר זו. ידוע הוא ספרו של הרב בנימין בישקה ,,בן אוני״ המוקדש לדברי הספד על אחיו. בספרו הנ״ל מספר ר׳ בנימין בישקא כי העיר מינסק גדרו הקדמונים ז״ל מבלי לעטר שמה את ה,,רב״ בשם ,,רב״ ו,,אב״ד״) רק בשם ,,מד״א״ (מרא דאתרא) ובעת שנתקבל הגאון ר׳ ירוחם יהודא ליב (פרלמן) למינסק כראש מוצ״י העיר לא הסתפקו בשם התואר מד״א כי אם תיארוהו בשם ,,הגדול״ סתם ולפי זה יצא שמו בכל העולם בשם ,,הגדול ממינסק״.

רבי בן ציון דון יחיא

בן הג״ר אליעזר. גדול בתורה והוראה מח״ס שולחן ערוך אורח חיים — בתוספות חידושים של אביו הגאון וחדושיו ונדפס בהסכמת הגראי״ה קוק. היה צדיק ותמים חי בצמצום ואוהב ישראל. נמנה עם חברת ,,בני ציון״ בוולוז׳ין. כהן ברבנות עשרים ושש שנה במריינהויז (לטגליה) ואח״כ בלוצין כמ״מ אביו. פעל למען קופת רמבעה״ג, למען הקרנות הלאומיות, והשתתף בועידות המזרחי. נספה בשואה בכ״ה מנ״א תש״א.

רבי בן־ציון מיטאבסקי

נולד בשאבלי בשנת תרכ״ג, למד בישיבת וולוז׳ין, היה כשרוני ומתמיד והנצי״ב קרבו והיה מבאי ביתו. הוסמך על ידו לרבנות בשנת תרנ״ב ואח״כ נתמנה לרב אב״ד בלבדובה. לא מש מאהל תורה, בעל מדות, עניו וירא חטא, מצניע לכת עושה צדקות בסתר, רחוק מכעס וגאוה, המית את עצמו באהלה של תורה ומחדש עמקן בלימודיו בש״ס ובפוסקים, נהרג בידי מרצחים בשנות החירום ברוסיה (בחודש חשון תרס״ז—1906) והוא רק בן מ״ד שנה. אלמנת הרב ב. צ. מ. חיה יענטיל (בת הרב הגאון הצדיק ר׳ משולם ליבער׳ל שהיה חתן הרב הגאון הצדיק ר׳ מנחם מענדל מסלוצק) הדפיסה אחר כך ספר בעלה ,,בני ציון״ הכולל בתוכו חידושים נכונים ויקרים בש״ס ופוסקים, ביחוד שם ליבו לתרץ קושיות

הגאון רבי עקיבא איגר שרבים מהם נותרו ב„צריך עיון" בראש דבריה של הרבנית המדפיסה הנ"ל מזכירה היא לטובה את שלשת הרבנים המפורסמים: רבי רפאל שפירא אב"ד ור"מ וולוז'ין, רבי צבי הירש רבינוביץ אב"ד קובנה, ורבי חיים עוזר גרודזנסקי רב ווילנא שבאו לעזרתה בהדפסת ספר זה.

רבי ברוך דובער ליבוביץ

נולד בסלוצק בשנת תר"ל לאביו הר"ר שמואל דוד. היה בעל כשרון גדול והתפרסם עוד בילדותו. בגיל י"ב בא לוולוז'ין והתקרב לגאון רח"ס שהוקירו וחבבו מאד. למד בחברת גאוני התורה שהתפרסמו אח"כ כרבי חיים עוזר גרודזנסקי, רבי איסר זלמן מלצר, רבי משה מרדכי עפשטיין ועוד.

היה חתן הר"ר יצחק צימרמן רבה של הלוסק, וכאשר עבר החותן לכהן ברבנות בקרעמנטשוג מלא הג"ר ברוך בער את מקומו. הוא יסד ישיבה במקומו ולמדו אצלו מי שהיו אח"כ הרבנים הגאונים: רבי אייזיק שר מסלובודקה, רבי אליעזר יהודה פינקל ממיר ואחיו רבי משה פינקעל ועוד.

מלבד גדלותו התורנית התפרסם בצדקותו ורבים שחרו לפתחו שיתפלל בעבורם. רב"ב התמנה לכהן כראש הישיבה „כנסת בית יצחק" בסלובודקה והרביץ בה תורה כעשר שנים עד למלחמת העולם הראשונה עת גלתה הישיבה לקרמנצ'וג. אחר המלחמה חזר רב"ב עם חלק מתלמידיו והתגורר בווילנה.

לאחר זמן מה עבר לקמניץ והחזיק בה ישיבה מפוארת שזכתה לשם ולתהילה במשך שמונה עשרה שנות קיומה והעמידה תלמידים גדולי תורה. בימי מלחמת העולם האחרונה עבר לווילנה שם התקבצו הרבה מראשי הישיבות בליטא ונפטר שם בה' בכסלו ת"ש.

רב"ב היה אחד מגדולי ראשי הישיבות ומרביץ תורה בדורנו ספריו „ברכת שמואל" היו לספרי יסוד בישיבות ותורתו נפוצה ומועברת מרב לתלמיד. בשיעוריו נכרת השפעת רבו הגרח"ס בעומק ההבנה בסוגיות הש"ס ובשיטות הראשונים.

רבי גרשון תנחום

נולד לאביו רבי נתן נטע בשנת תרי"ח בגרודנה. למד בוולוז'ין ובאישישוק חתן הג"ר חיים אברהם שפירא אב"ד סמורגון אחי הג"ר רפאל שפירא מוולוז'ין. היה רב באישישוק והתפרסם בעולם התורה בחבורו „גינת ביתן".

רבי דב גורפינקל

יליד קמניץ דליטא בשנת תרל"ח, והתבלט כאחד הטובים מבין הצעירים שבישיבת וולוז'ין. חבריו שם היו הצעירים ר' שבתי מפיעסק (אח"כ ר"מ סלונים) ור' אריה קרלין ממוהילוב (העיר הפלכית) מסיבות הזמן עקר מקום מושבו לגרמניה — פרנקפורט על נהר מיין, היה מורה־בית לגמרא וללמודי יהדות כללים אצל החרדים העשירים שבמקום, וכן מילא תפקיד רב מגיד שעור באחד מבתי התפילה שבעיר הנ"ל. כשנפטר בשנת תרצ"ו הופיע ב„איזראעליט" הפרנקפורטאי רשימת הערכה לזכרו.

רבי דובער ראטנר

מבין גדולי ווילנה שבעבר הקרוב, תפס מקום חשוב המלומד הידוע ר' דב בער ראטנר. הוא לא היה גאון וחריף כתורניים אחרים שבווילנה וגם לא חוקר מסוגם של העוסקים בחכמת ישראל שבמערב אירופה, אבל קנה את עולמו על ידי חבורו המפורסם „אהבת ציון וירושלים" לשנים עשר ספריו, עבודתו הכבירה הזאת על הירושלמי היא פרי שקדנות כבירה של עשרות בשנים. נהירין היו לו שבילי דירושלמי ממש לפי אותיותיו, שגורים היו בפיו ומושקעים במחו כל ענפי הספרות התלמודית וגם ספרי ה„ראשונים" וה„אחרונים" שיש להם קשר עם הירושלמי, ואת כל ידיעותיו אלה השקיע ר' בער ראטנר בחבורו על הירושלמי אשר זכה להדפיסו עוד בחייו (לשני הספרים „זרעים" ו„מועד" חוץ מ„עירובין") להביא בזה תועלת מרובה ללומדי תורה ולחובביה ולהפיץ על ידי זה את ההתעניינות המרובה בירושלמי, בישיבות ובעולם התורה, כי הרי ידוע הוא הדבר שמעטו דורשיו ולומדיו של ה„תלמודא דבני מערבא" בתקופות המאוחרות. אם אצל חכמי הגאונים המאוחרים ובין חכמי ספרד הראשונים עוד נזכר הירושלמי במדה ידועה, הנה הדורות המאוחרים לא הקדישו לו תשומת לב מרובה. וכשמ־ביאים מאמר ממנו לפעמים מביאים מכל שני מחבורי הראשונים, חכמי ספרד הרמב"ן הרשב"א שהרבו עוד לעסוק בו, גרמו לתופעה זו סיבות שונות, העיקרית שבהן חוסר הסידור והעריכה של תלמוד זה, סגנונו ולשונו הכבדים, הצמצום הקיצוני בנוגע לטרמינולוגיה, המונחים המרובים, שהם נשמת התלמוד הבבלי, חסרים כמעט לגמרי בירושלמי, דבר זה מיעוט ההתעניינות גרם למעוט מספר המפרשים של הירושלמי ואף מיעוט הדפסתו, משנת שס"ט עד תרכ"ו — למעלה ממאתים וחמישים שנה — לא נדפס לגמרי הירושלמי, אף נוסח הירושלמי כשלעצמו הוא משובש למאד ויש גם שינויי נוסחאות גדולים בין הירושלמי

שבכתב יד ושבדפוס וגם בין תוצאה אחת לשניה, בכל הוצאה חדשה נוספו שבושים חדשים.

מטרה נשגבה זו היתה נגד עיניו של הווילנאי רבי בער ראטנער והניחו לו מקום להתגדר בדבר גדול זה. הוא קלט לתוכו את סגנונו וצביונו של הירושלמי. כל הבדלי הנוסחאות לא נעלמו מעיני המשוטט הגדול בים התלמוד המערבי. הוא חפש ובדק אחרי כל כתבי היד וטופסי דפוסים עתיקים, עשה הקבלות והשוואות ממראי מקומות שונים. פירוש וביאור, העיר והאיר והסיק מסקנות ואת כל זה הציע לנו מעבודתו הכבירה „אהבת ציון וירושלים".

כשרק הופיע ספרו הראשון על הירושלמי מסכת „ברכות" בתרס"א עורר הספר תשומת לב מרובה בחוגי הלמדנים מבית המדרש הישן ובחוגי המחקר שבמערב. כי ר' דובער ידוע היה עוד מקודם ברשימותיו ומאמריו שבמאספים והקובצים העברים, ועל ידי עבודתו הקודמת „מבוא לסדר עולם רבא".

ספריו על הירושלמי שהופיעו לאור בחיי המחבר עוררו אמנם גם בקורת מסוימת בחוגי המלומדים הידועים, אבל גם מבקריו הודו בערכם הגדול. כמו כן כדאי לציין שאמנם בזמן האחרון נתעשרה הספרות של תלמוד ירושלמי בעוד כמה חבורים חשובים, ביניהם חבוריו המעמיקים של הלמדן וחכם התורה הידוע הרב שאול ליברמאן, אבל כל זה אינו מפחית בהרבה את עבודתו של ר' דובער שהשקיע את כל ישותו במלאכה קדושה זו ובמובן ידוע סלל את הדרך לבאים אחריו.

ר' דב בער ראטנר היה מגזע היחש ממשפחת אייזנשטאדט המיוחסת שבליטה המונה את יחוסה מבעל „פנים מאירות" ולהש"ך. אביו רבי אברהם בצלאל תושב קאלבריה שבליטה נודע היה כלמדן ומשכיל, ואמו היתה ממשפחת רבי שמואל שטראשון מווילנה. אחיו הגדול של ר' בער ראטנר ר' מיכאל ירמיהו אייזנשטאדט, שהיה כמוהו תלמיד וולוז'ין ותושב ווילנה אף הוא היה ידוע כלמדן ומשכיל. הוא עזר לשאר בשרו הנצי"ב זצ"ל בתיקון ובהגהת ספרו הידוע „עמק שאלה" על השאלתות שהדפיס בתרפ"ה בווילנה. מורו ורבו הנצי"ב כותב עליו בנידון זה: „זה שארי וזה יקירי נפש נקיה הקדיש עתו לשקוד על הדפוס שיצא מתוקן כשורה גם הוא ראה בעמל התורה לעמוד על רוב ענינים לדרשה ולחקרה למען יקום על הגהה ישרה". כמו כן פירסמו חידושים ממנו בחיבור מפורסם זה.

רבי בער ראטנר עצמו היה טיפוס של תלמיד חכם צנוע היושב באהלי תורה ואינו מעורב בעניני ציבור ועסקנות. רק פעמים הופיע כנציג הציבור היהודי שבווילנה. בפעם הראשונה באבגוסט 1903, הד"ר תיאודור הרצל ביקר בירושלים דליטה בדרך נסיעתו לפטרבורג. באולם החברה הראשית „צדקה

גדולה״ נתקיימה הפגישה ההיסטורית בין נציגי יהודי ווילנה עם המנהיג הציוני, ראש וזקן הרבנים רבי שלמהלע הכהן פגש את ד״ר הרצל בספר תורה ביד ימינו ובברכת כהנים מפיו הטהור, ויחד אתו שלשת נציגי קהלת ווילנה: בער ראטנר, זאב יעבץ ויהושע שטייגברג. בפעם השניה היה נציג ווילנה היהודית בעת בקורו של הפילוסוף היהודי המפורסם הרמן כהן בווילנה באייר תרע״ד, סמוך לפרוץ המלחמה העולמית הקודמת.

רבי בער ראטנר התענין בעיקר במוסדות תורניים ותרבותיים שבווילנה וביחוד בספריית שטראשון המפורסמת אשר היה אחד מגבאיה הראשיים רבות בשנים. דאג לפיתוחה ואף השאיר לה לאחר מותו את ספרייתו הפרטית החשובה באיכותה. את ספרו השנים עשר „אהבת ציון וירושלים״ הדפיס כבר בימי חירום כשווילנה היתה תחת עול הכיבוש הגרמני, בימי רעב ודכאון רוחני וגופני. משאת נפשו היחידה בימי מצוקה ההם היתה שיזכה להשלים את חבורו על כל ארבעת הסדרים של התלמוד ירושלמי, אבל ימי החירום והרעב השפיעו גם עליו, והוא נפטר בא׳ שבט תרע״ז. קהלת ווילנה חלקה לו כבודו האחרון ובלוויה רבת עם השתתפו כל גדולי ווילנה, הספידו הרב יצחק הלוי רובינשטיין.

רבי בער ראטנר משתייך ל„אחרוני ווילנה״, היה מיחידי הסגולה שמיזג בקרבו את התורניות של בית המדרש הישן בצירוף הגישה המדעית המערבית.

רבי דוד גאנעלעס

נולד בשרשובי (מחוז פרוזין, פלך גרודנה) אביו ר״מ בישיבה קטנה שם, תלמיד בישיבת לומז׳ה ואח״כ בישיבת וולוז׳ין. למד אח״כ „בכולל פרושים״ בווילנא שעמד תחת נהולו ופקוחו של הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי. מתמסר להרבצת תורה ולא לרבנות באחת הקהילות. במשך הזמן נתמנה כרב מגיד שעור קבוע בקלויז עליאשבערג בווילנא, אחד הקלויזים המרובים בירושלים דליטא. היה גם מגיד שעור בקלויזים „דבורה אסתר ופרנס״ היה ידוע בחוגי למדני ווילנא כבעל מסביר גדול וכעמקן חריף. ביחד עם הרב פנחס גורדון היה ר״מ בזמנו בישיבת בחורים שהתקיימה בקלויז פרנס הנ״ל. נתן לבניו חנוך תורני תלמודי מושלם ואמנם הקים דור של בני תורה חשובים חניכי הישיבות הגדולות בליטא, ביניהם בנו החזן התורני ר׳ נפתלי הירץ גאנעלעס תלמיד ישיבת קלצק, הרב דוד גאנעלעס נפטר בחדש אייר תרצ״ז, ורשימת הערכה עליו הופיעה בשבועון הווילנאי החרדי „דאס־וואגרט״ כ׳ אייר תרצ״ז (גליון 652).

רבי דוד פאייאנס

נולד בניאסוויז (מחוז סלוצק, פלך מינסק). עוד בצעירותו גילה כשרונות עלויים ויצא שמו לתהילה ולתפארת. מסתופף אחר כך מספר שנים בישיבת וולוז׳ין, היה חביבו של הנצי״ב, ממקורביו, ויורש תכונותיו ואת אהבתו העזה לארץ ישראל ולישובה החדש. בשנת תרמ״ב הוסמך להוראה מגאוני הדור; ר׳ ראובן אב״ד דווינסק (היה מסמיך מתוך זהירות רק ליחידי סגולה) ר׳ שמואל זיברטנסקי, ור׳ אליהו אליעזר (שניהם מוצי״ם ראשונים בווילנא), ר׳ יצחק אלחנן ספקטור אב״ד קובנה, ר׳ יוסף דובער סולוביצ׳יק אב״ד בריסק דליטא, ר׳ אליהו חיים מיזל אב״ד לודז׳, ר׳ שמואל זנוויל קלפפיש מו״צ ראשון בוורשא ומגאונים אחרים. כל המסמיכים מעידים פה אחד על גדלותו, בינתו הרחבה בקיאותו העמוקה היסודית בכל חדרי התורה וחוזים לו עתידות. היה חתנו של הרב הגאון ר׳ חיים נפתלי הרץ ראב״ד ביאליסטוק, מתמחה על ידו בהלכה למעשה בעניני הוראה דת ודין, משתתף בפסקי ,,שאלות״ בבית דינו של חותנו הראב״ד והתפתח על ידי כך בלמדנות ובדיינות כאחד. הוא עובר אח״כ לכהן פאר בעיירות סופרסלה, וקנישין הסמוכות לביאליסטוק, בלטו בו בתקופות כהונותיו תכונותיו כעסקן צבורי, דואג לחינוך תשב״ר מסודר להעמקת הידע התורני בחוגי בני גוער. ייסד ישיבה בקנישין לצעירי בחורי חמד, פקח על הלימודים ועל כושרו והתפתחותו של כל אחד ואחד מהתלמידים ויחד עם זה היה בעצמו נותן שעורים עיוניים במשך שעות רצופות. בשנה הראשונה של מלחמת העולם הראשונה (תרע״ד—תרע״ה) עמד על משמר חיי יהודי העיירה קנישין, חרף נפשו להגנת יהודי העיירה שסכנת גרוש רחפה על ראשם, כמעט היה בכל רע בגלל זה, ורק בדרך נס ניצל. מאז השתקע בקביעות בביאליסטוק עיר מגורי חותנו הראב״ד הקשיש ועוזר לו במלוא יכולתו בהנהגת חיי הדת והעדה היהודית הגדולה שבמקום. בשנת תרע״ט כשחותנו נפטר נבחר ר׳ דוד לראש בית הדין הרבני־יהודי שבעיר גדולה זו, ומצודתו פרוסה על עניני דת ודין אסור והיתר, שחיטה, עניני אשור חנוך דת, שמירת שבת וכו׳ ויצוג רשמי כלפי הרשות.

רבי דוד מרדכי

רב דרוהיטשין (פלך גרודנה) ידוע בימי בחרותו בישיבה בוולוז׳ין ,,המתמיד מקוזניצה״ גם בבואו לבית חותנו שהיה רב בדרוהיטשין ישב י״ד שנה רצופות בבית המדרש ועשה יום ולילה בתורה. מילא מקום חותנו ברבנות בעיירה הנ״ל, נפטר א׳ שבועות תרע״ד והוא רק בן ארבעים ושמונה (הצפירה 1914 מס׳ 19).

רבי דוד שלמה סלושץ

רב ומו"צ באודיסה ומחשובי הרבנים בדרום רוסיה בתקופתו.

רבי זאב וואלף רקובסקי

נולד בשנת תקצ"א בראקוב (מחוז מינסק) לאב צדיק תמים שו"ב העירה, שכל הליכותיו היו קדש לה'. בבחרותו למד בישיבות מינסק ושימש שם גדולי תורה שהסמיכוהו להוראה. למד מספר שנים בישיבת וולוז'ין בשקידה רבה והתאבק בעפר רגלי הרמי"ם הגאונים ר' אליעזר יצחק פריד, ר' יוסף דוב סולובייציק והנצי"ב.

נוסף לידיעותיו הרחבות, שרכש לו בבית אולפן זה בש"ס ובפוסקים, עוד השתלם תודות להשפעת מו"ר הנצי"ב בכשרון ההטפה והדרשנות והיה רושם דרשות רבו שנשא בשבתות ובימים טובים מילה במילה בזכות כח זכרונו הנפלא.

כבן כ"ב שנים נתמנה ר' וואלף ראקובסקי לר"מ באחת הישיבות הגדולות בשקלוב שהצטיינה גם אז בתלמידים בעלי כשרון והתמדה. עסק באותו זמן בספרי חקירה הדתית כרבנו סעדיה הגאון, יהודה הלוי, הרמב"ם, רבנו בחיי, העקרים העקידה ועוד. קרא גם אז בספרות העברית החדשה וקנה לו ידיעה רחבה בהיסטוריה, גיאוגרפיה ואף בספרות יפה עברית וכללית וכל זה מטרתה קודש לדעת מה להשיב לאפיקורסים...

הוא נתמנה גם לש"ץ בבית הכנסת הגדול בשקלוב אם כי לא היה חזן פרופסיונלי וגם לא ידע בכללי נגינה כלל. התפילות שיצאו מעומק לבבו המלא יראת שמים עשו רושם חזק על הצבור והיה אהוד מאד על הצבור כל ימי היותו בשקלוב.

בשקלוב שימש ארבעה רבנים גאונים שישבו על כסא הרבנות זה אחרי זה. ר' זלמן בהגאון ר' גרשון, ר' יצחק אביגדור, ר' יהושע ליב דיסקין ור' הלל סאלאנטער. כולם הוקירוהו בשל למדנותו, צדקתו ותבונתו הרחבה במילי דעלמא. והיה עוזר להם בהנהגת הרבנות וההנהגה הדתית. הם ראוהו כמסוגל למלא תפקיד כזה בהיותו בעל שכל ויועץ נאה מעורב בדעת עם הבריות, אהבתו את השלום וידיעתו להלוך נגד כל רוח ורוח. כ"ט שנים מלא תפקיד ר"מ מו"צ בשקלוב הוותיקה, עבר אח"כ למלא תפקיד זה בוויטפסק אולם פה נתווסף לו עוד תפקיד „מגיד" בביהכנ"ס הגדול שבעדה האשכנזית ואם לכתחילה נתמנה לכך מאת עדת המתנגדים בעיר נהיה במשך הזמן מקובל בתפקיד זה גם על החסידים

המרובים שבעיר ונהיה ל„מגיד" העיר. בתור ר"מ דאג והתעניין במצבם הרוחני והחומרי של כל אחד ואחד מבין תלמידיו.

הוא הקים חברות של צעירים מחוגי בעלי מלאכה: פועלים, משרתי חנויות, מלמדי בתי ספר העברי והעירוני, ומצא בעדם מורים ומלמדים. אחת ממדותיו המצוינות היתה הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו. על פנקסו היה רשום כי עשה שלום בין מאה זוגות שבאו אצלו על דבר גרושין. והיו כאלה שכבדו אותו אחר השלום בסנדקאות לאות תודה.

ר' וואלף ראקובר נפטר בט' בשבט תרס"ד באותו לילה שהספיד בשנת תרנ"ח את מורו הגאון הגדול ר' יהושע לייב דיסקין. בצוואתו היה כתוב שעל מצבתו יהיו רשומים הדברים האלה: פ"נ ר"ז ברבי שמואל צבי מרקוב ז"ל, לומד משנה הלכה ואגדה בכסף ובחנם לכל שואל ומבקש בשקלוב ובוויטפסק... „שמא יתקנאו אחרים ויעשו גם הם כמוהו"...

כמעט כל אנשי וויטפסק היהודית באו ללוותו וכל העם גאה בבכיה בעת שספדו אותו. אחד מתלמידיו משקלוב הד"ר מ. ליברמן שהעריצו והיה כרוך אחריו בוויטפסק עיר מגוריו, פרסם מאמר הערכה „לזכר עולם" (הפלס, ניסן תרס"ד).

רבי זעליג ראובן בנגיס

נולד בשנת תרכ"ד בשניפישוק (פרוור וילנה) לאביו התורני הלמדן ר' צבי הירש יצק מים על ידי שני הרמי"ם בוולוז'ין הנצי"ב והגר"ר שפירא. הנצי"ב השתעשע עמו בדברי תורה בעודנו נער רך, ויאמר לר' חיים חתן חתנו ר' רפאל: „קונדס זה בקי בש"ס ובתוספות". האברך ר' חיים ענה לו על כך: ידעתי (כי צעיר זה בא בפלפול גם עם האברך הצעיר ר' חיים והוא מפלפל עמו בדברי תורה כאחד מטובי הישיבה). לאחר שעלה והתעלה בחריפות ובבקיאות וכן בעניני הוראה יצאו לו מוניטין כלמדן מובהק וכגדול. הנצי"ב מסר לצורב צעיר זה, שבינתים גדל לאיש, קוי הנהגה של רב בישראל.

בבית חותנו הג"ר צבי חיים ברוידא אב"ד שוועקשנא וזאגר־ישן למד ר' זעליג ראובן שבע שנים רצופות בהתמדה רבה, ונסמך ממו"ר הנצי"ב ור' מאיר מיכל שאטער בעל „המאיר לעולם" ובאותו זמן היה כבר מפורסם כגאון. היה במשא ומתן תלמודי עם הגאון ר' יצחק אלחנן וגאונים אחרים. חמש עשרה שנה היה רב בבודקי, ובתרע"ב נתמנה לרב אב"ד בקאלוואריה כממלא מקומו של הגאון ר' אליעזר שמחה רבינוביץ. בשנות תרע"ו—תרפ"א כשהוא בא כפליט

מלחמה לרוסיה הפנימית שימש ר׳ ראובן זעליג כאב״ד בעיר הפלכית סמולנסק. בשנת תרפ״א הוא חוזר לקאלווארוה וממשיך לשמש כאב״ד דמתא. בשנת תרח״ץ הוזמן להיות ראב״ד של העדה החרדית בירושלים ומלא תפקיד זה עד לפטירתו בתשכ״ד והוא בן תשעים שנה. בתקופת היותו בירושלים הוא מילא גם תפקיד ר״מ בישיבת „אהל משה״ שיסדה וכוננה הגאון ר׳ יהושע לייב דיסקין זצ״ל.

בשנת תרס״ז הוציא רז״ר את ספר ההדרנים הראשון שלו בשם „לפלגות ראובן״ מספרים שהגאון ר׳ חיים סולובייציק שאלו על מה ולמה בחר לו בתחילה לחבר ספר על הדרנים שאינם חביבים כל כך על חוגי הלומדים, ולמה לא בחר להדפיס תחילה חידושיו הנפלאים על סוגיות הש״ס? ענה לו הגר״ז בזה הלשון: וכי מי זה יקרא חידושי תורה שלי אשר ארוכה מארץ מידת התורה ומפרשיה, אולם כשיצטרך תלמיד חכם להדרן יזדקק לספר וממילא גם יבחר לו בחידושי התורה שחידשתי, בהסברה פשוטה וללא פלפול מיותר.

רבי זלמן אנצילביץ

נולד בשנת תרכ״א בעיירה אסטריווץ (פלך ווילנא) לאביו הרה״ג ר׳ גרשון המתיחס להגאון ר׳ משה רבקה׳ס בעל „באר הגולה״. למד תחילה אצל אביו בעיר רבנותו מוזיר ואח״כ בישיבה במינסק. המשיך לימודיו בישיבת וולוז׳ין ונסמך להוראה ע״י רמ״י הישיבה הנצי״ב ור׳ רפאל שפירא. נהיה בשנת תרנ״ז ממלא מקומו של אביו ברבנות מוזיר (עיר מחוזות פלך מינסק). היה מפורסם כאחד הרבנים הגדולים וגם היה עסקן ציבורי ורב פעלים הראה פנים מסבירות לתנועה הציונית. עם חילופי המשטר ברוסיה ידע לעמוד על משמר חיי הדת הצבוריים הקהילתיים בעיירה רבנותו הנ״ל והגן על קניני הרוח מתוך חרוף נפש והתמסרות ללא לאות ומתוך סיכון אישי.

בשנת תרצ״ה עלה ארצה בהתאמצויות והשתדלויות מרובות. ובי״ח חשוון תרצ״ו שבק חיים לכל חי.

ר׳ זלמן אפשטיין

נולד בשנת תרפ״א בעיירה ליובאן (מחוז בוברויסק פלך מינסק) בשנת תרל״ד—תרל״ה למד בישיבת וולוז׳ין. בשנת תרמ״ב החל לפרסם את מאמריו ב„המליץ״ והתפרסם במאמריו הפובלציסטיים על דרך התנועה של „חובבי ציון״.

הצטרף לארגון הסתרים „בני משה״ מיסודו של אחד העם. אולם נשאר יהודי שומר תורה ומצווה ובמאמריו הגן על קדושי ישראל מפני המשכילים שבין

הציונים. עשר שנים (תר"ן—תר"ס) היה מזכיר בוועד האודיסאי של חובבי ציון.

פרסם שני מאמרי הערצה על הגר"א מווילנה ועל ישיבת וולוז'ין. בשנותיו האחרונות חי בתל אביב והלך לעולמו בז' בכסלו תרצ"ז.

רבי חיים וואלפערט

תלמיד וולוז'ין בשנת תרל"ט. חתן הג"ר דוד רגנשבורג אב"ד שאד, דובעלן, וינדוי, מיטוי ופופליאן נפטר בשנת תשי"ב בתל אביב.

רבי חיים קולודוצקי

תלמיד ישיבת וולוז'ין ידוע בשם „המתמיד מדבורץ" קרוב לשלושים שנה שימש ברבנות בקהילות חשובות באמריקה. משנת תרפ"ח בירושלים, מרביץ תורה בבתי מדרשות עושה ומעשה לטובת ישיבות ומוסדות תלמודי תורה. נפטר בי"א באדר ב' תשט"ו.

ר' חיים נחמן פרידמאן

מחשובי הבעלי בתים בסובאלק ערב חורבנה. חניך ישיבת וולוז'ין מחובבי ציון הראשונים בעיר הנ"ל. והיה מקוני אדמת חדרה בשנת תרנ"א. כאחד מלמדני העיר ויו"ר חברת הש"ס שלה היה תמיד מתמנה כיו"ר וועדת הבחירות לבחירת רב אב"ד בסובאלק ודבריו מכריעים בוועדת הבוחרים. תודות להמלצתו או להסכמתו נבחרו בזמנו כרבני אב"ד סובאלק הגאונים ר' דוב טעבלי קצנלבויגן (אח"כ אב"ד פטרבורג, לנינגרד). ר' משה בצלאל לוריא אב"ד סייני, ר' יוסף יוסליביץ אב"ד סמיאטיץ ורבה האחרון ר' דוד ליפשיץ. תשובה אליו בספר „משיב דבר" להנצי"ב.

ר' חיים נחמן נפטר בתרצ"ח בסובאלק מבלי שתהיה לו הזכות לעלות לארץ ישראל (ב„היינט" 1938 מס' 46 הערכה עליו).

רבי חיים עוזר גרודזנסקי

נולד באביה בתרכ"ג, לאביו הר"ר דוד שלמה (מתלמידי הגר"י סלאנטער) האב"ד. היה עלוי נפלא „בעל כשרונות" ומחדש. למד באיישישוק וזמן קצר בוולוז'ין, והיה ממקורבי הנצי"ב והגרח"ס. התפרסם כרבה של ווילנה וכאחד מגדולי הדור האחרון. ספרו הגדול „אחיעזר" שהופיע בווילנא קנה לו מקום כבוד בעולם הישיבות. גדלותו התורנית, אישיותו הרב גוונית, פעילותו ומסירותו למען

הישיבות קמומם והחזקתם ודרכיו כמנהיג אגוה"ר בליטא ו„ועד הישיבות" בצד פעילות ענפה בחיים הצבוריים במסגרת אגודת ישראל ועוד הציבוהו בזכרה של האומה כמנהיגה הדגול של יהדות ליטא בדור שלפני השואה. נפטר בוילנא בשנת ת"ש. נכתבו עליו ספרי ביאוגרפיה והערכות רבות בעתונות ובמאספים.

רבי חיים צבי רובינשטיין

נולד לאביו הר"ר אשר ת"ח ולמדן גדול בשנת תרל"ו. למד תחילה בסלונים ואח"כ בוולוז'ין כתלמיד הגרח"ס. התחתן בגיל י"ט עם בת הר"ר אשר הכהן ממשפחת רבנים ידועה (דודה היה הגאון ר' צדוק הכהן) עלה לא"י ישראל ומנהל „שערי תורה" ביפו י"ג שנה. בשנת תרע"ב עבר לארה"ב ומכהן כרב „בקור חולים" בשיקאגו אח"כ רב ב„בני ראובן" „שערי תפילה" שם, עד לפטירתו בח' בחשוון תש"ד. בתרע"ה יסד ישיבה קטנה שאשתו היתה מספקת לה אש"ל. היה חבר אגודת הרבנים ובמרכז הרבנים בשיקגו. סייע למוסדות ארץ ישראל וחביב על כל החוגים.

רבי חיים שרגא ברודסקי

יליד סלונים, לומד בישיבה המקומית וגם בישיבת וולוז'ין. בשנת תרמ"ו עבר לאמריקה ומכהן בא כרב. היה מראשוני הרבנים שבאו מליטא לאמריקה.

רבי חנוך הנדיל פרידלנד

רבי חנוך הנדיל פרידלנד היה מגדולי הרבנים ברוסיה הלבנה שבעבר הקרוב. מפורסם בילדותו בשם „העלוי הסמולביצאי" ובבחרותו יצק מים על ידיו של הגאון רבי יאשי־בער סולובייציק בוולוז'ין ואח"כ בסלוצק, כמו כן שימש את הגאון ר' יהושע לייב דיסקין בעת היותו אבד בשקלוב.

באברכיותו שימש ר' חנוך הנדיל בתור ראש ישיבה בבית המדרש המפורסם „ע"ש הנדבנית בלומקיס" שלפי מסורת מינסקאית תמכה בגאון רבי אריה לייב בעל „השאגת אריה" בעת היותו נרדף ממתנגדיו בשעתו. ואמנם היתה לו לרבי חנוך הנדיל קרבת משפחתית לגאון זה, כי הוא היה דור שביעי להגאון רבי אברהם ברבי אשר אחי השאגת אריה, כמו כן היתה אשתו של רבי חנוך הנדיל בת אחותו של הר"ם הקודם בקלויז הנ"ל — רבי גרשון תנחום פוזניאק בעל ה„אילנא דחייא". היה אח"כ רב בלאפטיאש, ובפאריטש כרב לעדת במתנגדים. עיירה זו היתה מפורסמת ברבניה הקודמים, ביניהם: ר' לייבלי המינסקאי (חותנו

של הגאון רבי יצחק אביגדור אב"ד קובנא ושקלוב), רבי אליהו גולדברג, רבי מרדכי הלוי ורבי מיכל וולפזון בעל „שפת הים". רבי חנוך הנדיל התפרסם בשני חבוריו „דברי חנוך" ו„דברי דודים", המכילים שו"ת להלכה למעשה ואף פרסם מחקרים תורניים ב„כנסת ישראל" „תורה מציון" „הפלס" ו„יגדיל תורה", „המזרחי" ועוד. רבי חנוך הנדיל נתפס לחיבת ציון עוד בשנות השמונים ויהי מהרבנים היחידים ברייסין שלא רק שהראו פנים מסבירות לתנועה הציונית המדינית שקמה אח"כ, כי אם גם מפעילה ומחבריה הנאמנים ביותר והשתתף אפילו באחד הקונגרסים הציוניים.

הרבנים המתנגדים לתנועה זו לא פגעו בו אף פעם ונזהרו בכבודו. בידעם כי הוא פועל מתוך הכרה ברורה לפי שיטתו, וכל מעשיו בזה רק לשם שמים בלבד.

רבי חנוך הנדיל דאג הרבה להרמת קרן התורה בחוגי העובדים והעמלים שבעיירתו. הוא יסד לשם זה „חברת פועלים" בעיירתו בשנת תרנ"ח לימדם הוא בעצמו כל יום משניות וחיי אדם יום השבת היה כולו קודש להם ללימוד נוספים ולפרשת השבוע והרבה יודעי ספר יצאו מחברה זו.

רבי יואל סורוצקין

נולד בתרל"א לאביו הגה"צ ר' בנן ציון סורוצקין. למד בוולוז'ין שבע שנים ונחשב לאחד ממצויני הישיבה. היה חביבם של הנצי"ב והגרח"ס וחתן הגאון ר' אברהם יצחק משכיל־לאיתן אב"ד חסלביץ. היה רב בצאריצין (סטלינגרד) ואח"כ בוולוז'ין כתלמיד הגרח"ס. התחתן בגיל י"ט עם בת הר"ר אשר הכהן הג"ר זלמן סורוצקין זצ"ל.

רבי יהודה לייב דון־יחיא

נולד בשנת תרכט בדריסה לאביו הר"ר חיים. למד בילדותו בסוואדושץ, אח"כ באוטיאן ובלוצין אצל דודו הג"ר אליעזר דון יחיא.

בקיץ תרמ"ט בא לוולוז'ין, למד בה עד הסגירה ואח"כ לבריסק, משם לשקלוב למקום מגורי וכהונת אביו. נשא את בת הג"ר שלמה הכהן מוילנא ושהה במחיצתו שלש שנים.

הצטרף לארגון המזרחי עם ייסודו על ידי הרב ריינס ומשתתף באסיפה המכוננת הראשונה. בשנת תרס"ג נתמנה אביו לרב בדריסה ור' יהודה לייב עובר לכהן ברבנות שקלוב. בשנת תרע"א עבר לווייטקה (מחוז הומיל), בשנת תרע"ג נתמנה לרב בדריסה על מקום אביו.

בשנת תרפ״ה התמנה לרב של צ׳רניגוב. נפטר בישראל בתש״א. ספריו „בכורי יהודה״ שני חלקים נדפסו: הראשון בלוצין בשנת תר״צ והשני בתל אביב תרצ״ט בסיוע מוסד הרב קוק עם הוספות שונות ותולדות המחבר. קטע מזכרונותיו על ישיבת וולוז׳ין עיין לעיל עמ׳ 279—280.

רבי יהודה לייב זלצר

נולד בהאלוסק. אביו רבי יצחק רב מופלג בתורה ויראה. אמו בת הרב הגאון בדורו ר׳ יהודה לייב רכמילביץ שניהל רבנות בהלוסק. שמו יצא לתהילה כמצויין בוולוז׳ין. אח״כ באיישישוק, כולל קובנה, קלויז אופטוב בווילנה שנוסד לאברכים מצוינים ע״י הגרח״ע גרודזנסקי. נסמך עי הרב צבי הירש „מה יפית״ והרידבז המתארים אותו כחריף עצום ומעמיק נפלא. הרידב״ז היה משאירו להשיב דבר לשואלים בזמן שהיה מחוץ לעיר. בתרס״ז היה לרב ראשי לאגודת הקהילות בפטרסון. בתרע״ג עלה לא״י והתישב בצפת. הדפיס שם ספרו „משא יהודה״ (ירושלים תרע״ד) כולל דרשות ומאמרים אשר בהם דן על כמה בעיות בחיי עמנו. מאמריו אלה עמוקים מאד וכאן הראה גם כוח קולמוסו בסגנון יפה יוצא מן הכלל. ספר זה כולל גם מכתבים אחרים מהרב קוק בענינים חשובים כגון לימוד תורת הנסתר בדורנו. בסוף ספרו נמצא מאמר „פלפלת תשובה״ אל הרב הגאון ר׳ יהודה מושיץ אב״ד ווילייקי בדין „צרורות״ המלאה חו״ב. בתרע״ו לרב מניאפוליס תרפ״ג רב ומנהיג רוחני של אגודת הקהילות בברודזשפורט. בתרפ״ז היה למזכירה הכללי של אגודת הרבנים.

רבי יהודה לייב חסמן

ידוע בחוגי בעלי המוסר בשם ר׳ לייבצ׳יק מסטוצ׳ין. היה רב גאון בתורה תלמידם המובהק של הנצי״ב ור׳ חיים סולובייציק. מהמקורבים ביותר לה„סבא״ מקעלם: הג״ר שמחה זיסל מסלובודקה והגאון ר׳ יצחק בלאזער. נחשב בעצמו ברבות הימים לאחד מגדולי הרבנים וחשובי מנהלי הישיבות ומחכמי המוסר שבזמנו.

עוד בשנת תרנ״ז, בהיותו בן שלושים (נולד באיביה בשנת תרכ״ז) נתמנה ע״י הגאון ר׳ אליעזר גורדון למשגיח ומנהל רוחני בישיבת טלז, בשנת תרס״ג נתמנה לרב בלודווינובה (פלך סובאלק) ובשנת תרס״ח בעיירה סטוצין (פלך וילנה) בה הקים ישיבה מפוארת לתורה ולמוסר שתפסה תיכף מעמד מכובד בעולם הישיבות. בשנת תרפ״א הזמינו הסבא מסלובודקה לעלות לארץ ישראל ומנהו

למנהל רוחני בישיבת חברון. אחרי הסתלקותו של ה„סבא" (תרפ"ז) והג"ר משה מרדכי אפשטיין (תרצ"ד) היה ר' לייבציק עמוד התווך של ישיבת חברון בירושלים. נפטר י' במרחשוון תרצ"ו בירושלים ומנ"כ על הר הזיתים. השאיר אחריו תלמידים רבים וכתבים בחד"ת ובחכמת המוסר נדפסו אח"כ שני ספריו „אור יהל" (שני חלקים) על חכמת המוסר ו„דברי יהודה" שו"ת וחדושי תורה.

רבי יהושע קלעוואן

נולד ביאנישוק מחוז שבלי בשנת תרמ"ה לאביו ר' בנימין. למד בישיבת גרוזד אצל הג"ר אהרן וואלקין. בתרס"ט נתמנה לרב בזסקביץ (פלך ווילנה) בתרפ"א רב בגילוואן, בשנת תרפ"ה עבר לארה"ב והיה לרב בוואשינגטון. שם הוא עסק בפעילות ציבורית תורנית ענפה.

רבי יום טוב ליפמאן לוין

נולד במולודצ'נה בשנת תרל"ט לאביו הרה"ג אליהו לייב — ר"מ בישיבה קטנה בוולוז'ין, אח"כ בטלז (תרנ"ח) ובתר"ס חוזר לוולוז'ין אל הג"ר רפאל. בתרס"ג עובר לשבלי ומשם לקובנה. הוסמך להוראה מהגר"מ אטלס ומהג"ר רפאל בוולוז'ין.

בשנת תרס"ב היה לחותנו של הגאון ר' זוסמן ברודנא רב ברוזוליה (מחוז פוניבז') בשנים תרס"ב—תרע"ב היה ר' יו"ט ליפמאן לרב בשאקאט. תרע"ב—תרע"ג רב בגרוזד. תרע"ז—תרע"ט רב במולודצ'נה ואח"כ שב לגרוזד עד שנת תרפ"ג שהגר לאמריקה והיה רב בברוקלין, סגן יו"ר וה"פ אגודת הרבנים וחבר נשיאות ועד הרבנים בניו יורק.

רבי יוסף אדלר

בן הר"ר שלמה נולד תרל"ז בקלצק. למד בוולוז'ין, איישישוק, כולל קובנה. נסמך להוראה בשנת תרנ"ד. בתרע"א הגר לארה"ב ורב במקומות מספר. מתרפ"ו גם ר"מ בישיבת תפארת ישראל. תרצ"א לר"מ במתיבתא תפארת ירושלים. תרצ"ב לרב בבית הכנסת אנשי סלונים. ממייסדיה הראשונים של תנועת המזרחי ומזכירה הראשון. היה גם ממיסדי אגודת שומרי שבת באמריקה. נפטר בשנת תרח"ץ היה רב פעלים וכביר המעש למען כבוד התורה, הדת והיהדות בארצות הברית.

רבי יוסף ראזין

נולד בשנת תרכ״ה לאביו הר״ר אברהם דובער. למד בישיבת מיר ואח״כ בישיבת וולוז׳ין. יצק מים על ידי הנצי״ב ור׳ חיים סולובייציק. היה גם חובב ציון והצטרף לתנועת המזרחי שבפולין. הוסמך להוראה ממו״ר הנצי״ב והגאון ר׳ ירוחם יהודה לייב פרלמן ,,הגדול״ ממינסק. תרס״ד נתמנה לרב סוויסלושץ (פלך גרודנה) עקר אח״כ לאמריקה.

רבי יוסף שלופפר

רבי יוסף שלופפר מפורסם בעולם התורה והרבנות בשם ,,ר׳ יאשע הסלונימאי״ ע״ש עיר רבנותו האחרונה הנ״ל. נולד בדווינסק. למד בישיבת וולוז׳ין בשנות תרי״ד והלאה והתפרסם כבר אז בתור חריף כביר ושופע שפע של חידושים.

בדברי ימי ישיבת וולוז׳ין נשתמר שמו וזכרו בתור אחד מאלה שלקחו חלק במחלוקת בין הרמי״ם הנצי״ב ור׳ יוסף דוב בקשר לניהול הישיבה. למרבה ההפתעה דוקא ר׳ יוסף החריף נטה אחרי הנצי״ב הבקי. ,,חריף הנני בעצמי״ השמיע, כפי שמספרים בפני שלשת הרבנים שבאו להכריע במחלוקת, ובעבור זה אני מעונין בר״ם שיהיה ,,בקי״... אחד מהשלשה ר׳ אייזל חריף ששמע דבר זה מפי הבחור התפלא על אמיצותו של בן הישיבה הזה הקופץ בראש וקורא לעצמו ,,חריף״ — אם כן הראני נא את חריפותך, אמר אליו ר׳ אייזל בקול קפדני, ואמנם הוא הראה לו כוחו זה, ונהיה אחר כך לחתנו.

שמו של ר׳ יוסף יצא לתהילה בתור עילוי, קודם היה רב בדאראצין (מחוז סלונים), בוועקשנה (פלך קובנה) ואח״כ אב״ד סלונים העיר ואם בישראל. בשנות תרמ״ו—תרס״ג (בתקופת הביניים, לאחר פטירת הגאון החריף ר׳ אייזל בתרל״ג שימש כאב״ד סלונים הגאון ר׳ יוסף רייזין אב״ד טלז (תרל״ד—תרמ״ה) מחבר ספר ,,עדות ביהוסף״ על סוגיות ושיטות הש״ס).

רבי יוסף אביגדור קסלר

חניך ישיבת וולוז׳ין. חתנו של הגאון ר׳ זאב וולף טורבוביץ אב״ד קרוז וממלא מקומו ברבנות קהילה זו.

היגר בשנות העשרים לארה״ב והיה רב בראקובי־פארק שבניו־יורק רבתי. מחבר ,,חזיונות יוסף״, ,,תפארת יוסף״ ו,,יד יוסף״ ומו״ל ,,תפארת זיו״ של חותנו הגאון הנ״ל בצרוף הערות והארות וחידושי תורה משלו. ר׳ יוסף אביגדור היה

גדול בהוראה. עמד בקשרים עם גדולי תורה, עסקן דתי המגן על צביון הרבנות הפטריאיכלית וחבר ועד ההנהגה של אגודת הרבנים החרדים באמריקה. נפטר בג' בכסלו תשט"ו.

רבי יוסף אברהם צינוביץ

נולד בזמברוב לאביו הלמדן והצדיק רבי חיים צבי שהיה עוסק כל ימיו בתורה ואשתו מפרנסת הבית במסחר. רבי יוסף אברהם למד בוולוז'ין והושפע מדרך למודו של הנצי"ב.

צעיר לימים הוא מתמנה כמו"צ באוסטרוב (פלך לומז'ה) בבית דינם של הרבנים הגאונים: רבי אפרים שלמה זלמן ווינגוט ורבי יהודה לייב גורדון. בשנת תרס"ז נתמנה למו"צ בלומז'ה בהסכמת הגאון רבי מלכיאל טננבוים בעל „דברי מלכיאל" והמשיך בכהונה זו גם בתקופת כהונת הרבנים רבי יהודה לייב גורדין, רבי חיים העליר רבי אהרן באקשט ורבי משה שאצקעס.

בין מלכא למלכא כהן גם כרב המקום אף מבחינה חוקית וכל עניני הדת בעיר היו נחתכים על פיו. ניחן בזכרון פינומינאלי. וזכר על־פה כל ספר מספרייתו הגדולה. ספרי הראשונים וגדולי האחרונים שבספרייתו היו מעוטרים וגדושים בהערותיו ובחדושיו.

כבעל מזג טוב ובעל נימוסין ובידיעת הלשונות הרוסית, הפולנית והגרמנית היטיב לייצג את עניני הקהילה כלפי השלטונות ורצוי לאחיו שהוקירוהו כחסידים כ„מתנגדים".

בשנת תרצ"ז פרסם את ספרו „סלסלות יוסף" (לומז'ה תרצ"ז) המכיל שו"ת עם גדולי הרבנים כרבי מאיר שמחה הכהן בעל „אור שמח", רבי יוסף ראזין הרוגטשובי, רבי חיים עוזר גרודזנסקי מוילנא, רבי אליהו עקיבא רבינוביץ מפולטבה ועוד.

רבי יוסף אברהם היה לאחיעזר ולאחיסמך להגאון רבי יחיאל מיכל גורדון ליד הישיבה הגדולה בלומז'ה. הוא הי' המסמיך הראשון לחברי הכולל שע"י הישיבה.

חתנו הי' הרב יחזקאל הכהן קפלן אב"ד פודברז'ה (פלך וילנא). אחד מנכדיו שחונך על ברכיו היה הר"ר שמואל חיים רוזנבלום שבעודו צעיר בן י"ח שנה חבר את הספר „בכורי שחר" שהופיע בשנת תרצ"ז ועורר תשומת לב מרובה, ב„דאס ווארט" הווילנאי הופיעה רצנזיה על הספר ועל מחברו.

רבי יוסף אברהם חלם כל ימיו לעלות לארץ ישראל אולם לא זכה לכך. עם

הכבוש הגרמני עונה ע״י הנאצים ויחד עם אחיו בני קהילת לומז׳ה נרצח באכזריות בשנת תש״ב.

רבי יוסף אהרן רבינוביץ

נולד בסלוצק, תלמיד מובהק להגאון ר׳ יוסף דוב סולובייציק בעת היותו אב״ד בסלוצק. הסתופף בישיבת וולוז׳ין בימי הנצי״ב והגר׳ רפאל שפירא. היה בקרבת משפחה עם „בית הרב״. התיישב אח״כ בוורשה ושם פעל לברכה עשרות בשנים. ישב כל ימיו על התורה והעבודה. ניהל ישיבה ברחוב דזיקה (אח״כ זמנהופה) והעמיד הרבה תלמידים. מפורסם, נוסף ללמדנותו, גם בצדקתו וענוותנותו מדריך רוחני לחוג גדול של שוחרי תורה ויראה, שדבקו בו והעריצוהו. ביחוד היה גדול שמו בעיר לומז׳ה, לשם היה בא לפעמים להיות באוירה התורתית של הישיבה במקום. למרות דחקו היה מחלק ומפזר צדקה. נפטר כ״א בכסלו תרפ״ב בוורשה ומקום קברו סמוך לזה של האדמו״ר מסלונים הגה״צ ר׳ שמואל ווינברג. חדושיו שנדפסו הם „פרי דוד״, „שם אנוש„ ו„זכר לדוד״.

רבי יוסף דוב שחור

אבי אביו ר׳ חיים לייב שחור היה מיקירי מיר עיר התורה ונקרא בעיירה ובסביבה בשם „ר׳ חיים לייב נגיד״. אשתו של ר׳ חיים לייב, מרת ליבשא, היתה אחותו של הגאון הנצי״ב אב״ד ור״מ וולוז׳ין (בת ר׳ יעקב ברלין אבי הנצי״ב). אביו ר׳ אלכסנדר זיסקינד היה חתנו של הגאון ר׳ אפרים זלמן אב״ד רוזינוי ומנוחתו כבוד בעיירה הנ״ל. ר׳ יוסף דוב שחור למד בישיבת וולוז׳ין והיה בחסותו של הנצי״ב (דודו של אביו ר׳ אלכסנדר זיסקינד) הנצי״ב היה רבו המובהק וגם איש סודו ועצתו. היה נמלך בו בכל דבר והיה עומד עמו בחליפת מכתבים כשכבר היה רב באנטיפוליה.

רבנות אנטיפוליה קבל ר׳ יוסף דוד לפי המלצתו של הנצי״ב (בשנת תר״ן) ששבת לכבודו, בשבת הראשונה לבואו של הרב החדש, בעיירה. זקני העיירה באנטיפוליה ידעו לספר ששבת זו הוותה ארוע רב רושם, ובאו לשבת זו אליהם רבני הסביבה ואלה שלמדו פעם בישיבת וולוז׳ין כדי לחזות פני מורם ורבם הראש הישיבה הקודם שלהם. ר׳ יוסף דוד הצטיין כבעל זכרון גדול, מוחו שלט על כל הנאמר בש״ס ובמפרשים ואף היה בעל הוראה מומחה.

עם כל גדלותו בתורה בעניני הוראה מסובכים היה נמלך במו״ר הנצי״ב ואמנם בספר שו״ת „משיב דבר״ אנו רואים מספר תשובות של הנצי״ב

אליו בענינים שונים. ר׳ יוסף דוד היה מאוסרי אתרוגי קורפו בהעדיפם עליהם את אתרוגי ארץ ישראל מיבולי המושבות החדשות. עיר רבנותו השניה של ר׳ יוסף דוד היתה סמיאטיץ עיירה רבת הכמות ואיכות בפלך גרודנה.

למשפחת שחור כבר היו יחסים קודמים עם „בית הרב״ דוולוז׳ין. אבי המשפחה ר׳ אלכסנדר זיסקינד שחור (הראשון). תושב דוברובנה השתתף בוועידת מינסק, שנת תקע״ו, ביחד עם הגאון רבנו חיים הוולוז׳ינאי. אחד מבניו ר׳ מרדכי הוא אבי ר׳ נחום זאב שחור שחתנו היה רבי אברהם יעקב ברוך — רב מטעם — בייקאטרינוסלאב. אישים ידועים מבית שחור למדו בישיבת וולוז׳ין בתקופות זמנים שונות.

רבי יחיאל הלר

בן להר״ר אברהם בן הגאון ר׳ ישראל הליר, הנקרא בשם ר׳ ישראל חריף (בעל מחבר ספר „נחלת ישראל״). ר׳ ישראל היה אחי ר׳ יחיאל הליר (מחבר ספר „עמודי אור״, „אור ישרים״ ו„עוטה אור״) ואחי ר׳ יהושע הליר (מח״ס „דברי יהושע״ ועוד) — כולם ממשפחת ר׳ יום טוב ליפמאן הליר (בעל „תוספות יו״ט״).

נולד בקודאנוב בי״א בתשרי תרכ״ז, למד בישיבת וולוז׳ין אצל הנצי״ב ור׳ חיים סאלאווייציק ונסמך להוראה ע״י הג״ר יצחק אלחנן ספעקטור מקובנה, הג״ר משה דאנשעבסקי, הג״ר אליהו דוד רבינוביץ־תאומים (האדר״ת) והג״ר יחיאל מיכל הלוי עפשטיין.

בשנת תרנ״ד נתקבל לאב״ד בקוידאנוב למלאות מקום אביו ונשא את חנה בתו של הג״ר צבי לעמפערט (מחבר ספרי הגר״א על השו״ע). עלה ארצה בשנת תרפ״ט (באותה שנה נפצע בנו צבי ע״י הערבים ומת בכ״ד מנ״א). הוא חיבר ספר המצוות לרבינו הרמב״ם ז״ל המסודר מחדש על סדר התורה (ירושלים תרפ״ט), כדי שאנשים אשר אינם מגדולי תורה שתורתם אומנותם גם יוכלו להגות בו בכל שבוע בקביעות מהתחלת הספר עד תומו, אולם כפי שכתב הרב מי״ל זק״ש הסדר שלו הוא לפי שיטת „החינוך״ ולא לפי שיטת הרמב״ם. (בסוף ספר המצוות בתרגום ר״י קאפח ירושלים, מוסד הרב קוק תשי״ח, עמ׳ של״ג בהערה). נפטר כ״ג מנחם אב תש״ח בפתח תקוה.

רבי יחיאל מיכל אפשטיין

את שמו הגדול של ר׳ יחיאל מיכל אפשטיין, רבה של נובהרדוק, אשר הלך לפניו בעולם הרבנות — קנה לו בעיקר הודות לחיבורו גדול־הכמות ורב־האיכות

„ערוך השולחן", המהווה כעין סיכום מקורי בספרות פסקי ההלכה שבדורות האחרונים.

מעלתו המיוחדת של ספר זה על כל חלקיו, לעומת ספרים אחרים מסוג זה, היא בעריכתו, סידורו והצאת הדברים לפי השיטה המיוחדת אשר פיתח. אמנם הספר מסודר על פי סימני ה„שלחן ערוך", אולם הדברים והענינים בנויים ומבוססים על היד החזקה של הרמב"ם, הן באופן ההרצאה והסיגנון הלשוני והן כמקור ראשון במעלה ובזמן, בקשר לפסקי ההלכה למעשה. כל זה מושתת על גדולי ה„ראשונים" וממבחר ה„אחרונים", ואשר מכילים את מקורות הפסקים ההלכתיים למן המקורות־היסודות שבתלמוד וגדולי הפוסקים ועד לעריכתם והגשתם על „השולחן" לפנינו כדבר מוגמר ומושלם.

שתי תכונות־סגולות מעולות עמדו לו למחבר להצליח מאד בעבודתו זו, והן: תפיסה מהירה מאד וכוח זכרון מצויין (לפי הגדרת נכדו בן־בתו הר"מ ברלין ז"ל). שכן „בהבירות ששררה במוחו שררה גם בלשונו ובסגנונו החיצוני והפנימי... ערוך וכתוב בדיוק נמרץ. אין בסגנונו שום ספיקות, שום ,ודוק'. הכל ברור בתכלית" (הנ"ל).

בעל „ערוך השלחן" היה „סדרן" נעלה למופת, ובמובן זה עלה על רבנים מפורסמים אחרים, שחיברו ספרים מסוג זה, ביניהם מן החריפים והמפולפלים של ליטא הלמדנית בימים ההם, ולא היה מי שידמה לו בשטח זה. הודות לסגולת ה„סדרנות" שבו ידע ר' יחיאל מיכל לחדור אל בין השיתין שבדברי הפסק, החל מדברי התורה עד לפוסקים האחרונים שבדור החולף, ולהסיק את ההלכה למעשה באופן ברור ומוחלט.

בזכות חשיבותו של חיבור זה לכל מקצועות ההלכה, סיגנונו הבהיר וסידורו היעיל — יצאו לו מוניטין בכל חוגי הרבנים שבתפוצות ישראל, וזכה להיות ספר שימושי יעיל לכל אישי ההוראה, לכל הלומדים מחוגי בני הישיבות והכוללים הנכנסים לטרקלין ההוראה. „ערוך השלחן" מוביל את התלמיד על־ידי קלות הגישה ובהירות הסיגנון אל כל מבואיו ואולמיו של עולם ההוראה. כמו כן הוא מרענן את ידיעותיו של הדיין המורה־הוראה המובהק ביידע הבסיסי שבו ומסייע לו בדוגמה מאלפת־מדריכה להבהיר את שיקול־דעתו וכוח ההכרעה בנוגע לפסק ההלכה הנידונה לפניו.

זאת ועוד. „ערוך השלחן" הוא לא רק חיבור מסודר ומעובד, דוגמת ספרים אחרים מסוג זה, אלא יש בו גם נופך מקורי משל המחבר, בהביאו לפנינו כמה מקורות שנעלמו אף מגדולים ומפורסמים. זה מעיד על עוצם בקיאותו ועל כוחו

הגדול במידת ה„סיני", כדוגמת מורו ורבו הנצי"ב. על ידי זה נודעת חשיבות יתירה לספר זה גם בשביל גדולי תורה בעלי שיעור קומה, היודעים את המקורות מכוח ראשון.

עדיפותו של „ערוך השלחן" מתבטאת גם בכך, שהוא מרחיב את הדיבור בהרבה הלכות שהרמב"ם מאריך בהם יותר מאשר בעל הטור והשלחן־ערוך.

תשומת־לב מיוחדת בעולם ההוראה עורר „ערוך השלחן" בזה שהביא את עניני הטריפות המיוסדות על ה„תרתי לריעותא" שהרמב"ם לא הזכירם כלל וכלל, ואשר כמה מן האחרונים הרחיבו את הדיבור על כך ולמדו מזה כללים ופרטים ופרטי־פרטים, שאין לעשות תרתי הריעותא לכלל גמור. ואמנם היתה לו לר' יחיאל מיכל אסמכתא לכך, על יסוד חוות־דעתו של הגאון בעל „שאגת אריה", שהורה להיתר כמרן ה„בית יוסף" במקומות בהם פעל, בקהילות גליל מינסק וכן וולוז'ין. כמו כן נקבע הדבר להיתר בגובהרדוק (עיר רבנותו של בעל ערוך השולחן) על דעת רבה הקודם הגאון ר' דוד בעל ה„גליא מסכת" (שקדם לשני הרבנים־אב"דים הגאון ר' אלכסנדר זיסקינד הרכבי והגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור). ברם, עם כל זה מתחשב ר' יחיאל מיכל בנוהג הישן, הקבוע ועומד מזה דורי דורות של יהדות אשכנז (לרבות ליטא), שנוהגים כהרמ"א בנידון זה (יורה דעה סימן ל"ט סעיף י"ח), והוא קובע ב„ערוך השלחן" את כללי ה„תרתי לריעותא" בהיקפם המלא לפי הרמ"א ופסקי האחרונים הבאים אחריו.

בדרך כלל שקד בעל „ערוך השלחן" על כך, שכל רב וצורב יוכל להתמצא בכל צדדי ושבילי הנושא ההלכתי הנדון לפניו, שיידע ויזכור תמיד על מידת הכוחא־דהיתרא המושתת על יסודות ראשונים, ושיהיו תמיד לנגד עיניו דברי ה„ראש" בתשובתו (כלל ב' סימן י"ז), כי על המחמיר לאסור להביא ראיה ברורה וחותכת, מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל. בענין שבת דחויה מפני סכנת נפשות, למשל, מסכם „ערוך השלחן" בפיסקת הוראה קצרה אחת, שאפילו טיפול המועיל לחיי שעה בלבד, דהיינו להאריך את החיים לשעות ספורות בלבד, מותר לחלל עליו את השבת („ערוך השלחן" חלק אורח חיים, סימן שכ"ח, סעיף ה').

עם כל נטייתו של בעל „ערוך השלחן" להקל בעניני הלכה מסויימים, בכל־זאת היה מחמיר מובהק בכל הנוגע להווי הדתי המקובל והמקודש מדורי דורות, בהקפידו ללא וויתור כלשהו על דפוסי החיים הדתיים כמות שהם. כך, למשל, הגיב בחריפות (בדומה לגאון ר' יוסף דב סולובייציק בבריסק דליטא) כנגד המנהג החדש שהנהיגו אי אלו חזנים בקהילות גדולות, להחזיק בידם קולן (קמרטון) בשבת, וכן כנגד המנהג שהמשוררים במקהלה יחזיקו לפניהם את קונטרסי

תווי־הנגינה בבית־הכנסת. הוא לא התיר בשום אופן להקדים את אמירת ה„סליחות" הראשונות לשעות המוקדמות של הלילה, גזירה שמא לא יקיצו העובדים ובעלי־המלאכה לתפילה בציבור ונמצא שיהיו בבחינת „טובל ושרץ בידו". הוא לא התיר בשום אופן עריכת תפילה־בציבור בימים נוראים ב„מנינים פרטיים" ללא כניסה מיוחדת ונפרדת לעזרת הנשים. במיוחד עמד על כך, שיקדימו זמן קבלת שבת, ובזמנו הקפידו בכל בתי־המדרשות, וכן בבית־הכנסת הגדול שבגובהרדוק, לגמור תפילת קבלת שבת, לרבות „לכה דודי" ומזמור שיר ליום השבת, לפני השקיעה דיוקא.

יש לציין במיוחד את התיחסותו החיובית כלפי תנועת המוסר, אשר נפוצה לעת זקנותו ברוב ישיבות ליטא, ואם כי כל ימיו היה וואלוזינאי מובהק עודד את הקמתה של הישיבה המוסרנית בגובהרדוק, אשר נוסדה בשנת תרנ״ז על ידי הרב הצדיק ר׳ יוסף יוזל הורביץ, ישיבה שנעשתה לאב־טיפוס לשיטת המוסר הידועה בשם „המוסר הגובהרדוקאי".

זכה ר׳ יחיאל מיכל שחלק ניכר מחיבורו הגדול „ערוך השלחן" הופיע בחייו, דהיינו: על כל „חושן משפט", על „אורח־חיים" סימנים א׳—תנ״ד, על „יורה־דעה" סימנים א׳—ק״ב, ועל „אבן העזר" הלכות גיטין וחליצה. ברם, חיבור זה אינו מצטמצם רק בדינים הנוהגים בזמן הזה, אלא הוא דן גם בכל מקצועות ההלכה, והמחבר השאיר לנו בכתב־יד אפילו לסדרי זרעים, קדשים וטהרות, ביניהם דיני נזירות, ערכין וחרמין, סנהדרין, ממרים, מלכים, שקלים, קידוש החודש. את כל אלה, במסגרת כוללת ומושלמת, לא זכה המחבר לראותם מודפסים בחייו. כמו כן לא זכה לראות בדפוס את חידושיו על הבבלי וירושלמי והרבה שו״ת שהשיב למרחקים.

על אף טירדותיו המרובות במילי דמתא בקהלה גדולה כגובהרדוק, והתמסרותו לחיבורו הגדול „ערוך השלחן", עוד היתה דעתו פנויה להשיב תשובות בעניני הלכה, לרחוק ולקרוב, שכן יצאו לו מוניטין כ„משיב" מומחה, כיד כשרונותיו וסגולותיו הטובה עליו. וכאמור לא זכה הוא, וגם לא הדור הבא אחריו, שתשובותיו אלה יראו את אור הדפוס ויאירו את עולם הרבנים. חלקיו האחרונים הנ״ל של „ערוך השלחן" נדפסו בתקופה מאוחרת בהוצאת „ילקוט" ו„מוסד הרב קוק", והפכו לספרים שימושיים מאד אחרי שלימוד סדר קדשים נפוץ בעולם ה„כוללים" ובשאר אהלי תורה בישראל ובחוצה לה.

בקשר לכך ראוי לציין גם את חיבור „ערוך השלחן" הנוסף על סדר זרעים, שיצא לאור על־ידי נכדו תלמידו של המחבר הרב מאיר ברלין (בר אילן) ז״ל,

בצירוף הקדמה נפלאה מאת נכדו זה. חיבור זה נודעת לו חשיבות לימודית מעשית, שכן הוא דן בעניני הלכה למעשה בהתישבות החדשה בישראל. מעטים היו לפני כן מחברים גדולי־תורה שעסקו במצוות התלויות בארץ, ורק יחידי סגולה הקדישו תשומת־לב מיוחדת לכך.

קרוב לשלושים וחמש שנה פעל ר׳ יחיאל מיכל אפשטיין לברכה בנובהרדוק. לפני כן שימש כרב ואב״ד בקהלת נובוזיבקוב (פלך צ׳רניקוב) אשר באוקראינה, שם חיבד את ספרו הראשון ,,אור ישרים״ על ,,ספר הישר״ של רבינו תם. הוא היה מקובל ונערץ על כל חוגי הקהלה, לרבות חסידי חב״ד, וזכה להוקרתו של בעל ה,,צמח צדק״, אשר ראה בו את תלמידו הוותיק של עמיתו הגאון ר׳ יצחק מוולוז׳ין, שהשתתף יחד עמו בוועדה הרבנית של יהודי רוסיה בפטרבורג בשנת תר״ג.

רבי יעקב כץ

בן הר״ר ישראל. נולד בשנת תרכ״ג. רב אב״ד בקליקול (פלך קובנה) היה משגיח רוחני בישיבות טלז וחניך ישיבת קלם. נפטר בשנת תרפ״ג. בנו הוא הרב דוב כץ מחבר ,,תנועת המוסר״.

רבי יעקב קנטרוביץ

נולד תרל״ג באוזדה (מחוז מינסק) לאביו המופלג בתוי״ש ר׳ זאב חיים, ולאמו העניע האדע ממשפחת רבנים ובני תורה נכבדים. משחר ילדותו השתוקק להתמסר לתורה, עזב בית אביו ולמד בישיבות מתוך חיי צער ורק אחרי שבא לישיבת וולוז׳ין הוטב מצבו הכלכלי במקצת. הגאון ר׳ רפאל הכיר כשרונותיו הכבירים נוכח ביראתו קרבו מאד והיה בן־ביתו. נסמך להוראה מרבו זה ומעוד גאוני הדור. כולם ראוהו כגאון וגדול בישראל. בן י״ט מילא כרסו בש״ס ופוסקים ובכל עת שר׳ רפאל עזב את העיירה הפקיד את תלמידו החביב הגר״י להשיב ולהורות ולפקח על עניני רבנות העיירה.

בשנת תרנ״ו התחתן עם מרת שינדל בת הגאון ר׳ יצחק יחיאל האב״ד דקארליץ (גיסם של הגאונים ר׳ אליהו אב״ד פרוזינא ור׳ דוד אב״ד סטארובין). אחר נשואיו נתקבל לכולל ברודסקי שרק מצוייני וולוז׳ין זכו להתקבל בו. נבחר לרבה של קהילת וואראטינשטענע ליד מוהילוב. בתרס״ז לאב״ד אוזדה ובתרע״ו לאב״ד שאצק ומשם לטימקוביץ עד תרפ״ז.

החיים הקשים ברוסיה הניאוהו לבוא לארה״ב, חלק ממשפחתו כבר היה שם

קודם, בתרפ״ח נתקבל לרב קהילת ,,פועלי צדק״ בטרנטין ג. דז. ושמש בה עד יום פטירתו הושענא רבה תש״ז.

גם בארה״ב שם תורתו אומנותו ולא פסק פומיה מגירסא לימודו היה בעיון ובעמקנות מחדש גדול ובעל זכרון נפלא, מבעלי ההוראה המובהקים, גדולי הרבנים באו אליו במו״מ בהלכה־למעשה בענינים קשים. גם באגדה ודרוש היה גדול ומשך לבבות שומעיו בדרשותיו ובני קהילתו התיחסו אליו ביראת הכבוד ובאהבה. כגדולתו בתורה כן גדול במידות, ענוונתן, חובב ומכבד כל איש, צדיק וחסיד, השפעתו היתה גדולה בקהילתו ומחוצה לה וכל מנהגיו נשמרו כדין מפורש. בתרצ״ג נתמנה לראש ישיבת ,,תורה ודעת״ והשמיע שעורים בכיתת התלמידים המצויינים עד אשר נפצע קשות באחת מנסיעותיו בתאונת דרכים ואז חדל מהשמעת שעוריו.

השאיר הרבה חדושי תורה ותשובות רבות בעניני הלכה אשר כמה מהם נדפסו בספרי מחברים שונים ובקבצים רבניים, ,,הפרדס״, ,,שערי ציון״, ,,תורת ארץ ישראל״ ועוד. השתוקק להו״ל פרי תורתו אולם זכה להדפיס בחייו רק משהו מכך והוא ספרו ,,צילותא דשמעתתא״ ספר רב איכות על ה,,שב שמעתתא״. אחר פטירתו יצא לאור ספרו ,,חידושי מהגר״י״ בו גילה מעט מחילו הרב בתורה והלכה.

רבי יעקב רזפינסקי

מחבר פרוש ,,שם ועבר״ (קובנה תרפ״ז) והוא ספר תולדות התפתחות מושגי שפת עבר על פי שיטה חדשה. למד בישיבת וולוז׳ין עם פתיחתה מחדש בתקופת תרנ״ה—תרנ״ט עד להתחלת תקופת הג״ר רפאל שפירא והוא נקרא בישיבה בשם ה,,בילסקאי״ (בילסק עיירה מחוזית בפלך גרודנה).

רבי יעקב מאיר כהנא

נולד בשנת תר״ך. באחרית ימיו רב ודרשן בוילנא ונפטר שם בשנת תרצ״ה.

רבי יעקב מאיר קראווצינסקי

נולד בשנת תרכ״ז בגראיובה, בוולוז׳ין היה בחוגם של תלמידי הישיבה, רבי אברהם יצחק הכהן קוק מגריווא (ליד דווינסק), רבי איסר זלמן מלצר ממיר, רבי משה מרדכי עפשטיין מבאקשט, ורבי אברהם דובער כהנא שפירא. ר׳ יעקב מאיר התעתד לרבנות עוד בוולוז׳ין. היה מאברכי הכולל הברודסקאי שבישיבה,

למד גם באיישישוק וסוויסלאץ (פלך גרודנה). התפרסם גם כדרשן נאה ועוד בהיותו אברך התמחה בדרוש בהיותו דורש לפרקים בבית המדרש המקומי בעיירה ברשות הנצי"ב אב"ד העיירה, ורבים היו שומעיו מבין הבעלי בתים שבעיירה.

בשנת תרנ"ז נתמנה לרב באיזאבעלין (ליד וואלקוביסק, מקום שם כהן כאב"ד בזמנו הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור). בשנת תרס"ב נתמנה לרב־אב"ד בקאפוליה (פלך מינסק, מחוז סלוצק), ובשנת תרע"א לאב"ד מארימפול (עיירה מחוזית בפלך סובאלק, ממלא מקומו של הגאון רבי אליהו קלאצקין שעבר משם להיות אב"ד בלובלין שבפולין). עם גרוש יהודי מארימפול ע"י השלטון הרוסי בשנת תרע"ה (שנה ראשונה לפרוץ מלחמת העולם הראשונה) מצא לו הרב קראווצינסקי מקום מפלט זמני בעיירה הורודזיי (ליד מיר), שבע עמל, טלטולי דרכים ורוב צער על גלות בני קהלתו מצא לו הרב קראווצינסקי מנוחה אחרונה בעיירה זו בשנת בואו (תרע"ה).

רבי יצחק דאנציג

נולד לאביו ר' מאניש בשנת תקצ"ז בסלונים, ומתייחס להגאון רבי אלחנן אב"ד דאנציג מחבר ספר „סדרי טהרה". בנעוריו למד בישיבת סלונים המקומית ולמד גם אצל הרב אברהם שיק, שעמד אתו בכתובים גם אחר כך וקלט מצביונו הרוחני. בשנת תרי"ב בא לוולוז'ין ועוד הספיק להתבשם מתורתו של הגאון רבי אליעזר יצחק פריד האב"ד והר"מ. התחיל להגות גם בספרי דרוש ומחקר בעיקר בספר ה„עיקרים" וספר ה„עקידה". את ספר העיקרים ידע כמעט בעל פה ועליו ביסס אח"כ את הגדול בספריו על התורה, הצטיין בכשרון ההטפה ובחזרו אח"כ לעיר מולדתו סלונים היו נוהרים לשמוע דרשותיו שדרש בבתי המדרש השונים.

רבנותו הראשונה היתה ביאנוב (מחוז סוקולקה פלך גרודנה), שם הכיר את הגאון רבי ישראל סלנטר שהיה מתארח תכופות בעיירה הסמוכה קרינאק (אצל חתנו ר' דוד מריינא) והושפע מדרך לימודו ושיטתו בחכמת המוסר. היה זמן קצר מ"מ במלאווי אשר בפולין וכן במוהילוב העיר הפלכית שע"נ דנייפר (תרל"ז—תרל"ט). בשנת תר"ב עבר לפטרבורג ונתמנה מ"מ ומו"צ בבית כנסת אבוחובסקי, שם פעל לברכה עשרות בשנים עשה לטובת חיזוק הדת, לטפוח ערכי דת וארחי מסורת לפי נוסח ליטא שבתחום המושב.

בדרשותיו הגיב בחריפות נגד ההתבוללות ובעד חינוך דתי עברי מלא. חיבר עשרות ספרים בהלכה ובאגדה שרובם ראו אור מזה; „בית יצחק" עשרים דרושים ושלשה הספדים, „בית יצחק" שו"ת בארבע חלקי שלחן ערוך, „באר יצחק"

פרוש על הגדה של פסח, „אלון בכות" הספד על המלבי"ם, „יסודי העיקרים" באורים על התורה לפי ספר העיקרים של ר' יוסף אלבו על בראשית שמות ויקרא, „תשובות מהרי"ד" על ארבע חלקי שלחן ערוך, ועוד ספרים אחדים. ספרו האחרון שראה אור הדפוס הוא „יסודי הדת" המכיל מחקרים על ערך המנהגים ועל מעלת הפיוטים אשר נדפס סמוך לפטירתו בירושלים תרע"ו, מקום מנוחתו האחרון לאחר עלותו סמוך לכך מרוסיה לארץ ישראל. ספריו היו חשובים בעיני גדולי דורו, כמה מהם מופיעים בהסכמותיהם לספריו ביניהם, המלבי"ם, ר' חיים חזקיהו מדיני (בעל השדי חמד), ר' יצחק מקובנה, הנצי"ב מוולוז'ין, והרב ריינס.

עמד בקשרי מכתבים עם השר משה מונטיפיורי שהיה שולח לו כספים לחלק לצדקה, וכשהשר הדגול הזה הלך לעולמו חיבר הספד עליו בשם „אבל משה". בין התומכים להדפסת ספריו נמנו בני משפחת פוליאקוב הידועה ברוסיה (שני האחים יעקב ואליעזר).

רבי יצחק ווינוגראד

נולד תרי"א בפינסק לאביו הג"ר חיים. למד בישיבת וולוז'ין הצטיין בהתמדתו ובכשרונותיו המופלאים, עלה לארץ ישראל תרמ"ד. אחרי מאמץ רב שנמשך שנתיים מייסד ישיבה גדולה בירושלים בהסכמת גאוני רוסיה בשם „תורת חיים" שהוקמה במסירות נפש גדולה. ישיבה זו היתה מהגדולות שבעולם. מספר תלמידיה הגיע למאות, ביניהם אברכים גדולי תורה מצויינים. נבנה בנין גדול ומפואר לישיבה בסמוך לכותל המערבי, והחזקתה עלה לעשרות אלפים לשנה. נשיאיה היו הגאון רבי חיים סלובייציק אב"ד בריסק דליטא, ור' יעקב שלמה זלמן ליבשיץ מנכבדי למדני הקהילה הותיקה הנ"ל. (לפי „אהלי שם").

רבי יצחק ניסנבוים

נולד בשנת תרכ"ט בבוברויסק, בשנת תרמ"ד הגיע לוולוז'ין והיה תלמידו של הנצי"ב. השתתף כחבר פעיל באגודת „נצח ישראל" שפעלה בישיבה כחובב ציון גלהב. בשנת תרנ"ד היה למזכירו של הרב רבי שמואל מוהוליבר זצ"ל ועוזר לו בפעילותו הענפה.

פעילותו למען ארץ ישראל היתה מסכת רצופה של אהבת העם והארץ להם תרם מאוצר ידיעותיו וגדולתו כהוגה דעות מחבר ספרים ומסות בסוגיות שונות של היהדות שעמדו על הפרק. הודות לכך זכה למקום כבוד בין ההוגים היוצאים העושים והמעשים של היהדות הדתית בדור האחרון.

בספר זכרונותיו „עלי חלדי" מוקדשים דפי הערכה רוויים רגש ואהבה לשנות למודיו בישיבת וולוז'ין ולמוריו הדגולים.

רבי יצחק נהרג על קדוש ה' בחודש אב תש"ג.

רבי יצחק רבינוביץ

נולד בקובנה תקפ"ג, למד בישיבת וולוז'ין, מופלג בתורה ומיחידי הרבנים בימים ההם בליטא פולין שהיה קורא עיתונים ישראליים וכלליים. הכיר את הזרמים הרוחניים שביהדות חוץ לארץ, ומתמצא בספרות החדשה בעברית ובלועזית. ביקר בברלין והכיר מקרוב את המטיף ד"ר מיכאל זק"ש (תקס"ח—תרכ"ד) החוקר הידוע של השירה העברית בימי הביניים, מתרגם הסדור והמחזור לגרמנית, ובא עמו בכתובים. ידע גם על ה„ראבינערן" האחרים שבחו"ל, והתחקה במיוחד על דרכי דרשותיהם והטפותיהם למען דעת על ידי זה אופן הבעה לביטוי וסדר מבנה הדרשה, שהיו כבר זקוקים לכך חוגים מסוימים שבקהילת צ'נסטחוב הצעירה.

ר' יצחק רבינוביץ היה רב חרד במלוא מובן המילה אולם לא ראה בהשכלה יסודית סכנה ליסודות האורטודוקסיה, הצטיין כלמדן בעל הגיון והבנה וכדרשן מצוין. בשנת תרכ"ג כותב תלמידו משה מימון ב„יוטשנקה" (140), שר' יצחק רבינוביץ בא לעיתים קרובות לווארשא דורש ומוקר על ידי כך בחוגי המתנגדים הלמדניים. לאחר מותו בשנת תרכ"ג כתב עליו שמעון פלטין עורך ה„איזראעליט" (שבועון פולני יהודי בשעתו) רשימה לזכרו. הוא מציין, שהרב הזה היה יחידי בין הרבנים שאיחד בקרבו דתיות עמוקה עם מחשבה מדעית הגיונית, למדן גדול בספרות הרבנית ולא קטן מזה בידיעותיו בעניינים כלליים. הוא כותב שם בין השאר שהיה לו קשה לרב זה להסביר לאנשי הקהילה שלימודים כלליים אינם סתירה לדת.

היה גם מתנגד קיצוני לחסידות ולחסידים, היה סמל החסד וההטבה בלי רגשי נקם, בעל רגש ויושר ואיש מתון וסבלן. דרשותיו היו באידיש, לשון הדבור של ההמונים הרחבים בצנסטחוב. אם כי בזמנו שלטון הקהילה בצנסטחוב היה אז בידי הנאורים, לא נתן דריסת רגל לריפורמה קלה ביותר. לעומת זאת הכניס לימוד פולנית (אח"כ רוסית) וכן חשבון וקצת גאוגרפיה לתלמוד תורה הרשמי של העדה היהודית בעיר רבנותו. מבחר דרשותיו נדפסו בתרכ"ג בברלין בשם „נדבות פי" אולם ישנם שם גם פלפולים והלכה כאחד הרבנים הוותיקים. רצנזיה על ספר זה הופיעה בשבועון „יוטשנקה" הנ"ל שהמו"ל היה דניאל נויפלד

שהחשיב מאד את הרב הליטאי הזה, וראה בו סמל אידאלי של רב בפולין, אדוק ומשכיל מתון. חלק ב' מספר זה בשם הקודם המכיל דרשות הרב יצחק רבינוביץ הופיע בשנת תר"ל, שנתיים אחר פטירתו. דרשותיו אלו הן חומר חשוב להווי היהודי בקהילה מגוונת זו צ'נסטחוב.

הרב רבינוביץ עומד בחליפת מכתבים עם צינץ, זק"ש, קורכהיים וכו', וכן עם משכילי פולין ולודז' אבל נשתמרו רק אחדים מהם, בשני מכתבים על מהות הדרוש רואים אנו שהיה ידען גדול בהומוליטיקה יהודית שפרחה אז באשכנז אולם יחד עם זה שמרני מאד ואינו מתרחק כלל וכלל מהמסורת. בנו יהודה כבר יותר „משכיל" מ„חרד" אם כי היה נודע כיהודי למדן מת 1879 בגיל כ"ד, אחיו הו"ל ח"ב מספר אביו באותו שם „נדבות פי". אחרי מות הרב רבינוביץ נשאר כסא הרבנות דצ'נסטחוב פנוי רבות בשנים כי לא מצאו רב מתאים כרבינוביץ שיהיה מקובל על הגאורים ועל רוב המנין של החרדים והחסידים שנתקלטו ברבות הימים בעיר זו לגוש כמותי ואיכותי גדול, עד שבא לשם הרב גרשון רבינסון ושימש אצלם כרב אב"ד בשנים תרמ"ז—תרנ"ד (לפי מאמר שאצקי במאסף „טשענסטאכאווער יידן", 1917).

אחיו של ר' יצחק היה ר' בנימין דוד רבינוביץ שמילא תפקיד סו"ד (ספרא דדינא) בבית דין צדק הרבני שבווארשא ומ"מ (מגיד מישרים) בקהילה גדולה זו. תפקיד זה מילא ר' בנימין דוד בימי האבדי"ם שבווארשא ר' חיים דודזון, ר' דובעריש מייזליש ור' יעקב גזונדהייט (האב"ד האחרון). ר' בנימין דוד היה למדן גדול ודרשן מובהק, עמד בקשרים עם רבנים וראשי קהילות שבפולין (הקונ־גרסאית), והודות לקשר זה נכנס אחיו ר' יצחק איש קובנה־וולוז'ין לכהן כאב"ד בצ'נסטחוב. רב מתאים לגשר גשר בין החסידים „והנאורים" שהתרכזו בצ'נסטחוב במידה יותר גדולה מאשר קהילות ישראל אחרות שבפולין. ר' בנימין דוד היה יותר שמרני אורטודקסאלי לפי השקפתו מאחיו ר' יצחק, השתייך לחוג האור־טודוקסי הקיצוני של ה„מתנגדים" בווארשא והיה מקובל גם על חוגי החסידים שם.

רבי יצחק רבין

בנו של הגאון רבי דוד טעביל מד"א מינסק, התיתם מאביו בעודו ילד. למד בישיבת וולוז'ין בתקופת הנצי"ב — רבי רפאל. היה רב בטורעץ (פלך מינסק) ואח"כ מו"צ ראשון במינסק תרנ"ו—תר"ץ. מפאת מצב בריאותו הרופפת לא היה פעיל בצבוריות הכללית, היה מסביר פנים לציונות והיה נשיא הכבוד של

ה„מזרחי" במינסק שנתארגנה מחדש בשנת תרע"ט—תר"פ כשמינסק היתה אז תחת שלטון פולניה.

ר' יצחק אייזיק לובעצקי

נולד בטורעץ בשנת 1872. בצעירותו גילה כשרונות נדירים. למד בישיבת וולוז'ין. השתלם אח"כ כחזן, עבר אח"כ לאיטליה ובגיל 19 סיים את הקונסר־ בטוריום במילנו בהצטיינות. חי זמן רב בגליציה מזכיר של ארגון „חברת ציון" ומסייע להוצאת „המגיד" שמש כפרופסור בקונסרבטוריום בבודפסט אולם נאלץ לעזבו כעבור זמן קצר בשל יהדותו. עבר אח"כ לבית הכנסת המרכזי בוינה, לקח חלק בעתונות ובמאספים ופרסם גם ספורים ורומן „החטא" בעתון „השלוח". בשנותיו האחרונות כתב ב„היינט" הוואַרשאי („לעקסיקאן פון דער נייער יודישער ליטראטור" כרך ה' ניו יורק 1963).

רבי יצחק יעקב ווּרונובסקי

נולד בשנת תר"ב בבוברויסק והיה מכונה בוולוז'ין כ„עלוי מבברויסק" היה ממקורביו של הגאון רבי יוסף דוב בער סלובייציק. היה ממלא מקום חותנו רבי יעקב משה הצדיק ממוש בתרל"ט. מחבר ספר „חלק יעקב".

רבי יצחק יעקב ריינס

נולד בקארלין לאביו הר"ר שלמה נפתלי בשנת תר"ו. מתמיד ובעל כשרונות עוד בילדותו. בגיל ט"ז בא לוולוז'ין וממנה עבר לאיישישוק. בשנת תרכ"ז נתמנה לרב בשוקיאן ובשנת תרכ"ט נתמנה לרבנות שוונציאן. בצעירותו החל לפרסם חבוריו הגדולים ולהשתלב בעבודה צבורית. הציע להכליל בישיבות הגדולות גם לימודים כלליים, הצעה שנדחתה ע"י גדולי וזקני הדור. הוא החליט לייסד ישיבה בהתאם למגמתו בשוונציאן וזו התקיימה במשך ארבע שנים. בשנת תרמ"ב עבר לכהן ברבנות לידא, עמד בראש תנועת ה„מזרחי" אותה הוא מייסד בשנת תקס"ב ומנצח על רבות מפעולותיה תוך מאבקים בלתי פוסקים. הרב ריינס נפטר בלידא בימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרע"ה.

רבי יצחק צבי ריבלין

נולד בשנת תרי"ז. למד בוולוז'ין בתקופה מאוחרת רב שכונה ב„זכרון משה" ירושלים. נפטר בשנת תר"ץ.

רבי ישעיה זליג היילפרין

ר"מ בישיבת ביאליסטוק ואב"ד בעיירות סופראסלי (מחוז ביאליסטוק) וסטוקלישוק (פלך וילנה). מוסר לנו בספרו „מוסדי ישעיה" (וילנא תרנ"ה, חידושים על איזה מסכתות בש"ס, שולחן ערוך וקצת שו"ת) שלמד בוולוז'ין והיה שם מתלמידי הגאון רבי אליעזר יצחק זצ"ל, חתן הגאון רבי יצחק זצ"ל ...שהיינו לומדים לפניו ביראה וברתת וקיימנו „שפתותיו נוטפות". הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור אב"ד קובנה נתן הסכמה חמה לחבור זה וכתב הוא על המחבר „כבוד ידי"ן הרב הגאון המפורסם חו"ב בחידושי תורה וירא אלוקים".

בנו של הרב ר' ישעיהו זעליג הנ"ל ר' אלחנן נטע ממלא מקום אביו ברבנות סטוקלישוק ולפני כן תושב טרסטינה (מחוז ביאליסטוק), למד אף הוא בישיבת וולוז'ין (בתקופת הנצי"ב רח"ס), ומובא ממנו בספר אביו הנ"ל דרוש הלכה בענין מצוות כתיבת ספר תורה ודרוש ב' לשבת שובה.

רבי ישראל ריף

בנו של הגאון ר' יהודה לייב אב"ד זאגער חדש. היה וואלאזינאי מובהק וירש מתכונותיו של אביו הרב הנ"ל ומדרכי הנהגתו. היה חתנו של הגאון רבי רפאל שפירא והתעלה בתור אברך הישיבה כאחד הלמדנים המובהקים נתקבל להיות רב אב"ד בקורשאני, ועם פטירת אביו י"ד חשוון תרע"ג (1912) מלא את מקומו ברבנות המפוארת בהצלחה רבה.

האב: ר' יהודה לייב ריף נוסף ללמדנותו הצטיין גם כדרשן מופלא ועל ידי כך היה מסוגל להשביע רצון בני קהלת זאגער המפורסמת שהיו רגילים ליהנות מדרשותיהם של הרבנים הגאונים שלהם: רבי אליהו שיק ורבי יעקב יוסף חריף (שאחריו נתקבל לאב"ד הרב יהודה לייב ריף) אשר ידועים היו בזמנם כדרשנים מובהקים.

ר' ישראל שור

ר' ישראל שור בן הרב ר' בנימין, ממשפחת „שור" המיוחסת. נולד באיישישוק למד בישיבת וולוז'ין זמן רב, ובה רכש את ידיעותיו בים התלמוד ומפרשיו ברוח הפשטות. חי עוד בימי „החוטפים" והיה מיועד לחטיפה. כשנכנסו החוטפים אל פתח בית הוריו לתפוש את ילדם זה קפץ מן החלון, והסתתר שני ימי חורף בבור, וסבל רעב וקור. כשיצא מן הבור נדד מכפר לכפר ומעיירה לעיירה עד שבא במשך הזמן לישיבה בוולוז'ין ושם מצא את מקומו. הוריו חשבו אותו למת, ימים רבים

התאבלו על אבדן בנם עד שכעבור כמה שנים נודע להם שבנם יקירם זה חי וקיים ומצליח בלימודו.

התגורר בקובנה היה בעל בית נגיד ובעל צדקה. יושב תמיד על התורה ומפזר כספו על הצדקה וגמילות חסדים. מקובנה יצא על פי עצת הגאון ר' יצחק אלחנן, כי מתו לו שם בניו. הוא עבר לוורשה בשנת תרמ"ו והקים דור חדש. וגם השאיר לו יורש רוחני, בנו יחידו ר' אברהם שור. ר' ישראל היה מפורסם בין הלמדנים „הליטאיים" בוורשה, ובבית המדרש הלמדני „חברת ש"ס" (רחוב נאלבקי 39) תפס מקום ראשון והיה ידוע בין למדני בירת פולין בשם „ר' ישראל האיישישוקי" הוא רכש לו ידידים נאמנים גם בין חסידי וורשה, שידעו להוקיר ולכבד את הליטאי הלמדן הזה.

כשנפטר בכ"ב בטבת תרע"ו בוורשה בשנת השמונים ואחת הקדיש לו התנו שמואל בן אליהו פרידמאן (מייסד ומו"ל העתון העברי היומי „הצופה" בוורשה — תרס"ג—תרס"ה) הערכה מעל עמודי ה„צפירה" (שנת 1916 מס' 8). בנו של ר' ישראל שור הנ"ל ר' בנימין שור (נולד בוורשה תרנ"ג) למד בישיבות טלז מיר „כנסת ישראל" בסלבודקה ובקיבוצו של הגאון רבי יצחק יעקב רבינוביץ בפוניבז.

רבי ישראל איסר שפירא

אב"ד אוגוסטוב ומעזריטש. היה תלמידו של הגאון רבי יהודה בכרך אב"ד סייני שחזה לו עתידות. היה תלמיד ישיבת וולוז'ין בתקופת הגאון רבי יצחק מוולוז'ין וכן למד בעיירת הפרושים איישישוק. עזר להגאון רבי יצחק אביגדור ליסד ישיבה בסייני ויחד עם הרב הנ"ל הגידו שם שיעור למדני. מפני סיבות שונות, הישיבה לא האריכה ימים והרשות הרוסית סגרה אותה. הגאון רבי יצחק אביגדור עקר מקומו מסייני ונהיה לאב"ד בקובנה ור' ישראל איסר נתמנה לאב"ד בעיירת מולדתו אוגוסטוב. והוא אז רק בן כ"ו שנה. בעיירה זו היה רב ט"ו שנה משם עבר למעזריטש שבפולין הקונגרסאית, מקום שם פעל כ"ז שנים ושם מנוחתו כבוד בשנת תרנ"ד.

הגרי"א שפירא התפרסם באהלי תורה ע"י חבורו „עזרת ישראל" התופס מקום נכבד בספרי השו"ת שהופיעו בימיו. ראו אותו בפולין רב גאון, „משיב" מובהק ופוסק מומחה. פנו אליו מקרוב ומרחוק בעניני הוראה והתחשבו בחוות דעתו אף גאוני פולין כרבי אברהם הסוכוטשובאי, רבי ישראל יהושע טרונק מקוטנא, רבי חיים אליעזר ווקס מקאליש בעל ה„נפש חיה" ועוד.

הגרי"א שפירא היה מסביר פנים לתנועת חיבת ציון ונעזרו על ידו חובבי ציון שבמעזריטש שמספרם הכמותי והאיכותי היה די ניכר בציבוריות היהודית בפולין ומהם יצאה היזמה ליסוד המושבה יסוד המעלה בגליל העליון. בנו ממלא מקומו ברבנות מעזריטש היה הרב הגאון ר' נחמן שפירא.

רבי ישראל בנימין בענדעט פייבלזון ז"ל

נולד בשנת תרכ"ח בעיירה הקטנה וויגובה (פלך קובנה) לאביו התורני הנכבד ר' ברוך שזכה לשלושה בנים גדולי תורה (השניים האחרים הם הגאונים רבי שמואל אביגדור אב"ד פלונגיאן ורבי אליהו מאיר אב"ד קופישוק). ר' ישראל בנימין בענדט נתחנך בישיבות: קעלם, גרובין, וולוז'ין ועוד, בשנת תרנ"ח נתקבל לאב"ד בבייסיגילה ובתרפ"ד לרב אב"ד בשוקיאן. היה אחד מחשובי הרבנים בליטא. הצטיין בכשרונות טובים, בעל שכל ומוח חריף, עמקן ובעל זכרון. היה מחונן כאציל הרוח וכבעל נפש עדינה. מלבד גדלו בתורה היה בעל סגנון יפה עם כשרון ספרותי ופרסם הרבה מאמרים בירחונים ובקבצים רבניים שונים. חבר גם ספרים בהלכה ואגדה. מהם נדפסו ל„בני ישראל" (תרס"א), „סגולות ישראל" (תרע"א) „צרור החיים" (תרע"ד) ו„מוסר ישראל" (תרפ"ז). ספרו „צרור החיים" מכיל הספדים על גדולי תורה ואישי הרוח שנפטרו בימיו, ומכילים נוסף לרעיונות הנעלים, גם חומר מענין לתולדות הרבנות צביונה והוויתה בדור שמלפני מלחמת העולם הראשונה. ראה גם „היהודי" שנה ב' (תמוז—אב תרצ"ז, גליון ח).

רבי ישראל יהונתן ירושלימסקי

נולד בשנת תר"ך במוש חדש, לאביו הרב דמתא הגאון הצדיק רבי יעקב משה, וקבל ממנו תורה. היה אח"כ גם בישיבות ארץ ישראל (עץ חיים, מאה שערים) חזר לרוסיה ולמד בוולוז'ין מספר שנים גם כשהיה לאברך כחתנו של הגאון ר' יעקב דוד ווילובסקי (אב"ד סלוצק) בעל פירוש הרידב"ז על הירושלמי. היה מבחירי תלמידי הישיבה והמקורבים ביותר של שני הרמי"ם הנצי"ב ורבי חיים סולובייציק. היה אח"כ אב"ד באורלה (פלך גרודנה) ובאיהומען (עיר מחוזית בפלך מינסק) בשנות תרס"ב—תרע"ז ושם מנוחתו כבוד.

מלבד גדלותו בתורה בקיאותו בתלמוד ראשונים ואחרונים היה ידען גדול בספרות העברית, בעל גישה לחכמת ישראל ואף שלט בשפות רוסית פולנית וגרמנית.

מפורסמים הם מאמריו ב„מאסף" התורני „תורה מציון" שהופיע בירושלים וכן בשנתון הספרותי תורני „הכרם" ומאמר „חקר הלכה". תלו הרבה תקוות

בר' ישראל יהונתן מבחינת כתיבת חיבורים בשדה ההבנה התלמודית ובחכמת ישראל המקורית, אולם היה חולה בעשר שנותיו האחרונות ונבצר ממנו למלא תכניותיו.

שני חתניו של הרב ישראל יהונתן היו הרב חיים גרבר (ממלא מקומו ברבנות איהומן) וכן הג"ר יחזקאל אברמסקי אב"ד סמולביטש, סלוצק ראב"ד לונדון בעל המחבר „חזון יחזקאל" על התוספתא כולה הנמצא כעת בירושלים, וממלא תפקיד יו"ר ועד הישיבות והחינוך העצמאי בארץ ישראל ונחשב לאחד מגדולי חכמי דורנו משרידי הדור הקודם.

רבי ליבר מרוויט

נולד בתרמ"ו בסטאביסק לאביו הר"ר אברהם יצחק למד בלומז'ה בסלובודקה ובוולוז'ין, היה מתמיד ושקדן גדול בישיבה. המשיך לימודיו בכולל קובנה ובווילנה ליד הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי. נתפרסם כדרשן ונואם מעולה. הוסמך ע"י הג"ר רפאל בוולוז'ין ומעוד גדולי תורה. בשנת תרע"א נתמנה לרב בדוגלישוק. בתרע"ד רב בווילון. בשנת תרפ"ב עבר לארה"ב ובתרפ"ה נתמנה לרב בקהילה החשובה „נחלת צבי" בניו־יורק ויו"ר ועד הרבנים בהרלם ובתרצ"ה ב„קהל עדת ישורון" בברונקס.

ר' מאיר בן צבי אייזנשטאדט

נולד בתרכ"ג. בימי נעוריו יצאו לו מוניטין בעיר מולדתו ניאסוויז' ובכל הסביבה בתור למדן ומשכיל. אביו משכיל תורני מורה לעברית חנך את בנו מאיר (כמו את בנו השני הד"ר משה אליעזר א. הרב מטעם בפטרבורג) על ברכי התלמוד והיהדות המסורתית. מאיר למד בישיבת וולוז'ין וגם בסלובודקה. שם השתלם בש"ס ופוסקים והוסמך להוראה ע"י הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור אב"ד קובנה.

הוא פרש להשכלה, בא לוורשה הקדיש את עצמו לספרות העברית. בהיותו גם סופר גם קורא ותיק. הספרות העברית בעת ההיא לא היתה מפרנסת לא את סופריה ולא את מוליה, אולם מאיר א. חבב את הספרות העברית בכל נפשו והתמכר לה מיום עמדו על דעתו. ב„הצפירה" של סלונימסקי כתב מאמרים, שירים ופיליטונים ועבד באותו זמן בהוצאת הספרים „אחיאסף" „תושיה" ועוד. בהוצאת „תושיה" נדפס גם ספרו „מנסיעותי בארצות המזרח". בתקופת חייו האחרונה היה מנהל את הוצאת הספרים „יהודיה" ומזמן לזמן פרסם מאמרים,

פיליטונים ושירים בעתונות הציונית: בהצפירה ו„דאס יודיש פאלק". בשנותיו האחרונות היה חולה ושכב על ערש דווי. נפטר בי״ט בניסן תרע״ו בעיר מגורו וורשה.

רבי מאיר פיימר

למד בצעירותו בישיבת וולוז׳ין באותה האכסניה שאביו הגאון רבי יוסף (עיין לעיל פרק תלמידי הגר״ח) לן בעומקה של תורה והלכה מספר שנים. יצק מים אחר כך על יד אביו בסלוצק. ושימש מתחילה רב בסלוצק במקום אביו הגאון. ר׳ מאיר הצטיין אף הוא כבקי גדול בשכל ישר, ביראה ובמדות וביחוד בענוותנותו המופלאה ובאהבתו לאמת.

התאים תמיד את התנהגותו אל מחשבתו התורתית בהחלטיות וללא סטיות. בראותו שבתו פנתה להשכלה כללית ודבר זה משפיע לרעה על בנות העיר התפטר בעצמו מרבנות סלוצק והשתקע במינסק בתור „בעל בית" פשוט. אולם מצבו החומרי אלצהו לקבל עוד פעם את משרת הרבנות, והוא נענה להצעת הרבנות בעירה ברזין (פלך מינסק). משם עבר לכהן כרב אב״ד בקארעליטש (אחר שהרב הצדיק רבי מרדכי׳לע עבר משם לאושמינה) העתיק דירתו שוב לזמן מה לסלוצק. האב״ד דשם היה כבר אז הג״ר יעקב דוד ווילובסקי הרידב״ז ולא היה נוח לו לעשות שוב דירתו קבע בעיר מולדתו זו). הוא מקבל בינתים רבנות לכביץ שבמחוז סלוצק, שם ישב בשנותיו האחרונות על התורה ועל העבודה כדרכו תמיד, נחבא אל הכלים.

יד ההשגחה היתה שרבי מאיר ייקבר בקברות אבותיו בסלוצק. הוא בא לבנו ר׳ יוסף שישב שם על כסא הרבנות כרב שני במקום. בסלוצק גברה עליו מחלתו ושבק חיים לכל חי בכ׳ באייר תרע״ג. באותו יום באו מלכביץ האדמו״ר של החסידים ושני המוצי״ם לבקרו, אבל הם לא מצאו אותו כבר בחיים. פטירתו של הגאון ר׳ מאיר עשתה רושם מדכא על כל תושבי סלוצק. כל החנויות ובתי המסחר נסגרו, בעלי המלאכה עזבו את מלאכתם וכולם נהרו לחלק לרבם את הכבוד האחרון. (המליץ 1911 (מס׳ 105), כ״ד באייר תרע״א).

רבי מאיר צבי לוי

נולד באבגוסטוב לאביו הרבני ר׳ יהודה ב״ר נחום. למד בסובלק ועבר משם לוולוז׳ין לאחר נישואיו עבר לאיישישוק והוסמך בשנת תרנ״א מהגר׳ שלמה הכהן מווילנה, והג״ר צבי הירש מה יפית באיישישוק. בשנת תרנ״ב עבר לארה״ב בה כהן בכהונת רבנות חשובות ונחשב לאחד מהרבנים החשובים בארה״ב.

רבי מיכאל ירמיהו אייזנשטאדט

נולד בקאלוואריה בשנת תר"ג לאביו ר' אברהם בצלאל מיו"ח של הגאון ר' מאיר אייזנשטדט בעל ה„פנים מאירות" (אשת ר' אברהם בצלאל השתייכה מבית אביה למשפחת ראטנער המיוחסת שבעירה הנ"ל).

ר' מיכאל ירמיה היה תלמיד ישיבת וולוז'ין ויצק מים על־ידי שאר בשרו הגאון הנצי"ב. כבן י"ח היה כבר מלא וגדוש בתורה ובמקורות ראשונים והנצי"ב נתן לו להגיה ולתקן חבורו ה„עמק שאלה" שעל „השאלתות" שהדפיס בשנת תרכ"ב.

כתב עליו הנצי"ב בראש ספרו: „נוצר תאנה יאכל פריה ושוקד על דבר יעשה תושיה, זה שארי וזה יקירי נפש נקיה המופלג וחריף משכיל וי"א מו' מיכאל ירמיהו אייזינשטט נ"י, הוא הקדיש עתו לשקוד על הדפוס... גם הוא ראה בעמל התורה לעמוד על רב עניניה לדרשה ולחקרה למען יקום על הגהה ישרה". בסוף דף קי"ב בחלק א' נדפסו איזה חידושים ממנו. בשאר חלקי השאלתות ביחוד בהשמטות נזכרו ממנו כמה חידושים. ר' מיכאל ירמיהו פרסם גם מספר מאמרי מחקר תורניים מדעים מעל דפי המאספים העבריים שבימים ההם, ובספרי מחברים שהופיעו אז.

בשנת תר"ע בווילנה (40 שנה אחר פטירת רמ"י) נדפס ספרו „יד מלאכי" המכיל חדושים והערות על תנ"ך, משניות ש"ס ופוסקים, ספר זה נדפס בהשתדלות בת המחבר מירא אשת העורך — דין זאב דוב יעקובסזון ציר הדומה הראשונה בפטרבורג בראש הספר נדפס „פתח דבר" מאחי המחבר הרה"ח ר' דוב בער ראטנער (עיין לעיל).

רבי מלכיאל צבי הלוי טננבוים

נולד במוטילה בשנת תר"ז, לאביו הלמדן המופלג ר' יונה הלוי. בתרכ"ד הגיע לוולוז'ין, והרשים את הגאון ר' יוסף דובער בכשרונותיו וזה היה מכנהו בשם „העלוי ממוטילה". היה רב בבודקי ובלומזה, ופרסם את הספר המפורסם „דברי מלכיאל" שו"ת (וילנא תרנ"ז).

חותנו היה ר' שמואל בן יצחק סלאבוצקי מהנדיבים המסיעים לישיבת וולוז'ין במיוחד אחר השריפה הגדולה בשנת תרכ"ה. בהקדמה לספרו הוא מהלל ומשבח את חותנו „שכל ימיו מתנהג בדרכי התורה והיראה, ונושא ונותן באמונה, ביתו פתוח לרווחה, פזר נתן לאביונים... יותר מכוחו". ועוד.

בנו ר׳ יהונתן טננבוים למד בישיבת לומזה ונטל חלק בפעילויות רבות בישיבה במיוחד בהתנגדות ל„לימוד המוסר״.

רבי מנחם בן ציון קראקובסקי

נולד בשנת תרכ״ט לאביו הר״ר צבי. למד תורה מפי הג״ר אליעזר לנדא אב״ד ווילקובישקי. התפרסם עוד בילדותו כילד פלא. בהיותו בן י״ג כבר דרש בבית הכנסת בסובאלק במעמד הג״ר הלל אריה ליבשיץ האב״ד דמתא. בשנת תרמ״ז בא לישיבת וולוז׳ין ולמד מפי הר״ם הג״ר חיים סולובייציק, וספג גם מתורתו של הנצי״ב. שהשפעתה בולטת בחבורו „עבודת המלך״ על כל י״ד החלקים של ה„משנה תורה״ לרמב״ם (הופיע רק חלק אחד על „ספר המדע״ ווילנה תרצ״א) לחבורו זה הקדיש שלושים שנות חייו.

ר׳ מנחם ב. צ. היה מגדולי הדרשנים בדורו בבחינת „מרא דאגדתא״, נהירים היו לו גם דרכי החקירה הדתית בספרות חכמי ישראל בימי הביניים ולבו היה ער לכל המתרחש בעולם הרעיונות והמחשבות של הוגי הדעות בעולם הגדול.

שימש רב אב״ד בטומקוביץ ובחסלאוויץ, משם עבר לנובהרדוק, כממלא מקומו של הגאון ר׳ יחיאל מיכל אפשטיין בעל „ערוך השולחן״. נתקבל בשנת תרע״ח כמ״מ מו״צ בווילנה. הוא הפיח רוח חיים ביהדות החרדית בווילנה, דרשותיו מצאו הד בכל החוגים שנהרו לשמעו, והשפעתו היתה עצומה בחיי הצבור והקהלה. פעל הרבה למען הישיבות והחנוך הדתי, ועמד לימינו של הגאון ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי (ביחד עם בעל חפץ חיים) ביסוד מרכז ועד הישיבות בווילנה בעבור ישיבות ליטא־הפולנית היה ממיסדי השבועון החרדי „דאס ווארט״ שנוסד בווילנה בשנת תרפ״ד וששימש בטאון וועד הישיבות והופיע עד לסוף שנת תרצ״ט. פרסם הרבה מאמרים במאסף „יגדיל תורה״ (שהופיע בסלוצק תחת פקוחו של הגאון ר׳ איסר זלמן מלצר) וכן ב„דאס ווארט״ הווילנאי הנ״ל (בשמות שונים: „מבקר״, „לבנון״ הירשנזון ועוד). חשיבות מיוחדת נודעת לרשימותיו הביאוגרפיות על חותנו ר׳ אליהו פיינשטיין אב״ד קלצק, קארעליטש חסלאוויץ ופרוזשאן, בהן תיאר דרך אגב את צביונה של הרבנות הרוסית בימים עברו. קובץ מדרשותיו שהשמיע בווילנה (נדפס בשם „ארזי הלבנון״ ווילנה תרצ״ו).

בספרו „עבודת המלך״ הנזכר לעיל מזכיר הוא (פעם אחת) דבר תורה משל גיסו (חתן הג״ר אליהו פיינשטיין הנ״ל) הג״ר משה סולובייציק (בנו של הגאון הגדול ר׳ חיים הלוי) שהיה אב״ד בחיסלאויץ, רוסייני, ר״ם ב„תחכמוני״ שבוורשה ובסוף ימיו ר״ם ראשי בישיבת ר׳ יצחק אלחנן בניו־יורק).

ר' מנחם בן ציון היה חובב ציון בשנת תרע"ט פרסם מעל השבועון „המזרחי" שהופיע אז בוורשה גלוי דעת משלו על אחוד אגודת ישראל והמזרחי בחזית דתית אחת. השאיר אחריו חמישה חבורים בכתובים שלא זכה להדפיסם מלבד החלק הראשון מספרו הנ"ל. נפטר בשנת תר"ץ.

רבי מרדכי אליאשברג

נולד לאביו הר"ר יוסף בצייקישוק בתקע"ז. היה רב בז'ז'מר בשנת תרי"ב ובבויסק בשנת תרכ"ב. מח"ס „תרומת יד" ח"א, „יד־יוסף" (וילנא תרל"ה) ו„שביל הזהב". היה חובב ציון בכל לבו ונפשו ועשה רבות לרעיון ישוב הארץ. נפטר בבויסק בשנת תר"ן.

רבי מרדכי ב"ר בצלאל

ר"מ בקעלם. היה מפורסם בבקיאותו וסיים בכל שנה ש"ס. בכתב סמיכתם שיבחוהו רבותיו הנצי"ב וריד"ס. היה ר"מ בקיידאן ואח"כ ברוגובה כ"ג שנה, ובתרנ"ו לפאסוואל. הניח הרבה כתבי יד שו"ת וחדושים בבלי וירושלמי. בנו ר' משה מלא מקומו ברבנות פאסוואל.

רבי מרדכי אריה לייב פרידבורג

רב בהלוסק ואיהומען ואח"כ אב"ד במאלאסטאווקי (פלך מוהילוב). למד בישיבת וולוז'ין בשנת תקצ"ח. בשנת תרכ"ז והרב ר' מרדכי רב במלסטובקה פרסם ספר שו"ת בשם „דברי מרדכי" על או"ח, וקונטרס עגונות בו הוא נושא ונותן בדברי תורה עם רבנים ידועים, ביניהם ר' אליעזר משה אב"ד פינסק. הקורא על ר' מרדכי: „הרב הגאון המפורסם משוטט במרחבי התלמוד והפוסקים" וכן מובא שם קונטרס עגונה וחוות דעת האדמו"ר הגאון ר' מנחם מענדל מליובאוויטש בעל הצמח צדק.

בא בשו"ת גם עם הגאון הגדול המפורסם מוהר"ם בערלין אב"ד מוהיליב בספר „דרכי מרדכי". נמצא גם הספד על שאר בשרו ר' משה פיוויל פרידלנד מסלוצק־דווינסק אבי בית פרידלנד המפוארת בדווינסק־פטרבורג (נפטר תרט"ו) וקורא הוא עליו „הרב המופלג בתורה השלם במעשיו פאר עמנו הרם קרן משפחתנו" חתנו של ר' מרדכי פרידבורג היה הרב ברודנה אב"ד ראדושקביץ וסמארגון.

רבי מרדכי שיף

נולד בלייזובה (ליטא) לאביו הר״ר חיים צבי. למד בטלז, סלובודקה וזמן קצר בוולוז׳ין, בקבוץ בחורים ואברכים מצוינים אחר הישיבה הגדולה. נשא את בת הג״ר גרשון אב״ד וועגער. לא רצה מעודו לקבל רבנות. הגר לארה״ב וחבר ספר ,,עטרת מרדכי״ (סט. לואיס תרפ״ד). ,,מחקר מרדכי״ על שו״ע אה״ע הל׳ קידושין (סט. לואיס תרצ״ח). חבר אגודת הרבנים ומהרבנים החשובים בארה״ב.

רבי מרדכי גימפל יפה

נולד ברוז׳ינו בשנת תק״פ לאביו רבי דב בער יפה, מתלמידי הגר״ח, בהיותו צעיר לימים נכנס ללמוד כאביו בישיבת וולוז׳ין וקבל תורה מהגאון רבי איצל מוולוז׳ין.

התפרסם בלמדנותו בחריפותו ובאהבתו העזה לארץ ישראל שלמענה פעל רבות. בשנת תרמ״ח עלה ארצה והתיישב במושבה יהוד, שם למד ולימד תורה והשפיע לחיזוק התורה והדת במושבות ישראל המתחדשות.

חלק מחדושי תורתו נדפסו בארץ ישראל בה זכה לשבת רק מספר שנים. נפטר בחודש מרחשוון תרנ״ב.

רבי מרדכי זאב דזיקאנסקי

נולד בוולוז׳ין ולמד בישיבה הוואלאזינאית ונתגדל כלמדן מובהק. היה חתנו של התורני הנכבד ר׳ אביגדור מנקביץ מיקירי קובנה, ניהל אחר כך את ישיבת הר״ר הירשל לוויטאן (אור החיים) בסלובודקה — קובנה. כן הגיד שיעור למדני בחברת הש״ס בבית המדרש הישן שבקובנה בפני בעלי בתים למדנים. בא לאמריקה בשנת תרצ״ה. התישב בניו־יורק ושם נפטר בשנת תש״ז. חתנו היה הגאון הצעיר ר׳ שרגא רבינוביץ ממלא מקום אביו הגאון ר׳ חיים בתור ר״מ בישיבת טעלז.

רבי מרדכי זונדל רובינשטיין

נולד בחומסק בתרל״ה, למד בוולוז׳ין ובסלובודקה. לאחר נישואיו התיישב במולודוצ׳נה וסרב לקבל רבנות. עסק במסחר והצליח בעסקיו. היה גדול בתורה וספרא רבא. בהשפעתו נעשו תקונים חשובים בקהלה. ביתו פתוח לרווחה וכל הרבנים והאדמו״רים שעשו בעיר התאכסנו בביתו. חבר ספר ,,איש יהודי״ (רעיונות) ועוד. אהבתו לא״י היתה נפלאה. בימי המאורעות בא״י בתרצ״ז

כתב מאמר בו נבא הקמת מדינת ישראל. ובכל מאורע שארע בארץ ראה התקרבות הגאולה. נספה בשואה זקן ושבע ימים חתנו הרב הגאון ר' יהודה גולדמן מחשובי רבני שיקאגו.

בי משה לונדינסקי

בן הר"ר דוד, נולד בקנישין בתרכ"ג. עוד בילדותו הפליא כל רואיו ומכיריו בזכרונו הבלתי טבעי וראו בו שנועד לגדולות. ברוז'ינוי מסתופף בצל תורתו של האב"ד ר' שבתי וואלאך. בגיל כ"ב התחתן עם בת הגביר המפורסם בתורה ויראה ר' ישראל ניימאן בקנישין שרצה לעשותו לסוחר, אולם הוא נוסע לוולוז'ין והתקבל ע"י הנצי"ב למוסד האברכים המצוינים „כולל ברודסקי". שקידתו היתה מופלאה. בשלש השנים לא עזב את כתלי בית המדרש ולא בקר אפילו את אשתו ובתו היחידה. שמונה שנים ישב בוולוז'ין ושאב מתורתו של הנצי"ב.

לימים שלח ה„חפץ חיים" את חתנו ר' צבי לוינסון אל הנצי"ב לבחור ראש ישיבה לישיבתו, על פי הצעת הנצי"ב נבחר ר' משה לונדינסקי ואמנם חפץ ה' הצליח בידו. הרביץ תורה והעמיד תלמידים לאלפים, תחת חסותו של הח"ח, שנים רבות. ביחד עם חתנו ר' הירש עמד לימינו של הח"ח בניהול הישיבה ובעריכת אחדים מספריו המפורסמים וכל עניני הכלל. זכה גם להעמיד דור של רבנים גדולים מיו"ח: חתנו הגאון ר' אברהם ישראל משה סלומון מייסד וראש „בית אולפנא ללימוד ירושלמי" בירושלים, חתנו הרב הגאון ר' אברהם סחרוב הגאב"ד טרוקי, חתנו הרב הגאון ר' זלמן פליטניק אב"ד ור"מ ליוורפול. בנו הבכור זיסקינד הי"ד מחשובי וועקשנה, בנו השני הרב הגאון ר' נחמן דוד, מייסד ור"מ הישיבה הגדולה בגייטסהד, אנגליה. בנו הרב הגאון ר' מרדכי ר"מ בישיבת חפץ חיים בניו־יורק.

רבי משה סטאל

ב„תלפיות" שנה ה' חוברת א—ב (ניו יורק טבת תשי"א) מובא על פטירתו של האיש הנפלא ר' משה סטאל. ר' משה סטאל למד בישיבת וולוז'ין והיה ידוע שם בשם „העלוי מראצק" והיה חברו של הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק בישיבה והשתתף ב„בית הרב" ב„שבוע הבן" של מאיר (ברלין) בן הנצי"ב. בשנת תרנ"ו בא לאמריקה והתחתן עם בת הרב אברהם אבא הירשוביץ. נפטר בכ"ט בכסלו תש"ט.

רבי אהרן משה קיסיליוב

נולד בשנת תרכ״ו בן י״ח בא לוולוז׳ין. היה רב בבוריסוב (פלך מינסק) ובחרבין שם הדפיס את ספרו „משברי ים״ בשנת תרפ״ו, המכיל שו״ת עם גדולי התורה שבדורו.

רבי משה חיים קרובינסקי

נולד בוואלטשין (מחוז בריסק דליטא) בשנת תרכ״ד. למד במיר וולוז׳ין ובכולל האברכים בקובנה. נשא לאשה נכדת הרב ר׳ ברוך רב בילסק והתגורר בעיר זו מספר שנים („דור רבניו וסופריו״ ב׳).

ר׳ משה יצחק באקשט

נולד באושמינה. בן י״ב למד בישיבת וולוז׳ין והיה משומעי שיעוריו של הגאון ר׳ יצחק. התחתן אחר כך במיר שגם שם היתה קיימת ישיבה גדולה. הוסמך לרבנות על ידי רבי מרדכי זקהיים אב״ד פינסק. נטה אחר כך להשכלה מתונה. היה מורה בית לגמרא בבית הגבירים זוסמאן שבאוסטראה הווהלינית. ממוקיריו ומעריציו של ר׳ נחמן קרוכמאל והריב״ל (ר׳ יצחק לויזון) שבקרמניץ, שם שהה ר׳ משה יצחק תקופת זמן מסוימת וכן היה זמן מה בברדיטשוב, עם הקמת בית הספר לרבנים בזיטומיר נתמנה כמורה לתלמוד בבית חנוך זה, שימש שם בתפקיד זה עד להסגרו — בשנת תרל״ג. ר׳ משה יצחק נפטר בשנת תרמ״ב וידיעה על כך הובאה בשבועון העברי „המליץ״ שבשנה הנ״ל (מס׳ 24).

רבי משה מרדכי אפשטיין

נולד בבאקשט בשנת תרכ״ו. למד בישיבת וולוז׳ין והתפרסם שם בכינוי „העלוי מבאקשט״. השתתף במשלחת חובבי ציון שבאו לגאול את אדמת חדרה. בשנת תרנ״ג נתמנה לראש ישיבת „כנסת ישראל״ בסלובודקה והיה לאחד מגדולי ראשי הישיבה בדורנו. היה מגדולי הרבנים החרדים של ליטא והיה ממיסדי אגודת הרבנים. השתתף בכנסיה הגדולה של אגודת ישראל והיה חבר ב„מועצת גדולי התורה״. בשנת תרפ״ד יסד בחברון את הישיבה הגדולה ע״י חלק מתלמידיו בסלובודקה. לאחר המאורעות עברה הישיבה לירושלים.

עם כל אימי המלחמה, הגלות, רעב ויסורים לא הפסיק ממשנתו והרבה לחדש חדושיו שנתפרסמו בשם „לבוש מרדכי״ בארבעה חלקים (בתרס״א, תרפ״ט, תש״ו ובתש״ח).

רבי משה מרדכי הכהן שקופ

נולד בסמורגון בשנת תרמ"ב. למד בטלז אצל אביו הגאון רבי שמעון שקופ ובוולוז'ין. אחר חתונתו בתרס"ו המשיך ללמוד בכולל קובנה. בשנת תרפ"ב התמנה לר"מ בישיבת „שערי תורה" בגרודנה, ומלא מקום אביו כאב"ד ב„פערשטאט גרודנא". בפרוץ המלחמה עברה הישיבה לוילנא. רבי מ"מ הצליח להגיע לארה"ב והשתדל להציל את תלמידי הישיבה ולסייע ולהחזיק ביד אלה שהצליחו להמלט. היה גדול בתורה ובעל מידות נעלות.

רבי נח רבינוביץ

נולד בז'טל לאביו הר"ר ירחמיאל מיכל אב"ד טימקוביץ בשנת תקצ"ח (1838). עוד בילדותו הצטיין בכשרונותיו הנעלים. בגיל שלוש עשרה ידע על פה את שני סדרי הש"ס: נזיקין ונשים.

בישיבת וולוז'ין היה מתלמידיו האהובים ביותר של ר' יוסף דוב הלוי סולובייציק, וסיגל לו את דרך לימודו של מורו ורבו זה. כשהגר"ר יוסף דוב ס' עבר מוולוז'ין לסלוצק לשמש שם כרב אב"ד (בשנת תרכ"ה) לקח עמו את ר' נח הזיטלאי לביתו ושימש לו כעוזרו ברבנות. באותו זמן היה כבר ר' נח אברך מפורסם. עמד בחליפות מכתבים עם רבנים מפורסמים ביניהם הרב הגאון ר' חיים זלמן אב"ד מיר. בשנת תר"ל הוזמן לכהן על כסא הרבנות בטורעץ הסמוכה למיר. בתפקידו זה הצטיין והפליא גם בדרשותיו מלאות התכן וההיקף ובכח דבורו הנאה המרשים את כל שומעיו. בשנת תרל"ג נתמנה לרבה של קהלת סעלוב, הסמוכה לנובהרדוק, ובתר"ם עבר לטימקוביץ. בשנת תר"ן נתקבל כרבה של שאדובה, קהלה חשובה בפלך קובנה המפורסמת ברבניה הגדולים, ושם ניהל את קהילתו בהצלחה עד יום פטירתו בכ"א באלול תרס"ג. חבוריו: „מי נח", „תולדות נח" ו„התורה והצווה" נדפסו בווילנה.

רבי נחום מהורודנא

(המכונה ר' נחומקע) נולד בשנת תקע"ב בבייסגולה, היה שקדן מופלא והתפרסם בצדקותו הגדולה, בתמימותו ובאהבת חסד למופת. למד בוולוז'ין בתקופת רבי אליעזר יצחק.

כאשר בא לישיבה שאל אותו הגרא"י: „האם ידעת צורתא דשמעתתא" השיב לו ר' נחום: „אם אלמד בישיבת מורנו ואחסה בצל כנפי תורתך, מורי הקדוש, אדע צורתא דשמעתתא באר היטב". תשובתו הוטבה בעיני הגרא"י והוא נתקבל

לישיבה. היה חורת על לוח לבו כל דבר תורה ששמע מפי רבותיו, במיוחד היה משנן כל שמועה שנודעה לו בשם הגר"א או תלמידו הגר"ח מוולוז'ין. נפטר בה' בחשוון תר"מ. תולדותיו הועלו על ספר „תולדות מנחם".

רבי נפתלי צבי ריי"ף

נולד בבוברויסק לאביו הגאון ר' ישראל ריי"ף אב"ד זאגער. למד בוולוז'ין בתקופת רבי רפאל. בתרע"ג הוסמך לרבנות ומכהן בטלכאן. התחתן באותה שנה עם בת הגה"צ רבי אליעזר ישעיהו אולוביצקי אב"ד טלכאן. מאוחר יותר מכהן כסגן יו"ר אגה"ר בארה"ב ובכהונות צבוריות אחרות. מחשובי הרבנים בארה"ב.

רבי נתן נטע בויארסקי

מח"ס „נטע שעשועים".

רבי עזרא אלטשולר

נולד במיר בשנת תרי"ט לאביו השו"ב רבי יהודה לייב. למד במיר בוולוז'ין ובאיישישוק. היה גדול בתורה ובקי בפוסקים ראשונים ואחרונים. בשנת תרמ"ה היה רב קולטנאן, בתרס"א בוויינוטה, בתרצ"ה עלה לא"י והתגורר בכפר סבא. השתתף בקביעות במאסף „שערי ציון" בירושלים ועוד ומחבר ספרים שנשארו בכת"י ביניהם: „תקנת עזרא" על מס' תמורה והגהות על כל הש"ס. נפטר בח' אייר תרצ"ח. רשימות הערכה לזכרו פורסמו ב„שערי ציון", „היסוד" ו„הצופה".

רבי עקיבא סובוטניק

נולד באושמינה. היה חברו של הרב הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק בתקופת לימודיהם בישיבת וולוז'ין. היה חביב הנצי"ב ורבי חיים סולובייציק והתבלט כבר אז כעסקן ציבורי ודתי. השתדל באושמינה (עיר המחוז של וולוז'ין) לפתוח את ישיבת וולוז'ין אחרי הסגרה. היה רב בקאמין (ליד איוונץ) ספראסל וזאבלודובי (מחוז ביאליסטוק). הצטיין כדרשן גדול וציוני נאמן נפטר בשנת תרפ"ה.

רבי פנחס רוזובסקי

אב"ד פאלונקה (תרכ"ז תרמ"ו) ושווינציאן (תרמ"ו—תרס"ד). נולד בשנת תר"ג בניאשוויז. למד בישיבת וולוז'ין בשנת תר"ך ומספר שנים אחר כך והוא

נודע כאברך גדול בתורה. למד בישיבה בתקופת שני הרמי"ם: הנצי"ב ורבי יוסף דוב סולובייציק. הוסמך עוד לפני כן ע"י הגאון ר' יוסף אב"ד סלוצק, ברם דרך לימודו ודמותו הרוחנית היו לפי נוסח הנצי"ב. הצטיין גם כבלשן וידע גם לשונות המערב וכן סורית וערבית. כן היה בקי בחקירה דתית ובפילוסופיה העתיקה והחדשה וידע גם אלגברה והנדסה. חיבר כמה ספרים שבהם ביאורים לתנ"ך שו"ת וחדושים למסכתות הש"ס על דרך הפשט. כן חבר ספר על דרושי המקראות ובדברי חז"ל וכן חבור על כל כתבי הקודש על פי דרך הפשט וחוקי הלשון. היה עניו, צנוע ונחבא אל הכלים, שקוע תמיד בספרים וחכמי ווילנה ובראשם ר' מתתיהו שטראשון ור' שמואל יוסף פין הכירוהו והוקירוהו מאד ועמדו עמו בחליפות מכתבים. ספריו הנ"ל לא ראו אור הדפוס רק דברים מעטים מפרי עטו נדפסו בקבצים שונים ועוררו תשומת לב גדולה. ר' פנחס רוזובסקי היה חובב ציון נלהב פעיל באגודת חובבי ציון.

השתתף בקונגרסים ציונים אחדים וכן השתתף בוועידת היסוד של ה„מזרחי" בווילנה בשנת תרס"ב ובועידה שניה של הסתדרות חדשה זו שהתקיימה בתרס"ג בלידא. את דעתו החיובית על הציונות פרסם עוד בשנת תרנ"א (מובא בשיבת ציון של א. ו. סלוצקי) במאמר „וכפר אדמתו עמו".

רבי צבי הירש כהנא

משתייך ל„בית הרב" דוולוז'ין. היה גם גיסו של הגאון ר' זלמן סענדער כהנא שפירא אב"ד ור"מ במאלטש ובקרינקי. למד בישיבת וולוז'ין וממקורביו של הנצי"ב שם. אשתו לאה היתה בת הרב יעקב שפירא נכדת הגאון ר' חיים הוואלאזינאי. התגורר אח"כ מספר שנים בפירט (פיורדה) בבווריה שבגרמניה. עלה אח"כ לארץ ישראל והתיישב ברחובות. חיבר בא"י ספר „אמרי צבי" (ווילנה תרנ"ח) חלק ב' על מסכת סנהדרין. בהקדמתו לספר: „ויזכני ה' לבוא אל המנוחה והנחלה רחובות וירחיב ה' לנו ברחבות. הגר"ר שפירא כותב עליו בהסכמתו לספר „הכרתיו עוד בימי בחרותו בהיותו לומד באולפנא רבתא וולוז'ין. הג"ר חיים ברלין קורא אף הוא עליו „שאר־בשר זקני". והגאון ר' זלמן סענדער הנ"ל כותב עליו: „שארי וידיד נפשי".

רבי צבי הירש לוינסון

נולד בשנת תרכ"ג לאביו ר' חיים מיכל ב"ר יהושע תושב וולוז'ין, ונתפרסם בכשרונותיו במידותיו ובעדינות נפשו. בהיותו בן כ' בא ללמוד בראדין והח"ח

שם עינו עליו ובחר בו כדי ללמוד עמו ענינים שהיו קשורים בהוצאת ספרו „משנה ברורה".

בחשוון תרמ״ה נשא את בת הגה״צ בעל ה„חפץ חיים״ ומאז ניצב על ידו כל העת והיה קרוב ללבו ולפעולותיו. תולדות חייו קשורים בקשר הדוק עם תולדות חותנו הגדול כאדם שליווהו מקרוב זמן ממושך (עיין בתולדות ה„חפץ חיים״ להרב מ. מ. ישר).

רבי צבי הירש ליפמאן

(בהגאון הצדיק ר׳ שמעון לייב אב״ד איהומען). היה מפורסם כבעל כשרונות מופלאים כבעל שכל חד ובעל תפיסה מהירה ונוסף לזה בעל זכרון כביר. היה רב בקרייזבורג (לאטביה) ואח״כ אב״ד איהומן, מקום שם כיהן לפנים כרב אב״ד: אביו הגה״צ רבי שמעון לייב הנ״ל. ר׳ צבי הירש נטה לציונות כקרובו הג״ר פנחס רוזובסקי אב״ד שוונציאן שכאברכים למדו שניהם בצוותא בניאשוויז.

רבי צבי הירש נורוק

נולד ברוסייני והצטיין בכשרונותיו. אחרי חתונתו עם בת הרב הגאון רבי אליעזר ליפמאן ליכטנשטיין רב טוקום (לאטביה) הסתופף בישיבת וולוז׳ין ויצק מים על ידי הג״ר יוסף דוב סולובייציק, ועמד לצדו בעת המחלוקת הידועה עם הנצי״ב.

בשנת תרמ״ב נהיה לרב בהזנפוט, בתרנ״ט במיטוי, בשנת תרס״א הצליח במבחן קבלת תעודות כושר לרב מטעם ובהסכם פרנסי הקהלה נהיה גם לרב רשמי. הרצ״ה נורוק קבל כתב רבנות להיות אב״ד שאבלי, כממלא מקומו של הגאון רבי יוסף זכריה שטרן (ולהיות רב רוחני דתי ורשמי „מטעם") אבל לא הסכים למנוי זה.

רצ״ה נורוק הצטיין כבקי, כדרשן מפורסם וכעסקן רב פעיל בעניני דת וצבור. עם גזירת המלכות לקיים את היום הראשון בשבוע ליום מנוחה רשמי, רצו סוחרי מטוי לפתוח חנויותיהם ובתי מסחרם בשבת, והוא הניעם מכך בדברים נרגשים. ביתו היה פתוח לרווחה לכל נדכא ומר נפש. בימי המהומות של שנת 6—1905 היה אומר ווידוי עם מומתים יהודים רבולוציונרים. מלאכה זו דיכאה את רוחו, וגם השפיעו על בריאותו הגרושים של יהודים מפלך קורלנד. נפטר בשנת תרע״ג. (לפי „הזמן" תרע״ג מס׳ 44).

רבי צבי הירש ראזאנסקי

בן הרב ר' נחמיה. למד בטלז בבית המדרש הג' והגיד שם שעור גפ"ת לפני בחורים בעומק הלכה. בהיותו בן י"ט הוסמך להוראה בלמדו בוולוז'ין ע"י הנצי"ב. למד גם בסלוצק אצל הגריד"ס. השתקע בווילנה, לאחר זמן עבר לארה"ב וכהן כרב בויניפעק ואח"כ ביוטיקא. חזר לווילנה לקחת את רכושו וספריו, ובהיותו בווילנה הוציא לאור את ספרו „צבי וחמיד" (תרע"א). היה שאר בשר להגאון המפורסם החסיד ר' לייב מקלם וש"ב להרה"ג צבי הירש ווארפיאנער מקלם. מצד אמו היה ממשפחת הצדיק והמקובל ר' הירש זאגרער. יחוס משפחתו ותולדותיו בהקדמה לספרו הנ"ל.

רבי צבי חיים עפשטיין

נולד בת"ר בסלוצק. תלמיד הגריד"ס בוולוז'ין והיה מכונה „העלוי השחור". הוסמך להוראה ע"י הנצי"ב וריד"ס. התחתן עם בת הנדיב שמעון אייזיק בלוך (מגזע הגה"צ ר' חיים באקשט).

אחרי חתונתו התיישב בבאקסט יסד שם ישיבה והרביץ שם תורה שלא על מנת לקבל פרס. בניו: הג"ר משה מרדכי והר"ר אפרים. השאיר הרבה חד"ת בהלכה (ומובאים גם בספר „לבוש מרדכי") היה מפורסם כלמדן וכל ימיו הקדיש להרבצת תורה נפטר בכ"ט באדר תר"ס. חתנו היה הרב הצדיק ר' נפתלי הרץ הוטנר רב איישישוק.

רבי רפאל יצחקין

למד אצל אביו הרב ר' חיים יוסף דומ"צ דאמציסלאב. מפורסם עוד בילדותו בכשרונותיו הנעלים. לומד בישיבת וולוז'ין מספר שנים וסמוך על שולחן חותנו הגביר התורני ר' אריה לייב שפטל שבפלך צ'רינגוב (נכד ר' שמואל אב"ד אחרון בווילנה). היה בקי בכל מקצועות התורה. הוסמך להוראה מהגאונים ר' יצחק אלחנן אב"ד דקובנה, ר' אליהו חיים מיזל אב"ד לודז ור' הלל מיליקובסקי אב"ד אמציסלב וכולם הפליגו בשבח גדלותו התורנית. קבל בשעתו כתב רבנות מסוויסלוץ שליד ביאליסטוק, היה כבר מוכן לכך, בינתיים נפטר חותנו ונשאר שם כיורש ואפוטרופוס נכסי חותנו והאחוזות המרובים של חותנו שבסביבת צרניגוב. ר' רפאל יצחקין סימל דמות של גביר למדן, „תורה וגדולה במקום אחד". מחנך בניו לתורה וליראת שמים. היה מחותנם של הגאונים ר' בצלאל משה לוריה אב"ד סובאלק ור' שבתאי וואלך מרוזינוי. למרות טרדותיו בעסקיו התפנה וראה עיקר בלימוד התורה. היה גם צנא מלא ספרא בעברית ושפות אירופאיות אחרות.

כשהחפץ חיים קבע אכסניתו בסנובסק לא רחוק מהומל ור' ברוך בער בקרמנציג תמך בהם הרבה. היה איש רודף צדקה וחסד ויתן מעשר מרכושו בצנעה ובסתר.

אחרי המהפיכה הסובייטית החרימו את כל רכושו. היתה לו אמנם וויזה לנסוע לארץ ישראל, אבל מחלתו הפתאומית מנעתו מכך. לאחר סבל של שנים אחדות שבק חיים לכל חי בכ"ד באדר ראשון תרצ"ב. נשארו ממנו הרבה חידושי תורה בהלכה ובאגדה, וגם שו"ת עם גאוני גדולי הדור שהיה איתם במשא ומתן. הודיע על פטירתו שאר בשרו הרב מנחם מענדל זלמנוביץ מו"צ ווילנה בשבועון הווילנאי החרדי „דאס ווארט" מס' 39.

רבי שאול בנימין קרליץ

בן הר"ר יהודה לייב הכהן קרליץ. למד בוולוז'ין בימי הג"ר יצחק מוולוז'ין. היה רב בזלודוק ורדושקביץ עלה לארץ ישראל והשתקע בירושלים. פעל למען הישיבה „עץ חיים". נטל חלק בפולמוסים שהיו בירושלים בתקופתו. יצא כשד"ר לטובת ישיבת „עץ חיים" לחו"ל ונפטר בנכר בעיר אומסק שבסיביר בשנת תר"ם. חתנו היה הרה"ג ר' חיים הירשנזון מירושלים מח"ס חשובים. אחיו הם: הגאון ר' משה יואל הכהן גוריון בעל „ראשי בשמים" אב"ד אניקטש. הר"ר משה הכהן דומ"צ דווינסק והר"ר מאיר שלום רב מגרש־חדש בדווינסק ואח"כ בווילנה.

רבי שבתי ברלין

דיין ומו"צ בסוחובולה (מחוז סוקולקה, פלך גרודנה), אחד מצאצאי משפחת ברלין המיוחסת שאליה השתייך הנצי"ב מוולוז'ין. ר' שבתי למד אף הוא בוולוז'ין ונשא אשה מהעיירה ומלא בה תפקיד מורה הוראה. ר' שבתי מתואר כנקי כפיים ובר לבב מצניע לכת עם אלוקים ואנשים, צנוע ונחבא אל הכלים, זקנו לבן, עיניו כשני מאורות מפיקים אהבה וחיבה לכל הנברא בצלם. ומביעים חסד ורחמים. חבר ספר „מעט דבש" שיצא לאור בוואַרשה.

אחד מנכדיו של ר' שבתי ברלין היה הסופר העברי הידוע מר יוסף הפטמן חבר מערכת הצפירה (ואחר כך עורכו) חבר מערכת ה„מאמענט" ובתקופתו האחרונה בארץ ישראל עורך העתון היומי „הבקר" תל אביב.

רבי שלום שכנא גאטמאן

נולד באורלה היה תלמיד ישיבת וולוז'ין בתקופת הגאון ר' יצחק אב"ד ור"מ קארלין. גר אחכ בקרמנצוג ונהיה סוחר אמיד. עלה לארץ ישראל בשנת

תרנ"א השתקע בירושלים ושם מנוחתו כבוד בשנת תרנ"ח („חבצלת" תרנ"ח מס' 17).

רבי שלמה גלובייניציץ

נולד בשנת תרכ"ט. בן י"ד בא לוולוז'ין ולמד שם שנתיים (תרמ"ב—תרמג).

רבי שלמה פוליאצ'ק

נולד בכפר סינצינץ (פלך גרודנא) לאביו הר"ר יוסף. למד בילדותו במויצ'יט, משם נשאר תוארו לדורות כ„העלוי ממיצ'ט", למד בסלונים ואח"כ בנובהרדוק. כשרונותיו הפליאו את כל רואיו והיה לשיחה ולפלא. בשנת תרמ"ט והוא בן י"ב בא לוולוז'ין והפליא את ראש הישיבה הנצי"ב בידענותו ובכשרונותיו. התחבב על הגרח"ס וזכה להערכתו בכל שנות חייו. אחר סגירת הישיבה עבר לסלובודקה, שהה בה זמן קצר, ועבר לבריסק ללמוד לצדו של הגרח"ס. מבריסק עבר ללמוד בקבוץ ר' חיים עוזר גרודזנסקי בווילנא. בן כ"ד נשא אשה וסרב לקבל רבנות אפילו מקהילות חשובות ביותר שהפצירו בו והציעו לו את כס הרבנות.

בהיותו בן כ"ב נתמנה לכהן כראש ישיבה בישיבתו של ר' יצחק יעקב רייגס בלידא ושמש בה תשע שנים. אח"כ גלתה הישיבה לרוסיה ועמה גם רבי שלמה שהמשיך להרביץ תורה ולשאת עולה של הישיבה בנדודיה המרובים עד להסגרה.

עם הסגר הישיבה עבר לביאליסטוק ובשנת רפ"ב עבר לארה"ב לכהן כר"מ בישיבת ר' יצחק אלחנן במשך שש שנים עד להסתלקותו בכ"א בתמוז תרפ"ח. חלק מחדושיו נדפסו בארה"ב בשם „חדושי העלוי ממייצ'ט".

רבי שלמה דוד כהנא

נולד בתרכ"ז ביאנובי (פלך קובנה) לאביו. בא לישיבת וולוז'ין בשנת תרמ"ו ושהה בה שנתיים. נודע בישיבה כ„המתמיד מיאנוב" ויצק מים על ידי הנצי"ב ור' חיים סולובייציק. הם קרבו אותו וראו שעתיד הוא להיות רב ומנהיג דתי בישראל. למד אח"כ בקובנה במחיצת הגאון ר' יצחק אלחנן. היה חתנו של הגאון ר' שמואל זיינוויל קלפפיש „ממלא מקום" הרב בוורשה, ומשמש לפניו בהוראה מתוודע לגדולי התלמידי חכמים מסב אליו תשומת לב לומדי וורשה, פעיל כביר אז בחיים הדתיים הצבוריים שבעיר־גדולה זו. נהיה מקובל אף בחוגי החסידים ועוד בימי חותנו נהיה מו"צ רשמי בקהלת וורשה, תפקיד שמילא בהצלחה קרוב לחמישים שנה. עד בוא השואה על הקהילה הקדושה המפוארה

הזאת. בשנת ת״ש הצליח לברוח מיד הנאצים ולעלות לארץ ישראל. היה רבה של ירושלים העתיקה עד לנפילתה. שקד על תקנת עגונות ובשל כך נתכנה „אבי העגונות״. נפטר בירושלים בכ״ח בכסלו תשי״ד.

רבי שלמה זלמן שך

פרסם בדפוס חוברת „אמרי שלמה״ שהדפיס בשנת תרכ״ו בפפד״מ. בשער בספר התורני הנ״ל מוסר לנו „כי לקטתי לקט בתורה ובנביאים פסוקים שאינם מובנים על פי הפשט ובארתי בהם דברים נכונים וישרים״. הוא כותב שם על עצמו שהיה מתלמידי ר׳ יצחק ז״ל מוולוז׳ין. כפי הנראה תורני זה יצא את ליטא והתגורר בארצות המערב שם קיבל הסכמות ומכתבי הערכה על ספר זה.

רבי שלמה מרדכי ברודנה

נולד בשנת תקצ״ב בסמורגון לאביו ר׳ אליהו לייב (תקע״ו—תרנ״ג) שהיה סוחר נכבד בעיירה זו ולאמו בת הרב המופלג ר׳ אריה לייב פרידבורג ואחות הגאון ר׳ מרדכי בעל המחבר שו״ת „דברי מרדכי״.

בגיל י״א היה תלמידו של הגאון ר׳ ראובן הלוי לוין, שהיה אז אב״ד באיליה הסמוכה לסמורגון. בגיל י״ב בא לישיבת וולוז׳ין בימי הגאון ר׳ יצחק אב״ד ור״מ שם. בזמנו התחילו להשמיע שיעורים לראשונה שני חתני הגרי״ץ: רבי אליעזר יצחק פריד ורבי נפתלי צבי יהודה ברלין (תר״ו—תר״ז).

זמן מה לומד ר׳ שלמה בעיירת הפרושים אישישוק. חוזר לעיירת מולדתו סמורגון, אשתו (בת נכבד ממינסק ר׳ יצחק אייזיק לבית דובקין) עוזרת לו בעסקי מסחר והוא יושב באהלה של תורה ומתרכזים סביב לשיעוריו החריפים בש״ס ומפרשים, אנשים למדנים בבית המדרש במקום. כשנפתח קו הרכבת (ליבוי — רומני) דרך סמורגון ועיירה זו נהפכת לעיר מסחר, היה ר׳ שלמה מרדכי סוכן סניף בנק קאניגסברגאי ונחשב לאחד האמידים שבעיירה.

בהווכחו כי עניני המסחר מטרידים ומפריעים לו בלימודיו, נענה להפצרת קהילת ראדושקביץ והיה לרבם ומורם כעשר שנים. בשנת תרמ״ח היה לרב בשטוביץ ופעל שם כארבע עשרה שנה. בשנת תרס״ב התפטר מרצונו הטוב מהרבנות בשטוביץ, חזר לעיירת מולדתו סמורגון והתיישב שם „כבעל בית״ פרטי ושם בלה ימי זקנותו.

נפטר בכ׳ בתמוז תרס״ט והערכה עליו פורסמה בעתון העברי „הד הזמן״ שהופיע אז בווילנה (שמו נזכר גם ב„כוכבי בקר״, למע״כ נשיא המדינה מר זלמן

שז"ר, אשר שטויבץ היתה עיר גדולו וחנוכו והוא הכיר את הרב ברודנה מקרוב מימי ילדותו בעיירה זו). ר' שלמה מרדכי השאיר אחריו בכתובים: חדושי תורה בהלכה ובאגדה ודרשים והספדים. שנה לאחר פטירתו הדפיסו שני בניו: ר' מאיר ור' שלמה זלמן חלק מכתבי אביהם בשם „אהל שם" בשני חלקים: חלק א' בהלכה ובפלפול עם באורי סוגיות; חלק ב' באגדה, בדרושים, באורי כתובים ומאמרי חז"ל תמוהים.

בספרו משתקף ר' שלמה מרדכי כבעל מוח אנאליטי חריף ושנון, פיקח בעל הכרה עצמית מיוחדת ובעל קו מיחד משלו בהשקפתו ובנקודת מבטו על החיים. בסגולות אלו הושפע משני מוריו: הגרי"ץ וראי"פ בישיבת וולוז'ין וכן מרבו הקודם הגאון ר' ראובן הלוי לוין, שהיה תלמידו של הגאון השנון והמבקר הנפלא רבי מנשה מאיליה.

רבי שמואל מוהוליבר

אבי אביו רבי יוסף גר בדווידהורודוק (פלך מינסק) והיה תלמידו של הג"ר חיים מוולוז'ין לפני יסוד הישיבה באופן רשמי (תקס"ב—תקס"ג) ונפטר בתר"ז בעיירה הנ"ל.

ר' שמואל מוהילובר נולד בתקפ"ד בגלובוקי (פלך ווילנה) לאביו רבי יהודה לייב. בן י"ח בא לוולוז'ין (בתר"ב) והרמי"ם בישיבה היו: הג"ר יצחק אב"ד ור"ם וחתנו הג"ר אליעזר יצחק (פריד) — ר"ם משנה.

ר' שמואל מוהילובר היה כבר אז גדול ומפורסם בתורה. כעבור חצי שנה קבל מהרמי"ם סמיכה. בשנת תר"ח נתמנה לרב בגלובוקי עיירת מולדתו; בתרי"ג היה לרב אב"ד בשאקי (עיירה מחוזית בפלך סובאלק); בשנת תר"ח נתקבל לפי המלצות ר' יצחק אביגדור אב"ד קובנה בתור רב אב"ד בסובאלק (במקום הגאון הגדול ר' יחיאל העליר בעל שו"ת „עמודי אור") אח"כ נתמנה לרב אב"ד בראדום — עיר פלכית בפולין הקונגרסאית, ובשנת תרמ"ג נתקבל לאב"ד בביאליסטוק, מקום שם כיהן פאר כרב העיר חמש עשרה שנה ושם מנוחתו כבוד. נפטר בי"ט בסיון תרנ"ח.

הר"ר שמואל מוהילובר זכר לתמיד „חסד נעורי" — שבתו בישיבת וולוז'ין. עמד גם אח"כ ביחסים הדוקים ורצופים עם רמ"י ומנהלי הישיבה ביחוד עם הנצי"ב שהכירו מקרוב, כשהנצי"ב היה סמוך על שולחן חותנו הג"ר יצחק האב"ד והר"ם הראשי, ושקד באהלה של תורה. באותה עת למד גם הג"ר אליהו חיים מייזל בישיבת וולוז'ין. שני האישים המפורסמים האלה היו שכנים לאכסנית

המגורים וללימודים גם יחד. השני כהראשון נהיה אף הוא כאחד המאורות הגדולים בישראל בשמשו באב"ד בקהילות גדולות בליטא ובפולין, ואחרון אחרון בקהילת לודז' הגדולה, השניה אחרי ורשה בגודל אוכלוסיתה. שני האישים המפורסמים האלה נפגשו יחד במישור הרבנות, ההנהגה הדתית והעסקנות הציבורית, כל אחד מהם פעל גדולות ונצורות לפי תכונותיו הנפשיות האישיות.

ר' שמואל מוהילובר היה מראשוני חובבי ציון ומאישיה הדגולים, שליווה פעולותיה בכשרונותיו ובמעשיו הרבים. הוא נפטר בביאליסטוק בשנת תרנ"ח.

רבי שמואל סלאנט

נולד לאביו הרב ר' צבי בעיירה ע"י ביאליסטוק בשנת תקע"ו וגדל בסלאנט. היה חתנו של הג"ר שמעון הזרחי ובזווג שני חתן הגה"צ ר' זונדל מסלאנט. בשנת ת"ר עלה לירושלים והיה רבה של העיר במשך שבעים שנה עד פטירתו בגיל תשעים וארבע. ר' שמואל סלאנט נמנה עם גדולי הרבנים בדורו ובלט באישיותו בצדקתו ובקומתו הרוחנית.

רבי שמואל פריד

נולד בוולוז'ין בשנת תרכ"ט. היה מו"צ ווילנה נספה בשואה.

רבי שמואל חיים יאנשטוק

נולד תרי"ז בשטוצין (פלך ווילנה) עוד בילדותו הצטיין בכשרונות עלויים שקדן וירא שמים למד בישיבת וולוז'ין ועוד ישיבות בליטא. הסתופף ב„כולל" האברכים הפרושים בקובנה והוסמך להוראה ע"י הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור אב"ד קובנה. ראה יעודו בחיים כר"ם לבחורי חמד צעירים. כשישים שנה הרביץ תורה ברבים מזה יותר מחמישים שנה ר"ם בישיבת „עץ חיים" לצעירים בקובנה, בבית המדרש של החייטים. היה דואג לתלמידיו בחומר וברוח עוקב אחרי התפתחותם ודרכם בחיים. העמיד אלפי תלמידים ביניהם רבנים וגדולי תורה מפורסמים, שדמותו הרוחנית נשארה חרוטה בלבבם לכל ימי חייהם. נפטר בא' באייר תרצ"ז וקהל גדול בקובנה ובסלובודקה ואלקסוט הסמוכות, השתתפו בהלוויתו גדולי רבני ליטא שהיו בעבר תלמידיו הספידוהו ונשאו את ארונו.

הסופר העברי הידוע מ. בן אליעזר בן עירו שטוצין וגם תלמידו בקובנה פרסם מאמר הערכה לזכרו של הרב שמואל חיים יאנשטוק בעתון היומי „הארץ" שבתל-אביב.

רבי שמואל יעקב רבינוביץ

נולד בתרי"ט לאביו ר' דוב רב שוקיאני, פופוליאני ושווקסנה (נפטר בכ"ה שבט תר"ד בגיל מ"ה ובנו ר' שמואל רק בן חצי שנה). חבר: ספר „המזכיר" וקונטרס „באר יעקב" ו„משפטי שמואל" למד בוולוז'ין בשנת תרל"ה ומזכירו הרב אברהם זקהיים בספרו „נטעי איתן".

רבי שמואל צבי גליק

נולד בריגה בשנת תרמ"ד. תלמיד ישיבת וולוז'ין בתרנ"א עד הסגירה. הוסמך להוראה ע"י הגאון ר' משה שפירא אב"ד ריגה. היגר לארצות הברית רב בקהילות שונות ו„בתפארת ציון" שיקאגו. התפרסם בתרגמו את ה„עין יעקב" לאנגלית. בשנותיו האחרונות עלה לארץ והשתקע בתל־אביב ונפטר בדמי ימיו בשנת תר"ץ. חידושי תורה מהרב גליק פורסמו בירחון התורני „שערי ציון" שבירושלים.

רבי שמואל משה שפירא

בן הגאון רבי אריה לייב אב"ד קובנה. למד בישיבת וולוז'ין בהתחלת כהונתו של אחיו הגאון רבי רפאל שפירא כר"ם משנה במקום. מילא אח"כ רבנות אחיו רבי רפאל בבוברויסק (לפני כן היה אב"ד בקורשאן פלך קובנה).

רבי שמחה זעליג ריאר

התמסר להוראה ולרבנות היה מחברי „הכולל הברודסקאי". רבי חיים סולובייציק הוקירו בשל צדקתו ישרותו, למדנותו וכוחו הגדול בהוראה, תוך מיזוג למדנות עם הכרעות בהלכה. כשרבי חיים מילא מקום אביו הג"ר יוסף דובער סולובייציק בתור אב בית דין בבריסק דליטא, לקח רח"ס את ר' שמחה זעליג אליו ומנהו בראש „בית הדין" שלו ועל פיו נחתכו עניני ההוראה והפסקים מ„בית הרב" דבריסק.

כשנוסד בית המדרש „דאנשי משמורים" בבריסק, קיבוץ תלמודי של בחורי ישיבות מוכשרים ומעולים היה ר' שמחה זעליג מגיד השיעור (עד גלות יהודי בריסק בתרע"ה). ר' שמחה זעליג המשיך גם כראש בית דין בתקופת הגאון רבי יצחק זאב סולובייציק כאב"ד בריסק. נספה בשואה ביחד עם בני בריסק, כשהוא עטוף בטלית ותפילין ובראש מורם הלך בראש הקהילה היהודית של בריסק למחנה ההשמדה הגרמני. חד"ת משל ר' שמחה זעליג מו"צ בריסק דליטא,

מובא בספר „אפיקי ים" של הגאון ר' יחיאל מיכל רבינוביץ הסלוצקאי אב"ד שטוצין (נדפס בשנת תרצ"ה) וכן בספר „גבעות עולם".

רבי שמחה ציפקביץ

נולד לאביו ר' מאיר בשנת תרל"ו בנוביגרוד. למד בלומזה והיה מתמיד גדול. למד גם בכולל האברכים בקובנה, בוילנא, בגרודנא ובוולוז'ין בתקופת רבי רפאל. בשנת תרע"ד הגר לארה"ב והיה רב בברונקס. היה ירא וחרד ומדקדק במצוות ובעל הוראה מעולה. נפטר בשנת תש"ח.

רבי שמעון שקופ

נולד בתר"כ בטורעץ. בהיותו בן י"ב למד במיר, וקבל ראשית השפעתו מהגאון רבי חיים לייב טיקטינסקי. משם עבר לוולוז'ין ולמד שש שנים במחיצת הגרח"ס טרם היותו לר"ם רשמי בישיבה, כחתן הג"ר רפאל. כבר בישיבה החלה להתפתח שיטתו המיוחדת שהקנתה לו שם עולם והנושאת גם את שמו כ„שיטת ר' שמעון".

בשנת תרמ"ד והוא רק בן כ"ד שנה נקרא ע"י דודו הג"ר אליעזר גורדון לכהן פאר בישיבת טלז ופעל בה לברכה י"ח שנים. שיטתו שהחלה מתגבשת, והשלטת בספרו „שערי יושר", ריכזה סביבו את גדולי התלמידים שנהרו מכל רחבי ליטא להתבשם מהניחוח החדש.

בשנת תרס"ג עבר לכהן כר"מ בישיבת מאלטש אחר צאת הגאון רבי זלמן סנדער כהנא שפירא לקריניק. בשנת תרס"ז נבחר לרבה של ברייסק ויסד בה את ישיבתו הגדולה. בשנת תר"פ החל לנהל את הישיבה הגדולה „שערי תורה" בגרודנא, תחנתו האחרונה בה הוסיף להתפרסם ועמה נשאר קשור שמו כאחד מגדולי ראשי הישיבות בתבל. תלמידיו לאלפים פזורים בכל רחבי תבל ונושאים את שמו בהערצה עד היום.

עם פרוץ השואה הנוראה בשנת ת"ש עקרה הישיבה ותלמידיה נמלטו לוילנא, ר' שמעון בגילו לא היה יכול להצטרף וראה בעיניו את התמוטטות עולם התורה שבנה בעמל במשך שנות חייו. נפטר בט' במרחשוון ת"ש.

רבי שמעון אמוראי

בן ר' מאיר הכהן. חניך ישיבת מיר וולוז'ין רב קונוטופ (פלך צרניגוב) רוסיה. בשנותיו האחרונות רב בתל אביב מלומדי ביהכנ"ס הגר"א מחבר ספר „נחלת שמעון" נפטר בכ"ד בשבט תשט"ו ומנ"כ בתל אביב.

רבי שמעון מרדכי דובינסקי

נולד בוולוז'ין לאביו ר' ישעיה השתייך למשפחת הגאון ר' חיים. למד בישיבת עיר מולדתו, לאחר נישואיו עם בת סמורגון ישב בישיבה בסמורגון מספר שנים. חבר ספר „שם משמעון" על מסכת ערובין. ספר זה זכה לתפוצה גדולה בחוגי הרבנים והישיבות. הדפיס בשנת תרס"ה ספר „מאמר מרדכי" ביאורים וחדושים על מסכת בבא־קמא ולבסוף דרושים בנויים על מדרשים, אגדות חז"ל ותמוכים ביסודות המוסר והתוכחה (ווילנא תרס"ה).

הסכמות חמות על ספריו מהגאונים: ר' אליהו ברוך קמאי אב"ד ור"ם מיר, רבי יחיאל מיכל עפשטיין בעל ערוך השולחן אב"ד נובהרדוק ורבי יצחק יעקב ריינס אב"ד לידה. הכין לדפוס ספרו על מסכת בכורות אולם לא הספיקו להדפיסו.

הרב דובינסקי שימש זמן מה כר"ם בישיבה החדשה שהג"ר משה אביגדור עמיאל פתח בשנת תר"ע בעיר רבנותו (הראשונה) שוונציאן, והתקיימה בעת היותו שם רב אב"ד (עד תרע"ג). כפי הנראה הרב דובינסקי עקר במלחמת העולם הראשונה לפנים רוסיה כפליט מלחמה ושם שבק חיים לכל חי.

רבי שמריהו לייב הורביץ

נולד בשנת תרל"ב בגריווא (לטביה) למד בוולוז'ין ובאיישישוק. בשנת תרס"ח עבר לארה"ב וחבר ספרים חשובים. מרבני בלטימור.

רבי שמשון פרסקי

אב"ד טראב ומו"צ. חבר ספר „זכרון שמשון" ובנו ר' שמעון מיכל „רב מטעם" בוולוז'ין.

רבי שניאור זלמן הרשוביץ

נולד בווילנה בשנת תקפ"א לאביו הר"ר אברהם. למד בישיבות המקומיות ביחוד בישיבת רמיילעס וכן למד תקופת זמן בישיבת וולוז'ין בהיותו סמוך על שולחן חותנו באנטיקוליה (פרבר ווילנה). התקרב אל הגאון ר' ישראל סלנטר אבי תנועת המוסר, והיה רושם את דברי דרשותיו ברבים. בהסכמתו של הגרי"ס הוציאם לאור בשנת תרמ"ג בשם „אבן ישראל". באותו זמן שימש כבר הרב הרשוביץ ברבנות לפני כן ברוגובה ואח"כ בקהילת גולדינגן (לאטביה).

ספר זה מכיל עשר דרשות משל הגרי"ס והינו למעשה הספר הראשון של תורת הגרי"ס המעמיד אותנו על דמותו הרוחנית של הגאון ר' ישראל סלנטר

מחולל שיטת המוסר. הספר זכה למספר מהדורות ונוספו לו במרוצת הזמן תוספות שונות מתורת הגרי״ס והמו״ל הג״ר שניאור זלמן, שצירף מספר שאלות ותשובות בינו ובין שני הגאונים ר׳ יוסף שאול נטנזון אב״ד לבוב (בעל „השואל ומשיב״) ור׳ יו״ט ליפמאן היילפרין, אב״ד ביאליסטוק (בעל ה„עונג יום טוב״) וכן דרשותיו והדרן גדול במסכת נזיר. השאיר בכת״י הרבה חד״ת בכל מקצועות התורה. חתנו היה הג״ר חיים יוסף גרין אב״ד גרובין (לטביה).

רבי שניאור זלמן פינס

הג״ר שניאור זלמן פינס אב״ד סויסלוץ, אבי הג״ר אהרן קוטלר חניך ישיבת וולוז׳ין ממשפחה רמת יחס, אביו הג״ר משה פינס ממינסק ואמו ממשפחת ה„קרן אורה״ ו„המשכנות יעקב״ מקארלין.

פרק ל

בנותיה של ישיבת וולוז׳ין

א. הישיבה בסלונים

לפי צביונה ומגמת מייסדיה לא היתה ישיבת סלונים טיפוס של ישיבה מרכזית גדולה, נוסח וולוז׳ין ומיר בשעתן, או כעין הישיבות המחודשות האחרות שבליטא וזאמוט בימינו — אלא כישיבה בינונית, מסודרת ומודרגת לכמה כיתות לבני התורה בגיל הרך, החל מלימוד גפ״ת בשלב נמוך ועד להקניית הדרכה להשתלמות עצמאית בלימוד הגמרא והראשונים, במסגרת ובצביון הפלפול והחידוש, המסייעים לבירור וליבון יסודות הסוגיות, לפי אופן הסדרתם של גדולי האחרונים.

לזכותה של ישיבת סלונים יש לזקוף במיוחד את החדרת לימוד התורה בחוגים הבינוניים של נקודות ישוב יהודיות רבות בתחום המושב שברוסיה, ויתירה מזו את צביונה התורני המובהק של סלונים גופה. החינוך התלמודי היסודי שקיבלו התלמידים המוכשרים והשקדנים בישיבה זו, הספיק במידה נאותה לכל אלה ששאפו להשאר חובשי בית־המדרש במקומות תורה מובהקים שבעיירות ה„פרושים״, או בישיבות וולוז׳ין ומיר המרכזיות. ברם, גם אלה שלא המשיכו אחר כך לשאת בעול לימוד התורה ונשתקעו בעיירות ליטא, הרי האופי התורני כבר היה טבוע במהותם ובנפשם ונשארו תלמודיים בכל הליכותיהם ובמשאם־ומתנם, נוסח אנשי „חברת ש״ס״ שהתקיימו בכל עיר ועיירה בכל בית־מדרש וקלויז.

לפי התאריך הרשמי, שנרשם לזכרון בפנקס הישיבה בסלונים, נוסדה ישיבה זו בשנת תקצ״א. אולם, לאמיתו של דבר מתחילות תולדותיה של ישיבה זו במועד מוקדם יותר, בשנת תקע״ה לערך, אותה שנה בה נוסדה ישיבת מיר. יסודה של ישיבת סלונים נבע גם הוא מהשפעתה והשראתה של ישיבת וולוז׳ין. ידוע הוא מכתבו של הגאון רבי חיים מוולוז׳ין, שעורר ליסוד ישיבות ובתי־אולפנא לבני

הנעורים, וסלונים היהודית, הנתונה להשפעת האסכולה התלמודית מיסודו של הגאון מוילנא, ידעה להשמע לצו זה של רבי חיים מוולוז'ין.

היוזם והמייסד העיקרי של ישיבת סלונים היה רב בשם רבי שלמה זלמן ברבי משה כהנא. הערכה מיוחדת על אישיותו בפנקס הישיבות מציינת אותו כ„צדיק חו"ב וי"ש מרבים. שמו נודע לשם ולתהילה בצדקתו וענוותנותו והילוכו בקודש... הוא הכין בישיבות הגדולות נטע עץ חיים... למד ולימד תורה ברבים וחפץ ה' בידו הצליח להשאיר אחריו ברכה, הישיבות אשר איזן ותיקן, הקים על כליל בהדרם והיתה מנוחתו כבוד".

ידיעות מפורטות על מייסדה של ישיבה זו לא נשארו בידינו. לעומת זאת מצטרפות בידינו ממקורות שונים, כמה ידיעות על ראשי־הישיבה הראשונים שכיהנו בישיבה זו. ידוע לנו, למשל, כי אחד הראשונים שעמד בראש ישיבת סלונים עד שנת ת"ר היה הגה"צ רבי אברהם וינברג, שנתפרסם אחר־כך כמייסד שושלת אדמו"רים חדשה בסלונים. הוא ניחן בחריפות מופלאה, כפי שיעידו שני ספריו הידועים בעולם החסידות „חסד לאברהם" ו„יסוד העבודה". כמו כן השאיר אחריו עוד חיבורים מסודרים שלא ראו אור הדפוס, מהם ביאור עמוק על המכילתא. ואף שכבר אז, בימי אברכותו, בהיותו סמוך על שולחן חותנו בסלונים, נמנה על התנועה החסידית והיה נוסע לאדמו"רי לחביץ, קוידאנוב ורבי משה מקוברין — הרי הודות לאופיו התורני המובהק יכול היה להחזיק מעמד בישיבת סלונים כמה וכמה שנים. באותו זמן קירבו ביותר האב"ד של סלונים רבי בעריש אשכנזי (אחר כך אב"ד בלובלין), שנתפרסם בשני חיבוריו „נודע בשערים" ו„שערי ירושלמי".

סמוך לאותו זמן כיהן כראש ישיבה בסלונים הרב המפורסם רבי משה יחזקאל, שהיה תלמיד־חבר לרבי ישראל מסלנט. חיבורו „חידושי מהר"ם (תרנ"ג) על מסכתות הש"ס, מעיד על דרך לימודו בישיבה עם תלמידיו. הוא היה אחר כך אב"ד בכמה קהילות בליטא, ובסוף ימיו כיהן כראש מתיבתא בישיבה שבביאליסטוק, מיסודו של הגאון רבי וולוול'ה מרגולין.

בשנים ת"ר—תרט"ו עמד בראש ישיבת סלונים החריף הידוע רבי לימא אלקוביץ, שעליו אמר רבי אייזל חריף: „לימא — כתנאי...." שרידים מועטים מחידושיו בתלמוד, שהשמיע בישיבה, נדפסו בספר „ברכת משה" (וילנא תרע"ב).

ברבות הימים נתפתחה ישיבת סלונים ורבים נהרו אליה מקרוב ומרחוק, לרבות מהעיירות המרוחקות, מסביבות לומזה שבפולין, סובלקי, ועוד. קהילת סלונים עצמה, שהיתה קהילה יהודית גדולה ומפוארה, הושיטה את מלוא העזרה

לאחזקת הישיבה, והתלמידים הרבים שבאו מערי השדה הרחוקות קיבלו אש"ל — „אכילת ימים" — בבתי האמידים ואנשי המעמד הבינוני שבעיר, ומצבם הכלכלי היה טוב בהרבה מאשר במקומות תורה אחרים שבעיירות הקטנות. סלונים היוותה מוקד־משיכה לצעירים גם בזכות פירסומה של קהילה חשובה זו הודות לרבניה הגאונים, ששמם יצא לתהילה בכל תחום יהודי פולין וליטא. אמנם רבני העיר לא כיהנו כראשי הישיבה, אולם עינם היתה צופיה על מהלך הלימודים, וגם היו דואגים למצבו החומרי של מוסד חשוב זה, וביחוד לביסוסם החומרי של ראשי־הישיבה וסגניהם.

בהשפעתם של מגידי סלונים המפורסמים, נעשו רבים מתלמידי הישיבה גם הם דרשנים ידועי שם. ביניהם יש לציין את רבי יצחק אהרן רַפפורט, שהיה ידוע בשם „אלשיך הקטן", אחד מראשוני תלמידיה של ישיבת סלונים, ממקורביו של האב"ד רבי בעריש אשכנזי, אשר חיבר כמה ספרים ידועים בשדה הדרשנות ושימש כמ"מ בכמה קהילות מפורסמות. וכן את רבי יצחק דנציג, אף הוא יליד סלונים ותלמיד ישיבתה, שהושפע רבות מהמ"מ דמתא רבי ליבר אדל (בנו של רבי יהודה אדל בעל „אפיקי יהודה"), מחבר הספר „דרכי יוסף" על דרוש, ושימש כדרשן ומו"ץ בקהילות גדולות, ובסוף ימיו — כמשפיע רוחני בקהילת ישראל שבעיר המלוכה פטרבורג. הוא גם חיבר ספרים בהלכה, שזכו לתפוצה גדולה בחוגי הרבנים, מורי ההוראה והדרשנים, ונודעת להם חשיבות מרובה. מבין ראשוני תלמידי ישיבת סלונים יצא גם המגיד המפורסם רבי יצחק משה דרשן (תקפ"ח—תר"ס), הידוע בכל תפוצות ישראל בשם „המגיד מקלם".

ראש ישיבת סלונים בשנים תרט"ו—תרכ"א היה הרב יצחק יהושע, יליד קרליטשי, ששימש לפני כן כדיין ומ"מ במיר. רבי יצחק יהושע, הידוע גם בכינויו „רב איצלי רב אשר'ס", היה גיסו של הרב בעריל טורצר ודודו של רבי מרדכי גימפל יפה מראזינוי. כאשר נתייתם רבי מרדכי גימפל מאביו בגיל רך (בשנת תקפ"ט), גדל בבית דודו זה וקיבל ממנו את ראשית חינוכו התלמודי. בעודנו דיין ומ"מ במיר פירסם רבי יצחק יהושע את חיבורו על הגדה־של־פסח בשם „בית ישראל" (מינסק תקצ"ו). בהסכמתו לספר זה כותב עליו רבי דוד'ל ממיר: „חזיתי איש מהיר במלאכתו, מלאכת ה', יושב ועוסק בלימוד תורתו לאמיתו בעמקות ובפילפול אמיתי". רבי דוד מנובהרדוק בעל ה„גליא מסכת", שהיה מונע עצמו מלהעטיר ספרי אחרים בהסכמותיו, הזדרז לתת הסכמתו לחיבור זה ומציין את המחבר כ„חד ומיוחד מחריפי ובקיאי ועודו לא מש אהלו מאהל התורה, תורתו אומנתו, על בית ישראל הדרתו".

רבי מרדכי גימפל בעצמו מזכיר את דודו כמה פעמים בספרו „הדרת מרדכי״ (פיטרקוב תר״ע) — על הגדה־של־פסח — ומכנהו בשם „גאון״. הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק ז״ל ייחס חשיבות יתירה לחיבור זה של דוד זקנו ורצה להדפיסו מחדש, ואמנם בשנים האחרונות הופיע הספר מחדש על ידי אחד מיוצאי חלציו. על פעילותו של רבי יצחק כראש מתיבתא בסלונים, אין לנו שום פרטים. יודעים אנו רק זאת, שאחרי כהונתו בסלונים כיהן כראש־ישיבה בז׳טל, בישיבה החדשה שנוסדה אז על ידי רבה של קהילה זו, רבי יוסף צבי הירש הכהן, ושם מצא את מקום מנוחתו האחרון. שני ספריו „פני האדם״ — חידושים בש״ס ופוסקים — ו„תשבי״, הם פרי חידושיו בשיעורי הישיבה.

הר״מ הראשי בסלונים, רבי יהודה וורניקובסקי, פעל כאן משנת תרכ״א עד סוף תרנ״ח. הוא היה יליד העיר סלונים וכבר בילדותו הצטיין בחדות שכלו, בתפיסתו המהירה ובשקדנותו. במלאת לו עשר שנים כבר היה בקי בשלושת הסדרים מועד, נשים ונזיקין. בגיל י״ג בא לוולוז׳ין ולמד תורה מפי רבי איצל׳ה כשלוש שנים (תקצ״ו—תקצ״ט) ורכש לו בקיאות עצומה ברי״ף ורמב״ם, רא״ש, טור ובית יוסף. אחר כך עבר לוילנא, שם הסתופף בצלו של רבי ישראל מסלנט. רבו זה הפליג בשבחו כחריף גדול ובקי בכל מקצועות התלמוד, בפוסקים ומפרשיהם. באותה תקופה גם נקשרה היכרות בינו ובין הגאון רבי אייזל חריף, שנשא ונתן עמו בדברי תורה, ועל פי המלצתו נתקבל רבי יודל כר״מ ראשי בסלונים בשנת תרכ״א. במשך שנות פעולתו בסלונים העמיד מאות תלמידים מובהקים, ביניהם רבנים מפורסמים. הוא הצטיין גם בידיעותיו העמוקות בחכמת הקבלה, נוסף על חריפותו וגדלותו בתורה שבנגלה. לעת זקנותו, כאשר חדל להגיד שיעורים (בתרנ״ח), גדלה עוד יותר שקדנותו המופלגת והוא הקדיש את היום לגמרא והלכה ואת הלילה לזוהר ולקבלה. כל ימיו השתוקק ונכסף לעלות לארץ ישראל. וכך נאמר עליו בפנקס הישיבה: „הרב המאור הגדול חו״ב י״א כבוד הרב מוה״ר יודא בר יצחק, כהיום זה עשר שנים אשר הוקם על לר״ם רבתי דק״ק, להעמיד תלמידים הרבה מופלגי תורה, יאמץ ה׳ חילו. ונדבר בפירוש באם שירצה הרב הר״ם לעלות לאה״ק מחויבים אנחנו מנהיגי הישיבה ליתן לו אז סך חמישים רו״כ נוסף על שכירותו וכו׳. בעה״ח ג׳ לחודש אייר תרל״א. רבי יודל זכה לעלות לארץ־ישראל רק בסוף ימיו, בשנת תרס״א. הוא הגיע תחילה לטבריה כשהוא חולה, ושם נח מטילטולי הדרך כמה חדשים כדי להחליף כוח. ביום א׳ דר״ח אדר זכה להגיע לירושלים עיר הקודש ולמחרת שבק חיים לכל חי. הוא הניח אחריו כתבי יד מרובים על גפ״ת, פוסקים וקבלה, ורובם

נשרפו באחת השריפות בסלונים. רק מקצת חידושיו ראו אור הדפוס: „פני יהודה" על שבת וכתובות (תר"ל—תרל"ב) ו„לקט יהודה" — חידושי דרוש ופלפול על פרשיות התורה (וורשה תר"ן).

מבין גבאי הישיבה המקומיים, שהשפעתם היתה רבה על צביונה הפנימי, יש לציין במיוחד את הלמדן המובהק רבי אליהו ירוחם וויסברם. היה זה טיפוס מעולה ומופלא מיקירי סלונים הלמדנית והנגידית. הוא היה סוחר חשוב, מן הראשונים במעלה, ולעתים קרובות היה שוהה במוסקבה לרגל עסקיו. כשהיה חוזר לבני ביתו לסלונים, היה משקיע ראשו ורובו בעניני הישיבה, בוחן את התלמידים ומתעניין במצבו החומרי של המוסד. ברבות הימים נענה להפצרותיהם של נכבדי קהילת מוסקבה לכהן אצלם על כסא הרבנות. היה עשה רבות למען שמירת השבת בעיר זו, השפיע על הסוחרים והחנוונים היהודים לסגור את עסקיהם בימי שבת ומועד, והירבה לעזור לבני תורה בעברם דרך מוסקבה.

בין סגני ראש־הישיבה בסלונים באותו זמן, נמנו גם רבי יצחק בן הגאון רבי ליימא הנ"ל, ורבי צבי הכהן רזניק ממייטשטש, אחר כך ר"מ בסובאלק.

ישיבה סלונים התקיימה עד התקופה האחרונה, ובשנים האחרונות אף התפתחה והשתכללה ביתר שאת. במשך שבע שנים עמד בראשה הרב המפורסם רבי אברהם צבי קופליוביץ, שאחר כך עבר לכהן כאב"ד בעיירה זעלווי.

ראש ישיבת סלונים האחרון ומנהלה הראשי הרב הגאון רבי שבתי יגל, מתלמידי ישיבת וולוז'ין בתקופת הנצי"ב ורבי חיים סולובייציק, הרים עוד יותר את קרנה של הישיבה. מלבד כיתות־המכינה, בהן השמיעו שיעורים קבועים מדי יום ביומו ראשי־ישיבה מעולים מחניכי הישיבות המרכזיות המפורסמות, היה כאן גם „קיבוץ" גבוה ללומדי תורה צעירים, שכבר ידעו ללמוד דף גמרא ותוספות בעצמם והיתה להם הבנה מסויימת בדברי „הראשונים". כמה מהם היו אחר־כך לרבנים ידועים, אחרי שהשתלמו בלימוד התורה באכסניות תלמודיות מפורסמות.

ישיבת סלונים נמנתה בין הישיבות המועטות, שזכו להוקרה גם בחוגי החסידים שבליטא ופולין, אשר שלחו לכאן את בניהם בחפץ לב. בני ישיבה אלה, וביחוד בני חסידי סלונים, היתה להם כעין אבטונומיה פנימית מיוחדת בתוך המוסד. במידה רבה נבע הדבר מעצם הימצאה של שושלת אדמו"רית חסידית בסלונים עם בית־חסידים מיוחד. האדמו"רים לבית וינברג, יוצאי חלציו של מייסד השושלת רבי אברהם הנזכר לעיל, רבי שמואל, רבי אברהם ורבי

ישששכר לייב, נמנו גם הם בין גבאי הישיבה וסייעו במידה רבה לביסוסה החומרי בתקופה האחרונה.

פעולתו של הרב רבי מרדכי ווייצל, אב״ד סלונים, שהיה נערץ על כל חוגי היהדות כצדיק וקדוש, תרמה גם היא לנהירתם של צעירים רבים מחוגי החסידים לישיבה זו.

ישיבת סלונים התקיימה כמאה עשרים וחמש שנה. בעיצומה של מלחמת העולם השניה הושמדה כליל קהילת סלונים עתיקת־היומין והמפוארת, על כל האנשים, הנשים והטף שבה, וביניהם ארזי לבנון אדירי התורה כמו האב״ד המפורסם רבי יהודה לייב פיין זצ״ל, שנתפרסם כאחד מגדולי ליטא התלמודית, ועם חיסולה הטראגי של קהילה זו הקיץ הקץ גם על הישיבה.

הרב שבתי יגל, אשר כאוד מוצל מאש הצליח בחסדי ה׳ להגיע לארץ־ישראל, הנציח את השם ,,ישיבת סלונים״ ביסוד ישיבה בשם זה ברמת־גן, והיא מצבת זכרון נאה לשמה ולזכרה של סלונים העיר ואם בישראל ושל ישיבתה המפורסמת.

ב. הישיבה בבובריסק

כבר הזכרנו את קול־הקורא שהוציא רבי חיים מוולוז׳ין לאחר שיסד את ישיבתו המרכזית, לייסד ישיבות בכל עיר. ואמנם לא ארכו הימים ונוסדו כמה ישיבות חדשות במחוזות שונים שבתחומי ליטא ורוסיה הלבנה, אשר במשך זמן ידוע שימשו כעין מכינות לישיבה המרכזית ,,עץ חיים״ בוולוז׳ין ואחותה הצעירה ממנה ישיבת מיר. מבין הישיבות האלה כדאי לציין במיוחד את הישיבה שנוסדה אז בעיר בובריסק שברייסן, על־ידי הרב רבי עקיבא אלטשול. יסודה של ישיבה זו היה בבחינת דבר בעתו בקהילת בובריסק הצעירה, שהחלה אז להתפתח מישוב יהודי קטן לעיר יהודית גדולה, ואשר כמה גורמים עלולים היו לטשטש במשך הזמן את דמותה הרוחנית התורנית. הישיבה הצליחה להכות בה שורשים עמוקים ולהאציל עליה מרוחה וצביונה. תרמה לכך במידה ניכרת אישיותו של אחד מתלמידי רבי חיים מוולוז׳ין, שפעל כאן במשך כמה שנים כמורה לתלמוד בביתו של רבי שמעון זימל הלוי אפשטיין, הוא רבי דוד טבלי מטורץ, שנתפרסם אחר כך כגאון הדור ושימש באחרית ימיו מרא דאתרא בקהילת מינסק. לפי עדות תלמידו רבי אידל אפשטיין (אביה של הסופרת הידועה פאולינה וונגרוף) חולל רבי דוד טבלי מהפכה בשיטת הלימוד ובהדרכה התורנית של חובשי בית־

המדרש הצעירים בסביבתו. לימודו של הטורצאי היה בדרך של „בירור בהעמקה גדולה" בכמה ממסכתות הש"ס, ורק אחר כך נקטו בכלל של „מיגריס והדר ליסביר" בלימוד הש"ס כסדר, כדי לרכוש בקיאות. השפעתו של רבי דוד טבלי, וכן של תלמיד וולוז'יני אחר, הרב יוסף גרייאוור מסלוצק, עיצבו את דיוקנה הרוחני של בוברויסק והביאו לידי התגברות האופי התורני שלה הודות לרבנים מובהקים בעדת ה„מתנגדים" השומרים אמונים לאסכולה הוולוז'ינית, ואשר כמה מהם השתייכו ל„בית הרב" רבי חיים מייסד הישיבה, וגם להחדרת לימוד הגמרא בקרב הנוער בגיל הרך עם יסודה של הישיבה המקומית על־ידי הרב עקיבא אלטשול.

רבי עקיבא לא הפיק מישיבתו כל טובת־הנאה חומרית, ולא עוד אלא הפריש מהונו לטובתה, שכן פרנסתו היתה מצויה לו ברווח מחנות גדולה שניהלה אשתו. הוא גם היה נוסע אל הערים והכפרים שבסביבה כדי להתרים לטובת הישיבה. נסיעות אלה נתנו מקום למלשין אחד להעליל עלילת דם, הלא היא עלילת באביונה שנתפרסמה על ידי ש. דובנוב באחד מקובצי „לוח אחיאסף".

רבי חיים מוולוז'ין הוקיר וכיבד מאד את רבי עקיבא אלטשול, ובמכתביו אליו היה מציינו כ„עובד השם בחינם", בהסבירו זאת במלים אלה: כל ראשי ומנהלי הישיבות האחרות הם בבחינת „עובד ה' בשכר", שהרי על חשבון הישיבה מתפרנסים הם ובני ביתם, בעוד שרבי עקיבא מבוברויסק עבד את ה' בחינם. רבי עקיבא אלטשול העתיק אחר כך את מקום מושבו לסלוצק וגם שם זיכה את הרבים ביסדו ישיבה גדולה, שאליה נהרו תלמידים מקרוב ומרחוק. עם זאת לא פסק קיומה של ישיבתו בבוברויסק ונמצאו לה דואגים מבני המקום, שסייעו בהרבה לפיתוחה הרוחני והחומרי ביתר שאת וביתר עוז. במיוחד שקד על טובתה של הישיבה האב"ד של ה„מתנגדים" רבי אליהו גולדברג, שנמנה אף הוא בין תלמידי רבי חיים מוולוז'ין. קיומה של הישיבה בבוברויסק תרמה רבות לצמיחתם של כמה צעירים ילידי המקום באווירה תורנית מובהקת. כמה מהם הצטיינו בעולם התלמודי כגאונים מפורסמים, כרבנים ומנהיגים ידועי שם. מביניהם ראוי לציין את הגאון רבי חיים יהודה לייב ליטווין, הידוע בשם „העילוי הסוסניצאי", ראש ישיבה ומו"ץ בברודי בגליציה — על פי הסכמת הגאון המפורסם רבי יוסף שאול נטאנזון (אחרי פטירת הגאון רבי שלמה קלוגר) — ואחר כך אב"ד בסמארגון, מחבר שו"ת „שערי דעה"; וכן הרב המפורסם רבי יצחק יעקב ווארנובסקי, אב"ד במושחדש שעל יד בראנוביץ.

בין ראשי הישיבה ששימשו בישיבת בוברויסק נמנו הרב יחיאל מיכל אפשטיין, בעל „ערוך השולחן״, יליד העיר, שהשמיע כאן שיעורים במשך זמן מסויים בשנות צעירותו, ונתקבל אחר כך לאב״ד בנובוזיבקוב; וכן רבי אברהם ברוך, בנו של רבי יושה בר סולובייציק, שעשה שנים רבות בבוברויסק, בהיותו סמוך על שולחן חותנו רבי שאול קצנלנסון.

בהשפעתה של ישיבה מובהקת זו נוסדו עוד ישיבות אחדות בעיר זו, שהחלה להתפתח מאז והיתה לאחת הקהילות הגדולות ביותר שברוסיה הלבנה המזרחית. אף חוגי החסידים המרובים מצאו לנחוץ להקים ליד בתי־המדרשות שלהם ישיבה עם ראש־ישיבה לפי נוסח ליטא.

מקור חשוב לתיאור הווי החיים הפנימיים של ישיבות בוברויסק בראשית שנות הששים של המאה ה־19, מהווים זכרונותיו המעניינים של הסופר ד״ר י. ל. קצנלסון, הידוע בשמו הספרותי בוקי בן יגלי. סופר ומלומד זה, שלמד בשחרית ימיו באחת מישיבות בוברויסק, פירסם חדשים מועטים לפני מותו (תרע״ז) את פרקי זכרונותיו המכילים חומר חשוב על הווי יהודי רוסיה בימים ההם. זכרונות אלה אינם ידועים לקהל הרחב, ענין מיוחד יש במובאות דלהלן, הנוגעות לחיי הישיבות בבוברויסק לפני כשמונים־תשעים שנה: „שלוש ישיבות גדולות (שלא למתחילים) היו בבוברויסק. שני בתי מדרשים גדולים בקצה רחוב השאסיי, אחד לחסידים ואחד למתנגדים. לשניהם נספחו שני אולמות גדולים מיועדים לישיבות ששימשו גם בתי מלון לבחורים. בישיבת המתנגדים קרא אז את שיעוריו ר׳ מיכל אפשטיין. ראש ישיבת החסידים היה גם־כן מתנגד, אבל מאשר היה גדול בתורה בחרו בו החסידים וגם התגאו עליו. הוא היה מינסקאי. שמו אינו ידוע לי.

„סדר הלימוד בישיבה כך: כל אחד מהתלמידים היה צריך ללמוד לפני השיעור בפני עצמו את דף הגמרא שעמד על סדר היום, עם כל המפרשים הנדפסים בש״ס: רש״י, תוספות, מהרש״א ומהר״ם. בכיתה הנמוכה היה נותן לתלמידים לקרוא את השיעור: האחד קרא לפניו את המשנה והסבירה כפי יכלתו, השני קרא והסביר פיסקא של גמרא. שלישי קרא פיסקא אחת של תוספות, הרביעי קרא פיסקא אחרת וכן הלאה. באופן כזה ידע ראש הישיבה את כשרון כל אחד מתלמידיו ומדרגת הבנתו. אם היה לאחד מן התלמידים איזו קושיא או סתירה במאמר הגמרא או בדברי הפירושים, היה מציע אותה וראש־הישיבה היה משתדל לתרץ את הקושיא וליישב את הסתירה. ואולם הרשות היתה נתונה לכל אחד מן התלמידים לפתור את השאלה שעמדה על הפרק. על פי רוב היה ראש־הישיבה בעצמו שואל ומשיב, מקשה ומתרץ, ואת החידושים האלה שהיו

מתחדשים בשעת השיעור, מחוייבים היו התלמידים כולם להקליט במוחם ולזכור אותם.

„בכיתה העליונה היה ראש־הישיבה בעצמו קורא את השיעור ומבאר לפני התלמידים את חידושיו ופילפוליו.... דרך לימודו של ראש־הישיבה דרך קדמונים היה. בשיעוריו הרשה לעצמו לנטות לפעמים סוגיות שלמות בהגמרא על־פי דרך חדשה ויותר פשוטה.... היה מקדים בכל פעם לאמור לתלמידיו: דעו לכם, כי פירוש רש״י הוא אמיתי, אבל לולי פירוש רש״י היינו יכולים לפרש כך וכך. מרבית בני הישיבה ילידי ערים אחרות, מצאו מחיה לנפשם ב,אכילת ימים'. יש שחסרו להם יום או יומיים ואז היו צפויים אלי רעב, או כלכלו נפשם בתפוחי אדמה או בפת המצרי״.

ישיבת רבי עקיבא אלטשול התקיימה בבוברויסק גם בתקופה מאוחרת ושימשה גם אז כמוסד חינוכי תלמודי ראשון במעלה לכמה מבני עיר זו ולבני מקומות אחרים. הרב יצחק נוסבוים, שלמד שם בשנות תרמ״א־ג, מתאר בזכרונותיו, שפירסם בשם „עלי חלדי״, את החיים בישיבה זו ואת דמותם של אחדים מראשי הישיבה. בזמנו התקיימו שם שתי כיתות. בכיתה הראשונה למדו נערים, שידעו ללמוד בעצמם רק גמרא ורש״י, ובכיתה השניה למדו באופן עצמאי גם תוספות, וראש־הישיבה היה מבאר את הסוגיא בעמקות יתירה. הישיבה מנתה אז כמאה תלמידים, רבים מהם בני ערים אחרות, שהתפרנסו מ„אכילת ימים״ והתאכסנו באחד האולמים שנספחו לבית־המדרש. ראש־הישיבה, ר׳ זלמן, שהיה גבה קומה ורחב־כתפים, באיצטלה דרבנן, היה מאריך בשיעורו בכיתה הגדולה כארבע שעות ומבאר בעמקות את המהרש״א, מהרש״ל, והמהר״ם־שיף. אחרי הצהרים היה מגיד את שיעורו לפני הכיתה הנמוכה, ובאותו זמן היו הגדולים משננים את השיעור שנלמד ומתכוננים לשיעור של מחר. ליל חמישי היה ליל שימורים, שכולו קודש ללימוד. ראש־הישיבה היה נכנס גם אז לפעמים להתחקות על מהלך הלימודים ולהתבונן בבחינת רואה־ואינו־נראה בקצב שקדנותם ופוריות לימודם של התלמידים בליל המשמר.

בתקופה מאוחרת יותר שימש כאן כראש ישיבה רבי וולף מאיליה, שהעמיד תלמידים מעולים, מהם רבים מבני ערים אחרות. כמה מהם הגיעו אחר כך למעמד חשוב בתחום הלמדנות וההנהגה הדתית. תרומה תורנית חשובה תרם לישיבה זו גם הגאון רבי רפאל שפירא, שכיהן פאר בעדת „המתנגדים״ שבבוברויסק במשך תקופה מסויימת.

מבין האישים הידועים שקבלו את ראשית חינוכם בבוברויסק ראוי לציין את

הרב רבי ירוחם הלוי ליבוביץ, שהתחנך אחר־כך בישיבת סלובודקה ובקלם והיה למשגיח ומנהל רוחני בישיבת מיר המפורסמת.

כסניף לישיבת בוברויסק שימשה הישיבה שבאמציסלאב, בה שימש כאב״ד רבי אברהם שמחה בן רבי נחמן, בן אחיו ותלמידו של רבי חיים, מייסד ישיבת וולוז׳ין. במשך זמן מסויים היה גם רבי אברהם שמחה מגיד שיעור־משנה בישיבה זו. כל ימיו היה נושא ונותן עם גדולי דורו בדברי הלכה ושו״ת ותקנת עגונות. חלק מכתביו התלמודיים כונסו בספר „בנין של שמחה״ (וילנא תרכ״ט) שהופיע אחרי פטירתו. גם אחר־כך שימשו כאן בקודש גאונים ידועים, ביניהם רבי ראובן, אחר כך אב״ד בדווינסק, ורבי הלל מילייקובסקי.

בישיבה שבאמציסלאב התרכזו תלמידים רבים מקרוב ומרחוק. שנים רבות השמיע שם שיעוריו אחד מנכבדי אמציסלאב התורניים, רבי בן־ציון דובנוב. בספר היוחסין „ילקוט משפחות״ למ. א. בלינסון, הנדפס בקובצו „שלומי אמוני ישראל״, הוא מתואר כ„רב וגאון מפורסם ומרביץ תורה ברבים״. לפי עדות נכדו, ההיסטוריון היהודי שמעון דובנוב, שימש אביו־זקנו כראש ישיבה במשך ארבעים וחמש שנה. תלמידים רבים נהרו אליו ממקומות שונים וברבות הימים הגיע מספרם לאלפים, ומהם רבים שהיו אחר־כך רבנים ומופלגים בתורה. אחרי פטירתו בשנת תרנ״ב נכתב עליו בעתון „הצפירה״, כי „תמך אשורי במעגלי הפשט הישר והכונה הנאמנה, בדחותו הלאה פלפולים עודפים. על ידי השיעורים האלה הלך שם המנוח הלוך וגדול, והרבה בחורים תאבי תורה באו הנה ממרחק להאבק בעפר רגליו ולקחת לקח מפיו״.

ג. הישיבה במינסק

בין הישיבות הגדולות שנוסדו בהשפעתה והשראתה של ישיבת וולוז׳ין, נמנית גם הישיבה הגדולה במינסק, שהיתה אז הקהילה הנכבדה ביותר, אחרי וילנא, בליטא וברוסיה הלבנה. ישיבה זו נוסדה על־ידי הלמדן המופלג והעסקן הציבורי החשוב רבי יחיאל מיכל ברבי צבי הירש, יליד העיר נשביז.

רבי יחיאל מיכל למד בנעוריו אצל הגאון רבי ליפא, אב״ד קאפוליד, מחבר „קדושת יום טוב״. כן זכה ליהנות מזיו קדושתו של הגאון מוילנא, אם כי לא נמנה בין תלמידיו המובהקים, אלא למד תורה בבית־מדרשו, כפי שהוא עצמו מספר לנו: „אף על פי שלא זכיתי ליצוק מים על ידי אליהו מידי לידו ממש,

אעפ"י כן קצת שימוש שימשתי מידי לידו ממש והייתי לומד בבית המדרש שלו ומתפלל אצלו במקום דהווי גריס וחזיתי יקרא דאוריתא והועיל לי שלא זז חברותא ממני".

אחרי כן למד תורה מפי רבי חיים בוולוז'ין, שם שימש את הצעירים שבאו להסתופף בצל הישיבה. בוולוז'ין קנה לו את דרך הלימוד „ללמוד בדרכי ההגיון האמיתי. ודרך לימוד זה הורני מורי ורבי הרב הגאון האמיתי מוהר"ח מוולוז'ין זצל"ה". לא אחת קרה שחידושיו אשר חידש בעצמו, ואשר היו בעיניו „מתוקים כדבש", כשעברו תחת שבט בקורתו של רבי נוכח לראות שאין בהם ממש ו„כמעט במשך שתי שנים טרח מורי עלי, עד שנקבע בלבי דרך הלימוד ותועלתו".

ממורו ורבו רבי חיים למד עוד לימוד חשוב, והוא „החכמה שצריך לנהוג ישיבה", וכן להקדיש את אונו והונו להרבצת תורה בישראל ולהקמת מפעלים חדשים לתורה ולתעודה, לפי דוגמת רבו.

בשנת תק"ע לערך עזב רבי יחיאל מיכל את וולוז'ין ופעל למען יסוד ישיבה בעיר מולדתו נישביז. אחר כך בשנת תקפ"ד עבר למינסק והתחיל לפעול גם כאן למען הרבצת תורה, ביסדו ישיבה לבני המקום וגם לתלמידים ממקומות אחרים.

בהיותו איש אמיד רכש לו „בית חומה" לצורך הישיבה, וכדוגמת רבו רבי חיים מוולוז'ין היה גם הוא מכלכל את הישיבה בתחילה על חשבונו הפרטי.

אמנם במינסק כבר התקיימו ישיבות גם לפני כן, והמושג „ישיבה" היה ידוע ומפורסם כאן עוד מימי שלושת הגאונים המפורסמים, רבי אריה ליב בעל ה„שאגת־אריה", רבי יחיאל הלפרין בעל „סדר הדורות", ורבי רפאל הכהן; אך בכל־זאת מצא רבי יחיאל מיכל כר נרחב לפעולתו, וישיבתו משכה אליה כל בחור בעל כשרון, הן בשל התנאים הכלכליים הנוחים יותר, והן בשל האופי החינוכי המעולה של הישיבה. ברבות הימים, כאשר התפתחה הישיבה והתרחבה, החלו עוד בעלי־בתים מינסקאים להטות שכם באחזקת הישיבה ותמכו בה בעין יפה, אך גם אז „על כל פנים, המקום והדירה הכין להם רבי יחיאל מיכל משלו ברחבות ידים מאז וכן עתה".

רבי יחיאל מיכל שקד גם על הצרכים הרוחניים. הוא בעצמו הגיד שיעורים — „כי טרוד אני בלימוד עם הישיבה שהם יותר משמה מנינים. ואנו לומדים חמשה שיעורים ביום, היינו שיעור גמרא לכולם מסכת אחת. אך פוסקים אני לומד עמהם חבורות כל הארבע שלחן ערוך עם אחרונים, מחמת שאין בידי פוסקים די ספוקי ללמוד עם כולם פוסק אחד". וכן הוא מציין: „שאין לי לעת עתה

הכנסה במה לקנות לי חבר לסייעני". יש לציין גם, כי לישיבה זו במינסק היו מתקבלים רק תלמידים המוכשרים ללמוד דף גמרא ותוספות בכוחות עצמם, ומי שאינו בר הכי חייב היה לקנות לו חבר טוב, בידיעתו ובפיקוחו של ראש הישיבה, אשר ידריך את התלמיד הצעיר בלימוד גפ"ת ויעקוב אחרי התפתחותו.

בגלל מצוקתה הכספית של הישיבה גמר רבי יחיאל מיכל בנפשו „למסור לרבים את בית החומה שלו שבפה מינסק ברחוב קאידענאבעי להחזיק בישיבה, והתומכים בה יקובלו לישיבה זו בניהם ובני בניהם לדור דור".

בשנת תקצ"ד פירסם רבי יחיאל מיכל את חיבורו „זכר לישראל" — פירוש על פרקי אבות, בצירוף חידושיו על מסכתות גיטין, בבא קמא וחולין. בפירסום ספר זה היתה לו מטרה כפולה. ראשית כל „להראות דרכי הלימוד והעיון שלנו בגמרא ופוסקים ובמילי דאבות, שחידשנו דרך לימודנו עם הישיבה, בכדי שכל הבוחר יבחר לבוא ללמוד בישיבתנו"; ושנית, שכל ההכנסות ממכירת ספר זה תהיינה מוקדשות לטובת הישיבה.

לשם זה הדפיס בספרו את שמות המנדבים וזכויותיהם בבית־המדרש ובחצר, בהתאם לגובה סכום התרומה, כ„משמרת לזכרון המתנדבים". תקנות נוספות בנידון זה נרשמו ב„פנקס הישיבה".

בלימוד פרקי אבות נקט רבי יחיאל מיכל בשיטת רבו, שנהג לדרוש מדי שבת בפרקי אבות ולהשמיע אגב כך שיעור במוסר באזני תלמידיו. כך נהג גם רבי איצלה, בנו של רבי חיים, ושניהם השאירו ספרים על „אבות", שראו אור זמן רב אחרי פטירתם. בשם „רוח חיים" (תרי"ט) ו„מילי דאבות" (תרמ"ח). מתוך פירושו של רבי יחיאל מיכל על פרקי אבות אנו עומדים על השקפתו בהדרכת תלמידי הישיבה. מכל בן תורה הוא דורש השתלמות מתמדת: „ולא תאמר די לנו התורה שירושה לנו מאבותינו והיא כתובה על הספר מכבר, ומה לי ללמוד דברים חדשים מאיזה רב או ספר חדש. כי כך גזרה חכמתו יתברך מתחילת הבריאה, להיות בכל דור ודור חכמיו ודורשיו". יחד עם זה לא היתה דעתו נוחה מן ההשתעשעות בפילפול. דרך הלימוד צריך שיהיה „כמו מעין שאילולי היה שואב מן התהום שהוא המקור יופסק, כן תבונת הלב אינו יכול להתגבר אלא ממקור התורה, כי אין להוציא סברא מלבו כי אם לפי יסודי התורה המפורשים במקום אחר". כן תבע מבן־הישיבה שלא יעסוק בספרי חקירה דתית אלא לפרקים: „עיקר שקידותך יהיה בדברי תורה, וגם לפרקים תעיין שתדע מה להשיב לאפיקורוס, אבל לא תשים לימודך עיקר בזה".

קפדן גדול היה רבי יחיאל מיכל בעניני חינוך. הוא דרש מן המלמד, שיכבד את אומנותו וישתלם בה. הוא קרא תגר כנגד אלה המחזרים על פתחי בעלי־בתים לחפש תלמידים ועושים מלאכת ההוראה בזויה. אופיינית היא התמרמרותו כנגד המלמדים המפחיתים את שכר הלימוד. „אוי לזה שלמד תורה שאין שכרו אלא כמי שבוקע עצים ולא בדרך כבוד". כמו כן מביע רבי יחיאל מיכל דעתו, שבמקום שם אין נוהגים ליקח שכר לימוד, מפרנסים את המלמדים מקופת הקהל, כדרך שחייב הציבור לפרנס את הרבנים והדיינים.

רבני העיר מינסק, רבי ישראל ברבי חיים המד"א (אבי הגאון רבי ליפא בעל „עונג יום טוב"), רבי יצחק פינס, רבי יצחק ברבי מרדכי ורבי מנחם מאן ברבי ברוך — נתנו את הסכמותיהם לספרו זה עוד בשנת תקצ"א, והודיעו לכל כי רבי יחיאל מיכל יסד ישיבה בעיר מינסק והיא נתונה במצוקה כספית וזקוקה לתמיכה. הם גם פנו במכתב מיוחד לרבי איצלי ראש ישיבת וולוז'ין ומנהלה באותו זמן, שיחתום גם הוא על מכתב הסכמה לחבור זה, כדי שישמש המלצה לתמוך בישיבה גדולה זו, שנוסדה על ידי התלמידים והמלמדים של ישיבת וולוז'ין בשעתה, בשנותיה הראשונות. וכך הם כותבים:

שלום וי"ר לידיד עליון וידיד נפשנו הרב המאה"ג חריף ובקי מפורסם נכבד בישראל יושב בשבת תחכמוני כבוד קדושת שם תפארתנו כמוהר"ר יצחק נ"י אב"ד ור"מ דק"ק וולוז'ין.

בהיות שהאי מרבנן הרב המופלג מוהר"ר יחיאל מיכל יצ"ו נודע אלינו עניני אשר זה כמה שנים אשר קנה בית חומה במחוזינו וקבע מקום תורה דרבים. וכן שלמים אשר הצמיחו ועשו פרי בעיון גמרא ופוסקים זה שבע שנים מיום שבתו פה. ותחילה נשא בעצמו גם לכלכל על שולחנו כל לימודי השם למען יחזקו בתורת ה'. ואחרי התמוטטות סיבות הזמן נשאו בעול בני נדיבי עמנו בהספקת התלמידים. ועכ"פ המקום דירה הכין להם משלו באהבת ידים מאז וכן עתה. וזה אשר נמצאו נושים להשבית מלהסתפח בנחלת ה'. וע"כ עלה ברעיונו לשית עצות בנפשו למען ישאר להם ניר בארץ. ואנו ביודעיו ומכיריו שכוונתו רצויה לש"ש. כי כן דרכו מנעוריו למסור נפשו לחזק ולהמציא מצוה לבני ישיבה המכתתין רגליהם אחרי דבר ה' זו הלכה, ולמד בעצמו עם תלמידים רבים כמה שנים. ע"כ באנו להודיע כ"ז למעכ"ת אשר עליו ישענו בית ישראל להחזיק מקום לכל הקרב לתורת ה', וכעצתו כן יקום. אנן ג"כ מהכא נבוא למלאות דבריו אולי ה' אתו וחפץ ה' בידו יצליח.

דברי דורשי שלומו וטובתו כל הימים לרבות כ'

נאום ישראל באאמו״ר חיים מ״ץ דק״ק מינסק. נאום יצחק בלא״א מוהר״ר מרדכי זללה״ה. ונאום יצחק בא״א מוהר״נ הערץ נ״י פינס ראב״ד דק״ק פינסק. ונאום מנחם מן בלא״א מו״ר ברוך זצללה״ה.

וכך משיב להם הגרי״ץ באגרתו:

„...ידידי ה׳. מכתבכם הגעני בעת טרדתי בדרך, כאשר יגיד מוכ״ז הרב המופלג שיחיה. ובגופו דעובדה דברתי אתו אחת הנה ואחת הנה. כל העצות קשור בקושי העת כזאת ה׳ ירחם. ברם לפי שהגיד לי... בתחילה על מה שיעצוהו כליותיו למסור לרבים נחלתו בכדי שיקום בית התלמוד במקום שהיה שם בתחילה, הן כמוהם כמוני לבי הולך שחפץ ה׳ בידם יצליח ואחרי אשר מעכ״ה יכניסו עצמם לעשות סדר נכון בזה למען הפק רצון ככוונתו גם אנכי לא אמנע אי״ה בל״נ ליתן נדבתי ומשמיא יהא רעוא לזכינו להיות ממצדיקי הרבים לע״ו. והיה זה שלום ורב ברכות כנפש כל ב״י שיחיו ונפש נענה יצחק בהגאון מוהר״ח מוולוז׳ין, יום ה׳ לסדר בגלל הדבר הזה יברכך ה׳ ברוב השלום לפ״ק.

ואמנם רואים אנו בראש הספר „זכר לישראל״ שתי הסכמות, אחת של רבי איצלי, והשניה של רבי הלל, ראש־הישיבה השני בישיבת וולוז׳ין. רבי הלל, חתנו של הגר״א, כותב בהסכמתו, אשר נכתבה ימים אחדים לפני פטירתו בשנת תקצ״ג, על המחבר: „הוא הגבר רצה וקיבץ פעלים לתורה וחזינא דמרא סייעו, ומיום עמדו על דעתו זכה וזיכה את הרבים להקים עמוד התורה ועל ידו נתיישב ישיבה בק״ק וולוז׳ין ולמד לימוד עם תלמידים רבים בפני אדמו״ר חותנו, וכעת קבע אהלו בק״ק מינסק וקבע בית מדרש לרבים בבית חומה שלו. וכעת מחמת סיבות הזמן מוכרח למסור נחלתו לאחינו בני ישראל המתנדבים לעשות ישיבה של סמיכת לדו״ר ומהראוי לחזק ולסמוך ולהפק רצון כוונתו ועצתו היא עצת ה׳ תקום לדור דור״.

בין הנדבנים השונים שקנו את הספר הזה בדמים מרובים ובכמות ניכרת, כדי לחזק על ידי כך את הישיבה, נמנים גבירי ונגידי מינסק, וילנא, הורודנה, קרלין, נובהרדוק ואחרים.

בספרו הוא מציין בין היתר: ...זה עשר שנים אשר יחסיון בצלי בני עניים שמהם תצא תורה להורותם דרכי העיון האמיתי אשר קבלתי קצת מאדמו״ר הרב הגאון האמיתי המפורסם מוהר״ר חיים זצלה״ה האב״ד דק״ק וולוז׳ין בעת אשר יצקתי ע״י כאשר נתייסדה ישיבתו הרמה ולמדתי לפניו עם תלמידים הבאים לחסות תחת כנפיו ערך שבעה שנים וגם בבית תלמוד זה פרס כנפיו

האי גברא חסידא ופרישא הרב הגדול בתורה ועבודה מה״ו מנחם מאנדיל נ״ע ונשא אתי בעמל התורה ולהמציא הספקות התלמידים...

בהסכמת הרב הגדול המפורסם כמו״ה אברהם אבלי נ״י על הספר מתואר המחבר ,,הרב המופלג בתורה וביראת חטא״. ויחד עם זה מוצא הוא לנחוץ לציין ש,,גדולים מעשיו אשר קעבד שלא תשתכח תורה מישראל ולמד לבני יהודה קשות בישיבה גדולה בק״ק ווילוז׳ין ועתה מרבה ישיבה מרבה חכמה בק״ק מינסק. הרב הגדול המפורסם כמוהר״ר זאב מ״צ דק״ק ווילנא כותב עליו: הרב המופלג רב פעלים פעלו טבא חילו לאורייתא. דרכו מעודו להתאמץ בכל עוז ותעצומות להרחיב גבול התורה הוא היה ראשון ממיסדי הישיבה החשובה דק״ק ווילוז׳ין, גם הוא הרבה ומרבה ישיבה בק״ק מינסק״.

בהקדמתו הוא מוסר לנו שבישיבתו במינסק לומדים יותר משמה מנינים (תלמידים) כ״י.

רבי יחיאל מיכל נפטר והובא לקבורה בשנת תר״ה. על גורל ישיבתו אחרי פטירתו לא נותרו בידינו שום ידיעות. יודעים אנו רק זאת, כי בימיו האחרונים של רבי יחיאל מיכל עמד בראש ישיבה זו אחד הלמדנים המפורסמים בשעתו במינסק, בשם רבי מנחם מאן. בין תלמידיו של ראש ישיבה זה נמנו כמה מגדולי התורה, ביניהם רבי יום טוב ליפמן הלפרין, בנו של המד״א רבי ישראל ברבי חיים הנ״ל.

על גדלותו של רבי מנחם מאן מעיד אחד מתלמידיו, רבי בנימין איש נובהרדוק, רב ברעזי, ראיקראד וסטופץ, ואחר־כך בתרל״ג עלה לארץ ישראל ונתמנה למו״ץ בירושלים. בספרו ,,שארית בנימין״ חלק ב׳ (ירושלים תרל״ה), בחידושיו על ש״ס, מביא הוא כמה חידושים ממו״ר זה. בין השאר הוא כותב עליו: ,,מו״ר הגאון הצדיק החסיד אשר היה מפורסם בעולם בגודל חסידותו ופרישותו ומסר נפשו וגופו להרביץ תורה לתלמידים, והנה אין לספר צדקתו וחסידותו אשר ממש היה דומה לבר אלהין וב״ה הרבה גבולי בתלמידים אשר יצאו רבנים מפורסמים בעולם״.

רבי בנימין ברבי שמואל בעצמו היה מרבני ירושלים המובהקים בדור הקודם, ומילא תפקיד חשוב בעדת ה,,פרושים״ שבעיר הקודש. על גדלותו התלמודית מעידות השאלות והתשובות שהחליף עם הגאונים המפורסמים רבי יוסלה סלוצקער ורבי יצחק אלחנן משנת תרי״ג, בהיותו עוד אב״ד ברעזי, בקשר להיתר עגונה.

מלבד שני חלקי ספרו „שארית בנימין" פירסם בדפוס ספר „אבל כבד", המכיל הספדים על גדולי הדור, אותם הספיד בשעתו, ביניהם גדולי ירושלים, כמו רבי משה יהודה לייב, בעל „זית רענן", רבי נחום משאדיק, ורבי יוסף זונדל סלנטר.

רבי בנימין נפטר בירושלים בשנת תרנ"ג, בגיל פ"ד, והשאיר אחריו שם טוב בכל חוגי הישוב הישן שבירושלים. באותו פרק זמן עמד בראש ישיבת מינסק הגאון הידוע רבי יהושע איזיק חריף, שנתפרסם אחר־כך בחיבוריו הנודעים, ואשר בסוף ימיו שימש כאב"ד סלונים.

בספר „אבל כבד" לרבי בנימין הנ"ל, נכלל הספד על גאון דגול זה. בין השאר הוא כותב שם, שהכיר את הגאון המנוח בעת שהוא עצמו התגורר במינסק בשנות אברכותו, ובהזדמנויות שונות היה משוחח עמו בדברי תורה. הוא מציין, כי רבי אייזל חריף היה נוהג לסיים מדי חודש את כל הש"ס....

באותו זמן התקיימו במינסק עוד ישיבות ידועות, שחנכו מאות תלמידים לתורה ולתעודה, הן ממינסק עצמה והן מערים אחרות. בין ראשי הישיבות שפעלו אז נמנה גם רבי אברהם ברבי זכריה מנדיל, מתלמידי רבי חיים מוולוז'ין. מישרה זו היתה כעין מסורת משפחתית, שכן גם סבו (חותנו של אביו רבי אריה לייב הלוי), הגאון הידוע רבי רפאל הכהן המבורגר, היה תופס ישיבה ומו"ץ במינסק בעודנו אברך, וגם הגאון רבי חיים מוולוז'ין קבל תורה ממנו במינסק.

אבי אביו רבי אריה לייב היה בנו של הגאון רבי שמואל, אב"ד אמדור, מחבר ספר „תשובת שמואל", שהיה בסוף ימיו אב"ד גליל העליון של מינסק, כמ"מ הגאון רבי יצחק אברהם, אחיו של בעל ה„שאגת־אריה".

רבי אברהם, הר"מ המינסקאי, חיבר ספר „בית אברהם" על פרקי אבות והניח אחריו הרבה כתבי־יד בחכמת הנסתר.

במינסק התקיימה גם ישיבה בינונית מקומית למסיימי חדרים ותלמודי־תורה. כמגיד השיעורים והמשגיח על מוסד תורני זה שימש הרב הגדול רבי מרדכי, שהיה אף הוא מתלמידיו של רבי חיים מוולוז'ין. הוא היה נערץ על כל בני העיר, וכאשר הלך לעולמו היתה כל העיר שרויה באבל ובשעת ההלויה שבתה כל מלאכה וכל החנויות נסגרו. גם חוגי המשכילים הוקירו את האיש הזה, אשר עשה רבות למען החדרת ידיעת התורה בחוגים הרחבים של יהודי מינסק. אחד המשכילים תיאר את האיש הדגול הזה כ„אלוף הישיבה הקטנה" וכאביהם

של מאה ושלושים תלמידים, השוקדים בתורה תחת חסותו, כשהוא מספק להם את כלכלתם ואכסונם על חשבון נדיבי עם.

המד"א דמינסק, הגאון הידוע רבי דוד טבלי, שהיה אף הוא מתלמידיו המובהקים של רבי חיים מוולוז'ין, נהג לבוא כל ערב ראש־חודש לישיבה זו, לבחון את התלמידים ולעודדם לשקידה ולהנהגה טובה. כמו כן היה בודק את מצב הישיבה על כל היקפה וצרכיה השונים.

ישיבה מקומית זו העמידה הרבה בעלי־בתים תורניים מסוג לומדי חברות הש"ס שבעיירות ישראל. המוכשרים שבהם היו נוסעים לישיבות מפורסמות אחרות, ביחוד לוולוז'ין הסמוכה. מהם היו שהמשיכו ללמוד בישיבות הגדולות או בקיבוצי־התורה הידועים במינסק עצמה.

מבין קיבוצי התורה שבמינסק יש לציין את הקיבוץ התורני הידוע, שהתנוסס ב„בלומקעס קלויז". כאן פעלו כראשי־ישיבה גאונים מפורסמים וכמה אנשי שם. כאן למדו בשנות נעוריהם או אברכותם, רבנים מפורסמים בקהילות ידועות, אשר שקדו על התורה והעבודה. קיבוץ תורני זה קם בהשפעתו של רבי מרדכי הנ"ל, ששאף להגביר פעלו לתורה ולתעודה בקרב הבחורים המבוגרים יותר, והזמין את הגאון החריף המפורסם רבי אייזל חריף, לשמש כמגיד שיעור במקום תורה זה. כמו כן פעל שם כראש־ישיבה במשך שנים רבות המו"ץ המינסקאי הידוע רבי גרשון תנחום פוזניאק, מחבר הספר „אילנא דחייא".

וכך מתואר פעלה של הישיבה במינסק: ...היא הישיבה הגדולה לאלוקים אשר יסדוה ידי איש חכמת לב, שרתי בבנות מושלמת ביראת אלוקים מרת בלומה נ"ע (אשר בסלעי ירושלים עיה"ק חקקה משכן לה). אם אמנם רבו כמו רבו בזה ישיבות מספר הנערים למודי ה' אשר הובאו הלום בחוצן התשוקה מכנף ארץ רוסיא לשמוע בלימודים יעלה עד 2000 נפשות.

אך זאת עולה על כולנה, יען כי ממנה יצאו גדולים חקרי לב אשר יזרח אורם בשמי התלמוד ה"ה הרב הגאון חריף וכו' מוהר"ר יהושע אייזיק מק"ק סלאנים בעל המחבר ס' עמק יהושע, נחלת יהושע, שפת הנחל, אבי הנחל, והרב הגאון הגדול וכו' מוה"ר יחיאל העליר בעהמח"ס „עמודי אור" ד' עליהם יחיו ועוד גאוני עולם אשר מפיהם אנו חיים. כבוד הישיבה הלזו הרים ראשון הרב הגאון הגדול רבנו חיים מוולוז'ין מנוחתו כבוד, כי מישיבתו הגדולה אצל למענה כעשרה תלמידים נבחרים ויעש להם שם לתהילה, ראש הישיבה היה מקודם (ז"א אחרי שני הגאונים הרמי"ם הנ"ל) הרב הגאון מהר"ר גרשון תנחום בעמ"ס „אלנא דחיי" (אשר כהיום הזה יכהן פאר כמ"ץ ומד"א בעירנו על מקום דוד כי

נפקד ממנו בעוה״ר) ועתה נתנה המשרה על שכם הגדול מוהר״ר ברוך מרדכי נ״י, אשר גם הוא היה מהתלמידים המקשיבים לקולה בימי חרפו, ועל פיו ינהלו התלמידים בלחם התורה אשר הם אוכלים שם. משטרו נאוה מאד, יומם ולילה לא ישקוטו מלהגות בתורת ה׳. כחצות הלילה עת כל בני האדם הוזים שוכבים תחת מסכת הדממה, גם אז קול תורה ישמע בה מפני התלמידים כיתחלק עליהם הלילה ואיש איש בשעתו יהגה בתורה ובתעודה, מפורש ושום שכל. מדי שבוע בשבוע יעמדו בנסיון (עקזאמען) לפני ראש הישיבה להבחין אם לא עשו מלאכת ה׳ רמיה והנערים אשר ילקחו לקח בהישיבה הזאת המה לרוב לומדים היודעים לשחות בים התלמוד סך 1800 ר״ט (רובל טהור) שיחדה בעדה האישה הנ״ל מכספה (הכוונה לקרן עזבון), אשר מפרי תבואתו יכלכלו את הבית במשפט ככל אשר יידרש לחפץ בית המדרש. הנה הוא עומד תחת השגחת הרב הגביר המפורסם שומר אמונים מוהר״ר יצחק ווילענקין בן האשה הלזו ואחיו הנכבדים. רב שלום לבניה והיה שכרה אתה ופעולתה את אלקים, (חתום על המכתב — הקורספודנציה הזאת — מר זבי״ש ששלח את זה ממינסק בעשרים לחדש השלישי (סיון) תרכ״א ונדפס בהמליץ שנה ראשונה י״ב בתמוז תרכ״א 1861 מס׳ 37) המציין על קושט דבריו במילים „זאת חקרתיה כן היא״.

ד. ישיבת מאלטשי
והגאון רבי זלמן כהנא שפירא ז״ל

הגאון רבי זלמן סנדר כהנא שפירא נולד בשנת תרי״א בעיירה נישביז פלך מינסק, לאביו רבי יעקב ברבי משה הכהן איש תם וישר ותורני מובהק אשר שימש זמן ידוע כראש ישיבה עירונית בלידה תחת השגחתו של אביו ר׳ משה הכהן האב״ד דשם, חתנו של הגאון הידוע רבנו חיים מוולוז׳ין. רבי זלמן סנדר נודע עוד בילדותו כעילוי מופלא. את ראשית חינוכו התורני קיבל אצל אביו וכשלא הספיקה לו כבר תורת אבא (בהיותו בן תשע הקשה פעם קושיה חזקה לאביו: אביו לא מצא שום תירוץ לקושית בנו זה ומרוב התרגשות התחיל לבכות. ואמנם לקושיתו זו לא מצא רבי זלמן סנדר תירוץ כל ימי חייו — מפי מרן הגרא״י אונטרמאן הרב הראשי לישראל) נשלח לוולוז׳ין ליהנות מתורת שאר בשרו הגאון רבי יוסף דובער סולובייטשיק שהיה אז ראש ישיבה משני בישיבה מפורסמת זו על ידי הגאון הנצי״ב ר״ם ומנהל הישיבה. הוא למד שם

בצוותא עם בנו של רבי יושה בר, רבי חיים, שהתפרסם אחר כך כרבן של ישראל, ושהה במחיצת רבו וחברו אף אחר־כך בעת שרבי יושה בר היה כבר רבה של סלוצק, אחרי צאתו את ישיבת וולוז׳ין. רבי זלמן סנדר שהצטיין עוד בגילו הרך כלמדן מובהק לוקח להיות חתנו של התלמיד חכם והנגיד רבי יושה מינקס לבית שיינבוים מיקירי קהילת קוברין החשובה, שפסק לו נדוניה של שלושת אלפים רובל — סך מופרז בימים ההם, לפני שמונים שנה — ומזונות תמיד על שולחנו. בהיותו סמוך על שולחן חותנו הוסיף חילו לתורה וקבע שיעורים לתורה עם האב״ד שם הגאון הידוע רבי מאיר מארים, שהתפרסם גם בספרו החשוב ,,גיר״ על תלמוד ירושלמי. שם ארח לו לחבר את האברך המופלא רבי דוד ווילובסקי, יליד קוברין, שהיה נמצא שם תכופות והיו משוחחים בעניני תורה. אברך זה התפרסם אף הוא ברבות הימים כגאון ומבין חיבוריו ידוע לשם ולתהילה פירושו של תלמוד ירושלמי בשם הרידב״ז.

כעבור זמן, צר היה לו המקום לרבי זלמן סנדר בקוברין מבחינה רוחנית וחמרית כאחת. אחרי מות חותנו נידלדל מצבו הכללי וחשב את עצמו כ,,יורד״ במידת מה. ומבחינה רוחנית צריך היה להימצא בישיבה מרכזית שבחורים גדולי תורה יעטרוהו ויקיפוהו אשר ישפיע עליהם שפע רב של למדנות חריפה. את סיפוקו הנפשי המלא היה מוצא תמיד במחיצתו של מורו ורבו הגאון רבי יושה בר שהיה כבר אז אב״ד בבריסק דליטה הסמוכה לקוברין. כמובן משתעשע היה אז בדברי תורה עם הגאון הידוע רבי ירוחם יהודה לייב פרלמאן שהיה אז אב״ד בעיירות הסמוכות סלץ ופרוזינא. רבי ירוחם יהודה לייב היה משתומם מאד על גדלותו התלמודית של האברך רבי זלמן סנדר ובא אתו בכתובים וגם על ידי ביקורים הדדיים במלחמתה של תורה. התקרבותם זו לא פסקה גם אחר כך כשגאון זה נתקבל למרא דאתרא במינסק ונתפרסם כ,,הגדול ממינסק״. והיה ,,הגדול״ רגיל לומר, שממינסק ועד בריסק דליטה אין דומה לרבי זלמן סנדר מקוברין בגדלות התורה.

בשנת תרמ״ה נתמנה רבי זלמן סנדר לרב אב״ד בעיירה הקטנה מאלטש שעל יד ביצות פולסיה. בשנת תרנ״ח עם התכוננותה של ישיבת ,,כנסת בית יצחק״ בסלאבודקה הוזמן מטעם מייסדיה ומפקחיה לכהן בה כראש ישיבה, הוא שהה שבת אחת בסלאבודקה והשמיע מחידושי תורתו לפני צעירים מעולים גדולי תורה, אלא שלא נסתייע הדבר והוא חזר למאלטש. כפי הנראה השפיעה הפצרת בני קהילת מאלטש שלא יעזבם והסכים להישאר בתוכם — ובלבד שיסכימו לייסד שם ישיבה. אנשי מאלטש הסכימו לכך, כמובן. לשם ביצוע מפעלו החדש

קיבל הסכמת ידיד נעוריו רבי חיים הלוי סולובייטשיק ואף כינס אסיפה במינסק בבית הגביר והלמדן רבי ברוך זלדוביץ עם רבה של מינסק (שהיה אז כבר מחותנו) והגאון רבי אליעזר גורדון אב״ד ור״ם בטלז שעודדוהו בהרבה ליסוד מרכזו החדש לתורה ולתעודה.

אם כי התקיימו כבר באותו זמן ישיבות מפוארות בליטה ובזאמוט ובהן ראשי ישיבה מפורסמים, התחילה ישיבת מאלטש החדשה לתפוס עמדה חשובה בין אהלי תורה אלה והיתה לישיבה מרכזית בעולם התורה, בעשרה תלמידים פתח רבי זלמן סנדר את הישיבה בקיץ שנת תרנ״ח ובמשך שנים אחדות הגיע מספרם למאה ועשרים. היו אלה צעירים מעולים בעלי כשרון ודעה שרצו לפתח את כח החידוש שלהם על פי הדרכת רבי זלמן סנדר והיו גם קשישים יותר שלמדו כבר בישיבות גדולות אחרות והעדיפו להיות כאן במחיצתו של גאון חריף זה. היו מיוצגים כאן יוצאי מקומות שונים מבריסק וקוברין ממינסק ומחוזה ואף מזאמוט שבליטה הצפונית.

בשיעוריו התגלה רבי זלמן סנדר במלוא קומתו הרוחנית ובכוח למדנותו המופלא שעוריו אלה היו בבחינת מניע וגורם עיקרי לפתוח כוח החידוש בתלמידיו, להדריך אותם באבחנה אמיתית, בתפיסת כל ענין וענין לפי נקודתו הפנימית ולאור תחומי שרשיהם המיוחדים. רבי זלמן סנדר לא הסתפק במתן שעוריו בלבד. כשהיה מעלה איזה חידוש תלמודי מיוחד במינו בשעת התרכזותו באיזו סוגיה בלמדו בביתו — היה מתפרץ תיכף לבית הישיבה תופס את הצעירים הכשרוניים משמיע לפניהם את דבר חידושו.

חידושיו אלו שימשו מנוף ל„וועדי״ הישיבה... „וועדים״ אלה מורכבים היו ביתר הישיבות הגדולות לפי הכשרון והידיעה ולפעמים אף לפי הגיל, והיו מיועדים לבירורם וליבונם של כמה מושגים וערכים בסוגיות התלמוד לאור דברי הראשונים הנושאים ונותנים בענינים אלה. כאן במסגרת של דיבוק חברים הגיעו בני ישיבה מוכשרים לשלבי השתכללות בנתיבי העיון ההעמקה. ניתוח, הרכבה והפרדה — לפי דרך לימודו של מורם ורבם הגאון רבי זלמן סנדר.

הדגשנו כאן את המילים „עיון יהעמקה״ היות ובישיבת מאלטש רגילים היו לבקר את ההבנה הטלזאית ויש שהשמיעו דברי חדודין על פירוט המושגים לדק מן הדק וקראוה לזה בלשון הרידב״ז (רבי יעקב דוד הסלוצקאי באחד מספריו) „כימיה״... אם כי דמותו התורנית של רבי זלמן סנדר היתה דומה יותר לר׳ יושה בר מאשר לנצי״ב (בילדותו היה בקי נפלא ב„בית הלוי״ של גאון זה) — הרי בניגוד לישיבת וולוז׳ין נהג במאלטש להגיד שיעור כסדר דף על

דף מבלי להחסיר אף מאמר באגדה ולפעמים היה גם משמיע שיעור עמוק כשהוא משולב במאמר אשר ביסודו הנהו „מילי דאגדתא" (לפי רשמי זכרונותיו של מרן הרב אונטרמאן ב„ספר היובל" לרבי שמעון שקופ).

רבי זלמן סנדר לא היה מגיד שיעור בלבד אלא אף דאג למצבם הכללי והנפשי של תלמידיו. ביתו פתוח לרווחה לפניהם וחם על כבודם והכרת עצמם. „בעלי הבתים הוזהרו בכל תוקף לבלי לזלזל אף בכבודם של תלמידי חכמים צעירים ולמנוע מלקראם בשם „ישיבה בחור", שהיה בזה כעין ביטוי מעליב כי אם „איש־ישיבה" („ישיבה־מאן"). הוא לא התנהג אתם בתקיפות כי אם ברכות. כבעל תפיסה מהירה הבין תיכף את דעת הצד השני ומשום כך גלויים היו לפניו כל רחשי לבות תלמידיו על סגולותיהם ותכונות נפשותיהם המגוונים בהרבה. וחניכי ישיבת מאלטש בעצמם כבני ישיבת וולוז'ין בשעתם הקפידו על חיצוניותם, ידעו לשמור על כבודם ואפילו בשבתות וימים טובים לא היו סועדים על שולחן בעלי הבתים שבעיירה. בישיבת מאלטש כבישיבות מרכזיות אחרות התקיימו מוסדות עזרה הדדית: ביקור־חולים, גמ"ח, ת"ת (תומכי תורה), וועד־מעונות וכדומה שסייעו בהרבה להקלת המצב החמרי וגם לפיתוח הכוחות החברתיים והארגוניים של בני־הישיבה. הקלה למצבם החמרי היה ענין מתן שיעורים לבני ישיבה בודדים שעוד לא שימשו כל צרכם והיו זקוקים לעזרת רב ומורה. אלה בני אמידים ששילמו למוריהם הבחורים הקשישים משכורת חדשית בעבור לימודם אתם. בני ישיבה אלה נחשבו כשומעים חפשיים וכחצי רשמיים כי רק אחרי הכשרה נאותה של שנים אחדות הוכשרו להבין שיעוריו של רבי זלמן סנדר.

שיטת המוסר לפי נוסח ישיבות סלאבודקה מסוג „כנסת ישראל", גובהארדוק, לומזה וכדומה לא היתה ידועה בישיבת „ענף עץ חיים" שבמאלטש. במובן זה שמרה אמונים לישיבת „עץ חיים" אחותה הקשישה שבוולוז'ין. אולם צדקתו של רבי זלמן סנדר בדברים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו, במוסר ובמידות היתה למופת ודוגמה לתלמידיו המובהקים והשפיעה על עיצוב דמותם הרוחנית.

נוהג היה רבי זלמן סנדר להזמין אצלו ללילי שבתות כמה בחורים מהישיבה בכדי שלא לבוא ל„הטיית הנר" ובחר רק מאלה הרגילים לאחר בלילה בלימודם. הוא לא לקח שום שכירות מקופת הישיבה כי אם הסתפק במשכורתו הזעומה שקיבל מבני עיירתו. נוסף לזה החזיק דיין בעיירה לענייני „שאלות" ופסקי־דינים, היות והוא בעצמו מיראי הוראה היה. היה מסור מאוד לבני־עיירתו והיה למופת ביחסו האבהי להם, למגדול ועד קטון. היה זמן שבעיירה מאלטש לא היה

רופא מקומי ורבי זלמן סנדר הביא באופן מיוחד לפני יום הכיפורים חובש יהודי אחד מדרוהיטשין לפקח על עסקי בריאות של בני העיירה זהיר היה מאוד בכבוד כל אחד ואחד.

עריכת ה„סדר" היה אצלו ברוב פאר, כבוולוזשין בשעתה. כל בני־הישיבה היו מוזמנים ל„סדר" בביתו וברוב התלהבות היו חוזרים על הניגון המסורתי של וולוז'ין ל„חסל סידור פסח". לפי המסורת יוצר ניגון, זה היה רבנו חיים מוולוז'ין מייסד הישיבה בכבודו ועצמו. רבי זלמן סנדר עצמו מנגן גדול היה. והיה מחדש גדול בנגינה. ובימי חג ומועד כשהשמחה היתה אז במלואה בבית הישיבה ובבית־הרב היה משמיע דברי שירה משל אחרים ומשלו. כך, למשל, פשטה בכל ישיבות ליטה קומפוזיציה אחת משל רב זלמן סנדר על הפיוט הלבבי הידוע שהיה נאמר בעיירות ליטה בשבתות שבין פסח לשבועות „יונה יעלת חן מה לך כי תבכי, משיחך יבוא לך קומי ולכי, כי אני מושיעך וגואלך אשר תחכי". קומפוזיציה זו חיבר רבי זלמן סנדר בימי עלומיו וכשהשמיעה לפני רבי יושה בר בכה גאון זה מרוב התרגשות. כמו־כן היה מנגן בימי־פגרא את הפיוט של רבי שלמה אבן גבירול „אכולה שכולה למה תבכי, הנואש לבך מאשר תחכי". למנגינותיו אלו יצאו שם בכל הישיבות שהיו חוזרים עליהן בימי חג ובייחוד בשמחת בית־השואבה ובשמחת תורה. כותב השורות האלה עודנו זוכר שבכמה ישיבות היו בימים כאלה משמיעים מנגינה מיוחדת מרב זלמן סנדר לתפלה ידועה „שמך מעולם עובר על פשע" ולפי בקשת המשגיח הרוחני היו חוזרים על מנגינה זו כמה פעמים — בצירוף רעיונות מוסריים לתפילה זו.

בין תלמידי ישיבת מאלטש שקלטו מתורתו של רבי זלמן סנדר יש לציין את הלמדן הגדול רבי מנחם מאלטשר, שנפטר לפני שנים אחדות בתל אביב ולא נספד כהלכה; הרב ירחמיאל בורגמאן מבריסק אחר־כך אב"ד בנישביז; הרב משה אליהו רוגוזניצקי מנאליבוק אחר־כך רב ודיין בלייפציג בעדתו של הרב ד"ר אפרים קארליבאך (נפטר בשנות המלחמה בקורדיץ שבאנגליה ששימש שם כרב ודיין); הרב רבי אלתר מישקובסקי בנו של הרב הצדיק רבי חיים לייב מסטאביסק — ממלא מקום רבי זלמן סנדר ברבנות קרינאק ובסוף בארץ־ישראל; הרב רבי מרדכי היילפרין מפרוזשין ממייסדי המושבה „הרצליה" ועוד כמה מפורסמים שאינם כעת בחיים.

מבין תלמידי מאלטש שבתקופה ההיא החי אתנו כעת והפועל לברכה בישראל — יש לציין באופן מיוחד את מרן הגאון רבי איסר יהודה אונטרמאן שליט"א הרב הראשי לישראל, שבהיותו צעיר בימים נצטרף לחבורת הבריסקאים

שנסעו למאלטש להתבשם מתורתו של הגרז"ס כהנא־שפירא. הרב הראשי, שיצק מים על ידי הגרז"ס והמשיך שם לימודיו גם אחר־כך בתקופת הגאון רבי שמעון שקופ — פירסם ב„ספר היובל" לרבי שמעון שקופ, נוסף לחידוש תורה, גם מאמר מיוחד, המכיל פרק־זכרונות מעניין על ישיבת מאלטש בשתי תקופות אלה. כמה פרטים מחיי רבי זלמן סנדר שבמאמר זו מושתתים על דברי זכרונותיו של הרב אונטרמאן, שלמרות היותו עוד אז בגיל הרך זכה להיות ממקורביו של הגאון רבי זלמן סנדר זצ"ל.

שיעוריו של רבי זלמן סנדר לא ראו את אור הדפוס ורק כמה מליקוטי תורתו נשתמרו על פה במקצתם של חוגי הישיבות. משהו מחידושי תורתו מוצאים אנו בשני הספרים של שני בניו המפורסמים רבי יעקב ורבי אברהם דובר. רבי יעקב התפרסם בעולם התורה בחיבורו הידוע „נאות יעקב" — המכיל חידושי הלכות וביאורי סוגיות בחריפות מעמיקה למאוד כאחד מגדול הדור. יותר מפורסם בחייו היה בנו השני של הגרז"ס — אברהם דובר אב"ד בסמולביטש וקובנה ומחבר ספר „דבר אברהם" שני חלקים שהתפרסמו למאד באהלי התורה (חלק ראשון הופיע בחיי מחברו במהדורא־תנינא) בספרים אלה מובאים גם חידושי תורה מ„הגדול ממינסק" חותנו של רבי אברהם דוב רבה של קובנה. שני בניו הצעירים של רז"ס, רבי יהודה ורבי חיים עמדו על יד אביהם ביסוד הישיבה במאלטש וסייעו לו בהרבה להקמתה וביסוסה.

בשנת תרמ"ג נתקבל רבי זלמן סנדר לאב"ד בקרינאק כממלא מקומו של הגאון רבי ברוך לאווסקי מחבר „מנחת ברוך". גם בקרינאק ניהל רבי זלמן סנדר ישיבה גדולה ונהרו אליה מכל מחוזות הורודנה, ביאליסטוק־לומזה ואחרות. מבין תלמידיו שבתקופת קרינאק יש לציין את הרבי רבי אברהם רופין (חתנו של הרב הצדיק רבי יוסף יוזל הורביץ מייסד ומנהל ישיבת נובהרדוק) מנהל ור"מ בישיבת בית יוסף הנובהארדקאית בביאליסטוק. בימי שבתו בקרינאק התפרסם הגאון רבי זלמן סנדר ברבים גם כצדיק ובעל מופת ושמעו בתחום זה הגיע למרחקים.

בשנת תרע"ה עם התקרבות החזית של המלחמה בסביבת קרינאק נדד רבי זלמן סנדר עם תלמידיו לפנים רוסיה הגדולה ושכן כמה שנים בעיר הפלך טולה. אחר המלחמה ההיא לא חזר עוד לעירו קרינאק שהשתייכה כבר לפולין, כי אם עלה לארץ ישראל וחי בה את שנות שיבתו האחרונים בשכונת מאה שערים שבירושלים עיר הקודש.

פרק לא

תורתה של וולוז׳ין

תורת הגר״ח

במסגרת זו בחרנו לצטט שלשה מאמרים מפרי רוחו של הגר״ח אשר יש בהם כדי לבטא את היסודות הנאמנים שאותם גנז במסד הישיבה הגדולה אותה נטע בוולוז׳ין, אשר היתה אם לישיבות ליטא ובנין־אב למעמדו ולדמותו של למוד התורה בדורנו.

בפרק זה הבאנו ,,תשובה״ בלתי ידועה מהגר״ח בענין ,,צוואת שכיב מרע״ אשר לא נדפסה בספר ,,חוט המשולש״ בו קובצו שרידי תורתו של הגר״ח לאחר השריפות שפקדו את וולוז׳ין וכילו את אוצר כתבי היד של הגר״ח. תשובה זו יש בה להטעים לקורא מאותו עמל ויגיעה בלתי נלאים ומאוצר הידע הגאוני והלמדנות המעמיקה שאותם הניח הגר״ח כיסוד ללמוד התורה ולידיעת התורה ומהם יתד ופינה לגדלותו התורנית.

בחלק השני הבאנו את ,,דרשת מהר״ח״ בו נפתח צוהר אל עולמו ומעמדו כמנהיג ומוכיח וכ,,מדברנא דאומתא״ המדריך ומוליך את צאן מרעיתו להבנת המשמעות ולהכנה הדרושה לקראת ה,,ימים הנוראים״ (תקע״ב). דרשה זו אותה נשא ביום הראשון לסליחות בפני קהילת וולוז׳ין מגלה טפח מגדולתו כרועה נאמן וכמביע את תפקידיו של הפרט והכלל באורח הבטוי ומנקודת ההשקפה היהודית המקורית.

ולבסוף ציטטנו את אחת מהקדמותיו הנודעות של הגר״ח לחבורי רבו הגדול הגר״א מווילנא, — ההקדמה לפירוש הגר״א על ,,ספרא דצניעותא״.

בהקדמה זו מוצאת בטוי נקודת השקפתו המרכזית והמקורית על למוד התורה בנגלה ובאופן מיוחד בנסתר. בהקדמה זו הוא סותר רבות מן ההשערות שהיו רווחות על יחסו של הגר״א לתורת הקבלה בכלל ולתורת האר״י בפרט.

בהרצאת דבריו הוא מציב לפני הלומד והמעיין את דמותו הגדולה של הגר״א בעובדות מפליאות ובתיאורים מרטיטים המציבים לו תואר ושם כאחד הראשונים. דבריו אלו מהווים גם מופת לצניעות להכנעה ולהתבטלות המלאה שבה ניצב התלמיד הגדול מול התופעה הכבירה של אישיות הממזגת בתוכה והמגלמת את התורה כולה כ,,ספר־תורה חי״ שאותו זכה לשמש וממנו קיבל רוב תורתו וחכמתו.

הקדמה זו הנה פרק מרהיב, עז בטוי ורושם לא רק להבנת עולמו של הגר״א, אלא גם ואולי עוד יותר — קנה מידה להבנת המתרחש בעולמו ובנשמתו של הגר״ח, השואב ממעיינותיו הבלתי נדלים של רבו, את העוז והתעצומות לבנות ולהקים דורות של גדולי תורה, לומדי תורה ויודעי תורה בישיבתו הגדולה בוולוז׳ין ובבנותיה על פני תבל כולה.

תשובת הגאון מוהר״ר חיים מוולוז׳ין זצוק״ל

לפנינו תשובה ערוכה ע״י הגר״ח, שהיתה בלתי ידועה עד להבאתה לדפוס בגליון ,,הדרום״, ניסן תשכ״ו, חוב׳ כ״ג.

הביאה לדפוס הרב חיים שרשבסקי מארה״ב, המעיר על תשובה זו בזה״ל:

הערה: בשנת תשט״ז שהה ידידי הסופר עקיבא בן־עזרא בארץ ישראל. בין כתבי היד שרכש לו שם היתה גם התשובה הנדונה. ומידו באה אלי. בשעה שהראה לי את התשובה ודברי המשיב עם האישור שעל הצד השני של הגליון שזהו כתב ידו של ר׳ חיים מוולוז׳ין ז״ל קפצתי מגיל וקראתי: ,,זהו כתב־ידו של אבי ז״ל!״

אבי ר׳ יוסף שרשבסקי מסלונים, הי׳ תלמידו המובהק של הנצי״ב ז״ל. והוא הי׳ בן ביתו, והי׳ מצוי אצל כתבי היד של ר׳ חיים מוולוז׳ין ז״ל. כבר בנעוריו פירסם ב,,הפלס״ מכתב אחד מר׳ חיים ז״ל. אבי הי׳ ממעריציו של הגאון הנ״ל והתייחס על משפחתו. הוא הי׳ מחשובי העיר סלונים.

בשנת תרצ"ד עלה ארצה. כאן מצא לו פנאי לפרסם גם חידושי תורה ב„התבונה" בעריכת הרב ישראל זיסל דבורץ (פלטין).

המלהב"ד מביא גם את צלום הנוסח שהיה רשום בידי הגר"ח ז"ל על גבי תשובה זו, בכתב זה נאמר:

אהובי ידידי ממינסק הגיעני אמרי נועמו בענין הצוואה מש"מ אשר חוה מר דעתו להלכה — ולמעשה שם פניו עלי. והנה כעת אין הדבר נוגע למעשה כי עפ"י סיבות וטעמים אחרים תתבטל הצוואה. אך אגב חביבותי' לא מנעתי הטוב מידידי, ואני שולח ע"י מוכ"ז העתק מאשר השבתי בזה בס"ד.

וידעתי כי נחת ינחת בדברי אלה הנאמרים באמת בעזהי"ת.

לאחר הטכסט האמור מופיעה פסקה בכת"י של הרב יוסף שרשבסקי ז"ל:

האותיות המאירות הללו המה מכתב יד קודש הגאון מוהר"ח מוולוז'ין זצוק"ל.

בשל איכותו הגרועה של הצלום נבצר מעמנו להעתיקו.

וז"ל התשובה:

בענין שאילתא דשאילנא, בש"מ שצוה ומנה אפטרופס בזה"ל, אני ממנה את פ' ופ' ופ' להיות בידם כח והרשאה לעשות כאוות נפשם בכל העיזבון שלי, הן גידון אשתי בענין כתובתה, והן בענין ש"ד וענינים אודות העזבון, וגם אודות בניי הזכרים והנקבות ונכדי בן בני, ויורשו, הנקובי' הנ"ל כאשר נרשם ברייסטר שמעל"ד, ובריייסטר כ' העיזבון שלי לערך כך וכך, אשתי תהא נושא' ונותנת בעיזבון שלי כו' לבניי הזכרים יותן כך וכך וכו', לכאו"א מבניי וחוץ מזה יהא ניזוני' בני אמם מעיזבון שלי וכו' לבנותי כו' לנכדי בן בני כו', באם שיעדר א' מבניי ח"ו הן זכרי' הן נקבות הן נכדי יהא חלק הנעדר לצדקה, ולא יורשים מי שראוי ליורשו, כי ע"ז האופן אני מחלק את נכסי לכאו"א, והמותר מעיזבון מה שישאר אחר שיקח כאו"א חלקו כנ"ל ואחר סילוק כתובת אשתי כנ"ל ואחר כל המזונות של כאו"א כנ"ל, יהא שייך לצדקה, עכ"ד הצואה השייך לענינינו.

ועכשיו נעדרו ב' בנים ונסתפקו האפוטרופסי', אי שייך לצדקה חלק ב' הנעדרי', או דלמא לא שייך אלא חלק א' מהנעדרים לצדקה הואיל ובלשון הצואה מבואר, באם שיעדר א', או לשנא דא' דוקא הוא אי לאו דוקא הוא. וחכמי

ווילנא שדו נרגא בצוואה זו, מהא דקי"ל כמבוא' בשו"ע ר"ס רמ"ח דאם הראשון ראוי ליורשו אין לשני כלום, ואפי' הקדישה אין להקדש כלום, ואפי' לשון מתנה לגבי יורש הוי ירושה, וא"כ אין לצדקה כלום אף חלק א', ופלפלו בחכמ' וסיימו כן נ' לפום ריהט' ולא למעשה. ואחוה נא דעי אף אני בעזרת החונן דעת וכמדתו ית"ש לחון אף לשאינו הגון.

הנה במכתב הרב המאוה"ג מוהר"א אבלי נ"י ראיתי שהצוואה הי' ליתן לבניו כך וכך לצורך נישואיהן ומפלפל שם בזה, ואף שבהעתק הנ"ל אינו מבואר כן, מסתמא שמע כן מפי האפטרופס אשר נשאל מאתו הדין הזה, ולפי הענין נ' שבודאי ידוע כן להאפטרופסי', ויתברר כן ע"פ עידי הצואה ודאי. וא"כ הוא נראה לדין שהצואה קיימת וחלק הנעדרים שייך לצדקה, דהנה אם הי' מצוה ליתן לאחר שאין ראוי ליורשו כו"כ לצורך נישואין, קם דינא כהכרעת רמ"א סי' רנ"ג סעי' ט"ז דלא זכו בהם יורשים, מטעם דלא כיון להקנותה אלא בשעת הנישואין, ובזה נראה לדון דאין חילוק בין ראוי ליורשו או לא. וכן בש"ס לא מפלגינן בינייהו במ"ס (ב"ב ד' קל"ג) אלא לענין הפסק דבנוטלו משום ירושה אין לה הפסק משא"כ בנוטלו משום מתנה, אבל היכא דאמרינן דעדיין לא הקנה לו כלל, מה לי נוטלו משום ירושה או מתנה כיון דעדיין לא זכה בהם כלל איך יורישנו ליורשיו.

ולכאורה איכא למימר דמהאי טעמא גופי' דאמרינן ירושה אין לה הפסק, מש"ה איכ' למימר דלא דמי להאי דפורנא ליתמי, דבשלמ' התם שפי' אמרי' דלא כיון להקנותה אלא בשעת נישואין, אבל בראוי ליורשו אף אי נימא דלא כיון להקנות אלא בשעת נישואין, אכתי קודם נישוא' דמאן להווי ממילא הוי בחזקת היורש, וכיון דירושה אין לה הפסק ממילא לא נפיק מחזקת היורש לעולם.

אבל א"א לומר כן, דא"כ גבי נדוני' לברת נמי נימא הכי דקודם הנישואי' דמאן להוי, ממילא הוי בחזקת יורשים, וכיון דירוש' א"ל הפסק, איך נפיק מחזקת יורש בשעת נישואי' ועוד דא"כ בטלת כל מתנת ש"מ הניתן עפ"י תנאי, דנימא קודם קיום התנאי אכתי הוי בחזקת יורש וכיון דירושה אין לה הפסק, לא ניפוק מחזקת היורש לעולם, ובכמה דוכתין אשכחי' דמתנת ש"מ מהני אף עפ"י תנאי בלא על מנת (דכמעכשיו דמי). וכבר נשאל ע"ז הרשב"א בתשו' ח"ג סי' קכ"ה, וקצת דבריו הובאו ביתה יוסף ס"ס רמ"ח, עיי"ש שהשיב שלא אמרו אין לה הפסק אלא במי שמחזיק את היורש בכח בנכסיו כאומר נכסיי לבני אבל במניח נכסיו סתם ליורשיו, ואומ' תנו וכו' או לאחר זמן פלוני ודאי קנה עכ"ד, והוכרע ברמ"א ר"ס ר"ן (ודבריו נובעים מדברי רבי' הרמב"ן ז"ל בחי' לב"ב דקכ"ט)

ועדיין יש לבע"ד לחלוק ולומר דאכתי ל"ד להא דפורני ליתמי, דבשלמ' התם שפיר אמרי' דקודם הנישואין הוי דיתמי, (שפיר אמרי) דלא כיון להקנותו אלא בשעת הנישואין, אבל בראוי ליורשו למה נאמר שלא כיון להקנותו אלא בשעת נישואי', כיון דעכ"פ גם עד שעת נישואין ע"כ ממילא הוי ג"כ בחזקת היורש, למה נפסיק בין הפרקי'.

אבל אשכחן לרבוותי' גברוות' רבנן קשישאי קמאי דקמאי דלא מחלקי בכה"ג דאהא דאמרי' (ב"ב דקכ"ט ובכמה דוכתין) האומ' תנו שקל לבני בשבת כו' ואם מתו ירשו אחרי' כו' הקשו הראשוני' ז"ל דלשי' הגאוני' והרי"ף דבראוי ליורשו אף לשון מתנה הוי ירושה, א"כ איך יירשו אחרי' תחתיהם, הא אם הראשון ראוי ליורשו אין לשני כלום, והראשון שבראשון שהק' קושי' זו הוא הר"י ן' מיגש בחי' לב"ב, ותי' בטוב טעם. וז"ל דכיון דלא אמר נכסיי יהיו לבניי ליתן להם מהם שקל בכל שבת אלא תנו שקל לבניי בשבת הוא דקאמ' אישתכח דלא אקנינהו מנכסי' אלא שקל בשבת לחוד, ושארי להני אחרים הוא דאקנינהו לאחר מיתת בניו וכו' אינו דומ' לואחריך שהרי לא נתן להם הכל וכו' אלא שקל בלבד הוא שנותן להם בשבת, הלכך מה שהגיע לידם הוא שנתן להם, ומה שמתו ולא הגיע לידם אגלאי מילתא שלא הקנה אותו להם כלל לא בלשון מתנה ולא בלשון ירושה אלא להני אחרים הוא שהקנה אותו עכ"ל הצרי' לענינינו, ואחריו החרה החזיק הרמב"ן ז"ל ואף כי בחי' לא החליט כ"כ תי' זה, אבל במלחמות אהך סוגי' החליטו וכ' עליו וזה הפירוק פשוט קרוב מכריע כלמודה על האמת להודות בשבילו שאין הקושי' ק' עכ"ל. ואחריו החזיק הרשב"א ז"ל בתשו' ח"ג סי' קכ"ב בתי' זה וכ' שכ"כ גם הר"י אברצלוני.

וכן הר"ן ז"ל הביא תי' דבריו הובאו ביתה יוסף ר"ס רמ"ח ע"ש, ומדכ' שם ואחרים מוסיפי' עוד ואומרי' דשא"ה וכו' משמע דבתי' הא' סגי אלא שאחרי' מוסיפי' עוד. וכן נ' ד' הטור, שכ' בסי' רנ"ג הא דאומ' תנו שקל לבניי בכל שבת וכו' ואם מתו יירשו אחרים כו' ולא כ' שנתן המעות ליד שליש ולא שהתנה ואמר לא משום ירושה כו' (כמבואר ברמב"ם ושו"ע) אלא כ' האי דינא סתמא, והיינו משום דס"ל דבכה"ג לעולם יירשו אחרי' משום דלא זיכו לבניו אלא שקל שקל בכל שבת והשאר לא זכו מעולם, וכתי' הנך רבוותא. וכ"נ ד' הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם (פי"ב מזכי') דכ' שם לשון ולא הי' צריך לזה משמע שלא הי' צריך להזהר מן הקושי' כלל, משום דהאומ' תנו שקל כו' אינו דומה לאחריך כמ"ש הר"י מיגש ז"ל וכמ"ש במלחמות שאין הק' קושי' כלל מחמ' תי' זה, משא"כ לתי' הרמב"ם משנינן בדרך הכא במ"ע כגון כו' והיינו נמי טעמי דתשו'

הגאוני' שהבי' הב"י סי' רמ"ח, יעקב צוה אי דייר ברי בביתא כו' ע"ש בב"י וד"מ (הובא בסמ"ע סק"ד) ולדידי ריש דתשו' הגאונים ניח' דודאי אם הי' אומר האי ביתי לברי ואי דייר בי' כו' הוי דמי לאומ' נכסיי לבני ותנו להם מהם שקל בכל שבת ובכה"ג אמרי' דירושה אין לה הפסק, אבל כיון דלא אמ' אלא מאי דייר ברי לא תימרון לי' מידי, לא הקנה לו האי ביתא כלל, אלא דירתו בכל יום הוא שנתן לו, כ"ז שידור בו רצופים, מש"ה אי הוי נפיק איהו גופי' מהאי ביתא לא זיכו לו הבית כלל, ויזדבן ויתיהב לעני', דדמי לתנו שקל לבני בכל שבת דאמרי' דיירשו אחרי' תחתיהם (וסיפא דתשו' הגאוני' הוא הוא דקליש ליישב ואכמ"ל). הרי חבל נביאי' בסגנון א' דטעמי' דתנו שקל הוא משום דלא זיכו להם אלא שקל בשבת כל ימי חייהם, ומש"ה הוא דאמרי' דאם מתו יירשו אחרי', ואף שאם חיו עוד אף שבתות הי' נותן להם השקלים, מ"מ כיון שמתו קודם השבתות ההם אמרי' דשקלי שבתות שאחרי מותם לא זיכה להם ושייך להאחרי' שירשו תחתיהם. זכינו לדין בנ"ד דהסך כך וכך שאמ' ליתן לבניו לצורך נישואי' לא זיכה להם אלא בשעת שיצטרכו לנשואיהם, וכיון שנעדרו ולא נישאו דמי האי סך כו"כ לשקלי שבתות שאחרי מותם דלא זיכה להם כלל ושייך לצדקה.

והרמב"ם ברר דרך לעצמו (בפ' י"ב דזכי' דין ו') שאם אמר לא משום ירושה כו' השני קונה כו' וע"ש בד' הראב"ד, וכן הראה הה"מ את מקורו שיצא לו כן מק' הר"י מיגש שהבאתי לעיל. ויש מקום אתי לומ' שדינו של הרמב"ם נובע מהא דאמרי' (ב"ב ד' קל"ג) והא אפסקוה הוא סבר יש לה הפסק ורחמנא אמר אין לה הפסק, ולפרשב"ם דהיינו משום דהוי מתנה ע"מ שכ' בתורה, ק"ק דה"ל למימ' הוא סבר יש לה הפסק, דבמאי דאמ' רחמנ' א' אין לה הפסק סגי דליהוי מתנה על מה שכ' בתורה, ולשי' הרמב"ם ניח' דה"פ דפרי' והא אפסקה וא"כ חזיין לשם מתנה איכוון, ומשני לעולם לשם ירושה קמכוין אלא דמיטעי קטעי דסבר יש לה הפסק, ובטלה דעתו נגד דעת תורה, דרחמנא א' אין לה הפסק, ומכאן הוציא הרמב"ם דינו דהיכא דאמ' בהדי' לא משום כו' באמת מהני והפסיק והשני קונה. וא"כ לדעת הרמב"ם הא דמהני להפסיק היינו משום דאמר לא משום ירושה אלא משום מתנה, והא דאומ' שאין לה הפסק (וכן) והרי הפסקתי' הוא לאו דוקא הוא, והכי משמע שם מדברי הרמב"ם שם בסיפא גבי תנו שקל דלא נקט שם אלא ולא משום ירושה, אבל הריב"ש בתשוב' קס"ח כ' וז"ל ואף לדעת הרמב"ם כו' צריך שיזכיר הלשון ההוא כדי שיובן בפי' שעל ההפסק הוא מכוון שאם על כוונתו לבד היינו סומכין הרי כל האומר ואחריך

כבר אנו רואים שכונתו להפסיק היינו משום שאומר והרי הפסקתי' ולישנא דלא משום ירושה לאו דוקא הוא. ומ"מ צ"ל דמדלישנא דלא משום ירושה לחוד נמי מהני גם לשיטת הריב"ש בדברי הרמב"ם כדנקט בסיפא גבי תנו שקל, והיינו כל שאמר על ואחריך נוסף עוד איזה לישנא דטפוי' שיובן שעל ההפסק הוא מכוון, ומכ"ש אי עביד עובדא דטפויי כגון שנתן המעות ליד שלי' (ותי' לפיכך אם נתן כו' מיושב יותר לשי' הריב"ש דלשיטתינו אינו מדוקדק דשליש מאן דכר שמי'), ומה שיש לדקדק על דברי הרמב"ם לשיט' הריב"ש אכמ"ל. גם מה שהשיג שם הריב"ש על הרמב"ם מהא דאמ' רחמנא דאמר אין לה הפסק, לדידי אדרבא משם הוי סייעתא להרמב"ם וכדכתיבנא.

ומה שיש לעיין על ד' הרמב"ם הוא מעובדא דאיסר גיורא (ב"ב קמ"ט) אשר משם הוציאו הגאוני' והרי"ף דינם דבראוי ליורשו אף לשון מתנה ירושה היא ולשי' הרמב"ם ליכ' למילף מינה לכאורה, אבל אין רצוני להאריך בזה, כי לא על דינו של הרמב"ם אנו דנין, בשגם איכא למימר דגם הר"י מיגש ודעימי' מודו לדינו של הרמב"ם, וכמ"ש לעיל דהכא משמע מדאמ' הוא סבר יש לה הפסק, והא דלא משני הכי היינו משום דלא איצטרכו לאוקמי בגונא דא' לא משום ירושה וכו' הואיל ולדידהו בכל גונא יירשו אחרים תחתיהם גם האומ' תנו שקל משום דלא הקנה להם אלא שקל שקל בכל שבת, והיכא דאמר נכסי לבני ולא משום ירושה וכו' ואחריה' לאחרי' אפשר דמ"מ מודו להרמב"ם, דהשני קנה, ולא באתי אלא לחזק דינו של הר"י מיגש והראב"ד והרמב"ן והרשב"א והר"י אברצלוני והר"ן והטור, דבתנו שקל וכו' בכל גונא יירשו האחרי' תחתיה' (אף שהרמב"ם כ' גם גבי תנו שקל דבעינן שיאמר לא משום ירושה וכו' יחידאה הוא לגבי' רבו הר"י מיגש וכל רבוותא) וגם יש לצרף אליהם ד' הרשב"ם והרז"ה דס"ל דלשון מתנה לחוד מהני להפסיק ירושה, ולפמ"ש לעיל גם הגאוני' שהביא הב"י דברי תשובתם, אזלי נמי בשי' הנך רבוותא, וכ"כ הדרישה שכל הני תירוצים (היינו של הר"י ן' מיגש ושני התי' שכ' הב"י) אמיתים ונכונים לדינא. הדרן לדינא דידן, דהדין ברור בס"ד דחלק הנעדרי' שייך לצדקה, משום דלא נתכוון להקנותם אלא בשעת נישואיהן, ונראה דזהו כונ' המנוח שאמר במה שאמר כי ע"ז האופן אני מחלק כו', דהיינו באופן באם שיצטרכו לנישואי', ואם היו מתים אחר נישואיה', אף אם עדיין לא הי' ניתן להם מה שפסק להם, אהני דהוי דינא דירשו יורשי' ולא לצדקה, כמ"ש הר"ן, אבל כיון שנעדרו ולא נצטרכו לנישואיהם, ע"ז האופן לא נתן להם, ולא זכו בהם כלל שיוכלו להוריש ליורשיהם ושייך לצדקה.

ולשי' הריב"ש בדעת הרמב"ם, דסגי באומר לשון שיובן בפי' שעל ההפסק הוא מכוון (נוסף על ואחריך) גם להרמב"ם בנ"ד שייך לצדקה שהרי נוסף על מה שאמר שיהא חלק הנעדר לצדקה אמר בפי' ולא יירשנו מי שראוי ליורשו. וגם לשיטתינו בדברי הרמב"ם כמבואר לעיל, מ"מ לפמ"ש לעי' דנ' כוונת הצואה במה שאמ' כי ע"ז האופן אני מחלק לכ"א וא', דכוונתו בז' הוא שמצוה ליתן לו וזסך כך וכך, באופן באם יצטרך לנשואין דוקא הנראה דגם הרמב"ם מודה בכה"ג, ואכמ"ל בכמ' דקדוקי' בד' הרמב"ם המתפרשי' לכמה דרכים, ומ"ש לעיל לדקדק בדברי הראב"ד והטור, דדבריה' משמען נמי דבאומ' תנו שקל בכל גונא יירשו אחרים תחתיהם, והיינו משום דאזלי בשי' הר"י מיגש וכל הנך רבוותא, קצת יש לדחות דלפי מ"ש הרמב"ן בחי' והריב"ש בתשו' קס"ח, לבאר תירוצא דשא"ה שנתן ליד שליש, וכ' שם דלישנא דתנו הכי משמע, ואם כפ' דברי' ז"ל דלישנא דתנו דאמ' הש"מ הכי משמע (ולא אלישנא דתנו דברי' קאי), א"כ י"ל דגם הראב"ד והטור מש"ה הוא דלא איצטריכו לאוקמי' הא דתנו שקל בשום גוונא, משום דלישנא דתנו משמ' שלא מסר לידם ולא זיכ' להם אלא כפי צוואתו דוקא.

אבל מ"מ גם בנ"ד, הוא שאמר שיותן להם כך וכך, ומאן לימא לן דנ"ד לא דמי לשליש, בפרט לפמ"ש בתחי' הצואה שממנה אותם לעשות, כאוות נפשם בכל העזבון, ושיתנהגו כפי הרייסטער, נראה דדמי לשליש, ובכתובות ס"פ מציאת האשה, אמרי' ודלמא שא"ה דאיכא שליש, ופרש"י והר"ן שם דהא דשאני בין אפטרופס לשליש, הוא משום דאפטרופס מתמנה סתם לעשות צרכי היתומי' לכל הצריך, ולא פורש מה יעשה להם, ולשליש פורש מה יעשה לו, ובנ"ד הרי פורש מה יעשו שיתנהגו כפי הרייסט' דמע"ל וגם דמי כמו שהושלש בידם, לפי נוסח לשון הצוואה, בהא סליקנא ונחיתנא, שאם הצוואה הי' ליתן להבנים הסך כ' וכ' לצורך נישואיהן, בס"ד זכינו לדין ברור כאחותן, מכל הלין טעמי דחלק הנעדרי' שייך לצדקה. אמנם אם ציוה סתם ליתן להם כך וכך אף שהראית פני', דנ"ד דמי לשליש, אין הדין ברור כאחותן בזה, ואין רצוני להאריך מה שיש לעיין בזה כי מילתא דפשיט' לי שבודאי ידוע לאפוטרופסי' שצוואת הי' שיותן להם לצורך גישואיהן.

דרשת מהר"ח

מה שדרש ביום א' דסליחות בשנת תקע"ב הרב הגאון הגדול המפורסם בכל קצוי ארץ נהורא דעלמא רבן של כל בני הגולה מו"ה חיים זצללה"ה אב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין

דוד המלך ע"ה אמר סמר מפחדך בשרי וממשפטך יראתי וע"ד הפשוט כי ידוע שמי שצריך בקשה מהמלך אף שהוא מהקרובים למלכות עכ"ז בעת בואו לשאול בבקשה מהמלך אזי חיל ורעדה יאחזנו מאימת גדולת המלך כי גדלה למאוד ומכ"ש איש אשר בזבז וגנב אוצרות המלך ומכ"ש איש שמינהו המלך על אוצרותיו והוא בעצמו גנב אותם ומכ"ש אם מסרם ביד שונא המלך איך ירעד ויפחד לנפשו כשיבא לשאל בקשה מהמלך אשר מבלעדי הבושה והאימה מרוממות המלך הוא ירא לנפשו שלא ילכד בכבלי חטאתו על ענין אוצרות המלך.

ועל אלו שתי הבחינות אמר דוד המע"ה סמר מפחדך בשרי היינו הפחד והבושה ויראה הנופלת עלי בבואי לבקש ממך בקשתי מגדולת רוממותך ית' והוא בחינה הא' ועל בחינה הב' אמר וממשפטיך יראתי אולי אתחייב בדין מחמת עונותי אשר בזבזתי אוצרות המלך היינו גנזי העולמות העליונים אשר הופקדתי עליהם למסרם ביד הס"ם ר"ל כי האדם הוא הנפש חיה של כל העולמות עליונים ותחתונים להנהיגם כפי מעשיו להעלותם או להורידם לתקנם או לפגמם ח"ו הכל תלוי ביד האדם והוא הממונה עליהם [עי' בנפש החיים שער א' על פסוק בצלם אלהים עשה את האדם פרק א' ובפרק י"ג]. ומה שאמר תחילה בשרי ואח"כ אמר יראתי. הענין דאיתא בגמרא אמרו מה"ש לפני הקב"ה מפני מה אין ישראל אומרים לפניך שירה בר"ה א"ל אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו כו' והקושיא מפורסמת מ"ש ספרי מתים פתוחים לפניו על מה נידונים המתים ג"כ בר"ה.

אמנם מבואר עפ"י מה שאחז"ל ג' ספרים נפתחים בר"ה צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים רשעים כו' לאלתר למיתה בינונים כו' והקשו בראשונים שאנו רואים שהחוש מכחישו כי הן רשעים ושלוי עולם השגו חיל ומאריכים ימיהם בנעימים וצדיקים ע"פ רוב הם שפלים ונמקים ח"ו ופירשו הם דקאי על דין הנפשות לעה"ב. וא"כ דהדין הוא על עוה"ב צריך באמת כל אדם להתבונן ולחפש דרכיו אולי הוא מאותן שאין להם חלק לעה"ב ח"ו דהנה כל אחד שמח בחלקו וסומך על המשנה כל ישראל יש להם חלק לעה"ב אבל לא

יתבוננו בסיפא דמשנה הזאת שאמרה ואלו שאין להם חלק לעה״ב וקחשיב התם אפיקורוס ופי׳ ע״ז בגמרא מאי אפיקורוס ר״מ אומר כל שאינו משגיח על המשנה ר״ב אומר כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק והוא בכלל דבר ה׳ בזה ואת מצותו הפר וסיפא דקרא הכרת תכרת הנפש ההיא ודרשינן הכרת בעה״ז תכרת לעה״ב הרי שאין לו חלק לעה״ב. [ועוד איתא שם רב ור״ח דאמרי תרוייהו זה המבזה ת״ח ר״פ אמר כגון דאמר הני רבנן רב פפא אישתלי ואמר הני רבנן ואיתיב בתעניתא רב יוסף אמר כגון דאמר מאי אהנו לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו]. וכן בגמ׳ דר״ה ג׳ ספרים של צדיקים כו׳ ורשעים כו׳ בינונים יורדים ומצפצפים ועולים שנאמר ה׳ ממית ומחיה ר״ל כדי שיחי׳ לעה״ב מוריד שאול ויעל ר״ל שמוריד כדי להעלותו אח״כ וסיים שם אבל פושעי ישראל בגופן והוא קרקפתא דלא מנח תפילין וי״ל שמ״ש קרקפתא ר״ל שאינו מניח כדין הגמרא שהוא במקום שמוחו של תינוק רופס ומשפטם שנידונים יב״ח ואחר יב״ח גופן כלה ונשמתן נשרפת ונעשית אפר תחת רגלי הצדיקים. וגם אלו יש להם עכ״פ אחיזה מעט בצדיקים אך סיימו שם אבל כו׳ ושנתנו חתיתם בארץ חיים והוא פרנס המתגאה על הצבור שלא לש״ש יורדין לגיהנם ונידונין בה לדורי דורות גיהנם כלה והם אינם כלים ע״כ יש לכל אדם לחפש בדרכיו ולחקור מעשיו אולי הוא מאותן שאין להם חלק לעה״ב ח״ו כי אף העוסקים בתורה תמיד אולי עברו עליהם כמה שעות ביום שהיו יכולים לעסוק בתורה ולא עסקו והוא ח״ו בכלל דבר ה׳ בזה ואולי הניח תפילין שלא במקום שמוחו של תינוק רופס וביותר הראשים והמנהיגים צריכין להתבונן על עצמם אולי ח״ו היו מתגאים על הציבור שלא לש״ש כי אפילו אם היו עוסקים בדבר מצוה אם לא היו כוונתה רק כדי להרבות כבודם ולא לש״ש הרי הוא בכלל הנותנים חתיתם בארץ החיים ח״ו [וגם אולי ביזה ת״ח וגם אולי אמר הני רבנן וגם אולי אמר מאי אהנו לן רבנן] ושאר העם צריכין להתבונן אולי ח״ו נכשל בעון הקאנקירענציע. כי בעוה״ר הוא מצוי מאוד בזמנינו בצאתם לשוק לשבור בר מיד האינו יהודי ובא חבירו ורוצה ג״כ ליקח אותה התבואה מה שהראשון התוכח עדיין בהך המקח עם הא״י ואינו רוצה להניחו שיקחהו השני כי הוא עומד מכבר על המקח עם הא״י והשני כשרואה זאת מקנאתו מרעהו על שהוא קונה במקח מועט ואף שיודע שישאר התבואה להראשון הוא מוסיף בכיון על המקח יותר גם ממה שבקש הא״י בעצמו ומחמת זה מוכרח הראשון ליתן להא״י המקח זה וכן בענין ההוספות על הארענדעס הדבר נעשה כהיתר בעיני המון עם וע״ז ידוו כל הדווים כי מי יאמר זכיתי לבי. וא״כ ודאי עיקר הדין הוא על ענין

העוה"ב ולרכן שייך שפיר ספרי מתים כי גם המה שייכים בדין לעוה"ב ואמת הוא בלי ספק שגם על עניני הגוף נידונים בר"ה אך מי הוא פתי אשר יערב לו לבו לבקש על עניני הגוף נגד ספק אבדן נפשו ח"ו שהיא כעת במבוכה גדולה הלא ידמה האיש הלז לאיש אשר יעוררו אותו משנתו בנחיצה ואומרים לו מהר המלט על נפשך כי אחזה אש סביב בכל קירות הבית והוא ישיב להם שאני צריך להמתין עוד מחמת שכינה עוקצת אותו ואני צריך לרדוף אחריה להנקם ממנה ולהורגה הלא לשוטה וחסר דעת יחשב האיש ההוא.

ע"כ צריך כל אדם לכוון בבקשתו רק על נפשו שיהי' לפלטה ויהי' מבני היכלא דמלכא גם בהתפלות שנתקנו על בקשת הגאולה מהגלות יהא ג"כ כוונתו על גלות השכינה כביכול וגלות נפשו אשר אינה יכולה להשתלם עתה בעסק התורה והמצוה כראוי מגודל כובד הפרנסה כי בהיות ישראל שרוים על אדמתם איש תחת גפנו ותאנתו בלי דאגת הפרנסה בנקל הי' יכול כל איש לשום על לב לתקן נפשו העלובה בעסק התורה והמצוה אבל עתה מרוב טרדת הפרנסה גורם בעול התורה והמצות וע"כ מתאחר הגלות מאוד כי אין הקב"ה נפרע מאומה עד שנפרע משרה תחילה ושרו של עמלק הוא הס"ם הוא השטן הוא היצה"ר אשר אנחנו בעצמנו מוסיפים לו כח לקטרג על חטאינו המתרבים מיום ליום ר"ל וכמ"ש בזוהר על פסוק הן עוד היום גדול. ואיתא בגמ' חגיגה פרק ראשון ע"פ ודמוע תדמע עיני ג' דמעות הללו למה א' על מקדש ראשון וא' על מקדש שני ואחת על ביטול תורה ופריך למ"ד על ב"ת מאי כי נשבה עדר ה' ומתרץ כיון שנשבה עדר ה' אין לך ביטול תורה גדול מזה. ובזה יבואר שאלה אחת מסבי דבי אתונא לריב"ח מילחא כי סריא במאי מלחי ע"ד מאמחז"ל נאמר ברית מלח בבשר ונאמר ברית מלח ביסורין מה מלח ממתיק את הבשר אף יסורין ממרקין את העונות. וכן עיקר הגלות אנחנו באים יותר לכמה עונות. וזה ששאלו מילחא כי סריא היינו כיון שמחמת הגלות אתם מרבים יותר עונות מבתחילה וצריך גם על העונות של הגלות עוד יסורין למרקן וא"כ אין לדבר סוף ח"ו ובמאי מלחי לה שיהיה לכם תיקון ע"ז והשיב להם ריב"ח בשליתא דכודנייתא רמז לחבלי לידה של העקרה כמשחז"ל שהקב"ה מעמיד להם אדם קשה כהמן ויחזרו בתשובה ע"כ מהראוי לכל איש הישראלי לשום עקרי בקשותיו באלה הימים הנוראים על נפשו העלובה שלא תאבד ח"ו ובעוה"ר היצר מסמא את עיני המון עם בשומו מענה ומשל בפיהם לומר שהעולם אומרים שגם עוה"ז הוא עולם וגם בעדו יש לחשוב ובאמת צדיקי עולם העובדים את ה' מאהבה בלא שום כוונה זולתי שרצונם לעבוד ה' להם נאה לומר כן כאשר כן שמעתי כמה

פ׳ מפי קדשו של רבינו הגאון החסיד מו״ה אלי׳ מווילנא ז״ל נ״ע מה העה״ב חשוב ואין ערך ודוגמא כלל נגד שעה אחת בעה״ז בעסק התורה והמצוה מאחר שבעה״ב אי אפשר לעבוד ה׳ אבל אנחנו שפלי הערך איך נדמה לעזוב חיי הנפש מפני חיי הגוף. וז״ש דוד המלך ע״ה סמר מפחדך בשרי כי ידוע שהגוף הוא נקרא רק בשר אדם ועיקר עצמות האדם הוא הנפש וז״ש שמפחד יראתך גם בשרי שהוא הגוף ירא אבל ממשפטיך יראתי דיקא ר״ל שנפשי יראה מאוד כי לא חשתי על הגוף נגד צרכי הנפש.

אך יש עוד לבאר מ״ש ממשפטיך לשון רבים ולא אמר ממשפטך לשון יחיד אבל הענין דאיתא במשנה בר״ה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון ופי׳ בגמ׳ מאי כבני מרון הכא תרגימי כבני אמרנא ר״ל אמר כמעלות בית מרון רשב״נ אמר כחיילות של בית דוד ויש להבין במאי פליגי. אבל הענין כי ג׳ חלוקות יש ליום הדין בדיני בני אדם א׳ דין פרטי על כל פרטי מעללי איש כמשחז״ל אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו מגידין לו לאדם בשעת הדין שנאמר מגיד לאדם מה שיחו. ולכאורה מלת מה הוא קשה ההבנה והענין כי האדם אינו מרגיש על דבורו שמוציא מפיו וחושב מה מעלה או מוריד הדבור קל של ליצנות או נבלות ולא ידע כי בנפשו הוא עד היכן הגיע כח דבורו שיוצא מפיו כי כל העולמות תלויים בו וכל הנהגתם לפי מעשי בני אדם ודבורו והנהגותיו. וזהו פי׳ הפסוק ויהי האדם לנפש חיה ר״ל שהוא הנפש חיה של כל העולמות והתרגום מפרש לרוח ממללא ר״ל כי הוא כמדבר בכל העולמות. ואיתא בזוהר שהגדה פירש רזא דחכמתא וז״ש מגיד לאדם מה שיחו ר״ל שמגלין לו אז סוד הדיבור עד היכן הגיע כח דיבורו לקלקל העולמות עליונים וכמה עולמות שיבר והחריב בדבורו הקל וזהו פי׳ הפסוק המבין אל כל מעשיהם ולכאורה היה צריך לכתוב המבין כל מעשיהם אך אל מעשיהם פי׳ אל דבר הנוגע לכל מעשיהם מה עשו ומה קלקלו במעשיהם. בחינה הב׳ כי ידוע שהעונש הוא לפי הפגם והפגם הוא לפי ערך רוממות נשמתו וכל שנשמתו יותר גבוה בעולמות היותר עליונים הפגם מגיע יותר רחוק וגבוה ויותר גדול כי אינו דומה מי שטינף חצר המלך למי שטינף ביתו וכ״ש כסא המלך וכ״ש לבושו נמצא לפ״ז אף שב׳ בני אדם עושין חטא אחד ועכ״ז אין עונשן שוה זה נידון לפי ערך נשמתו וזה לערך נשמתו זה פגם בחצר המלך וזה בכסא לכן עונשו

גדול מחבירו. בחינה ג' כדרך נמוסי המלך כי אינו דומה אם איש א' מאנשי המלך אשר יתעצל במלחמה ולא יעשיה בשלימות כראוי לא יפשע רק על עצמו על מה שסיכן עצמו בסכנה אבל לא ימשך מזה שום נזק וקלקול לשאר אנשי החיילות אבל אם יפשע שר החמשים במלחמה בהתעצלותו או שר האלף הרי נמשך מזה קלקול גם לחמשים ואלף איש שלו שנפלו במלחמה מחמתו שהוא הי' המנהיגם אבל אעפ"כ לא נמשך מזה קלקול לכללות המלחמה כולה שהיא עדיין בתקפה אבל אם יתעצל במלחמה השר הצבא המנהיג את כל המלחמה הרי הוא מקלקל המלחמה כולה וע"ז אמרו חז"ל מי שיש בידו למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפש באנשי ביתו מי שיש בידו למחות באנשי עירו ולא מיחה נתפש באנשי עירו מי שיש בידו למחות בכל העולם כו' כי לפי גודל ההיזק וקלקול הנמשך מפשעיו הוא גידון.

והנה בדורות הראשונים היו לנו נביאים הקדושים שהיו מוכיחים אותנו תמיד אבל בעוה"ר עתה בדורות הללו אשר אנו יושבים בתרדמת העצלה כמ"ש בזוהר ע"פ מה לך נרדם וכמ"ש אני ישנה אבל לבי ער היינו הקב"ה שנקרא צור לבבי ע"ד משל כמו מלך שהי' לו בן יחיד ונפל הבן למשכב בחולי גדול וכבד ואמרו הרופאים שאין תרופה למכתו אם לא שימעט בשינה והלך אביו במר נפשו ונטלו ממטתו הכבודה והשכיבו ארצה כדי שלא יוכל לישן הרבה אבל ראה אביו שעדיין לא הועיל כלום ועכ"ז הוא ישן ועשה אביו עוד כמה תחבולות לזה ולא הועיל כלום עד שהוכרח אביו המלך הרחמן להניח חרבות וסכינים תחתיו כדי שלא יוכל לישן והנמשל מובן כי בהיותנו שוכבים על מטת המלך היינו בהיות הבהמ"ק קיים על מכונו ובהשקט ובשלוה כמ"ש הנה מטתו שלשלמה היינו ישנים מהיות דופק על פתחי התשובה לשוב אל ה' בלב שלם ומחמת זה הגברנו עוד יותר כח הס"מ הוא יצר הרע על עצמנו לכן הוכרח להחריב הבית והשכיב אותנו בגלות. וכאשר רואה אבינו מלכנו ממה"מ שלא הועיל לנו גם בזה ועדיין אנחנו ישנים מעשות תשובה לפני ית"ש אז הוא שולח על העולם חרב נוקמת ר"ל כדי לעורר אותנו מעט שלא נישן מהיות דופק על פתחי התשובה כאשר בעוה"ר עינינו ראו בזה השנה ודאשתקד שנהרגו כמה נפשות מישראל וכמעט לא הי' בית אשר אין שם מת השם ישמרנו. לכן אהובי אחי ורעי ראוי לכל אדם לפשפש במעשיו שמא הוא גרמא בנזקין ח"ו כענין נדרים שאחז"ל בעין נדרים בניו של אדם מתים כשהם קטנים ר"ל או ביטול מזוזה וציצית והעולה על כולם ביטול תורה ר"ל שהיא כנגד כולם.

והנה רז"ל אמרו כל המוריד דמעות על אדם כשר מוחלין לו על כל עונותיו

והנה בשנה הזאת אשר נפטרו בעוה״ר כמה נפשות אנשים כשרים וצדיקים כמעט לאין מספר השם ישמרנו ומהראוי להוריד עליהם דמעה כנחל שוטף מאין הפוגות על חללי בני ישראל ועל עם ה׳ כו׳. וז״ש קול דודי דופק ומעורר אותנו תמיד פתחי לי אחותי ר״ל בשבילי היינו שתהא הכוונה בכל התפלות והבקשות רק על צער וגלות השכינה כביכול שראשי נמלא טל להשפיע לכם טובות רבות אבל קוצותי רסיסי לילה ר״ל שאתם מגבירים ומעצמים כחו של הס״ם שר שרו של עמלק והוא מעכב בקטרוגו את הכל. לכן אהובי אחי ורעי נחוס נא על עצמנו בטרם תחשך השמש בארובות ונתעורר מעט מתרדמת הזמן ומה לנו נרדמים לאו עדן הוא למדמך כי המשפט לאלהים הוא ועקרה של התשובה הוא הוידוי מאמיתות מרירות הלב לכן תקנו לנו קדמונינו את הוידוי בסדר הכ״ב אותיות התורה כי כל נפש מישראל הוא כס״ת ממש היינו ברמ״ח אבריו הרוחניים נגד רמ״ח מ״ע ושס״ה גידיו הרוחנים נגד שס״ה ל״ת כמ״ש חז״ל במ״ק העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע הא למה זה דומה לרואה ס״ת שנשרפה ואם האדם פוגם באבר א׳ אזי מסתלק תומ״י הקדושה מאותו אבר ואותיות פורחות ותיכף שורה עליו רוח הטומאה הנקרא קיא ציאה אשר הוא סרחון אמיתי שאין למעלה הימנו ואין אותיות הקדושה חוזרות למקומן אלא ע״י תשובה בבכיה ומרירות הלב לרחוץ את הצואה כמ״ש אם רחץ ד׳ את צואת בנות ציון ואז כח הטומאה מסתלקת ממנו וכמ״ש זבחי אלהים רוח נשברה ופי׳ בזוהר היינו שישבור את רוח הטומאה אשר חופף עליו לכן תקנו את הוידוי בכ״ב אותיות התורה להחזיר אותיות הפורחות למקומן ובזה יכופר כל עון אמן סלה.

ירמי׳ הנביא אמר מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו נחפשה דרכינו כי לכאורה הוא לשון תלונה מה מצטער על צרותיו ומבקש עליהם. אבל זה אינו מועיל רק על חטאיו יתאונן אבל באמת הפי׳ הוא מה מתאונן על חטאיו. והענין כי לכאורה יפלא בראותנו שכמה אנשים מתודים בלב שלם ומבקשים סליחה וכפרה על חטאם ומ״מ אינו מועיל. אך באמת עיקר התשובה הוא עזיבת החטא ובחטא שהרבה לו לעשותו כ״פ נעשה לו כהיתר מחמת שכבר נתחזק בו מאוד וקשה לו לפרוש ממנו. וגם עוד רעה חולה שעל חטא הזה אמרו חז״ל שהמחשבה ג״כ מצטרפת למעשה כמו בעבודת כוכבים אף שבשאר עבירות אין המחשבה מצטרפת ובחטא הכבד הזה שהרבה לעשותו עיקר תשובתו הוא שיעזוב חטאו מקודם הוידוי שלא ישוב עוד לכסלה בשום אופן בעולם ולנסות פעמים רבות

עד כי יתאמת אז עזיבתו ואז ישוב ויתודה על העבר ומחטא שעשה אותו רק במקרה נוח לו לשוב תחילה על העבר ועיקר התשובה הוא כוידוי בלב שלם ואח"כ עזיבת החטא. ובזה פי' ר"י בשער התשובה פסוק ומודה ועוזב ירוחם שמשמע שהוידוי היא קודם עזיבה ופי' דקאי ומיירי באותו חטא שקרה לו רק פעם או שתים אבל בחטא שהרבה לו לעשותו כ"פ ע"ז נאמר יעזוב רשע דרכו היינו שהחטא נעשה לו כבר כדרך כבושה ואז הוא נקרא רשע אזי תחילה יעזוב הוא עזיבת החטא ואח"כ וישוב אל ה' הוא הוידוי כי אצלו העזיבה קשה מאוד לכן א"א להיות תשובת הוידוי קודם העזיבה כי הוא עלול מחמת הרגלו בחטא זה לחטוא בו גם אחר הוידוי והחוטא אחר הוידוי הוא ח"ו ככלב שב על קיאו כמו שחושב באדר"נ דברים שהקב"ה שונא אותן וא' מהן המרבה לחטוא אחר התשובה ומרבה לחטא ומרבה להשיב ואינו עומד בתשובתו וע"ז אמר בתיקונים צווחין ככלבא הב הב לן מזונא הב לן סליחה וכפרה. ולכאורה הב סליחה היא בקשה נכונה אבל רמז בלשונו שאמר צווחין ככלבא ר"ל שהוא מקיים רק הוידוי וצעקה ואינו גומר בלבו לעזוב החטא לנצח והוי ככלב שב על קיאו שונה באולתו וז"ש בפסוק יעזוב רשע כו' ואיש און מחשבותיו כנ"ל שבחטא כזה גם המחשבה מצטרפת. וז"ש מה יתאונן כו' פי' מה מועיל לו הוידוי והאנינות אפילו הוא גבר על חטאיו כיון שהרבה מאוד לחטוא באותם החטאים רק נחפשה דרכינו ונחקורה תחילה שהוא עזיבת החטא ואח"כ ונשובה אל ה' בוידוי וחרטה כי בעוה"ר כבר נעשינו מהכת הזה שהרע נעשה לו דרך סלולה ח"ו וחוטא כזה שהורגל ונתעבה מאוד ביון מצולה הרע קרוב הוא גם למיתה ח"ו אם ישוב בלב שלם כמאמר חז"ל דף י"ז הפורש מן כו' מת ומקשה ע"ז והא ראב"ד שלא פירש רק מזנות וג"כ מת מתוך תשובתו ומשני כיון דאביק בה טובא כו'. דמיא וא"כ השב ורוצה באמת לשוב ויש כמה בעוה"ר שכבר נעשו לו כהיתר מרוב הרגלם וקשה לפרוש מאוד ואפשר יצטרך גם למות מתשובה ואעפ"כ יקבל עליו גם מסירת נפש רק להנצל מפח ומוקשי הרע וכמ"ש ושבת עד ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ר"ל אפילו הנפש הוא נוטל ממך ע"י התשובה אעפ"כ אתה מחוייב לשוב. וע"ז צווח המקרא היתה לי נחלתי כארי' ביער נתנה עלי בקולה ע"כ שנאתיה ודרשו חז"ל אין תפלה נשמעת אא"כ יש בה משל יעקב ולהיפך אין מלחמה מתגברת אא"כ יש בה משל עשו כמ"ש הקול קול יעקב והידים ידי עשו והוא ע"ד שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם ר"ל כי שם אלהים פי' שהוא בעל הכחות כולם כמ"ש בש"ע א"ח אבל הכוכבים ומזלות נקראים אלהים אחרים ר"ל שכח שלהם אינו מעצמם רק מה

שמקבלים מאחרים אבל הקב"ה הוא בעל הכחות כולם שכל הכחות שבעולם כולה מקבלים הכח שלהם מהקב"ה כי הוא מחדש בכ"י תמיד מעשה בראשית ר"ל שלא לבד בשעת בריאת העולם חלק הכח לכל הבעלי כחות וכך הם עומדים תמיד מכחם הראשון אלא גם בכל רגע הוא מחדש אותם יש מאין ממש כי אלו הי' מסיר השגחתו ונתינת כחו מהם אפילו רגע א' היו שבים כל העולמות עליונים ותחתונים לאפס ואין ממש וכתיב ד' עוז לעמו יתן ר"ל הכח הזה וענין הנ"ל נתן גם לישראל שגם הם יהיו פועלים בכל פרטי עניניהם ומעשיהם בכל העולמות והענין כי כל העולמות כולם כ"א הגבוה מחבירו משפיע חיות לעולם שלמטה הימנו והוא כרוח לו ועולם שלמטה דוגמת הגוף נגדו כמש"ה כי רוח החיה באופנים וכתיב ועל הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה לכך נשמת האדם יותר גבוה גם מהחיות ומכל העולמות לכך הוא משפיע ונותן כח בכולם והוא ממש בצלם ודוגמת אלהים כביכול שגם הוא נקרא בעל הכחות כולם ובחטאו ח"ו הוא פוגם בכולם כי בכל ענינים של האדם הן לטוב מתעורר אותן הכח הקדושה גם למעלה ובדיבור א' יכול לתקן כמה עולמות ולהיפך ח"ו הוא פוגם בהם וז"ש הכתוב כי הנה יוצר הרים ובורא רוח לא אמר יצר דהי' משמע שכבר יצר רק אמר יוצר שבכל רגע הוא יוצר אותם כי מקבלים תמיד חיותם ממנו ואלולי כן היו שבים לאין ממש ומגיד לאדם מה שיחו ר"ל שהוא מגיד לאדם סוד הדיבור כמ"ש באד"ר שהגדה הוא רזא דחכמתא ומגיד לו סוד הדיבור כמה עולמות בנה או החריב במעשהו כי הכל תלוי בו כנ"ל וז"ש יעקב חבל נחלתו כמו חבל שראשו קשור למעלה וסופו מגיע למטה וכשמנענע סוף החבל למטה מתנענע גם הראש העליון הקבוע למעלה לכך תפלתם נשמעת כי בדבורו מתעורר הקול והקול הוא קול יעקב ואז נשמע אבל אם מחמת עונותיו מרובים ירתק החבל ונפסק הקשר כענין הכרת שנפסק הקשר בינו לבין קונו ונכרתו הנפשות וכדומה מהעבירות אשר מרוב הרגלם גם הקטן יחשב לפגם גדול ועל ידם נסתמו הדרכים ונפסק הקשר אשר אין מעורר בצדק ר"ל אין מעורר בצדקו צדק שלמעלה מחמת שכבר נתרחקו מאוד ובחטאים כאלו מחמת שקשה לו לפרוש מהם מחוייב לקבל עליו מיתה ובלבד להנצל מהחטא ואמרו במדרש שישראל נמשלו ליונה מה יונה מוסרת עצמה לשחיטה אף ישראל היו פושטין צוארם ומוסרין עצמם למיתה על קידוש שמו יתברך. ואמרו שם שנגד העובדי גלולים ישראל מחזיקים עצמם כארי' וז"ש היתה לי נחלתי כארי' ר"ל שנהפוך הדבר שנגדי הם כארי' מלקבל עליהם מיתה ולא כיונה למסור עצמם למיתה בשבילי א"כ לא תוכל להנצל מהחטא שאדוקים בהם מאוד שאין להם תקנה אא"כ יקבלו

מיתה ע"ז לכך נתנה עלי רק בקולה התחתון שלא יכלו בקולם לעורר הקול העליון מחמת שנפסק הקשר שבינם לביני ולא נשאר רק קולם לבד וזה שנאוי למעלה וז"ש ע"כ שנאתיה אבל במוסר עצמו למיתה על התשובה בודאי יכופרו עונותיו ויחזור להתקשר בהקב"ה כביכול ובקולו שלמטה תעורר הקול העליון וז"ש וד' נתן קולו לפני חילו ר"ל מי שמחזיק עצמו כאיש חיל ללחום מלחמת המלך ומסכן עצמו כדי שיתוסף כבוד למלכו בנוצחו את המלחמה כן אם האדם מוסר עצמו גם למיתה משום כפרת עונותיו ולכבודו ית' בזה חוזר להתקשר בשורשו ולעורר בקולו קול העליון ונשמע קול בבאו אל הקדש וז"ש הכתוב כי המצוה הזאת לא נפלאת היא ממך כו' ולא מעבר לים היא כו' ופי' הרמב"ן דאדסמיך לו קאי על התשובה שהזכיר למעלה וע"ז אמר לא בשמים היא ר"ל כי בחטאו פוגם למעלה בשמים ושמי שמים וא"כ מן הדין לא הי' התשובה מועיל אא"כ יעלה לתקן שם מה שפגם אעפ"כ לא בשמים היא אינך צריך לעלות לשמים רק בעוה"ז מועילה ואמר עוד ולא מעבר לים היא כי האדם בחטאו ח"ו הוא יכול להכריע כל העולם לכף חובה כמ"ש חז"ל לעולם יראה אדם עצמו וכל העולם כולו חציו חייב וחציו זכאי עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וא"כ ובגל להיות שבחטאו גרם מעבר לים פורענות וצרות רבות ועכ"ז לא מעבר לים היא ר"ל אינך צריך לעשות תשובה במקום ההוא דוקא רק במקומך כאן תוכל לתקן הפגם בחרטה ועזיבה ותשים חושך לאור והי' זה שלום אמן כן יהי רצון.

השיבנו ה' אליך ונשובה כו'. הנה במדרש איתא אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה שלך היא [ר"ל אתה צריך להיות המעורר תחילה] שנאמר השיבנו ה' אליך כו'. והקב"ה משיב ואומר שלכם היא שנאמר שובו אלי ואשובה אליכם אומרת כנס"י שלך היא שנא' השיבנו אלהי ישענו ומסיים לכך נאמר השיבנו ה' כו' חדש ימינו כקדם. כאדם הראשון. הנה בעוה"ר אנו הולכים בויכוח זה זה זמן כביר וארוך. ולכאורה אין שייך להתעקש בויכוח זה רק אנחנו כי אנו קשי עורף. אבל הקב"ה שהוא מלך רחמן יפלא לכאורה שיתעקש כביכול בויכוח עמנו ונראה כאכזריות ח"ו. אבל הענין כי ידוע שבגלות מצרים היו הללו עובדי כוכבים והללו עובדי כוכבים כמ"ש משכו וקחו ופרש"י משכו ידיכם מע"ג וכן בגלות בבל נשאו נשים עובדות כוכבים ואעפ"כ גאלם השי"ת ברחמיו המרובים אבל אנחנו תחת הס"מ אשר אנחנו בעצמנו מוסיפים לו כח בכל חטא

ועון פרטי ואחז"ל אין הקב"ה נפרע מאומה עד שיפרע משרה תחילה וא"כ בגלות הזה איך יהיה נפילת השר הוא הס"מ מאחר שאנו מצדדים בעדו ותומכים בידו בעונותינו המרובים ומגבירים אותו על עצמנו וכמ"ש כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ אז ותמלוך אתה ה' כו' וכמ"ש ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו אז והיתה לה' המלוכה כי יעקב אבינו ע"ה הוא מקור והשתלשלות כל הקדושה ועשו להפך ג"כ מקור והשתלשלות כל הקליפות וכתב בזוהר ע"פ הן עוד היום גדול שהס"מ נקרא יום מהומה ומבוכה ואנו מגדילים אותו ומגבירים את כחו עלינו בחטאינו המרובים ר"ל. והנה להבין הענין זה צריך להבין תחילה ענין גלות השכינה הנה חז"ל אמרו על פסוק בקרבך קדוש ולא אבא בעיר והקשו וכי משום דבקרבך קדוש לא אבא בעיר אלא אמר הקב"ה לא אבא בירושלים של מעלה עד שאבא בירושלים של מטה ומי איכא ירושלים למעלה א"ל אין דכתיב כעיר שחוברה לה יחדו ענין סוד ירושלים שלמעלה הוא סוד מקור נשמותיהם של כל ישראל ולכך נקראת ג"כ כנסת ישראל כי כמו בירושלים של מטה בעלות כל ישראל ברגל ליראות את פני ה' היו מתכנסים שם כל ישראל ביחד כן ירושלים של מעלה הוא סוד מקור כניסת נשמותיהם של כל ישראל והיא ג"כ סוד תורה שבע"פ שאמרו דליכא מידי באורייתא דבע"פ דלא רמיזא באורייתא דבכתב כן כל נפש מישראל יש לו אחיזה באות אחת מהתורה הקדושה וזש"ה מי ינוד לך ומי יסור לשאול לשלום לך בסוד ביאת הקב"ה בירושלים של מעלה וז"ש הקב"ה לירמיה הנביא הלוך וקראת באזני ירושלים כו' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ כו' ואם כוונתו על ירושלים שלמטה איך אמר ע"ז לכתך אחרי כו' הלא ירושלים לא הלכה במדבר אבל כוונתו על ירושלים של מעלה מקור נשמות ישראל שהלכה עמהם במדבר והקב"ה קידש לישראל בחופה וקדושין כמ"ש ביום חתונתו כו'

וז"ש פתחי לי אחותי כו' ע"ד משל כמו יתומה אחת שהיתה בזויה ושפילה מושלכת בחוצות ואין איש מאסף אותה הביתה וריחם עליה איש אחד ואספה הביתה ואח"כ חמל עליה יותר ולקחה לו לאשה ולא היו ימים מועטים עד שמרדה בו וגרשה אותו מביתו החוצה והוא עומד בחוץ ודופק על הפתח ומבקש מתחנן לה אומר זכרי נא הימים הראשונים כאשר רחמתי עליך וכמה טובות עשיתי לך וכעת אני בעלך וקרובך עומד בחוץ והגשם נוטף עלי עתה פתחי נא לי. והנמשל מובן וז"ש קול דודי דופק פתחי לי אחותי רעיתי כו' שראשי נמלא טל כו' וענין הד' שמות הנזכרים בפסוק זה שהם אחותי רעיתי יונתי תמתי הן מכוונים נגד הד' אותיות של שם הוי"ה ב"ה והבן. ואיתא במדרש שתמתי פי'

תאומתי ר"ל כי כמו שהתאומים כשיש לא' מהם חולי הגוף ר"ל גם השני מרגיש בה מעט כך כשישראל הם בצרה ח"ו גם הקב"ה כביכול משתתף עמהם בצערם כמ"ש עמו אנכי בצרה ואין לשער ולהעריך גודל הצער של השכינה כביכול וכמו שמצינו שאמר המגיד להב"י שאם היית יודע ומרגיש גודל צער השכינה כביכול מעונותיך לא הי' ערב לחכך שום דבר מאכל ולא היה לבך נוטה ליתן שום מאכל בפיך מגודל המרירות ע"ז ואם היינו מכוונים בכל התפילות ובקשות רק על צער השכינה כביכול בודאי היינו זוכים להיות נענים על ענין בקשתנו ולהגאל גאולה שלימה אבל אשמים אנחנו בעצמנו שאין אנו משימים על לבנו כלל צער השכינה כביכול ואין אנו מבקשים רק על צעריגו ודאגת פרנסתנו לכן אין אנו נושעים רק מעט הנוגע לפרנסתנו להחיות את גויתנו ואנחנו קרוצי חומר אין אנו משיגים כלל התענוג הרוחני שיהיה לע"ל והשכינה כביכול צריכה להתלבש בהשר של אותה אומה שישראל נתונים תחתם כדי שיתקיימו ויהיה להם פליטה מעט בין העובדי כוכבים. וזה שרמזו חז"ל בחידתם ומליצתם דאמרי אינשי במתא שמאי בלא מתא תותבאי כי במתא ר"ל בזמן שהבהמ"ק היה קיים על מכונו ושרתה השכינה בעיר הקודש שמאי ר"ל אז היה השם מתגדל ומתקדש לעיני כולם אבל בלא מתא ר"ל כיון שנחרב הבית ונסתלק השכינה מהעיר תותבאי ר"ל אני צריך להתלבש בשר של אותה אומה שישראל גלו תחתם ולהשפיע להם רב טוב כדי שיבא מזה איזה תמצית גם לישראל להחיות את גויתם ויתקיימו ביניהם.

ומעתה נבוא לביאור כל הפרשה של הפסוק הן עוד היום גדול וירא יעקב והנה באר בשדה ידוע שעשו נקרא איש שדה כי באמת אין רשות להקליפות להיות כלל במקום ישוב ומקומם בנוקבא דתהומא רבא רק שבעונותינו אנו מגביהים ומעלים אותה ממקומם להתגבר עלינו. וזהו והנה באר בשדה היינו שראה ענין הגלות שהשכינה הקדושה הנקראת באר מים חיים מתלבשת כביכול בשר של עמלק הנקרא איש שדה. והנה שלשה עדרי צאן הם כהנים לוים וישראלים רובצים עליה ר"ל שהם בשפלות ובבזוי תחת יד עמלק ומפרש הפסוק אח"כ ענין צורך התלבשות השכינה בהשר ואמר כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים ר"ל כדי שאם יהיה להשר שפע רב אז יבא מזה תמצית גם לישראל שה פזורה להחיות את נפשם. והאבן גדולה על פי הבאר הוא היצה"ר הוא הס"מ הנקרא אבן נגף שאנו מגדילים אותו בחטאינו ומקטרג ורוצה לערב שלא יבא לישראל שום שפע כלל. ונאספו שמה כו' כי ישראל קדושים הם בראותם כי קרוב יום הדין הגורא הבא עליהם דא יומא דר"ה המה מתאספים

בבתי כנסיות לבקש ולהתחנן לפני המלך ה' צבאות נפשם בשאלתם. ואם היה כל עיקר כוונתנו בתפלתנו רק על גלות השכינה כביכול ובאמת ולב שלם בודאי היינו מסירים את האבן נגף לגמרי אך אין אנו משימים זאת על לבנו כלל וכל מגמתנו בתפילת הימים נוראים רק על דאגת הפרנסות ושארי צרות הדחיפות עלינו בכל יום לכן אין אנו גוללים את האבן רק מעט הנוגע לעצמנו היינו להשקות הצאן קדשים והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה ויעקב אבינו ע"ה כאשר ראה ברוח קדשו את כל עניני הנהגוינו בגלות החיל. התחיל לקונן במרירות לבו ואמר אני רואה שעוד היום מהומה ומבוכה הוא הס"מ גדול ומחמת זה לא עת האסף המקנה להגאל גאולה שלימה. ונתן להם עצה איך להתגבר על הס"מ ואמר השקו הצאן כו' כמשז"ל בפ"ק מ"ד אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור אשריהם ישראל בזמן שהם עוסקים בתורה ובג"ח יצרם מסור בידם כו' וז"ש השקו הצאן היינו שתעסקו בתורה שנמשלה למים ולכו רעו היינו גמ"ח ואז יהיה יצרכם מסור בידכם ותזכו להגאל גאולה שלימה וז"ש במדרש שהתחלנו בו שהשיב הקב"ה שלכם היא שנא' שובו אלי ואשובה אליכם ופי' הפסוק בעצמו הטעם ע"ז אמר ה' צבאות ופי' רז"ל אות הוא בצבא שלו ר"ל כי אינו נפרע משום אומה עד שנפרע משרה שבצבאו תחילה והס"מ אשר אנו בעצמנו מגדילים ומגבירים את כחו עלינו בעונינו המרובים וכנסת ישראל בקשה עוד השיבנו אלהי ישענו ר"ל שעכ"פ תושיע ותסייע אותנו לעשות תשובה שלימה ומסיים לכך נאמר חדש ימנו כאדם הראשון, ר"ל כמו שפתח לו הקב"ה פתח לתשובה כן בקשה שיסייעה ג"כ לעשות תשובה שלימה בכדי להגאל גאולה אכי"ר.

ובזה יובן שאלה א' משאלת סבי דבי אתונא לריב"ח לן מנא דלא שוי לחבלי' הענין ששאלתם היתה היאך אפשר להיות כמו שאתם אומרים שלא נבראו האומות רק כדי להצר אתכם א"כ הוי כלי שאינו שוה ההפסד וההיזק שנולד ממנו והשיב להם אייתי לי בודיא ר"ל מחצלת פשוטה ורמז בזה שמחמת שאנחנו הפושטים ומגדילים את הס"מ בעונינו הוכרח זה שיפרעו העו"ג ממנו אבל לא הוי עייל כי ידוע שהאדם הוא עולם קטן וכל העולם וכן הבהמ"ק בכללו הכל כלול בו והלב של אדם הוא נגד בית קדשי הקדשים וכמו שרמזו חז"ל יכוין את לבו נגד בית קדשי הקדשים וכבר אמרנו שהקליפות אינם יכולים להיות במקום הקדושה ואדרבא בורחים מהקדושה לכן לא עייל והוצרך לסותרו ר"ל להחריב הבית כדי שיהיה מקום לכחות הטומאה ליכנס, וה' יזכנו לעשות תשובה שלמה בכדי להגאל ונזכה לבנין אריאל אכי"ר.

הקדמת הגר"ח לספרא דצניעותא

הקדמת הרב הגאון אמיתי, מופת הדור, נ"י ע"ה פ"ה, כקש"ת מפורסם לשם ולתהלה מוהר"ר **חיים** נ"י, אשר יצק מים ע"י אליהו רבנו הגדול והקדוש המחבר נ"ע.

ברוך שומר הבטחתו לישראל. ית"ש שהובטחנו מפיו י"ת כי לא תשכח תורת אמת מפי זרע אמת והבטחתו ית"ש היא שעמדה לנו ולאבותנו, מיום גלות ישראל מעל אדמתם אדמת הקדש. שכיון שגלו ישראל מלכה ושריה בגוים אין תורה, ובחסדי ה' כי לא תמו, ועדיין לא זזה אהבתו מאתנו, הניח לנו ברכה ע"י שרידים אשר ה' קורא בדורות דור דור וחכמיו, אשר מפיהם אנו חיים ומימהם אנו שותים. הדור אתם ראו כי גם בדור האחרון הזה אשר הצרות התכופות והפרנסות מתמעטות, ועם ה' אלה נתונים בסתר המדרגה. הרחמן ית"ש ירחם, ודין גרמא לטרדת המחשבה, אשר בכל הגולה שכורים ולא מיין. ומטעם הזה פטרנו ר"א מדין תפלה, אשר חיובה מצד הדין אינה כ"א כונת פי' הדברים שמוציא מפיו אם בשבחים אם בבקשות. בכדי שתתחונן דעתו עליו, ואף כי שמעתתא דבעיא צילותא להעמיק ולעיין בסברא דקה מן הדקה גם בגופי הלכות. ומה נאמר ונדבר בפנימיות נשמת התוה"ק אשר כל התנאים והאמוראים וכל המקובלים הנאמנים אינם מוסרים אלא ראשי פרקים, לחכם ומבין מדעתו, החכמה מאין תמצא לשכורים ולא מיין, מבוהלים ומבולבלים, ורק כעורים נגשש בדבריהם הק' אשר הם סתומים וחתומים באלף עזקאין. בחמלת ה' עלינו להקים את דברו הטוב כי לא תשכח וגו', שלח לנו עיר וקדיש משמיא, איש אשר רוח אלקים בו, רבינו הגדול הגאון אור העולם אשר קדושת תורתו וצדקתו הכריזו עליו מסוף העולם עד סופו, מרנא ורבנא **מוהר"א** חסיד' קדישא מווילנא נ"ע, אשר כל רז לא אנים לי והאיר עינינו עפ"י חבוריו הקדושים בנגלות ובנסתרות. תעלומות חכמה יוציא לאור, דמטמרן מגלא לנא. גם בספר הקדוש והנורא שמו אשר יקראו לו רבותינו התנאי' הראשוני' חכמי הזוה"ק **ספרא דצניעותא**, אשר נתחבר מקדם קדמתא מקדושי ה' בדורות ראשוני הראשונים, אשר חכמי הזוה"ק מלקטין מדבריו הק' תיבות ספורות רזין דרזין, ואף שזכינו לשיחתו המסודר לפנינו בזוה"ק בשלימותו. אומנם עדין לא זכינו לאורו, וכמעט שנגנז אורו ששימש בימי הראשוני' קדישי עליונין מארי דחוכמתא המשכילים בזהר הק' אשר היו צופים ומביטים בו בעינא טבא עינא פקיחא דלית עלה כסותא, וזה ימים רבים לישראל ספר הק' הלז תורה חתומה ניתנה. וגם שגיאות מי יבין מנסתרות אשר נפל

בדפוס בספר החתום כמוהו אשר דרכו נסתרה אם כי בין כתבי הרב הקדוש והנורא רבינו האר״י ז״ל נמצא עליו חדושים, אינם אלא דרושים כפי חכמתו הגדולה והנוראה. וגם כי לא זכינו לדבריו הק׳ על כולו רק על זעיר שם על ריש פ״ק וריש פרקא תניינא, אבל לביאור דברי הספר הק׳ הלז על הסדר ומראש עד סופו עדן לא זכינו.

הן עתה, מה נכבד היום אשר זכינו לרב טוב הצפון, ביאור נפלא פלאי פלאות נוראות על האי ספרא קדישא ע״י האי חסידא קדישא רבנו הגדול מוהרר״א נ״ע, אשר העמיק הרחיב לבחרו באר הטיב, ולסדרו סדור נפלא ולהגיה אורות מאופל השיבושים, יגילו הצדיקים וירננו כל ישרי לב, ויספו ענוים בה׳ שמחה אשר קרבת אלקים יחפצון להביט באור צח מצוחצח. כי בבאורו נראה אור, אשר עין בעין יראו והמשכילים יבינו שעפ״י ביאורו זה, כל דברי הס׳ הק׳ הלז דרכו והילוכו בקדש הולך ואור כסדר ממש כל סדרי המרכבה ושעור קומה וההשתלשלו׳ כולו המסודרים לנו עפ״י זוה״ק וכתבי האריז״ל והיכלי התמורות ומדורין וקשרין דלהון ומסודרים והולכים על סדרי מעשה בראשית כולו עד פ׳ נח סדור נפלא עין לא ראתה הפליא הגדיל לעשות בביאורו זה, מה נורא מעשהו אין זה כ״א בית אלקים רוח קדשו י״ת אשר הופיע בבית תלמודו של רבינו. וזה שער השמים לכל מעיין אמתי אשר יתבונן להשכיל על דברי קדשו ימצא פתח לרוחה לשני האדרו׳ ורובי תורות כתבי האריז״ל אשר כללם יחד רבינו הגדול בקיצורו הנפלא של הספד״צ כאשר יראה הרואה בשום שכל עפ״י ביאורו שכל דבריו הק׳ של הס״ד אף אם המה מעטים וקצרים נראים כככבים קטנים נכלל בכ״א ענין גדול ונפלא מאמר שלם ולפעמים גם כמה מאמרים, מהאדרות הק׳ או מזוה״ק והתקונים, ומכתבי האר״י ז״ל, והמה הררי קודש תלוים בשערה בתיבה או שתים וג׳ מהס״ד. והכל בראיות ברורות חזקות בנויות לתלפיות מהאדרות ומאמרי הזוה״ק והתקונים. והדברים מאירים ושמחים והוא ז״ל בעצמו אמר שהאריז״ל הניח לו מקום בזה.

ונחזי אנן, כמו בענין הנגלות שבתוה״ק שדורות הראשוני׳ היתה משנתם סדור להם תת״ק סדרי משנה, וכבא רבינו הקדוש וראה והבין כי מתוקף הגלות החיל הזה הן גוענו אבדנו תורה שבע״פ ח״ח, כי לא עצרו כח לטייל בה ארוכות, אזן וחקר ועשה רב פעלי׳ לתורה שבע״פ באסיפת חכמי דורו להבין ולברר טעמם ונימוקם ודקדקו ועמדו על רמיזת משנתם של הראשונים, ותיקן וסידר שתא סדרי משנה לשנות דרך קצרה. וברוח ה׳ אשר דבר בו כלל בהם כל התת״ק סדרים ששנו דורות הראשונים, ליכא מדי מנייהו דלא רמזה במתניתן,

וכאשר שוב חזר וראה דשבקו כ"ע מתניתין ואזלו בתר גמרא, הדר דרש להו ולעולם הוי רץ למשנה כו', ואף האמוראים על פרי עסק לימודם היתה המשנה שתהא סדורה, ושגורה בפיהם. וע"י רומיא דמתניתין ובריייתות אהדדי' התבוננו להוסיף לקח בפלפול ובסברא וטחנו עד אשר דק לתרצם ליישבם ולבררם, גם כל המימרות שהוסיפו מקורם ברוך רמוז במתניתין, אשר התבוננו בה בינה והיתה אור לנתיבתם. ואחריהם בעלי אסופות רבותינו הגדולי' אחרי חתימת התלמודי' אשר נסתם כל חזון ונגנז האור בעדינו להבין ולהורות מדעתינו. ועיניהם ראו שמכובד הגלות אשר לא הונח לנו, נתמעטו הישיבות ומעטים בני עליה השטים בים התלמודים.

למצוא בו את כל המעשה אשר יעשון, לזאת התעוררו לחבר חיבורים מהלכות מרובות, להורות לאחב"י את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, וכן כל דור וחכמיו מהם יראו כן יעשו חברו חבורים, עד ערוך השלחן כל פרטי ודקדוקי הדיני' לאכול לשבעה. אומנם כל דברי קדושה המה הסולת נקי' אשר חפרוה כרוה מעיינות נובעים ממקורם בשני התלמודים בבלי וירושלמי ומקור המקורות כולהו רמיזין במתניתין הק', ודעת לנבון נקל הדרך הישרה צדיקים ילכו בם. שמי אשר חננו ה' וחלק לו בבינה, עיקר הוראתו צריך לדלות מעמקי ים התלמודים, ולמוד הפוסקים והש"ע הוא רק למזכרת להם הדינים לכוללם במקורם בים התלמודים והמבינים בעם. אשר חננו הוא ית"ש בבינה יתירה במסילה יעלו לכלול גם כל דברי האמוראי' וכל התוס' והברייתות במקור מקורם דליהוי רמיזן להו כלהו במתני'.

כן דון מינה נמי ככל החזיון הזה בחלק הנסתרו' פנימיו' נשמת התוה"ק אשר גם היא תורה שבע"פ נקראת כי מסורת היא בידנו פא"פ עד למשה מסיני, כי רבותינו ראשוני הראשונים מארי דרזין די רוח אלהין קדישין הוה בהו, וכל השערים לא ננעלו בפניהם ראו לחבר חיבור קדש קדשים בקצור נפלא נפלאות מתורת ית"ש, בטעמם ונמוקם עמם לשנות לתלמידיהם דרך קצרה, או לבל יהרסו אל ה' לראות אנשים בלתי ראויים ומוכנים לקבל האור העליון נורא, ושם כללו וגנזו כל המאורות העליונים המון נסתרות סדרי מעשה בראשית ומעשה מרכבה :היכלין דקדושה, ומדורין וקשרין והיכלין דס"א בחצריהם וטירותם. כאשר קיבלום מרבותיהם פא"פ שהיתה משנתם סדורה להם ומסורת בידם מאבותיהם הק' עד למשה מסיני, וגנזום להתגלות לצדיקים שבכל דור שיזכו ליהנות מאורם. וליושבים לפני ה' יהיה סחרה קדש לה' לאכול לשבעה ולמכסה עתיק דברים שכיסה ע"י להותיר לדורות הבאים ופי' ה' יקבנו ברוח

קדשו י"ת אשר הופיע עליהם לקרותו בשם **ספרא דצניעותא** להיותו אמון מוצנע מופלא ומכוסא. אינו מתגלה אלא לצנועין, וע"ש הכתוב ואת צנועים חכמה, והספר החתום הזה הוא כענין המשנה בנגלות התוה"ק וכל הדורות הראשונים קדושי עליון היו משתמשים לאורו ומסרוהו פא"פ בסתר ובחשאי לתלמידיהם הקדושים הראויים לאינון דעאלו ונפקו כל הגניזין וסתרין עלאין קדישין הנכללים בו, עד עת בא דברו י"ת הקים לנו רועה נאמן לרעות ביעקב עמו ובישראל נחלתו, התנא הקדוש האלקי רשב"י ע"ה, דהוו שכיחי גביה רע"מ ואליהו וכל בני מתיבתן עלאין ונפשות הצדיקים הראשונים חבורתא קדישא, לו לבדו ניתנה רשות והורמנא משמיא, והוא החל לגלות נוראות נפלאות סדרי מע"ב ומעשה מרכבה הנכללים ונעלמים **בספד"צ**.

והרבה להוסיף לקח ולפלפל ולברר ענייננו הק' לחכמי דורו. ומן השמים הסכימו עליו לחבר ס' הזהר אשר כל דבריו הק' בנוים על האי ספרא דצניעותא. כאשר עינך יראו האדרות ק' וכמה מקומות בזוהר שאומר תאנא בצד"ס ומביא ומלקט רק ראשי אמריו הק' המעטות וקצרות, ועליהם בונה בשמים עליותיו רזין דרזין נוראים. גבוהים ורמים ודאי דליכא מידי בזה"ק ותקונים דלא ורמיזא בכללות נפלא במקורו במתניתין בספד"צ. והאדרות הק' וזוה"ק והתקונים המה כענין התלמוד בבלי וירושלמי בנגלות תוה"ק. אומנם מרוב טלטולי הגלות אשר הורקנו מכלי אל כלי נעים ונדי' ומטולטלים ה' ירחם. נגנז אורו הגדול מאתנו וזוהרה עילאה פרח מינן. ולא עצרנו כח להבין ולהשכיל בעמקי סדרי מע"ב ומע"מ, עד כי הרחיב ה' לנו. שלח אור וקדוש משמיא, חד מן קאמיא, מרן רבינו הקדוש האלקי נורא האריז"ל אשר העמיק הרחיב הדבור בפרטי סדרי מע"ב ומ"מ, והפרצופים בפרטיהם ודקדוקיהם, אשר כל המקובלים הראשונים לא דברו בענין הפרצופים אלא ברמז דק מאד, הפליא הגדיל לעשות, וערך השלחן חכו ממתקים לכל אשר לו חיך אוכלי טעם. וכל סדרי דבריו הק' ודרושיו הנפלאים נמשכים ונובעים ממקורם בזה"ק והאדרות והתקונים, ומקור המקורות כל כתבי קדשו וגם האדרות וזה"ק והתקונים הכל אל מקום א' הולכים ונמשכים כלהו רמיזי במתניתין האי ספרא קדישא **ספרא דצניעותא** וזה כל פרי עיקר העסק בנסתרות פנימיות התה"ק אשר צדיקים ילכו בם ביושר דרכם, להתבונן בכל דברי קדשם של הראשונים וכתבי הריז"ל לכללם במקורם ברוך בזה"ק והאדרות ותיקונים. ואח"ז הלך ילך הולך ואור ובא אל הקדש פנימה לכוללם ולבררם כולם יחד במקור המקורות במתניתן בספד"צ מבוארים, אומנם לא רבים יחכמו להתבונן על מקורי הדברים וגם בנגלות תורתנו הק' להיות מורים ממקור ים התלמודי'

בבלי וירוש', עפ"י השיטות הנקיות וברורות, ומה גם לכלול כל דברי האמוראים פרטיהם ודקדוקיהם במתניתין, ואף כי בנסתרות פנימות תוה"ק, בעו"ה נסתם דבר כל חזון מלחזות בנועם העליון להתבונן בדברי קדשם של הראשונים וכתבי האריז"ל להיות עולים במקורי הדברים בהאדרות וזוה"ק ותקונים, אשר גם מתלמידיו הק' של האריז"ל לא עמדו על פנימיות עומק כוונת קדוש העליון האריז"ל רק רח"ו לבד כאשר העיד האריז"ל בעצמו, ואף כי מי זה אשר יערב לבו לגשת אל הקדש פנימה, לפני ולפנים לכוללם יחד מבוררים ומסודרים במקור המקורות במתניתין בספד"צ. כי יומין זעירין, ומחצדי חקלא זעירין, ואין אתנו יודע עד מה, עד אשר הוא ית"ש למען צדקו להגדיל תורתו ית"ש ולהאדירה, ולהראותינו נפלאות מתורתו ית"ש, הפליא הגדיל חסדו עמנו, וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתא, ולי' יהב יקר.

אחד היה האדם הגדול אשר כמהו לא נהיתא מכמה וכמה דורות שלפניו, לו ניתן ה' לב לדעת ועינים לראות, ונהירין הוו לי שבילי וארחי דחכמתא בנגלות ובנסתרות, בינה יתרה נודעת לו, הוא ניהו האי גאון קדישא רבנו הגדול והקדוש נ"ע, אשר זה היה דרכו בקדש מעודו להשכיל ולהתבונן ולהתייגע יגיעות גדולות ונוראות אין להעריך, וכל פה ילאה לספר ובדביקות עצום נפלא מאד, ובקדושה יתירה, וטהרה נפלאה, עד אשר זכה לבוא עד קצה תבונתם להיות עולים כלם ברורים לאמיתתם במקורם ומקור המקורות כלם, הוא אשר בחבוריו הק' פנה ולבש והאיר לפנינו את הדרך דרך הקדש אשר לא עבר בה איש מכמה דורות שלפניו, דרך סלולה וברורה בנגלות ובנסתרות במסילה נעלה מעלה מעלה עד מקורי ומקור מקורי הדברים, כאשר נפלאות עשה בביאורו על הש"ע, שם כלל כל ההלכות מרובות שנזכרו בדבריהם הק' במקורם אשר הראה בשני התלמודים בבלי וירוש', וטחן וברר וסילת סלת נקי' מנופה כל השיטות של הראשונים ז"ל, ויתר על כן בפי' על המשנה שם כלל כל דברי האמוראים שבשני התלמודים וכל התוספתות והברייתות במשנתינו רמוזים נהירין וברורין, כן עוד הפליא נוראות, והראנו את אשו הגדולה והנוראה בביאור זה על הספד"צ, אשר כל סדרי מע"ב מ"מ המסודרים בזוה"ק ואדרות והתקונים וכתבי האריז"ל, כלליהם ופרטיהם הראה דרכם בקדש קדשים, נכללים ומסודרים כסדרן וכהלכתן במקור המקורות בהאי ספרא עלאה קדישא **ספרא דצניעותא**, על סדר דבריו הק' ברורים ומחוורים וחד מאירים ומשלימים דבריהם, וכוונתו ומעשיו רצוים להעמידנו בקרן אור זו תורה תורת אמת לאמיתו, אשר לאורו נסע ונלך הלך ונסוע להתבונן בינה במקור המקורות כל סדרי מע"ב ומע"מ דרך קצרה לכל מעיין אמיתי איש

תבונות, ומה׳ היתה נסיבה הראנו לדעת אשר גם בהיותנו בארץ אויבינו כהיום הזה בסתר המדרגה האחרונה שבאחרונות ה׳ ירחם, עכ״ז ה׳ אור לנו, להחיותינו בטללי אורות גובלות החכמה העליונה להשביע נפשינו בצחצחות אור העליון, כי לא יטוש הוא את עמו בעבור שמו הגדול.

ומדי דברי בגדולות ונפלאות קדושת תורתו של רבינו הגדול נ״ע, זכור אזכרנו אשר תשוח עלי נפשי ויקד יקוד בלבי כאש בוערת, אשר לקחה אזני דבת רבים בורים ריקים בפלכים הרחוקים אשר לא ראו אור תורתו וקדושתו מימיהם, אנשי בלי עול בפה ולשון מדברת גדולות להטיל מום בקדשי שמים, זבובי מות להבאיש ולהביע שמן רקח משחת קדש רבינו הגדול נ״ע, באומרם שהרב הקדוש די רוח אלהין קדישין בי׳ האריז״ל לא היה נחשב בעיניו ח״ו, זאת ועוד אחרת, מהם אשר מעמיקים יותר לדבר סרה לומר שגם הזוה״ק לא הוכשר בעיניו ח״ו לקבוע בו עסק לימודו מימיו, תאלמנה שפתי שקר הדוברות עתק על צדיק יסוד עולם, יתפרכון, יתרחשון, ישתתקון, לא תהא כזאת בישראל, כי הלא עיניהם יראו ויבחנו בביאורו הלז שכולו בנוי יסודות נוראים, כראי מוצקים מהאדרות וזוה״ק ור״מ ותקונים, וכן בחבוריו בנגלות, עד כי גם בביאורו על הש״ע בב׳ חלקי ש״ע א״ח י״ד עשה סמוכות להלכות מרובות בדברי הפוסקים ז״ל מהזוה״ק, ואם כי שקרא לא קאי ודבריהם בטלים ומבוטלים, אמנם עלי לבי דוי, ואוי לאזני שכך שמעו לזאת ראיתי חובה לעצמי בשבטי ישראל להודיע נאמנה, גודל ועוצם בקיאותו הנוראה בזוה״ק ור״מ ותיקונים בעמקות נורא הי׳ עד להפליא, כי היו כלם נכונים יחדיו על שפתיו, ערוכים בכל ושמורים בלבבו, ועסקו בדבריהם הק׳ בשלהבת אהבת ויראת הרוממות וקדושה וטהרה ודביקות נפלא, אין לשער, שמעתי מפי הק׳ שהי׳ חוזר הרעיא מהימנא פעמים רבות אין מספר בשקידה נפלאה מאד, עד שראה עצמו בקי בו בקיאות נפלא לספור אותותיו ממש, אז פנה עצמו ללימודים אחרים בנגלות ונסתרים וחלם לו שמשרע״ה הי׳ בביתו ונסתלק והפלגת שקידתו על דבריהם הק׳ לעשותם ולקיימם בזריזות נפלאה וקדושה יתירה כל החומרות ומילי דחסידותא הנז׳ בדבריהם הק׳ בכל פרטיהם ודקדוקיהם וכוונותיהם אין להעריך.

גם על דברת מרן רבינו הקדוש איש האלקים נורא האריז״ל, עיני ראו יקר תפארת קדושת האריז״ל בעיני רבינו הגדול נ״ע, כי מדי דברי עמו אדותיו אירתע כולא גופי׳ ואמר מה נאמר ונדבר מקדוש ה׳ איש אלקים קדוש ונורא כמוהו, ונגלו לנו תעלומות חכמה, ומעת אשר זכה לגילוי אליהו ז״ל פעמיים הוגדל השגתו למעלה למעלה להפליא, גם על כתבי הקדש שלו, התבונן רבינו

הרבה עליהם שיהיו עולים במקורי הדברים בזוה"ק ותקוני' והוציאם מאופל שיבושי העתקות, וגם ההוספות אשר רבו בהם מתלמידים האחרי' שלא יצקו מתח"י רח"ו ז"ל שלא עמדו בסוד קדוש ה' על אמיתות עמקות כוונתו במקורי הדברים, ורח"ו ז"ל לבד שהי' מבין עמקות פנימיות הדברים אי' מקום כבודם במקורם כאשר העיד האריז"ל בעצמו, ואמר לי אשר מחמת ההוספות שנתוספו על כתבי האריז"ל שאינם מרח"ו ז"ל, אין לסמוך עליהם לענין דינא אמנם גדלה יקר ערכם הק' של כתבי הנ"ל להתייגע עליהם הרבה שיהיו עולים במקורם. והגם שהמעיינים ימצאו בביאורו זה כמה גרגרים שמפרש בדרך אחר קצת, המעיין האמיתי איש תבונות יוכל ליישב דבריהם דלא פליגי, מר כי אתרי' ומר כי אתרי', ואף מי שלא הגיע לעמדה זו, לעשות פשר דבר בין החכמים, כי מעטים המה בני עלייה, ואשרי המחכה למיקם אחרי רב יגיעתו אדעתייהו דרבותינו רבנן קדישין אשר רוח ה' דיב' בם, זאת ישיב אל לבו אם כי פליגי תרין מלאכי ברקיעא, אנו אין לנו אלא לכוף ראשינו תחת כפות רגליהם ולשתות בצמא את דבריהם הק' דא"ח. וכמה יגיעות יגע זה האדם הגדול בענקים לא יאומן כי יסופר עד שהוציא כל ענין לאור ברור לאמיתו מוצאיו ומובאיו, אף כי היו ידיו רב לו ברוחב שכלו ועומק ביגתו המלאה לה דעת מכמה דורות שלפניו, עכ"ז לא הי' סמוך לבו הטהור בזה עד אשר שקלו במאזני שכלו שכל הקדש כמה מאות פעמים וביגיעה נוראה.

ולא אכל ולא שתה כמה ימים ולילות ותדד שנתו מעיניו, עד כי חשך משחור תארו, ונתן נפשו עליו, עד אשר האיר ה' עיניו לבא עד קצה תבונתו. וכרגע קרן עור פניו הטהור מחדותא ונהירו דאוריתא שגורה הי' בפיו הק' אשר להבין דברי הזוה"ק והתקוני' לאמיתתם, בלתי אפשר בעולם אם לא אחר גודל היגיעה על כל ענין ומאמר כמה שבועים, ופעם א' מדי דברי עמו בענין התפלה, אמר לי פ"א הראוני מן השמים גודל ענין התפלה כי יגעתי יגיעות רבות על הבנת מאמר א' בזוה"ק בענייא דר"ח י"ב שבועים, ולא עלה בידי לפרשו לאמיתו, והנה ביום ר"ח א' בעמדי להתפלל תפלת העמידה דשחרית, ברגע א' נפל במחשבתי באותו המאמר לפרשו על שבעה אופנים. ומה היה לי לעשות, ואמרתי לו אפשר לשהות מעט רק לסדרם במחשבה וכי גם זה חשוב הפס'. אמר באמת כן עשיתי שהיתי כמו רבע מינוט וסדרתי במחשבתי, ושוב חזרתי תיכף לגמור תפלתי, ואחר גומרי תפלתי התבוננתי על המראה לחזור עליהם, והנה מאומה אין בידי כי נשכחו ממנו לגמרי, (ומזה תבין גודל קדושת טהרת מחשבתו בתפלה אשר גם זה היה נחש' אצלו למחשב' זרה בתפלה)

ונצטערתי ע״ז הרבה ושהיתי כמו חצי שעה להסיח צערי מדעתי ולקרות הלל, וכעמדי להתפלל מוסף והנה נפלו עוד הפעם כל השבעה אופנים במחשבתי כבראשונה, שוב לא פניתי מחשבתי מתפלתי כלום, ולא נתתי דעתי עליה להרהר בהם כלל, וכסיימי תפלתי נמצאו ערוכים ושמורים לפני כל השבעה פירושים לאמיתתם ומתוקים מדבש ונפת.

וביחוד בגירסותיו הנקיות אשר המציא בזוה״ק ור״מ ותקונים, חסר ויתיר וחליף משורה לשורה ומדף לדף וגם לכמה דפין, לא יאומן ולא ישוער יגיעותיו הרבות ועצומות שהי׳ לו, והי׳ שוקל וסופר אותיותיהם, עד דאנהירו לי עיינין משמיא לאוקומי גירסא חדשא, יפה ברא איומה, עלי קו האמת נשקלה על מקומה יבא בשלום. עכ״ז עדן לא התברך בלבבו להחליטו לאמת וברור, עד אשר חזר ויגע יגיעה נוראה בפשפוש ומשמוש וחיפש מחיפוש רב מאד בכל הזוה״ק ור״מ ותקונים אם היא מאירת עיניים שיתיישבו על ידה עוד מקומות רבות בזוה״ק ור״מ ותקונים וכאשר כן נמצא אז הבין חכמת אלקים בקרבו לעשות משפטי ה׳ אמת כאשר צדקו יחדיו יהיו תמים מאירים ומשלימים דבריהם ותמכה בימין צדקו וקרבה בזרוע עזו לקובעה במתניתא דילי׳ ושמעתי מפורש יוצא מפיו הק׳ שלא מלאו לבו הטהור לשנות ולקבוע גירסא חדשה בנסתרות עד אשר האירו אל עבר פניו הטהור הרבה מקומות ולפעמי׳ עד מאה וחמשים מקומות יבאו שלום ינוחו מנוחת אמת לאמיתה של תורה ע״י גירסתו הטהורה מהקושיות הנופלים שם. ובס׳ יצירה היתה משנתו סדורה לו מימי ילדותו בגירסא ברורה ועמקות נורא כי הצעתי לפניו עשרה שיטות בנוסחות מוחלפות בס״י. ואמר לי גירסתו הברורה כגירסת האריז״ל, רק דבר א׳ הוסיף מה שנשתבש גי׳ האריז״ל בדפוס אמרתי לו מעתה הלא אינו דבר גדול ופלא כ״כ לברוא גולם. השיב כי באמת פ״א התחלתי לברוא גולם, ובעודי באמצע עשייתי חלף ועבר תמונה א׳ על ראשי והפסקתי מלעשותו עוד, כי אמרתי מסתמא מן השמים מנעוני לפי רכות שני אז. ושאלתיו בן כמה היה אז והשיב שהיה קודם י״ג שנה.

ותקטן עוד זאת בעיניו, עוד הפליא הגדיל תושי׳, עד אשר יגע ומצא דליכא מידי בדברי הזוה״ק ותקונים ור״מ דלא הוה רמיזי ליה ביאורייתא דבכתב תלי תלין רזין דרזין על כל קוץ וקוץ.

והעולה על כולם, הן הן גבורותיו ונוראותיו, כי לא הראה את נפשו טוב רק בעמלו אשר עמל בחכמ׳ ובדעת ובכשרון ואחר רב יגיעותיו כאשר חסו עליו מן השמים, ונתגלו לו מעיינו׳ החכמה רד״ר וסתרין דסתרין זו הי׳ אצלו מתת אלקים, וזולת זה נפשו לא רצה בם, אף כי רצו למסור לו מן השמים בלא שום

עמל ויגיעת בשר רזין וסתרין עליוני עליונין ע"י מגידים מארי דרזין ושרי התורה, לא נשא עיניו לזה, עמו היתה ורחוקה, כי שמעתי מפיו הק' שפעמים רבות השכימו לפתחו כמה מגידים מן השמים בשאלתם ובקשתם שרוצים למסור לו רזין דאורייתא בלא שום עמל, ולא הטה אזנו אליהם כלל, וא' מן המגידים הפציר בו מאד, עכ"ז לא הביט על מראהו הגדול, וענה ואמר לו איני רוצה שתהי' השגתי בתורתו ית"ש ע"י שום אמצעי כלל וכלל, רק עיני נשואות לו ית"ש מה שרוצה לגלות לי וליתן חלקי בתורתו ית"ש בעמלי אשר עמלתי בכל כחי, הוא ית"ש יתן לי חכמה מפיו דעת ותבונה שיתן לי לב מבין וכליותי יעשו כשתי מעיינות, ואדע כי מצאתי חן בעיניו ואיני רוצה אלא ממה שבתוך פיו, וההשגות ע"י המלאכי' המגידים ושרי התורה אשר לא עמלתי ולא חכמתי אין לי בהם חפץ ובדידי הזה עובדא, ששלח רבותינו אותי אצל אחי הקטן וגדול ממני בכל מילי דמטיב חסידא קדישא הגאון מוהר"ש זלמן זלה"ה לאמור בצווי משמו שלא יקבל שום מלאך מגיד אשר יבוא אצלו, כי בזמן לא כביר יבא אליו מלאך מגיד, ואמר אף כי מרן הב"י היה לו מגיד היה זה לפני ב' מאות שנה שהיו הדורות כתקנן, והיה שרוי על אדמת הקדש, לא כן עתה שרבו המתפרצים ובפרט בחו"ל א"א כלל שיהיה פלו קדש קדשים בלי שום עירוב כלל. ובפרט הגילויים אשר בלא תורה, נפשו בחלה בהם, ולא היו נחשבים אצלו כלל וכלל.

וגדולה מזו הוא היה אומר, כי אף מה שהנשמה משגת השגות נפלאות ונוראות בשינה ע"י עליית נשמה בשעשוע העליון במתיבתין עלאין, אינו נחשב אצלו כ"כ לעיקר גדול והעיקר מה שהאדם משיג בזה העולם ע"י עמל ויגיעה כאשר הוא בוחר בטוב ומפנה עצמו לד"ת בזה עושה נ"ר ליוצרו ית"ש, וזה כל האדם בעסק תורתו ית"ש, אבל מה שהנשמה משגת בשינה שהוא בלא יגיעה ובלא בחירה ורצון הוא רק קיבול שכר לבד שהקב"ה מטעי' בזה העולם מעין עה"ב, ומשמעות דבריו הק' היה שהיה לו עליית נשמה מדי לילה בליל' מיום עמדו על דעתו הקדושה.

וכן אמר לי חד מתלמידיו ששמע כן מפורש יוצא מפי הק' והתבונן נפלאות מאחת מהנה, שפעם אחד ביום א' של פסח הוו יתבי גביה תרי תלמידי מתלמידיו החשובים, ומאשר היו יודעים זה דרכו בקדש מעולם הפלגת שמחתו וחדות ה' מעוזו אשר היה שש ושמח ביו"ט כמצוה עלינו בתורתו ית"ש אשר היה להפליא. וכאשר ראו אז שאין שמחתו במלואו וטובו כ"כ כהרגלו, שאלו פיו הק' ע"ז לא רצה להשיב, והפצירו בו מאד לא יכול להתאפק אמר מוכרחני לגלות להם מה שאין דרכו מעולם בזה לקיים מ"ש דאגה בלב איש ישיחנה לאחרים כי בזו

הלילה בא אלי אליהו (כמדומה בזכרוני שאמרו משמו שהיה אליהו ואפשר חד ממתיבתן עלאין) וגילה לי עניינים וחידושים נוראים אין חקר בשם י״ב על פ׳ עלו זה בנגב, ובעמדי בבקר מרוב הפלגת השמחה לא יכולתי להתאפק והרהרתי בהם קודם ברכת התורה, ונענשתי שתיכף נתעלמו ממני ואינם (והוא לפי שיטתו הנקי׳ בש״ע א״ח שגם ההרהור בד״ת נאסר קודם בה״ת), ונחמוהו וברכו לו השי״ת יחזור לרבינו את אבידתו, ואחרר זמן מה שאלו א׳ מהם אם כבר הוחזרה לו אבידתו, והשיב ב״ה שנתגלו לי שנית, והמה כ״ב מאות וס׳ אופנים, וכאשר ידעתי מפני מה נתעלמו ממני כן אני יודע מפני מה נתגלו לי שנית, ואמר לו שבאופן א׳ מהם אני יודע כחות כל הבריאות וכל אבר מה ענייננו. ועלית על כלנא שהיתה אצלו כטבע ממש שלא היה צריך לשום כוונות ויחודים ע״ז כלל, והאמת כי כן הסברא נותנת, אחר שכל אמרי פיו והגיון לבו ומחשבתו יומם ולילה תמיד לא יחשו ורק אך עסוק בד״ת בנגלות ומע״ב ומעשה מרכבה, כידוע שמעודו לא הלך ד״א בלא תורה ותפילין, והכל בקדושה וטהרה נפלאה, הלא אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, ומה צורך לכוונות ויחודים לזה, ומרגלא בפומי׳ היה שכל ענין השינה לא בראו ית״ש רק לזה התכלית שכל מה שלא תהיה ביכולתו של האדם להשיג בעוד הנשמה מחוברת בגוף גם אחר כל היגיעה והעמל מצד הגוף שהוא מסך מבדיל, מגלין לה בשינה שהיא מופשטת אז מן הגוף ומלובשת בלבוש העליון חלוקא דרבנן.

אומנם מכל ענייניו הנוראים ומעשיו הנפלאים גם מכל אשר מצאתי ראיתי בעיני בכתבי קדשו נ״ע כתוב יושר רזין עלאין קדישין מה שגילה לו יעקב אבינו ע״ה ואליהו ז״ל, ושארי מקומות שכותב סתם שנתגלה לו, עדיין לא נתברר אצלי אם היו אלו הגילויים בהקיץ, ואולי היה בשינה ע״י עליית נשמה במתיבתין עילאין, אבל זה נתאמת אצלי שהיה לו בבירור עליית נשמה מדי לילה בלילה מיום עמדו על דעתו הקדושה כנ״ל, אומנם מענין גילויים בהקיץ לא ידעתי ממנו בברור, כי היה כמוס וסתום מאד מלגלות, והמעט אשר זכיתי לשיחתו בספור ענין נפלא לפרקים רחוקים ע״י סבוב דברים, רק מענין א׳ נפלא אשר שמעתי מפי הק׳ משמע שהיו לו גילויים גדולים נוראים גם בהקיץ, נאמן עלי אבא שבשמים ששמעתי מפי הק׳ כי היה בווילנא איש חולם חלום, חלומות נוראים מבהילים כל שומעיו. כי היה מגיד לכל אדם מה שחו ומעשיו בחדרי משכבו ונפלה אימתו על הבריות מאד, והובא לפניו, ואמר לו ר׳ תרשוני לומר דבר א׳ לפניכם, כי זה שבועיים ביום ה׳ ישבתם בזה המקום וחידשתם בפ׳ האזינו על אותן ואותן הפסוקי׳ וישב אצליכם רשב״י מימין והריז״ל משמאל, והיה רבינו מתפלא

מאד מאין ידע ילוד אשה מזה, ואמר זכורני ששלחתי אז מקודם גם הגבאי שלי מביתי, ואמר לו רבינו נ"ע אמת שחידשתי אז ענינים נוראים. ומידי דברו זאת צהבו פניו מאד והמשמעות שהיו באמת ענינים נפלאים רזין עליוני עליונים שהיו ראוין לדורשן בפני רשב"י, אח"כ הציץ בפני החולם הנ"ל הבין והכיר שהוא בעל מרה שחורה ובעל מרה שחורה לפרקים חלומותיו צודקות ואמיתים, ועכ"ז צוה להגבאי ולדוחפו לגרשו.

ובאמת כי לא נפלאת בעיני, כל מעשיו וענייניו הנפלאים, וגילויו הנוראים, לפי אשר נפשי יודעת ועיני ראו שכל המ"ח דברים שהתוה"ק נקנית בהם כולם נתקיימו ברבינו הגדול והקדוש נ"ע, ועסקו בתורה לשמה בכל כחו, בקדושה גדולה שבקדושות וטהרה נפלאה שבטהרות, ולא הניח דבר קטן ודבר גדול תלמוד בבלי וירושלמי ומכילתא וספרא וספרי ותוספתות וכל המדרשים והזה"ק והתקונים מע"ב ומעשה מרכבה והס"י וכל דברי קדשם של המקובלים הראשונים וכתבי האריז"ל על כולם יגע יגיעות רבות נוראות לא ישוער לפלש דבריהם ולהעמיק בהם עמקות נורא ולהגיה אורות מאופל השיבושים עד אשר האיר נתיבות בדבריהם הק' כולם ברורים מחוורים תורת אמת בפיהו לאמיתה של תורה, וכל משנתו היתה סדורה לו, ערוכה ושמורה, ובכל כוחו עבדה ושמרה, ונתן נפשו ממש על כל דבר ודקדוק מן התורה, וחוץ לארבע אמותיו לא נסתכל מעודו, וגודל פרישתו מכל ענייני העולם היה להפליא, עד אשר לא שאל מעולם על שלום בניו, ומעודו לא כתב להם שום מכתב פ"ש, ולא קרא מכתבם, איש חי באילנא דחיי אחז אשר כמעט לא טעם טעם שינה מיום עמדו על דעתו הקדושה. עד אשר ניתנה לו התורה במתנה, ושתי כליותיו נעשו כשתי מעינות נובעי' מקור חכמה, והיו מתגברים והולכים מיום ליום ומשעה לשעה ונוסף עליהם שפלות דעתו ונמוכת רוחו וענותנותו הנוראה במקום גדולת תורתו. ומי שלא ראה קדושת תורתו ועבודתו ונקיית טהרת פרישותו וחסידותו וענותנותו לא ראה מאורות מימיו. לבי יהגה אימה מדי דברי בו בהעלתי על זכרני עודנו בחיים חיותו עומד ומשמש לפניו ית"ש כאחד מצבא מרום במרום, שימו לבבכם והתבוננו וראו, מי ראה כאלה בדורות אלו, ומי שמע כזאת בכמה דורות שלפניו הנמצא כזה.

לזאת כל נפלאות מעשיו וגילויו הגדולים לא נפלאו אצלי, כי בא בשכרו זו תורה וזו שכרה משמיא זכו לי בחלקו מכל עמלו, הלא מסורת בידינו מהתנא ר"מ שזוכה לדברים הרבה. סתם ולא פי' מה המה אלה הדברים ואא"ל שהם הדברים שפרט אח"ז, שהרי אמר אח"ז ולא עוד כו' הרי שהם מילתא באפי

נפשא. אומנם רמז לדברים נפלאים וגילויים עליונים נוראים שאינם דבר המושג לאומרו ולבארו, ועינינו ראו שכל המעלות בקדש המנויים שם כולם נתקיימו ברבינו הגדול נ״ע, וכל סדר קדושות שמונה התנא רפב״י כולהון הוו בי׳ ברבינו הגדול נ״ע והם הביאוהו לידי רוח הקדש ובזוהר שמות חכימי עדיפי כו׳ וחכימין לא אעדי מינייהו רוח קודשא אפי׳ רגעא חדא זעיר דידעין מה די לעילא ותתא ולא בעו לגלאה, כי כאשר הוא בא בכח תורתו הוא הבן יקיר לפניו ית״ש, מבני היכלא דמלכא אשר לו לבדו הרשות נתונה לחפש בגנזי מלכא להסתכל באור הפנימי לפני ולפנים ברזין וסתרין עילאין קדישין וכמארז״ל (ע״ז ל״ה) ולא עוד אלא שדברים המכוסין מבני אדם מגולין לו, וכל השערים העליונים פתוחים לפניו ולית מאן דימחי בידוי כמשרז״ל (סוטה מ״ט א׳) כל העוסק בתורה מתוך דוחק כו׳ אף אין הפרגוד ננעל בפניו, הוא הדבוק בו ית״ש כי קב״ה ואורייתא חד.

אשרי הדור שרבינו הגדול נ״ע היה שרוי בתוכו, ואשרי דורינו זה, אשר אחרי בלותינו, זכינו לראות בעינינו שיפיצו מעינות חכמתו הקדושה בחיבוריו הנוראים על פני תבל, וביחוד זה החבור הקדוש והנורא, להאיר חשכת עינינו אף אם גם כל חיבוריו הק׳ המה כטפה מן הים נגד חכמתו ורוחב לבו, כל קבל די רוח אלהין קדישין הוה ביה, אומנם נגדנו גם זה המעט מן המעט מספיק לרוות צמאוניגו, ולולי הבטחתו ית״ש לא תשכח וגו׳ לא הראנו את כל אלה, המקום יהיה בעזרו של הרב מהור״ר **יעקב משה** נ״י ואתו עמו הני תרי מתלמידיי ה״ה המופלגים ושלימים כבוד מו׳ **מרדכי** נ״י וכבוד ב״א מו׳ **אברהם שמחה** נ״י, וכל המתעסקים בקדש אתו, לזכות את הרבים וכן שלימים להוציא לאור כל הנמצא אתו מכ״י קדשו ז״ל בנגלו׳ ובנסתרות ובכל החכמות ראמות ונשגבות וזכות קדושת אור תורתו וטהרת פרישותו וענות צדקתו הנוראה יעמוד לנו ולכל דתנו ומתנו בחיבוריו הק׳ ושותים בצמא דברי קדשו, ד״ה חד מן קמיא, אשר זכיתי לעמוד לשרת פני קדשו מעט מן המעט ובהעלותי על לבי קדושת אור תורתו, חסידותו, טהרתו, ענותו, מרתע כלא גופאי, ומדי דברי בו **תשבע** בצחצחות נפש **החיים** באאמ״ו מוהרר״ץ זלה״ה פ״ק וולאזין **תפ״ק** רצון מה׳.

(חיש — מאוד — סלה).

מפתח השמות

א.

רבי א. א. זיסקינד מנובהרדוק 214
" אבא דוד גולדפייל 261, 367
" אביגדור מנקביץ 415
" אבלי משקלוב 68, 72
" אברהם אבא הירשוביץ 416
" אברהם אבלי (פאסווליער) 37, 38, 84, 103, 118, 175, 179, 210, 342, 446
" אברהם אדלר 365
" אברהם (אחי הגר"א) 371
" אברהם אליהו מוילנא 99, 177
" אברהם אליהו קפלן 368
" אברהם בורנשטיין מסוכוטשוב 371, 408
" אברהם (בן הגר"א) 37, 103
" אברהם בצלאל אייזנשטט 412
" אברהם ב"ר אהרן 58
" אברהם ב"ר אשר אנשיל 96
" אברהם ברוידא 25
" אברהם ברוך סולובייצ'יק 250, 253, 439
" אברהם ב"ר זכריה מנדיל ממינסק 447
" אברהם דב מאיהומען 291
" אברהם דובער כהנא שפירא 249, 261, 304, 314, 369, 401, 454
" אברהם דובער מאורשה 14
" אברהם דובער (ראזין) 393
" אברהם דוד כהנא שפירא 360
" אברהם דוד מלובטש 183
" אברהם דרושקביץ 303
" אברהם הירשוביץ 175
" אברהם הלוי מעמדן 142
" אברהם הלר 396
" אברהם וינברג מסלונים 433
" אברהם זקהיים 368, 428
" אברהם יעקב ברוך מיקטרינוסלב 69, 396
רבי אברהם יעקב יעקל לנדא מוילנא 218
" אברהם יעקב משה גראבוויצקי 308
" אברהם יצחק הכהן קוק 177, 244, 369, 379, 401, 416, 419, 435
" אברהם יצחק משכיל לאיתן 390
" אברהם ישראל משה סלומון 416
" אברהם כהנא מאושמינה 99
" אברהם לנדא מצ'כנוב 293
" אברהם מאיר הליר 155
" אברהם סחרוב 416
" אברהם עברל ברלין 370
" אברהם (עמוד הימיני) 157
" אברהם עפרון 186
" אברהם פה טהור 126
" אברהם פרנס 226
" אברהם צבי פנחס מטיקטין 378
" אברהם צבי קופלוביץ 436
" אברהם קופרניק 270
" אברהם קצנלנבויגן 96, 145
" אברהם ר"מ מינסק 99
" אברהם שוועקסנר 175
" אברהם שלמה זלמן שפירא 99
" אברהם שמואל מאיישישוק 106, 120
" אהרן באקשט 394
" אהרן ב"ר אלחנן 103
" אהרן ב"ר יצחק בונימוביץ 40, 103
" אהרן דובער ברודא 226
" אהרן הכהן מרקלס 370
" אהרן וואלקין 392
" אהרן זעליג ב"ר מיכאל 58
" אהרן יעקב פרלמן 373
" אהרן משה קיסיליוב 261, 370, 417
" אהרן פאדווה 61
" אהרן קוטלר 373 431
" אהרן שלמה זלמן זלמנוביץ 371
" אהרן שלמה זלמן מיאלובקה 148
" אהרן שמואל קיידנובר 12
" אהרן שמואל תמרת 261
" אורי דוד אפיריון 162

רבי אורי משה גורדון 371
" אורי סגל מסלנט 137
" אורי שבתי ד"ץ 141
" אורי שרגא פייבוש מוילנא 103
א. י. פאפירנא 183
רבי איסר גינזבורג 371
" איסר זלמן מלצר 260, 378, 380, 401, 413
" איסר יהודה אונטרמן 449, 452, 453
" אלחנן אב"ד דאנציג 402
" אלחנן היילפרין 406
" אלחנן יעקובוביץ 361
" אליהו אב"ד וילקומיר 142
" אליהו אהרן מייליקובסקי 242, 263, 308, 336, 373
" אליהו אייזנבוד 373
" אליהו אליעזר גרודזנסקי 324
" אליהו אליעזר מוילנא 384
" אליהו ב"ר אברהם 117
" אליהו ברוך קאמיי 251, 358, 360, 430
" אליהו ב"ר זרחי 107
" אליהו ב"ר יעקב מסלבודקה 118
" אליהו גולדברג 108, 390, 438
" אליהו דוד רבינוביץ תאומים 244, 369, 396
" אליהו דייכעס 171
" אליהו חיים מייזל 125, 180, 252, 261, 290, 295, 324, 355, 374, 384, 422
" אליהו יואלסון 176
" אליהו ירוחם וויסברם 430
" אליהו ישעיה עליאשברג 213, 226
" אליהו לוניזון מקרטינגה 96, 137, 139, 324
" אליהו מאיר מקופישוק 409
" אליהו מאיר מראסיין 106
" אליהו מוילנא (הגר"א) 16, 17, 18, 27, 35, 40, 47, 51, 52, 85, 87, 102, 133, 137, 142, 174
" אליהו מלידא 99
" אליהו מפרוזינא 400
" אליהו מקאליש 104, 153, 288
" אליהו נייווידל 373
רבי אליהו עקיבא רבינוביץ מפולטבה 394
" אליהו פיינשטיין 400, 413
" אליהו קליאצקין 402
" אליהו שיק 407
" אליהו שלמה זלמן ב"ר יצחק מוולוזין 118, 183, 209, 221, 225, 288
" אליעזר אטלס 320
" אליעזר אפרים'ס 150
" אליעזר באקשטינסקי 125
" אליעזר ברעגמאן מהורדנא 270
" אליעזר דון יחיא 369, 379, 390
" אליעזר דילען מנשביז 69, 72, 75, 159
" אליעזר זילברמן 375
" אליעזר זלמן גראייעבסקי 176, 177
" אליעזר חיים מסקידל 109
" אליעזר טייץ 160
" אליעזר יהודה פינקל 380
" אליעזר יצחק פריד 87, 90, 92, 119, 123, 125 180, 183, 209, 221, 223, 291, 292, 297
" אליעזר ישעיה אולוביצקי 419
" אליעזר לוי 375
" אליעזר לייב פערסקי 302, 353
" אליעזר לנדא 413
" אליעזר ליפמאן הלוי 147
" אליעזר ליפמאן ליכטנשטיין 421
" אליעזר מו"ץ הוראדנא 87, 92
" אליעזר מלובץ 113
" אליעזר ממינסק 374
" אליעזר משה הורביץ ממינסק
" אליעזר משה מפינסק 44
" אליעזר פרוזינר 114
" אליעזר קוליר 14
" אליעזר רבינוביץ 122, 261, 299, 369
" אליעזר שאול 375
" אליעזר שמחה רבינוביץ 386
" אליקים געצל 48, 93, 287
" אלכסנדר וואלק 114
" אלכסנדר זיסקינד הרכבי 398
" אלכסנדר זיסקינד שחור 69, 72, 396
" אלכסנדר משה לפידות מראסיין 282
" אלכסנדר סנדר דישקין 371

אלתר דרויאנוב 261
רבי אלתר מישקובסקי 453
" אפרים אפשטיין 422
" אפרים הכהן 12
" אפרים זלמן מרגליות 23, 81, 145
" אפרים זלמן מרוזינוי 395
" אפרים סאמונוב 263, 376
" אפרים קארלבך 453
" אפרים ראובן משביצקי 276, 309
" אפרים שלמה זלמן ווינגוט 394
" אריה ב"ר אלכסנדר זיסקינד 71
" אריה ב"ר מאיר מבריסק 71
" אריה דבורצקי 303
" אריה לייב ב"ר אלעזר 213
" אריה לייב ב"ר יצחק 58
" אריה לייב ב"ר יצחק אייזיק 58
" אריה לייב גינצבורג 87
" אריה לייב דובער 37
" אריה לייב הורביץ 25
" אריה לייב הכהן מטיקטין 115
" אריה לייב חריף מוויסוקי 254
" אריה לייב ילין 376
" אריה לייב ליפקין 154
" אריה לייב מהורדנא 150
" אריה לייב מנובהרדוק 89
" אריה לייב מ"ץ נובהרדוק
" אריה לייב מקלצק 108
" אריה לייב מקמניץ 30
" אריה לייב מקרטינגה 304
" אריה לייב נאמן 99
" אריה לייב (נחלת אריאל) 99
" אריה לייב (נכד הב"ח) 13
" אריה לייב פרידבורג 425
" אריה לייב צינץ 287
" אריה לייב קצנלבויגן 40, 68, 118, 175
" אריה לייב רבינוביץ 114
" אריה לייב (שאגת אריה) 13, 18, 20, 22, 39, 103
" אריה לייב שיק 113
" אריה לייב שפטל 422
" אריה לייב שפירא מקובנה 110, 153, 173, 174, 240, 355, 428
" אריה קרלין 381
רבי אריה שפירא 358, 360
" אשר ב"ר קלונימוס קלמן 212
" אשר גינצבורג 24
" אשר הכהן 115, 389, 390
" אשר יצחק קלאצקי 162
" אשר מווידז 157
" אשר קלאצקי 160

ב

רבי ביניש מראסיין 93, 170
" בנימין ביניש מסלאנט 132
" בנימין ביניש ניישטאדטער 93
" בנימין בישקא לאדזמאן 378
" בנימין דוד רבינוביץ 404
" בנימין יעקב מהורודישץ 143
" בנימין מאיר מלידא 162
" בנימין מנובהרדוק 446
" בנימין שור 407
" בן ציון אשכנזי 127
" בן ציון דובנוב 441
" בן ציון דון יחיא 379
" בן ציון מדלטיץ 173
" בן ציון מיטאבסקי 379
" בן ציון מלוצין 158
" בן ציון סורוצקין 390
" בן ציון שפירא באקשטער 174
" בער העלימער 152
" בעריש אשכנזי מסלונים 433
" בצלאל הכהן מוילנא 127
" בצלאל יעקעס 152
" בצלאל שטרן 191
" בצלאל שיינזהאן 144
" ברוך אליהו הלפרין 379
" ברוך בענדעט גברונסקי 294
" ברוך דאקטאר משקלוב 145
" ברוך דוב ליבוביץ 250, 260, 380
" ברוך זלדוביץ 451
" ברוך לאווסקי 454
" ברוך מבילסק
" ברוך מרדכי ליבשיץ 176, 251
" ברוך מרדכי מקלצק 157

רבי ברוך משוונציאן 127
" ברוך סטאלפער 157
" ברוך עפשטיין 109, 213
" ברוך (פייבלזון) 409
" ברוך פריידנברג 294
" ברוך פרץ 372

ג

רבי גבריאל גורדון 371
" גבריאל זאב מרגליות 295
" גרשון איידלשטיין 309
" גרשון ריבלין 171
" גרשון תנחום (גינת ביתן) 380
" גרשון תנחום מהורדנא 106, 108
" גרשון תנחום פוזניאק 3, 122, 221, 389, 448

ד

רבי דב בער ב"ר יוסף 58
" דב בער ראטנער 243, 266, 295, 381, 412
" דב ב"ר יהודה יידל 58
" דב גורפינקל 381
" דב טבלי קצנלבויגן 388
" דב כ"ץ 400
" דב מרדכי וישוביאנסקי 106
" דב משוקיאן 428
" דובער אב"ד פלונגיאן 104
" דובער זעלדאוויץ 271
" דובער יפה 45, 116, 434
" דובעריש אשכנזי מסלונים 118
" דובער ממזריטש 21
" דובער מנשביז 117
" דובער מסרדניק 108
" דוד אב"ד סטרובין 400
" דוד גאנעלעס 383
" דוד הלוי 12, 46
" דוד טבלי 44, 60, 86, 119, 143, 211, 221, 230, 437, 448
" דוד לוריא 27, 191, 221, 234
" דוד ליפשיץ 388
רבי דוד מהלוסק 107
" דוד ממיר 61, 143, 434
" דוד מנובהרדוק 61, 86, 91, 116, 118, 123, 130, 398, 434
" דוד מערעצער 151
" דוד מרדכי 384
" דוד מריינא 402
" דוד משה יוסף מאיישישוק 15, 41, 46, 48, 94, 123, 159
" דוד פאיאנס 378, 384
" דוד פרידמן מקרלין 348
" דוד קלאצקי 162
" דוד רגנשבורג 106, 388
" דוד שטראשון 160
" דוד שלמה סלושץ 242, 385

ה

רבי הלל אריה ליבשיץ 413
" הלל בערמאן 92
" הלל מאמציסלאב 60
" הלל מיליקובסקי 324, 422, 441
" הלל סלנטער 55, 385
" הלל פריד 80, 87, 89, 210, 291

ז

רבי זאב ב"ר צבי הירש ממינסק 69, 72
" זאב וואלף טורבוביץ 393
" זאב וואלף מאיליה 440
" זאב וואלף מ"מ וילנא 221, 230, 446
" זאב וואלף ממינסק 60
" זאב וואלף פרילויקער 76
" זאב וואלף ראדונסקי 33
" זאב וואלף רקובסקי 385
" זאב חיים קנטרוביץ 400
" זאב יעבץ 383
" זאב ממוש 143
" זאב מסלונים 148
" זאב מרגולין 433
" זאב סאלאוויציג 87, 260
" זבולון ליב באריט 38

רבי זונדל 68
" זונדל מאיוועניץ 113
" זונדל רבינוביץ 113
" זוסמן ברודנא 392
" זיסל הכהן רפופורט 223
" זכריה מנדל 98
" זליג ראובן בנגיס 372, 386
" זלמל'ע מוולוז'ין (עיין ר' שלמה זלמן מוולוז'ין)
" זלמן אנצילביץ 387
ר' זלמן אפשטיין 32, 387
רבי זלמן ב"ר גרשון משקלוב 385
" זלמן יעקל טיגר 114
" זלמן הכהן מצפת 100
" זלמן מבוברויסק 440
" זלמן מזאגר (עיין ר' יקותיאל זלמן)
" זלמן משה יפה 183
" זלמן סורוצקין 390
" זלמן סנדר כהנא שפירא 87, 249, 256, 369, 420, 429, 449
" זלמן פליטקין 416

ח

רבי חיים אברהם שפירא מסמורגון 371, 380
" חיים אורי ב"ר בצלאל 295
" חיים אליעזר וואקס מקאליש 408
" חיים (בן הגרי"ץ) 209
" חיים באקשט 422
" חיים ב"ר בנימין ברודא 68, 72
" חיים ב"ר פרץ מצ'כנובצי 37
" חיים ב"ר צבי הירש 68
" חיים ברלין 32, 190, 293, 297, 337, 349, 361
" חיים גרבר 410
" חיים הירשנזון 423
" חיים הלל פריד 216, 255, 290
" חיים העליר 394
" חיים וואלפערט 388
" חיים וואלקין 366
" חיים זאלודוקער 126־
" חיים זלמן ממיר 250, 418
רבי חיים חזקיה מדיני 403
" חיים יהודה לייב ליטווין 438
" חיים יוסף גרין 431
" חיים יוסף מאמציסלאב 102, 422
" חיים יעקב ויגדרוביץ
" חיים יעקב לנדא 183
" חיים יעקב שפירא 113
" חיים לוריא ממינסק
" חיים ליברמן 166
" חיים לייב טיקטינסקי 429, 453
" חיים לייב שחור 395
" חיים מגיד מוילנא 126
" חיים מזעלווא 152
" חיים מיכווענצער 42
" חיים מיכל מוולוז'ין 420
" חיים מרעוויל 108
חיים נחמן ביאליק 261, 312
רבי חיים נחמן ברמ"פ 151
" חיים נחמן פרידמן 388
" חיים נחמן פרנס 185
" חיים נפתלי הרץ מביאליסטוק 384
" חיים סגלוביץ 142
" חיים עוזר גרודזנסקי 261, 371, 380, 383, 388, 394, 413, 424
" חיים צבי (צינוביץ) 393
" חיים צבי רובינשטיין 389
" חיים קולודצקי 388
" חיים שאול הורביץ 120
" חיים שיינזהאן 143
" חיים שרגא ברודסקי 389
חייקל לונסקי 95
רבי חמא הכהן מקופישוק 261
" חנוך הנדל פרידלנד 371, 389
" חנוך העניך שיק 113, 171
" חנוך זונדל ב"ר יצחק טריווש 37, 88

י

רבי י. א. דעמאנט 193
" יהודה אידל עפשטיין 28, 44, 119, 437
" יהודה בכרך מסייני 408
" יהודה ב"ר נחום 411
" יהודה גולדמאן 416

רבי יהודה גולדפיין 367
" יהודה וורניקובסקי 195, 435
" יהודה זונדל 69, 72, 75
" יהודה ליוואי 12
" יהודה לייב אב"ד מיכאלישוק 156
" יהודה לייב ב"ר מרדכי 58
" יהודה לייב גורדון 160, 394
" יהודה לייב דון יחיא 280, 311, 346, 390
" יהודה לייב זלאבין 150
" יהודה לייב זלצר 391
" יהודה לייב זלקינד 127, 128
" יהודה לייב חסמן 391
" יהודה לייב עדיל 86
" יהודה לייב פיין 437
" יהודה לייב ריף מזאגר 407
" יהודה לייב רכמילביץ 391
" יהודה מאולקניק 162
" יהודה מדמשק 123
" יהודה מושיץ 391
" יהודה מרעמיגולה 150
" יהודה ר"מ סלונים 435
" יהונתן אייבשיץ 16, 24, 25
" יהונתן טננבוים 413
" יהונתן משה דובער מווהלין 124
" יהונתן עליאשברג 105
" יהושע אב"ד טשאוס 122
" יהושע אב"ד קלצק 107, 108
" יהושע אייזיק חריף 115, 143, 447, 448
" יהושע העליר מקיידאנוב 120, 154
" יהושע השיל לוין 106, 209, 221, 288
" יהושע השיל עפרון 126־
" יהושע השיל קלמן מטלז 287
" יהושע זליג אשכנזי 166
" יהושע זליג פרסיץ 294
" יהושע לייב דיסקין 3, 350, 385, 387, 389
" יהושע צייטלין 36, 94
" יהושע קלעוואן 392
" יואל דובער הכהן מוולוז'ין 95
" יואל סורוצקין 390
" יואל סירקיש 12, 46
" יום־טוב ליפא ממיר 324, 372
רבי יום־טוב ליפמאן הלר 11
" יום־טוב ליפא מקפולי 61, 441
" יום־טוב ליפמאן לוין 392
" יום־טוב ליפמאן (עונג יו"ט) 115, 120, 144
" יום־טוב ליפמאן שיק 113
" יונה אברהם ב"ר יהודה אידל 58
" יונה דב בלומברג 350
" יונה הלוי טננבוים 412
" יוסף אביגדור קסלר 393
" יוסף אברהם צינוביץ 394
" יוסף אדלר 392
" יוסף אהרן רבינוביץ 395
" יוסף איש הורודוק 40
" יוסף אלחנן מלמד 350
" יוסף אליהו מוילנא 228
" יוסף אשכנזי 127, 176
" יוסף ב"ר אייזיק חבר 114, 217
" יוסף גראייווער מסלוצק 438
" יוסף דב סולובייציק 27, 65, 87, 93, 144, 224, 260, 324, והלאה
" יוסף דב שחור 395
" יוסף דוד ממיר 308
" יוסף הורביץ 293
יוסף הפטמן 423
רבי יוסף זאב ליפובין 378, 379
" יוסף זונדל מסלאנט 39, 48, 132, 343, 427, 447
" יוסף זכריה שטרן 345, 421
" יוסף יאסקי מדובנה 153, 171
" יוסף יהושע יפה 117
" יוסף יוסלביץ 388
" יוסף יחיאל שרשבסקי 37
" יוסף ליטווין 38
" יוסף לייב בלוך 108
" יוסף מאחו"נ (הורדנא) 30
" יוסף מאיר מנשביז 271
" יוסף מפאריטש 18, 87
" יוסף מקרולוסלבקה 127
" יוסף משרשוב 45, 86
" יוסף פיימער מסלוצק 120, 128, 211, 221, 230, 231, 249, 411, 446
" יוסף צבי הירש הכהן 435
" יוסף צינוביץ 3

רבי יוסף קאבאק 62
" יוסף ראזין מדווינסק 256, 261, 367, 393, 394
" יוסף שאול נתנזון 431
" יוסף שלופפר 250, 393
" יחזקאל אברמסקי 410
" יחזקאל ארלאזרוב 324
" יחזקאל הכהן קפלן 394
" יחזקאל הלוי לנדא 40, 141, 151, 162
" יחזקאל חפץ 162
" יחיאל היילפרין 13, 25
" יחיאל העליר 119, 154, 396, 426, 448
" יחיאל מיכל גורדון 394
" יחיאל מיכל וולפזון 250, 390
" יחיאל מיכל ממינסק 441
" יחיאל מיכל מנשביז 47, 92
" יחיאל מיכל עפשטיין 109, 195, 348, 396, 413, 430, 439
" יחיאל מיכל רבינוביץ 429
" יחיאל משה מרובזביץ 142
" יעקב אליהו סגל 106
" יעקב אליהו ריבלין 103, 104
" יעקב באריט 223
" יעקב ב"ר ברוך ברוידא 153
" יעקב ב"ר יונה 212
" יעקב ב"ר לייב עליאש 151
" יעקב ב"ר משה הכהן 449
" יעקב ברוידא מורשא 352
" יעקב ברוכין מקרלין 30, 144, 192
" יעקב ברלין 233, 276
" יעקב גזונדהייט 251
" יעקב דוד ווילובסקי (רידב"ז) 409, 411, 450
" יעקב הלוי מייזח 144
" יעקב וויזער 151
" יעקב זלמן ליבשיץ 251
" יעקב חלפן מוילקומיר 114
" יעקב טרושקין 371
" יעקב יוסף היילפרין מברדיטשוב 191
" יעקב יוסף חריף 407
" יעקב יעקל מפומפיאן 147
" יעקב כהנא 86
רבי יעקב כהנא שפירא 454
" יעקב כץ 400
" יעקב ליפשיץ 65, 76, 80, 192
" יעקב מאיר כהנא 401
" יעקב מאיר מיאלובקה 177,147
" יעקב מאיר פאדווה 115, 120, 221, 292
" יעקב מאיר קראווצינסקי 401
" יעקב מבויסק 103, 152, 170
" יעקב מוולוזין 87
" יעקב מליסא 287
" יעקב מקראז 147
" יעקב מקרליץ 116
" יעקב משה חרל"פ 171
" יעקב משה ממוש 406, 409
" יעקב מנובהרדוק 86
" יעקב מתמיד 361
" יעקב נייטשטאדטער 104
" יעקב עמדן 16, 24
" יעקב פולאק 11
" יעקב פרלמאן 354
" יעקב צבי מקלנבורג 103, 121
" יעקב קופלוביץ 180
" יעקב קנטרוביץ 400
" יעקב רזפינסקי 401
" יעקב רייגהרץ 321
" יעקב רפופורט ממינסק 226
" יעקב שור מקראז 142
" יעקב שלמה זלמן ליבשיץ 403
" יצחק (אבי הגר"ח) 18
" יצחק אביגדור מסייני 408
" יצחק אביגדור מקובנה 247, 390, 426
" יצחק אביגדור משקלוב 385
" יצחק אברהם (אחי השאג"א) 447
" יצחק אהרן רפופורט 434
" יצחק אייזיק אב"ד שבלי 153
" יצחק אייזיק בן טובים 321, 352
" יצחק אייזיק ב"ר יוסף אליהו 69, 72
" יצחק אייזיק דובקין 425
" יצחק אייזיק הלוי 250
" יצחק אייזיק חריף 393
" יצחק אייזיק לובעצקי 406
" יצחק אייזיק פרידמאן מטבריג 335

רבי יצחק אייזיק עליאשברג 96
" יצחק אייזיק שר 380
" יצחק אלחנן ספקטור 121, 144, 231, 252, 282, 285, 303, 324, 345, 346, 384, 386, 396, 398, 402, 407, 408, 410, 422, 424, 427, 446
" יצחק בלאזער 138, 391
" יצחק בן זכריה 212
" יצחק ב"ר יהושע 68, 69, 71, 72
" יצחק ב"ר ליימא מסלונים 436
" יצחק ב"ר מרדכי 444
" יצחק ב"ר משה כץ 212
" יצחק ב"ר נחמן מאמציסלב 103
" יצחק דאנציג 123, 151, 402, 434
" יצחק הלוי הורביץ 95
" יצחק הלוי רובינשטיין 383
" יצחק ווינוגראד 403
" יצחק ווינשטיין 365
" יצחק זאב (אבי הגרי"ד) 245
" יצחק זאב הלוי סולובייציק 259,65
" יצחק חריף 161
" יצחק יהושע מקרליץ 434
" יצחק יחיאל מקרליץ 400
" יצחק יעקב וורנובסקי 406, 438
" יצחק יעקב רבינוביץ מפוניבז' 251, 372, 408
" יצחק יעקב ריינעס 390, 406, 424, 430
" יצחק ירוחם דיסקין 350
" יצחק לאזדינער 153
" יצחק לוריא 64
" יצחק מהורדנא 88
" יצחק מוולוז'ין 26, 28, 40, 55, 86, 96, 100, 101, 102, 103, 118, 124, 129, 143, 152, 171, 175.
" יצחק מחסלביץ 63
" יצחק מייזל 378
" יצחק מפטרבורג 240
" יצחק מקארלין 145
" יצחק משה דרשן 434
" יצחק ניסנבוים 109, 261, 314, 403, 440
" יצחק סובלסקי 237, 239, 339
רבי יצחק פינעס 444
" יצחק צבי ריבלין 406
" יצחק צימרמן 380
" יצחק קוטיק 303
" יצחק רבין 405
" יצחק רבינוביץ 404
ר' יצחק ריבקינד 166, 193, 345, 359
רבי יצחק שירווינטער 127, 142, 150, 162
" יצחק שפירא מווילנא 99
" יצחק ששון 76
" יקותיאל ב"ר משה 153
" יקותיאל זוסיא לוריא 194
" יקותיאל זיסקינד 19
" יקותיאל זלמן ב"ר מרדכי 153
" יקותיאל זלמן לויטס 154
" יקותיאל לייב עליאן 147
" ירוחם ורהפטיג 261
" ירוחם יהודה לייב פרלמן 250, 299, 335, 355, 369, 393, 450, 454
" ירוחם ליבוביץ 366, 441
" ירחמיאל בורגמאן 453
" ירחמיאל מוילנא 177
" ירחמיאל מיכל מטימקוביץ 418
" ישכר דב זלמנוביץ 371
" ישכר לייב מסלונים 437
" ישעיה ברדקי 176
" ישעיה זליג היילפרין 407
" ישעיה (נכד הב"ח) 13
" ישעיה עליאשברג 226
" ישראל אבא ציטרון 355
" ישראל איסר לוריא 68, 69, 72
" ישראל איסר שפירא 358, 360, 408
" ישראל איסר שפירא ממזריטש 254
" ישראל בנימין בנדט פייבלזון 409
" ישראל ברודסקי 270, 305, 306, 355
" ישראל ב"ר חיים ממינסק 444
" ישראל ב"ר יהודה לייב 37
" ישראל ב"ר ירחמיאל אשכנזי 127
" ישראל ב"ר שמואל 212
" ישראל ברמן 87, 92
" ישראל הכהן רפופורט 26, 39
" ישראל העליר 154, 396
" ישראל חיים צינוביץ 3
" ישראל יהודה פאלאק 212

רבי ישראל יהונתן מאיהומן 244, 309, 409
" ישראל יהושע טרונק מקוטנה 345, 408
" ישראל לב מפיעסק 371
" ישראל לייב ברוידא 371
" ישראל ליפקין מסלאנט 39, 104, 108, 112, 133, 137, 152, 155, 160, 193, 240, 289, 402, 430, 433, 435,
" ישראל ליפשיץ 24
" ישראל מאיוועניץ 64
" ישראל מאיר הכהן מראדין 125, 162
" ישראל מורקיש 96
" ישראל מיכל ישורון 116
" ישראל מלובלין 11
" ישראל מקורשאן 354
" ישראל משקלוב 63, 100, 342
" ישראל נייאמאן 416
" ישראל ריף 407, 419
" ישראל שור 407
" ישראל שליאמוביץ 371

ל

רבי לוי אווצינסקי 128
" לוי יצחק אשכנזי 128
" לוי יצחק מברדיטשוב 96
" לוי לבדובר 261
ד"ר ליאון פינסקר 345
" ליבר אדל 434
" ליבר מרוויט 410
רבי לייב אייזיקס 151
" לייב ממינסק 389
" לייב ר' בעריש 82, 142
" לייבוש דווידזון 352
" לימא אלקוביץ 433
" ליפא איוועניצער 96
" ליפא (תלמיד הגר"ח) 155
" ליפמאן מרגליות 226
" ליפמאן עליאשברג

מ

מ. אונגרפלד 312
מ. ל. לילינבלום 347
מ. ל. זקש 352
מ. ל. ליברמן 386
מ. ליליינטהל 185
רבי מאיר אטלאס 254, 392
" מאיר אייזנשטט 410
" מאיר ב"ר אליעזר 68
" מאיר ברלין 103, 272, 276, 347, 361, 397, 399, 416
" מאיר הכהן 95, 96
" מאיר העליר מוילנא 154
" מאיר יוסף קאטין 109
" מאיר יעקב גינצבורג 152
" מאיר לוין מקיוב 270
" מארים הלוי עפשטיין 279, 450
" מאיר מיכל כהנא 99
" מאיר מיכל משאט 386
" מאיר מלוצין 157
" מאיר מקראטשין 142
" מאיר נה הלוי לוין 292, 308
" מאיר פיימער 411
" מאיר צבי לוי 411
" מאיר צינוביץ 3
" מאיר רובינזון 303
" מאיר שלום הכהן גוריון 155, 342, 423
" מאיר שמחה הכהן 350, 361, 394
" מיכאל דב 107
" מיכאל ירמיה אייזנשטט 382, 412
מיכה יוסף ברדיצ'בסקי 32, 261, 320
רבי מיכל מהאזינפוט 62, 86, 156
" מיכל רבינוביץ 291
" מלכיאל טננבוים 345, 394, 412
" מנחם בן ציון קרקובסקי 243, 261, 314, 413
" מנחם זונדל שפירא 113
" מנחם מאלטשער 453
" מנחם ממינסק 157, 444, 446
" מנחם מנדל זלמנוביץ 423
" מנחם מנדל מלובביץ 127, 192, 194, 414
" מנחם מנדל מלובץ 113
" מנחם מנדל מסלוצק 379
" מנחם נחום ב"ר אברהם אבלי 212
" מנשה יוסף גינזבורג 371

רבי מנשה מאיליה 15, 110, 426
" מנשה מסמורגון 114
" מרדכי אב"ד פינסק 148
" מרדכי אורי מפילטין 308
" מרדכי אריה לייב פרידבורג 414, 425
" מרדכי ב"ר בצלאל מקלם 414
" מרדכי ב"ר חיים פאלאק 212
" מרדכי גימפל יפה מרוזינוי, 45, 115, 116, 148, 221, 342, 347, 415, 434
" מרדכי היילפרין מפרוז'ין 453
" מרדכי הלוי 390
" מרדכי ווייצל מסלונים 437
" מרדכי זאב דזיקאנסקי 415
" מרדכי זונדל רובינשטיין 415
" מרדכי זקהיים מפינסק 416
" מרדכי יפה (לבוש) 12, 19
" מרדכי לייב ב"ר צבי יקותיאל 308
" מרדכי מאושמינה 411
" מרדכי מבויסק 103, 345
" מרדכי מינסקער 42, 159
" מרדכי מלצר 142, 151, 160, 194
" מרדכי סאלאמנוב 114, 153, 300
" מרדכי עליאשברג 106, 295, 312, 343, 414
" מרדכי פינעס 177
" מרדכי קליאצקי (עיין לעיל ר' מרדכי מלצר)
" מרדכי קמניצקי 87
" מרדכי רבינוביץ 341
" מרדכי שחור 70, 396
" מרדכי שיף 415
" משה אב"ד קובנה 245
" משה איסרליש 12, 26
" משה אליהו רוגוזניצקי 453
" משה אביגדור עמיאל 430
" משה (בן הגר"א) 175
" משה בצלאל לוריא מסייני 388, 422
" משה ב"ר אורי מקיידאן 86
" משה ב"ר שלום קלאצקי 212
)" משה דאנשעבסקי 396
" משה הכהן מדווינסק 423
" משה הכהן מנשביז 87
" משה זאב מרגולין 86
רבי משה חיים גראייווער 333
" משה חיים קרובינסקי 416
" משה חריף מוואבולניק 165
" משה יהודה לייב (זית רענן) 447
" משה יהודה לייב מטורעץ 121
" משה יהודה לייב ממינסק 98
" משה יהודה לייב מקוטנא 141
" משה יהושע זליג מהאזינפוט 165
" משה יהושע רבינוביץ 93, 170
" משה יואל מאניקשט 152, 155, 423
" משה יצחק באקשט 416
" משה יצחק ברלין 349
" משה יצחק מטבריג 103
" משה יצחק מפוניבז' 106
" משה לונדינסקי 416
" משה לימא 12
" משה מונטיפיורי 161, 375
" משה מיאקבשטט 128
ר' משה מנדלסון 19
רבי משה מפוסבול 414
" משה מרדכי עפשטיין 372, 380, 392, 401, 417, 422
" משה מרדכי שקוף 418
" משה סולובייציק 260, 361, 413
" משה סוקולובסקי 251, 260
" משה סטאל 416
" משה סטרעלצער 171
" משה פייבל פרידלנד 414
" משה פינעס 157, 431
" משה פינקעל 380
" משה צבי היילפרין 120
" משה קצינלבויגן 163
" משה קעלעמער 126
" משה רבקהיש 387
" משה שאצקעס 394
" משה שלמה ב"ר ניסן 114
" משה שמואל פינעס 120
" משה שמואל שמוקלר (שפירא) 32, 41, 62, 89, 113
" משה שפירא מריגא 324, 428
" משולם זלמן ב"ר יעקב אורי 37
" משולם ליבר'ל 379
" מתתיהו שטראשון 420

ג

ג. עמינוח ז'רז'בסקי
ג. רוזנטל 189
רבי נח חיים אברהם שפירא 113
" נח לעכעוויצער 126, 157
" נח רבינוביץ 64, 418
" נח רבינוביץ מז'טל 250
" נחום זאב שחור 396
" נחום חיים מאיוועניץ 183
" נחום יפה 106
" נחום מהורודנא 99, 195, 418
" נחום מטשרנוביל 116
" נחום מייזל 175
" נחום משאדיק 447
ר' נחום סוקולוב 339
רבי נחום שמעון מנמנצין 151
" נחמן 108
" נחמן מפוהוסט 18, 87, 100
" נחמן שפירא 409
" נטע 88
" ניסן ב"ר משה 212
" נפתלי אמסטרדם 118
" נפתלי הירץ גענעלעס 383
" נפתלי הירץ הוטנר 422
" נפתלי צבי יהודה ברלין 86, 93, 118, 123, 173, 180, 183 והלאה
" נפתלי צבי ריף 419
" נתן אדלר 270
" נתן הלוי רובינשטיין 116
" נתן נטע בויארסקי 419
" נתן נטע הנובר 11
" נתן פקר 292

ס

רבי סנדר לוריא מאיוועניץ 226

ע

רבי עוזר ב"ר נפתלי 58
" עזרא אלטשולר 419
רבי עזריאל הילדסהיימר 295, 302, 369
" עזריאל זליג ב"ר זאב וואלף 212
" עקיבא איגר 62, 104, 149, 156, 287, 380
" עקיבא אלטשול 437
" עקיבא ב"ר מרדכי 68
" עקיבא מסלוצק 97, 122
" עקיבא סובוטניק 419

פ

פ. טורברג 333
פ. לחובר 312
רבי פייביש אשכנזי 132
" פישל מסטאביסק 148
" פנחס אברהם שיק 171
" פנחס אייזנשטט 379
" פנחס ב"ר חנוך שיק 68, 72
" פנחס גורדון 383
" פנחס מיידוובנה 180
" פנחס מפאלאצק 14
" פנחס רוזובסקי 174, 242, 419
" פסח פרוסקין 253

צ

רבי צבי אשכנזי 13, 15
" צבי ברי"ט הלברשטט 107
" צבי הירש בלוך 161
" צבי הירש (בנגיס) 386
" צבי הירש גליקסון 260
" צבי הירש וואלאזינער 104
" צבי הירש ווארפיאנער 422
" צבי הירש חפץ 95
" צבי הירש לויטס 154
" צבי הירש לוינסון 416, 420
" צבי הירש ליפמאן 421
" צבי הירש לעוויטאן 415
" צבי הירש מה יפית 391, 411
" צבי הירש מזאגער 422
ר' צבי הירש מסליאנסקי 251
רבי צבי הירש נורוק 421

רבי צבי הירש קלישר 38, 312
" צבי הירש קצנלבויגן 151
" צבי הירש רבינוביץ מקובנה 380
" צבי הירש רוזאנסקי 422
" צבי הכהן רעזניק 436
" צבי חיים ברוידא 386
" צבי חן טוב מביאליסטוק 148
" צבי טיקטין 173
" צבי לעמפערט 396
" צבי מקובסקי 368
" צבי צינוביץ 3
" צבי קפלן 369
" צבי שמשי 125
" צדוק בלאך 169
" צדוק הכהן 389
" צדוק הכהן מפאריז 238, 345

ק

רבי קיים קדש שטיינאייזן 117
" קלונימוס קלמן מטשאוס 370
" קלמן טריווש 368
ר' קלמאן שולמן

ר

רבי ראובן גורדון 309
" ראובן הלוי לוין 102, 350, 369, 384, 425, 441
" רפאל גבריאל ב"ר מ"ח 212
" רפאל המבורגר 18, 19, 25, 57, 447
" רפאל יצחקין 422
" רפאל שלמה גוץ 294
" רפאל שפירא 113, 171, 255, 256, 280, 294, 303, 380, 428, 440

ש

ש. ל. ציטרון 318
ש. פ. רבינוביץ 344
רבי שאול בנימין הכהן מרדושקביץ 156
" שאול בנימין קרליץ 423
" שאול ב"ר משה סג"ל 69, 71, 72
רבי שאול זליג מדווינסק 122, 156
" שאול קצנלבויגן 30, 179
" שאול קצנלסון מבוברויסק 439
" שבתי אב"ד גרוזד 324
" שבתי ברלין 423
" שבתי הכהן (ש"ך) 12
" שבתי וואלאך 416, 422
" שבתי יגל 436
" שבתי מפיעסק 381
" שכנא (ילין) 376
" שלום אב"ד יאנישוק 93, 170
" שלום אלי'עזר ראגאזין 309
" שלום טוביה 106
" שלום מפרוזין 115
" שלום מקיידאנוב 161
" שלום שכנא גאטמאן 423
" שלום שכנא מלובלין 11
" שלמה אב"ד סלונים 97
" שלמה אב"ד פערם 113
" שלמה אייגר 62, 63, 175, 287
" שלמה ב"ר משה מזאמושטש 257
" שלמה גולובנציץ 424
" שלמה גרודזנסקי 371
" שלמה דוד דינקין 275, 302, 305
" שלמה דוד כהנא 424
" שלמה הכהן מוילנא 383, 390, 411
" שלמה זלמן מוולוז'ין (ר' זלמל'ע) 18, 87, 93, 100, 170
" שלמה זלמן ב"ר אורי 71
" שלמה זלמן ב"ר משה כהנא 433
" שלמה זלמן מפוזנא 118
" שלמה זלמן (נכד ר' זלמ'ע) 93, 373
" שלמה זלמן ריבלין משקלוב 221
" שלמה זמן שך 425
" שלמה זלמן שיק 171
" שלמה חריף משקוד 109
" שלמה לוריא 11, 12
" שלמה מביטען 148
" שלמה מוילקומיר 58
" שלמה מירקיש 14
" שלמה מרדכי ברודנא 425
" שלמה נפתלי (ריינעס) 406
" שלמה פוליאצ'ק 260, 371, 424
" שלמה פ"ח 100

רבי שלמה קלוגר מברוד 247
" שלמה קליאצקי משוונציאן 163
" שמואל אב"ד אמדור 98, 447
" שמואל אב"ד וילנא 422
" שמואל אביגדור מפלונגיאן 409
" שמיאל אביגדור תוספאה 120
" שמואל אהרן תמרת 312
" שמואל איידליש 12
ד"ר שמואל אייזנשטט 359
רבי שמואל באקשטער 114, 124, 172
" שמואל ב"ר אברהם 58
" שמואל ב"ר אליהו פרידמן 408
" שמואל ב"ר דוד 37, 71
" שמואל ב"ר חיים 37
" שמואל ב"ר ישראל חיים 37, 68, 72
" שמואל דוד 176
" שמואל וינברג מסלונים 395, 436
" שמואל זיברטנסקי 384
" שמואל זנוויל קלפפיש 384, 424
" שמואל חיים יאנטשיק 427
" שמואל חיים רוזנבלום 394
" שמואל יחדעס קליאצקי 42, 159
" שמואל יוסף פין 295
" שמואל יעקב רבינוביץ 308, 428
" שמואל לנדא 183, 218, 291
" שמואל מדלהינוב 171, 343
" שמואל מוהוליבר 40, 252, 295, 315, 321, 322, 345, 348, 352, 379, 403, 426
" שמואל משה שפירא 428
" שמואל סלאנט 39, 141, 427
" שמואל פריד 427
" שמואל פריד מוילנא 361
" שמואל פרנס בהורודנא 88
" שמואל צבי גליק 428
" שמואל צבי שחור 308
" שמואל קעלעמער 106, 176
" שמואל קרסנובורסקי 3
" שמואל רופא 42
" שמואל שטראשון 118, 382
" שמחה (אחי הגר"ח) 18, 26, 87
רבי שמחה אסף 45
" שמחה בונים מפשיסחא 65
" שמחה הכהן רפופורט 87
" שמחה זיסל מסלבודקה 391
" שמחה זיסל מקעלעם 303
" שמחה ממרימפול 87, 92
" שמחה זליג ריאר 309, 428
" שמחה מהורודנא 87, 89
שמחה נפתלי הערץ (בן הגרי"ץ מוולוז'ין) 209
רבי שמחה סולובייציק ממוהילוב 253
" שמחה עטינגר ממינסק 226
" שמחה ציפקביץ 429
" שמעון אייזיק בלוך 422
" שמעון אמוראי 429
" שמעון הזרחי 44, 106, 127, 152, 175, 427
" שמעון זיימל הלוי עפשטיין 119, 437
" שמעון זלצמאן 225
" שמעון יהודה הכהן שקופ 261, 371, 418, 429
" שמעון ישראל גרינברג 114
" שמעון לייב מאיהומען 421
" שמעון לנגבורט 366
" שמעון מרדכי דובינסקי 430
" שמעון סופר 236
" שמעון פרידנשטיין 76
ד"ר שמעיון רוזנבלום 237
רבי שמעון שיק 113
" שמריהו הכהן גוריון 152, 155
" שמריהו לייב הורביץ 430
" שניאור זלמן הירשוביץ 430
" שניאור זלמן פינעס 431
" שניאור זלמן שזר 425
" שמשון פרסקי 430
" שמשון רפאל הלוי לוין 292
" שרגא פייבל הינדס 371

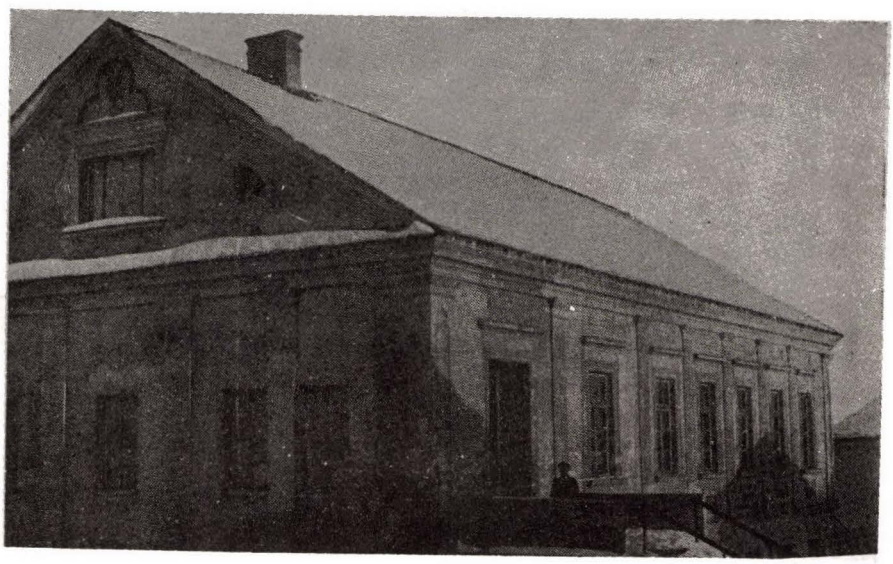
ת

רבי תנחום מהוראדנה 75, 126, 152

הגאון רבי אליהו מוילנא — הגר"א

בנין ישיבת וולוז'ין

יראת ה'

לחיים

קונטרסים מכתבי קודש של הגאון אמתי המפורסם בתורתו וצדקתו
ומעשיו המכריזים עליו • פאר הדור ומופתו חסיד ועניו • כקש"ת מו"ר
חיים נ"ע האב"ד ור"מ דק"ק וולאזין • אשר יקרא כתתימתו בכתיבתו

ב ש ם

נפש החיים

וכמאמרם ז"ל בירושלמי דשקלים דף ו' הגי רשב"ג אין עושין נפשות לצדיקים
שבבריהם הן זכרונן וזכר צדיק לברכה •

ועתה נדפס פעם שני

בווילנא

ע"י ר' מנחם מן במוה' ברוך ז"ל, ור' שמחה זיסל במוה' מנחם נחום ז"ל

שנת תקצ"ז לפ"ק

НЕФЕШЪ ГАХАЙИМЪ

т. е.

Животная Душа.

Соч. Хайима, главнаго Рабина города Вложина.

ВИЛЬНО

Въ Типографіи Манеса Ромма и Зымеля Типографа.

1837.

שער הספר „נפש החיים"

ספר

מילי דאבות

והם מרגליות טובות ודברי חכמה ומוסר השכל שיצאו מפי
שר התורה גאון ישראל והדרו הנודע בקצוי ארץ בחכמ"ו
ותבונתו ומאיר לעולם כלו באור תורתו כקש"ת אדמו"ר הר"ר
מו"ה יצחק ראש הישיבה הקדושה ג'ק וואלאזין זי"ע:

מה שדרש מדי שבת בשבתו לפני תלמידיו הגאונים הגדולים אשר מהם
חיים אתנו כיום תו"ל דרשות נפלאות על פרקי אבות ומה שזכו
תלמידיו לשמוע מפיו הק' כתבו על הספר בדיו וכ"י כזה נמצא גם בידי
הרהג"א וכו' מוהר"ר מרדכי גימפיל אב"ד דק"ק ראזינאי שיחי' תלמיד
הגאון מוהררי"ן וואלאזין זלל ואני המקבה"ד השגתי כ"י כזה מאיצר
ספרי הגאון הגדול מרנא ורבנא כש"ת מו"ה יוסף זצ"ל אבר"ק סלוצק
שנתן לי בנו הרהג"א וכו' מהר"ר מאיר פיימאר שיחי להוציאו לאור
כדי לזכות את הרבים בדברי קדשו של אדמו"ר מוהררי"ן זי"ע
כמבואר בהסכמתו:

הובא לביה"ד ונסדר בסדר יפה ובכמה מעלות טובות ע"י הר' שלמה הלל.

ווילנא

בדפוס ר' אברהם צבי נ"י בהרב ר' נחום אליהו זצ"ל קאצינעלינבויגען

שנת תרמ"ח לפ"ק

שער הספר „מילי דאבות"

וזלצ"ב

שאלות ותשובות

חוט המשולש

וחם

מהגאון האמתי המפורסם בתורתו וצדקתו ומעשיו המכריזים עליו, פאר הדור ומופתו, חסיד ועניו, כש"ת מו"ה חיים נ"ע האב"ד ור"מ דק"ק וולאזין.

ומחתנו הגאון הגדול מו"ה הלל נ"ע מו"צ דק"ק הוראדנא.

ומנכדו הגאון המפורסם מו"ה אליעזר יצחק נ"ע אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין, בהגאון מו"ה הלל הנ"ל.

ווילנא

בדפוס ר' יהודה ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י.

שנת והחוט המשולש לא במהרה ינתק לפ"ק

ХУТЪ ГАМШУЛОШЪ.

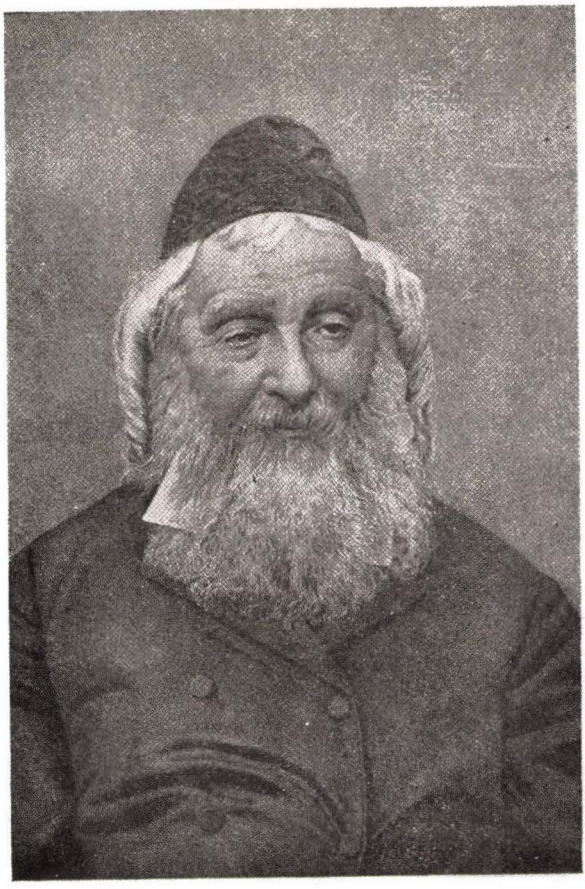
Респонсы по религіознымъ вопросамъ.

Соч. Х. и Г. и Л. Воложинскихъ раввиновъ.

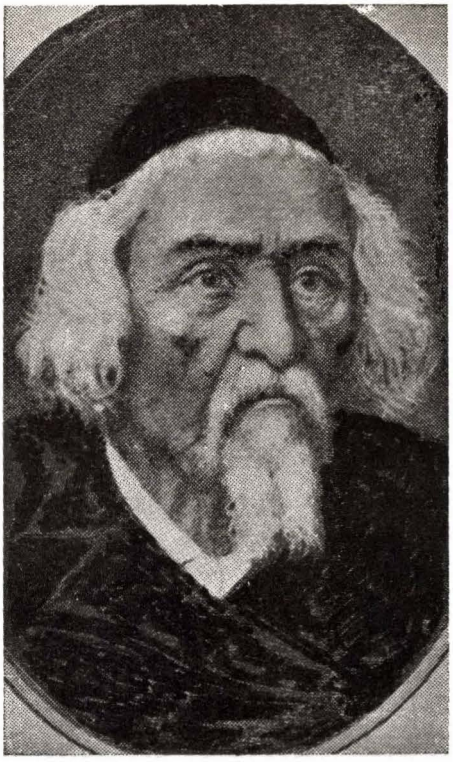
ВИЛЬНА.

Въ типографіи Л. Л. Маца, на Квасномъ переулкѣ, домъ Ш. Кисина № 1195/6 1882 г.

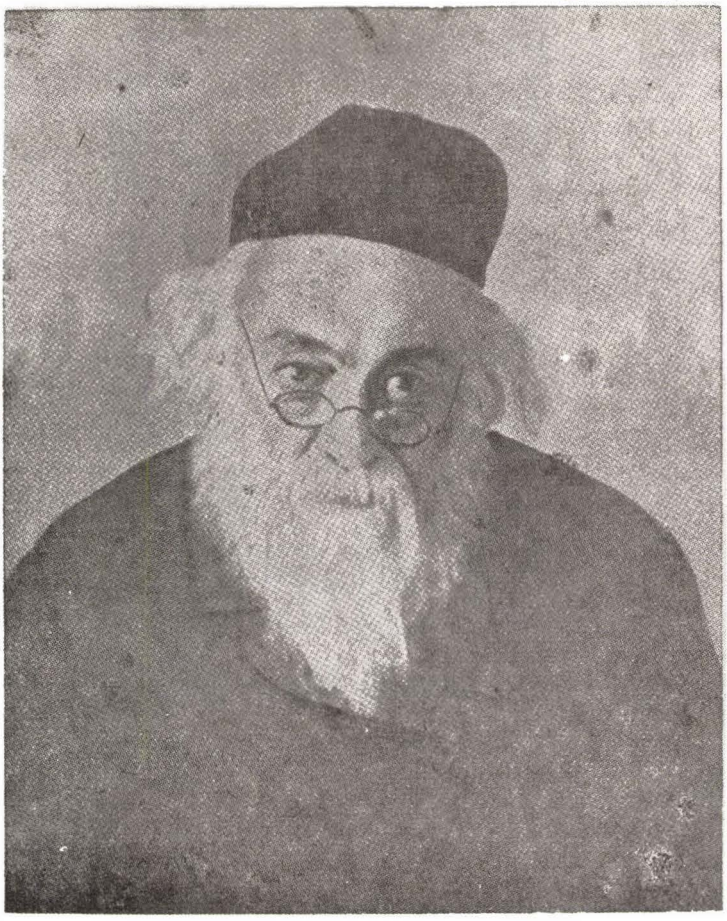
שער הספר „חוט המשולש"

הגאון רבי נפתלי צבי יהודא ברלין, הנצי״ב

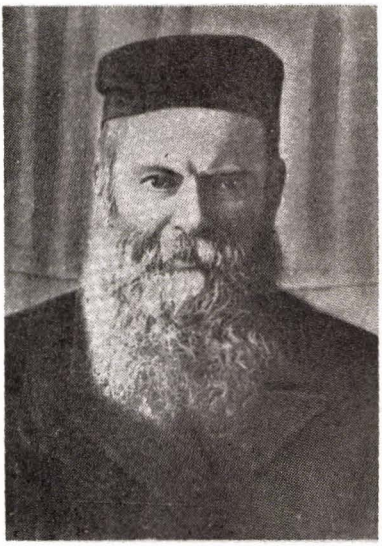
הגאון רבי יוסף דב הלוי סולובייצ'יק

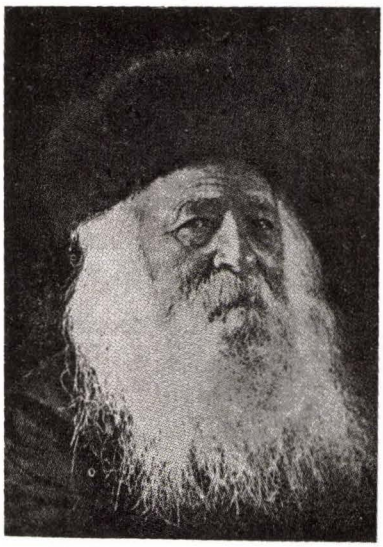
הגאון רבי חיים הלוי סולובייצ'יק

הגאון רבי רפאל שפירא

הגאון רבי יעקב שפירא

הגאון רבי חיים ברלין

ספר

גאון יעקב

שיעורים בהלכה וביאורים בש"ס ופוסקים

כולל:

א. קונטרס „גאון יעקב"

ב. קונטרס „מטעמי יעקב"

ג. קונטרס „שחרית יעקב"

ד. קונטרס „אמרי שפר":
(מבן הגאון המחבר הקדוש,
הרב הגרי"צ משה שפירא הי"ד ז"ל)

מאת

רבנו הגאון הצדיק, שר התורה,

מרן **יעקב שפירא** זצללה"ה

אב"ד ור"מ דק' וולוז'ין

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

יו"ל ע"י ישיבת וואלוז'ין בישראל. (ישיבת גאוני וולוז'ין – תל-אביב)

תל-אביב–יפו ת"ו, שנת תשי"ג לפ"ק.

שער הספר „גאון יעקב"

מצבת זכרון לקדושי ישיבת וואלוזין הי"ד ז"ל

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, משפחת „בית רבנו" ז"ל נ"ע — ראש הישיבה ומשפחתו נ"ע, האברכים הלומדים ומשפחותיהם נ"ע, ותלמידי הישיבה בחורי חמד נ"ע — ששים וארבע נפשות קדושות וטהורות כזוהר הרקיע, שנמלטו בתחילת המלחמה מוואלוזין לווילנא, וקבעו שם את ישיבתם לתורה ועבודת ד', נפלו בידי המרצחים הטמאים ימ"ש. ונספו על קדה"ש יתברך, ועלו בסערת אש לישיבה של מעלה. יזכרם א' לטובה, עם שאר קדושי הישיבות נ"ע הי"ד, שקדשו שם שמים בחייהם ובמותם. תנצב"ה — להאיר באור החיים.

משפחת בית רבנו והר"מ ז"ל נ"ע

שפירא הרבנית שינא דישא בת הר"ר זלמן יוסף	ז"ל	הי"ד	וואלקין דהרב חיים בהרב מרן אהרן	ז"ל	הי"ד
שפירא הרב יצחק משה בהרב מרן יעקב	"	"	וואלקין הרבנית בילא " " יעקב	"	"
שפירא הרב זלמן יוסף	"	"	וואלקין מרת דריזל " " חיים	"	"
שפירא מרת רבקה	"	"	וואלקין מרת חי' לאה " " חיים	"	"
שפירה מרת פסי'	"	"			

האברכים ומשפחותיהם נ"ע ז"ל

הר"ר יוסף ב"ר חיים טַבחוביץ	ז"ל	הי"ד	הר"ר חיים ב"ר אברהם לֶוין ואשתו	ז"ל	הי"ד
ואשתו רבקה בת ר' מנשה	"	"	הרבנית שרה לאה ב"ר אשר		
ובתם מרים בת הר"ר יוסף	"	"	אשת הרב ר' ראובן יואל פִשקין	ז"ל	"

בני הישיבה ז"ל נ"ע

הר"ר יעקב ב"ר אהרן סטולַיר	הי"ד	ז"ל	הר"ר אברהם ב"ר שמואל קרֶמֶר	הי"ד	ז"ל
" יהושע יהודא ב"ר חיים יום־טוב	"	"	" משה מרדכי ב"ר חיים קרִיגֶר	"	"
" נתן ב"ר ישראל דיקשטיין	"	"	" יצחק ב"ר אברהם רוֹדרמַן	"	"
" ברוך ב"ר יעקב ליפאַק	"	"	" דוד ב"ר צבי הירש רובינשטיין	"	"
" יצחק ב"ר חלבנא ברויזמַן	"	"	" ישראל יעקב ב"ר וולף־ליב גולדבֶרג	"	"
" מרדכי ב"ר שבתי לֶווין	"	"	" יצחק ב"ר שלמה לֶווין	"	"
" אלי' ב"ר שמואל קרַביץ	"	"	" יצחק ב"ר מנחם מנדל נַרבֶר	"	"
" אליעזר מאיר ב"ר חיים יעקב קַלמנוביץ	"	"	" יצחק ב"ר יהושע לֵיב מירוצ'ניק	"	"
" מנחם ב"ל דובר לייזרסון	"	"	" ישראל ב"ר מנחם מנדל סַבֶרס	"	"
" זלמן ב"ר יוסף לייב קופילוביץ	"	"	" אברהם ב"ר משה זלמן שַלדמַן	"	"
" יצחק ב"ר שלמה חַזנוביץ	"	"	" ניסן ב"ר גרשון בֶּערֶעל	"	"
" יהושע ב"ר יצחק ליפקוביץ	"	"	" שלמה ב"ר יהושע פוקס	"	"
" אברהם פנחס ב"ר יוסף קוּפֶר	"	"	" אברהם ב"ר יהושע פוקס	"	"
" יעקב ב"ר ראובן בַּרנוביץ	"	"	" טובי ב"ר בן־ציון נַרליק	"	"
" שרגא פייבל ב"ר מרדכי וואלף סקוז'א	"	"	" גבריאל ב"ר יקותיאל ברודנא	"	"
ארי' ליב ב"ר בן־ציון נַרליק	"	"	" יצחק ארי' ב"ר א"י בלומנקרנץ	"	"
" אברהם ב"ר בנימין סטַבורובסקי	"	"	" יצחק אהרן ב"ר יעקב ווייסבורד	"	"
" חיים מרדכי ב"ר אברהם גִיבנטמַן	"	"	" ליב בהרה"ג שמואל פריד	"	"
" יהודא ב"ר אליעזר קשַבשבסקי	"	"	" אברהם ב"ר אהרן רַבינוביץ	"	"
" יצחק ב"ר אהרן צַיטרין	"	"	" דובער ב"ר אלתר אברהם אברמוביץ	"	"
" רפאל מרדכי ב"ר אברהם מנדל מונשפַייזֶר			" אליעזר ב"ר משה רבינוביץ	"	"
			" דוד ב"ר יהודא נחמנוביץ	"	"
" נטע בֶּער ב"ר אברהם יעקב וֶולמַן	"	"	" ליב ב"ר מנדל קלנדר	"	"
" וֶולף ב"ר חיים קורן	"	"	" שלמה ב"ר ארי' לרנר	"	"
" אברהם בֶּער ב"ר יעקב דוד גוטלייזֶר	"	"	" גרשון ב"ר אורי גרסון	"	"

תרשימה הזאת נשלחה לכאן בימי המלחמה, בקריאת הצלה ובקשת רחמים, להמציא להם רשיונות עלי' לארץ', אולם לאסוננו ולמגינת לבנו, נטרפה השעה, והובלו לטבח, בפקבות מיליוני אחינו הקדושים נ"ע הי"ד — קול דמי אחינו צועקים אלינו, ארץ אל תכסי דמם! זכרם הקדוש לא ישכח לעד! זי"ע ועכ"י, תנצב"ה!